Παντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

«Α.γάπη Έ.ρωτας Κ.αψούρα» : Ανδρικές Οπαδικές Κοινότητες, Πολιτικές Συναισθημάτων, Βίας και Μνημόνευσης

Λυκούργος Παπαμιχαήλ

Διδακτορική διατριβή

Μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής:
Καθηγήτρια Δήμητρα Γκέφου – Μαδιανού (επιβλέπουσα)
Καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου
Καθηγητής Γεράσιμος Μακρής

Αθήνα 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διατριβή ασχολείται με την ανδρική συναισθηματική επιτελεστικότητα των οπαδών της ποδοσφαιρικής ομάδας της Α.Ε.Κ. Θεωρητικά, εντάσσεται στις «Σπουδές Ανδρισμού» και στον πυρήνα της είναι τα Συναισθήματα και οι «Πολιτικές των Συναισθημάτων». Προβληματοποιούνται η *αγάπη*, ο *έρωτας*, η *καψούρα*, η *πίστη*, η *αφοσίωση*, η *τρέλα*, το *πάθος*, η *χαρά*, η *περηφάνια*, η *προσκόλληση*, η *γοήτευση*, η *απο-γοήτευση*, η *ματαίωση*, η *λύπη*, η *θλίψη*, το *βάσανο*, η *πίκρα*, η *έχθρα*, το *μίσος*, και κυρίως εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο τα *συναισθήματα κυκλοφορούν* ανάμεσα στους οπαδούς, συγκροτώντας μια «συναισθηματική κοινότητα».

Η Α.Ε.Κ., ως Αθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως, αποτελεί προσφυγικό σωματείο και στο πέρασμα του χρόνου έγινε σύμβολο και σημείο αναφοράς των προσφύγων και προσφυγισσών που μετακινήθηκαν στον ελλαδικό χώρο μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η *μνήμη,* τόσο ως ενεργητική διαδικασία, βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινότητας των οπαδών, όσο ως *συγκολλητικός αρμός* όσο και ως πεδίο όπου λαμβάνουν χώρα πολιτικές ταυτοτήτων στο εσωτερικό της. Το *καθήκον του αεκτζή να θυμάται* (remember) είναι ουσιαστικά καθήκον να ανα-συγκροτεί και να ανα-συστήνει (re-member) ό,τι καταστράφηκε (dis-member). Οι αεκτζήδες, ως *συν-θύματα*, όσο περνούν τα χρόνια μετατρέπουν αυτή την Απώλεια σε *σύνθημα* τοποθετώντας την στο επί-κέντρο της ταυτότητας.

Το ποδοσφαιρικό παρελθόν της ομάδας περιγράφεται και βιώνεται ως μια συνέχεια και τομή «κρίσιμων συμβάντων» από «βαθιές εικόνες», ανδρικών προσώπων (παραγόντων, αθλητών και προπονητών), αλλά και συμβάντων στις οποίες οι μνήμες και οι αφηγήσεις των οπαδών συγκροτούν ιδιαίτερες *συναισθηματικές οικονομίες* και *συναισθηματικές προσκολλήσεις* που τελικά χαρακτηρίζουν την ομάδα. Ο ρόλος της μνήμης και της «μετα-μνήμης» αναδεικνύεται ως κεντρικός. Η *νοσταλγία* του *παλιού γηπέδου της ομάδας*, οι δράσεις των οπαδών για είκοσι σχεδόν χρόνια στα *ερείπιά* του, αλλά και το «καινούριο γήπεδο» με το όνομα *Αγια-Σοφιά*, αποτελούν όλα τους πεδία όπου επιτελούνται πολιτικές μνημόνευσης οι οποίες εφάπτονται σε πολιτικές ταυτοτήτων και διαδικασιών «ελληνικότητας».

Συμπληρωματικά, αναλύεται ο τρόπος που έχει γίνει η καταγραφή της ιστορία της ομάδας και η συγκρότησή της ως *αρχείο*. Διακρίνονται δύο διαφορετικοί τρόποι καταγραφής με διαφορετικό συναισθηματικό φορτίο και ένταση. Οι πιο παλιές καταγραφές βασίζονται σε μια συναισθηματική ένταση *μεταξύ βασάνων και υπερηφάνειας* και αναδεικνύουν μια *αντι-μνήμη* και μια *μνήμη του ελάσσονος.* Οι καταγραφές αυτές παραθέτουν ένα ποδοσφαιρικό παράλληλα σ' ένα κοινωνικό υποφέρειν. Αντίθετα, οι πιο πρόσφατες καταγραφές αφήνουν το κοινωνικό και ιστορικό κομμάτι εκτός της αφήγησης, κηρύσσουν *το Τέλος ενός Πένθους,* ρίχνουν το βάρος σε μια *συναισθηματική θετικότητα* και φωτίζουν κυρίως τις μεγάλες επιτυχίες της ομάδας.

Τα πεδία και οι τόποι επιτέλεσης της οπαδικής ταυτότητας (κερκίδες γηπέδων, κλαμπ οργανωμένων οπαδών, καφενεία και προποτζίδικα) αποτελούν ταυτόχρονα τα εθνογραφικά πεδία επιτέλεσης της ανδρικής ταυτότητας. Εκεί συναντάμε «θλιμμένους», «εκφραστικούς» και «κτητικούς» ανδρισμούς, αλλά και «τοξικές» και «ηγεμονικές» αρρενωπότητες. Εξετάζεται ο σεξιστικός λόγος και η οπαδική βία, αλλά και ένα *παιχνίδι ορατότητας* που αποτυπώνεται στους τοίχους της πόλης μέσα από γκράφιτι και συνθήματα. Παράλληλα, μια αγωνία για το *ποιος θα κάνει κουμάντο* στους δρόμους, τις πλατείες και τις γειτονιές. Σχολιάζεται η επιτέλεση ενός *φαύλου κύκλου μνησικακίας.* Οι ποδοσφαιρικοί αγώνες μετατρέπονται σε *δημόσιες τελετές μνήμης* μιας στερεοτυπικής, *τοξικής* και «δηλητηριώδους γνώσης», η οποία εκβάλλει τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια σε συγκρούσεις χωρίς όρια ή κάποιους «άγραφους κανόνες». Ο Άλλος οπαδός υποβαθμίζεται *ολοκληρωτικά* και *καθίσταται εξαφανίσιμος και εξολοθρεύσιμος*.

Τέλος, η διατριβή ασχολείται με το πρόταγμα γνωστό ως «No politica» που προωθούν διεθνώς όλοι οι φορείς και θεσμικοί παράγοντες του ποδοσφαίρου. Οι οπαδοί της Α.Ε.Κ., προερχόμενοι από μια γενεαλογία *καχυποψίας, δυσφορίας και εχθρότητας* απέναντι στο ελληνικό κράτος, αλλά και μια γενεαλογία οικειοποίησης μιας 'αριστερής' πολιτικής ταυτότητας, θέλουν να πολιτικοποιούν τους ποδοσφαιρικούς αγώνες, ενώ και εκτός γηπέδου συμμετέχουν σε κινηματικές διαδικασίες. Οι «αδελφοποιήσεις» που έχουν πραγματοποιήσει με οπαδούς της γαλλικής Μαρσέιγ και της ιταλικής Λιβόρνο έχουν πολιτικό πρόσημο και δημιουργούν δίκτυα αντιφασιστικών και αντιρατσιστικών δράσεων.

ABSTRACT

Title : *A.gape E.rotas K.apsoura (A.E.K.)*: Politics of Affect, Violence and Commemoration in Male Football Fan Communities

The thesis deals with the male affective performativity of the fans of the A.E.K. football team. Theoretically, it falls into the *Masculinity Studies* and at its core are the *Politics of Emotions* and the *Politics of Affect*. *Love, eros crush, loyalty, devotion, madness, passion, joy, pride, attachment, enchantment, dis-enchantment, cancelation, sorrow, sadness, suffering, bitterness, hostility, hate* are the *affects* under problematization, and it is mainly examined how *affects circulate* among fans, constituting an ''emotional community''.

A.E.K., as the Athletic Union of Constantinople, comprises a refugee association that over time became a symbol and reference point for the refugees that were transferred to the Greek territory after the Treaty of Lausanne. *Memory*, as an active process, is at the center of the fans' community, both as an *adhesive joint* and a field wherein identity politics take place. The duty of the *aektzi* (A.E.K. fan) *to remember* is ultimately a duty to re-construct and re-member what was dis-membered. The aektzides, as *co-victims* (*συν-θύματα)*, and as the years go by, turn this Loss into a motto (syn-thyma)by placing it into the epicenter of identity.

The team's football past is described and experienced as a continuity and intersection of ''critical events'' , ''deep images'', συνέχεια και τομή «κρίσιμων συμβάντων» από «βαθιές εικόνες», male figures (agents, athletes and coaches), but also events at which the memories and narrations of the fans attribute special meaning, constructing particular *affective economies* and *affective attachments* that eventually characterize the team. The role of memory and ''post-memory'' is featured as central. The *nostalgia of the team's old stadium*, the actions of the fans for almost twenty years in its *ruins*, but also the ''new football stadium'' with the name *Agia-Sofia*, all constitute fields where politics of commemoration are performed that touch on identity politics and processes of ''Greekness''.

In addition, the way in which the team's history has been documented and its construction as *archive* are analyzed. Two different modes of recording are distinguished,

each with different emotional load and tension. The older recordings are based on an emotional tension *between sufferings and pride* and highlight an *anti-memory* and a *memory of the minor.* These recordings put a football suffering parallel to a social one. On the contrary, the more recent recordings leave the social and historical part out of the narrative, declare the *End of the Mourning,* put the emphasis on an *emotional positivity*, and mainly light up the team's great successes.

The fields and sites of the performance of fan identity (stadium stands, organized fan clubs, coffee shops and gambling places) (propotzidika) constitute at the same time the ethnographic fields of the performance of the male identity. There we find ''sad'', ''expressive'' and ''possessive'' masculinities, as well as ''toxic'' and ''hegemonic'' ones. The sexist discourse and the fan violence are examined, but also a *visibility game* that is reflected in the city walls through graffiti and slogans· simultaneously, an anxiety about *who will rule the roost* at the streets, the squares and the neighborhoods. The performance of a *vicious circle of resentment* is commented. The football matches are turned into *public ceremonies of memory* of a stereotypical, *toxic* and ''poisonous knowledge'' that during the last fifteen years open into confrontations without limits or some ''unwritten rules''. The Other fan is *totally* degraded and *constituted disappearable and annihilable*.

Finally, the thesis deals with the project ''No politica'' promoted internationally by all the bodies and institutional agents of football. Coming from a genealogy *of suspicion, discontent and hostility* towards the Greek state, as well as a genealogy of appropriation of a 'leftist' political identity, the fans of A.E.K. want to politicize football matches, while also participating in movement processes off the football field. The ''fraternizations'' they have made with fans of the French Marseille and the Italian Livorno have a political dimension and create networks of anti-fascist and anti-racist actions.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ!..... 8

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ ΩΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΤΕΛΕΣΗ ΣΤΟ ΟΡΙΟ ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ. ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ ΚΑΙ Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΘΕ(Α)ΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ..... 12

ΕΝΟΤΗΤΑ Α : Η ΑΦΙΞΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ, Η ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΕΝΡΙΚ ΝΙΛΣΕΝ ΚΑΙ ΤΑ ΒΛΕΜΜΑΤΑ ΠΙΣΩ ΑΠ' ΤΙΣ ΓΡΙΛΙΕΣ..... 12

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΔΡΙΚΕΣ ΕΠΙΤΕΛΕΣΕΙΣ..... 16

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: ΤΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ. ΤΙ ΠΕΡΙΠΟΥ ΕΝΝΟΟΥΜΕ..... 23

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: ΤΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. 31

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ: «ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΠΩΣ ΘΑ ΜΕΛΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΕΚΤΖΗΔΕΣ ΑΦΟΥ ΕΙΣΑΙ ΑΕΚΤΖΗΣ;» 36

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ: ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΞΕΝΑΓΗΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ: ΤΑ ΕΞΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥΣ. 41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: «ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΒΑΣΑΝΩΝ ΚΑΙ ΥΠΕΡΗΦΑΝΕΙΑΣ» 54

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Η ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΛΑΣΣΟΝΟΣ, Η ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑ ΜΕ «ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ», ΤΟ ΔΙΤΤΟ ΣΧΗΜΑ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ «ΥΠΟΦΕΡΕΙΝ»..... 54

ΑΙ : Η ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΛΑΣΣΟΝΟΣ..... 60

ΑΙΙ: Η ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΜΕ «ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ» 63

ΑΙΙΙ ΤΟ ΔΙΤΤΟ ΣΧΗΜΑ ΑΠΩΛΕΙΑΣ, ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ «ΥΠΟΦΕΡΕΙΝ» 65

ΑΙΝ) «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ» : ΤΟ ΕΠΕΤΕΙΑΚΟ ΛΕΥΚΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΛΙΣΣΑΝΙΔΗ. Η ΕΝΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΥΠΕΡΗΦΑΝΕΙΑ, Ο ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ Η ΑΠΕΙΛΗ «ΕΡΧΟΜΑΣΤΕ» ΚΑΙ Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΕΧΘΡΟΣ. 69

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: ΒΑΘΙΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ, ΚΡΙΣΙΜΑ ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ ΆΞΙΕΣ ΝΑ ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΝΤΑΙ. 72

ΒΙ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΥΠΟΨΙΝ..... 72

ΒΙΙ : «ΑΕΚ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑ ΞΕΡΙΖΩΜΕΝΗ»..... 78

***ΒΙΙΙ:* «ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΣΕ ΌΛΗ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ». Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΚΥΠΕΛΛΟΥ ΤΟ 1968 ΚΑΙ ΤΟ «ΚΑΜΑΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ» 88**

ΒΙV : Ο ΚΩΣΤΑΣ ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΛΕΠΤΥΣΜΕΝΟΥ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΥ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ. 93

ΒV: Ο ΛΟΥΚΑΣ ΜΠΑΡΛΟΣ: ΠΟΣΟ ΒΑΘΙΑ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΑΓΑΠΗΣΕΙ ΚΑΠΟΙΟΣ ΤΗΝ ΟΜΑΔΑ;..... 97

ΒVΙ : Ο ΜΙΜΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΑΕΚ ΚΛΑΙΓΟΝΤΑΣ. 101

ΒVΙΙ : «ΠΟΙΟΣ; ΠΟΙΟΣ; ΠΟΙΟΣ; – Ο ΜΑΥΡΟΣ Ο ΘΕΟΣ!»..... 106

Βviii: «ΑΕΚ, Σ' Αγαπω – Προδοτη, Δεν Ξεχνω»: Μια ιστορια ερωτα και προδοσιας, μια συγνωμη που εκκρεμουσε και εκατερωθεν πληγωμενοι ανδρισμοι. 111

***Βιχ : Ο Ντεμης Νικολαϊδης – Απο τη Σκεπαστη, παιχτης και προεδρος της ΑΕΚ.* 123**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : «ΟΙ ΜΝΗΜΕΣ, ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ, ΟΙ ΤΟΠΟΙ» 130

ΕΝΟΤΗΤΑ Α : Αναμεσα σε δυο τ(ρ)οπους, αναμεσα σε δυο θε(α)σεις: «Κολαση, Κολαση μεσα στο Τζαμι» και «Σηκω χορεψε, κουκλι μου, τσιφτετελι τουρκικο». 132

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : Το «παλιο γηπεδο» στη Νεα Φιλαδελφεια : Πολιτικες νοσταλγιας μιας ζωης που εχει ηδη ποιηθει. 151

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ : «Ζωες μες τα ερειπια του παλιου γηπεδου, ζωες στα θεμελια του καινουριου». 165

Γι : Κομματια ερειπιων στα σπιτια των ανθρωπων..... 165

Γιι : Τα ερειπια ως μορφη ζωης. Γιορτες και μνημοσυνα. 169

Γιιι : Το σημαινον «Κεντρο Αθλητισμου, Μνημης και Πολιτισμου "Αγια Σοφια"» και τα ανοιχτα η κλειστα σημαινομενα. 176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: «ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ Η «ΜΑΣΤΟΡΙΚΗ»ΤΗΣ Α-ΛΗΘΕΙΑΣ»..... 182

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Η λουζερ ομαδα και οι λουζερ οπαδοι. Μνημονικη κοινοτητα και η οικειοποιηση μιας θλιψης..... 182

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : «ΑΕΚ, ο Συνασπισμος του Ποδοσφαιρου». Πολιτικη της μνημης και αναμνηση πολιτικης ταυτοτητας. 190

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Η μνημονευση και η ενθυμηση του ελασσονος ως πολιτικη ταυτοτητας. 204

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Η μνημονευση του ελασσονος και οι δρασεις του Συλλογου Παλαιμαχων. 213

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε: Οι «Δραγουμανοι του ΠΟΚ» – Η «Ντροπη της Προσφυγιας» και αλλες ιστοριες μνημονικου ανταγωνισμου της αυθεντικης προσφυγικοτητας. 219

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: «ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΔΡΩΝ» 231

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Ιστοριες απο τον παππου στον πατερα και απο τον πατερα στον γιο: Πως γινεται καποιος ΑΕΚ και η εκ των υστερων ανα-συγκροτηση εαυτου..... 231

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Καφενεια : αεκτζηδες, τσιπουρα και επιτελεσεις. 258

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Ο χωρος του προποτζιδικου και η επιτελεση ενος θλιμμενου αεκτζηδειν. 269

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Εισιτηρια και Αγαπη διαρκειας. 277

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: «ΈΡΩΤΑΣ, ΑΦΟΣΙΩΣΗ, ΛΑΤΡΕΙΑ: ΤΑ ΕΚΤΟΣ ΈΔΡΑΣ ΜΑΤΣ, ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΙ ΟΠΑΔΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΤΗΣ ΟΡΑΤΟΤΗΤΑΣ»..... 289

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Εκτος εδρας: Ένα κοντερ που «γραφει χιλιομετρα» αγαπης και αφοσιωσης, και η τροπικοτητα του «Όπου παιζεις, ερχομαστε»..... 289

Αι : «Οι εκδρομες» 295

Αιι : Τα εκτος εδρας στο Εξωτερικο..... 305

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Οργανωμενοι οπαδοι: Τρελα, θυσια και η επιτελεση ενος εκφραστικου ανδρισμου. 317

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Το κλαμπ και η συναισθηματικη οικονομια της ορατοτητας. 337

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: «Α.ΕΚΤΖΗΔΕΣ Ε.ΝΑΝΤΙΟΝ Κ.ΡΑΤΟΥΣ : ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΕΛΕΣΗ ΟΠΑΔΙΚΗΣ ΒΙΑΣ»..... 357

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: «Γκολ και ξυλο» 360

Αι : «Εδω υπαρχουμε μονο εμεις» : Η οπαδικη κουλτουρα του κουμαντου. 360

Αιι : Η σεξιστικη κουλτουρα του «γαμαμε και δερνουμε». 372

Αιιι : Οι ποδοσφαιρικοι αγωνες ως δημοσιες τελετες μνημης και ο κυκλος μνησικακιας αναμεσα σε οπαδους-που-δεν-ξεχνουν. 380

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : Πολιτικες διαστασεις της οπαδικης βιας 394

Βι : «Βαρδινογιαννη πουστάρα βαλε στον κωλο τα λεφτα» 396

Βιι : «Αγωνας εναντια στο Γαυρο ισον αγωνας εναντια στο κρατος». 399

Βιιι : Το Α.C.Α.Β. 405

Βιν : Antifa και πολιτικη στο δρομο..... 412

Βν. Οι αδελφοποιησεις των οπαδων της ΑΕΚ και η πολιτικη τους συναφεια. 421

Βνι : Κινημα Κατα του Μοντερνου Ποδοσφαιρου - Against Modern Football..... 428

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΜΙΑ ΥΦΕΡΠΟΥΣΑ «ΑΣΦΥΞΙΑ» ΚΑΙ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΙΑΣ ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΑΝΑΤΑΡΑΧΗΣ. 442

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 449

Ευχαριστώ!

Χρειάστηκα(ν) σχεδόν δεκαπέντε χρόνια για να ολοκληρωθεί η διατριβή. Δυστυχώς ή ευτυχώς, δεν είχα ποτέ την ευκαιρία να ασχολούμαι αποκλειστικά με αυτή. Πάντα έπρεπε να εργάζομαι παράλληλα. Δεκαπέντε χρόνια μετά δε θα πρότεινα σε κανέναν και καμία να κάνει το ίδιο. Οι διατριβές καλό είναι να γράφονται με υποτροφία.

Λόγω αυτής της μεγάλης διάρκειας της διατριβής οι άνθρωποι που θέλω να ευχαριστήσω είναι αρκετοί και όλοι τους, κομμάτι της ζωής μου.

Αρχικά θέλω να ευχαριστήσω την καθηγήτρια κα Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού. Χωρίς αυτήν, σε πολλές και διαφορετικές στιγμές θα τα είχα παρατήσει. Χωρίς αυτήν η διατριβή δε θα είχε ολοκληρωθεί. Αμέτρητες φορές και σε περιόδους που απείχα από το γράψιμο, νιώθοντας πως έχω καλύτερα και σημαντικότερα πράγματα να κάνω, με εγ-καλούσε και με παρότρυνε να επαν-οικειοποιηθώ την ανθρωπολογική μου ιδιότητα απ' την οποία συχνά πυκνά ξεχνιόμουν. Πάντα με ενσυναίσθηση για τους λόγους που δεν έγραφα και πάντα βάζοντάς μου ένα διαχειρίσιμο και 'τόσο όσο' ντεντ λάιν, με ωθούσε να γράψω κάτι ακόμα, και κάτι ακόμα, και σιγά σιγά να προχωράω το κείμενο. Η κα Γκέφου - Μαδιανού είναι ταυτόσημη της ανθρωπολογίας στο μυαλό μου και στο μυαλό όλων όσων σπουδάσαμε στην Ελλάδα στο δημόσιο Πανεπιστήμιο. Είναι η δασκάλα μας.

Ευχαριστώ πολύ την καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου. Ήταν πάντα εκεί, πάντα χαμογελαστή, εμπνευσμένη και εμπνευστική. Είναι η ακαδημαϊκός που μας έδειξε πως φιλοσοφία, ανθρωπολογία, λογοτεχνία και πολιτική οφείλουν να συνυπάρχουν και ήταν η φωνή που έπαιρναν οι λέξεις που αποτύπωνα στο χαρτί. Η βασική φανταστική μου ακροάτρια.

Ο καθηγητής Γεράσιμος Μακρής ήταν ο άνθρωπος που έκανε και κάνει το πιο ζωντανό και 'σωματικό' μάθημα στην αίθουσα και ο λόγος που μας κάνει σήμερα, να λέμε εμφατικά πως τα δια ζώσης μαθήματα μεταφέρουν *κάτι* που δε μπορεί να στριμωχτεί στην κάμερα ή στην οθόνη. Το σώμα και τις αναπνοές μας.

Θέλω να ευχαριστήσω όσο πιο βαθιά μπορώ να σκύψω μέσα μου, όλους και όλες που συναντηθήκαμε στο 'πεδίο'. Που μου ανοίξατε την καρδιά σας που μου εξηγήσατε *τι στην ευχή είναι αυτό το αλάφιασμα* των αεκτζήδων για την ομάδα. Ελπίζω να το αποτύπωσα κάπως μ' έναν τρόπο, που να είδατε τους εαυτούς και τις εαυτές σας μέσα στο κείμενο. Πολλοί αναφέρεστε 'ονομαστικά' στο κείμενο, οι περισσότεροι βρίσκεστε στο

βραχίονα της θεωρίας και της αίσθησης του *αεκτζήδειν* που αποτυπώνω. Εσείς είστε η Α.Ε.Κ. (μου). Θα χαρώ αν χαρείτε το κείμενο.

Απεριόριστα ευχαριστώ στον Πωλ για την επιμέλεια του κειμένου. Ήταν ο πρώτος που διάβασε μετά την κα Γκέφου-Μαδιανού, ολόκληρο το κείμενο. Μεγάλη ανακούφιση όταν το σχολίασε θετικά. Ευχαριστώ επίσης το Νίκο 'Άγκλι' επίσης που ήταν ο πρώτος 'εξωτερικός' αναγνώστης. Τριάντα τρεις σελίδες με πολύ εμπνευστικές παρατηρήσεις και σημειώσεις μ' έκαναν πολύ χαρούμενο, που κάποιος συν-κινητοποιήθηκε από την ανάγνωση του κειμένου.

Υπάρχουν στενοί φίλοι που τους εκτιμώ απεριόριστα για τη θεωρητική τους σκέψη και όλα αυτά τα χρόνια μοιραστήκαμε ιδέες για το κείμενο. «Θεωρητικά» αλλά και κυριολεκτικά μεγαλώσαμε μαζί. Μου είναι αδύνατο να διαχωρίσω το τελικό κείμενο από όσα έχουμε κατά καιρούς συζητήσει και μοιραστεί. Ο Στέφανος Ρέγκας, ο Μπάμπης Κονταράκης, ο Γιώργος Φιλιππόπουλος και ο Πέτρος Πετρίδης βρίσκονται στον πυρήνα της διατριβής. Το διδακτορικό (κακώς) είναι μια μοναχική διαδικασία. Οι τέσσερίς τους με έκαναν να το νιώθω ως 'μοίρασμα'.

Από πιο παλιά *σταθερά κι αμείωτα,* Χρήστος Φιλιππίδης, Κωνσταντίνα Ανδιανοπούλου, Έλια Χαρίδη, Ειρήνη Αβραμοπούλου, Κώστας Γιαννακόπουλος, Σούλα Μαρινούδη, Λέανδρος Κυριακόπουλος, Κασταλία Φραγκαλιά αλλά και πιο πρόσφατα, Ειρήνη Παπαδάκη, Δήμητρα Βασιλειάδου και Αθηνά Μαρκοπούλου απ' τη *'Βαλτετσίου'*, ήξερα για όλους και όλες σας, πως σε κάθε μου απορία και ανασφάλεια , ήσασταν μια κουβέντα, ένα μειλ ή ένα τηλέφωνο απόσταση για να με βοηθήσετε. Σας ευχαριστώ!

Κα Παπαγαρουφάλη ευχαριστώ για την έμπνευση τόσων χρόνων. Δεν καταλαβαίνετε ίσως πώς το κάνετε αλλά το κάνετε. Δοτική και απεριόριστη έμπνευση.

Μόνιμοι 'χορηγοί' της διατριβής ήταν τα μπαρ που εργαζόμουν βάζοντας μουσικές. Ευχαριστώ πολύ Ιόλη μου, Κατερίνα, Πάνο Σ., Χρήστο Γ., Χρήστο Ρ., Κλειώ, Γεράσιμε, Οδυσσέα, Ρεβέκκα, Πάνο. Με το δικό σας τρόπο ανέκαθεν μου θυμίζατε και την ανθρωπολογική μου ιδιότητα όπως και η Μαρία Λιάπη με την απλόχερη εμπιστοσύνη που μου δείχνει στο Κέντρο για τα Έμφυλα Δικαιώματα και την Ισότητα «Διοτίμα», που εργάζομαι τα τελευταία χρόνια.

Σε αυτή την υπενθύμιση της ανθρωπολογικής μου ιδιότητας επέμεναν επίσης *σταθερά κι αμείωτα* οι Λάζαρος Τεντόμας, Ράνια Αστρινάκη, Γιώργος Τσιμουρής, Λεωνίδας Καρακατσάνης, Λεωνίδας Οικονόμου, Γιώργος Γάσσιας, η Σόνια, ο Παυσανίας

Καραθανάσης, η Ναταλία Κουτσούγερα, η Έρη Σαμικού, ο Βαγγελάκης, ο Γιάννης Αγγελάκης, ο Άλκης, ο Φώτης Μαυρίδης, η Χριστιάνα, η Λία, ο κύριος Πάνος, η Βαλεντίνη και οι αγαπημένοι μου Δημήτρης Μαγγανάς και Κωνσταντής. Ήταν πολύ καθοριστική αυτή η κατά καιρούς υπενθύμιση και σας ευχαριστώ πολύ πολύ!

Ευχαριστώ πολύ επίσης μέσα από τα βάθη της καρδιάς μου τη Φαίη που συντρόφεψε με τόση αγάπη τις σκέψεις μου για την Α.Ε.Κ και τη Βέρα που έδωσε σε αυτές τις σκέψεις ένα ψυχαναλυτικό 'τίναγμα'.

Τον «Πέτρο το Γκότση», τη Στελλίνα, τον Αντρέα, τον Κατσού, το Φάνη, τη Φωτεινή και τον Πάρη, που ήταν για χρόνια η βασική μου *αεκοπαρέα* και τους Μάκη Ξυγκάκη, Κώστα Σιέττο, Σωτήρη Τσιάκο και Νικόλα Λεοντόπουλο που αγαπάνε αντίπαλες ομάδες αλλά ο τρόπος που το κάνουν είναι τόσο αγαπησιάρικος και τόσο εμπνευστικός. Είναι ΑΕΚ και δεν το ξέρουν!

Τη *Ρόζα*, τη *Σούλα*, την *Κική*, τη *Γκιουζέλ*, το *Ζαχαρία*, την *Ασημίνα* · όλα τα μικρά ανεξήγητα και αθώα πλάσματα που νιαούριζαν και νιαουρίζουν στο εκάστοτε σπίτι που ζω. Το χουρχουρητό τους ήταν ανέκαθεν θεραπευτικό στα κατά καιρούς άγχη και κρίσεις πανικού που μου προκαλούσε *το κείμενο που πάντα χρωστούσα*.

Το Μίνω, τον Πύρρο, τη Μαρίνα, το Γιώργο Μιχαλό, το Χρήστο, τη Βάσω, την Ελένη, τη Δήμητρα Μότρον, για την 'αυτοκόλλητη' και καθαρή τους αγάπη και στήριξη.

Γιάννη μου, Θοδωρή και Γιωργάκη, μεγαλώσαμε στο ίδιο δωμάτιο στο χωριό. 15 τετραγωνικά με 65 κιτρινόμαυρα κασκόλ και 100 φωτογραφίες στους τοίχους. Κι ας είχε άσθμα ο μικρός Γιάννης κι ας είχε αλλεργία στη σκόνη. Ήταν η πρώτη αεκοφωλιά μου. Εκείνη η συμμαχία των 15 τετραγωνικών έχει αυτονομηθεί και ανασαίνει κάτω απ' το δέρμα. *Ακόμα κι αν αυτοί που θέλαμε δε γίναμε – ακόμα κι αν αυτοί που ήμασταν δε μείναμε, είμαστε ακόμα εδώ…*

Απεριόριστα ευχαριστώ στη μητέρα μου Αγγελική Μαρούτσου και τον πατέρα μου Γιάννη Παπαμιχαήλ για την *αγάπη ως μορφή ζωής* που επέλεξαν και επιτέλεσαν, αγκαλιάζοντάς με, και για την υπέρβασή τους, να απαντάνε τόσα χρόνια στο χωριό *'τι ακριβώς είναι η ανθρωπολογία που σπουδάζει το παιδί;' - 'γιατί δε βρίσκει ακόμα δουλειά στο αντικείμενό του;'.* Πραγματικά δύσκολες απαντήσεις όπως και το *'γιατί δεν πάει στρατό, γιατί δεν κάνει γάμο ή γιατί δε βαφτίζει τα παιδιά…'* που ξέρω πόσο πολύ 'στριμώχνονταν' μέσα τους αλλά *τοοοοόσο απλόοοοοοοχερα* τα αποδέχονταν και έδειχναν τυφλή εμπιστοσύνη στις επιλογές μου. Το σημαντικότερο δώρο που πήρα ποτέ μου, ήταν

αυτός ο ψυχικός χώρος που μου δώσατε. Ε! Ό,τι κι αν έκανα - *δε μπορεί ρε μάνα - θα το χρειαζόμουνα.*

Η διατριβή είναι αφιερωμένη στη μικρή Μυρσίνη που ήρθε *για να μεταμορφώσει τα εσώτερά μου* και στη Βιολέττα που καταφθάνει ως *απορία*. Σε περιμένουμε μικρούλα μου. Περισσότερο όμως από οποιονδήποτε, η διατριβή είναι αφιερωμένη στην Αμάντα.
Για όλα.
Ό,τι ομορφότερο και συγκλονιστικότερο μου έχει συμβεί.

Παπαμιχαήλ Λυκούργος
Αθήνα, Φλεβάρης 2022

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Το ποδόσφαιρο ως συναισθηματική επιτέλεση στο όριο μεταξύ σοβαρού και αστείου. Γενεαλογία του αντικειμένου και η ερευνητική θέ(α)ση στο πεδίο.

ΕΝΟΤΗΤΑ Α : Η άφιξη στο πεδίο, η γοητεία του Χένρικ Νίλσεν και τα βλέμματα πίσω απ' τις γρίλιες.

Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου ήμουν ΑΕΚ.

Εκτός από ένα βράδυ. 9 Δεκέμβρη του 1987. Ο Παναθηναϊκός είχε κερδίσει την ουγγρική Χόβεντ 5-1 και είχε ανατρέψει επικά το εις βάρος του 5-2 του πρώτου αγώνα. Ήταν ο πατέρας μου Παναθηναϊκός, οπότε ήδη κάπως τους συμπαθούσα τους πράσινους. Είχα δει ολόκληρο το ματς στην ασπρόμαυρή μας τηλεόραση. Με είχε συνεπάρει η ροή του αγώνα και η περιγραφή από την κρατική τηλεόραση η οποία προσέδιδε στη νίκη αυτή τις μυθικές διαστάσεις ενός εθνικού θριάμβου που ίσα ίσα χωρούσε στο μυαλό ενός δεκάχρονου αγοριού από το Άργος. Εκείνο το βράδυ αποφάσισα να γίνω Παναθηναϊκός. Το ότι σκεφτόμουν τη χαρά που θα έπαιρνε ο πατέρας μου όταν θα του το ανακοίνωνα μάλλον δείχνει ότι η απόφαση δεν ήταν και ολότελα δική μου. Δεν το είπα σε κανέναν πάντως και με αυτή τη σκέψη αποκοιμήθηκα.

Όταν ξύπνησα το πρωί να πάω στο σχολείο, θυμάμαι ένα πολύ ιδιαίτερο, περίεργο αλλά ταυτόχρονα πολύ ωραίο αλάφιασμα που είχα στο σώμα, έχοντας πάρει την απόφαση να αλλάξω ομάδα. «Ωραία να είσαι Παναθηναϊκός» σκεφτόμουν και μονολογούσα μέχρι να φτάσω στο σχολείο, αλλά ακόμα δεν τολμούσα να επικοινωνήσω αυτή την κολοσσιαία αλλαγή που (μου) είχε συμβεί. Καλύτερα, λέω τώρα, γιατί ούτως ή άλλως μέχρι να φτάσω στο σχολείο είχα ξαναγίνει ΑΕΚ.

Είχα υποσχεθεί στον θείο μου το Διονύση πως δεν θα άλλαζα ομάδα. Ό,τι και να γινόταν. Κι ας χάναμε συνέχεια εκείνα τα χρόνια. Η ΑΕΚ για μένα ήταν η σχέση μου με το θείο μου. Τον αγαπούσα πολύ. Ευτυχώς πρόλαβα να του το δείξω και να του το πω, και γενικά θα πρότεινα να φανερώνουμε την αγάπη μας στους ανθρώπους που αγαπάμε όσο αυτοί ζουν. Αυτό το «μας βλέπουν από ψηλά» δεν μου φάνηκε ποτέ ελκυστική ιδέα. Δεν θα τη χαλάσω όμως σε όσους τους ησυχάζει. Ας είναι.

Νομίζω πως και τώρα που έχει πεθάνει ο Διονύσης αναζητώ ακόμα αυτή την πολύ χαλαρή, πολύ ζεστή-που-ανά-πάσα-στιγμή-μεταμορφώνονταν-σε-αστεία ατμόσφαιρα που δημιουργούσε απλώς και μόνο υπάρχοντας στον χώρο. Τα σώματα και τα πρόσωπα των ανθρώπων γύρω του μαλάκωναν, κι ας είχε ελάχιστες λέξεις το λεξιλόγιό του. Κι ας έβαζε ένα «ι» για όλα τα «ι» κι ένα «ο» για όλα τα «ο». Χωρίς μεγάλες, βαριές, αντρικές κουβέντες και με μια λανθάνουσα αίσθηση δυσλεξίας που συχνά τρεπόταν σε τραυλισμό, ο Διονύσης ήταν ο Διονύσης. Και ήταν «φόλα» ΑΕΚ. Κι εγώ δεν θα τον πρόδιδα για ένα δυο γκολ του Σαραβάκου.

Όταν έφτασα στο σχολείο έλεγα στους συμμαθητές μου ότι μπορεί ο Παναθηναϊκός να είχε βάλει 5 γκολ αλλά η ΑΕΚ πριν από μερικές μέρες είχε βάλει 7 (με αντίπαλο τη Βέροια) και πως ο Χένρικ Νίλσεν –που είχε σκοράρει 4 σ’ εκείνον τον αγώνα– δεν ήταν μόνο ο καλύτερος παίχτης του κόσμου αλλά και ο πιο όμορφος. Οι συμμαθητές μου ήταν όλοι Ολυμπιακοί και Παναθηναϊκοί. Εκτός από τον Ηλία τον Σούρσο – απ’ τα πιο φτωχά παιδιά στο χωριό και ένας απ’ τους χειρότερους μαθητές στην τάξη. Παρά το πάχος του ήταν «γατόνι» στο τέρμα, ενίοτε και «αίλουρος». Δεν είχε στολή τερματοφύλακα και κανονικά γάντια. Μια μαύρη ζακέτα δέκα νούμερα μεγαλύτερη φορούσε από πάνω, η οποία σούρωνε στους αγκώνες. «Κάνει μαξιλαράκια και δεν χτυπάω», δικαιολογούνταν στους «γαύρους» που τον κορόιδευαν. Από κάτω μια κίτρινη φόρμα και τα παλιά γάντια μηχανής του πατέρα του στα χέρια. Κάθε φορά έλεγε πως φορούσε *τη στολή της ΑΕΚ*. Κίτρινη η φόρμα, μαύρη η ζακέτα, ζεστή και γεμάτη ΑΕΚ η καρδιά του. «Λιά» τον φωνάζαμε. «Φόλα» ΑΕΚ κι αυτός. Δεν ήμασταν πάνω από τέσσερις σε ολόκληρο το σχολείο. Μαζί με τον αδερφό μου τον μεγάλο. Ο μικρός ήταν μόλις τριών-τεσσάρων, με δυσλεξία τότε, αλλά στο ΑΕΚ αναγραμματισμό δεν έκανε ποτέ.



(Ο Χένρικ Νίλσεν στο γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας τέλη δεκαετίας του ’80).

Τον Χένρικ Νίλσεν τον ήξεραν όλοι απ’ τα χαρτάκια της Πανίνι που μαζεύαμε. Ήμουν καλός μαθητής, καλός στη μπάλα, πρόεδρος στην τάξη και σπάνια διαφωνούσαν μαζί μου οι συμμαθητές μου. Για τον Νίλσεν όμως δεν σήκωναν κουβέντα. «Πιο καλός κι από τον Μαραντόνα;» μου έλεγαν. «Άμα παίξει η Δανία με την Αργεντινή θα δείτε», τους έλεγα τότε. «Καλά που δεν έπαιξαν», λέω σήμερα. Στο αν ο Χένρικ Νίλσεν ήταν ο ομορφότερος, οι συμμαθητές μου ήταν περισσότερο συγκαταβατικοί. Το έλεγαν άλλωστε και όλα τα κορίτσια, αν και για μένα αρκούσε που το έλεγε η Αγγελική – η ωραιότερη στην τάξη. *Αθηναία* τη φώναζαν οι δάσκαλοι γιατί είχε έρθει στην πέμπτη τάξη από την Αθήνα. Η ΑΕΚ για μένα είναι η Αθήνα και η αγάπη μου για την ΑΕΚ είναι προβολή της αγάπης μου για την Αθήνα. Ίσως και το ανάποδο. Δεν ξέρω.

Την Αθήνα την είχα αγαπήσει χωρίς να έχω πάει σε αυτήν. Σε μια ποδηλατάδα με τη μάνα μου είχαμε βρεθεί στο Κάστρο του Άργους. Ήμουν γύρω στα 6, είχαμε μετακομίσει στο Άργος αφήνοντας πίσω το πολύ αγαπημένο μου Ναύπλιο, την παραλία, τη θάλασσα και την παλιά πόλη. Δεν το ήθελα το Άργος. Ήταν άσχημο. Με τα χρόνια κατάλαβα ότι είχα τα δίκια μου τότε. Στο Άργος, πίσω απ’ τις γρίλιες στέκουν άνθρωποι, θυμωμένοι και φοβισμένοι με τα πάντα, που όταν περπατάς έξω απ’ το σπίτι τους αναρωτιούνται τι κάνεις έξω τέτοια ώρα και «τίνους» είναι αυτή που της κρατάς το χέρι. Δεν ξέρω «τίνους» ήταν η Αγγελική. Δεν μιλούσε για τον πατέρα της. Είχαν χωρίσει με τη μάνα της. *Ορφανή* τη φώναξε ο Θανάσης ο Πάτσιος μια μέρα στη γυμναστική. «Δεν είμαι ορφανή. Έχω πατέρα απλά δεν θέλω να τον βλέπω. Ούτε κι εσένα». Και όντως τον Θανάση τον Πάτσιο δεν τον

είδαμε και για πολύ ακόμα. Έγινε πορτιέρης, «πλακώθηκε στα αναβολικά». «Τούμπανο» είχε γίνει. Μέχρι που «έσκασε από υγεία». «Βάζελος».

Η μάνα μου μ' έπαιρνε με το ποδήλατο και κάναμε βόλτες. Στην αρχή εγώ πίσω στη σχάρα, μετά με δυο ξεχωριστά ποδήλατα. Κάναμε μεγάλες βόλτες. Πάνιτσα, εργατικές κατοικίες, Στάδιο, Νοσοκομείο. Πλατεία. Λαϊκή Αγορά. Συχνά καταλήγαμε στο κομμωτήριο όπου δούλευε για να ακούσω από τις πελάτισσες *πόσο μεγάλωσα* και πόσο μοιάζω σε κάποιον. Άλλοτε ίδιος η μάνα μου, άλλοτε φτυστός ο πατέρας μου, άλλοτε έφερνα στη μία γιαγιά και άλλοτε στην άλλη τη μακαρίτισσα. Η κάθε πελάτισσα είχε τη δική της ατζέντα στο τι θα αναγνώριζε πάνω μου. Μάτια, χείλη, μαλλιά, κεφάλι, αυτιά, μύτη. Κατακερμάτιζαν το σώμα μου ακατάπαυστα και κατά το δοκούν. Μια θεια μου έλεγε πως είχα πάρει το σαγόνι μιας άλλης θειας μου απ' τη Σίταινα. Αυτό με είχε πειράξει. Με τα χρόνια κατάλαβα πως ο καθένας και η καθεμιά αναγνώριζε πάνω μου μόνο συγγενείς από το ένα σόι. Είτε της μάνας είτε του πατέρα μου. Ανάλογα σε ποιο ανήκε.

«Δεν πρόκειται να κάνω ποτέ παιδιά, αλλά αν κάνω δεν πρόκειται να μπω ποτέ σε αυτή τη γελοία διαδικασία, πού μοιάζουν ή πού δεν μοιάζουν» έλεγα μέχρι τα σαράντα μου, αλλά τίποτα από τα δύο δεν τήρησα.

Είχαμε βρεθεί σε μια από αυτές τις ποδηλατάδες με τη μάνα μου στο Κάστρο. Μαζέψαμε χόρτα και σαλιγκάρια. Βάλαμε κι ένα κεράκι παραδίπλα στην Αγία Μαρίνα. «Δεν χάνεις και τίποτα να βάζεις πού και πού ένα κεράκι», μου έλεγε, σα να 'ξερε πως με τα χρόνια θα «λοξοδρομούσα». Χαιρετήσαμε τις φίλες της τις καλόγριες και μετά μπήκαμε στο Κάστρο. Εκείνο το απόγευμα μου έδειξε πόσο μικρή ήταν από ψηλά η πόλη μας. Μου έδειξε και τον σταθμό των τρένων. «Αυτός είναι ο σταθμός – τον θυμάσαι; Που πήγαμε προχτές και είδαμε τα τρένα. Από δω βλέπεις το πραγματικό μέγεθος της πόλης. Κοίτα πόσο μικρούλα είναι. Βλέπεις τις γραμμές; Βγαίνουν έξω από την πόλη. Πάνε στην Αθήνα. Την πιο μεγάλη πόλη της Ελλάδας. Και την πιο όμορφη. Με τα πιο μεγάλα κτίρια και τους πιο πολλούς ανθρώπους.»

Τέσσερις υπερθετικοί βαθμοί για ένα εξάχρονο μυαλό ήταν πολλοί για να μη γίνει έκρηξη. Έτσι αγάπησα την Αθήνα πριν τη γνωρίσω. Κι όταν αργότερα πηγαίναμε με τ' αμάξι εκδρομή ή *για κάποιον γιατρό,* από το πίσω κάθισμα χάζευα το *Οδόραμα* με τους επιμέρους χάρτες της πόλης. Φώναζα τους δρόμους όπου ήμασταν όταν τους αναγνώριζα στον χάρτη. *Πατησίων – Αχαρνών – Σταδίου, Πανεπιστημίου! Πράσινο! Φύγαμε!* Στην πόλη αυτή

ονειρευόμουν να ζήσω όταν μεγαλώσω. Σε αυτούς τους δρόμους να περπατάω και να οδηγάω μηχανή. Αυτό τουλάχιστον το τήρησα.

Η ΑΕΚ για μένα ήταν η Αθήνα. Όπως αγαπούσα την Αθήνα χωρίς ποτέ να έχω πάει, έτσι αγαπούσα και την ΑΕΚ χωρίς ποτέ να έχω πάει στο γήπεδο. Την έβλεπα στην *Αθλητική Κυριακή*. Πάντα με μια πολύ στυφή, πικρή και στενάχωρη γεύση στο άκουσμα του σήματος της εκπομπής, που ποτέ δεν κατάλαβα αν ήταν επειδή κάθε φορά όλο κάτι συνέβαινε και δεν (θα) παίρναμε το πρωτάθλημα ή αν γιατί ούτως ή άλλως οι Κυριακές απ' το απόγευμα και μετά είναι γλυκόπικρες. Το σήμα της *Αθλητικής Κυριακής* κάθε φορά με γέμιζε άγχος. Μου θύμιζε πως δεν είχα διαβάσει (αρκετά) για το σχολείο της επόμενης μέρας.

Μέχρι τα δεκαπέντε μου τους αγώνες της ΑΕΚ τους άκουγα στο ραδιόφωνο περιμένοντας το κενό στο σπικάζ του εκφωνητή μπας και ακούσω την κερκίδα να τραγουδάει και καταγράψω κανένα σύνθημα. Ευτυχώς τα σπικάζ τότε ήταν αργά και συχνά βαριεστημένα, οπότε και τα κενά στην περιγραφή πολλά.

Σήμερα δεν ξέρω αν είμαι ΑΕΚ.

Αν το να είσαι μία ομάδα σημαίνει να συν-κινείσαι απ' το αν χάνει ή κερδίζει, αν έχει να κάνει με το κατά πόσον σου προκαλεί μια κάποια ταραχή το αποτέλεσμα του αγώνα, τότε μάλλον είμαι λίγο ΑΕΚ. Σίγουρα δεν είμαι όσο ΑΕΚ ήμουν. Δεν καμαρώνω γι' αυτό.

Μπορεί να φταίνε τα χρόνια του διδακτορικού

ή απλώς τα χρόνια που περνάνε.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Ανθρωπολογία των συναισθημάτων και ανδρικές επιτελέσεις.

Το να είναι κανείς οπαδός μιας ομάδας είναι κάτι που συγκροτείται καλειδοσκοπικά μέσα από άπειρα μικρά ή μεγαλύτερα θραύσματα όπως τα παραπάνω. Είναι ένα μέρος της υποκειμενικότητας, μέρος μιας «συναισθηματικής οικονομίας» (*affective economy*) (Άχμεντ, 2018) και μια «συναισθηματική προσκόλληση» (*affective attachment*)[1], που δεν αφορά το γήπεδο, δεν αφορά τη στιγμή του αγώνα, δεν έχει να κάνει με το αν είναι κανείς οργανωμένος σε κάποιο κλαμπ ή βλέπει τους αγώνες στο καφενείο της γειτονιάς του ή

[1] Όρος του Jonathan Flatley (2008) από Αβραμοπούλου 2018 : 15.

ακούει την ομάδα στο ραδιόφωνο τις Κυριακές. Οπαδός είναι αυτός που νιώθει (κάποια) ταραχή με την ομάδα. Ένα γκολ είναι αρκετό για να του φτιάξει τη μέρα, τη βδομάδα ή τη ζωή σε κάποιες περιπτώσεις.

Πώς ζουν οι άνθρωποι με αυτή την ταραχή του να είσαι ΑΕΚ;

Η διατριβή αυτή έχει σκοπό να πιάσει αυτό το νήμα της υποκειμενικότητας και υποκειμενοποίησης. Να το ξεδιπλώσει απ' το κουβάρι των ζωών των ανθρώπων και να το ξαναμπλέξει με αυτές. Ένα νήμα που τελικά δεν είναι ένα ούτε ακριβώς προσβάσιμο, αλλά διαχέεται και γλιστρά από τα χέρια του ερευνητή ή της ερευνήτριας. Θα χρησιμοποιώ στο εξής το ανδρικό γένος συνήθως γιατί αυτή η διατριβή μελετά άνδρες. Όχι γιατί *οι γυναίκες δεν βλέπουν ποδόσφαιρο* –υπάρχουν γυναίκες οπαδοί της ΑΕΚ–, αλλά γιατί ήθελα να στρέψω το βλέμμα στην ανδρική ομοκοινωνικότητα. Να δω άντρες που βλέπουν μπάλα. Να μελετήσω τον ανδρισμό. Ήθελα να κινηθώ προς τα μέσα και όχι το ανάποδο. Προς τα μέσα μου. Να «εξωτικοποιήσω» το οικείο και όχι το αντίστροφο. Η διατριβή αφουγκράζεται ιστορίες που εκκινούν από το ποδόσφαιρο αλλά εκβάλλουν σε ζωές αγοριών που φορούν κιτρινόμαυρα[2] κασκόλ, στολίζουν τα δωμάτιά τους με αφίσες ποδοσφαιριστών της ομάδας, στον ύπνο τους βλέπουν όνειρα πως πατάνε το χορτάρι του γηπέδου της Νέας Φιλαδέλφειας και όταν μεγαλώσουν θέλουν να γίνουν ποδοσφαιριστές – κι εγώ αυτό λέω ακόμα· σε ζωές εφήβων και νεαρών που μεγαλώνουν μέσα από τη διαλεκτική «γοήτευσης» και απο-γοήτευσης για και από την ΑΕΚ, δημιουργούν, στήνουν αντροπαρέες και «αεκοπαρέες», στήνουν –και ενίοτε ξεστήνουν– τις ζωές τους με κριτήριο την ΑΕΚ.

Και οι άντρες δεν είναι ποτέ μόνο άντρες. «Παρεμβάλλονται στα πλέγματα των λόγων που είναι πολλαπλοί και έτσι καταλαμβάνουν θέσεις που είναι ταυτόχρονα διαφορετικές, πολλαπλές και διατεμνόμενες μεταξύ τους» (Γκέφου - Μαδιανού 2003: 65). Ως υποκείμενα ζουν και κινούνται από χώρο σε χώρο, από περιβάλλον σε περιβάλλον. Συναντούν ανθρώπους και πράγματα και σχετίζονται μαζί τους. Αναλαμβάνουν ρόλους και υιοθετούν ταυτότητες. Γίνονται γιοι, σύντροφοι, εργαζόμενοι, ροκάδες, πανκιά, φρικιά, χίπστερ. Είναι Έλληνες ή δυσφορούν που είναι Έλληνες, είναι ταυτόχρονα Αθηναίοι, Θεσσαλονικείς, επαρχιώτες. Συχνά πελάτες –ίσως όλο και πιο συχνά–, ταξιδιώτες, ασθενείς

[2] Τα χρώματα της ομάδας της Α.Ε.Κ.

σε νοσοκομεία ή στις μέρες μας «εν δυνάμει» ασθενείς σε νοσοκομεία. Έχουν ένα επάγγελμα ή θα ήθελαν να έχουν, τελευταία όλο και πιο συχνά είναι άνεργοι, επισφαλείς. Πηγαίνουν, ή δεν πηγαίνουν – τελευταία ευτυχώς ολοένα και περισσότεροι δεν πηγαίνουν – στο στρατό. Γίνονται σύντροφοι, πατεράδες, φανατικοί εργένηδες. Κανείς δεν ξέρει. Γίνονται όσα ήθελαν να γίνουν ή όπως οι περισσότεροί μας, υπάρχουν (ε)ριγμένοι στην ένταση, ανάμεσα στο «είμαι» και στο «θα ήθελα να είμαι». Γερνάνε – αυτό είναι σχεδόν σίγουρο για όλους. Πεθαίνουν – αυτό πάλι είναι απόλυτα σίγουρο. Γίνονται κάτι απ' αυτά ή πολλά από αυτά. Ταυτόχρονα.

Μαζί με όλα αυτά τα θραύσματα υποκειμενικότητας, μαζί με όλη ή μέρος αυτής της πολύ ρευστής συνθήκης που λέγεται ζωή, κάποιοι άνδρες υπήρξαν, είναι ή θα είναι στο μέλλον ΑΕΚ. Κι αυτό θα συνομιλεί με τις ζωές τους, θα τις διαμορφώνει και θα διαμορφώνεται από αυτές, θα τις επι-καθορίζει και θα επι-καθορίζεται από αυτές, είτε αυτή η ταραχή για την ΑΕΚ βρίσκεται στον πυρήνα είτε βρίσκεται στην περιφέρεια της διαδικασίας υποκειμενοποίησής τους· είτε συν-κλονίζονται είτε απλώς ενδιαφέρονται. Αυτή η ταραχή και αυτό το συναίσθημα για την ΑΕΚ είναι το αντικείμενο της διατριβής. Και δεν είναι ενικό. Και δεν είναι ένα. Αλλά πολλά. Ίσως όσα και οι αεκτζήδες. Και πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, αλλά μ' έναν τρόπο συχνά ομοιάζουν.

Η διατριβή έχει να κάνει με τις «Σπουδές Ανδρισμού» (*Masculinity Studies*) και στον πυρήνα της είναι τα Συναισθήματα και οι «Πολιτικές των Συναισθημάτων» (*Politics of Emotions*, *Politics of Affect*). Οι «Σπουδές Ανδρισμού», εκκινώντας από το δεύτερο κύμα φεμινισμού της δεκαετίας του '60, ως «Σπουδές Ανδρών» (*Men's Studies*) τη δεκαετία του '70 και ως ξεχωριστό και ειδικό αντικείμενο με το όνομα «Σπουδές Ανδρισμού» από τη δεκαετία του '80, προσπαθούν αρχικά να αποδομήσουν τον γενικό και πανανθρώπινο χαρακτήρα της έννοιας «άνδρας» – να φωτίσουν δηλαδή την έμφυλη διάσταση των ανδρών ως ιστορικά προσδιορισμένων υποκειμένων.

Ασχολούνται με τις πολιτικές ταυτότητας, τις πρακτικές και τις εμπειρίες των ανδρών, τους Λόγους και τις αποκλίσεις που τους συγκροτούν. Επανεξετάζουν την καθημερινότητα της ανδρικής δράσης και ισχύος, εντός και εκτός «ομοκοινωνικοτήτων» (*homosociality*) (Geertz 2003, Γιαννακόπουλος 2005), υπό το πρίσμα του μεταδομισμού, της κοινωνικής ιστορίας και των φεμινιστικών θεωριών. Το (ανδρικό κοινωνικό) φύλο αποτελεί έτσι την προϋπόθεση του να αισθάνεται και να δρα κανείς ως άνδρας, και αντίστοιχα ο ανδρισμός συγκροτείται μέσα σε κοινωνικές, ιστορικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις και

Λόγους (βλ. Βασιλειάδου κ.α 2019). Ο ανδρισμός για τις «Σπουδές Ανδρισμού» αποτελεί ο ίδιος το αναλυτικό εργαλείο για τη βαθύτερη κατανόηση των σχέσεων εξουσίας. Είναι (ο βασικός) τρόπος άσκησης Εξουσίας(βλ. Lancaster 2006). Λανθάνει ρητά ή άρρητα μια πληθυντικότητα στον όρο. Μιλάμε ουσιαστικά για ανδρισμούς (ή για αρρενωπότητες αν προτιμάτε): για ηγεμονικούς (βλ. Gilmore 1990) και υποτελείς (βλ. Connel 1987) ανδρισμούς, για τοξικές αρρενωπότητες, για κτητικούς (βλ. Herzfeld 1985) και εκφραστικούς (βλ. Παπαταξιάρχης 1992) ανδρισμούς.

Στη διατριβή φωτίζονται οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί «ετεροποίησης» των Άλλων ανδρισμών, των άλλων αρρενωποτήτων. Ποιες διαδικασίες και μηχανισμοί δίνουν πολιτισμικό νόημα και περιεχόμενο στην ανδρική ταυτότητα και πώς αυτό το περιεχόμενο συγκροτείται ή αμφισβητείται στη συσχέτισή του με Άλλους ανδρισμούς. Προσπαθεί να εισέλθει στις διαδικασίες που καθιστούν τον άνδρα αεκτζή άνδρα και να τις συσχετίσει με τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς που καθιστούν άνδρα τον άνδρα οπαδό του Ολυμπιακού ή του Παναθηναϊκού. Τους οπαδούς των δυο μεγάλων αντιπάλων της ΑΕΚ. Ή των οπαδών του ΠΑΟΚ ή του Πανιωνίου, των δυο άλλων μεγάλων προσφυγικών ομάδων. Σε αυτή τη διαλεκτική, ο διαχωρισμός και η διάκριση μεταξύ βιολογικού φύλου (sex) και κοινωνικού φύλου (gender) και η συζήτηση περί «ανδρικής φύσης» και ανδρικής σεξουαλικότητας τίθενται υπό εξέταση, αφού δημιουργούνται ιεραρχίες εντός των κατηγοριών αυτών. Η έμφυλη διαφορά υπάρχει και εντός του ανδρισμού, και οι διάφορες αρρενωπότητες ιεραρχούνται. Κάποιες αποκλείονται, είτε μέσω μιας ιδεολογικής (βλ. Althusser 1971) είτε μέσω μιας ψυχικής έγκλησης των υποκειμένων (βλ. Butler 1997 : 9 - 45), είτε μέσω των ήδη υπαρκτών σχέσεων εξουσίας που πολιτισμικά και πολιτικά δημιουργούνται ανάμεσα στις διαφορετικές σεξουαλικότητες. Η ομοφυλοφιλία αποδίδεται ως στίγμα μέσω μιας έντονης παραγωγής Λόγου (βλ. Foucault 2011) ανάμεσα στους οπαδούς των ομάδων. Οι οπαδοί εγκαλούνται να αποδείξουν πόσο άντρες είναι και ψυχικά να ενσαρκώσουν ηγεμονικούς και συχνά τοξικούς ανδρισμούς.

Η κερκίδα, οι δρόμοι και οι πλατείες της πόλης, τα καφενεία και τα προποτζίδικα είναι κάποιοι από τους χώρους όπου παραστασιακά επιτελούνται (βλ. Butler 1990) αυτοί οι ανδρισμοί και αυτές οι αρρενωπότητες. Αυτό που επιχειρείται είναι να αποτυπωθούν εθνογραφικά οι διαδικασίες επιτέλεσης και συγκρότησής τους. «Οι έμφυλες κατηγορίες προσεγγίζονται ως κανονιστικές μυθοπλασίες που παράγονται και ιζηματοποιούνται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές τελετουργίες της εξιδανικευμένης

(ετερο)κανονικότητας» (Αθανασίου 2006: 97, η έμφαση δική μου). Το να είναι κάποιος οντολογικά «άντρας» συχνά θα δούμε πως προϋποθέτει επίσης οντολογικά πως ο Άλλος είναι «πούστης» ή «αδερφή» και εγκαθιδρύει αυτή τη συσχέτιση μεταξύ τους.

Ένας άλλος θεωρητικός τομέας της ανθρωπολογίας ο οποίος τέμνει τη διατριβή είναι αυτός της ανθρωπολογίας των συναισθημάτων. Από την αρχή της έρευνας, μου είχε κάνει εντύπωση ότι ο Λόγος των αεκτζήδων για την ομάδα ήταν έντονα συναισθηματικός και παράλληλα πολύ έντονη ήταν η παραγωγή Λόγου γύρω από τα συν-αισθήματα (emotions/affects)[3]. Η ΑΕΚ για τους αεκτζήδες σημαίνει «Αγάπη», «Έρωτα», «Καψούρα», Σημαίνει «Λατρεία». ΑΕΚ σημαίνει «Να μην Απο-γοητεύεσαι», «Να θυμάσαι», «Να Πονάς γι' αυτήν», «Στις Χαρές και στις Λύπες να είσαι κοντά της».

Όταν κανείς αναφέρεται σε «συναισθήματα» στον χώρο της ανθρωπολογίας μπορεί να εννοεί διάφορα πράγματα συχνά αντικρουόμενα μεταξύ τους. Από τα μέσα του ΄70 και μετά, οι ανθρωπολόγοι προσπαθούν να αναλύσουν τη φύση των συναισθημάτων και κατά πόσον αυτά είναι εγγενή ανθρώπινα χαρακτηριστικά ή πολιτισμικές κατασκευές. Μέχρι τότε, οι κοινωνικές επιστήμες και η ανθρωπολογία ανάμεσά τους τα άφηνε εκτός κάδρου, θεωρώντας πως συνδέονται με τη βιολογία και την ψυχολογία αφού είναι εγγενή στον «εσωτερικό κόσμο των ανθρώπων». Παράλληλα, τα συναισθήματα θεωρούνταν παγκόσμια, πανανθρώπινα και εν μέρει αμετάβλητα στις βασικές τους μορφές.

Τη δεκαετία του '80 έλαβε χώρα μια ριζική αναθεώρηση των συναισθημάτων και η συναισθηματική εμπειρία βγήκε από το εσωτερικό, σαρκικό, ενστικτώδες σώμα, από την εσώτερη, ανέγγιχτη, απροσπέλαστη, αχαρτογράφητη ψυχή, και συσχετίστηκε με την εξωτερική, δημόσια και κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Η πολιτισμική κατασκευή των συναισθημάτων διαμόρφωνε ουσιαστικά ένα νέο επιστημονικό πεδίο, ανοιχτό και προσπελάσιμο από την κοινωνική και την πολιτισμική ανθρωπολογία. Σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, τα συναισθήματα διαμορφώνονται και πολιτισμικά, συγκροτούνται κι εκφράζονται και μέσα από την κοινωνική πρακτική, με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

[3] Για την απόδοση του όρου «affect» βλ. Ειρήνη Αβραμοπούλου (2018). Στη διατριβή, το «affect» χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το «emotion», όπως κάνουν και αρκετοί και αρκετές θεωρητικοί (βλ. π.χ. Sara Ahmed). Χρησιμοποιώ τον όρο «συναισθήματα» και για τα δύο, και ανάλογα με το εκφραστικό πλαίσιο τα συναισθήματα γίνονται «αισθήματα», «πάθη», «συναισθήσεις», «αισθήσεις», «ατμόσφαιρα».

Οι L. Abu-Lughod, C. Lutz και White (1986 και 1990)[4], με αφετηρία τον φουκωϊκό Λόγο (*discourse*), προσθέτουν στη διάσταση της πολιτισμικής κατασκευής τη διαπλοκή των συναισθημάτων με τον Λόγο και την άποψη πως δεν μπορούμε να τα εξετάσουμε έξω και μακριά από την έννοια της Εξουσίας και το πλέγμα των σχέσεών της. Το τρίπτυχο Γνώση-Εξουσία-Λόγοι γίνεται επίκεντρο της ανάλυσής τους γύρω από τα συναισθήματα, ανοίγοντας τη θεματική των πολιτικών της καθημερινότητας. Ο Λόγος για τα συναισθήματα και οι συναισθηματικοί Λόγοι καθορίζουν με διττό τρόπο τις επιμέρους σχέσεις του Λόγου με τη Γνώση και την Εξουσία, με τις Αλήθειες δηλαδή με τις οποίες σχετιζόμαστε ως υποκείμενα.

Το γενικό ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών εκείνης της περιόδου για το πώς η γλώσσα δημιουργεί την κοινωνική πραγματικότητα συμβαδίζει με τη θεώρηση των συναισθημάτων ως κοινωνικοπολιτισμικών γεγονότων. Αυτή η θεώρηση των συναισθημάτων ως πρακτικών που παράγονται και παράγουν Λόγο τα καθιστά ορατά φαινόμενα στην κοινωνική διαντίδραση, μέρος της οποίας είναι λεκτική.

Η κριτική των θεωριών κοινωνικής κατασκευής των συναισθημάτων ξεκινά ακριβώς από αυτό: πως αν βάλουμε στο επί-κεντρο τη γλώσσα, θα χαθούν ή εν μέρει θα αγνοηθούν τα μη λεκτικά στοιχεία της κοινωνικής διαντίδρασης. «Η γλώσσα σαφώς και επηρεάζει τη συναισθηματική εμπειρία αλλά αυτό συχνά οδηγεί τις αναλύσεις στην υπερβολή ότι εάν δεν υπάρχει ένας όρος για κάποιο συναίσθημα, τότε αυτό το συναίσθημα απουσιάζει ή να λέμε πως αν η λέξη είναι η ίδια, τότε και το συναίσθημα είναι το ίδιο» (Nussbaum 2001: 150-155). Οι θεωρίες Λόγου ήταν σαν να ξεχνούν πως «τα συναισθήματα βιώνονται στο σώμα» και πως το σώμα είναι αναπόσπαστο κομμάτι του υποκειμένου που «αντιλαμβάνεται». Ο Csordas (1994), αντλώντας από τους Bourdieu, Mauss και Merleau-Ponty, εισήγαγε τον όρο «ενσωμάτωση» (*embodiment*), με στόχο όχι να αντικαταστήσει τον Λόγο και την κειμενικότητα αλλά να επαναφέρει στην ανάλυση το σώμα. Η διαλεκτική αυτή σχέση εαυτού και κοινωνίας που μας δίνει η έννοια της «ενσωμάτωσης» αναδεικνύει τα συναισθήματα ταυτόχρονα ως α) σωματικές κινήσεις, β) συμβολισμούς που αναπαράγουν και επηρεάζουν κοινωνικές σχέσεις και γ) πρακτικές που αποκαλύπτουν τις σχέσεις

[4] Αναφέρομαι στα ιστορικά πλέον κείμενα Lutz, C.A. and White, G.M. 1986. 'The Anthropology of Emotions', Annual Review of Anthropology 15: 405–36 και το μετέπειτα Abu-Lughod, L. and Lutz, C.A. 1990. 'Introduction: Emotion, Discourse, and the Politics of Everyday Life', in Language and the Politics of Emotion, ed. C.A. Lutz and L. Abu-Lughod. Cambridge: Cambridge University Press που καθιέρωσαν την οπτική του κονστρουκτιβισμού για τα συναισθήματα.

εξουσίας. Τα συναισθήματα δηλαδή καθίστανται η γέφυρα ανάμεσα στο πολιτισμικό νόημα και το «τι αισθάνεται το σώμα».

Έτσι φτάνουμε στο να συντελεστεί στα μέσα της δεκαετίας του '90 αυτό που η Patricia Clough ονόμασε «στροφή στο συναίσθημα» (*affective turn*)[5], η οποία στην ουσία έγκειται στη συνομιλία των θεωριών «ενσωμάτωσης» με τις μεταδομιστικές φεμινιστικές θεωρίες, τη λακανική ψυχαναλυτική σχολή, την πολιτική θεωρία και τη θεωρίες υποκειμένου. Η σχέση ανάμεσα σε σώμα και πνεύμα συνεχίζει να ορίζεται ως μια εκκρεμής συσχέτιση, όπως και η σχέση ανάμεσα σε άτομο και κοινωνία, εαυτό και Άλλο, δομή και δράση, υποκείμενο και αντικείμενο. Αυτό που κομίζουν τούτες οι θεωρίες είναι η «ανοιχτότητα» των συναισθημάτων μεταξύ υποκειμένων, αφού ο «τόπος» τους δεν θεωρείται πως βρίσκεται μέσα ή έξω από το υποκείμενο, αλλά ότι υπάρχει ως διαδικασία «κάπου ανάμεσα». Αυτό το «κάπου ανάμεσα» και η διυποκειμενική διάσταση του συναισθήματος ήρθαν στο κέντρο των αναλύσεων της «στροφής στο συναίσθημα» και της «θεωρίας συναισθήματος» (*Affect Theory*).

Εντός αυτής από τη μία πλευρά[6] είναι ο Brian Massumi με το έργο του *The autonomy of Affect* (1995). Ο Καναδός φιλόσοφος με σπινοζικές και ντελεζιανές θεωρητικές καταβολές ανέδειξε τη διάσταση της σωματοποιημένης έντασης και διάχυσης μιας ενέργειας ως *σκιάς* (όρος του Deleuze) η οποία διατρέχει και διαπερνά το σώμα, πριν περάσει στο επίπεδο του συμβολικού αλλά και πριν γίνει αντιληπτό από το άτομο μέσω των διανοητικών κατηγοριών. Έτσι, ο Massumi υποστηρίζει την «προ-προσωπική» (pre-personal) και «προ-κοινωνική»(pre-social) φύση των συναισθημάτων. Τα συναισθήματα δηλαδή υπάρχουν πριν από τον Λόγο. Δημιουργείται έτσι η διάκριση μεταξύ *affect* και *emotion*, και το *affect* μπορεί να συλλάβει ακριβώς αυτό το σκιώδες μέρος της έντασης που διαφεύγει της ρηματοποίησης-εκλογίκευσης-ερμηνείας. Η ένταση ενός συναισθήματος μπορεί να υπάρχει εκτός Λόγου, να υπάρχει στον αέρα, στην ατμόσφαιρα και να την αισθάνεται κάποιος ή κάποια προ-ρηματοποιημένα, προ-εκλογικευμένα, πριν από την οποιαδήποτε ερμηνεία.

Από την άλλη πλευρά, συγγραφείς όπως η Sara Ahmed (2004) ρίχνουν το βάρος στον Λόγο. Σε αυτή την περίπτωση, *emotion* και *affect* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, δεν

[5] Βλ. περιοδικό *Historein* τεύχος 8 : 5.

[6] Μπορούμε να δούμε από την άλλη κάποιες ψυχοβιολογικές και νευροβιολογικές θεωρίες που συσχετίζουν και ανάγουν το συν-αίσθημα σε σωματικές ενορμήσεις. Με αυτή την κατηγορία δεν θα ασχοληθούμε καθόλου στην παρούσα διατριβή.

διαχωρίζονται αυστηρά μεταξύ τους, και τα συναισθήματα συσχετίζονται πάντα με Λόγους γύρω από τη φυλή, την τάξη, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, το έθνος και τις σχέσεις εξουσίας. Τα συναισθήματα σε αυτή την περίπτωση και μέσω της φαινομενολογίας νοούνται σε κίνηση (e-motion). Κινούνται από το υποκείμενο προς το αντικείμενο, αλλά αμφισβητούν τον αυστηρό διαχωρισμό τους. Τα υποκείμενα αγαπούν ή συμπαθούν την ΑΕΚ, αλλά και η ΑΕΚ κινείται ιστορικά προς τα υποκείμενα ως συμπαθητική ή αγαπόμενη (ικανή να προκαλέσει αγάπη).

Στο πλαίσιο της διατριβής θα σταθούμε ανάμεσα στις δύο αυτές τάσεις, δεν θα τις αντιπαραθέσουμε, και θα συμπεριλάβουμε στην ανάλυσή μας σκέψεις και ιδέες από όλο το φάσμα της θεωρίας συναισθήματος. Όπως η Sara Ahmed επισημαίνει στο υπέροχο κείμενό της «The Cultural Politics of Emotions» (2004): «Μας ενδιαφέρει όχι το τι είναι τα συναισθήματα, αλλά, το τι κάνουν τα συναισθήματα» (όχι το «What emotions are», αλλά το «What Emotions Do!» (Ahmed 2004: 2). Μας ενδιαφέρει *τι κάνει* αυτή η ταραχή στους ανθρώπους που είναι ΑΕΚ· τι κάνει η Αγάπη, ο Έρωτας και η Καψούρα τους για την ομάδα της Ένωσης – όπως συνηθίζουν να την αποκαλούν· πώς τα συναισθήματα αυτά τους ενώνουν απέναντι στους Άλλους οπαδούς και πώς δια-χωρίζουν τη συναισθηματική κοινότητα (Rosenwein 2006) στο εσωτερικό της.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Το ποδόσφαιρο στον Ελλαδικό χώρο. Τι περίπου εννοούμε.

«Κάποιοι άνθρωποι πιστεύουν πως το ποδόσφαιρο είναι ζήτημα ζωής και θανάτου. Είμαι πολύ απογοητευμένος από αυτή τη γνώμη που έχουν. Σας διαβεβαιώνω πως είναι πολύ, πολύ πιο σημαντικό από αυτό!» συνήθιζε να λέει ο Bill Shankly, προπονητής-μύθος της Λίβερπουλ τις δεκαετίες ’60 και ’70. Αντίθετα, ο Ντέμης Νικολαΐδης (παίχτης, πρόεδρος και οπαδός της ΑΕΚ) έλεγε συχνά πως «Το ποδόσφαιρο είναι το πιο σημαντικό, από τα μη σημαντικά πράγματα στον κόσμο», πως ποτέ δε θα πρέπει να ιεραρχείται ως το πιο σημαντικό στη ζωή των ανθρώπων.

Η αλήθεια είναι πως δεν ξέρω αν θα έπρεπε να θεωρούμε το ποδόσφαιρο κυρίως ένα παιχνίδι (play/game) και ως κάτι που κατοικεί στον κόσμο του παιγνιώδους και αστείου, ή αν είναι περισσότερο μια ανδρική τελετουργία και ως εκ’ τούτου κατοικεί στον κόσμο του σοβαρού. Αν οι οπαδοί είναι απλώς θεατές ή αν συμμετέχουν ενεργά παίζοντας

κι αυτοί ως ο δωδέκατος παίχτης της ομάδας. Δεν ξέρω αν είναι ένα λαϊκό παιχνίδι ή μια απίστευτα επικερδής επιχειρηματική δραστηριότητα κολοσσιαίων πολυεθνικών. Αν είναι ο καθρέφτης της κοινωνίας ή ένας ξεχωριστός κόσμος στον οποίο εισέρχεται κανείς με την οπαδική του ταυτότητα. Αν αποκαλύπτει, συντηρεί ή αν ανατρέπει κοινωνικές δομές. Αν είναι μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου των οπαδών ή αν είναι τελικά όλη τους η ζωή. Με τον καιρό τείνω να πιστεύω πως δεν είναι τίποτα απ' όλα αυτά ξεχωριστά, αλλά πως είναι όλα αυτά μαζί. Τα όρια μεταξύ σοβαρού και παιγνιώδους, μεταξύ σχόλης και «πραγματικής» ζωής, μεταξύ ελεύθερου και εργασιακού χρόνου, μεταξύ της τελετουργίας και του «παίζειν» (play), μεταξύ σημαντικού και ασήμαντου, καθημερινού και έκτακτου, κανόνα και εξαίρεσης είναι πολύ ρευστά και δεν ξέρω αν χρησιμεύει σε κάτι πλέον ο διαχωρισμός τους, πλην του να αναδεικνύεται κάθε φορά η διαλεκτική τους σχέση.

Ιστορικά, το ποδόσφαιρο εισήχθη στην ελληνική κοινωνία στις αρχές του 20ού αιώνα, στον απόηχο των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας του 1896. Το αθλητικό και κοινωνικό ενδιαφέρον τότε ήταν στραμμένο προς τον αρχαίο, κλασσικό πολιτισμό και αθλητισμό αντίστοιχα. Οι ιθύνοντες του ελληνικού αθλητισμού ήταν αρκετά επιφυλακτικοί, δύσπιστοι και σχετικά αρνητικοί απέναντι στο ποδόσφαιρο. Χαρακτηρίστηκε ως «επιζήμιο για τη σωστή σωματική αγωγή των νέων αλλά [και] ως επικίνδυνο για τα ήθη των νέων» (Κιτροέφ 2010 : 21 και Γάσσιας 2010[7]). Η συνθήκη της Λοζάνης έφερε ενάμιση εκατομμύριο πρόσφυγες, οι οποίοι πλαισίωσαν τις αγροτικές περιοχές στην ύπαιθρο προσφέροντας εργατικά χέρια και, από κοινού με την τεχνολογική ανάπτυξη μεταξύ 1923 και 1938, βοήθησαν να συντελεστεί μια αγροτική μεταρρύθμιση με μεγάλη αύξηση της παραγωγής. Στις πόλεις του μεσοπολέμου δημιουργήθηκαν τα πρώτα ποδοσφαιρικά σωματεία.

Η έλευση του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα σηματοδότησε την ιστορική στιγμή όπου για πρώτη φορά τα λαϊκά και εργατικά στρώματα στράφηκαν σε αυτό που ονομάζουμε αθλητισμό. Η εργατική τάξη αγάπησε και οικειοποιήθηκε το ποδόσφαιρο μαζικά. Ήταν εξαιρετικά προσιτό λόγω του γεγονότος ότι δεν χρειάζονταν κάποιον ιδιαίτερο εξοπλισμό για να παιχτεί και επίσης είχε σχετικά απλούς κανόνες. Για να δημιουργηθεί τότε μια ομάδα αρκούσε μια παρέα ανδρών η οποία συνδέονταν λόγω του τόπου καταγωγής, του τόπου κατοικίας ή της επαγγελματικής/εργασιακής δραστηριότητας – αν δούλευαν για

[7] Χαρακτηριστικός ο τίτλος της μελέτης του ιστορικού Γιώργου Γάσσια (2010) «'...Δεν μπορώ να καταλάβω τι αισθάνονται αυτά τα παληόπαιδα μ' αυτό το φουτ-μπωλ...'. Ποδόσφαιρο και Νεολαία στην Ελλάδα στο α' μισό του 20ου αιώνα».

παράδειγμα στο ίδιο εργοστάσιο ή αν ήταν μέλη στο ίδιο σωματείο. Ο Βενιζέλος είχε νομιμοποιήσει τα εργατικά σωματεία το 1910, και αυτά έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων και ειδικά των ανδρών (βλ. Clogg: 111). Επιπροσθέτως, «οι λόγοι που κάποιοι άντρες επέλεγαν να παίξουν μαζί με κάποιους (και όχι με κάποιους άλλους) ή να ιδρύσουν από κοινού ένα ποδοσφαιρικό σωματείο, μπορούμε να ισχυριστούμε σήμερα πως βασίζονταν και σε πολιτισμικές ή ταξικές διαφορές» (Κιτροέφ 2010 : 11).

Εκείνη την περίοδο, σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο ιδρύθηκαν δεκάδες προσφυγικά σωματεία, τα οποία αποτελούσαν τον πυρήνα των προσφυγικών κοινοτήτων. Ανάμεσά τους και το αθλητικό σωματείο με το όνομα «Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως» – της «Α.Ε.Κ», την οποία για κάποια χρόνια αποκαλούσαν απλώς «Κωνσταντινούπολη». Η Α.Ε.Κ. ιδρύθηκε το 1924 από πρόσφυγες των ανώτερων αστικών στρωμάτων *της Πόλης*, όπως αγαπούσαν και αγαπάνε να ονομάζουν την Κωνσταντινούπολη. Οι ιδρυτές της ομάδας δραστηριοποιούνταν πριν το 1922 κυρίως στον ποδοσφαιρικό σύλλογο «Πέρα Κλουμπ» – από τη γειτονιά του Πέρα, όπου ζούσαν και διατηρούσαν επαγγελματικές δραστηριότητες οι Ρωμιοί της *Πόλης*. Ιδρυτές της ομάδας της Α.Ε.Κ. ήταν οι Αιμ. Ιωνάς, Κ. Δημόπουλος, Χ. Χατζόπουλος, Μ. Ιερεμιάδης, Κ. Σπανούδης, γιατροί, δικηγόροι, έμποροι, εκδότες και γενικά ευκατάστατοι οικονομικά Ρωμιοί της *Πόλης*.

Κυρίαρχη μορφή στον σύλλογο αποτελεί ο Κ. Σπανούδης, οποίος ήταν απόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής και του Πανεπιστημίου της Σορβόνης με ειδίκευση στις πολιτικές επιστήμες. Ο Κώστας Σπανούδης ήταν έντονα Φιλελεύθερος και βενιζελικός εκείνη την εποχή, συμμετείχε ενεργά στο κίνημα της Εθνικής Αμύνης και μετά το 1922, εκτός από τη συμμετοχή του στη διοίκηση της Ένωσης, δραστηριοποιήθηκε στον χώρο του τύπου, όπως έκανε και πριν στην Κωνσταντινούπολη, εκδίδοντας την ημερήσια εφημερίδα «Εθνικός Αγών», ενώ το 1932 εκλέχθηκε βουλευτής των Φιλελευθέρων και αναδείχτηκε στενός συνεργάτης του Βενιζέλου.

Το 1926 ιδρύθηκε η Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (Ε.Π.Ο.), η οποία έκτοτε διοικεί θεσμικά το ελληνικό ποδόσφαιρο, και την ίδια χρονιά παραχωρήθηκε στην Α.Ε.Κ. μια έκταση στη Ν. Φιλαδέλφεια για την κατασκευή γηπέδου. Με προσωπική, εθελοντική εργασία των προσφύγων εγκαινιάστηκε επίσημα το 1930 ένα γήπεδο με αρκετά πρόχειρες κατασκευές. Πέρα από την προσωπική εργασία των προσφύγων, τα έξοδα του

εγχειρήματος καλύφθηκαν από τις εισφορές των Κωνσταντινουπολιτών. Εκείνη την εποχή, παίχτες, θεατές και παράγοντες εμπλέκονταν άμεσα στο τι συνέβαινε στην Α.Ε.Κ., με βασικό τους μέλημα τη διατήρηση του ιδιαίτερου πολιτισμικού φορτίου της Πόλης. Παίχτες του ποδοσφαιρικού τμήματος αλλά και εν γένει αθλητές της ομάδας είναι κυρίως Κωνσταντινουπολίτες αθλητές που η ζωή τούς έφερε στον ελλαδικό χώρο και την Αθήνα, οι δε οπαδοί της ομάδας είναι αρχικά Μικρασιάτες πρόσφυγες οι οποίοι μένουν δίπλα στο γήπεδο (Γάσσιας 2010).

Μεταπολεμικά συναντά κανείς με εξαιρετικά υψηλή ένταση το φαινόμενο της αστικοποίησης. Με την αγροτική επαρχία να έχει καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό, ο κόσμος συσσωρεύτηκε κατά χιλιάδες κυρίως στην Αθήνα αλλά και στα υπόλοιπα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι δεξιές κυβερνήσεις της Ε.Ρ.Ε. του Καραμανλή μετέτρεψαν σε εργοτάξιο ολόκληρο το λεκανοπέδιο και διαμόρφωσαν μέσω του *νόμου της αντιπαροχής* την εικόνα της Αθήνας που έχουμε σήμερα. Οι πολυκατοικίες φιλοξένησαν τις ζωές και τα όνειρα χιλιάδων επαρχιωτών που αναζητούσαν δουλειές στις βιοτεχνίες και τις βιομηχανίες που συγκεντρώνονταν μαζικά γύρω από τον ποταμό Κηφισό στην καρδιά του Λεκανοπεδίου.

Σ’ αυτές τις συνθήκες, το ποδόσφαιρο αποτελούσε μια φθηνή διασκέδαση του ελεύθερου χρόνου και έγινε το βασικό λαϊκό άθλημα και μαζικό θέαμα. Δημιουργήθηκαν πολλές αθλητικές εφημερίδες και τα γήπεδα πλέον ήταν ασφυκτικά γεμάτα[8]. Οι ιστορικοί μιλούν για ανεπαρκή διαιτησία εκείνες τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και για έναν πολύ σκληρό τρόπο παιχνιδιού, με χτυπήματα και τραυματισμούς (βλ. Κιτροέφ 2010 και Γάσσιας 2010). Η κερκίδα ταύτιζε το *σκληρό παιχνίδι* με το *ανδρικό παιχνίδι*, κάτι που δημιουργούσε ένα ιδιαίτερο ποδοσφαιρικό και αισθητικό κριτήριο στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Το ποδόσφαιρο στις δεκαετίες ’40 και ’50 αλλά και στις αρχές του ’60 ήταν ερασιτεχνικό ακόμα και οι αποδοχές των ποδοσφαιριστών πολύ χαμηλές[9]. Η εικόνα του ποδοσφαιριστή τότε ήταν αυτή ενός *τίμιου, βιοπαλαιστή, οικογενειάρχη*, που δυσκολεύονταν να τα βγάλει πέρα, γι’ αυτό και αγωνίζονταν σκληρά τόσο εντός όσο και εκτός γηπέδου για να τα καταφέρει.

[8] Τη δεκαετία του '50 εισήχθη από την Ιταλία στην Ελλάδα η ιδέα του ΠΡΟ-ΠΟ, το οποίο διαδόθηκε με πάρα πολύ μεγάλη επιτυχία και ταυτίστηκε έντονα με τα λαϊκά στρώματα.

[9] Αυτό αποτυπώνεται εξαιρετικά στην ταινία του Βασίλη Γεωργιάδη *Οι Άσσοι των Γηπέδων*, σε σενάριο του Ιάκωβου Καμπανέλλη. Σ’ αυτήν πρωταγωνιστεί και ο Κώστας Πουλής, ποδοσφαιριστής της ΑΕΚ, ο οποίος υποδύεται τον εαυτό του, δηλαδή έναν ποδοσφαιριστή που για να τα βγάλει πέρα δουλεύει παράλληλα και σε ένα βενζινάδικο.

Τη δεκαετία του '60 δημιουργήθηκε ο θεσμός της Α' Εθνικής και το πρωτάθλημα έγινε επίσημα πανελλαδικό. Οι ποδοσφαιριστές έκαναν πολλά ταξίδια στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη και οι προπονήσεις έγιναν ως εκ τούτου πιο απαιτητικές, ενώ μισθολογικά ήταν πλέον «ημιεπαγγελματίες». Παράλληλα, οι ποδοσφαιριστές έγιναν μέρος της κοσμικής Αθήνας, πηγαίνοντας συχνά στο θέατρο ή σε μουσικές σκηνές ή συνάπτοντας σχέσεις με ηθοποιούς ή τραγουδίστριες. Με κάποιον τρόπο έγιναν «σταρ», κάτι που ενισχύθηκε από τις ραδιοφωνικές μεταδόσεις των αγώνων, από τις πολυσέλιδες αναφορές στις εφημερίδες αλλά κυρίως από την είσοδο της τηλεόρασης στην ελληνική πραγματικότητα το 1966. Μέχρι τότε υπήρχαν πλάνα από αγώνες τα οποία παίζονταν στα «Επίκαιρα» στις κινηματογραφικές αίθουσες λίγο πριν από την έναρξη της ταινίας. Το ελληνικό ποδόσφαιρο «εξευγενίστηκε»[10] και πλέον στις κερκίδες του γηπέδου βρίσκονταν και άνθρωποι που είχαν μια πιο χαλαρή συναισθηματική εμπλοκή με την ομάδα.

Τη δεκαετία του '70, το ελληνικό ποδοσφαιρικό κοινό έχει την ευκαιρία το 1971 να δει από κοντά στο Στάδιο Καραϊσκάκη τον τελικό του Κυπέλλου Κυπελλούχων μεταξύ Τσέλσι και Ρεάλ Μαδρίτης, ενώ οι οπαδοί του Παναθηναϊκού επισκέφτηκαν το μυθικό γήπεδο Γουέμπλεϊ του Λονδίνου. Το 1973 στη Θεσσαλονίκη διεξήχθη ένας ακόμα τελικός της ίδιας διοργάνωσης ανάμεσα στη Μίλαν και τη Λιντς, αλλά και οι οπαδοί της ΑΕΚ το 1977 ταξίδεψαν δυο φορές στην Αγγλία στους αγώνες με την Ντέρμπυ Κάουντι και την Q.P.R. Έτσι, το ελληνικό κοινό, μέσα σε λίγα χρόνια, ήρθε σε άμεση επαφή με το ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο και κυρίως είδε ιδίοις όμμασι τους Άγγλους οπαδούς. Είδε πώς στέκονταν και τραγουδούσαν στην εξέδρα, τις χορογραφίες και τα συνθήματά τους αλλά και πώς υπήρχαν στυλιστικά εντός και εκτός γηπέδου. Κρίνοντας εκ των υστέρων, αυτή η επαφή με το ευρωπαϊκό ποδοσφαιρικό γίγνεσθαι δείχνει να είχε μεγάλη σημασία, αφού το πρωτάθλημα είχε αρχίσει να διεξάγεται στα πρότυπα της UEFA (Union of European Football Associations), ακολουθώντας τον βηματισμό των ευρωπαϊκών εξελίξεων σε νομικό και θεσμικό επίπεδο.

Από τη δεκαετία του ’80 και μετά, λοιπόν, το ελληνικό ποδόσφαιρο άρχισε να επηρεάζεται άμεσα από όσα διαδραματίζονταν εκτός Ελλάδας. Με την είσοδο της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. το 1979, το ποδόσφαιρο έγινε πλέον επαγγελματικό. Οι ποδοσφαιρικές ομάδες

[10] Σε κάποια γήπεδα τοποθετήθηκαν και προβολείς, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα για νυχτερινούς αγώνες, οι οποίοι ήταν πολύ εντυπωσιακοί εκείνα τα χρόνια τόσο για τους θεατές όσο και για τους τηλε-θεατές (βλ. Κιτροέφ: 132).

πέρασαν στο νομικό καθεστώς των ανωνύμων εταιρειών, ενώ ο Ολυμπιακός και ο Παναθηναϊκός προσεταιρίστηκαν ένα νέο μοντέλο διοίκησης, με εφοπλιστές (Νταϊφάς, Βαρδινογιάννης) στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας.

Οι αθλητές βιοπορίζονταν πλέον αποκλειστικά από το επάγγελμα του ποδοσφαιριστή. Αμείβονταν και ασφαλίζονταν επαρκώς ώστε να μην χρειάζεται να κάνουν άλλες δουλειές παράλληλα. Τη δεκαετία του ‘80 εντείνεται αυτό που ονομάζουμε «star system». Οι ποδοσφαιριστές πρωταγωνιστούν σε διαφημίσεις και η προσωπική τους ζωή απασχολεί έντονα τα Μ.Μ.Ε. και την κοινή γνώμη. Το λαϊκό πρότυπο του άνδρα-ποδοσφαιριστή προηγούμενων δεκαετιών παραχωρεί τη θέση του σε ποδοσφαιριστές με ωραία ρούχα και κουρέματα, εντυπωσιακές εμφανίσεις στη νυχτερινή ζωή, σχέσεις με όμορφα μοντέλα, ακριβά αυτοκίνητα και εξοχικές κατοικίες. Ο άνδρας του μόχθου, ο ταλαιπωρημένος και φτωχός άνδρας που τελικά τα κατάφερε κι έγινε καλός ποδοσφαιριστής αντικαταστάθηκε από τον λαμπερό και προσεγμένο ποδοσφαιριστή που ακολουθεί τη μόδα και τη σύγχρονη εποχή. (Κοταρίδης 2013 : 122 - 123).

Δύο σημεία που έχουν ενδιαφέρον και σχετίζονται με τις δεκαετίες του ’80 και του ’90 είναι τα εξής: Πρώτον, η τηλεόραση μπήκε για τα καλά στο ποδοσφαιρικό γίγνεσθαι και οι περισσότεροι οπαδοί παρακολουθούσαν και παρακολουθούν μέχρι σήμερα τους αγώνες όχι μέσα στο γήπεδο αλλά τηλεοπτικά. Και δεύτερον, αυξήθηκαν κατακόρυφα, φτάνοντας σε ιστορικό ρεκόρ που μένει αξεπέραστο, οι στεγασμένοι σύνδεσμοι οργανωμένων οπαδών. Εμφανίζονται λοιπόν φαινόμενα που κατά τη γνώμη μου απλώνονται χρονικά μέχρι σήμερα κι έχουν να κάνουν με το ότι λιγότερος κόσμος πηγαίνει στο γήπεδο αφού οι περισσότεροι παρακολουθούν από την τηλεόραση ή το διαδίκτυο, σε σπίτια, καφενεία και προποτζίδικα, ενώ παράλληλα πολύς κόσμος νεαρής κυρίως ηλικίας στελεχώνει κλαμπ και συνδέσμους αφιερώνοντας μεγάλο κομμάτι της κοινωνικότητάς του σε κάποιον ποδοσφαιρικό σύλλογο.

Νεαροί άνδρες μεσαίων και χαμηλών οικονομικών στρωμάτων, σε όλο τον ελλαδικό χώρο πλέον και όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα, οργανώθηκαν κατά χιλιάδες σε κλαμπ οργανωμένων οπαδών. Η ελληνική κοινωνία είδε με μεγάλη καχυποψία και κριτική διάθεση, που συχνά μετατρέπονταν σε «ηθικό πανικό», αυτή τη νέα συνήθεια της νεολαίας. Η Έφη Αβδελά, στο άρθρο της «Φθοροποιοί και Ανεξέλεγκτοι Απασχολήσεις: Ο Ηθικός Πανικός για τη Νεολαία στη Μεταπολεμική Ελλάδα», μας μιλά για την ψυχική εγκαθίδρυση μιας τάσης κυμαινόμενης από την καχυποψία μέχρι τον *ηθικό πανικό* της

ελληνικής κοινωνίας απέναντι στις εκάστοτε νεολαίες των μεταπολεμικών δεκαετιών. Μεταπολεμικά, μπορούμε να πούμε πως ο συντηρητισμός αυτός είχε συγκεκριμένο πολιτικό πρόσημο και ήταν «δεξιός»[11].

Ο συλλογικός τόμος με τίτλο «Οι Απείθαρχοι» εισάγει στη συζήτηση το ότι από τη δεκαετία του ’70 και μετά, αρκετά εντονότερα σε σχέση με πριν, συναντάμε έναν ευρύτερο συντηρητισμό τόσο *εκ δεξιών* όσο και *εξ αριστερών*, ο οποίος έγκειται στο πώς γίνεται ή δεν γίνεται αποδεκτή η μοντέρνα (αμερικανική) μουσική, τα (αμερικανικά) κόμικς, τα φλίπερ, οι μηχανές, οι οίκοι ανοχής, οι γκέι, οι πάνκηδες, οι καταληψίες, οι τεντυμπόις, οι χίπις, οι ροκάδες, οι μαλλιάδες κ.ο.κ. Όλα αυτά συνδέθηκαν με μορφές παραβατικότητας και εγκληματικής συμπεριφοράς. «Η νεολαιίστικη δράση στον δημόσιο χώρο αντιμετωπίστηκε μονοδιάστατα από την κοινωνία των ενηλίκων ως κοινωνικό πρόβλημα» (Κατσάπης 2013: 15).

Αρχικά, «η νεολαία της Μεταπολίτευσης, με την αίγλη του αντιδικτατορικού αγώνα και της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, εμφανιζόταν πλέον ως σημαντικός παράγοντας στην πορεία εκδημοκρατισμού και ανανέωσης της πολιτικής ζωής του τόπου» (ό.π.), κάτι που οδήγησε μεγάλο κομμάτι της νεολαίας να πολιτικοποιηθεί σε πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς.

«Σε κάποιο βαθμό η εκδήλωση του ρεύματος του οπαδισμού των νέων αποτέλεσε μια συμβολική απάντηση στο φαινόμενο της έντονης πολιτικοποίησης της νεολαίας με την ανάπτυξη ισχυρών πολιτικών οργανώσεων της Αριστεράς στον φοιτητικό χώρο και στον κόσμο της εργασίας. Οι οργανώσεις της Αριστεράς αντιμετώπιζαν το επαγγελματοποιημένο ποδόσφαιρο με καχυποψία, ως παράγοντα πολιτισμικής αλλοτρίωσης της νεολαίας· ωστόσο στις βάσεις των νεολαιών τους η κατάσταση ήταν πιο σύνθετη. Μεγάλο μέρος των πολιτικοποιημένων νέων διατηρούσε σαφείς αποστάσεις από το νεοεμφανιζόμενο ρεύμα του οπαδισμού, όμως ένα άλλο τμήμα τους σύχναζε σε στέκια οπαδών και συμμετείχε σε πρακτικές τους, βιώνοντας με αμφιθυμία αυτή την παράλληλη ένταξη στα πεδία του οπαδισμού και της πολιτικής» (Ζαϊμάκης 2018: 49).

Το καθοριστικότερο γεγονός που συνέβη μετά τη δεκαετία του ’80 ήταν η εντατικοποίηση της εμπορευματοποίησης στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Ο ιστορικός Κιτροέφ (2010 : 200 - 275) συνοψίζει αυτή την εντατικοποίηση σε τρεις ιστορικές στιγμές. Την

[11] » βλ. και Κώστας Κατσούδας «Προσοχή στη Νεολαία!»: Ηθικός πανικός και αντικομμουνιστικός λόγος στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια».

πρώτη την έχουμε ήδη σχολιάσει και ήταν η καθιέρωση του επαγγελματικού πρωταθλήματος το 1979, ενώ οι άλλες δύο συνέβησαν λίγο αργότερα. Η μία ήταν το 1992, με την καθιέρωση του θεσμού του Champions League στην Ευρώπη, όπου ουσιαστικά ένα «κλειστό» κλαμπ ευρωπαϊκών ομάδων μοιράζονταν υπέρογκα ποσά, τα οποία «μεγάλωναν την ψαλίδα» με τις υπόλοιπες ομάδες της Ευρώπης. Αυτό συνεχίζεται ακόμα πιο έντονα και στις μέρες μας.

Βαρύνουσας επίσης σημασίας ήταν η λεγόμενη «Υπόθεση Μποσμάν» το 1995, όταν επιτράπηκε στους επαγγελματίες ποδοσφαιριστές να μεταγράφονται ελεύθερα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη λήξη του συμβολαίου τους με κάποιον σύλλογο. Ως εκ τούτου, εξαλείφθηκε ο κανόνας, που ίσχυε μέχρι τότε στην Ελλάδα, ότι σε κάθε ομάδα είχαν δικαίωμα να αγωνίζονται μόνο δύο ή τρεις ξένοι παίχτες. Πλέον, μια ελληνική ομάδα μπορούσε να αποτελείται καθ' ολοκληρίαν από κοινοτικούς παίχτες, ήτοι από παίχτες που προέρχονταν από κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάτι που ευνοούσε κραυγαλέα τα μεγάλα κλαμπ, τα οποία μπορούσαν μέσω των μάνατζερ να φέρνουν ταλαντούχους και φθηνούς ποδοσφαιριστές απ' όλο το μήκος και πλάτος της Ευρώπης, αλλά και νεαρούς ποδοσφαιριστές από την Αφρική ή τη Λατινική Αμερική στους οποίους χορηγούσαν και χορηγούν ευρωπαϊκά διαβατήρια στο όριο του νόμου.

Τη δεκαετία του '90, όταν και συντελείται με μεγάλη ένταση η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου στον ελλαδικό χώρο, οι ΠΑΕ, οι οποίες έχουν στην κατοχή τους τα δικαιώματα της εμπορικής χρήσης του ονόματος και του σήματος της εκάστοτε ομάδας, προχωρούν στην ίδρυση των λεγόμενων «Μπουτίκ»[12]. Οι οπαδοί προσέρχονταν μαζικά στις Μπουτίκ για να αγοράσουν παντός είδους προϊόντα με τα διακριτικά της ομάδας, τα οποία εν συνεχεία χρησιμοποιούν στο πλαίσιο ενός καταναλωτικοκεντρικού συμβολικού ανταγωνισμού μεταξύ τους. Εξάλλου, με το γύρισμα της χιλιετίας, εμφανίστηκαν ψηφιακά και συνδρομητικά τηλεοπτικά κανάλια και πλατφόρμες, που συνδέονταν με το χρηματιστήριο, με εταιρείες δημοσίων σχέσεων, με επιχειρήσεις τηλεπικοινωνίας και πολυεθνικές εταιρείες αθλητικού εξοπλισμού και με νέες μορφές κεφαλαίου. Η χρηματοδότηση των ομάδων περνούσε και περνά μέσα από αυτό το περίπλοκο δίκτυο, το οποίο στο κέντρο του και τον πυρήνα του έχει τη διαφήμιση και το κέρδος. Ο όρος «υπερ-

[12] Εμπορικά καταστήματα με προϊόντα ένδυσης, αλλά και κάθε είδους αντικείμενα: στυλό, μολύβια, πετσέτες, τσάντες, αναπτήρες, ποτήρια, ημερολόγια, ρολόγια, κασετίνες, αρκουδάκια και παντός είδους διακοσμητικά αντικείμενα.

εμπορευματοποίηση» αποτυπώνει αυτή τη «νέα» συνθήκη. (Ζαϊμάκης 2013: 35) Στο πλαίσιο αυτής της συνθήκης της «υπερ-εμπορευματοποίησης» που περιγράφουμε πολλοί μιλούν για πιο χαλαρούς δεσμούς των οπαδών με τις ομάδες τους. Αυτό θα μπορούσε κατά τη γνώμη μου να είναι ένα ερώτημα. Αναμφίβολα, ο κόσμος ασχολείται και σχετίζεται με διαφορετικό τρόπο με τις ποδοσφαιρικές ομάδες. Στην παρούσα διατριβή θα προσπαθήσω να περιγράψω αυτόν τον τρόπο, αυτούς τους τρόπους με τους οποίους οι αεκτζήδες σχετίζονται με την ομάδα τους και επιτελούν την οπαδική τους ταυτότητα – τους τρόπους με τους οποίους συναισθάνονται την ΑΕΚ και το ποδόσφαιρο σήμερα, τι κάνουν (με) αυτά τα συναισθήματα στις ζωές τους και σε ποιες μορφές δράσης τους ωθούν. Θα πρέπει να προσθέσουμε πως από τη δεκαετία του ’90 και μετά στην Ελλάδα τα μέχρι πρότινος «μεμονωμένα περιστατικά οπαδικής βίας» (Κυπριανός, Χουμεριανός 2009) γίνονται πλέον μέρος της ποδοσφαιρικής καθημερινότητας και σταδιακά μεταφέρονται εκτός των γηπέδων στους δρόμους, τις πλατείες και τις γειτονιές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης κυρίως.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Το ποδόσφαιρο ως ερευνητικό αντικείμενο στις κοινωνικές επιστήμες.

Το ποδόσφαιρο άργησε να συγκροτηθεί και να μελετηθεί ως ερευνητικό αντικείμενο από τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες. Από τα τέλη της δεκαετίας του ’70 όμως, και καθ’ όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του ’80, αυτό έλαβε χώρα με αρκετά μεγάλη ένταση. Η έναρξη αυτής της στροφής συμπίπτει με το πρώτο κύμα εμπορευματοποίησης του ποδοσφαίρου και συμβαδίζει χρονικά με το ότι οι οπαδοί οργανώνουν ολοένα και περισσότερο την παρουσία τους στα ποδοσφαιρικά γήπεδα. Ιδρύουν συνδέσμους και συγκεντρώνονται στα πέταλα των γηπέδων, όπου με κασκόλ κι ομοιόμορφες ενδυμασίες δημιουργούν χορογραφίες (κορεό), συνθήματα και τραγούδια.

Αγγλοσάξονες ιστορικοί με κοινωνιολογικά ενδιαφέροντα όπως ο James Walvin (1975, 1986) στρέφουν τα φώτα των ερευνών τους προς το ποδόσφαιρο. Αρχικά μελετούν την ιστορία του και κατόπιν καλούνται να ερμηνεύσουν και συχνά να προτείνουν λύσεις[13] στα φαινόμενα χουλιγκανισμού που άρχισαν να παρατηρούνται στην Αγγλία σε πρώτο

[13] Βλ. Πολύ γνωστή η λεγόμενη *Έκθεση Taylor* στην Αγγλία μια συνέργεια της κυβέρνησης Θάτσερ με ομάδα κοινωνικών επιστημόνων με σκοπό την καταπολέμηση του φαινομένου του χουλιγκανισμού.

χρόνο και σε όλη την Ευρώπη στη συνέχεια. Οι πρώτες έρευνες προέρχονται από τον χώρο της κοινωνιολογίας και συγκροτούνται στη βάση ενός προβληματικού φαινομένου.

Έτσι, η εμφάνιση του οπαδισμού συνδέθηκε άμεσα με την κρίση των ταυτοτήτων των σύγχρονων ευρωπαικών κοινωνιών. «Με τις ραγδαίες αλλαγές της σύγχρονης κοινωνίας, το νεωτερικό υποκείμενο φαίνεται να μην περιορίζεται στα σταθερά και ασφαλή πλαίσια αναφοράς και νοήματος που του έδιναν η πρόσδεσή του στην κοινωνική τάξη, το φύλο, τη φυλή και το έθνος. Στο περιβάλλον της κοινωνίας της ύστερης νεωτερικότητας οι πολίτες οργανώνουν ολοένα και περισσότερο τα σχέδια ζωής τους με βάση την αυξανόμενη έκθεσή τους σε μια αδιάλειπτη ροή ερεθισμάτων από πολλαπλές πηγές, και συμμετέχουν στο κοινωνικό παιχνίδι των ρευστών και ευμετάβλητων ταυτοτήτων και διακρίσεων της κοινωνικής καθημερινότητας, μέρος των οποίων συνδέονται με έναν κοινωνικό χωροχρόνο που έχει διαμορφωθεί γύρω από δραστηριότητες σχόλης» (Hall 1997, Bauman 2000, Ζαϊμάκης 2018: 41).

Το ποδόσφαιρο μελετήθηκε και μελετάται ακόμα ως «λαϊκό παιχνίδι» (Walvin 1986 : 12), ως μια δραστηριότητα σχόλης και ελεύθερου χρόνου της εργατικής τάξης. Μετέπειτα, η (νεο)μαρξιστική «βρετανική σχολή του ελεύθερου χρόνου» των John Clarke, David Hargreaves και Ian Taylor χρησιμοποίησε τον όρο «υποκουλτούρα»/ «υποπολιτισμό» (*subculture*). Ως *subculture* περιγράφεται ένα πολιτισμικό περιβάλλον που επιτελείται κάτω/υπό, στη σκιά του κυρίαρχου αστικού βρετανικού. Δημιουργείται από τη νεολαία των εργατικών στρωμάτων η οποία συγκροτείται ταξικά, φτιάχνει κοινότητες οπαδών και οικειοποιείται συμπεριφορές και πρότυπα που αμφισβητούν τον αγγλικό καθωσπρεπισμό.

Οι τρεις κοινωνιολόγοι ανήκουν στον ευρύτερο κύκλο της «Σχολής του Birmingham» της δεκαετίας του ’70 και της ονομαζόμενης «Σχολής των Cultural Studies». Η Σχολή αυτή είδε με «θετικό» τρόπο ό,τι οι υπόλοιποι κοινωνιολόγοι έβλεπαν ως πρόβλημα. Με θεωρητικές καταβολές από τον Ιταλό μαρξιστή φιλόσοφο Antonio Gramsci, αρχικά με τον Stuart Hall στη διεύθυνση της Σχολής, εστίασαν στη μελέτη των *subcultures* (punk, heavy metal, hooligan, και γενικότερα του «περιθωρίου» και της «παρέκκλισης»), προσπαθώντας να ερμηνεύσουν όλα αυτά τα διαφορετικά στυλ ζωής, αναζητώντας το «νόημά» τους και την πολιτική τους σημασία (βλ. Hebdige 1988). Έβλεπαν και βλέπουν στον χουλιγκανισμό την προσπάθεια της εργατικής τάξης για συμβολική επανάκτηση ενός δικού τους παιχνιδιού που η μεσαία και ανώτερη τάξη αλλοτρίωνε. Οι θεωρητικοί της «Σχολής του Birmingham» βλέπουν στο φαινόμενο της «βίας στα γήπεδα» μια ευρύτερη ταξική πάλη η

οποία λαμβάνει χώρα κυρίως σε συμβολικό επίπεδο –το οποίο και μελετάνε–, αλλά συχνά εκβάλλει και σε απεργίες, διαδηλώσεις, βία στα γήπεδα ή τις πανκ συναυλίες.

Μια άλλη σχολή της αγγλοσαξονικής παράδοσης που θα πρέπει να αναφέρουμε ως εξέχουσας σημασίας στην παραγωγή κοινωνικής θεωρίας γύρω από το ποδόσφαιρο είναι η «Σχολή του Leicester», η οποία βασίστηκε στον Norbert Elias και την «μετα-σχηματιστική» (*figurational*) προσέγγιση. Στην περίπτωση της «Σχολής του Leicester», η έμφαση δίδονταν στον μετα-σχηματισμό του πολιτισμού και στο νόημα. Οι άνθρωποι αφομοιώνουν, αποδίδουν νόημα και ενίοτε συμβάλλουν στην εξέλιξη/(μετα)σχηματισμό της πολιτισμικής διαδικασίας. Οι Eric Dunning, Patrick Murphy και John Williams είδαν στο κοινωνικό φαινόμενο του χουλιγκανισμού τη διάσταση της «διεκδίκησης ταυτότητας». Στις δύο αυτές σχολές, του Birmingham και του Leicester, η ενασχόληση με το ποδόσφαιρο συνιστά ουσιαστικά ένα πεδίο μέσα στο οποίο οι κοινωνικές ομάδες (ενίοτε οι κατώτερες και οι πιο περιθωριοποιημένες) διεκδικούν ζωτικό χώρο, ένα πεδίο έκφρασης πολιτικής θέσης και θέασης.

Η ανθρωπολογία ως κλάδος «αγνόησε επιδεικτικά το ποδόσφαιρο αλλά και γενικότερα να ασχοληθεί με τη θεματική του Παιχνιδιού» (Malaby 2007, 2009: 206). Αρχικά μελέτησε παιχνίδια «άλλων» πολιτισμών[14], αγνοώντας για δεκαετίες παρόμοια φαινόμενα στα δυτικά αστικά περιβάλλοντα. Στα μέσα της δεκαετίας του ’80, παρ-ακολουθώντας τα cultural studies, την κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία, επηρεάστηκε από αυτές στον τρόπο με τον οποίο προσέγγισε και συνέστησε το νέο αντικείμενο, χρησιμοποιώντας όμως συστηματικά τη μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας και της μελέτης περίπτωσης (case study).

Αρχικά ας σημειώσουμε τη δουλειά του Γάλλου ανθρωπολόγου Christian ger (2007)[15], η οποία εντάσσεται σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει «Συγκριτική Εθνολογία». Μελετά τους οργανωμένους οπαδούς στην Ιταλία (Τορίνο και Νάπολη), στη Γαλλία (Μασσαλία) και (αργότερα) στο Ιράν. Σε θεωρητικό επίπεδο θυμίζει τις ερευνητικές εργασίες των κοινωνιολόγων του Leicester ή και του Birmingham, η συγκριτική του όμως διάσταση αναδεικνύει έντονα τον πολιτισμικό παράγοντα ως εξίσου σημαντικό με την τάξη.

[14] Ο ανθρωπολόγος και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Wisconsin Thomas Malaby ασχολήθηκε σε βάθος με την έννοια του «παιχνιδιού» και κρίνει υπερβολική και μονοπώλησαν δυσανάλογα το ενδιαφέρον των ανθρωπολόγων το κρίκετ των Τρόμπριαντ ή η μπαλινέζικη κοκορομαχία.

[15] Στα ελληνικά μεταφράστηκε ένα μέρος της το 2007, αλλά ο Γάλλος εθνολόγος δούλευε στο πεδίο από το τέλος της δεκαετίας του ’80, ενώ τα σημαντικότερα κείμενά του γράφτηκαν στις αρχές του ’90.

Στην περίπτωση του Ιράν ασχολείται με το ζήτημα του εθνικισμού, με τη «συνάντηση» του μουσουλμανικού κόσμου με την παγκοσμιοποίηση και ιδιαίτερα με τη διεκδίκηση των γυναικών να τους επιτραπεί η είσοδος στα ποδοσφαιρικά γήπεδα. Η δουλειά του Γάλλου ανθρωπολόγου είναι πολυσύνθετη και ακουμπάει σε πολλές και διαφορετικές θεματικές.

Εμβληματική κατά τη γνώμη μου είναι επίσης η μελέτη του Jeremy MacClancy[16] (1996), ο οποίος ασχολείται εδώ και χρόνια με πολιτικά ζητήματα της χώρας των Βάσκων. Στην ερευνητική εργασία του σε σχέση με το ποδόσφαιρο αναλύει το γεγονός πως στη συγκεκριμένη περιοχή ορισμένες ομάδες έχουν στη σύνθεσή τους μόνο Βάσκους παίχτες, αρνούμενες να εντάξουν Καταλανούς, Καστιγιάνους, Ανδαλουσιανούς ή ποδοσφαιριστές από οποιαδήποτε άλλη εθνικότητα ή μειονοτική ομάδα. Το παράδειγμά του είναι η Αθλέτικ Μπιλμπάο. Οι αγώνες της γίνονται τόποι και συμβάντα διεκδίκησης αυτονομίας και αυτονόμησης της Βασκικής Χώρας από την υπόλοιπη Ισπανία. Πολύ σημαντική τέλος είναι η έρευνα του Αργεντινού ανθρωπολόγου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες Eduardo Archetti (1994,1999) σε ζητήματα του αργεντίνικου ποδοσφαίρου, και ιδίως όσον αφορά το ιδιαίτερο τεχνικά στυλ με το οποίο αγωνίζονται. Επικαλείται πολύ την ιστορία και την τέχνη και αντιλαμβάνεται το τεχνικό στυλ ποδοσφαίρου της Αργεντινής (με ντρίπλες, αυτοσχεδιασμούς, ατομική πρωτοβουλία και θέαμα και χωρίς την υπακοή σε κάποιο αυστηρό προπονητικό σύστημα και πλάνο) ως ένα στυλ ποδοσφαίρου εκ διαμέτρου αντίθετο με το βρετανικό (ποδόσφαιρο που χρησιμοποιεί κυρίως τη σωματική δύναμη, με ψηλές άτεχνες μπαλιές, με υπακοή σε ένα κεντρικό προπονητικό πλάνο και σύστημα, με πολύ ομαδικότητα, αλλά με μηδενική ατομική πρωτοβουλία, ποδοσφαιρική παρέκκλιση και φαντασία).

Μιλώντας για το στυλ παιχνιδιού των Αργεντινών, το οποίο χαρακτηρίζεται από «πάθος», προβαίνει σε μια πολύ ενδιαφέρουσα σύνδεση της αναπαράστασης του ανδρισμού του ποδοσφαίρου με αυτήν που αναδεικνύεται μέσα από τον αργεντίνικη ποίηση και τον χορό τάνγκο. Θέτει στην ανάλυσή του το πολιτισμικό στοιχείο και το ζήτημα του κοινωνικού γούστου. Η μελέτη του Archetti αποτελεί κατά τη γνώμη μου την πληρέστερη μελέτη στον χώρο της ανθρωπολογίας. Εντάσσει στην ανάλυσή του το

[16] Η Onna Brooks , Σκωτσέζα ανθρωπολόγος του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, με την ερευνητική της ομάδα ακολουθούν θεωρητικά τον MacClancy και μεταφέρουν την έρευνα πεδίου τους στη Μεγάλη Βρετανία. Μιλούν για τις διαφορετικές «Αγγλικότητες» (*Englishness*) που υπάρχουν στο Νησί και για το πώς αυτές εκβάλλουν και στους οπαδούς των αντίστοιχων εθνικών ομάδων.

περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης και τη διαλεκτική της σχέση με την τοπικότητα, τις έννοιες του θεάματος και της εμπορευματοποίησης. Εισχωρεί βαθιά σε ζητήματα φύλου, αναλύοντας πώς δημιουργούνται ιστορικά τα στερεότυπα (του ανδρισμού) και πώς αυτά σχετίζονται με την κατανόηση του ποδοσφαίρου.

Δυστυχώς ακόμα δε μπορούμε να μιλήσουμε για θεωρητικά ρεύματα στο χώρο της ανθρωπολογίας που να σχετίζονται με το ποδόσφαιρο. Χρειάζονται να συγκεντρωθούν πολλές έρευνες και κυρίως να αρχίσουν να συνομιλούν θεωρητικά και κριτικά μεταξύ τους, έτσι ώστε να μιλάμε για τάσεις ή θεωρητικές σχολές. Στο κύριο μέρος της διατριβής χρησιμοποιώ και αναφέρομαι στις περισσότερες σύγχρονες ανθρωπολογικές μελέτες για το ποδόσφαιρο. Μιλάμε κυρίως για άρθρα νέων ανθρωπολόγων και κάποιες διδακτορικές διατριβές που κυρίως εφάπτονται στην οπτική του MacClancy και ασχολούνται με τη σχέση του ποδοσφαίρου με την εθνική ή εθνοτική ταυτότητα στην Πολωνία, την Τουρκία, τα Βαλκάνια αλλά και τη σχέση παγκοσμιοποίησης και εμπορευματοποίησης του ποδοσφαίρου και τις αλλαγές που προκύπτουν κυρίως σε πολιτισμικά περιβάλλοντα που γίνονται μεγάλες διοργανώσεις, είτε Παγκόσμια Κύπελλα είτε Πανευρωπαϊκά.

Στον ελλαδικό χώρο τώρα έχουμε μελέτες κυρίως από το χώρο της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής ψυχολογίας. Αρχικά όπως έγινε και στην Αγγλία οι επιστημονικοί αυτοί κλάδοι ασχολήθηκαν με το φαινόμενο της γηπεδικής βίας. Η μελέτη του Χ. Τσουραμάνη (1988) για τη ‘συμπεριφορά των χούλιγκανς’ με θεωρίες συμπεριφοράς του "πλήθους" αλλά και των Αστρινάκη – Στυλιανούδη (1996) για τα εγκληματολογικά χαρακτηριστικά των *φανατικών οπαδών* είναι δυο χαρακτηριστικές τέτοιες μελέτες.

Υπάρχουν επίσης αρχειακές εργασίες στις ομάδες του Ολυμπιακού (Καρδάσης 1999) και του Έσπερου (Κοταρίδης 1997) αλλά και εξαιρετικές ιστορικές προσεγγίσεις στο παρελθόν του Παναθηναϊκού (Κιτροέφ 2010) και του Εργοτέλη (Ζαϊμάκης 2010). Η μελέτη του ιστορικού Γιώργου Γάσσια (2010) επίσης για το ρόλο του ποδοσφαίρου ως προς την κοινωνικοποίηση της νεολαίας κατά το μεσοπόλεμο μας έδωσε μια εξαιρετική και εμπεριστατωμένη εικόνα εκείνης της περιόδου.

Μια ακόμα κοινωνιολογική μελέτη που θα λάβουμε υπόψη μας και θα συνομιλήσουμε μαζί της εκτός από τις παραπάνω θα είναι και η «Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών» των Π. Κυπριανού και Μ. Χουμεριανού (2009) η οποία κάνει μια ανάλυση στην μεγαλύτερη έως τώρα ποσοτική έρευνα (της V-PRC) η οποία διεξήχθη το 1995 και είναι η μοναδική πηγή απ’ την οποία μπορούμε κάπως αξιόπιστα να πάρουμε

κάποια ποσοτικά στοιχεία για το πόσοι άνθρωποι πάνε στα γήπεδα ή παρακολουθούν απ' το σπίτι αλλά και πόσοι κατά προσέγγιση είναι οι οπαδοί των επιμέρους ομάδων εμπλουτισμένα με κάποια χαρακτηριστικά για το φύλο, την οικονομική τους κατάσταση και την πολιτικό τους αυτοπροσδιορισμό.

Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος Δημήτρης Παπαγεωργίου (1998) μελέτησε *αθλητικές κοινότητες* οργανωμένων οπαδών φωτίζοντας την αντιπαλότητα που λαμβάνει χώρα τις Κυριακές στα γήπεδα. Πολύ κοντά στη δουλειά του και η διατριβή του Δημήτρη Παρασκευόπουλου (2018) με θέμα τις σχέσεις βίας και πολιτικής που λαμβάνουν χώρα στις κερκίδες των γηπέδων. Πιο κοντά στη δουλειά μας και θα αναφερθούμε αρκετές φορές σε αυτή θεωρώ πως είναι η δουλειά του Κώστα Γιαννακοπουλου (2005) που βάζει στον πυρήνα της ανάλυσής του το ζήτημα της ανδρικής επιτέλεσης.

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε: Μεθοδολογία: «Και τώρα πώς θα μελετήσεις τους αεκτζήδες αφού είσαι αεκτζής;»

Το βέβαιο είναι πως πραγματικά δεν ξέρω πότε ακριβώς ξεκίνησε και πού ακριβώς σταματά η επιτόπια έρευνα. Από το 2007, όταν και εγκρίθηκε η πρότασή μου στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, μέχρι και σήμερα, ανήμερα του θανάτου του Στέλιου Σεραφείδη, αυτά τα δεκαπέντε χρόνια σκέφτομαι την ΑΕΚ, σκέφτομαι τι είναι η ΑΕΚ, σκέφτομαι τι είναι οι αεκτζήδες, σκέφτομαι τι συνιστά το αεκτζήδειν. Παράλληλα με ό,τι κατά περιόδους έκανα όλα αυτά τα χρόνια, άλλοτε εντονότερα και μεθοδικά έπαιρνα συνεντεύξεις, μοίραζα ερωτηματολόγια, μάζευα άρθρα, συγκέντρωνα αρχειακό υλικό και κρατούσα σημειώσεις από το πεδίο, και άλλοτε πιο χαλαρά ζούσα εντός του πεδίου – ως αεκτζής.

Μεταξύ βιογραφίας και επιτόπιας έρευνας λοιπόν (βλ. Σερεμετάκη 1997: 71-72). Σίγουρα όχι ως αεκτζής όπως ήμουν από μικρός και μέχρι το 2007, αλλά πλέον μ' ένα πιο αποστασιοποιημένο βλέμμα και μια *ελαφριά αίσθηση επιστημολογικού κυνισμού*, με την έννοια ότι όσα ζούσα ως οπαδός μετά το 2007 ενείχαν μια δεύτερη σκέψη και μια δεύτερη ή τρίτη ανάγνωση που ήταν η ανθρωπολογική. Ήξερα και ήξεραν και οι γύρω μου ότι παράλληλα κάνω και διδακτορικό. Αυτό τον ελαφρύ επιστημολογικό κυνισμό, στον οποίο θα αναφερθώ και στη συνέχεια, τον θεωρώ αναπόφευκτο και ίσως απαραίτητο για την ανθρωπολογία πεδίου. Ειδικά μετά την πολιτισμική κριτική και το «τέλος του εξωτικού» (Γκέφου-Μαδιανού 2009: 32), η κίνηση της κατανόησης άρχισε να γίνεται και *προς τα μέσα*

– του/της ανθρωπολόγου. Πρόκειται για μια διαδικασία «εξωτικοποίησης»-αντικειμενικοποίησης του οικείου, για μια έντονα αναστοχαστική ανθρωπολογία το νήμα της οποίας εκκινεί σε επίπεδο θεωρητικό από την πολιτισμική κριτική και την «ανθρωπολογία οίκοι»[17] της δεκαετίας του ’80.

Με το τέλος της αποικιοκρατίας, η ανθρωπολογία έστρεψε το ερευνητικό της ενδιαφέρον προς τον σύγχρονο δυτικό κόσμο, προς τα αστικά κέντρα της Αμερικής και της Ευρώπης – η μελέτη ενός μακρινού γεωγραφικά «Άλλου» που τη διέκρινε ως ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο δεν αποτελούσε πλέον το βασικό χαρακτηριστικό της. «Οι ανθρωπολόγοι δεν αναζητούσαν έναν μακρινό Άλλο, τον πιο μακρινό Άλλο, τον πιο Άλλο από τους Άλλους και έναν Άλλο που ήταν τοποθετημένος κάπου Αλλού» (Gupta & Ferguson 2005: 72), αλλά «υποστήριζαν πλέον ότι η ετερότητα μπορούσε και μπορεί να εντοπιστεί και στην “πατρίδα του ανθρωπολόγου” (*home*)» (Γκέφου-Μαδιανού 1998: 365-437 και Gupta & Ferguson 1997: 35). Η ανθρωπολογία σήμερα δεν αποσκοπεί μόνο στο να καταστήσει το «ξένο» οικείο, αλλά και στο αντίστροφο, να «απο-οικειοποιηθεί» και να συμβάλλει στην απο-οικειοποίηση των κοινότοπων νοητικών κατηγοριών και αντιλήψεων (βλ. Γκέφου-Μαδιανού 1998: 11-67 και 381, Marcus 1998: 7, Clifford 1986).

Αυτό σήμανε και τη μείωση, ακόμα ακόμα και το τέλος της αυθεντίας του/της εθνογράφου – το τέλος όχι μόνο στο ότι κάποιος ή κάποια ανθρωπολόγος πηγαίνει κάπου Αλλού για να μελετήσει κάποιους Άλλους, αλλά και για τα ίδια τα κείμενα και τα συμπεράσματα των ερευνών και τη σχέση τους με την όποια Αντικειμενικότητα. Οι ανθρωπολόγοι γράφουν όχι για όσα πραγματικά υπάρχουν, αλλά για όσα έτυχε οι ίδιοι να συναντήσουν, να δουν και να κατανοήσουν. Η *μερικότητα* είναι δεδομένη στις έρευνες και η έννοια της καθολικής αλήθειας έχει πάψει (ευτυχώς) να υφίσταται.

Στην ανθρωπολογία των συναισθημάτων όπου εντάσσεται και ανήκει αυτή η έρευνα συνηθίζεται τελευταία να λέγεται πως οι ανθρωπολόγοι δι-αισθάνονται την ατμόσφαιρα του πεδίου (βλ. Brennan 2004), δι-αισθάνονται και κατανοούν τις σιωπές των υποκειμένων, τις δονήσεις των σωμάτων και όσα άρρητα συμβαίνουν στο πεδίο. Η κριτική στην ορθο-λογικότητα και στην ποσοτικοποίηση είναι ευκταία και την ακολουθούμε, όμως θεωρώ πως με μια τυχόν στρεβλή χρήση όλων αυτών ίσως να λανθάνει μια επιστροφή της αυθεντίας

[17] Για την «ανθρωπολογία οίκοι» (με άλλους όρους: «γηγενής», «ιθαγενής», «εντόπια» ή «από τα κάτω» ανθρωπολογία) και τη σύνδεσή της με ζητήματα μεθοδολογίας και αναστοχασμού, βλ. Γκέφου-Μαδιανού 1998: 365-435.

του/της εθνογράφου, ως κάποιου ή κάποιας που τελικά μπορεί και αντιλαμβάνεται και τις σιωπές και τις ρωγμές και τις δονήσεις το πεδίου. Η αυθεντία του/της εθνογράφου επαν-έρχεται, και μάλιστα με όρους μεταφυσικής. Αυτός θα ήταν ένας πραγματικός και όχι επιστημολογικός και ένας καθόλου ελαφρύς αλλά πολύ βαρύς κυνισμός. Έχει σημασία η τοποθέτηση του/της ανθρωπολόγου στο κείμενο και τη θέση και θέαση όπου κάθε φορά ως ανθρωπολόγοι μιλάμε, γράφουμε ή αισθανόμαστε την οποιαδήποτε ατμόσφαιρα στο πεδίο. Έχει σημασία η αποτύπωση αυτής της *οπτικής γωνίας* και η αναφορά «των συνθηκών άφιξής μας» στον χώρο, όπως αποκαλεί αυτή την τοποθέτηση η Sara Ahmed (2010) ασκώντας κριτική στη Brennan.

Στο γήπεδο αυτά τα χρόνια πήγαινα κάθε Κυριακή στα εντός έδρας παιχνίδια – αρκετά χρόνια με εισιτήριο διαρκείας–, όπως και στους αγώνες στο λεκανοπέδιο. Πήγαινα και σε αρκετούς εκτός έδρας αγώνες σε άλλες πόλεις, στην *Πάτρα, στην Κρήτη, στη Λάρισα και τη Θεσσαλονίκη* (το λέει άλλωστε και το σύνθημα[18]!), ταξίδευα με πούλμαν σε *εκδρομές*, με τους οργανωμένους οπαδούς διαφόρων κλαμπ του κέντρου της Αθήνας, τόσο της οργάνωσης Original 21 όσο και της Θύρας 21. Στην κερκίδα *σταθερά και αμείωτα*[19], συνήθως στη Σκεπαστή της Ν. Φιλαδέλφειας. Αρκετές φορές πήγαινα και στη Θύρα 21, το άλλο πέταλο όπου είχε κανείς αξιοπρεπή θέα στα τεκταινόμενα εντός γηπέδου. Πολύ συχνά πήγαινα και στη Θύρα 5-6-7, όπου μαζεύονταν «οι προπονητές της εξέδρας». Κόσμος που δεν ένιωθε «κυριλέ» ή δεν είχε τα χρήματα να πάει σε πιο ακριβή θύρα πήγαινε στην 5-6-7, που βρισκόταν στο κόρνερ του γηπέδου – έβλεπες πολύ καλά και ήσουν και δίπλα στη Σκεπαστή, οπότε είχες κοντά σου και τον παλμό της εξέδρας και των συνθημάτων. Η 5-6-7 ήταν σαν ένα υπαίθριο καφενείο, με ανθρώπους ηλικίας άνω των 40. Από το 2004, οπότε η ΑΕΚ μετακόμισε στο Ο.Α.Κ.Α., παρακολουθούσα τους αγώνες είτε από το πέταλο των οργανωμένων οπαδών είτε από τις θύρες 2, 34 ή 35, που βρίσκονταν πολύ κοντά στους οργανωμένους.

Τα καφενεία και τα προποτζίδικα είναι άλλος ένας τόπος επιτέλεσης του αεκτζήδειν. Οι περισσότεροι αεκτζήδες, είτε λόγω έλλειψης χρόνου ή χρημάτων είτε λόγω απόστασης είτε λόγω ηλικίας και δυσκολίας στη μετακίνηση είτε για διάφορους άλλους λόγους, δεν πηγαίνουν στο γήπεδο. Οι περισσότεροι πηγαίνουν σε καφενεία και προποτζίδικα. Δύο

[18] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=37fHStRJZQM&t=6s&ab_channel=%CE%A4%CE%AC%CF%83%CE%BF%CF%82%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%86%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%82

[19] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=Zcx5kIU_3Aw&ab_channel=marakiAEKARAoriginal

καφενεία και δύο προποτζίδικα στην Κυψέλη ήταν οι τόποι διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας. Με τους χώρους των προποτζίδικων δεν είχα καμία σχέση. Πήγα εκεί ειδικά για τη διατριβή.

Κατά περιόδους ακολουθούσα το νήμα μιας «αεκοπαρέας», ενώ πολύ συχνά σχετιζόμουν με πολλές ταυτόχρονα. Με αρκετές «αεκοπαρέες» ήμασταν φίλοι πριν το 2007, όταν δηλαδή ξεκίνησε η διατριβή, οπότε μέσα στο κείμενο υπάρχουν περιστατικά από διαφορετικές στιγμές των ζωών τους. Μέσα στα χρόνια βρισκόμασταν, συνομιλούσαμε, κάναμε παρέα, κάναμε μαζί πράγματα, βόλτες, διακοπές, γιορτές και όλα αυτά τα μικρά ή μεγάλα που καθορίζουν τις ζωές μας. Κάποιους τους είδα νεαρούς να ξεκινάνε τη φοιτητική τους ζωή και μετά από χρόνια να αποφοιτούν. Τους έζησα να ερωτεύονται, κάποιους να κάνουν παιδιά, άλλους να χωρίζουν. Άλλους να φεύγουν στο εξωτερικό για δουλειά και να επιστρέφουν. Τους είδα να μεγαλώνουν, να αλλάζουν, να μένουν ίδιοι, να εμμένουν ή να μετακινούνται από απόψεις και θέσεις. Γνωρίζω τι τους κάνει να χαίρονται, να λυπούνται, να αγχώνονται, να φοβούνται. Υπήρχε απ' την αρχή μέχρι το τέλος της διατριβής μια υπερ-δοτικότητα του πεδίου. Συχνά δυσκολευόμουν να σταματήσω τη ροή προς εμένα ανθρώπων που έβρισκαν το τηλέφωνό μου ή το μέιλ μου και μου πρότειναν κάποιον γνωστό τους αεκτζή με τον οποίο θα έπρεπε οπωσδήποτε να μιλήσω.

Μιλάμε για «κοινωνικότητα της διπλανής πόρτας» όπου η μετανεωτερικότητα επιδρά στο χρόνο, το χώρο και τις κοινωνικές σχέσεις και όλο αυτό το ταξίδι στους *σύγχρονους αλληλοδιαπλεκόμενους κόσμους*, που ο ένας διεισδύει στον άλλο (Auge 1999) δημιουργούν ένα νέο *απεδαφοποιημένο* τόπο μελέτης και έκθεσης. «Ζούμε σε έναν κόσμο όπου οι ταυτότητες γίνονται, αν όχι απόλυτα απο-εδαφοποιημένες, σίγουρα διαφορετικά εδαφοποιημένες» (Gupta – Ferguson 2005: 78). Οι αεκτζήδες (μετα)κινούνται και το ίδιο όφειλα να κάνω κι εγώ. Δεν ήταν το γήπεδο ο βασικός τόπος. Οι περισσότεροι που «είναι ΑΕΚ» δεν πηγαίνουν σχεδόν ποτέ στο γήπεδο. Οι πολλαπλές και διεσπαρμένες ταυτότητες/υποκειμενικότητες δομούνται σε διάφορα πεδία δραστηριοτήτων, από διαφορετικούς φορείς και για διαφορετικούς σκοπούς (βλ. Marcus 1998: 62). Έτσι η έρευνα διεξήχθη «πολύ-τοπικά» (*multi-sited ethnography)*. Η μη-προσκόλληση σε συγκεκριμένο τόπο ήταν ένας μεθοδολογικός μονόδρομος, αφού η συγκρότηση της ταυτότητας των ανθρώπων που «είναι ΑΕΚ» και η συν-αισθηματική της επιτέλεση διαχέεται σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους: στο γήπεδο, στα καφενεία, στα προποτζίδικα, στα

σπίτια, στους χώρους δουλειάς, σε πλατείες, δρόμους, στέκια· σε μπαρ, σε ταβέρνες, σε εκκλησίες, σε μαιευτήρια· σε ομιλίες, γιορτές, εκδηλώσεις, συναντήσεις, προβολές, συναυλίες· σε μνημόσυνα, επετείους, σε πορείες, διαδηλώσεις, μπάχαλα· σε δεκάδες πόλεις στην Ελλάδα, στην Κωνσταντινούπολη και σε οποιοδήποτε ταξίδι στήνονταν μια «αεκοπαρέα» ή μια «αεκοκουβέντα». Μιλάμε όχι ακριβώς για τους ίδιους τους «τόπους», αλλά για τις «σχέσεις μεταξύ τοποθεσιών που με μια πρώτη ματιά ίσως να μοιάζουν ασύμβατες και μη συγκρίσιμες» (Marcus 1998: 13-14). Αλλά «αν τα φαινόμενα που μελετάμε διασχίζουν πολιτισμικά όρια, τότε εμείς οι ερευνητές οφείλουμε να κάνουμε το ίδιο» (E. Martin 1994: 384) – ακολουθώντας πολιτισμικά νοήματα, ανθρώπους και αντικείμενα, ακολουθώντας μεταφορές και συγκρούσεις, ακολουθώντας σώματα και συναισθήματα (βλ. Γκέφου-Μαδιανού 2009 : 22-23).

Αυτή η αμφισβήτηση της παραδοσιακής έννοιας του πεδίου και κυρίως η αμφισβήτηση της σύνδεσης του πεδίου με τον χώρο και την τοπικότητα (βλ. Bauman 2000: 11-29) ενέχει και κάποιες δυσκολίες. Στο πεδίο αισθανόμουν μια διττή σύγχυση. Από τη μία, παραφράζοντας τους Huizinga ([1938] 1989)και Caillois (2001), συχνά δυσκολευόμουν να διακρίνω τα όρια ανάμεσα στο αεκτζήδειν και την «πραγματική» ζωή, ανάμεσα στον «χρονότοπο» της επιτέλεσης της αεκτζήδικης ταυτότητας και την καθημερινότητα των ανθρώπων. Κι ακόμα μία δυσκολία έγκειτο στο να διαχωρίζω αυτό που είχε σημασία για την έρευνα από αυτό που δεν είχε· ή αυτό στο οποίο εγώ απ-έδιδα μείζονα σημασία απλώς και μόνο γιατί ενδιέφερε εμένα, από αυτό το οποίο δεν κατέγραψα τελικά ποτέ γιατί δεν ήμουν καν σε θέση να το αντιληφθώ. Σίγουρα βρισκόμουν πάντοτε στο δίλλημα να επιλέξω ποια *φωνή* θα ακουστεί κάθε φορά (βλ. Marcus 1998: 92-99). Κάθε επιλογή ενείχε και ενέχει μια ηθική και πολιτική διάσταση. Συχνά όμως είμαι σίγουρος πως ενείχε και μια αδυναμία (από μεριάς μου) να κατανοήσω τη γραμματική της κάθε φωνής.

Η άλλη πλευρά της διττότητας συνίσταται στο ότι αισθανόμουν εξαρχής πως ήθελα να απομακρυνθώ από την τεχνική και τη μεθοδολογία της πυκνής περιγραφής και την πυκνής ερμηνείας. Να αποφύγω «να αποκωδικοποιώ την καθημερινότητα των ανθρώπων, να ξεσκεπάζω την αλήθεια που βρίσκεται πίσω από τις ζωές τους και να ερμηνεύσω τις ερμηνείες τους» (Αβραμοπούλου 2018 : 43). Βρισκόμουν όμως τελικά πολύ συχνά στη θέση να «λαθραναγιγνώσκω» πάνω από τους ώμους των υποκειμένων, να «λαθραναγιγνώσκω» τις ζωές τους, τα λεγόμενά τους, να «λαθραναγιγνώσκω» όσα τους ανήκουν, και να τα ερμηνεύω, όπως ένα λογοτεχνικό κείμενο» (Geertz 2003: 425-8). Αυτό αισθανόμουν ως

ελαφρύ επιστημολογικό κυνισμό – τη δυνατότητά μου «υβριδικά να κατέχω ταυτόχρονα πολλές θέσεις μέσα στο πεδίο και να παρατηρώ [το αεκτζήδειν] από πολλές οπτικές γωνίες ταυτόχρονα» (Σερεμετάκη 1997: 72).

Σίγουρα τα πρώτα 6-7 χρόνια της έρευνας προσπαθούσα (αγωνιωδώς η αλήθεια είναι) να παρευρίσκομαι ως φυσική παρουσία στον τόπο των «συμβάντων», τη στιγμή όπου αυτά «λάμβαναν χώρα». Προσπαθούσα να μη χάνω αγώνα ή εκδήλωση ή οτιδήποτε αφορούσε την ομάδα και η αλήθεια είναι ότι προέκυψε πολύ υλικό από όλη αυτή την ενδελεχή, και συχνά υπερβολική έκθεση στο πεδίο. Το υλικό αυτό μετά το 2015 αισθανόμουν πως «αυτονομούνταν» και μετακινούνταν από τα θεωρητικά σημεία όπου το είχα αρχικά τοποθετήσει. Μεθοδολογικά, αναζητούσα πλέον περισσότερο τις αφηγήσεις για καθετί που συνέβαινε και όχι να παρευρίσκομαι εγώ ο ίδιος στα συμβάντα. Η Μνήμη με αυτόν τον τρόπο έγινε ο πυρήνας της διατριβής. Εντελώς απρογραμμάτιστα και εκ των υστέρων. Το παρελθόν, τα κρίσιμα συμβάντα και πρόσωπα, οι βαθιές μνημονικές εικόνες, οι πολιτικές της μνήμης, της μετα-μνήμης και της νοσταλγίας ήρθαν και «στρογγυλοκάθισαν» στο κέντρο της ανάλυσης. Όσο περνούσε ο καιρός αισθανόμουν πως οι αεκτζήδες όταν μιλούν για την ΑΕΚ μιλούν για τη ζωή τους, κι αυτό γιατί η ΑΕΚ είναι κομμάτι της ζωής τους. Απτής και φαντασιακής. Το αεκτζήδειν είναι ακριβώς αυτή η σχέση, αυτή η τροπικότητα. Συνάντησα πολλούς ανθρώπους που είχαν το βλέμμα τους καρφωμένο στο παρελθόν, που συχνά νοσταλγούσαν βαθιά και ειλικρινά ένα εξιδανικευμένο παρελθόν το οποίο κάποτε έζησαν, κι εγώ έμενα εξίσου συχνά μετέωρος, να μην μπορώ να καταλάβω τι ίσχυε και τι όχι από όσα μου έλεγαν, τι ήταν αληθινό και τι είχαν εντελώς φανταστεί, τι είχαν επανεφεύρει, τι είχαν αλλάξει.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ: Μια μικρή ξενάγηση στη διατριβή: Τα έξι κεφάλαια και τα περιεχόμενά τους.

Σε αυτή την έκτη ενότητα της εισαγωγής θα ήθελα να δούμε κάπως σύντομα τι συμπεριλαμβάνει η διατριβή τόσο σε εθνογραφικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Εκτός από τις Σπουδές Ανδρισμού αλλά και την Ανθρωπολογία των Συναισθημάτων, που έχουμε ήδη αναφέρει, η διατριβή ασχολείται σε μεγάλη έκτασής της με τις θεματικές τη *μνήμης* και της *βίας*. Ο Ανδρισμός και τα συναισθήματα είναι σαν κοινός παρανομαστής όλης της διατριβής ενώ στα έξι κεφάλαια που την απαρτίζουν η *μνήμη* και η *βία* «απλώνονται» σε

σημαντικό μέρος τους. Σε αυτή την ενότητα θα δούμε συνοπτικά τις θεματικές, θεωρητικές καταβολές και τομείς της ανθρωπολογίας που βρίσκονται πίσω από τη συγγραφή τη διατριβής αλλά τις θεματικές με τις οποίες συνομιλεί και προσκαλεί σε διάλογο.

Ξεκινώντας τη διατριβή, αναζητούσα έναν τρόπο να συνοψίσω την ιστορία της ΑΕΚ μ' έναν τρόπο ώστε κάποιος ή κάποια που δεν ασχολείται με το ποδόσφαιρο ή δεν ασχολείται με την ΑΕΚ να έχει κάπως υπόψη του τι περίπου έχει συμβεί στο παρελθόν και να εξοικειωθεί με ονόματα, γεγονότα και ιστορίες που αφορούν την ομάδα. Ανέκαθεν με ενοχλούσε η ιδέα να ενθέσω στη διατριβή ένα ιστορικό κομμάτι όπου θα εξηγούσα κάποια βασικά πράγματα. Στην πρώτη ενότητά του πρώτου κεφαλαίου προσπαθώ να εξετάσω τις σημαντικότερες μελέτες και κείμενα καταγραφής της ιστορίας της ΑΕΚ. Στην πορεία προέκυψαν και προστέθηκαν ηλεκτρονικοί και ψηφιακοί τρόποι καταγραφής, αφηγήσεις σε ηλεκτρονική και ψηφιακή μορφή: ταινίες, ντοκιμαντέρ, βίντεο, είτε σε DVD είτε διαθέσιμα στο ίντερνετ, ηλεκτρονικές εγκυκλοπαίδειες και ψηφιακά αρχεία. Έτσι από τη θεματική της ιστορίας πέρασα από θεωρητική άποψη στην έννοια του αρχείου. Σε κάθε περίπτωση μιλάμε για καταγραφή του παρελθόντος (της ΑΕΚ). Μιλάμε για μια διαφοροποίηση μέσα στον χρόνο όσον αφορά τον τρόπο γραφής, συγγραφής, αποτύπωσης και αρχειοποίησης του παρελθόντος. Προσπαθούμε σε κάθε περίπτωση να βλέπουμε τόσο τα ιστορικά κείμενα όσο και τα αρχεία πάντα σε σχέση με το συναισθηματικό φορτίο που αυτά κουβαλάνε(Paserini 2008). Έτσι κι εδώ, προσπαθούμε να δούμε τα αρχεία που βάζουν στο κέντρο τους την ιστορία της ΑΕΚ και συνιστούν ένα «αρχείο συναισθημάτων» (Cvetkovich 2003).

Σχηματικά, και σε σχέση με τα συναισθήματα, προέκυψαν δύο τρόποι καταγραφής του παρελθόντος. Ο πρώτος τρόπος καταγραφής της ιστορίας της ΑΕΚ ενείχε μια τροπικότητα και μια σχέση με *ιστορίες μεταξύ βασάνων και υπερηφάνειας*. Τα αρχεία μέχρι τότε ήταν φορτισμένα με μια πληθώρα συναισθημάτων ανάμεσα στο βάσανο και την περηφάνια. Το συναισθηματικό βάρος συνήθως έπεφτε στο βάσανο, στον καημό, στο μαράζι, στη λύπη, τη χαρμολύπη, την απογοήτευση. Έτσι τα αρχεία αυτά μεταφέρουν και δημιουργούν μια οικειότητα με όλα αυτά τα αρνητικά και «μουντά» συναισθήματα, ενώ ταυτόχρονα άφηναν χώρο στην περηφάνια, τη χαρά, την ευτυχία, όταν έρχονταν οι νίκες και οι επιτυχίες.

Ο άλλος τρόπος είναι αυτός που συναντάμε τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια και σχετίζεται με μια επετειακή έκδοση του 2014 για τα 90 χρόνια ιστορίας της ομάδας. Έχει ως

κεντρική του προτροπή το «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ». Καλεί τους αεκτζήδες να πάψουν να πενθούν, να πάψουν να οικειοποιούνται όλα τα συναισθήματα που ακουμπούν στο βάσανο και συγκροτεί ένα αρχείο που μεταφέρει και δημιουργεί αποκλειστικά περηφάνια. Όλο αυτό το παραπάνω «μουντό» συναισθηματικό τοπίο και φορτίο συρρικνώνεται έως το σημείο να αποκλείεται από την αφήγηση, η οποία στέκεται εμμονικά σε νίκες, θριάμβους, πρωτιές, πανελλήνια και παγκόσμια ρεκόρ και εν γένει χαρακτηρίζεται από μια πρωτοφανή συναισθηματική θετικότητα (Laval 2020, Hibou 2020).

Ισχυρίζομαι πως οι δύο διαφορετικοί τρόποι καταγραφής της ιστορίας της ομάδας, εκτός από το διαφορετικό συναισθηματικό φορτίο που μετα-φέρουν και αναπαράγουν, μετα-φέρουν και αναπαράγουν διαφορετικές αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις της ίδιας της ΑΕΚ. Μιλούν για διαφορετικά πράγματα και καλούν τους αεκτζήδες σε διαφορετικά προτάγματα. Η απόφαση να τελειώσει ένα οποιοδήποτε Πένθος είναι εκτός των άλλων και μια πολιτική απόφαση. Είναι μια απόφαση με κατεύθυνση προς το μέλλον, με πρόταση συγκεκριμένου ψυχικού βηματισμού προς αυτό. Κάθε αρχείο απευθύνεται σε και συναρτάται βάσει ενός έξωθεν (βλ. Ντεριντά 1996). Ο παλαιότερος τρόπος καταγραφής συγκροτεί ένα αρχείο που κατά πρώτον απευθύνεται κυρίως στους οπαδούς της ΑΕΚ και κατά δεύτερον κινείται συμ-παθητικά προς τους οπαδούς των άλλων ομάδων. Μιλά για την βασανισμένη ΑΕΚ οπότε μεταφέρει και προκαλεί *συμπάθεια.*

Το *αρχείο συναισθημάτων* που συγκροτείται τόσο από την «επετειακή έκδοση Μελισσανίδη», όπως συνηθίζεται να αποκαλείται, μιας και την ανέλαβε η ΠΑΕ επί προεδρίας του, όσο και από καταγραφές της ιστορίας των ποδοσφαιρικών ομάδων με έντονη ποσοτικοποίηση και επίμονη καταγραφή των ρεκόρ της κάθε ομάδας, είναι ένα αρχείο που κινείται και συνομιλεί αφενός έντονα και αφετέρου επιθετικά και απειλητικά προς τους οπαδούς των άλλων ομάδων. Εκτός από το «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ», το κεντρικό σύνθημα της διοίκησης Μελισσανίδη, που εξαρχής απευθυνόταν στους αντιπάλους, ήταν το σύνθημα «ΕΡΧΟΜΑΣΤΕ» – ένα επιθετικό και απειλητικό σύνθημα – προς πάσα κατεύθυνση και εναντίων όλων όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα.

Στο κεφάλαιο αυτό θα δούμε επίσης έναν διαφορετικό τρόπο με τον οποίο το εκάστοτε αρχείο συνομιλεί με το έξωθεν δηλαδή με το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον και την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική ιστορική συγκυρία. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια έντονη συνομιλία με το *εκτός*, κάτι που προκαλεί και δημιουργεί στους αεκτζήδες ένα παράλληλο και αλληλοδιαπλεκόμενο ποδοσφαιρικό και κοινωνικό

υποφέρειν, ενώ στη δεύτερη περίπτωση τα ποδοσφαιρικά συμβάντα εγκλείονται σε ένα κλειστό περιβάλλον που σπάνια συνομιλεί με το έξωθεν αυτού. Στην πρώτη περίπτωση ανακύπτει μια ταραχή «κλοπής της απόλαυσης» από κάποιον άλλο εκτός της κοινότητας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση αναδεικνύεται η μορφή του εσωτερικού εχθρού. Η εργασία θέτει ερωτήματα ως προς την αναλογία αυτών των τρόπων καταγραφής της ιστορίας με τον τρόπο γραφής της κυρίαρχης ελληνικής ιστοριογραφίας και γενικότερα με τον κυρίαρχο Λόγο για την ελληνικότητα.

Στη δεύτερη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου εισχωρούμε κάπως βαθύτερα στην ιστορία της ομάδας. Εξετάζουμε μια σειρά από «κρίσιμα συμβάντα» *(critical events)* (Das 1995 από Gefou-Madianou 2017): συμβάντα, μορφές και τόπους που αναδεικνύονται ως πολύ σημαντικά και κρίσιμα μέσα από τις αφηγήσεις. Θα δούμε κάποιες «βαθιές εικόνες» (*deep images*) (Alberto Mario Banti 2008), εικόνες προσώπων και συμβάντων στις οποίες η μνήμη και η αφήγηση των οπαδών της ομάδας αποδίδουν μια ξεχωριστή σημασία. Αυτό που κυρίως επιδιώκουμε να φωτιστεί είναι οι συναισθηματικές οικονομίες και οι συναισθηματικές προσκολλήσεις που προκύπτουν από όλα αυτά τα *κρίσιμα συμβάντα*. Με αυτό τον τρόπο ουσιαστικά θα προσπαθήσω να δημιουργήσω μια «συλλογική βάση συνάφειας» μεταξύ γράφοντος και αναγνωστών/τριών – την ίδια με αυτήν που μοιράζονται οι οπαδοί της ΑΕΚ μεταξύ τους.

Ισχυρίζομαι πως υπάρχει μια «συναισθηματική οικονομία» (Sara Ahmed 2004, 2018) και μια «ατμόσφαιρα» (Brennan 2004 από Αβραμοπούλου 2018) τις οποίες η κοινότητα των αεκτζήδων μπορεί να διαισθανθεί ως κοινές – όχι με την έννοια της συμφωνίας και της ταύτισης, αλλά ως το συναισθηματικό πεδίο επί του οποίου εγγράφονται τόσο οι διαφορετικές πολιτικές ταυτότητας και ετεροποίησης όσο και οι πραγματικές συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινότητας. Ο Bromberger (2007: 89-98) μιλά για το *στυλ ως έναν τρόπο ύπαρξης.*

Πολύ σημαντικό και κρίσιμο συμβάν για τους οπαδούς της ΑΕΚ αποτελεί το γεγονός ότι η ομάδα που υποστηρίζουν είναι μια προσφυγική ομάδα. Η Marianna Hirsch, στο έργο της *Η γενιά της Μετα-Μνήμης* (*The Generation of Post-Memory* 2012), χρησιμοποιεί τον όρο «μετα-μνήμη» για να περιγράψει ακριβώς τη σχέση της δεύτερης και της τρίτης γενιάς με τέτοια πολύ σημαντικά και τραυματικά συμβάντα, τα οποία μεταφέρονται και εγκαθιδρύονται τόσο βαθιά, ώστε πλέον αποτελούν μνήμες των επόμενων γενεών (ό.π.: 103). Διαγενεακά, η *μετα-μνήμη* των εγγονών μπερδεύεται με τη μνήμη των πατεράδων και

των παππούδων. Το *καθήκον* (βλ. Primo Levi 1998) *του αεκτζή να θυμάται* (remember) είναι ουσιαστικά καθήκον να ανα-συγκροτεί και να ανα-συστήνει (re-member) ό,τι καταστράφηκε (dis-member). Η Απώλεια τίθεται στο κέντρο. Οι αεκτζήδες, ως συν-θύματα (co-victims), όσο περνούν τα χρόνια μετατρέπουν αυτή την Απώλεια σε σύνθημα. Η Απώλεια μπαίνει στο κέντρο της ταυτότητας. Οι οπαδοί της ΑΕΚ *συνθηματοποιούν τη συν-θυματοποίηση* (co-victimization) (Svasek 2005) και τον εκτοπισμό των προσφύγων από τη Μικρά Ασία.

Εκτός από την προσφυγικότητα της ομάδας και τις ταυτότητες που συγκροτούνται με βάση αυτήν, στο κέντρο της υποκειμενοποίησης *κρίσιμα συμβάντα* συνιστούν σπουδαίοι ευρωπαϊκοί τίτλοι αλλά και κάποια πρόσωπα που καθόρισαν την ιστορία και την πορεία της ομάδας: ποδοσφαιριστές, προπονητές και παράγοντες που δημιούργησαν το ιδιαίτερο αισθητικό κριτήριο του εκλεπτυσμένου και επιθετικού ποδοσφαίρου που μέχρι σήμερα διακρίνει τους οπαδούς της – ανδρικές μορφές της ομάδας που καθόρισαν με τη ζωή και την παρουσία τους ένα ιδιαίτερο αισθητικό κριτήριο ανδρισμού. Άνδρες που αγάπησαν βαθιά την ΑΕΚ, άνδρες που τα έδωσαν όλα για την ομάδα, άνδρες που ήταν φτωχοί αλλά τίμιοι και εργατικοί, άνδρες οικογενειάρχες, άνδρες όμορφοι, γοητευτικοί, ταλαντούχοι· άνδρες που δίχασαν, άνδρες που πρόδωσαν ή προδόθηκαν· άνδρες που ο καθένας με τον δικό του τρόπο έγιναν *ήρωες* και *σημαίες*· άνδρες που εισήλθαν πολύ βαθιά στην ψυχική οικονομία της ομάδας και της κοινότητας δημιουργώντας ψυχικούς τρόπους να είναι κανείς ΑΕΚ.

Θα μιλήσουμε για τον Κώστα Νεστορίδη, τον Λουκά Μπάρλο, τον Μίμη Παπαϊωάννου, τον Θωμά Μαύρο, τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς και τον Ντέμη Νικολαΐδη. Θα μιλήσουμε ακόμα και για την κατάκτηση του πρώτου ευρωπαϊκού κυπέλλου από ελληνική ομάδα, από τη μπασκετική ΑΕΚ του 1968, όπως και για την μεγάλη ευρωπαϊκή πορεία στους τέσσερις του Κυπέλλου UEFA στο ποδόσφαιρο και τη συνεπακόλουθη ψυχική οικονομία της *καθολικής αποδοχής* που αναζητούσαν και αναζητούν έκτοτε οι αεκτζήδες από τους οπαδούς των άλλων ομάδων. Όλες τους *βαθιές εικόνες* από διαφορετικές χρονικές στιγμές, οι οποίες όμως συνιστούν «χρονικότητες» (Gefou-Madianou 2017) που τελικά δεν δια-χωρίζονται κάθετα μεταξύ τους, αλλά κάθε *χρονικότητα* κουβαλάει ίχνη από τις παρελθούσες και αφήνει τα δικά της ίχνη στις μελλοντικές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εισχωρούμε βαθύτερα σε ζητήματα μνήμης και της σχέσης της με την Απώλεια και το Πένθος. Οι αεκτζήδες συν-αισθάνονται πως υπάρχουν *ανάμεσα*

σε δύο τ(ρ)όπους – ανάμεσα στον ελλαδικό χώρο και στις πατρίδες από τις οποίες εκτοπίστηκαν οι πρόσφυγες τη δεκαετία του ’20. Δημιουργήθηκε έκτοτε μια ιδιαίτερη «ξενότητα» απέναντι στο ελληνικό κράτος, ένα συναίσθημα δυσπιστίας, ενίοτε και εχθρότητας, απέναντι σε αυτό. Το έργο του Foucault τη δεκαετία του ’70 προβληματικοποίησε εκ νέου τη μνήμη, φέρνοντας στο επιστημονικό προσκήνιο τον όρο «αντι-μνήμη» (*counter-memory*). Τον Foucault τον απασχόλησαν οι σχέσεις εξουσίας: ποιος μιλά, ποιος θυμάται, τι θυμόμαστε ή ξεχνάμε, αν αυτά που θυμόμαστε είναι όσα είχαν τη δυνατότητα να γραφτούν και πώς καθίσταται μια μνήμη «κυρίαρχη» (*dominant*). Οι ιστορίες ανθρώπων που εκτοπίστηκαν και στη συνέχεια ταλαιπωρήθηκαν στη νέα τους πατρίδα είναι ιστορίες που ξεχειλίζουν από συναισθήματα τα οποία μεταβιβάστηκαν βιογραφία τη βιογραφία, ζωή τη ζωή και ανάσα την ανάσα· έρχονται μετά από χρόνια και κυλούν στα σώματα των ανθρώπων μέσα από το πορώδες έδαφος της μνήμης. Κι έτσι ο πόνος των προσφύγων του ’22 εκβάλλει σήμερα σε *ποδοσφαιρικά υποφέρειν,* κάνοντας το συναισθηματικό τοπίο της αδικίας να φαντάζει και να βιώνεται ως συνεχές. Οι μνήμες των προσφύγων και των προσφυγισσών συνιστούν ένα *αρχείο συναισθημάτων* που εν δυνάμει μπορεί να αναταράξει την κυρίαρχη εθνική αφήγηση.

Στη συνέχεια θα μιλήσουμε για το γήπεδο της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια – το «παλιό γήπεδο», όπως το ονομάζουν οι αεκτζήδες. Οι οπαδοί θυμούνται το *παλιό γήπεδο* στη Νέα Φιλαδέλφεια με ένα πολύ έντονο συναισθηματικό φορτίο· με το φορτίο μιας νοσταλγίας για μια εποχή που πέρασε στο παρελθόν, και όσο η χρονική απόσταση μεγαλώνει, τόσο αυτό το παρελθόν «στρογγυλεύει» και εξιδανικεύεται – όπως ίσως κάθε παρελθόν που συναντά ένα παρόν το οποίο ποτέ δεν είναι όπως θα το ήθελαν οι άνθρωποι. Η Svetlana Boym, στο κείμενό της «Nostalgia and it’s Discontents» (2007), ορίζει τη Νοσταλγία ως τη «λαχτάρα για ένα σπίτι που δεν υπάρχει πια ή δεν υπήρξε ποτέ» (ό.π.: 7). Το σπίτι που δεν υπάρχει πια μπορεί να το νοσταλγεί κανείς είτε έχει βρεθεί σε αυτό είτε όχι, κι επίσης μπορεί κανείς να νοσταλγεί ένα σπίτι που δεν υπήρξε ποτέ.

Ο χώρος στην ονομαζόμενη «χωρική στροφή» (*spatial turn*) που συντελείται στην ανθρωπολογία τη δεκαετία του ’80 τίθεται ακριβώς στο επί-κεντρο των αναλύσεων. Ο χώρος είναι σχέσεις – αποτυπώνει και δημιουργεί σχέσεις. Το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά και το κοινωνικό συγκροτείται χωρικά (βλ. Γιαννακόπουλος – Γιαννιτσιώτης: 12). Το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ μνημονεύεται ως «ηχοτοπίο» (Πανόπουλος 2010: 167). Οι αισθήσεις δεν είναι το όχημα προς το παρελθόν, αλλά το ίδιο το παρελθόν. Η νοσταλγία

του *παλιού γηπέδου της ΑΕΚ* δεν αφορά το γήπεδο ακριβώς, αλλά την έλλειψη αυτής της αίσθησης και το αποτύπωμα όλων αυτών των καλειδοσκοπικών αισθήσεων.

Όταν το γήπεδο γκρεμίστηκε, πολλοί αεκτζήδες πήραν κομμάτια των ερειπίων του γηπέδου και τα μετέφεραν στα σπίτια τους ως «αναμνηστικά». Ο Andreas Huyssen (2003) σχολιάζει πολύ εύστοχα αυτή την «εκτεταμένη παραγωγή Νοσταλγίας» και τη *μουσειοποίηση των ζωών μας* (Huyssen 1995: 6). Τα ιδιόμορφα αυτά «ερείπια» του γηπέδου παρέμειναν ζωντανά και πάνω τους χτίστηκαν ζωές ανθρώπων. Μέσα από αυτά ζωντάνεψαν ιστορίες και μνήμες· και οι μνήμες έγιναν και γίνονται μετα-μνήμες νεότερων ανθρώπων· και οι ιστορίες ζωντανεύουν όταν ερχόμαστε σε επαφή με αυτές τις ιδιαίτερες υλικότητες. Τα ιδιόμορφα αυτά «ερείπια» και «μνημεία» έγιναν ο τόπος όπου επιτελέστηκαν αμέτρητες υποκειμενοποιήσεις. Παράλληλα, τα ερείπια του γηπέδου υπήρξαν ένας χώρος «ζωντανός», ένας χώρος όπου συνέβαιναν πράγματα, ένας χώρος που «κατοικούνταν». Οι οπαδοί ουσιαστικά ποτέ δεν έφυγαν από αυτόν και συνεχώς διοργάνωναν «εκδηλώσεις μνήμης» πάνω στα χαλάσματα, τα μπάζα, και μετέπειτα στον χώρο όπου εκτελούνταν οι εργασίες για το νέο γήπεδο.

Το νέο γήπεδο που κατασκευάστηκε ονομάζεται «Κέντρο Αθλητισμού, Μνήμης και Πολιτισμού "Αγιά Σοφιά"» και θα συμπεριλαμβάνει σύμφωνα με τα σχέδια το «Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ» και το «Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού». Υποστηρίζω πως το νέο γήπεδο/μνημείο φέρει την πρόθεση μιας καινούριας θέασης της «ξενότητας» των αεκτζήδων απέναντι στο ελληνικό κράτος. Το αναταραγμένο αρχείο των αφηγήσεων ανθρώπων που αισθάνονταν και αισθάνονται ακόμα *ανάμεσα σε δύο τ(ρ)όπους* ερμηνεύεται μονοσήμαντα και μένει έξω από την αφήγηση που φέρει η «Αγιά Σοφιά». Οι αφηγήσεις της κοινότητας που δημιουργούσαν ρωγμές σε σχέση με το εθνικό και κυρίαρχο αφήγημα μιλώντας για αμέτρητες δυσκολίες και ρατσισμό που υπέστησαν οι πρόσφυγες από τους Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδας μένουν κι αυτές έξω από την αφήγηση του νέου γηπέδου. Ο Λόγος της Ορθόδοξης Εκκλησίας γίνεται το επίκεντρο των εκδηλώσεων της ΠΑΕ για το νέο γήπεδο, ενώ ένα βήμα πιο μπροστά στην προβολή βρίσκεται η προσφυγική κοινότητα του Πόντου από την οποία έλκει την καταγωγή του ο νυν πρόεδρος της ΠΑΕ, ο οποίος ανέλαβε εξ ολοκλήρου την ευθύνη κατασκευής του γηπέδου, σε αντίθεση με τις κοινότητες προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη ή τις παράκτιες περιοχές όπως η Σμύρνη ή των Καραμανλήδων της εσωτερικής Μικράς Ασίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζουμε πώς οι πολιτικές της μνήμης (βλ. Andreas Huyssen 2003, Maruska Svasek 2005) δημιουργούνται και δημιουργούν στην κοινότητα με το συναίσθημα της θλίψης αλλά και με άλλα «αρνητικά» συναισθήματα. Η πολιτική της λήθης είναι μια παράλληλη διαδικασία, πολύ σημαντική, και γίνεται με τέτοιον τρόπο που στο εσωτερικό της κοινότητας προκύπτουν αρκετά επαναλαμβανόμενα μνημονικά μοτίβα. Οι συνομιλητές θυμούνται ο καθένας τους και κάποιον αγώνα της ΑΕΚ που τους προκάλεσε μεγάλη στεναχώρια και οικειοποιούνται τη «λούζερ», όπως την αποκαλούν, ταυτότητα. Μέσω μια «μαστορικής», ενός «μαστορέματος» (*bricolage*) του Levi-Strauss, πολιτικές μνήμης και λήθης συμβάλλουν επίσης στο να θεωρείται η ΑΕΚ ομάδα με «αριστερά» πολιτικά χαρακτηριστικά. Κάπως στερεοτυπικά και αυθαίρετα μάλλον συμβαίνει αυτό, αλλά αποτελεί βαθιά πεποίθηση των περισσότερων αεκτζήδων αλλά και των υπολοίπων οπαδών. Ένα τραυματικό ή αρνητικό συμβάν συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα. Τα συναισθήματα σαν κρίκοι ενώνουν το ατομικό με το συλλογικό, κι έτσι αυτό το συμβάν μπορεί να μιλά για την κοινότητα ή για την κοινωνία. Το τραυματικό ή αρνητικό συμβάν έχει κεντρική σημασία για τους αεκτζήδες, αφού η κοινότητα μέσα από αυτό *θεσπίζει και θεσπίζεται, όχι γενικά και αφηρημένα αλλά ως συγκεκριμένη κοινότητα.*

Στο τρίτο κεφάλαιο μιλάμε επίσης για *μνημόνευση και ενθύμηση του ελάσσονος* στο εσωτερικό της κοινότητας και πώς αυτό σχετίζεται με πολιτικές ταυτότητας. Αφορά έναν ιδιότυπο ανταγωνισμό μεταξύ αεκτζήδων για το ποιος θυμάται περισσότερα πράγματα από το παρελθόν, έναν ανταγωνισμό μνήμης και μια διαδικασία ετεροποίησης μεταξύ τους, με τη μνήμη να συνδέεται εδώ με την «αυθεντικότητα». Το πόσο καλά θυμάται κανείς και το πόσες λεπτομέρειες από το παρελθόν μπορεί να ανακαλέσει χτίζουν ένα συμβολικό κεφάλαιο για τον καθέναν τους και συγχρόνως καθιστούν ορατές στην κοινότητα ελάσσονες ιστορίες της ομάδας. Παίχτες που δεν υπήρξαν πρωταγωνιστές, αγώνες που ξεχάστηκαν γρήγορα, πρόσωπα που πέρασαν για λίγο από την ομάδα έρχονται στο φως των αφηγήσεων των οπαδών. Αυτή η *μνήμη του ελάσσονος,* μια μνήμη «φροντιστική» για όσους παίχτες δεν είχαν την τύχη να συνδέσουν το όνομά τους με επιτυχίες, τους κάνει να βρίσκουν τον χώρο τους στο μνημονικό της κοινότητας. Μέσα από ιστορίες off the record και αφηγήσεις με λεπτομέρειες για παίχτες, προπονητές και παράγοντες, τα ελάσσονα συμβάντα ζωντανεύουν ξανά και αποκτούν μια θέση, αν όχι στην επίσημη αφήγηση, σίγουρα σε ένα άλλο πλαίσιο, το οποίο δημιουργείται από τα κάτω αυτή τη φορά. Πρόκειται για ένα πλαίσιο και μια συνθήκη που επιφέρουν ρωγμές στην

ιεραρχία των νικητών και των λαμπερών πρωταγωνιστών. «Η μνήμη είναι ταυτόχρονα μια διαδικασία λήθης, αφαίρεσης, απώθησης και παραμερισμού, αλλά και μια διαδικασία διαφύλαξης» (Αθανασίου 2016 : 48). Ενέχει και τις δύο αυτές λειτουργίες και διαδικασίες, και αυτή η ρευστότητα την καθιστά εν δυνάμει αποσταθεροποιητικό παράγοντα της επικρατούσας μνήμης και του «δημόσιου αξιομνημόνευτου». Αυτό θα φανεί καλύτερα, νομίζω, στη συνέχεια, όπου θα δούμε ότι ο «Σύλλογος Παλαιμάχων της ΑΕΚ» αποτελεί έναν σύλλογο ενθύμησης, έναν σύλλογο μνήμης. Είναι «κοινότητα μνήμης» (*mnemonic community*) (Misztal 2003) τόσο ως προς τον σκοπό και τον λόγο ύπαρξής του όσο και ως προς την εναρκτήρια διαδικασία μέσα από την οποία δημιουργήθηκε. Ο *Σύλλογος Παλαιμάχων* θυμίζει και ενθυμείται.

Στην τελευταία ενότητα εξετάζονται οι σχέσεις των οπαδών της ΑΕΚ με τους οπαδούς άλλων προσφυγικών ομάδων. Στο κέντρο της ανάλυσης τίθεται η σχέση των οπαδών της ΑΕΚ με τον Πανιώνιο και τον ΠΑΟΚ και ο μεταξύ τους ανταγωνισμός για το ποιος δικαιούται να εκπροσωπεί σήμερα τις προσφυγικές κοινότητες της Μικράς Ασίας. Στην εθνογραφία πρωταγωνιστούν νεαροί οπαδοί τόσο της ΑΕΚ όσο και των άλλων προσφυγικών ομάδων που τα τελευταία πέντε με δέκα χρόνια έχουν αναπτύξει μια πολύ έντονη εχθρότητα μεταξύ τους, μια πολύ σκληρή ποδοσφαιρική, ιστορική και κοινωνική «κόντρα». Η προσφυγική ταυτότητα της ΑΕΚ επανεπικαιροποιήθηκε μετά το 2015, και οι αεκτζήδες επανοικειοποιήθηκαν και *αναπλαισίωσαν* (βλ. Αθανασίου 2016: 48) το προσφυγικό τους παρελθόν υπό το σύν-θημα «ΑΕΚ, Μάνα Όλων των Προσφύγων». Για τους οπαδούς των άλλων μεγάλων προσφυγικών ομάδων, οι πολιτικές της μνήμης και οι στρατηγικές ταυτότητας νοηματοδοτούν την ΑΕΚ και τους αεκτζήδες ως τη «Ντροπή της Προσφυγιάς».

Στο τέταρτο κεφάλαιο, στο κέντρο της ανάλυσης τίθεται η κοινότητα των οπαδών της ΑΕΚ ως «ανδρική ομοκοινωνικότητα» *(homosociality)* (Geertz 2003: 400). Ο όρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί για «ανδροκρατικούς πολιτισμούς» (Lancaster 1991), για περιβάλλοντα δηλαδή που κυριαρχούνται από τον *ανδρικό τρόπο*. Στο κεφάλαιο αυτό θα δούμε τη σχέση πατέρα – γιου μέσα στην οικογένεια, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ ανδρών στα καφενεία και τα προποτζίδικα όπου προβάλλονται οι αγώνες της ΑΕΚ όπως και στις κερκίδες των οπαδών που κατέχουν εισιτήρια διαρκείας. Πατεράδες που κάνουν τους γιους τους ΑΕΚ, πατεράδες που θυμώνουν αν αυτό δεν συμβεί, άνδρες που λύνουν τις διαφορές τους πάνω στο τι ομάδα θα γίνει ο γιος, ο ανιψιός ή ο εγγονός τους. Παιδιά που έγιναν ή

δεν έγιναν αυτό που ήθελε ο πατέρας, γιοι που σταμάτησαν να είναι ΑΕΚ και γιοι που με τα χρόνια δεν είχαν τίποτα άλλο να πουν με τον πατέρα τους παρά παράπονα για την ΑΕΚ. Συζητάμε επίσης και για την υλικότητα και τη σχέση της με τη Μνήμη: μωρά ντυμένα στα χρώματα της ομάδας, τούρτες γενεθλίων και προσκλήσεις γάμων με κιτρινόμαυρο υλικό αποτύπωμα και πώς όλα αυτά παράγουν ταυτότητα, συναισθήματα και αναμνήσεις. Πέρα από τη συμβολική διάσταση όλων αυτών των αντικειμένων, υπάρχει και «ο ενεργός τους ρόλος στις ζωές των ανθρώπων» (Latour 2000). Τα καπέλα, οι φανέλες, οι σχολικές τσάντες, τα μολύβια, τα αμέτρητα αντικείμενα στα χρώματα της ΑΕΚ που είχαν ως παιδιά οι συνομιλητές μου μετατοπίζονται από το καθαρά συμβολικό επίπεδο και αφήνουν ισχυρά μνημονικά ίχνη στον τρόπο με τον οποίο, ενήλικες πλέον, θυμούνται και συναισθάνονται τους εαυτούς τους. Η Γιαλούρη (2012: 38-41) καταδεικνύει αυτή την ενσωμάτωση του υλικού κόσμου στην ανθρώπινη υποκειμενικότητα και στον εαυτό που θυμάται.

Οι αεκτζήδες γενικά και ο καθένας με τον δικό του τρόπο θυμούνται μια δυσκολία στην επιλογή να γίνουν ΑΕΚ. Αυτή η δυσκολία στην επιλογή τούς κάνει να αισθάνονται πως υπάρχουν-ως-διαφορετικοί-στον-(ποδοσφαιρικό)-κόσμο. Βιώνουν το να είναι κανείς ΑΕΚ ως «Ά-λλη Ε-ντελώς Κ-ατάσταση» – ως ριζικά διαφορετική κατάσταση. Νιώθουν πως διαφέρουν όχι μόνο ως οπαδοί, αλλά γενικότερα ως άνθρωποι – όχι ως μια ομοιογενής κοινότητα και ομάδα ανθρώπων, αλλά έχοντας ως κοινό σημείο το ότι ο καθένας ξεχωριστά διαφέρει με τον δικό του τρόπο.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα επισκεφτούμε επίσης κάποιους κατεξοχήν ανδρικούς χώρους, όπως το καφενείο και το προποτζίδικο, χώρους όπου σήμερα προβάλλονται οι αγώνες της ΑΕΚ από συνδρομητικά κανάλια και ψηφιακές πλατφόρμες. Οι περισσότεροι οπαδοί της ΑΕΚ σήμερα παρακολουθούν σε αυτούς τους χώρους τους αγώνες. Στα καφενεία και τα προποτζίδικα οι άνθρωποι εν πολλοίς γνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά συνυπάρχουν και με άλλους που πηγαίνουν εκεί μόνο και μόνο για να δουν τους αγώνες της ΑΕΚ. Αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα επιτέλεσης της αεκτζήδικης ταυτότητας όσων δεν πηγαίνουν γενικά στο γήπεδο ή για διάφορους λόγους που θα εξεταστούν δεν έχουν πλέον αυτή τη συνήθεια (των περισσότερων δηλαδή). Άνδρες αεκτζήδες που συνάπτουν φιλίες και έχθρες μέσα στα καφενεία και τα προποτζίδικα – φιλίες που στο κέντρο τους έχουν την ΑΕΚ, το αλκοόλ, τα γηρατειά, τα χρέη της οικονομικής κρίσης, την ανεργία. Μέσω της ΑΕΚ συζητούν για τις ζωές τους που αλλάζουν και συστήνουν έναν χώρο ανάμεσα στο

ιδιωτικό και το δημόσιο όπου οι ανδρικές επιτελέσεις και οι ηγεμονικές αρρενωπότητες υπόκεινται αλλαγές υπό το καθεστώς της οικονομικής κρίσης (Σκούρτη 2021 :21-45).

Το κεφάλαιο κλείνει με μια ενότητα που μας εισάγει στον χώρο του γηπέδου και ασχολείται εθνογραφικά με τους αεκτζήδες που κατέχουν εισιτήρια διαρκείας, δηλαδή εισιτήρια που εξασφαλίζουν στον κάτοχό τους αφενός το δικαίωμα να κάθεται στην ίδια ακριβώς θέση μέσα στο γήπεδο στους εντός έδρας αγώνες και αφετέρου την είσοδο σε όλους τους εκτός έδρας αγώνες της ομάδας. Ισχυρίζομαι πως ανάμεσα στους ανθρώπους με εισιτήρια διαρκείας δημιουργείται μια πολύ ιδιαίτερη σχέση, αφού ο ένας γνωρίζει πράγματα για τον άνθρωπο που κάθεται δίπλα του στο γήπεδο, τον βλέπει κάθε Κυριακή, μπορεί και για χρόνια. Η σύνθεση μιας κερκίδας, και παράλληλα η ανθρωπογεωγραφία της, στήνουν και ξεστήνουν τις Κυριακές ένα κολάζ διαφορετικών ψυχικών βηματισμών και διαθέσεων, του οποίου όμως η επαναληπτικότητα δημιουργεί μια οικειότητα και μια «συγκολλητική ουσία» (Ahmed 2004: 125) ανάμεσα σε όσους συμμετέχουν και επι-κοινωνούν αυτήν τη συνύπαρξη. Η διαφορά στις θύρες με τα πολλά διαρκείας έγκειται σε αυτήν ακριβώς την οικειότητα, η οποία μετατρέπει μια one/off συνάντηση ανθρώπων (όπως συμβαίνει σε άλλες θύρες) σε έναν τόπο όπου ο καθένας και η καθεμία μπορούν να σχετιστούν και να εμπλακούν με τη γενικότερη συναισθηματική οικονομία που δημιουργείται στην κερκίδα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα μιλήσουμε για τους εκτός έδρας αγώνες και θα φωτίσουμε τη συναισθηματική οικονομία των οργανωμένων οπαδών. Θα εξετάσουμε πώς η *αφοσίωση και η θυσία* συμμετέχουν σε διαδικασίες ετεροποίησης στο εσωτερικό της κοινότητας της ΑΕΚ. Στεγασμένα κλαμπ, γειτονιές της Αθήνας και επαρχιακές πόλεις, πλατείες, δρόμοι και πέταλα γηπέδων θα βρίσκονται στο επίκεντρο της ανάλυσης – χώροι αμιγώς ανδρικοί όχι από την άποψη της ποσόστωσης, αλλά ως χώροι ανταγωνισμού σε σχέση με την κυριαρχία, την ορατότητα και την «επιβολή της φωνής» (βλ. Guillaumin: 188).

Αρχικά, στην πρώτη ενότητα θα εξετάσουμε εθνογραφικά τους εκτός έδρας αγώνες της ομάδας: αγώνες στην ελληνική επαρχία, αγώνες στην Αττική και αγώνες στο εξωτερικό. Κάθε κατηγορία έχει τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αλλά σε όλες τους επιτελείται μια «ανδρική αδελφότητα» (*brotherhood*) (Γιαννακόπουλος 2003: 61) κι ένα συναίσθημα αδελφοσύνης και *μέθεξης.* Με έναν τελετουργικό τρόπο, αυτή η «communitas» μεταξύ ανδρών (βλ. Turner: 41-49) *εξισώνει* τους συμμετέχοντες δημιουργώντας μια σχέση σύμπτωσης του «εγώ» με το «εσύ» (βλ. Παπαταξιάρχης: 237). Η νεανική παραβατικότητα,

το ρίσκο και η ριψοκίνδυνη δράση στις «αντροπαρέες» βρίσκεται, πολιτισμικά αλλά και ψυχικά, στον πυρήνα αυτών των δράσεων (βλ. Χαϊρπάλογλου 2010). Παράλληλα, παρακολουθούμε τις ιεραρχίες που δημιουργούνται από αυτές τις ανδρικές επιτελεστικότητες, και πιο συγκεκριμένα την αφήγηση μικρών ή μεγαλύτερων κατορθωμάτων και μια νοσταλγία και «retromania» (βλ. Reynolds 2011) για σπουδαία πράγματα που έχουν συμβεί από τους «παλιούς» στο παρελθόν. Πρόκειται για μια *χρυσή εποχή*, για ένα *άλλοτε*, που δεν έχει σημασία αν προσδιορίζεται επακριβώς – μεγαλύτερη σημασία έχει πως καθίσταται το όριο το οποίο πρέπει συμβολικά να υπερβούν οι νεότεροι.

Η εθνογραφία στρέφεται στον κόσμο των οργανωμένων οπαδών, στους χώρους των στεγασμένων κλαμπ, στις γειτονιές, τις πλατείες και τους δρόμους των πόλεων. Ο έρωτας και η λατρεία, η αρρώστια και το πάθος, οι έντονες συναισθηματικές προσκολλήσεις και ταυτίσεις με την ομάδα αναδεικνύουν αισθητές και βαθιές διαφοροποιήσεις στην κοινότητα των οπαδών της ΑΕΚ. Το πάθος στους οργανωμένους οπαδούς συνδέεται με τον αυθεντικό εαυτό των ανδρών (βλ. Bromberger 2007: 41-44). Η *λογική* αντιδιαστέλλεται από το *πάθος* και είναι κατακριτέα. Στους οργανωμένους οπαδούς, το *παράλογο πάθος* για την ομάδα δεν είναι μόνο «απενεχοποιημένο» (βλ. Γιαννακόπουλος 2005: 61) αλλά και πολιτισμικά προσδοκώμενο. *Ο έρωτας* και *η καψούρα* είναι αυθεντικές συναισθηματικές εντάσεις, οι αυθεντικοί τρόποι να σχετίζεται κανείς με την ομάδα.

Ασχολούμαστε τέλος με τη δράση των οργανωμένων οπαδών μέσα στην πόλη, τις «ενδοαστικές αντιπαλότητες» (Giulanotti – Armstrong, 2013: 183) μεταξύ ομάδων και οπαδών για το ποιος θα κυριαρχήσει στον αστικό χώρο. Συζητάμε για ένα *παιχνίδι ορατότητας* στο πλαίσιο ενός «οπτικοκεντρισμού» ο οποίος χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα (βλ. Jay 1993). Συνθήματα στους τοίχους, γκράφιτις κι ένας δημόσιος χώρος παράγουν νοήματα (βλ. Lefebvre 1991). Ο έλεγχος του δημόσιου χώρου και του αστικού περιβάλλοντος βρίσκονται στον πυρήνα της *παρουσίας* (βλ. Derrida 1993) των οπαδών στον χώρο. Παράλληλα και ταυτόχρονα συντελούνται αντιστάσεις στην εμπορευματική και καταναλωτική χρήση του δημόσιου χώρου, των δρόμων, των πλατειών και της πόλης γενικότερα.

Στο έκτο και τελευταίο, και πιο εκτεταμένο, κεφάλαιο ασχολούμαστε με το φαινόμενο της οπαδικής βίας και τις πολιτικές της διαστάσεις. Χωρίζεται σε δύο μέρη. Αρχικά εξετάζουμε την έννοια ενός «επιθετικού ανδρισμού» (*aggressive masculinity*) και «ηγεμονικού ανδρισμού» (Lancaster 2006), που βασίζεται σε αυτό που εθνογραφικά

προκύπτει ως «ποιος κάνει το κουμάντο». Με το «κουμάντο» θεωρώ ότι υπερβαίνουμε το όριο του «εκφραστικού ανδρισμού» (Παπαταξιάρχης) και περνάμε σε έναν ανδρισμό «κτητικό» (Herzfield, 1985), με μεγάλη ένταση, στα στοιχεία της κυριαρχίας και του ανταγωνισμού. Ο ανδρισμός αυτός αποτυπώνεται στο μότο «Εδώ Μόνο ΑΕΚ» και ακουμπά σε μια πλήρη προσκόλληση στην ομάδα, η οποία ενέχει την επιβολή του αποκλεισμού του Άλλου οπαδού.

Η πολιτική ταυτοτήτων γίνεται *πολεμική* (βλ. Schmitt 2009, από Φιλιππίδης 2017: 31-101), και η καταστρατήγηση και ουσιαστικά κατάργηση των «άγραφων κανόνων θεμιτής δράσης» (Gulianotti , Armstrong: 168) που μάλλον ίσχυαν εν πολλοίς μεταξύ οπαδών μέχρι πριν από δέκα-δεκαπέντε χρόνια δημιουργούν μια ανοιχτή δυνατότητα και πιθανότητα πλήρους «εξόντωσης του αντιπάλου» (ό.π 101-113 και 63-64). Τα τελευταία χρόνια, τα περισσότερα περιστατικά οπαδικής βίας έχουν μεταφερθεί και εκτός γηπέδου (βλ. Kossakowski 2017). Η οπαδική βία μπορεί να τελεστεί σε γειτονιές, δρόμους, πλατείες, σταθμούς τρένων, ή ακόμα και με ραντεβού σε γέφυρες ή χωράφια. Παράλληλα, στην ανάλυση του φαινομένου της βίας μελετάμε το υβριστικό και σεξιστικό περιεχόμενο του οπαδικού Λόγου: «Το αρρενωπό παρουσιαστικό ως ύφος άσκησης της οπαδικής εξουσίας» (Γιαννακόπουλος 2005 : 183-204) που εκβάλλει σε μια «γηπεδική ομοφοβία» (Cashmore & Cleland 2012).

Στον πυρήνα του φαινομένου βλέπουμε τους ποδοσφαιρικούς αγώνες της ΑΕΚ ως δημόσιες τελετές μνήμης όπου επιτελείται ένας φαύλος κύκλος μνησικακίας μεταξύ οπαδών-που-δεν-ξεχνούν. Αυτό που τελικά αφήνει στα σώματα της κοινότητας είναι μια στερεοτυπική, *τοξική* και «δηλητηριώδη γνώση» (Das 2000), την οποία οι νεότεροι οπαδοί κουβαλούν στους ώμους τους και μ’ έναν τρόπο πρέπει να διαχειριστούν. Στον αντίποδα, για τους οπαδούς της ΑΕΚ, η μνήμη που εμμένει στην αντιπαλότητα και η προσπάθεια να τρέπονται οι αγώνες της ομάδας σε *δημόσιες τελετές μνημόνευσης* συνιστούν διαφύλαξη της *αντι-μνήμης* (βλ. Foucault 1977). Θέλουν να κρατήσουν ζωντανές κάποιες ιστορίες (βλ. Ahmed 2004), και γι’ αυτούς πρόκειται για πολιτικές ιστορίες που τους διαφοροποιούν από τους Άλλους οπαδούς. Αισθάνονται πως *πολιτικοποιούν ένα αισθητικό γεγονός.*

Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου προσπαθούμε να προσεγγίσουμε κάποια πολιτικά προτάγματα που τις τελευταίες τρεις δεκαετίες είναι πολύ έντονα στην τροπικότητα του αεκτζήδειν. Αρχικά, το «ΑΕΚτζήδες Ενάντια στο Κράτος», το οποίο ενέχει και μια έντονη συμβολική διάσταση, αφού ως Κράτος νοείται «το Κράτος του Κόκκαλη και

του Μαρινάκη». Το κράτος νοείται ως «κράτος του Ολυμπιακού», και οι αεκτζήδες το συναισθάνονται ως τέτοιο – ως μια εξουσία *ενοποιημένη,* ως κάτι *σαφές* και *έξω* από την κοινότητά τους. Η προσέγγιση που υιοθετείται σε αυτή την ενότητα εκκινεί σε θεωρητικό επίπεδο από την έννοια της επιτελεστικότητας της Judith Butler. Οι Sharma και Gupta (2006: 13) αναγνωρίζουν στην «επαναληπτικότητα» το βασικό συστατικό στοιχείο του πυρήνα του κράτους – κάτι που επαναλαμβάνεται ή αφήνει μια αίσθηση ότι επαναλαμβάνεται ή οι άνθρωποι φαντάζονται ότι επαναλαμβάνεται. Η Begona Aretxaga (2005) και η Navaro-Yashin (2002) τοποθετούν τη φαντασία στον πυρήνα της ανάλυσής τους για το Κράτος. Η μνήμη και η αφήγηση κινητοποιούν και κινητοποιούνται από αυτή τη φαντασία, αφήνοντας στην κοινότητα των αεκτζήδων την αίσθηση αυτής της επαναληπτικότητας ενός κράτους ανέκαθεν εχθρικού απέναντι την ΑΕΚ και φιλικού προς τους μεγάλους αντιπάλους της.

Στις επόμενες ενότητες εξετάζουμε το αντι-αστυνομικό (A.C.A.B) και το αντι-φασιστικό (antifa) πρόταγμα που έχουν αναπτυχθεί στην κοινότητα κυρίως των οργανωμένων οπαδών πολύ έντονα μετά το 2008 και την εξέγερση του Δεκέμβρη. Παράλληλα, η μεγαλύτερη οργάνωση οπαδών της ΑΕΚ, η Original 21, είναι «αδελφοποιημένη» με τους *Commando Ultra* της Μαρσέιγ και τους οπαδούς της Λιβόρνο. Οι οπαδοί των τριών ομάδων έχουν δημιουργήσει εδώ και πάνω από δύο δεκαετίες ένα «Τρίγωνο Αδελφότητας» (*Triangle of Brotherhood*), το οποίο βασίστηκε αρχικά στη φιλική σχέση και στη συνέχεια στην πολιτική συνάφεια των οπαδών των τριών ομάδων. Συγκροτούν πλέον ένα δίκτυο ανάμεσα στις τρεις χώρες, που προωθεί τον αντιρατσισμό, τον αντιφασισμό και τον αντιναζισμό, εντός και εκτός των συνόρων τους. Η δράση των οπαδών της ΑΕΚ επιτελείται εντός και εκτός γηπέδου, στις γειτονιές της Αθήνας και της επαρχίας, και με συμμετοχή στα μεγάλα συλλαλητήρια, σε πορείες, απεργίες και διαδηλώσεις.

Στην τελευταία ενότητα της διατριβής φωτίζουμε τα τελευταία 20 χρόνια, κυρίως στην Ευρώπη, αλλά τελευταία και στη Λατινική Αμερική, οπότε συναντάμε αυτό που έχει ονομαστεί «Κίνημα Κατά του Μοντέρνου Ποδοσφαίρου» (Movement Against Modern Football). Οι οπαδοί οργανώνονται ενάντια στην (υπερ)εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου, η οποία ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του ’90 και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Μας απασχολεί η πολιτική που εφαρμόζεται από όλους τους θεσμικούς φορείς σε παγκόσμιο επίπεδο –από την UEFA και τη FIFA μέχρι όλες σχεδόν τις επιμέρους εθνικές ομοσπονδίες–, πολιτική η οποία αποδίδει έμφαση σε αυτό που αποκαλείται «no politica».

Το *no politica* έχει να κάνει με μια ρητή επιθυμία των παγκόσμιων οργανισμών και των κυβερνήσεων: τα γήπεδα να αποτελούν χώρους από τους οποίους θα αποκλείεται η «πολιτική». Στόχευσή της είναι ο αυστηρός έλεγχος των συνθημάτων, των πανό και των μηνυμάτων των οπαδών. Η διατριβή υποστηρίζει πως η καταστολή της πολιτικής έκφρασης των οπαδών της ΑΕΚ συγκρούεται με τον ιστορικό προσδιορισμό τους ως «πολιτικοποιημένης» κερκίδας. Το «Πλήρωνε! Κάτσε! Σκάσε!» (Bromberger 2007 : 124) που απαιτεί προταγματικά το σύγχρονο-μοντέρνο ποδόσφαιρο βιώνεται από τους αεκτζήδες ως ένα πολύ ασφυκτικό πλαίσιο, το οποίο ακυρώνει διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους που συμβαίνουν «από τα κάτω» πολύ έντονα εδώ και τέσσερις τουλάχιστον δεκαετίες αλλά ουσιαστικά βρίσκονται εξαρχής και εξ ιδρύσεως στον πυρήνα της αεκτζήδικης ταυτότητας.

Ο Blanchet, ο Laval αλλά και η Hibou μιλούν για τον νεοφιλελευθερισμό ως μια «εποχή θετικότητας». Μιλούν με όρους Baudrillard για ένα «πλεόνασμα θετικότητας», για ένα σχεδόν (ψυχ)αναγκαστικό «well-being», «ένα κύμα θετικής ενέργειας» το οποίο πρέπει να ακολουθούν οι άνθρωποι φροντίζοντας να είναι «υποκείμενα απόδοσης και επίδοσης». Το μοντέρνο ποδόσφαιρο αποτελεί εκτός των άλλων μια συγκεκριμένη οικονομία συναισθημάτων που αποκλείει με πολλούς τρόπους οποιαδήποτε *αρνητικότητα* εντός των γηπέδων. Τα αρνητικά συναισθήματα, αυτά *της αγανάκτησης, της οργής, του θυμού, της απογοήτευσης*, όπως και οι πολιτικοί και κοινωνικο-οικονομικοί λόγοι που τα προκαλούν, θα πρέπει, για τους ιθύνοντες του παγκόσμιου ποδοσφαίρου, να μένουν έξω από το γήπεδο. Η κερκίδα της ΑΕΚ είναι κάθετα, οριζόντια και διαγώνια ενάντια σε αυτή την πολιτική συναισθημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: «Ιστορίες Μεταξύ Βασάνων και Υπερηφάνειας»

«Θα ερωτευόμασταν λιγότερο αν δεν είχαμε ακούσει τόσα πολλά για τον Έρωτα».

(Francois de la Rochefoucauld)

Θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε το Γάλλο λογοτέχνη του 17ου αιώνα και να πούμε ίσως ότι «Θα ερωτευόμασταν και *διαφορετικά* αν είχαμε ακούσει ή διαβάσει *διαφορετικά* πράγματα για τον Έρωτα».

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Η καταγραφή του ελάσσονος, η οικειότητα με «αρνητικά συναισθήματα», το διττό σχήμα απώλειας και η αφήγηση ενός ποδοσφαιρικού και κοινωνικού «υποφέρειν».

Από το 1924, που ιδρύθηκε η ΑΕΚ, δημοσιογράφοι κυρίως αλλά και χομπίστες συλλέκτες, λογοτέχνες και διάφοροι μελετητές έχουν αρχειοθετήσει έναν μεγάλο όγκο ιστορικού υλικού, απο-τυπώνοντάς το σε διάφορους τύπους εκδόσεων: σκληρόδετους ογκώδεις τόμους τύπου λευκώματος- εγκυκλοπαίδειας, βιβλία, φανζίν, ένθετα αθλητικών ή πολιτικών εφημερίδων· σε ηλεκτρονική και ψηφιακή μορφή (σε βιντεοκασέτες, DVD και εκατοντάδες βίντεο-αφιερωμάτων. Τα αρχεία, λοιπόν, αυτά μπορούν να ταξινομηθούν ανάλογα με τη θεματική τους σε: α) αυτά που καλύπτουν ολόκληρη την ιστορία της ομάδας, β) αυτά που ασχολούνται με μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο (π.χ., «Η ΑΕΚ τη δεκαετία του ‘90»), και γ) αυτά που καλύπτουν μια ειδική θεματική (όπως, για παράδειγμα, «Οι αναμετρήσεις της ΑΕΚ με τον Ολυμπιακό») ή εκείνα που αφιερώνονται σε έναν συγκεκριμένο ποδοσφαιριστή, ή προπονητή, ή παράγοντα.

Σε κάθε περίπτωση, κοινός παρονομαστής σε όλα τα παραπάνω μέσα είναι η εξιστόρηση και αφήγηση του παρελθόντος της ομάδας. Σε αυτή την πρώτη ενότητα της διατριβής θα διατρέξουμε όλα αυτά τα ιστορικά αρχεία και θα επιχειρήσουμε μια ανθρωπολογική προσέγγισή τους. Το πλαίσιο στο οποίο έχουν ‘συγκροτηθεί’ και δημιουργηθεί αυτά τα αρχεία μας κάνει να τα διαχωρίζουμε από το κατεξοχήν ακαδημαικό περιβάλλον της επιστήμης της ιστορίας ή της ιστοριογραφίας[20] αφού δε μπαίνουν σε

[20] Για μια ιστορική αναδρομή στη σχέση Ιστορίας και Ανθρωπολογίας, βλ. Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη 1996: 13-151, και Παπαταξιάρχης 1993: 13-78).

ζητήματα επιστημολογίας, ούτε μεθοδολογίας, ούτε προσπαθούν να συζητήσουν με τους συγκεκριμένους επιστημονικούς χώρους. Συγκεντρώνουν αρχειακό υλικό και αφηγούνται την ιστορία της ομάδας. Κοινό τους σημείο επίσης είναι ότι με το πέρασμα του χρόνου αποτελεούν τις πλέον «οικείες αφηγήσεις» και τις πλέον «ζωντανές ιστορίες» που «αφήνουν», «έχουν» και «δίδουν» μια εντύπωση, «αφήνουν», «έχουν» και «δίδουν» μια αίσθηση (Ahmed 2004)[21].

Τα αρχεία τα οποία μελετήσαμε είναι τα πλέον διαδεδομένα στην κοινότητα[22]. Όχι μόνο γιατί είναι οικεία σε όλους αλλά γιατί το αποτύπωμά τους είναι εξαιρετικά βαθύ και

[21] Η Sara Ahmed (2004) στο «Cultural Politics of Emotions) μελετά την Αγάπη των Εθνικιστών για την πατρίδα τους και βάζει στο κέντρο της ανάλυσής της πώς τα συναισθήματα μετα-σχηματίζουν τις επιφάνειες ατομικών και συλλογικών σωμάτων. Το κάθε 'έθνος' κουβαλά ένα συναισθηματικό φορτίο το οποίο είναι και το 'απαλό άγγιγμα' στις επιφάνειες των σωμάτων. Μεθοδολογικά χρησιμοποιεί την ανάγνωση και ανάλυση ιστορικών κειμένων και του συναισθηματικού φορτίου που αυτά κουβαλάνε. Τις αφηγήσεις των κειμένων αυτών ονομάζει «οικείες αφηγήσεις» αφού θεωρεί πως μέσω της διάδοσής τους, πλέον είναι «κτήμα» όλων. Τις «οικείες αφηγήσεις» τις ονομάζει και «ιστορίες που παραμένουν ζωντανές» (Ahmed 2004 : 1-9).

Για την Ahmed τα συναισθήματα είναι πάντα συν-αισθήματα για κάτι: «Έχουν μια κατεύθυνση και μια καταγωγή προς και από ένα αντικείμενο. Σχηματίζουν και σχηματίζονται ακριβώς μέσω της επαφής με αυτά τα Αντικείμενα» (2004 : 7). Ο Θυμός, για παράδειγμα, είναι πάντα θυμός για ή θυμός από κάτι. Ο θυμός για κάτι όμως, όπως και όλα τα συναισθήματα, εμπεριέχει μια θέση απέναντι σε αυτό το «κάτι». Ο Θυμός για κάτι ή από κάτι εμπεριέχει εγγενώς κριτική σε αυτό το «κάτι». Αντίστροφα, η Αγάπη για κάτι εμπεριέχει μια θετική θέ(α)ση προς αυτό το «κάτι».

Η Αμερικανίδα φιλόσοφος μας προτείνει να κινηθούμε αντίστροφα και να κάνουμε τη διαδρομή όχι από «εμάς» προς τα «αντικείμενα» ως συνήθως, αλλά από τα «αντικείμενα» προς «εμάς». Με αυτόν τον τρόπο θα δούμε πως δεν μισούμε ή αγαπάμε κάτι γιατί αυτό είναι κακό ή καλό (σκέτο), αλλά το αγαπάμε ή το μισούμε διότι αυτό είναι βλαβερό ή ωφέλιμο για εμάς (ή για κάποιον άλλο), και αυτό ενέχει ήδη μια σκέψη και μια αξιολόγηση – μια πολιτική εν τέλει θέση και θέαση. Αντλεί από το «impression» του Hume, προσπαθώντας να αποφύγει τον διαχωρισμό ανάμεσα στη (νοητική) σκέψη και τη (σωματική) αίσθηση. Έχουμε την εντύπωση, λοιπόν, πως ένα αντικείμενο είναι βλαβερό ή ωφέλιμο (για εμάς ή οποιονδήποτε). Το αντικείμενο τελικά δείχνει να κινείται προς εμάς (ή οποιονδήποτε), και μάλιστα με συγκεκριμένο Τρόπο (βλαβερό, ή ωφέλιμο, ή οποιονδήποτε). Εδώ θα παραθέσω ένα παράδειγμα που επικαλείται η συγγραφέας, προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα παραπάνω, και στη συνέχεια να συνδεθούν με τον συναισθηματικό τρόπο με τον οποίο οι αεκτζήδες σχετίζονται με την ΑΕΚ. Το παράδειγμα λοιπόν είναι αυτό της συνάντησης ενός παιδιού και μιας αρκούδας.

Δεν είναι μόνο ότι εμείς (ή το παιδί) έχουμε μια εντύπωση για τις αρκούδες, αλλά και ότι η αρκούδα δίνει/φέρει και αφήνει μια εντύπωση (leaves/has/gives an impression). Τα συναισθήματα είναι σχεσιακά, αυτό το «aboutness», στην περίπτωσή μας το συναίσθημα του φόβου από και προς την αρκούδα. Αυτό αποτυπώνεται στην ανάγνωση και στην εκτίμηση της επαφής. Το παιδί διαβάζει την επαφή ως επικίνδυνη και συναισθάνεται την αρκούδα ως κάτι που προκαλεί φόβο. Η ανάγνωση-εκτίμηση ταυτοποιεί την αρκούδα ως αιτία φόβου. Το παιδί γίνεται τρομαγμένο (αντικείμενο) και η αρκούδα φοβιστική (υποκείμενο).

Η συναισθηματική αυτή επιτέλεση λαμβάνει χώρα σε ένα πεδίο όπου επιτελείται μια συνάντηση. Η ίδια η συνάντηση μετακινεί το υποκείμενο του φόβου (σε φοβάμαι γιατί είσαι φοβιστικός) και αποδίδει το συναίσθημα στο αντικείμενο. «Τα συναισθήματα περιλαμβάνουν συναισθηματικούς αναπροσανατολισμούς. Το αντικείμενο της αίσθησης σχηματίζει και σχηματίζεται από τα συναισθήματα. Το πώς το αντικείμενο επιδρά πάνω μας εξαρτάται από *ιστορίες που παραμένουν ζωντανές*» (Ahmed 2004 : 8-10).

[22] Τα σημαντικότερα και πιο ευρέως διαδεδομένα μπορούμε να πούμε ότι είναι τα εξής :

α) «*Το βιβλιαράκι με την Ιστορία*»

Ένα ένθετο με τίτλο «Η Ιστορία της ΑΕΚ», παράλληλη έκδοση της εφημερίδας *Αθλητική Ηχώ,* μια έντυπη έκδοση 75 σελίδων και μικρών διαστάσεων, δημοσιεύθηκε το 1959 σε επιμέλεια του δημοσιογράφου Πάνου Μαρκίδη αδερφό του Αλέξανδρου Μακρίδη εκ των ιδρυτών της ΑΕΚ. Μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας

κατά τη γνώμη μας αλλά έχουν διαδραματίσει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι αεκτζήδες νοηματοδοτούν και συναισθάνονται τον κόσμο. Παραφράζοντας τη Judith Butler θα λέγαμε πως τα αρχεία αυτά *εγκαθιδρύουν μια ψυχική μορφή συγκροτώντας την ταυτότητα και διαμορφώνοντας την τροχιά της επιθυμίας των υποκειμένων* (Butler 2009: 12).

Ας δούμε λίγο στενότερα την έννοια του «αρχείου». Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο Jacques Derrida, «Το "Αρχείο" είναι η Αρχή, είναι εκεί που τα πράγματα αρχίζουν, καθώς στο Αρχείο ενυπάρχει η Μνήμη της Αρχής» (Ντεριντά 1996: 1). Μιλά για τρία χαρακτηριστικά που έχει κάθε αρχείο. Το πρώτο χαρακτηριστικό του αρχείου ως τόπου καταγραφής για τον Derrida είναι ότι αυτό δεν εξαντλείται στον τόπο και τη στιγμή όπου ένας καταγραφέας κατέγραψε μια γραπτή ιστορία, αλλά εκτείνεται στη στιγμή της ανάγνωσης. Ο Γεράσιμος Κακολύρης (2011) στη «Η θεωρία της ανάγνωσης του Πωλ Ρικαίρ

του '90, η έκδοση αυτή αποτελούσε τη μοναδική συγκροτημένη και ολοκληρωμένη προσπάθεια αρχειοθέτησης. Για σαράντα χρόνια το «Βιβλιαράκι» κυκλοφορούσε (και κυκλοφορεί) εντός της αεκτζίδικης κοινότητας χέρι με χέρι και σε φωτοαντίγραφα αφού δεν επανεκδόθηκε. Αυτή η συλλεκτική διάσταση τού προσέδωσε μια μυθική χροιά. Για χρόνια οι αεκτζήδες το αναζητούσαν σε παλιά βιβλιοπωλεία στο Μοναστηράκι, σε παζάρια και εκθέσεις βιβλίου. Οι συνομιλητές στην έρευνα θυμούνταν με πολλές λεπτομέρειες για το πώς βρέθηκε στα χέρια τους το «Βιβλιαράκι», αλλά και για τις μέρες και νύχτες που ακολούθησαν αυτή τη συνάντηση. Ιστορίες βαθιά συναισθηματικές, με την αγωνία της προσμονής, με μια μυστικοπάθεια και με ένα καμάρι. Κάποιοι συνομιλητές μου το χαρακτήριζαν «Το Ευαγγέλιο της ομάδας μας». Διαβάστηκε από πολλούς οπαδούς της ΑΕΚ, και μάλιστα πολλές φορές από τον καθέναν. Συνάντησα ανθρώπους που είχαν αποστηθίσει ολόκληρες παραγράφους ή και σελίδες σε κάποιες περιπτώσεις.

β) *«Η Ιστορία του Λέκκα»*

Άλλη μια έκδοση με τίτλο «Η Ιστορία της ΑΕΚ», αρκετές δεκαετίες μετά την προηγούμενη, πραγματοποιήθηκε από τον εκδότη Γιώργο Αλεξανδρή, ο οποίος είχε εμπλακεί και στην έκδοση των περιοδικών *Ματιές στο Μπάσκετ*, *Τζάμπολ* και *Διεθνές Φούτμπολ,* και τον συγγραφέα Ηλία Λέκκα, γνωστό ιστορικό του ποδοσφαίρου και κατά περιόδους συνεργάτη πολλών αθλητικών και πολιτικών εφημερίδων. Η έκδοση αυτή «ενσωματώνει» σχεδόν όλο το υλικό από το «βιβλιαράκι με την Ιστορία», το οποίο μεταφέρεται *διακειμενικά*[22] τόσο ως πληροφορία όσο και ως ψυχικό φορτίο στην «Ιστορία του Λέκκα». Η πολυετής προσπάθεια του Λέκκα να καταγράψει την Ιστορία της ΑΕΚ κατέληξε στην πρώτη μεγάλη, πολυσέλιδη (σχεδόν 600 σελίδες), εξαιρετικά προσεγμένη σε εμφάνιση, με πολύ πλούσιο ανέκδοτο υλικό και ενδελεχή, αναλυτική και σε μεγάλο βάθος καταγραφή της Ιστορίας της ομάδας. Δύο σκληρόδετοι τόμοι, κίτρινοι με μαύρα γράμματα στο εξώφυλλο και με ιλουστρασιόν έγχρωμες σελίδες στο εσωτερικό, συνέθεταν το πρώτο λεύκωμα που κυκλοφόρησε ποτέ με την κιτρινόμαυρη ποδοσφαιρική Ιστορία. Η έκδοση διαβάστηκε περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη. Τη συνάντησα σε όλα τα σπίτια των αεκτζήδων με τους οποίους συνομίλησα.

γ) *«Η έκδοση για τον στίβο»*

Το 2002 και από τις εκδόσεις Καλαυρία, ο Σωτήρης Νοτάρης (δικηγόρος και αθλητής της ΑΕΚ στον στίβο) κυκλοφόρησε τον «Καρπό της Αθλητικής Παράδοσης της Πόλης στη σύγχρονη Αθήνα, από το 1924 έως Σήμερα», μια έκδοση-αρχείο για τον κλασικό αθλητισμό της ΑΕΚ (ανδρών και γυναικών), όπου επιχειρεί μια ομολογουμένως πολύ επίμονη και πολύ συστηματική προσπάθεια να καταγραφεί η ιστορία της ομάδας στίβου της ΑΕΚ. Η έκδοση για τον στίβο ήταν και αυτή πολύ προσεγμένη, σε μεγάλο μέγεθος, αρκετά ογκώδης (300 σελίδες) και με πλούσιο φωτογραφικό υλικό από τον χώρο του κλασικού αθλητισμού. Την έκδοση αυτή αγόρασαν όχι μόνο φίλοι του κλασικού αθλητισμού, αλλά και φίλοι της ποδοσφαιρικής ομάδας που ήθελαν να ασχοληθούν εκτεταμένα με την Ιστορία της «Μάνας ΑΕΚ», όπως ονομάζουν όλοι οι αεκτζήδες την ερασιτεχνική ΑΕΚ .

(Ricoeur) στο Χρόνος και αφήγηση» χρησιμοποιεί το παράδειγμα της παρτιτούρας η οποία δεν είναι μουσική παρά μόνο όταν εκτελείται. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι «η έννοια του Αρχείου θα πρέπει να συγχρονίζεται και να συσχετίζεται με την έννοια του "Έξωθεν", μια ορισμένη εξωτερικότητα στην οποία πάντα απευθύνεται κάθε αρχείο» (Ντεριντα 1996: 28) και το τρίτο χαρακτηριστικό για τον Derrida είναι μια *τεχνική επανάληψης* που εμπεριέχει το αρχείο η οποία δεν συνίσταται στο γεγονός ότι κάποια πράγματα επαναλαμβάνονται αλλά έγκειται στο ότι ακόμα και η απλή παράθεση γεγονότων τελικά προσδίδει στο «έξωθεν» μια συγκεκριμένη λογική αλληλουχία, του «πώς» (συχνά και του «γιατί») συμβαίνουν τα πράγματα. Το αρχείο στρέφει το βλέμμα προς μια περιοχή δυνατοτήτων. «Δεν είναι μόνο παράθεση γεγονότων αλλά ο αναγνώστης εν τέλει προσοικειώνεται μια πρόταση κόσμου» (ό.π).

«Το παλιό βιβλιαράκι με την Ιστορία», «Η Ιστορία του Λέκκα», « Η έκδοση για τον στίβο» αλλά και το ντοκιμαντέρ του ΣΚΑΪ[23] στη σειρά Για πάντα Πρωταθλητές που κυκλοφόρησε το 2009 αλλά «διακειμενικά» τα περισσότερα αρχεία μέχρι το 2010 θεωρώ πως φέρουν ένα πολύ παρόμοιο συναισθηματικό αποτύπωμα, μια παρόμοια συναισθηματική παρόρμηση (impulse) (Foster 2004), ένα παρόμοιο συναισθηματικό φορτίο φέρουν και παρόμοια μια εν δυνάμει *ανα-ταραχή* (Παπανικολάου 2015). Συνιστούν παρόμοια συναισθηματικά αρχεία συναισθημάτων (Cvetkovich 2003, Cook 2017)[24].

Αφηγούνται *ιστορίες μεταξύ βασάνων και υπερηφάνειας* (Λαμπροπούλου 2009)[25] Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να περιγράψω Το συναισθηματικό αυτό φορτίο των αρχείων αλλά και τους Λόγους που το συγκροτούν.

---

[23] Το 2009, ο ΣΚΑΪ επιμελήθηκε μια εκδοτική σειρά με τον τίτλο «Για Πάντα Πρωταθλητές» που ήταν το πρώτο πολύ 'συγκροτημένο' ντοκυμαντερ για την ιστορία της ομάδας. Κυκλοφόρησε σε dvd σε δεκάδες χιλιάδες αντίτυπα και επανεκδόσεις αλλά κυρίως αντιγράφηκε χέρι με χέρι. Επίσης πλέον υπάρχει στο youtube ελεύθερο με εκατοντάδες χιλιάδες προβολές https://www.youtube.com/watch?v=gnwyOc4jXM&t=698s&ab_channel=xanoumi.gr

[24] Η Ann Cvetkovich (2003) στο βιβλίο της Ένα αρχείο συναισθημάτων: Τραύμα, σεξουαλικότητα και λεσβιακές δημόσιες κουλτούρες (An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures) Το An Archive of Feelings συγκεντρώνει προφορικές ιστορίες από λεσβίες ακτιβίστριες, λογοοτεχνικά, ιστορικά κείμενακαι διατείνεται πως όλα αυτά συνιστούν ένα αρχείο συναισθημάτων. Επίσης η ίδια η κριτική των πολιτισμικών κειμένων μιας εποχής γίνεται κι αυτή μέρος της αρχειακής αναζήτησης. Ένα αρχείο συναισθημάτων οργανώνεται γύρω από «την εξερεύνηση πολιτισμικών κειμένων ως αποθετηρίων αισθημάτων και συγκινήσεων που είναι εγγεγραμμένα όχι μόνο στο περιεχόμενο των ίδιων των κειμένων αλλά και στις πρακτικές που περιβάλλουν τον τρόπο που παρήχθησαν. Τον ίδιο όρο χρησιμοποιεί και ο Matt Cook (2017) στο 'Archives of Feeling': the AIDS Crisis in Britain 1987 για να μελετήσει αρχεία, μαρτυρίες και το δημόσιο λόγο της Βρετανίας τη δεκαετία του '80 για 'επιδημία' του Aids.

[25] Η ιστορικός Δήμητρα Λαμπροπούλου (2009) χρησιμοποίησε τον όρο *«μεταξύ βασάνων και υπερηφάνειας»* για τους οικοδόμους της μεταπολεμικής Αθήνας. Φωτίζει τις δεκαετίες '50 και '60 και όλες τις διαδικασίες

Ai : Η καταγραφή του ελάσσονος.

«Η ι*στορία, όπως και η ζωή, ως ένα σύνολο λεπτομερειών* και αναλαμβάνουν «να μας πληροφορήσουν για το παρελθόν, για να μπορούμε να εξηγούμε το παρόν και έχουμε μια πυξίδα για το μέλλον» (Λέκκας: 2). Όλες οι παραπάνω ιστοριογραφικές προσπάθειες χρησιμοποιούν τη γραμμική εξιστόρηση ως τεχνική αφήγησης. Η *ιστορία του Λέκκα* που είναι και η σημαντικότερη παρουσιάζει με χρονολογική σειρά και ανά έτος όλες τις ποδοσφαιρικές σεζόν από την ίδρυση της ομάδας. Κάθε ποδοσφαιρική χρονιά εκτείνεται χωρικά στο κείμενο όσο και η άλλη, ανεξάρτητα από το αν ήταν επιτυχημένη ή όχι, καταλαμβάνοντας περίπου δέκα σελίδες. Ανεξάρτητα από το αν η ΑΕΚ τερμάτισε έβδομη ή αν ήταν νταμπλούχος, όλες οι ποδοσφαιρικές σεζόν κοσμούνται ισομερώς με φωτογραφίες πρωταγωνιστών, εξώφυλλα εφημερίδων, στατιστικούς πίνακες, απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις. Ισότιμα «ορατοί» είναι όλοι οι πρωταγωνιστές, ή οι λιγότερο πρωταγωνιστές, ή και οι απλώς συμμετέχοντες, ή οι ούτε καν συμμετέχοντες (π.χ. λόγω κάποιου τραυματισμού) – όλοι όσοι ήταν εκείνη τη χρονική περίοδο στην ομάδα και όλα τα ματς, μικρά ή μεγάλα.

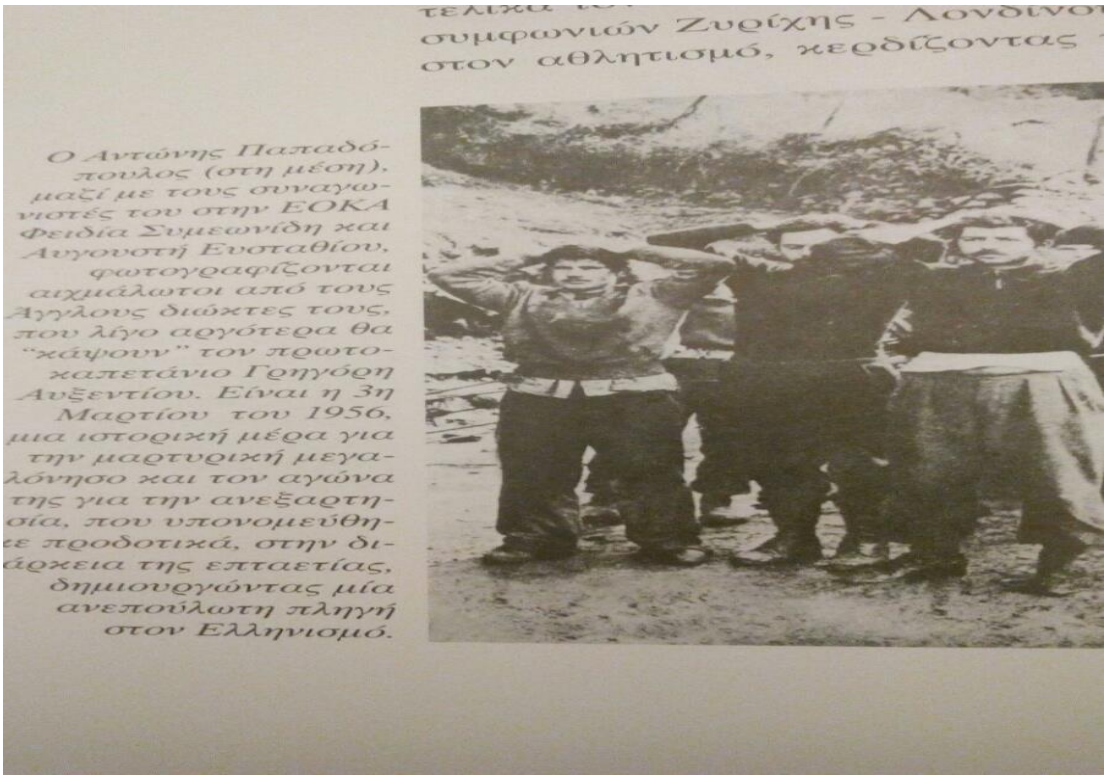
Για παράδειγμα, στην Ιστορία του Λέκκα η χρονιά 1982, ενώ θεωρείται μια αποτυχημένη χρονιά, καταλαμβάνει στην έκδοση τον ίδιο χώρο με την ποδοσφαιρική χρονιά του 1992, όταν η ομάδα πήρε το πρωτάθλημα. Μάλιστα, στην αφήγηση της αγωνιστικής αυτής περιόδου συναντά κανείς δύο φωτογραφίες από την ισοπαλία της ΑΕΚ με τη Δόξα Δράμας, δύο από τον αγώνες με Πανιώνιο και Άρη ενώ στον αντίποδα συναντά μόνο μία φωτογραφία από ντέρμπι. Στα πορτρέτα των παιχτών, με φροντισμένες φωτογραφίες πόζας πριν από τον αγώνα, συναντάμε τους αθλητές Τάκη Χατζηιωαννίδη και Δίντσικο, και όχι τον Θωμά Μαύρο, τον Νικολούδη, τον Βαγγέλη Βλάχο, τον Αρδίζογλου ή τον Μανωλά – τα ηχηρά, δηλαδή, ονόματα της εποχής. Επίσης, στις φωτογραφίες από αγώνες της ομάδας δεν αναφέρονται μόνο οι άμεσα εμπλεκόμενοι στη φάση (που συνήθως είναι οι επιθετικοί-βεντέτες), αλλά όλοι όσοι βρίσκονται στη φωτογραφία – ακόμη και αυτοί που είναι στο βάθος του κάδρου, ακόμη και αυτοί που κρύβονται από τα σώματα άλλων ποδοσφαιριστών.

εσωτερικής μετανάστευσης. Με τον όρο που δανείζομαι μιλά για τη ζωή των οικοδόμων της εποχής αλλά για την αναπαράσταση αυτής στον κινηματογράφο.



(Στεφανίδης, Ζαρζόπουλος, Κοντόπουλος, Σιδηρόπουλος, Τσάμης, Παναγιωτόπουλος ποδοσφαιριστές που δύσκολα θα βρει κανείς κάποιον αεκτζή που σήμερα τους θυμάται, παρόλα αυτά παίρνουν το δικό τους χώρο στο ιστορικό αρχείο της Α.Ε.Κ. Η ποδοσφαιρική χρονιά 1973-74 τιτλοφορείται ως «Μια κακή χρονιά» γιατί η ομάδα δεν έκανε κάποια επιτυχία αλλά στο αρχείο του Λέκκα αφιερώνονται 10 έγχρωμες σελίδες με πολλές φωτογραφίες και πολύ αρχειακό υλικό για το τι συνέβη τότε – φώτο από αρχείο ερευνητή).

Το έργο του Σωτήρη Νοτάρη για το στίβο έχει επίσης έναν έντονα ‘σωστικό’ χαρακτήρα σε ό,τι αφορά τη μεθοδολογία της έρευνάς του. Ο Γρηγόρης Γεωργακόπουλος, αθλητής στα 800 μ. και τα 1500 μ. τη δεκαετία του ’40, παίρνει επτά ιλουστρασιόν σελίδες χώρο από τον συγγραφέα-ερευνητή, ο οποίος ξεδιπλώνει με συγκινητικά λόγια την ιστορία και τη βιογραφία του, ομολογουμένως, αδικοχαμένου αθλητή. Οι φωτογραφίες που επιλέγονται στην έκδοση μεταφέρουν διακειμενικά την εικόνα αλλά και το συναισθηματικό φορτίο της και σε πολλά αυτοσχέδια βίντεο που φτιάχτηκαν εκ των υστέρων για διαδικτυακή χρήση. Το ίδιο και άλλοι «προπολεμικοί» αθλητές, όπως ο Χρήστος Μάντικας, ο Βασίλης Σταυρινός ή ο Γιάννης Κορρές, αλλά και αθλητές του στίβου των δεκαετιών ’50 και ’60, «βλέπουν» τις αθλητικές αλλά και προσωπικές τους ιστορίες να απλώνονται σε πέντε, έξι, επτά ή και δέκα σελίδες, με κάθε λεπτομέρεια. Δήμος Παπαγεωργίου, Χρήστος Κρικέτος, και από επόμενες δεκαετίες ονόματα όπως Γιάννης Βιρβίλης, Σωτήρης Μουτσανάς· αλλά και γυναίκες όπως η Ελισάβετ Βάρβολη ή η Αλίκη Λάμαρη ανασύρονται από την ιστορική λήθη για να εν-τυπωθούν και να αφήσουν το ιστορικό τους «ίχνος».


συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνο
στον αθλητισμό, κερδίζοντας
Ο Αντώνης Παπαδόπουλος (στη μέση), μαζί με τους συναγωνιστές του στην ΕΟΚΑ Φειδία Συμεωνίδη και Αυγουστή Ευσταθίου, φωτογραφίζονται αιχμάλωτοι από τους Άγγλους διώκτες τους, που λίγο αργότερα θα "κάψουν" τον πρωτοκαπετάνιο Γρηγόρη Αυξεντίου. Είναι η 3η Μαρτίου του 1956, μια ιστορική μέρα για την μαρτυρική μεγαλόνησο και τον αγώνα της για την ανεξαρτησία, που υπονομεύθηκε προδοτικά, στην διάρκεια της επταετίας, δημιουργώντας μία ανεπούλωτη πληγή στον Ελληνισμό.

(Στο αρχείο του Σωτήρη Νοτάρη η μνήμη στρέφεται σε ανθρώπους και συμβάντα που ελλάχιστοι θυμούνται σήμερα. Ειδικη αναφορά τεσσάρων σελίδων στον Αντώνη Παπαδόπουλο, τον Κύπριο αθλητή του στίβου της δεκαετίας του '50. Μεγάλη έμφαση δίνει ο συγγραφέας και δημιουργός του αρχείου στην πολιτή δράση του αθλητή. Στη συμμετοχή του στην ΕΟΚΑ – Επαναστατική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών - και στη σύλληψή του από τον αγγλικό στρατό. Το πολιτικό, ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον της εποχής ζωντανεύει μέσα από τη βιογραφία του αθλητή και παίρνει πολύ περισσότερο χώρο από τα αμιγώς αθλητικά γεγονότα – φωτο αρχείο ερευνητή).

Υπάρχει σε αυτού του είδους την ιστοριογραφία μια προτεραιότητα, έγνοια ή νοιάξιμο να καταγραφεί και να διασωθεί οτιδήποτε κινδυνεύει να υποπέσει στην ιστοριογραφική λήθη. Ο «σωστικός» χαρακτήρας αυτής της ιστοριογραφίας και η προσπάθεια για *ορατότητα του ελάσσονος* μας ενδιαφέρει ως προς τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ιστοριογραφία εμπλέκεται με τα συναισθήματα. Αυτή η *τροπικότητα του ελάσσονος*» φέρνει στην επιφάνεια και κάποια ελάσσονα συναισθήματα. Μια *ανέλπιστη, μικρή* χαρά από εκτός έδρας ισοπαλία με τον Ολυμπιακό όταν αυτός ήταν ισχυρότερος· *χαρμολύπη* για μια φοβερή εμφάνιση αλλά τελικά ισοπαλία με τον Παναθηναϊκό· *μικρή ματαίωση* που δεν προκρίθηκε απέναντι στη μεγάλη τότε Γιουβέντους και δεν έφτασε στον μεγάλο τελικό.

Aii: Η οικειότητα των αρχείων με «αρνητικά συναισθήματα»

Ας δούμε μερικούς τίτλους κεφαλαίων της Ιστορίας του Λέκκα. Κάθε κεφάλαιο αφορά και μια ποδοσφαιρική σεζόν:

1926: «Δυσκολίες στον ορίζοντα»

1927: «Η ΑΕΚ ενισχύεται, αλλά η τύχη είναι εχθρική μαζί της»

1929: «Επανάληψη του φαινομένου. Η ΑΕΚ ισχυρή αλλά άτυχη…»

1930: «Ιστορικές επιτυχίες χωρίς ατυχώς αντίκρισμα»

1934: «Δρομολογούνται τα μεγάλα σκάνδαλα που έκτοτε αφθονούν».

1935: «Καλημέρα, θλίψη».

Ας δούμε και κάποιους τίτλους κεφαλαίων μεταπολεμικά:

1948: «Κακοδαιμονία»

1952: «Η πιο απίστευτη απάτη του 20ού αιώνα»

1953: «Καλή αρχή… αλλά…»

1954: «Σκαμπανεβάσματα»

1955: «Μαύρη παρένθεση»

1957: «Περίοδος αποτυχιών»

1960: «Νέος όρος "σικέ αγώνες" και πρασινοκόκκινες συναλλαγές»

1961: «Νωπή ακόμα η πίκρα για το χαμένο πρωτάθλημα του 1960»

1962: «Αναλαμπές χωρίς αντίκρισμα»

Οι τίτλοι των κεφαλαίων οικειοποιούνται αρνητικές καταστάσεις όπως η «δυσκολία», η «ατυχία» και η «αδικία», και τα αντίστοιχα συναισθήματα της «ματαίωσης» και της «θλίψης». Αλλά και εντός των κειμένων σε όλες τις εκδόσεις συναντάμε λυρικές αφηγήσεις όπου το στοιχείο της οδύνης και του «βασάνου» παίρνει τον μεγαλύτερο χώρο και χρόνο.

«Ο Γεωργακόπουλος, στα τέλη του 1937, προσβλήθηκε από φυματίωση ενόσω βρισκόταν στην ακμή της σωματικής του αλκής. Ο στραγγαλισμός της αθλητικής του ταυτότητας ήταν η αιτία να ακολουθήσει μέρα με τη μέρα φθίνουσα πορεία… Άρχισε να δουλεύει στην ταβέρνα του πεθερού του Αγράμπελη, που βρισκόταν στο Παγκράτι… Στα μελαγχολικά χρόνια που ακολούθησαν, το ποτό έγινε σιγά σιγά η μοναχική του συντροφιά… και χωρίς επαρκή ψυχικά αποθέματα και πάθος για ζωή εγκατέλειψε τα εγκόσμια… αλλά

πέρασε δικαιωματικά στην Ιστορία του αθλητισμού σαν ένας μάρτυρας που θυσίασε την ίδια του τη ζωή υπηρετώντας την αθλητική ιδέα. Σακάτεψε τη σωματική του υγεία, προπονούμενος και αγωνιζόμενος κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης και διατροφής, ενώ η ανείπωτη πίκρα από το άδοξο τέλος της σταδιοδρομίας του τον γονάτισε ψυχικά, με τελικό αποτέλεσμα τον πρόωρο θάνατό του. Δυστυχώς, ο σύλλογός μας ελάχιστα έχει πράξει στη μνήμη του» (Νοτάρης: 124-125).

Στο ντοκιμαντέρ του ΣΚΑΪ αναφέρεται πως ο Κωνσταντίνος Σπανούδης, πρώτος πρόεδρος και ιδρυτής του συλλόγου, πέθανε όταν μπήκαν οι Γερμανοί στην Αθήνα. Ως αιτία θανάτου αναφέρεται ότι «πέθανε από θλίψη», λέγοντας: «Αυτό δεν θα το αντέξω». Οι αεκτζήδες θαυμάζουν και αγαπούν πολύ τον ιδρυτή του συλλόγου για το έργο που έκανε για την ΑΕΚ, τους Κωνσταντινοπολίτες και γενικότερα τους πρόσφυγες εκείνης της περιόδου. Τον θαυμάζουν και νιώθουν περήφανοι για την καλλιέργειά του και την ενασχόληση του με την πολιτική και τον δημοκρατικό βενιζελικό χώρο, θαυμάζουν και τον τρόπο που πέθανε και οικειοποιούνται το να πεθαίνει κάποιος άνθρωπος από θλίψη. Το ότι η Ιστορία και τα ιστοριογραφικά κείμενα κατέγραψαν ότι ο πρώτος των πρώτων αεκτζής πέθανε από θλίψη παρήγαγε με τα χρόνια ένα Λόγο οικειότητας με αυτό το συναίσθημα. Η χρονιά 1973 τιτλοφορείται στην Ιστορία του Λέκκα ως «1972-73: Αδύναμη οικονομικώς η ΑΕΚ, δεν αντέχει τον συναγωνισμό», και παρακάτω διαβάζουμε: «Τη δύσκολη εκείνη εποχή οι αεκτζήδες έβλεπαν έναν-έναν τους παλιούς τους άσσους να δυσχεραίνονται και να εγκαταλείπουν λόγω γήρατος, και γέμιζε η ψυχή τους με θλίψη» (Λέκκας: 338). Όλα τα ντοκιμαντέρ και οι έντυπες εκδόσεις έχουν έντονο το φορτίο της θλίψης μέσα τους. Έντονα μοτίβα θλίψης με αφετηρία την προσφυγικότητα, που στη συνέχεια όμως περνούν και στον αφηγηματικό τρόπο των επόμενων δεκαετιών.

Ο ιστορικός Peter Stearns στο *Fear and History* (2008: 17-29) περιγράφει πώς η αμερικανική κοινωνία παράγει ένα Λόγο γύρω από τον "φόβο"και πώς αυτό έχει ως συνέπεια η αμερικανική κοινωνία να φοβάται –όχι πλέον στο επίπεδο του Λόγου, αλλά στο πραγματικό επίπεδο των συναισθημάτων, και να φοβάται με έναν ιδιαίτερο, δικό της τρόπο. Η καταγραφή της ιστορίας της ΑΕΚ γίνεται με τρόπο που θυματοποιεί[26] (Svasek

[26] Ο Άκης Γαβριηλίδης, στο βιβλίο του *Η Αθεράπευτη Νεκροφιλία του Ριζοσπαστικού Πατριωτισμού*, εξετάζει αυτή ακριβώς τη συνεχή αντίσταση έναντι αέναων εχθρικών δυνάμεων και καταστάσεων, και το πώς μετά τον Εμφύλιο του '40 η ελληνική αριστερά και η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της οδηγήθηκαν στη συγκρότηση μιας υποκειμενικότητας με βάση τη *θυματοποίηση* και την εξύμνηση των απωλειών, της θυσίας και της οδύνης. Μιλά για μια «μελαγχολική ηδονή της θλίψης» και μια έμφαση στη δυστυχία, τη μνησικακία, την

2005) την ομάδα ποδοσφαίρου, τον σύλλογο και τους αεκτζήδες, κι έτσι, εν τέλει, εμπλέκονται σε μια τέτοια διαδικασία ματαίωσης. Η αφήγηση του παρελθόντος κάθε φορά συν-κινεί, εκ-κινεί και κινείται προς τη θλίψη, τη μελαγχολία, την αγανάκτηση, τη ματαίωση. Η ατυχία και η αδικία είναι οι αιτίες τους. Εναλλασσόμενες ή συνυπάρχοντας[27]. Το «βάσανο» και η «υπερηφάνεια» δεν υπάρχουν στα κείμενα αυτά αντιπαραθετικά, αλλά σε ένα διαλεκτικό σχήμα, ως αλληλοσυμπληρούμενα. Αυτή η διαλεκτική σύμφωνα με την τους συντάκτες των αρχείων, αντανακλάται και στα κιτρινόμαυρα χρώματα της ομάδας. «Όπου μέσα από την αντάρα, το χαμό και τη συμφορά (μαύρο) βλέπεις να ξεπετιέται το θεμέλιο της ΑΕΚ (κίτρινο)» (Μακρίδης: 4). «Κίτρινο της μεγαλοπρέπειας και μαύρο του πένθους» (Νοτάρης: 51), και «Κίτρινο της μεγαλοπρέπειας και μαύρο της απώλειας» (Γιαννάτος: 4).

Aiii Το διττό σχήμα απώλειας, ποδοσφαιρικό και κοινωνικό «υποφέρειν»

Σύμφωνα με τα ιστορικά αρχεία Η ΑΕΚ πριν το ‘22 ονομάζοταν Πέρα Κλουμπ και αγωνίζοταν στο Τουρκικό πρωτάθλημα, ήταν δις πρωταθλήτρια το 1920 και το 1921. Έχαιρε καθολικής αποδοχής και έδειχνε ικανή να κυριαρχήσει για χρόνια στο πρωτάθλημα Τουρκίας. Μέχρι τη στιγμή που ένα ιστορικό συμβάν, αυτό της Μικρασιατικής Καταστροφής, το οποίο υπερβαίνει την ΑΕΚ και το ποδόσφαιρο, διακόπτει βίαια και απότομα αυτή την περίοδο θριάμβων της ομάδας. Ένα εξωτερικός «Άλλος»[28] της στέρησε την απόλαυση (Zizek 2002). Κάποιος Άλλος, κάποιος έξω από την ομάδα της στερεί την απόλαυση των επιτυχιών και της καθολικής αποδοχής. Ως προς αυτό αναφέρομαι σε διττότητα.

καταδίωξη και τη ματαίωση της επιθυμίας, η οποία συνοδεύει την ελληνική ιστοριογραφία, κυρίως αυτήν του Νίκου Σβορώνου. Και εδώ, στην ανάλυση του Α. Γαβριηλίδη, συμπεριλαμβάνονται, εκτός από τον Λευκαδίτη ιστορικό, και ο Ρίτσος, ο Ελύτης και ο Μίκης Θεοδωράκης. Η ραχοκοκαλιά μιας «ελληνικότητας» που εκκινεί από την αριστερά, αλλά εν τέλει διαπερνά ολόκληρο το σώμα αυτού που ονομάζουμε «ελληνικός εθνικός κορμός». «Η θέση του θύματος ασκεί ιδιαίτερη έλξη στους Έλληνες που είναι είτε αριστεροί είτε εθνικιστές […] υβριδισμού και ανταλλαγής ταυτοτήτων, αλλά και μέσω αντιμεταθετικών διαδικασιών διαχέεται σε ολόκληρη την ελληνική κοινωνία» (Γαβριηλίδης: 12 - 13)

[27] Αν θέλαμε να σχηματοποιήσουμε το πλέγμα ατυχίας και αδικίας, σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε πως, από την ίδρυση της ομάδας μέχρι το 1979, όταν το ελληνικό ποδόσφαιρο μπαίνει στην επαγγελματική του φάση, συναντάμε την «ατυχία» ως βασικό συστατικό του «βασάνου», ενώ μετά το 1979 το «βάσανο» συνίσταται κυρίως στην «αδικία» που υφίσταται πλέον, σύμφωνα πάντα με την ιστοριογραφία που μελετάμε, η ομάδα της ΑΕΚ.

[28] Έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον, πέρα από την ιστοριογραφία, να δούμε ποιος είναι ο «Άλλος» κάθε φορά και πώς η μνήμη (δια)πραγματεύεται αυτή την ιστοριογραφία με όρους του παρόντος. Στη θέση αυτού που στέρησε από τους αεκτζήδες την «απόλαυση» το 1922 άλλοι τοποθετούν τους Τούρκους εν γένει, άλλοι τον Κεμάλ Ατατούρκ, άλλοι την αλαζονεία του Βενιζέλου, άλλοι τις ξένες δυνάμεις.

Αυτό διττό σχήμα απώλειας το συναντάμε και δυο δεκαετίες αργότερα, όταν η ΑΕΚ πήρε το πρώτο της πρωτάθλημα στην Ελλάδα το 1939. Το πρωτάθλημα το πήρε και το 1940, πάλι αποδίδοντας, σύμφωνα με τα ιστορικά κείμενα, πολύ επιθετικό και ελκυστικό ποδόσφαιρο – το οποίο καθολικά θαύμαζαν οι οπαδοί όλων των ομάδων. «Η ΑΕΚ μαγεύει τους Έλληνες» (Λέκκας: 86). Η καθολική αποδοχή και οι επιτυχημένες μέρες της ομάδας όμως διακόπηκαν από την ιταλο-γερμανική κατοχή. Το πρώτο ολοκληρωμένο ντοκιμαντέρ για την Ιστορία του συλλόγου που κυκλοφόρησε ο ΣΚΑΪ αφηγείται τη συγκεκριμένη περίοδο ως εξής: «Νταμπλ το 1939 – πρωτάθλημα το 1940, με ένα περίφημο σύνολο του οποίου ηγείται στον αγωνιστικό χώρο ο ξανθός αετός Κλεάνθης Μαρόπουλος.... Όμως πόλεμος και Κατοχή ανακόπτουν την ανατολή μιας δυναστείας που θα μπορούσε να είχε αλλάξει τον ρου της ελληνικής ποδοσφαιρικής Ιστορίας, και η ευκαιρία έχει χαθεί οριστικά, αφού στην απελευθέρωση η δυναμική δεν ανακτάται και ο αρχηγός Μαρόπουλος, αλλά και ο Τζανετής, έχουνε χάσει στο σκότος του πολέμου τα χρόνια της ακμής τους, αυτά όπου θα μεσουρανούσαν».

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, έχασε τη ζωή του ο τότε ποδοσφαιριστής της ομάδας Σπύρος Κοντούλης, από τα πυρά Γερμανού στρατιώτη. Ακόμη, κάποιοι ποδοσφαιριστές μεταγράφονται σε άλλους συλλόγους. Στην έντυπη έκδοση του ΣΚΑΪ, το γεγονός περιγράφεται ως εξής: «Άλλες δύο "απώλειες" –ευτυχώς όχι τραγικές σαν του Κοντούλη– ήταν αυτή των Χατζησταυρίδη και Γιαλαμπίδη, που μεταπήδησαν σε Ολυμπιακό και Φωστήρα αντίστοιχα, ενώ η ΑΕΚ είχε και άλλου είδους απώλειες. Το γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας, σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής ήταν έδρα των ιταλικών δυνάμεων της περιοχής, και μεγάλο μέρος της Ιστορίας του συλλόγου, όπως έγγραφα, καταστράφηκε… Οι περισσότεροι ιστορικοί του ποδοσφαίρου συμφωνούν ότι αν δεν ερχόταν ο πόλεμος να ανακόψει την πορεία των πραγμάτων, εκείνη η νεανική ΑΕΚ που κυριαρχούσε στα τέλη της δεκαετίας του '30 θα μπορούσε να δημιουργήσει μια παγκόσμια δυναστεία στο ελληνικό ποδόσφαιρο» (Γιαννάτος : 20-21).

Τη δεκαετία του '70, η ΑΕΚ κατέκτησε πολλούς τίτλους και, κυρίως, είχε τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές νίκες στην Ιστορία της – και, για ακόμα μια φορά, καθολική αποδοχή από όλους τους Έλληνες οπαδούς. Φωτογραφικό υλικό της περιόδου, ειδικά του επιθετικού διδύμου Μπάγιεβιτς – Μαύρου, βρίσκει κανείς σε πολλά σπίτια αεκτζήδων και σε όλα τα κλαμπ, ενώ όλα τα γραπτά ή οπτικοακουστικά αρχεία που σχετίζονται με την Ιστορία της ΑΕΚ αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος τους σε αυτή τη δεκαετία. Η

επιτυχημένη περίοδος του Λουκά Μπάρλου σταματά το 1979, χρονολογία που ξεκινά να υφίσταται αυτό που ονομάζουμε επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα, το ποδόσφαιρο δηλαδή με τη σημερινή του σχεδόν μορφή. Βαρδινογιάννης και Νταϊφάς διοικούσαν Παναθηναϊκό και Ολυμπιακό αντίστοιχα, σηματοδοτώντας μια αλλαγή που θέλει έναν μεγαλοεπιχειρηματία και δει εφοπλιστή να διοικεί μια ομάδα.

Για την ΑΕΚ, ξεκινά μια δεκαετία διοικητικών κλυδωνισμών και αγωνιστικών αποτυχιών που οι αεκτζήδες ονομάζουν *πέτρινα χρόνια*. Για τους συγγραφείς της ιστοριογραφίας, η ομάδα διαλύθηκε από τις νέες επαγγελματικές συνθήκες και τον καινούργιο τύπο ανταγωνισμού, και δεν μπόρεσε να αντιπαραθέσει αντίστοιχη οικονομική δύναμη και οργάνωση στους πανίσχυρους τότε αντιπάλους της. Έτσι προκύπτει μια νέα απώλεια και ματαίωση, πάλι με τους όρους που είχε συντελεστεί και τις προηγούμενες φορές, με το διττό σχήμα όπου κάποιος «Άλλος»/έξωθεν (Βαρδινογιάννης/Νταϊφάς/Επαγγελματικό ποδόσφαιρο/είσοδος Ελλάδας στην ΕΟΚ)

«Με τα πρώτα βήματα του επαγγελματικού ποδοσφαίρου έγιναν και τα πρώτα, και πρωτάκουστα τότε, σκάνδαλα από τους ίδιους και αδιόρθωτους συλλόγους (ΠΑΕ πλέον)… Κάποια ελαττώματα είναι διαχρονικά κάποιων συγκεκριμένων ανθρώπων, της ίδιας βιολογικής ιδιοτυπίας το χαρακτηριστικό γνώρισμα… έτσι αποκτήσαμε και νέες λέξεις και φράσεις, όπως “θυγατρικές”, “αθλητικός δικαστής”, “παράνομα στοιχήματα”, “θυγατρικές ομάδες”, “διαπλεκόμενα συμφέροντα”, “οικονομική εξουσία”!» (Λέκκας: 414).

Η πιο επιτυχημένη περίοδος της ΑΕΚ, η περίοδος της προεδρίας του Λουκά Μπάρλου, σταματά, διότι η Ελλάδα προσχωρεί στην Ε.Ο.Κ. και εναρμονίζει το νομικό καθεστώς του ποδοσφαίρου μεταβάλλοντάς το από ημιεπαγγελματικό σε επαγγελματικό, «κάτι που έφερε στον σύλλογο μεγάλα προβλήματα… αφού δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στα δεδομένα της νέας εποχής… και ιδιαίτερα στο παρασκήνιο όπου λαμβάνονταν πολύ σημαντικές αποφάσεις» (Γιαννάτος: 58).

Επόμενη στιγμή στην ιστορία που συναντάμε το διττό σχήμα απώλειας είναι το τέλος της περιόδου όπου η ΑΕΚ είχε προπονητή τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς (1989-1996), επταετία κατά την οποία η ΑΕΚ κατέκτησε τέσσερα πρωταθλήματα και έπαιζε εξαιρετικά ελκυστικό και εκλεπτυσμένο ποδόσφαιρο, κοινής αποδοχής από τους οπαδούς όλων των ομάδων. Πολλοί λένε πως είναι το πιο όμορφο ποδόσφαιρο που έχει παίξει ποτέ ελληνική ομάδα, ενώ ιστοριογραφικά σχολιάζεται στο ντοκιμαντέρ του ΣΚΑΪ πως «ανεξαρτήτως αποχρώσεως εκείνα τα χρόνια, όλοι οι Έλληνες οπαδοί αναζήτησαν ένα εισιτήριο ακόμα και

στη μαύρη αγορά για να παρακολουθήσουν την ΑΕΚ». «Ειδικά το ποδόσφαιρο που έπαιξε η Ένωση το 1995-1996 ήταν, ομολογουμένως, το πιο θεαματικό ποδόσφαιρο που είδαν ποτέ οι ποδοσφαιρόφιλοι αυτής της χώρας» (Λέκκας: 553).

Το 1996, ο Σωκράτης Κόκκαλης, πρόεδρος του Ολυμπιακού, ενώ βρισκόταν στην αρχή της διοικητικής και επενδυτικής του καριέρας, δίνοντας πολλά για την εποχή χρήματα στον προπονητή της ΑΕΚ τον έπεισε να «μετακομίσει» στον Ολυμπιακό. «Το σοκ που δέχτηκε ο μεγάλος ενωσίτικος λαός ήταν μεγάλο, αφού… ο άνθρωπος που δοξάστηκε τρομερά με τα βυζαντινά χρώματα… εγκατέλειψε τους πιστούς του και στράφηκε προς τα εκατομμύρια του Κόκκαλη!!» (Λέκκας: 452). Ο Κόκκαλης δεν είχε έρθει μόνος στο ποδόσφαιρο, αλλά διαπλέχθηκε με την κυβέρνηση Σημίτη και έτσι δημιουργήθηκε αυτό που έγινε γνωστό ως «παράγκα της διαιτησίας.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η αφήγηση της Ιστορίας της ΑΕΚ οργανώνεται γύρω από την επανάληψη μιας απώλειας. Μικρασιατική Καταστροφή, Κατοχή και Εμφύλιος, Δικτατορία[29], Είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση δημιουργούν ένα ιστορικό συνεχές το οποίο οι αεκτζήδες μοιράζονται και επικοινωνούν, ένα συνεχές που ταξιδεύει διαλεκτικά μέσα στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία, με μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ένταση ανάμεσα σε ένα κοινωνικό και ένα ποδοσφαιρικό «υποφέρειν». Τα ιστοριογραφικά «αρχεία» που εξετάζουμε ενσωματώνουν μέσα από την αφήγησή τους –άλλο περισσότερο και άλλο λιγότερο– το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της κάθε εποχής, το οποίο εν τέλει καθίσταται σημαντικό μέρος της εξιστόρησης[30].

[29]Στο κεφάλαιο για τη Μνήμη θα εξετάσουμε με περισσότερες λεπτομέρειες την περίοδο της Χούντας. Σε γενικές γραμμές τα αρχεία που εξετάζουμε μιλούν για εύνοια του Παναθηναϊκού από τους Συνταγματάρχες.

[30] Το διττό σχήμα απώλειας και τη συνύπαρξη ποδοσφαιρικού και κοινωνικού υποφέρειν τα βλέπουμε ήδη στις καταγραφές της ακόμη πιο πρόσφατης ιστορίας στην οποία η ΑΕΚ, στα χρόνια αυτού που αποκαλούμε *οικονομική κρίση*. Το 2013 η ομάδα της ΠΑΕ ΑΕΚ χρεοκόπησε και η ομάδα για πρώτη φορά στην ιστορία της, υποβιβάστηκε στη Γ Εθνική. Αυτή η καταγραφή θέλει κάποια χρόνια ακόμα για να ολοκληρωθεί αλλά βλέπουμε ήδη να έχει στον πυρήνα της το ψυχικό μοτίβο που αναπτύξαμε σε αυτή την ενότητα.

Aiv) «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ» : Το επετειακό λεύκωμα του Μελισσανίδη. Η ένταση στην υπερηφάνεια, ο αποκλεισμός του κοινωνικού η απειλή «ΕΡΧΟΜΑΣΤΕ[31]» και ο εσωτερικός εχθρός.

Το τελευταίο αρχείο με το οποίο θα ασχοληθούμε σε αυτή την ενότητα είναι το πιο ογκώδες, το πιο ιλουστρασιόν, το πιο μεγάλο σε διαστάσεις (700 σελίδες) λεύκωμα για την Ιστορία της ΑΕΚ που έχει κυκλοφορήσει έως σήμερα. Κυκλοφόρησε το 2014 και ήταν επετειακό, καθώς εκείνη τη χρονιά η ΑΕΚ συμπλήρωνε 90 χρόνια ζωής από την ίδρυσή της, το 1924. Υπεύθυνη για την υπερπολυτελή αυτή έκδοση ήταν η ίδια η ΠΑΕ, πρόεδρος της οποίας ήταν και είναι μέχρι και σήμερα ο εφοπλιστής Δημήτρης Μελισσανίδης. Την έκδοση ανέλαβε ο εκδοτικός οίκος Λιβάνη. Το συγκεκριμένο αρχείο αποτελεί σύνθεση των αρχείων του ειδησεογραφικού πρακτορείου «IN TIME» και του αρχείου του γνωστού αεκτζή Αλέξανδρου Μαργαρίτη. Την έκδοση προλογίζουν επίσης γνωστοί αεκτζήδες, όπως ο Λευτέρης Παπαδόπουλος και ο Σεραφείμ Φυντανίδης, ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος και ο ίδιος ο Δημήτρης Μελισσανίδης. Η συγγραφική ομάδα αποτελείται από τριάντα και πλέον δημοσιογράφους, μεταξύ των οποίων όλοι σχεδόν οι γνωστοί και προβεβλημένοι από τα Μέσα όπου εργάζονταν (εφημερίδες, ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί σταθμοί), όπως οι Φουρνάρος, Κετσετζόγλου, Κυφωνίδης, Σαμπράκος, Καραλής, Δημάτος, Λιακόπουλος, σε κάνει να αισθάνεσαι πως σε αυτό το ιστοριογραφικό κείμενο συμμετείχαν όλοι οι γνωστοί αεκτζήδες. «Το επετειακό λεύκωμα του Μελισσανίδη» όπως το λένε οι αεκτζήδες παρουσιάστηκε στο Αμφιθέατρο της Ολυμπιακής Επιτροπής, σε μια πολύ μεγάλη και προβεβλημένη από όλα τα Μέσα εκδήλωση, με πάρα πολύ γνωστούς αεκτζήδες από τον πολιτικό και τον καλλιτεχνικό χώρο, με πολλούς παλαίμαχους ποδοσφαιριστές, με υπουργούς και επίτιμους καλεσμένους. Κεντρικό μότο της εκδήλωσης ήταν το «Μια μεγάλη ομάδα – Μια Ιστορία – Μια κληρονομιά».

Στην ενότητα αυτή ισχυρίζομαι πως υπάρχουν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο καταγραφής της ιστορίας της ομάδας. Μια πολύ σημαντική αλλαγή είναι ότι η ένταση «μεταξύ βασάνων και υπερηφάνειας» μετατοπίζεται μονομερώς προς την περηφάνια, η δε αφήγηση μιας «ιστορίας δυσκολιών και θριάμβων» μετατρέπεται σε μια «ιστορίας θριάμβων» (σκέτο). Έτσι ονομάζεται και το πρώτο κείμενο του αρχείου που είναι ο πρόλογός της από τον αεκτζή ποιητή και στιχουργό Λευτέρη Παπαδόπουλο, με τίτλο «90

[31] «Ερχόμαστε» ήταν το βασικό μότο της διοίκησης Μελισσανίδη όταν ανέλαβε πρόεδρος της ομάδας. https://www.sport24.gr/football/aek-epta-chronia-apo-to-erchomaste-toy-dimitri-melissanidi.8955383.html

Χρόνια ΑΕΚ: Μια Ιστορία Θριάμβων», επιχειρώντας έτσι μια ομογενοποίηση του ιστορικού χρόνου, στα πλαίσια μιας θριαμβευτικής ιστορίας. Αμέσως μετά συναντάμε ένα κείμενο του Πατριάρχη Βαρθολομαίου για τη Δόξα της ΑΕΚ και του Βυζαντίου, και το χρέος να την αναδεικνύουμε. Η ιστορική αφήγηση ξεκινά με την ενότητα «Η Γέννηση μια Μεγάλης Ιδέας».

Από τεχνική άποψη το αρχείο δεν συγκροτείται με καταγραφή ανά έτος όπου κάθε χρονιά έπαιρνε «ισότιμα» τον χώρο της μέσα στην αφήγηση. Για τους επιμελητές της έκδοσης ο ιστορικός χρόνος χωρίζεται στα εξής κεφάλαια : «Οι Πρώτοι Θρίαμβοι», «Η ΑΕΚ της Ευρώπης», οι «Μεγάλες Μορφές» και «Η Παγκόσμια ΑΕΚ του Μπάσκετ», «Τα Παράσημα της ΑΕΚ» με μια τεχνική αφήγησης που σε κάθε χρονική περίοδο επιλέγει να μιλήσει για τις επιτυχίες της ομάδας και να αναδείξει τους λαμπερούς πρωταγωνιστές αυτών των επιτυχιών. η».

Η συγκεκριμένη έκδοση δεν έχει τον «σωστικό» χαρακτήρα των προηγούμενων αρχείων. Με την ομαδοποίηση που χρησιμοποιείται, κάποιες χρονιές ή κάποιες περίοδοι συρρικνώνονται σε λίγες γραμμές ή απουσιάζουν τελείως, όπως και πολλά ματς, πρόσωπα και καταστάσεις. Η νοηματοδότηση της ΑΕΚ, η οποία κατεξοχήν και έντονα –όπως είδαμε– συνδεόταν με τον χώρο των συναισθημάτων (πολλών, μάλιστα, αποχρώσεων και κυρίως αρνητικών), συνδέεται πλέον ρητά, με όχημα την «υπερηφάνεια», με την Ιδέα – και μάλιστα με τη Μεγάλη Ιδέα. Η Ιστορία που (ξανα)γράφεται από τη διοίκηση του Μελισσανίδη είναι μια Ιστορία κυριαρχίας. Είναι μια Ιστορία κυριαρχίας της ΑΕΚ και μια Ιστορία θριάμβων. Όχι θριάμβων που εναλλάσσονταν με βάσανα, αλλά μια συνεχής Ιστορία θριάμβων. Τα αρνητικά συναισθήματα που συμπεριλαμβάνονταν στις προηγούμενες ιστοριογραφίες τίθενται εκτός αφήγησης αυτή τη φορά, και οι συγγραφείς της καλούν και προτρέπουν τους αεκτζήδες να απομακρυνθούν από αυτούς τους συναισθηματικούς τόπους. Η χαρακτηριστική φράση-προτροπή που κλείνει την έκδοση είναι το «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ». Οποιαδήποτε αρνητικότητα και αρνητικό συναισθηματικό φορτίο συρρικνώνεται έως το σημείο να αποκλείεται από την αφήγηση, η οποία στέκεται αποκλειστικά[32] σε νίκες, θριάμβους, πρωτιές, πανελλήνια και παγκόσμια ρεκόρ και εν γένει

[32] Θα μπορούσαμε να πούμε και εμμονικά αφού για παράδειγμα, προσπαθεί με τόση μεγάλη ένταση (σε δέκα ολόκληρες σελίδες) να ανατρέψει το ότι η ΑΕΚ δεν έχει πολλούς οπαδούς, αλλά κοντά στα δύο εκατομμύρια. Συγκεντρώνονται όλα τα ρεκόρ προσέλευσης, εισπράξεων, πωλήσεων κιτρινόμαυρων αθλητικών ειδών, και όλες οι πρωτιές της ομάδας (πρώτη πήρε Ευρωπαϊκό Κύπελλο, πρώτη Λιγκ Καπ, πρώτη πήρε νταμπλ, πρώτη πέρασε σε προημιτελική και ημιτελική φάση σε ευρωπαϊκή διοργάνωση – ακόμη και το

χαρακτηρίζεται από μια πρωτοφανή συναισθηματική *θετικότητα* (Laval 2020, Hibou 2020).

Μία ακόμα διαφοροποίηση είναι πως το διττό σχήμα απώλειας και η συσχέτιση αυτού με όσα συνέβαιναν με όσα συνέβαιναν στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό, συχνά και στο στρατιωτικό, περιβάλλον της Ελλάδας, πλέον δεν υπάρχει. Καμία συσχέτιση της ιστορίας της ομάδας με την κοινωνική ιστορία. Το «υποφέρειν» που συναντούσαμε στην προηγούμενη ιστοριογραφία και ο παραλληλισμός «ποδοσφαιρικού» και «κοινωνικού υποφέρειν» δεν υπάρχει σε αυτή την ιστοριογραφία της υπερηφάνειας και του θριάμβου.

Στο νέο αυτό ιστορικό αρχείο που προκύπτει οι εχθροί της ΑΕΚ δεν βρίσκονται μόνο έξω από την ομάδα, αλλά κυρίως εντός της[33]. Υπερτονίζονται τα λάθη των ανθρώπων της ομάδας που οδήγησαν σε περιόδους που δεν ήταν επιτυχημένες, αλλά και τα λάθη αυτών που διοίκησαν την ομάδα τα χρόνια πριν χρεοκοπήσει.

Ο παλαιότερος τρόπος καταγραφής συγκροτούσε ένα αρχείο που κατά πρώτον απευθύνονταν κυρίως στους οπαδούς της ΑΕΚ και κατά δεύτερον κινούνταν συμ-παθητικά προς τους οπαδούς των άλλων ομάδων με την έννοια ότι μιλούσε για την βασανισμένη ΑΕΚ οπότε μετέφερε και προκαλούσε μια *συμπάθεια.* Το *αρχείο συναισθημάτων* που συγκροτείται τόσο από την «επετειακή έκδοση Μελισσανίδη όσο και από καταγραφές της ιστορίας των ποδοσφαιρικών ομάδων με έντονη ποσοτικοποίηση και επίμονη καταγραφή των ρεκόρ της κάθε ομάδας[34], είναι ένα αρχείο που κινείται επιθετικά και απειλητικά προς τους οπαδούς των άλλων ομάδων. Σε ειδικό κεφάλαιο τονίζεται η απόλυτη κυριαρχία του συλλόγου και πως ο σύλλογος έχει επιτυχίες σε όλα τα αθλήματα (το σχετικό κεφάλαιο

γεγονός ότι οι οπαδοί της ήταν οι πρώτοι που άναψαν καπνογόνο σε γήπεδο στον ελλαδικό χώρο! Μιλώντας για το ρεκόρ εισιτηρίων στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο το 1968 διαβάζουμε : «Μπουσουλώντας κατά το ξεκίνημά μας, σε αυτόν τον επαγγελματικό χώρο βρισκόμαστε περισσότερο από μισό αιώνα, σε ένα από τα πρώτα που προσπαθούσαν να μας κομπλεξάρουν… πως η ΑΕΚ δεν έχει πολλούς οπαδούς όσο οι δύο αιώνιοι… Κάποτε όμως θα τελείωνε η εποχή που μπουσουλάγαμε. Τα γόνατά μας θα ξεπρήζονταν και θα ξεμάτωναν… τα πόδια μας θα στήλωναν και θα στήριζαν το κορμί… και ψηλαφίζοντας τα δυο πλευρά μας, οι άκρες των δακτύλων θα επιβεβαίωναν ότι πράγματι φτερούγες άρχισαν να φυτρώνουν εκεί… Η δεκαετία "χρυσός αιώνας", η δεκαετία του '60… όπου με 80.000 ΑΕΚολάτρεις φιλάθλους να κατακλύζουν το Καλλιμάρμαρο… Ναι, 80.000 ΑΕΚοθεατές!... και μετά τον αγώνα με τα πόδια από το Καλλιμάρμαρο ως την Ομόνοια, γυρίσαμε στα γραφεία της εφημερίδας. Προμηθευτήκαμε τέσσερα-πέντε χειρόγραφα. Και τα πέντε τα γεμίσαμε, κατά παράβαση της εντολής του τυπογραφείου, και στην πίσω πλευρά κάθε χειρογράφου! Βεβαίως! Για να είναι διπλάσιες οι φορές που θα διάβαζαν όχι τόσο το 89-82, όσο το 80.000! 80.000! 80.000!» (Μπίλιος: 20-22).

[33] Θυμίζει ξανά την ιστοριογραφία του Σβορώνου όπου οι εχθροί της είναι εξωτερικοί, αλλά μπορεί ύπουλα να δραστηριοποιηθούν εκ των έσω. «Οι ξένοι μάς κλέβουν την απόλαυση βάζοντάς μας να τσακωθούμε […] έτσι οποιοδήποτε τραυματικό γεγονός οφείλεται τόσο στην επίδραση των ξένων όσο και στα λάθη των ηγεσιών μας» (Γαβριηλίδης: 38-40).

[34] Όπως κάνει τα τελευταία χρόνια η ευρέως διαδεδομένη Wikipedia αλλά και τα περισσότερα ιντερνετικές προσπάθειες καταγραφής της ιστορίας της ομάδας. Μάλιστα το αρχείο της Wikipedia (λόγω μεγάλης ευκολίας που υπάρχει στην πρόσβασή του) αποτελεί το «πρωτογενές» υλικό που δια-κειμενικά περνά και νστις επόμενες καταγραφές.

ονομάζεται «Η ΑΕΚ είναι Παντού») ενώ η έκδοση κλείνει ενότητα «Η Μεγάλη Αντεπίθεση» Εκτός από το «ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ», το κεντρικό σύνθημα της διοίκησης Μελισσανίδη, που εξαρχής απευθυνόταν στους αντιπάλους, ήταν το σύνθημα «ΕΡΧΟΜΑΣΤΕ» – ένα επιθετικό και απειλητικό σύνθημα – προς πάσα κατεύθυνση και εναντίων όλων.

Το αρχείο της Ιστορίας της ΑΕΚ αυτή τη φορά μοιάζει με τον τρόπο που αρχειοθετεί το παρελθόν της ομάδας η διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia. Σαφώς με απείρως περισσότερο υλικό και εκ των έσω, αλλά με την ίδια αφηγηματική έμφαση σε νίκες, ρεκόρ, πρωταθλήματα, παίχτες που έβαλαν πολλά γκολ, που είχαν πολλές συμμετοχές, που πρωταγωνίστησαν. Στη Wikipedia όλα αυτά τίθενται με έναν λιγότερο περιγραφικό και έναν συναισθηματικά ουδέτερο τρόπο, ενώ στην έντυπη έκδοση, την οποία και σχολιάζουμε, η αφήγηση εφάπτεται, δημιουργείται από (και δημιουργεί η ίδια με τη σειρά της) περηφάνια. Η ένταση ανάμεσα στο βάσανο και την περηφάνια, που αφορούσε τον τρόπο αναπαράστασης του παρελθόντος της ομάδας, γέρνει πλέον σαφώς μονομερώς προς την περηφάνια, τον θρίαμβο, τη δόξα.

Μετρούν επιτυχίες και κατακτήσεις και ιχνηλατούν μονάχα τα σημάδια κυριαρχίας. Διακειμενικά, τον κυριαρχικό τρόπο γραφής τον συναντάμε μετά το 2014, στην ψηφιακή ιστοριογραφία του επίσημου site της ΠΑΕ, η οποία χρησιμοποιεί αυτούσιο υλικό από την επετειακή έκδοση. Η έκδοση έφερε καινούργιο υλικό, το οποίο χρησιμοποιείται μαζικά στο Διαδίκτυο. Μαζί με το υλικό, υιοθετείται και το συγκεκριμένο ύφος. Η μετατροπή της Ιστορίας της ΑΕΚ σε μια «Ιστορία Θριάμβων», όπως η ίδια η έκδοση τονίζει, δεν έρχεται μόνη της, αλλά εντάσσεται στη ρητορική του «ΕΡΧΟΜΑΣΤΕ».

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Βαθιές Εικόνες, Κρίσιμα Συμβάντα και Αξίες Άξιες να Μνημονεύονται.

«Παρόν είναι εκεί που μαζεύονται Παρελθόν και Μέλλον»

(T.S. Eliot*, Τέσσερα Κουαρτέτα)*

Βi: Θεωρητικά Υπόψιν.

Οι ποδοσφαιρικές ομάδες και οι κοινότητες οπαδών τους ανά τον κόσμο έχουν επιμέρους χαρακτηριστικά που διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κάθε ομάδα, όπως είδαμε στο πρώτο

κεφάλαιο, αντιπροσωπεύει, συμβολίζει και εκφράζει διαφορετικά πράγματα, και έχει ιστορικά έναν *τρόπο να υπάρχει* στον (ποδοσφαιρικό) κόσμο. Κάθε ομάδα έχει ένα *στυλ.*[35] Υπάρχει μια γενεαλογία και ένα παρελθόν που συμμετέχει ενεργά στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης και αντικειμενοποίησης τού *τι είναι η κάθε ομάδα*. Όσο η σύνδεση του ποδοσφαίρου με την πολιτική, την κοινωνία, την ανθρωπογεωγραφία, την οικονομία, τη θρησκεία, την τοπικότητα και τα επιμέρους πολιτισμικά παρόντα παραμένει ενεργή και ζωντανή, τόσο οι συμβολισμοί αυτοί θα μένουν ζωντανοί, με την έννοια ότι θα τίθενται υπό διαπραγμάτευση, θα αλλάζουν, θα μετατοπίζονται. Όσο υπάρχει αυτή η συσχέτιση, οι ομάδες και οι κοινότητες οπαδών θα έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά μεταξύ τους.

Κάθε συνάντηση ανάμεσα σε πόλεις, κοινότητες, περιοχές, έθνη κινητοποιεί την κοινότητα, με μια *εμφατική επιμονή* στις διαφορές – στις κληρονομημένες ιστορικά διαφορές (Bromberger: 69-70). Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ομάδων δεν υπάρχουν ποτέ έξω και πέρα από τη διαντίδρασή τους με κάποια «Άλλη» ομάδα/κάποιον «Άλλο». Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο πολλά παραδείγματα πόλεων χωρισμένων με ταξικά, εθνοτικά κριτήρια, είδαμε κόντρες βορρά-νότου, σκληρές θρησκευτικές και ιδεολογικές αντιπαλότητες ανάμεσα σε ποδοσφαιρικές ομάδες.

Στη Γλασκόβη, οι καθολικοί ίδρυσαν τη Σέλτικ και οι προτεστάντες, που ήθελαν την ένωση με την Αγγλία, τη Ρέιντζερς. Η αντιπαλότητα αυτών των ομάδων διαχρονικά δεν μειώθηκε ποτέ, και η σκληρή πολιτική και θρησκευτική αντιπαράθεση εκφράζεται συχνά στους μεταξύ τους αγώνες με πολύ βίαιες συμπλοκές. Στην Ισπανία η Μπαρτσελόνα εκφράζει τη διεκδίκηση αυτονομίας της Καταλονίας. Στους αγώνες της με τη Ρεάλ Μαδρίτης πάντα εκβάλλει η κόντρα του Ισπανικού Εμφυλίου. Η Αθλέτικ Μπιλμπάο, ως προπύργιο της βασκικής εθνοτικής ταυτότητας, η Λίβερπουλ της εργατικής τάξης και των λιμενεργατών, η Sankt Pauli των αναρχικών, η Livorno των αριστερών, η Μπόκα Τζούνιορς των φτωχών, και αμέτρητα παραδείγματα που έχουμε αναφέρει. Κατ' αναλογία, *η ΑΕΚ των προσφύγων*. Εδώ θα μπορούσαμε να βάλουμε και ερωτηματικό.

[35] Ο Bromberger (2007: 89 - 98) μιλά για το στυλ ως έναν τρόπο ύπαρξης και χρησιμοποιεί το «κοινωνικό γούστο» και κοινωνική διάκριση του Bourdieu (2013). Αναφέρεται περισσότερο στο *στυλ παιχνιδιού* και στο πώς αυτό, ως αισθητική επιλογή –αν δηλαδή θα αρέσει σε κάποιον το *σκληρό και αμυντικό ποδόσφαιρο* ή το *ντελικάτο επιθετικό* – συχνά να έχει να κάνει με πολιτισμικούς ενίοτε και ταξικούς παράγοντες. Οι αιτιακές σχέσεις του Bromberger δεν μπορούν εύκολα να σταθούν θεωρητικά, αλλά το στυλ ως *ο τρόπος να υπάρχει η κάθε ομάδα* και οι αντίστοιχες ποδοσφαιρικές κοινότητες έχει μεγάλη σημασία να το δούμε. Όχι μόνο με τον τρόπο που το προσεγγίζουν τα *cultural studies* (βλ. Hebdige 1988), ως *νόημα του στυλ*, αλλά –και έτσι το εννοώ εδώ– ως γενικότερη *στυλιστική της ύπαρξης* (βλ. Foucault από Gros 2011).

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε το *διττό σχήμα απώλειας* και τον μόνιμα παρόντα κίνδυνο και φόβο *κλοπής της απόλαυσης,* που αναδεικνύεται ως βασική *τροπικότητα* της 'ιστοριογραφίας' της ΑΕΚ. Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε μια σειρά από *κρίσιμα συμβάντα (critical events)* (Das 1995, Gefou-Madianou 2017): συμβάντα, μορφές και τόπους που αναδεικνύονται ως πολύ σημαντικά και κρίσιμα μέσα από τις αφηγήσεις. Η Veena Das (1995) στο Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India προσδιορίζει ως κρίσιμες ορισμένες στιγμές στην ιστορία της σύγχρονης Ινδίας. Επαναπροσδιορίζει ανθρωπολογικά αυτά τα γεγονότα και τις επιπτώσεις τους δείχνοντας τους διάφορους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που έχουν οδηγήσει σε νέες συσχετίσεις μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου εντός της Ινδίας. Αν μιλήσουμε με όρους «μορφής» και «περιεχομένου»,[36] θα λέγαμε πως στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε τη «μορφή» της ιστοριογραφίας και της συσχέτισής της με τα συναισθήματα, και σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε το «περιεχόμενο» αυτής της *συναισθηματικής οικονομίας* – τουλάχιστον αυτής που προέκυψε, κατά τη γνώμη μου, ως *συλλογική βάση συνάφειας.*[37]

Η Sara Ahmed (2004, 2018) μιλά για *συν-αισθηματικές οικονομίες (affective economies)* του Φόβου, του Μίσους, της Αγάπης και κατ' επέκταση, πολλών συναισθημάτων. Μιλάμε για συν-αισθήματα που κυκλοφορούν ανάμεσα στους ανθρώπους στις αφηγήσεις και στον Λόγο αλλά και ανάμεσα στα σώματά τους. Η Ahmed μελετά την αμερικανική κοινωνία, μελετά και εθνικιστικές ομάδες, και την ενδιαφέρει πολύ

[36] Ο Hayden White**,** ο εισηγητής της «μετα-Ιστορίας», στο βιβλίο του *The content of the form. Narrative discourse and historical representation* κάνει λόγο για μορφή και περιεχόμενο στα ιστοριογραφικά αφηγήματα και αναδεικνύει την αλληλοδιαπλοκή τους. Η αφήγηση –ως μορφή που παίρνει ο λόγος– δεν πραγματοποιεί απλώς περιεχόμενα, αλλά είναι ήδη επιφορτισμένη με περιεχόμενο, δηλαδή η μορφή ως τέτοια φέρει πάντα περιεχόμενο και τα συμβάντα δεν είναι απλώς αληθή (ή ψευδή), εφόσον στην αφήγηση ενέχονται σημασιολογικοί μηχανισμοί που τα νοηματοδοτούν. Ο τρόπος αφήγησης που εμπεριέχουν τρα αρχεία που είδαμε στην προηγούμενηενότητα, με το λανθάνον διττό σχήμα απώλειας (μορφή) που τον διαπερνά, ισχυρίζομαι πως έχει στενά να κάνει με το ίδιο το περιεχόμενο («critical events» και «deep images») που θα εξετάσουμε σε αυτή την ενότητα. Προκύπτει από αυτό το περιεχόμενο, και ταυτόχρονα ο ίδιος ο τρόπος αφήγησης κατασκευάζει τα περιεχόμενα ως τέτοια. Από τον White επηρεάζονται τόσο οι ιστορικοί όσο και οι ανθρωπολόγοι στις αγγλοσαξονικές χώρες και στη Γαλλία.

[37] Η αρχική χρήση του *tropos* από τον Αμερικανό ανθρωπολόγο Roy Wagner (από Γκέφου-Μαδιανού 1999: 152-155) αφορά τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητός ένας πολιτισμός μέσω των κοινών συμβόλων όπως η γλώσσα, η εκπαίδευση και οι τελετουργίες. Η *τροπικότητα* και η *συλλογική βάση συνάφειας,* όπως τις χρησιμοποιώ, κρατούν έντονα το στοιχείο της *διαλεκτικής* ανάμεσα σε «Εαυτό» και «Άλλο», μιλώ όμως σε κάθε περίπτωση για *συναισθηματικό τρόπο* και *συναισθηματική βάση συνάφειας*. Τους όρου τροπικός ή τρόπος (tropic) και τους τρόπους (tropes) χρησιμοποιεί και η Judith Butler (2009 : 12-13) συσχετίζοντάς τους με τον τρόπο που διαμορφώνονται τα υποκείμενα και την τροπική απορία ότι «δε μπορούμε να θεωρήσουμε δεδομένο ένα υποκείμενο που διενεργεί μια εσωτερίκευση αν χρειάζεται προηγουμένως να εξηγηθεί η ίδια η διαμόρφωση του υποκειμένου» (ό.π : 12).

το πώς επενεργούν τα συναισθήματα (emotions do things) για να ευθυγραμμίσουν κάποια υποκείμενα με άλλα. Πώς δηλαδή τα συναισθήματα κινούνται ανάμεσα στα σώματα και συγκροτούν τελικά ταυτότητες.

Η Ahmed χρησιμοποιεί την *οικονομία* για να υποστηρίξει ότι τα συναισθήματα «κυκλοφορούν, διανέμονται, ανταλλάσσονται και συσσωρεύονται σε ένα κοινωνικό και ψυχικό πεδίο. Συγκεντρώνονται και αποδίδουν αξία, και έτσι επιδρούν και διαμορφώνουν τις επιφάνειες των σωμάτων και των κόσμων» (Άχμεντ 2018: 129-136). Το 2004 αποκαλούσε αυτή την επαφή ως «απαλό άγγιγμα» «soft touch»· με τα χρόνια άρχισε να μιλά για το πώς τα συναισθήματα τελικά «κολλάνε» στα σώματα. «Δεν είναι ότι απλά προϋπάρχουν, αλλά κινούνται και κινητοποιούνται στο παρόν μέσα από μια Ιστορία συσχέτισης που κολλάει στα σώματα, ορίζει την επιφάνεια και τα όριά τους… Η θέση των υποκειμένων κατασκευάζεται από την κυκλοφορία αυτών των συν-αισθηματικών σημείων» (Αβραμοπούλου 2018: 31). Ισχυρίζομαι πως υπάρχει μια *συναισθηματική οικονομία* και μια *ατμόσφαιρα* (Brennan 2004) τις οποίες η κοινότητα των αεκτζήδων μπορεί να διαισθανθεί ως κοινές – όχι με την έννοια της συμφωνίας και της ταύτισης, αλλά ως το συναισθηματικό πεδίο επί του οποίου εγγράφονται τόσο οι διαφορετικές πολιτικές ταυτότητας και ετεροποίησης όσο και οι πραγματικές συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινότητας.

Η σειρά των κρίσιμων συμβάντων[38] που θα συζητήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο σίγουρα δεν γίνεται αντιληπτή με τον ίδιο τρόπο ή την ίδια ένταση από όλους (ό.π.: 116), τα κρίσιμα συμβάντα όμως τείνουν να είναι εξόχως σημαντικά για όλη την κοινότητα και πάντα βρίσκονται σε μια διαρκή διαλεκτική και ένταση με ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που συνιστούν αυτό που ονομάζουμε *να είναι κάποιος ΑΕΚ* – και αυτό, κατά τη γνώμη μου, είναι η Μνήμη. Αυτή η διαλεκτική ανάμεσα σε κάτι που έχει συμβεί στο παρελθόν και στην ενθύμησή του στο παρόν εμπλέκει πάντα *χρονικότητες (temporalities)* πολλών διαφορετικών επιπέδων και κατευθύνσεων.

[38] Μιλώντας για συμβάντα και Ιστορία θα πρέπει να αναφέρουμε πως η εισαγωγή του «Συμβάντος» στην Ανθρωπολογία έγινε από τον Marshall Sahlins το 1985 με το έργο του *Δομή και Συμβάν*. Εκεί λοιπόν, ο Αμερικανός ανθρωπολόγος εισήγαγε το «Συμβάν» σε μια διαλεκτική με τη Δομή, με μια ένταση και έναν αμοιβαίο καθορισμό μεταξύ τους. Χρησιμοποιεί τον όρο «απρόβλεπτο συμβάν» και προσπαθεί να δει πώς αυτό αλληλεπιδρά με τη δομή. Κάθε «συμβάν» εν μέρει είναι και «δημιουργικό συμβάν», συμμετέχει δηλαδή σε μια διαδικασία κοινωνικής μεταβολής. Ταυτόχρονα όμως είναι και «δομημένη συγκυρία», είναι μέρος και αποτέλεσμα της υπάρχουσας δομής. Στη βάση της θεωρίας του Sahlins υπάρχει η έμφαση στην κοινωνική κατασκευή των φαινομένων, θεωρώντας πως τα «συμβάντα» γίνονται «συμβάντα» μέσα από την ερμηνεία που τους αποδίδεται.

Ο Μπαλτάς και ο Αθανασάκης, μελετώντας τις *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας* του Walter Benjamin, εξετάζουν την πρώτη θέση του Γερμανού φιλοσόφου και διατείνονται πως « Ο ιστορικός χρόνος δεν είναι ένα αδρανές δοχείο που γεμίζει με μια αιτιακά συνδεδεμένη αλληλουχία συμβάντων σαν κόμπους σε κομποσχοίνι» (Μπαλτάς - Αθανασάκης: 295). Ο Μπένγιαμιν μιλά για *μη-τετελεσμένο* στην Ιστορία, τόσο γιατί το παρόν μπορεί να θέσει νέα ερωτήματα[39] όσο και γιατί οι νέες αφηγήσεις μπορεί να ανατρέψουν τις παλαιότερες. Έτσι, όπως γράφει χαρακτηριστικά στη *Θέση 24*, «Ο ιστορικός χρόνος πληρούται από τωρινό χρόνο» (Benjamin 2014: 21). Μιλάμε για το παρελθόν με όρους του παρόντος, και το παρόν μας πάντα συναρτάται και κατευθύνεται προς ένα μέλλον. Η μνήμη συμφύρει παρελθόν, παρόν και μέλλον, συμπυκνώνοντάς τα με διαφορετικούς και απροσδόκητους τρόπους (Γκέφου-Μαδιανού 2017: 118).

«Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τη φύση και την επίδραση των ιστορικών διαδικασιών χωρίς να αισθανθούμε το πώς λειτουργούν πάνω και μέσα από το συναίσθημα;» (Flatley 2008 από Αβραμοπούλου: 15). Το ίδιο μας προτρέπει και η Luisa Passerini και όλοι οι συγγραφείς του όγδοου τεύχους του Historein με τίτλο *Performing Emotions. Historical & Anthropological Sites of Affect*. Ιστορικοί και ανθρωπολόγοι που προσπαθούν να συγκεράσουν συναισθήματα, ιστορία και ανθρωπολογία, και αρκετούς από αυτούς επικαλούμαι και εγώ εδώ.

Όσα συνέβησαν στο παρελθόν δεν έχουν όλα την ίδια ψυχική και συναισθηματική ένταση και βαρύτητα. Το ίδιο και η ανάμνησή τους. Μπρος-πίσω και ανάκατα κινείται η ανάμνηση των συμβάντων, και έτσι συνέβη και με τους συνομιλητές και τις συνομιλήτριές μου. Τα γεγονότα και τα συμβάντα αναμειγνύονταν και οι αφηγήσεις ενέμεναν σε διαφορετικά κάθε φορά συμβάντα, ανάλογα με τη ζωή του καθενός και της καθεμίας. Η προσπάθειά μου, παρόλα αυτά, συνίσταται στο να εκτιμήσω ορισμένα από αυτά ως πιο σημαντικά, έτσι όπως αναδείχθηκαν από τις αφηγήσεις και τις συνομιλίες· με βάση δηλαδή τη σημασία που οι αεκτζήδες αποδίδουν στα συμβάντα αυτά και πώς μέσω των συναισθηματικών συνθέσεων και προσκολλήσεων αναδεικνύονται ως βαρύνοντα μέσα στη συναισθηματική οικονομία της κοινότητας. Τις επιμέρους πολιτικές της Μνήμης και με ποιες διαδικασίες υποκειμενικοποίησης εμπλέκονται θα τις εξετάσουμε αργότερα.

[39] Ο Benjamin, μιλώντας για την Ιστορία, φέρνει το παράδειγμα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και μας εξηγεί πώς η κατάρρευσή της άρχισε να δίδει εκ νέου νόημα στις συνθήκες που την είχαν γεννήσει (Μπαλτάς - Αθανασάκης: 295).

Στα *Σπαράγματα του 20ού Αιώνα*, η Luisa Passerini (1998) γράφει για την Ιστορία ως βιωμένη εμπειρία, μιλά για το δικαίωμα στην αυτοβιογραφία (ό.π : 23) και εναντιώνεται έντονα στη θέαση του παρελθόντος ως διαιρεμένου σε περιόδους όπως κάνει η ιστορική μέθοδος, αφού, μέσα από την προφορικότητα και την αφήγηση των υποκειμένων, διαπιστώνουμε όλη αυτή την αλληλοδιαπλοκή όσων η Ιστορία προσπαθεί να περιχαρακώσει και να διακρίνει χαράσσοντας τομές. Τα συμβάντα, λοιπόν, δεν θα τα δούμε γραμμικά, ούτε θα δια-χωρίσουμε περιόδους. Θα κάνουμε περισσότερο μια *συναισθηματική χαρτογράφηση* (affective mapping) (Flatley 2008). Θα ακούσουμε τις Αφηγήσεις και θα δούμε σε ποια συμβάντα εμμένουν και ποια αναδεικνύουν ως κρίσιμα και σημαντικά.

Θα μιλήσουμε για συμβάντα, και πάντα αυτά θα συνδέονται με συναισθήματα. Η Veena Das (1997 και 2007), όπως και η Kathleen Steward (2018), αλλά και άλλοι συγγραφείς εκτός ανθρωπολογικής κοινότητας, όπως ο Shane Vogel (2018 : 43), συσχέτισαν άμεσα την έννοια του συμβάντος με τα συναισθήματα. Θα δούμε λοιπόν πρόσωπα και συμβάντα που οι συνομιλητές αεκτζήδες ανέδειξαν ως κεντρικά στον τρόπο με τον οποίο συναισθάνονται σήμερα το *να είναι κανείς ΑΕΚ*, πρόσωπα και συμβάντα που έχουν εντυπωθεί βαθιά στη μνήμη, πρόσωπα και συμβάντα γύρω από τα οποία, από και προς τα οποία κατευθύνονται πολύ έντονα συναισθήματα.

Ο ιστορικός στο πανεπιστήμιο της Πίζας Alberto Mario Banti (2008), μελετώντας τη γέννηση του εθνικισμού στα τέλη του 19ου αιώνα, χρησιμοποιεί τον όρο *deep images* για εικόνες που θεωρεί ότι χάραξαν τη μνήμη ανθρώπων και λαών και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εδραίωση του νέου τότε φαινομένου. Συνδέει τις εικόνες με τα συν-αισθήματα και βλέπει συνολικά το κάδρο αυτών των εικόνων ως μια Αφήγηση που κινητοποιεί και κινητοποιείται από συν-αισθήματα. «Βαθιές εικόνες» τις ονομάζει, μιλώντας τόσο μεταφορικά όσο και κυριολεκτικά, αφού αφορούν εικόνες προσώπων, τόπων και γεγονότων τα οποία δημιούργησαν και αποτύπωσαν τα κεντρικά συναισθήματα που συνδέθηκαν με τον εθνικιστικό Λόγο και εν τέλει τον συγκρότησαν.

Θα συζητήσουμε ζητήματα που αφορούν το πώς θυμούνται οι αεκτζήδες το παρελθόν και θα δούμε γιατί αυτή η μνημονική τροπικότητά τους εγκαθιδρύει μια *ριζική ετερότητα* σε σχέση με τους «Άλλους» οπαδούς, η οποία είναι συνεχώς το κυρίαρχο διακύβευμα στο πεδίο των πολιτικών των ταυτοτήτων. Λένε «Είμαι ΑΕΚ γιατί θυμάμαι…», και αυτό ακριβώς είναι το διακύβευμα στο πού κάθε φορά τοποθετείται το όριο μεταξύ

«Εαυτού» και «Άλλου», όχι μόνο με τους οπαδούς άλλων ομάδων αλλά και εντός της αεκτζήδικης συγκρότησης υποκειμένου. Μια πολιτική συγκρότησης ανάμεσα στους αεκτζήδες για το ποιος είναι περισσότερο ΑΕΚ, ποιος είναι γνησιότερος, καθαρότερος και αυθεντικότερος (original) αεκτζής. Αρχικά να δούμε τα *κρίσιμα συμβάντα* και τις *βαθιές εικόνες* που διαμόρφωσαν αυτή τη *συλλογική βάση συνάφειας*.

Bii : «ΑΕΚ Σημαίνει Προσφυγιά Ξεριζωμένη».

Υπάρχει ένας τοίχος στη Νέα Ιωνία που είναι μυθικός για τους αεκτζήδες. Εδώ και δεκαετίες, πάνω του είναι γραμμένο: «ΑΕΚ Σημαίνει Προσφυγιά Ξεριζωμένη». Ο τοίχος αυτός ανήκει σε ένα εγκαταλελειμμένο προσφυγικό σπίτι και η εικόνα του είναι μια πολύ «βαθιά εικόνα» για την κοινότητα. Το κίτρινο φόντο και ο τρόπος γραφής του συνθήματος είναι χαρακτηριστικά, και σχολαστικά επιλέγονται να είναι ίδια δεκαετίες τώρα. Αν και το σύνθημα ανανεώνεται, μοιάζει σαν να είναι *από τότε* – σαν να είναι *από πάντα* γραμμένο εκεί και με τον ίδιο τρόπο. Δεν υπάρχει αεκτζής που να μην έχει δει φωτογραφία αυτού του προσφυγικού σπιτιού και δεν υπάρχει αεκτζής που να μην συγκλονίζεται όταν βλέπει αυτή την εικόνα.





(Φωτογραφίες από τρεις διαφορετικές δεκαετίες. Ο τοίχος του προσφυγικού σπιτιού στη Νέα Ιωνία γράφεται χρόνια τώρα με πανομοιότυπο τρόπο –ίδιες λέξεις, ίδιο στήσιμο, ίδια γραμματοσειρά–, σαν να μην ξεθώριασε ποτέ).

Το εντονότερο και επιδραστικότερο συμβάν για τους αεκτζήδες είναι ο εκτοπισμός των Ελλήνων από τις περιοχές της Μικράς Ασίας το 1922. Μια πολύ *βαθιά εικόνα,* την οποία βρίσκουμε να αναπαράγεται σε όλα τα ντοκιμαντέρ με την Ιστορία της ομάδας, είναι η εικόνα της Σμύρνης που καίγεται.



(Μια από τις πιο επιδραστικές και βαθιές οικόνες της αεκτζίδικης συναισθηματικής οικονομίας. «Η καταστροφή της Σμύρνης»)

Η εικόνα αυτή συμπυκνώνει τον διωγμό των Ελλήνων όχι μόνο από τη Σμύρνη αλλά από όλη την Τουρκία και, τόσο συμβολικά όσο και συναισθηματικά, λειτουργεί (όχι μόνο για τους αεκτζήδες, αλλά για πολλούς Έλληνες) ως τόπος συνάντησης της προσφυγικής μνήμης ή ενθύμησης. Ψυχικά, όλοι οι πρόσφυγες «συναντιούνται» σε αυτή την εικόνα. Η εικόνα αυτή πάντα συνοδεύεται και από άλλες που δείχνουν πρόσφυγες στον ελλαδικό χώρο και στις γειτονιές γύρω από τη Νέα Φιλαδέλφεια, είτε να περιμένουν σε ουρές στα συσσίτια είτε μέσα στα χώματα να κατασκευάζουν με τα χέρια τους τόσο τα σπίτια τους όσο και το γήπεδο της ΑΕΚ.

«Εκεί ήτανε το μεγάλο δράμα των γονιών μου, γιατί με το μωρό στην αγκαλιά η μαμά μου […] πηγαίνανε στα ξενοδοχεία και ρωτούσανε αν υπάρχει κρεβάτι, αν υπάρχει δωμάτιο και τους λέγανε “τσ!”, ούτε όχι δεν λέγανε, “τσ!” κάναν με τη γλώσσα τους και αυτό ήτανε. Εζήτησε, λέει, ένα ποτήρι γάλα για τη λεχώνα και του είπανε δεν έχουμε. Γιατί μας θεωρούσανε παράσιτα. Ήρθαν οι “πρόσφυγγες” να πάρουν το ψωμί μας, έτσι λέγανε».

(Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Πρόσφυγες και Γηγενείς στη Μεσοπολεμική Αθήνα: Πτυχές μιας Δύσκολης Συμβίωσης*, ομιλία στη Νέα Φιλαδέλφεια, 20/2/19)

«ΑΕΚ γίναμε γιατί θέλαμε θα θυμόμαστε τη ζωή μας στην Προποντίδα…
Τη ζωή μας δηλαδή, γιατί σάματις είχαμε κι άλλη;»
(Κυρία Ρωξάνη, συνομιλήτρια από τη Νέα Κίο Αργολίδας)

Η κυρία Ρωξάνη γεννήθηκε τη δεκαετία του ’50. Μου δείχνει την εικόνα της Σμύρνης που φλέγεται και ο νους της γυρίζει στις αφηγήσεις των γονιών της. Οι γονείς της, τη δεκαετία του ’20, μαζί με 2.000 ακόμα πρόσφυγες, εκδιώχθηκαν από την Προποντίδα και έστησαν τις ζωές τους σε έναν βαλτότοπο στα παράλια της Αργολίδας. Η Νέα Κίος ήταν το νέο τους σπίτι, ο νέος τόπος που τους έλαχε για να ζήσουν την υπόλοιπη ζωή τους, αλλά και για να χτίσουν τις ζωές των παιδιών και των εγγονιών τους. Με τα χρόνια, όπως μας λέει η κυρία Ρωξάνη, μάθανε να αγαπάνε την ΑΕΚ. Η ίδια δεν ασχολούνταν καθόλου με *τα αθλητικά, αλλά για την ΑΕΚ έριχνε καμιά προσευχή άμα της έλεγε ο αδερφός της ο Στέλιος πως έπαιζε κάποιον σημαντικό αγώνα*.



(Η βρύση στην αυλή της κυρίας Ρωξάνης στη Νέα Κίο, έχει ένα γύψινο σύμβολο της ΑΕΚ – αρχείο ερευνητή).

Η κυρία Ρωξάνη προσευχόταν να κερδίσει η ΑΕΚ κι ας μην ήξερε από ποδόσφαιρο. Η ΑΕΚ, από τα πρώτα χρόνια που ιδρύθηκε στον ελλαδικό χώρο, έγινε το σύμβολο όλων των προσφύγων. Αν και ιδρύθηκε μετά τον Πανιώνιο και τον Απόλλωνα Σμύρνης, η οικονομική επιφάνεια των Κωνσταντινουπολιτών ιδρυτών της έφερε την «Κωνσταντινούπολη» (έτσι αποκαλούσαν την ΑΕΚ τις πρώτες δεκαετίες από την ίδρυσή της) στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Μικρασιατών προσφύγων.

Η τραγουδίστρια Γιώτα Λυδία, «το αηδόνι της προσφυγιάς», όπως την αποκαλούσαν, στην παρουσίαση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού είχε πει: «Η ΑΕΚ για τους πρόσφυγες ήταν το στολίδι, το καμάρι μας… Κάθε φορά που παίζει η ομάδα, ανάβω κερί».[40]

Ο ιστορικός τέχνης Maurice Owen, μιλώντας για τη σχέση ανάμνησης και απώλειας στο έργο του με τίτλο *The False Door* αναδεικνύει την ένταση που υπάρχει ανάμεσα στο dis-member και το re-member, λέγοντας πως, για να συναρμολογηθεί (re-member) κάτι αποσυναρμολογημένο (dis-membered), διαμεσολαβεί η διαδικασία της μνήμης (Ρασιδάκη 2005: 69). Για τον Owen, η μνήμη αποτελεί μια *μεταφορική πύλη* ικανή να καταργήσει τα φυσικά όρια του χρόνου και του τόπου, δημιουργώντας μια αίσθηση επανένωσης. (ό.π.).

[40] (https://itsdifferentbeingaek.wordpress.com/%CE%B7%CE%B1%CE%B5%CE%BA%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CF%80%CF%89%CE%BD%CF%85%CE%BC%CF%89%CE%BD/)

Διαφορετικές χρονικότητες (Γκέφου-Μαδιανού, 2017) συναντιούνται σε αυτή την πύλη, και η μία συμπλέκεται με την άλλη, όπως ακριβώς συμβαίνει με την Παράδοση. Όλες οι οικογένειες προσφύγων έθεταν το ζήτημα της παράδοσης. Τους παραδόθηκε το να υποστηρίζουν την ΑΕΚ, και αυτό θέλουν να παραδώσουν και οι ίδιες στα παιδιά τους.

Ενδιαφέρον έχει, τέλος, πως και οι σημερινοί Ρωμιοί και Ρωμιές της Πόλης είναι είτε ΑΕΚ είτε ΠΑΟΚ. Υποστηρίζουν δηλαδή τις δύο μεγάλες ομάδες που έλκουν την καταγωγή τους από εκεί. Σε ένα ταξίδι μου στην Κωνσταντινούπολη, αθλητές και παράγοντες της Πέρα Κλουμπ και νυν Beyoglou Sport με τους οποίους συνομίλησα, μου είπαν ότι αγαπούν την ΑΕΚ, την παρακολουθούν και, όταν αυτή αγωνίζεται στην Κωνσταντινούπολη σε οποιοδήποτε άθλημα, πηγαίνουν και τη βλέπουν από κοντά.

Ο Φώτης, γιος του προέδρου της Beyoglou Sport για αρκετά χρόνια τη δεκαετία του ’90, θυμάται να είναι ΑΕΚ από πάντα. «Δεν τη διάλεξα, με διάλεξε … τι να πεις σε όλους αυτούς τους ανθρώπους εδώ πέρα; Ότι είσαι ολυμπιακός; Θα ήταν προδοσία για τους πρόσφυγες που τόσο πολύ ταλαιπωρήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια». Η ΑΕΚ τον βρήκε, δεν τη βρήκε αυτός. Ο πατέρας του, με τον οποίο συνομιλήσαμε, μας είπε κι αυτός το ίδιο: πως έγινε ΑΕΚ από τον δικό του πατέρα. «Όλοι εμείς στην Πόλη ήμαστε ΑΕΚ από πάντα. Με τη “συμφορά του ‘55”[41] αυτό έγινε ακόμα πιο ισχυρό. Έφυγαν πολλές χιλιάδες από εδώ... Εμείς που μείναμε εδώ, όταν μιλάγαμε μαζί τους στην Ελλάδα, πρώτα τους ρωτάγαμε τι κάνουν και όλα τα πολιτικά, τα θέματα υγείας και τα σημαντικά, κι όταν χαλαρώναμε λέγαμε για μετά τι κάνει η ΑΕΚ… Ήταν κάτι που μας ένωνε και ακόμα μας ενώνει.. Ένωσις δεν σημαίνει άλλωστε και η ΑΕΚ;»

Με τον καιρό, και ειδικά με τα πρωταθλήματα και τα Κύπελλα της δεκαετίας του ’30, η φήμη της εξαπλώθηκε. Μέχρι τη δεκαετία του ’50, όπως πολλοί συνομιλητές μας είπαν, οι πρόσφυγες υποστήριζαν παραπάνω από μία προσφυγική ομάδα: ΑΕΚ, Απόλλων, ΠΑΟΚ, Πανιώνιο… Από τη δεκαετία του ’60 και μετά συναντάμε έντονα το φαινόμενο της υποστήριξης μίας μόνο ομάδας.[42]

Ο Μάνος είναι σήμερα 60 ετών και ζει στην Αλεξανδρούπολη. Οι γονείς του ήρθαν στην πόλη το ’22, πρόσφυγες από το Εντιρνέ της ανατολικής, τότε, Θράκης. Θυμάται πως όλη του η οικογένεια και οι γείτονες, άντρες και γυναίκες, ήταν ΑΕΚ και ΠΑΟΚ. Υποστήριζαν και την τοπική ομάδα του Εθνικού όταν έπαιζε με την Κομοτηνή ή την Καβάλα, αλλά πιο

[41] Αναφέρεται στα Σεπτεμβριανά του ’55.
[42] Τότε είναι η περίοδος των συγχωνεύσεων. Αν μια πόλη είχε τρεις ομάδες, συγχωνεύονταν σε μία.

πολύ τον ΠΑΟΚ και κυρίως την ΑΕΚ. «Εμείς τα παιδιά τους, αλλά και τα ξαδέρφια μου, όλοι μας ήμασταν ΑΕΚ. Μόνο ΑΕΚ. Αυτή ήταν η ομάδα των προσφύγων εδώ στη Θράκη… Κι ας μην την είχαμε δει από κοντά ποτέ… Την ακούγαμε στο ράδιο και μετά τη βλέπαμε και στην τηλεόραση… Κι εμείς και τα παιδιά μας ΑΕΚ γίνηκαν… Καμάρι μου, δεν μπορείς να έχεις προσφυγέψει και να μην αγαπάς την ΑΕΚ…»

Η μνήμη στρέφεται προς ένα τραυματικό παρελθόν όπου ένας εκτοπισμός από τα σπίτια τους και τις ζωές τους γεφυρώνεται και επανασυγκροτείται μέσω αυτής. Το τραύμα του εκτοπισμού και η απώλεια γίνονται αφήγηση, και η εμπειρία μιας γενιάς ανθρώπων αφήνει το ίχνος της στην επόμενη. Η αφήγηση γίνεται μαρτυρία (wintnessing) και ο ίδιος «μάρτυρας» μιας βαθιάς μνημονικής εικόνας. Αυτή η εμμένεια στη μνήμη δεν είναι ακριβώς μια επιλογή, αλλά σχετίζεται με αυτό που ο Primo Levy (1998) , μιλώντας για την εβραϊκή κοινότητα και το Ολοκαύτωμα, ονόμασε «Καθήκον της μνήμης».

Οι πρόσφυγες το ’20, που έζησαν ένα Τραύμα και μια σκληρή Απώλεια, είχαν Καθήκον μέσω των αφηγήσεων να τα μεταφέρουν στα παιδιά τους. «Η οικογένεια είναι ο πλέον προνομιακός τόπος όπου μεταφέρεται η μνήμη… Κι αυτό γιατί μεταφέρεται μέσα από το ίδιο το σώμα» (Hirsch 2008: 109). Η Marianna Hirsch, στο «Η γενιά της Μετα-Μνήμης» *The Generation of Post-Memory* (2008), χρησιμοποιεί τον όρο *μετα-μνήμη* για να περιγράψει ακριβώς τη σχέση της δεύτερης και της τρίτης γενιάς με τέτοια πολύ σημαντικά και τραυματικά συμβάντα, τα οποία μεταφέρονται και εγκαθιδρύονται τόσο βαθιά, ώστε πλέον αποτελούν μνήμες των επόμενων γενεών (ό.π.: 103). Ασχολείται με το Ολοκαύτωμα και με όσα η Diana Taylor ονόμασε «ρεπερτόριο της ενσαρκωμένης γνώσης» («repertoire of embodied knowledge») και αφορούν οικογενειακές φωτογραφίες και οικογενειακές αφηγήσεις. Βλέπει μια δύναμη ειδικά στη φωτογραφία, η οποία έγκειται στην αισθητηριακή πρόσβασή της ή την υπόσχεση αυτής της πρόσβασης στο *παρελθόν.* «Οι ιστορίες, οι εικόνες αλλά και οι εμπειρίες αυτών – που – ήρθαν - μεταβιβάζονται ως αναμνήσεις των επόμενων. Μεταβιβάζονται τόσο βαθιά και επιδραστικά που φαίνεται να εγκαθιδρύουν δικές τους μνήμες, και ο τρόπος που αυτό γίνεται δεν είναι μέσω “ανάκλησης” (recall) αλλά μέσω “φαντασιακής επένδυσης” (imaginative investment)» (ό.π.: 106-107).

Ο Δημήτρης γεννήθηκε τη δεκαετία του ’70 στα Σούρμενα.[43] Εκεί ζει και εργάζεται

[43] Προσφυγική συνοικία της σημερινής περιοχής Ελληνικού-Αργυρούπολης. Άρχισε να κατοικείται το 1925 από Πόντιους που κατάγονταν από τα Σούρμενα της ανατολικής Τραπεζούντας.

με την πενταμελή οικογένειά του: «ΑΕΚ οι παππούδες, ΑΕΚ ο πατέρας μου, ΑΕΚ κι εμείς. Και οι πέντε. Δεν μπορείς να κάνεις αλλιώς… Έτσι πάει το πράμα από γενιά σε γενιά για να θυμόμαστε. Η ΑΕΚ μάς έμεινε και το πανηγύρι στις αρχές Μάη… που ξανασυναντάμε τους νεκρούς μας[44]… Για εμάς τους Πόντιους είναι σημαντικό να θυμόμαστε… Άμα ξεχάσουμε, γινόμαστε σαν όλους τους άλλους. Αθηναίοι, Έλληνες απλοί... όπως και να το πεις… Το ’80, θυμάμαι, οι πατεράδες μας μαζεύονταν στα καφενεία και βλέπανε την ΑΕΚ. Κι εμείς μαζί. Και συγκινιόμασταν όλοι παρέα άμα νικάγαμε. Μετά πηγαίναμε στη γειτονιά και το λέγαμε και στους παππούδες – “Παππού, νίκησε η ΑΕΚ, είναι πρώτη και μάλλον θα πάρει το πρωτάθλημα”... Και μερικοί κλαίγανε… Ο παππούς μου συχνά κοίταζε πέρα τη θάλασσα κι έκλαιγε… Ολόκληρη ζωή αφήσανε πίσω».

Διαγενεακά, η μετα-μνήμη των εγγονών μπερδεύεται με τη μνήμη των πατεράδων και των παππούδων, έχει δυσδιάκριτα όρια.[45] Το καθήκον να θυμάσαι (Remember) είναι ουσιαστικά καθήκον να ανα-συγκροτεί και να ανα-συστήνει (re-member) κανείς ό,τι καταστράφηκε (dis-member), ό,τι αποσυντέθηκε, ό,τι διαμελίστηκε. Σχετίζεται πάντα με μία απώλεια[46]

Ο κύριος Τάσος, σήμερα 85 ετών, μένει με την κόρη του στην Καλογρέζα, αλλά μέχρι πριν 20 χρόνια ζούσε στη Νέα Ιωνία. «Εκεί γεννήθηκα, το 1935, σε ένα χαμόσπιτο στους Ποδαράδες. Έτσι το λέγαμε τότες, και μετά Νέα Σπάρτη, και μετά Νέα Ιωνία, γιατί ήρθαν κι άλλοι πρόσφυγες και από άλλες περιοχές και δεν ήταν σωστό. Ο πατέρας μου, ο κυρ-Φώτης, είχε έρθει από τη Σπάρτη της Αττάλειας πρόσφυγας το 1923. Να ’ναι καλά ο Πλαστήρας που μας έδωσε τούτα τα χωράφια… Εδώ όλοι ήμασταν ΑΕΚ… ήμασταν και κοντά στο γήπεδο… κάποιοι από τη Σαφράμπολη, εδώ παραδίπλα είχανε πάει να βοηθήσουν και στο χτίσιμο… Όλη η γειτονιά άκουγε τα ραδιόφωνα με την ΑΕΚ… και ακουγότανε σα να ’ναι στέρεο, απ’ όλα τα σπίτια το ίδιο… Έξω στις αυλές τους, με ένα ποτήρι κρασί ο καθένας, άκουγε και σκεφτότανε τα δικά του… Εμείς, μικρά παραδίπλα, ακούγαμε κι εμείς και θέλαμε να πάμε να δούμε τι είναι δα αυτή η ΑΕΚ. Σαν όνειρο ήταν εκείνα τα απογεύματα … και όλο κέρδιζε η ΑΕΚ, και να σου εμείς να καμαρώνουμε σαν γαλιά και να τρέχουμε μετά

[44] Πολύ σημαντικό ταφικό έθιμο για τους Πόντιους που ζουν στα Σούρμενα. Κυριακή του Θωμά, και μετά τη Θεία Λειτουργία, ο κόσμος κατευθύνεται στο νεκροταφείο. Στους οικογενειακούς τάφους στρώνεται ένα τραπεζομάντηλο κι επάνω κόκκινα αυγά, τσουρέκια, ούζο και διάφορα φαγητά. Εκεί, η οικογένεια θυμάται τους νεκρούς της και τελούνται ξεχωριστά τρισάγια σε κάθε τάφο.

[45] Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην έμφυλη διάσταση αυτής της διαγενεακής ανταλλαγής μεταξύ παππού-πατέρα-γιου.

[46] Για τη ιστορία της σύζευξης ανθρωπολογίας και ψυχανάλυσης βλ. περιοδικόΕκ των Υστέρων τευχος 14 2006 «Ψυχανάλυση και κοινωνική Ανθρωπολογία».

έξω όλα τα πιτσιρίκια και να φωνάζουμε "ΑΕΚ- ΑΕΚ"».

Οι παππούδες, στους πατεράδες και αυτοί στα εγγόνια στόμα με στόμα κληρονόμησαν αυτές τις εικόνες, τις έκαναν κτήμα τους και είναι σαν να ήταν κι αυτοί σε εκείνες τις φτωχικές αυλές, τις ασπρόμαυρες εκείνες μέρες. Ασπρόμαυρες σαν τις φωτογραφίες που τραβήχτηκαν τότε και η εικόνα τους πέρασε κάτω από το δέρμα των ανθρώπων και δημιούργησε έναν ζωτικό χώρο μέσα τους, που, σαν γέφυρα, συνδέει παρόν, παρελθόν και μέλλον… ζωές διαφορετικών γενεών και εποχών.

Η κόρη του κυρίου Τάσου μας είπε πως αυτή η εικόνα μεταφέρθηκε και στις πολυκατοικίες του '80 στην Καλογρέζα:

«Το '70 έγιναν κάποιες πολυκατοικίες, που ήρθε αρκετός κόσμος από τη Νέα Ιωνία που ήθελε πιο καθαρά σπίτια κάπως και μείνανε εδώ. Θέλανε να διώξουνε τη μουτζούρα από τα ανθρακωρυχεία που δουλεύανε εδώ παραδίπλα… Και τις Κυριακές άκουγες από τις πολυκατοικίες τα τραντζιστοράκια να παίζουν την ΑΕΚ. Όλα τον ίδιο σταθμό και να πανηγυρίζει η γειτονιά όταν έβαζε γκολ η ΑΕΚ. Μετά κατέβαιναν όλοι στην ΕΒΓΑ και στα καφενεία και κερνιόντουσαν… Κι εμείς ΑΕΚ φυσικά, κι ο γιος μου κι η κόρη μου. Ο άντρας μου δεν ασχολιότανε – παναθηναϊκός, τάχα μου, ήτανε, αλλά τον κάνανε ΑΕΚ τα παιδιά…»

Οι πολυκατοικίες της Καλογρέζας, της Καλλιθέας, της Νέας Ιωνίας, της Νέας Χαλκηδόνας, της Νίκαιας και αμέτρητων γειτονιών της Αθήνας και της Ελλάδας, τις δεκαετίες του '70 και του '80, φιλοξένησαν όσους πρόσφυγες ήθελαν να διώξουν τη μουτζούρα, τη λάσπη και τη σκόνη από τα κουρασμένα σώματά τους. Συχνά για χατίρι των παιδιών τους που ήθελαν κάτι πιο μοντέρνο και καθαρό, κι αυτό εκείνη την εποχή ήταν οι νεόδμητες πολυκατοικίες. Εκεί ακριβώς μεταφέρθηκε το κλίμα των αυλών που για αρκετά χρόνια «μύριζε όπως παλιά», αλλά σιγά σιγά η μυρωδιά αυτή άρχισε να χάνεται. Όσο οι φωτογραφίες χρωματίζονταν, τόσο εξασθενούσαν οι μυρωδιές.

Πρόκειται για τη μνήμη ως στρατηγική ταυτότητας και ως πολυπρισματικό πεδίο «χρονικοτήτων» παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, με βασικό φορέα αυτής της επιτέλεσης το ίδιο το σώμα και τις αισθήσεις του. Οι επόμενες γενιές, γεννημένες στον ελλαδικό χώρο, πλέον θυμούνται τον εκτοπισμό *σα να τον υπέστησαν οι ίδιες*. Μιλούν σε πρώτο πληθυντικό («όταν μας έδιωξαν», «όταν ήρθαμε εδώ»), και αυτή η μετα-μνήμη περνά από μικρές, θραυσματικές, προφορικές ιστορίες. Περνά από το ύφος όσων αφηγούνταν ή δεν αφηγούνταν και απλά *χάζευαν τη θάλασσα*… Περνά μέσα από τις μυρωδιές και τις γεύσεις των φαγητών, καθώς, όπως η Νάντια Σερεμετάκη αναφέρει,

ολόκληρη εποχή μπορεί να κλειστεί στην αφή και τη γεύση ενός ροδάκινου (Σερεμετάκη 1997: 29-63).

Μέσα από «μικρά» και συχνά ξεχασμένα από την Ιστορία, που μόνο στόμα με στόμα, σώμα με σώμα, και αίσθηση με αίσθηση κυκλοφορούν ανάμεσα στους ανθρώπους, αφήνοντας ένα ίχνος που εν δυνάμει γίνεται ταραχή όταν ενεργοποιηθεί από κάτι συχνά απρόσμενο: «Έναν αμανέ ακούω… ένα μπαχάρι μυρίζω και η καρδιά μου αλαφιάζεται… πάω πίσω… χωρίς να το θέλω… είμαι στην παλιά Νέα Ιωνία… κι ας μην την πρόλαβα όπως ήταν.... κι ας μην την έζησα». Και γιατί να επιστρέφει κανείς εκεί όπου οι γονείς ή οι παππούδες του έζησαν κάτι τραυματικό;

Η ανθρωπολόγος Maruska Svasek, μιλώντας για τους Γερμανούς (Sudeten) που οι Σοβιετικοί εκτόπισαν από τα εδάφη της Δυτικής Τσεχοσλοβακίας όπου διέμεναν, μας μιλά για *συν-θυματοποίηση (co-victamization)* αυτής της κοινότητας, όταν ένα τραυματικό γεγονός (ο εκτοπισμός) επιλέγεται να μπει στο κέντρο στης ταυτότητας και της υποκειμενοποίησης (Maruska Svasek 2005: 202-203). Στο συλλογικό επίπεδο και στο επίπεδο της κοινότητας, σύμφωνα με τη Svasek, μιλάμε πλέον όχι για απλά θύματα αλλά για συν-θύματα (co-victims). Οι αεκτζήδες, τοποθετώντας στο κέντρο και στον πυρήνα της διαδικασίας ετεροποίησής τους την προσφυγικότητα και την Απώλεια, συγκροτούν ακριβώς αυτή τη διαδικασία συν-θυματοποίησης.

«Η ταυτότητα συγκροτείται εδώ με βάση την απώλεια αυτού που δεν υπάρχει πια σε μια προσπάθεια ενσωμάτωσης του απολεσθέντος αντικειμένου» (Γκέφου-Μαδιανού 2003: 73). Μια κεντρική απώλεια για τους αεκτζήδες είναι οι πατρίδες που άφησαν πίσω το 1922 οι πρόσφυγες και δημιουργοί της ομάδας. Αυτή η αρχική απώλεια, αυτό το αρχικό Τραύμα, κάνει[47] να «εμπεδώνεται βαθμηδόν ένα πρότυπο του υποκειμένου ως αυτού-που-μπορεί-να-τρωθεί» (Δεμερτζής: 145). Αυτό συμβαίνει γιατί «το Τραύμα λειτουργεί ως ένα «σημείο διαρραφής» («point de capiton»[48]) που οργανώνει αναδρομικά το περιεχόμενο του λόγου (τα αιωρούμενα σημαίνοντα) εγκαλώντας τα υποκείμενα στη θέση του θύματος» (Δεμερτζής: 146). Η Απώλεια μπαίνει στο κέντρο. Οι αεκτζήδες, ως συν-

[47] Ο Δεμερτζής αναφέρει επίσης ότι «με το Αρχικό Τραύμα διαρρηγνύεται η εμπιστοσύνη σε θεσμούς και συστήματα αναφοράς», κάτι που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

[48] Το «point de capiton» είναι λακανικός όρος που χρησιμοποιεί ο Ernesto Laclau στις αρχές της δεκαετίας του ’90, για να μιλήσει για την ταύτιση σημαίνοντος και σημαινόμενου – αν και όποτε αυτή συμβαίνει. Για τον Laclau και εντονότερα για τη Judith Butler, καταστατικά αυτό δεν συμβαίνει ποτέ, εξ ου και οι έννοιες είναι πάντα ανοιχτές νοήματος.

θύματα όσο περνούν τα χρόνια μετατρέπουν αυτή την Απώλεια σε σύνθημα. Συνθηματοποιούν τη συν-θυματοποίηση.

«Πέρα κι Αϊβαλί έγινε καταστροφή, μα μια Ιδέα
από τον ξεριζωμό γεννήθηκε από Πρόσφυγες εδώ…
Μια Ιστορία από την Πόλη μάς μεγαλώνει από παιδιά.
Το μεγαλείο σου δεν τελειώνει, ΑΕΚ Ιδέα μοναδικά…
Εικόνες αλησμόνητες ισόβια μες το μυαλό μου
μες του Βοσπόρου τα στενά ξεκίνησε το όνειρό μου
το 'φεραν οι παππούδες μας στης Φιλαδέλφειας τα μέρη
εκεί σε πρωτογνώρισα, ολόκληρη η Γη το ξέρει…
ΟΟΟΑΕΚΑΡΑ η Ιστορία ΟΟΟΑΕΚΑΡΑ είμαστε εμείς
ΟΟΟΑΕΚΑΡΑ η Ιστορία δεν έχει τέλος, μόνο αρχή…» [49]

(Ένα σύνθημα που αφηγείται την Ιστορία της ΑΕΚ. Είναι αρκετά καινούργιο και ίσως το πλέον αγαπημένο των νεαρών οπαδών).

Τι ψάχνουν νέοι άνθρωποι να βρουν στον τόπο όπου οι προηγούμενες γενιές υπέστησαν μια *απώλεια*; Τι ψάχνουν νέοι άνθρωποι μέσα σε συντρίμμια; Γιατί εμμένουν σε αυτή την αναζήτηση και επιστροφή; Η Άννα Βιδάλη, στο *Μαρτυρίες από τον Εμφύλιο* (1999), μελετά ακριβώς τη *διαγενεακότητα του τραύματος*. Γονείς που έζησαν τον ελληνικό Εμφύλιο και τα παιδιά τους που εκτέθηκαν στις αφηγήσεις τους είναι οι πρωταγωνιστές της έρευνάς της. «Τα παιδιά όσων είχαν βιώσει τραυματικό γεγονός ασυνείδητα επιθυμούν να επιστρέψουν στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο του τραύματος των γονιών τους και να "ξαναζήσουν" τις εμπειρίες τους», κι ενώ γονείς και παιδιά δείχνουν να συμφωνούν πως "κάτι τέτοιο", κάτι σαν εκείνο που συνέβη τότε, δεν θα έπρεπε να ξανασυμβεί, εντούτοις εμμένουν εκεί, στη χρονικότητα που συνέβη το Τραύμα, και το βίωμα των γονιών και των παππούδων τροφοδοτεί με υλικό και συσκοτίζει τη διάκριση σε ό,τι ανήκει στην πραγματική εμπειρία των γονέων και σε ό,τι ανήκει στο φαντασιακό των παιδιών τους» (Βιδάλη ό.π.: 92-93). Κάπως έτσι απαντιέται το *τι ψάχνουν οι νέοι άνθρωποι μέσα στα συντρίμμια* και γιατί επιμένουν να «τριγυρνάνε» στο Πέρα, στο Αϊβαλί και στου Βοσπόρου

[49] https://www.youtube.com/watch?v=vUflJsU8XAM

τα στενά, αφού, «Μέσα από τη διαδικασία της Αφήγησης καταργούνται τα όρια μεταξύ ζωντανών και νεκρών επιτρέποντας τη συνάντησή τους» (Ρασιδάκη: 69).

Κλείνοντας θα βάλω ένα ερώτημα το οποίο θέτει η ψυχίατρος Ιωάννα Παναγιωτοπούλου στο *Αποκλεισμένο Πένθος* (2005). «Πώς μπορεί να πενθήσει κάποιος αυτό που δεν γνώρισε, που δεν συνάντησε, αυτό που δεν χόρτασε, αυτό που δεν γεύτηκε;» (Παναγιωτοπούλου: 32). Κατά τη γνώμη μου, όμως, τίθεται και ένα ζήτημα τού κατά πόσον αυτή η συνθηματοποίηση της συν-θυματοποίησης οδηγεί σε κάποιας μορφής ολοκλήρωση της διαδικασίας του Πένθους ή αν θα πρέπει να μιλάμε κυρίως για το *πλεόνασμα υποκειμενικότητας* στο εσωτερικό της κοινότητας. Ο *Νηπενθής Θρήνος*, ο Θρήνος με εκκωφαντικό θόρυβο, καθιστά το Πένθος Ατελές. Δεν επιτρέπει την ολοκλήρωση της διαδικασίας του Πένθους αλλά τελικά «ο ίδιος ο Θρήνος γίνεται η ραχοκοκαλιά της Ταυτότητας» (Άννα Ποταμιάνου: 4).

Biii: «Μοναδική Βασίλισσα σε Όλη την Ευρώπη». Η κατάκτηση του ευρωπαικού κυπέλλου το 1968 και το «καμάρι της προσφυγιάς»



(Τη φωτογραφία με το κατάμεστο Καλλιμάρμαρο και το σκορ από τον τελικό του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου το 1968 την είδαμε σε αμέτρητα αεκτζήδικα στέκια, καφενεία και κλαμπ).

Μια πολύ βαθιά εικόνα και ένα πολύ κρίσιμο συμβάν στην Ιστορία της ομάδας, αν και δεν αφορά την ομάδα ποδοσφαίρου αλλά την ομάδα του μπάσκετ, είναι η κατάκτηση του πρώτου ευρωπαϊκού Κυπέλλου από ελληνική ομάδα. Η ΑΕΚ, τον Απρίλιο του 1968, κατέκτησε το ευρωπαϊκό Κύπελλο, κάτι που συνέβη για πρώτη φορά στην Ιστορία του ελληνικού αθλητισμού γενικότερα. Η ανάμνηση αυτής της επιτυχίας συνδέεται με συν-αισθήματα που σε τέτοια ένταση τα συναντάμε για πρώτη φορά στη συναισθηματική

οικονομία της ΑΕΚ. Η ιστορική στιγμή όπου συνέβη αυτή η τρομερή για την εποχή επιτυχία αποτελεί το σημείο στο οποίο οι αεκτζήδες ποθούν έκτοτε να επιστρέψουν.

Η ΑΕΚ αντιμετώπισε τη Σλάβια Πράγας, και η εικόνα του κατάμεστου Καλλιμάρμαρου, με 80.000 κόσμο (ακόμα αποτελεί ρεκόρ Guinness προσέλευσης κόσμου σε αγώνα μπάσκετ) και το ταμπλό με το σκορ ΑΕΚ – SLAVIA 89-82, είναι μια εικόνα από την οποία εκκινούν θεμελιώδη συναισθήματα για τους αεκτζήδες. Το «αεκτζήδειν» ως συγκρότηση υποκειμενικότητας ακουμπά πάνω σε αυτή την εικόνα. Η *καθολική αποδοχή* που αναζητούν ή αναζητούσαν για δεκαετίες και αποτελεί τον συναισθηματικό πυρήνα των οπαδών της ομάδας θα μπορούσαμε να πούμε πως προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από αυτή τη *βαθιά εικόνα* και αυτό το πολύ *κρίσιμο συμβάν* της Ιστορίας της ομάδας, αλλά και του ελληνικού αθλητισμού γενικότερα.

Στο γήπεδο και στα ραδιόφωνα, θεατές και ακροατές τότε ήταν οπαδοί όλων των ομάδων, ήταν εκατομμύρια Έλληνες, αφού η Χούντα είχε φροντίσει για προφανείς λόγους να καταστήσει τον αγώνα κεντρικό γεγονός της δημόσιας σφαίρας όχι μόνο εκείνη τη μέρα, αλλά για πολλές εβδομάδες.

Οι σημερινοί 70χρονοι αεκτζήδες παίζουν ένα μικρό παιχνίδι μνήμης με το «πού ήσουν εκείνη τη μέρα στις 4 Απρίλη του 1968 – πού είδες το ματς;». Έχουμε ακούσει πολλές ιστορίες για εκείνη τη βραδιά. Έχουμε ακούσει για ανθρώπους που έκαναν με τα πόδια τρεις και τέσσερις ώρες δρόμο, έχουμε ακούσει ανθρώπους να θυμούνται «απ' έξω» το σπικάζ των τελευταίων λεπτών του αγώνα από τον Βασίλη Γεωργίου.[50] Μίλησα με ανθρώπους που δεν βρήκαν εισιτήριο εκείνη τη μέρα κι έμειναν από έξω, με ανθρώπους που άκουγαν το ματς στο τραντζιστοράκι και η αγωνία τους είχε «χτυπήσει κόκκινο».

Κατά τη διάρκεια της διατριβής συγκεντρώθηκε ένα αρκετά πλούσιο υλικό σε σχέση με εκείνη τη βραδιά και το πώς την έζησαν οι άνθρωποι τότε. Πολύ ενδιαφέρον έχει ότι πολλοί συνομιλητές μου κάπως εκ των υστέρων θυμήθηκαν πράγματα ή κάπως ένιωσαν την ανάγκη να τα μοιραστούν, μετά την κυκλοφορία της ταινία του Τάσου Μπουλμέτη *1968,* η οποία έχει ως θέμα την κατάκτηση του Κυπέλλου Ευρώπης από την ΑΕΚ και κυκλοφόρησε σε διανομή το 2018. Μετά την προβολή της ταινίας, στην οποία πήγαιναν συχνά παρέες με μέλη από τρεις διαφορετικές γενιές, με όσους ανθρώπους μιλούσα όλοι τους ξαναγύριζαν κάπως τη σκέψη τους στον Απρίλιο του 1968 και ο καθένας τους θυμόταν

[50] https://www.youtube.com/watch?v=LsyCyiAOjUc&ab_channel=Aekofrenis

ιστορίες που είχε ζήσει ή του είχαν αφηγηθεί. Ένα «κρίσιμο συμβάν» του παρελθόντος απέκτησε μια ένταση από το παρόν, και οι μνήμες των ανθρώπων στράφηκαν εκ νέου προς αυτό.

Ο κύριος Μίλτος σήμερα είναι 75 ετών και ζει στη Νίκαια από πάντα. Οι γονείς του μικρά παιδιά ήρθαν ως πρόσφυγες από τα Μουδανιά. Το 1968 είχε μόλις απολυθεί από τη στρατιωτική του θητεία και μάθαινε την τέχνη του ξυλοτεχνίτη σε έναν μάστορα στα Μανιάτικα.

«Μίλτο τον λέγανε κι αυτόν – Μιλτιάδη τον φωνάζανε και ήταν κατά βάθος καλός, αλλά πολύ αυστηρός με τους μαθητευόμενούς του… όλη τη μέρα μας φώναζε… κι όλο κοπάναγε το χέρι του στον πάγκο… μ' εμένα ειδικά όλο κάτι έβρισκε που έκανα λάθος… όλο με απόπαιρνε…». Ο κύριος Μίλτος άκουσε το ματς στο σπίτι στο ραδιόφωνο και όταν νίκησε η ΑΕΚ ένιωθε ότι είχε σηκωθεί δύο μέτρα πάνω από τη Γη… «Ίσα με τον Τρόντζο ψηλά είχα φτάσει… τον Μιλτιάδη την άλλη μέρα ούτε που τον έβλεπα μπροστά μου… μπήκα στο ξυλουργείο και καμάρωνα σαν παγώνι… όλοι οι πρόσφυγες είχαμε ψηλώσει εκείνη τη νύχτα και το καταλάβαινες στις καλημέρες την επόμενη μέρα… τις λέγαμε αλλιώς! Ο Μιλτιάδης, που ήταν ολυμπιακός, ήρθε προς το μέρος μου, με χάιδεψε στο κεφάλι, μου έριξε και μια σιγανή και είπε μπροστά σε όλους: "Ο Μίλτος σήμερα θα είναι ο αρχιμάστορας και να τον ακούτε… σαν να μιλάω εγώ να τον θεωρείτε"… Είχα όντως ψηλώσει πολύ εκείνη τη νύχτα και για ημέρες μετά πετούσα στα σύννεφα… Δεν θυμάμαι να έχω ξανανιώσει έτσι… τέτοιο καμάρι για το οτιδήποτε».

«Σα γεγονός μπορεί μόνο να συγκριθεί με το Ευρωμπάσκετ του '87 και με το Γιούρο στο ποδόσφαιρο το 2004… αλλά σκέψου ότι τότε ήταν μυθικό από μόνο του να παίζει ελληνική ομάδα με ξένη – όπως λέγαμε τότε… και ήταν η πρώτη μεγάλη επιτυχία που έβγαλε τον κόσμο στους δρόμους με τέτοια μαζικότητα… Για εμάς τους αεκτζήδες ήταν απίστευτη η περηφάνια… Φαντάζομαι έτσι θα ένιωθαν οι οικογένειες του Γκάλη, ή του Γιαννάκη, ή των παιχτών του Γιούρο το 2004… ότι κάναμε όλους τους Έλληνες περήφανους για κάτι που καταφέραμε εμείς… οι δικοί μας άνθρωποι… όλοι οι Έλληνες ήταν, αλλά εμείς οι πρόσφυγες καμαρώναμε διπλά», θυμάται ο κύριος Σπήλιος, που ήταν από αυτούς που δεν χώρεσαν τότε στο Καλλιμάρμαρο.

Το συναίσθημα της περηφάνιας, *το καμάρι,* είναι κοινός παρονομαστής των αφηγήσεων. Μιας υπερηφάνειας που φέρνει η καθολική αποδοχή/παραδοχή («μας

παραδέχτηκε όλη η Ελλάδα τότε!») και προσέδωσε στην μπασκετική ομάδα του συλλόγου το προσωνύμιο της «Βασίλισσας».

«ΑΕΚ, γερά, με τσαμπουκά θα γίνεις πάλι πρώτη,
Μοναδική Βασίλισσα σε όλη την Ευρώπη»

Τραγουδούν έκτοτε σε κάθε αγώνα της ΑΕΚ στο μπάσκετ οι οπαδοί της, θυμίζοντας σε εαυτούς και άλλους την ιστορική εκείνη επιτυχία, επιζητώντας να ξαναζήσουν μια τέτοια χαρά και απόλαυση. Για τους αεκτζήδες είναι ο αγώνας που άλλαξε τον ρου της Ιστορίας της ομάδας και την τοποθέτησε πλέον στο κάδρο όλης της Ευρώπης και όχι μόνο της Ελλάδας.[51]

Αυτό το «καμάρι», το συναίσθημα της περηφάνιας για κάτι με το οποίο σχετίζεται κανείς άμεσα, κάτι με το οποίο έχει συναισθηματική εγγύτητα, είναι πολύ σημαντικό έκτοτε στην κοινότητα των αεκτζήδων και βασικό συναισθηματικό μοτίβο πλέον. Το να είσαι περήφανος για κάτι που είναι κοινά και καθολικά παραδεκτό αποτελεί ή αποτελούσε μια βασική συνιστώσα σε όλες τις διαδικασίες που έχτιζαν και χτίζουν τη ριζική ετερότητα που επικαλούνται και αισθάνονται οι αεκτζήδες σε σχέση με τους «Άλλους» οπαδούς. Συχνά ρωτούσα τους αεκτζήδες: «Μα και οι ολυμπιακοί καμαρώνουν που έχουν 40 πρωταθλήματα. Ο κάθε οπαδός καμαρώνει για κάτι που έκανε η ομάδα του». Η απάντηση του κυρίου Μίλτου συμπυκνώνει καλύτερα από οποιαδήποτε ανάλυσή μου αυτό που προσπαθώ να φωτίσω: «Καμαρώνουν μόνοι τους όμως και μεταξύ τους τα λένε αυτά τα παραμύθια… αφού τα μισά πρωταθλήματα είναι κλεμμένα… Δεν καμαρώνουν παρά κοκορεύονται!» Αυτό το *καμάρι* εκείνης της βραδιάς, μέσα από τις αφηγήσεις και τα ντοκιμαντέρ και ταινίες που γυρίστηκαν έκτοτε, το βλέπουμε ακόμα και σήμερα να διαπερνά όλη την αεκτζήδικη κοινότητα. Πριν το 1968 είχαν συμβεί και άλλα γεγονότα,

[51] Εδώ να σταθούμε σε ένα ακόμα σημείο που σχετίζεται με τη μνήμη της κατάκτησης του ευρωπαϊκού Κυπέλλου το 1968. Δυο χρόνια πριν, η ΑΕΚ είχε χάσει έναν εν ενεργεία υψηλού επιπέδου αθλητή της, τον Γεώργιο Μόσχο. Είχε καρκίνο ενώ αγωνιζόταν στην ομάδα, και μάλιστα δεν μπόρεσε να αγωνιστεί στον μικρό τελικό του Κυπέλλου Πρωταθλητριών το 1966. Σε κάθε επέτειο από την κατάκτηση του 1968, όλοι θυμούνταν και τον Γεώργιο Μόσχο. Από το 1989 είχε δοθεί και το όνομά του στο Γήπεδο μπάσκετ της ΑΕΚ, οπότε η ιστορία του είχε γίνει πολύ ορατή και στους νεότερους. Στις επετείους από την επιτυχία της ομάδας του 1968, που γίνονται κάθε χρόνο, μνημονεύεται κάθε φορά ξεχωριστά και ο άτυχος μπασκετμπολίστας.

Στην ταινία *1968* του Τάσου Μπουλμέτη γίνεται εκτενής και πολύ συναισθηματική αναφορά στον Γεώργιο Μόσχο. Έτσι, πολλοί νέοι αεκτζήδες πλέον τον μνημονεύουν ως μέλος της ομάδας του ’68, «στραπατσάροντας» τη γραμμικότητα του ιστορικού χρόνου, συμπυκνώνοντας γεγονότα διαφορετικών ιστορικών στιγμών σε μία. Η έμφαση της μνήμης και ο χώρος που παίρνει σε αυτήν ένα θλιβερό περιστατικό, όπως ο θάνατος ενός νέου ανθρώπου και πολύ σημαντικού αθλητή, παράλληλα με ένα γεγονός χαράς όπως μια μεγάλη νίκη, αφήνει τελικά μια γεύση γλυκόπικρη στην όλη ανάμνηση, κι αυτό συνέβη εκ των υστέρων.

πρωταθλήματα, σημαντικές νίκες, κύπελλα, πρωτιές. Όμως αυτό το Κύπελλο είχε το πιο βαθύ αποτύπωμα στους αεκτζήδες και ολοκλήρωσε μια διαδικασία νοηματοδότησης και ενσυναίσθησης του συλλόγου, το λεγόμενο «καμάρι της προσφυγιάς».

Το 1968, η πρώτη κατάκτηση Ευρωπαϊκού Κυπέλλου από ελληνική ομάδα ήταν κάτι αδιανόητο μέχρι τότε. Η μυθική βραδιά στο Καλλιμάρμαρο και οι απίστευτης δύναμης στιγμές *καθαρής και ανείπωτης χαράς και ευτυχίας* που βίωσαν απρόσμενα τότε οι άνθρωποι «ταξίδεψαν» μέχρι σήμερα. Το *καμάρι* που βίωσαν και βιώνουν ακόμα είναι κι αυτός ένας ψίθυρος ανάμεσά τους. Είναι ο συναισθηματικός τόπος που, ενώ βρίσκεται στο παρελθόν, είναι και για τους νέους αεκτζήδες ο τόπος όπου θέλουν να βρεθούν και το *τοπίο* όπου λαμβάνουν χώρα πολλά από τα όνειρά τους. Όπως μου έλεγε και ο κύριος *Κώστας,* «τα βράδια βλέπω διάφορα όνειρα, ότι κάνω ετούτο ή ότι κάνω το άλλο – στο βάθος συχνά άσχετα με ό,τι βλέπω ακούγεται η βουή του κόσμου στο Καλλιμάρμαρο».[52] Ο κύριος Κώστας είχε βρεθεί νεαρός στο Καλλιμάρμαρο και άκουσε τότε εκείνη τη βοή 80.000 κόσμου. Άλλοι ηλικιωμένοι μού είπαν πως *έτσι, στα καλά καθούμενα,* ακούνε τη σπαρακτική μετάδοση του Βασίλη Γεωργίου.[53] «Εκεί που περπατάω μου έρχεται η φωνή του Γεωργίου».

Πρόσφατα ο κύριος Κώστας ξαναβρέθηκε στις κερκίδες να κλαίει για την ΑΕΚ. Τον Μάιο του 2018, όταν, ακριβώς 50 χρόνια μετά το Καλλιμάρμαρο, παίζοντας με αντίπαλο τη Μονακό, η ΑΕΚ βρέθηκε ακριβώς στην ίδια ιστορική θέση (να διεκδικεί το Κύπελλο Ευρώπης). Όλοι τους –είτε ήταν στο γήπεδο είτε έβλεπαν τον αγώνα από την τηλεόραση είτε τον άκουγαν στο ραδιόφωνο– άκουγαν φωνές κι εκείνη τη βουή που ερχόταν από 50 χρόνια πίσω. Στο βίντεο του αγώνα[54] βλέπει κανείς στα τελευταία λεπτά τρεις γενιές αεκτζήδων στις κερκίδες να κλαίνε – σαφώς ασύμμετρα σε σχέση με αυτό που συνέβαινε εκείνη τη χρονική στιγμή. Έκλαιγαν σαν μικρά παιδιά, όχι για εκείνη τη στιγμή, αλλά για όλες τις άλλες στιγμές που καθένας τους είχε φανταστεί ή θυμόταν όσα είχαν συμβεί στο Καλλιμάρμαρο. Οι χρονικότητες διαπλέκονταν και μπερδεύονταν. Το Καλλιμάρμαρο ήταν-ήδη-εκεί, και όσοι ήταν στο γήπεδο, αλλά και οι άλλοι από τα σπίτια, δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν τα δάκρυά τους. Ο κύριος Κώστας το θυμόταν και ανατρίχιαζε : «ΑΕΚ, γερά,

[52] Ο Charles Steward, στο *Οι Πλειάδες των Ονείρων* (2004), μελετώντας το αφηγηματικό τοπίο των ονείρων στην επαρχία της Ελλάδας, κάνει σε σχέση με τα όνειρα μια πολύ γόνιμη συσχέτιση μεταξύ ιδιωτικής εμπειρίας και συλλογικού τρόπου αφήγησης, λέγοντας πως ναι μεν τα όνειρα είναι ιδιωτικές εμπειρίες, έχουν όμως μέσα τους και μοτίβα ή περιβάλλοντα που τα συναντάμε και στο απτό πολιτισμικό περιβάλλον.

[53] https://www.youtube.com/watch?v=G3XC2Z85WME&feature=emb_title&ab_channel=Stefanos

[54] https://www.youtube.com/watch?v=TPhqFZwQba8&ab_channel=SDNA

με τσαμπουκά θα γίνεις πάλι πρώτη – Μοναδική Βασίλισσα σε όλη την Ευρώπη» τραγουδούσαμε για 50 ολόκληρα χρόνια – μόνο που τώρα συνέβαινε μπροστά στα μάτια μας».

Biv : Ο Κώστας Νεστορίδης και το αποτύπωμα του εκλεπτυσμένου επιθετικού ποδοσφαίρου.

«Ο Κώστας Νεστορίδης υπήρξε προικισμένος από τη μοίρα με ένα έμφυτο και ανεπανάληπτο ταλέντο, αυτό της απόλυτης "επικοινωνίας" με την ποδοσφαιρική μπάλα. Χωρίς κάποιος να τον μυήσει και να του διδάξει οτιδήποτε, ο λεπτοκαμωμένος και ντελικάτος πιτσιρίκος έδειξε εξ' αρχής ότι μεταξύ της "στρογγυλής θεάς" και του ίδιου υπήρχε μια μαγική σχέση, και ο χειρισμός της από αυτόν άγγιζε τα όρια του μεταφυσικού. Από τους χωματόδρομους της Δράμας έως τις αλάνες της Καλλιθέας, όπου αναγκάστηκε να μετοικήσει η οικογένεια του αναζητώντας εργασία, και μέχρι τα χωράφια της Πρέβεζας όπου κατέφυγαν στην διάρκεια της Κατοχής, το εκτυφλωτικό ταλέντο του μικρού θάμπωνε απαστράπτον ειδικούς επί του ποδοσφαίρου και μη.
Η ενασχόληση, βέβαια, με το αγαπημένο του ποδόσφαιρο περνούσε πάντα σε δεύτερη μοίρα καθώς κυριαρχούσε η ανάγκη για συνδρομή στα οικονομικά της οικογένειας, κάτι που ανάγκασε τον Νεστορίδη να εργαστεί από μικρός σαν λούστρος, μικροπωλητής τσιγάρων, βοηθός τσαγκάρη ως και βοσκός στην Πρέβεζα» (από την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια της ΑΕΚ, "aekpedia").

Έτσι περιγράφει η ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια της ΑΕΚ τον Κώστα Νεστορίδη. Ο «Νέστορας», όπως τον φώναζαν οι οπαδοί, ήταν *ο μάγος των γηπέδων.* Τρομερός σκόρερ της δεκαετίας του '50 και του '60, με ένα μοναδικό ρεκόρ: αυτό του πρώτου σκόρερ για πέντε συνεχόμενα χρόνια. Είχε κάποια μοναδικά στοιχεία που έχουν κάνει τον κόσμο ανεξαρτήτως ηλικίας να τον θυμάται πολύ έντονα.

Αρχικά το γεγονός ότι ήταν πρόσφυγας, αφού γεννήθηκε στη Δράμα το 1930 από δυο Μικρασιάτες γονείς, έκανε τους αεκτζήδες να ταυτιστούν μαζί του, όπως και το γεγονός ότι ήταν πολύ φτωχός. Δούλευε σαν λούστρος, βοσκός, τσαγκάρης, και πούλαγε και τσιγάρα παράλληλα με τις προπονήσεις. «Ο λούστρος που έγινε πρώτος σκόρερ», μου έλεγε χαρακτηριστικά ο κυρ-Βαγγέλης, που είχε φωτογραφία του Νεστορίδη στο μίνι μάρκετ του στη Λαμπρινή. Η ιστορία της πολύ προσφυγικής και πολύ φτωχής καταγωγής του τον έχει βάλει βαθιά στις καρδιές των αεκτζήδων.



(Το «φτώχεια-προσφυγιά» ως διαλεκτικό σχήμα ξεκινά από την ίδρυση της ομάδας και παίρνει μια πολύ μεγάλη ένταση με τον Κώστα Νεστορίδη. Είναι πολύ βασικό για την κοινότητα των αεκτζήδων, ακόμη και σήμερα για τους πολύ νέους οπαδούς. Εδώ γκράφιτι από νεαρούς οπαδούς στα Εξάρχεια).

Στην ΑΕΚ μεταγράφηκε το 1955 και αυτό του επέφερε *τιμωρία* – διότι τυπικά ανήκε ακόμα στον Πανιώνιο και δεν είχε το δικαίωμα να φύγει. Η τιμωρία που του επιβλήθηκε ήταν να μην μπορεί να αγωνιστεί για δύο ολόκληρα χρόνια. Το γεγονός ότι προτίμησε την τιμωρία παρά να μείνει στον Πανιώνιο, αλλά και να μην πάει στον Ολυμπιακό ή τον Παναθηναϊκό, έκανε τους οπαδούς να τον αγαπήσουν ακόμα περισσότερο, αφού για την ΑΕΚ είχε *θυσιάσει* δύο πολύ σημαντικά χρόνια της καριέρας του.

Συναισθηματικά, ο Νεστορίδης έρχεται και ακουμπά σε όλο το συναισθηματικό φορτίο της ομάδας –του πρόσφυγα, του φτωχού– και δίνει ο ίδιος ένταση σε δύο συναισθηματικές συνιστώσες πολύ σημαντικές για τη συναισθηματική επιτέλεση του «αεκτζήδειν» – αν δεν τις δημιουργεί ο ίδιος: α) Το εξαιρετικά όμορφο, εκλεπτυσμένο, ταλαντούχο, επιθετικό ποδόσφαιρο με το οποίο ταυτίζεται από τότε η ΑΕΚ. Η αλήθεια είναι πως η ΑΕΚ ανέκαθεν συνδεόταν με ένα όμορφο και έντεχνο ποδόσφαιρο. Όμως ο Νεστορίδης και το γεγονός ότι αναδείχθηκε πέντε χρονιές πρώτος σκόρερ ξεπερνώντας παίχτες του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού (κάτι πολύ σημαντικό και δύσκολο εκείνα τα χρόνια) έκανε την ΑΕΚ να ταυτίζεται πλέον με το επιθετικό ποδόσφαιρο και τα γκολ.

Και β) το γεγονός ότι είχε μια μοναδική λαϊκότητα και ήταν πολύ προσιτός στην κερκίδα. Ο «Νέστορας» συχνά μιλούσε μαζί τους την ώρα του αγώνα, και πολλοί οπαδοί τού ζητούσαν να κάνει κάποιο καινούριο κόλπο. Η σπάνια δεξιοτεχνία που είχε με την μπάλα στα πόδια έκανε τους αεκτζήδες περήφανους όχι μόνο για τις πρωτιές που είχε ως σκόρερ, αλλά και για το ότι ενώ οι υπόλοιπες ομάδες έπαιζαν ένα σκληροτράχηλο και βίαιο ποδόσφαιρο, η ΑΕΚ του Νεστορίδη προωθούσε από τότε ένα πολύ διαφορετικό, ιδιαίτερα τεχνικό και όμορφο ποδόσφαιρο, κάτι που δημιούργησε ένα ιδιαίτερο αισθητικό κριτήριο για τους αεκτζήδες. Μέσω των αφηγήσεων, των κειμένων των εφημερίδων, των ραδιοφωνικών μεταδόσεων και, κυρίως, μέσω των πρώτων τηλεοπτικών εικόνων,[55] η φήμη του επεκτάθηκε σε όλη την Ελλάδα και πέρα από αυτήν, κάνοντας τους αεκτζήδες να αισθάνονται μια διαφορετικότητα και μια ιδιαίτερη ποιοτική ανωτερότητα. Δεν έπαιρναν πρωταθλήματα εκείνα τα χρόνια, αλλά ο Νεστορίδης πότιζε, αν δεν φύτεψε ο ίδιος, τον σπόρο τού «Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ», που με τα χρόνια έγινε ο βασικός πυρήνας του αυτοπροσδιορισμού των αεκτζήδων.

Όπως λέει ο Νίκος Χρηστίδης, μετέπειτα τερματοφύλακας της ομάδας, «Ο κόσμος της ΑΕΚ είναι απαιτητικός. Θέλει την προσπάθεια, το συναίσθημα που θα βγάλει η ομάδα στο γήπεδο. Η απαίτηση του κόσμου δεν είναι να κερδίσει η ομάδα. Η απαίτηση είναι να ενθουσιαστεί στο γήπεδο. Να τον εξιτάρεις, να τον συγκλονίσεις. Αυτό».[56] Σε αυτή την απαίτηση, που με τα χρόνια έγινε ψυχική έγκληση, σε αυτή την ιδιαιτερότητα συνέβαλε τα μέγιστα ο Κώστας Νεστορίδης. Είχαν υπάρξει τις προηγούμενες δεκαετίες οι σπουδαίες ποδοσφαιρικές μορφές του Νεγρεπόντη, του Τζανετή, του Μαρόπουλου, αλλά ο Νεστορίδης είναι σαν να συγκέντρωσε τα *αιωρούμενα σημαίνοντα*[57] στο σημαινόμενο που είναι και μότο των αεκτζήδων ότι *ΑΕΚ σημαίνει επίθεση*.

[55] Ήταν η περίοδος όπου μέσω των πρώτων τηλεοπτικών εικόνων δημιουργούνται τα *ποδοσφαιρικά ινδάλματα,* με πρώτο τον Πελέ το 1958 στο Μουντιάλ της Σουηδίας.
[56] https://www.aek21fans.gr/2019/05/blog-post_650.html)
[57] Βλ. Δεμερτζής (2005), όπου παραπέμπει στον Ernesto Laclau (1990).



(Το κέρινο ομοίωμα του Κώστα Νεστορίδη είναι έτοιμο να εκτεθεί στο καινούργιο γήπεδο της ΑΕΚ).

Εκείνη την εποχή υπήρχαν οπαδοί άλλων ομάδων που πήγαιναν στο γήπεδο για να δουν τον Νεστορίδη να παίζει, όπως ο κύριος Κώστας που, αν και παναθηναϊκός, πήγαινε να θαυμάσει τον Νεστορίδη με τον φίλο του τον Στέλιο, που ήταν ΑΕΚ. «Ήθελα να τον δω κι από κοντά. Να δω αν είναι αλήθεια όλα αυτά τα κόλπα που λέγανε πως κάνει με την μπάλα… Όχι μόνο ήταν αλήθεια, αλλά έκανε και πράγματα που δεν μπορούσες να φανταστείς ότι μπορούν να γίνουν. Μόνο στο τσίρκο έβλεπες τέτοια από κάτι ακροβάτες». Το εισιτήριο του κυρίου Κώστα πλήρωνε ο φίλος του ο Στέλιος. «Θεός σχωρέσ' τον, αλλά με είχε πρήξει… ενώ ήθελα ο δόλιος να πάω να τον δω… αυτός έκανε τον καμπόσο…"έλα" και "έλα" και "έλα"… "έλα και θα στα πληρώσω εγώ"… καμάρωνε για την ΑΕΚ και τον "Νέστορα"… που τον λέγανε οι παλιοί».

Αυτό είναι ένα σημείο όπου θα πρέπει λίγο να σταθούμε. Ο Νεστορίδης, σε μια δύσκολη εποχή για την ΑΕΚ, έκανε τους αεκτζήδες να καμαρώνουν, αφού ήταν αποδέκτες μιας *καθολικής αποδοχής* από όλους τους υπόλοιπους οπαδούς, κάτι που αναδεικνύεται σιγά σιγά ως κάτι πολύ σημαντικό στη συναισθηματική κοινότητά τους. «Ο Νεστορίδης ήταν ο δικός μας Πελέ… ήταν ένας μάγος… μπορούσε να μιλάει στην μπάλα και να της λέει τι να κάνει... ο κόσμος στοιχημάτιζε στην κερκίδα αν θα καταφέρει να κάνει και αυτή την Κυριακή κάποιο καινούργιο κόλπο… και πάντα κάτι καινούργιο έβρισκε να κάνει!», θυμάται από εκείνα τα χρόνια ο κύριος Δημήτρης, οπαδός της ομάδας πάνω από 60 χρόνια.

Ο Νεστορίδης ήταν μια λαϊκή μορφή, ένας λαϊκός άντρας που τη μέρα έβγαζε το μεροκάματο ως λούστρος και το απόγευμα πήγαινε για προπόνηση και, παρά την κούραση,

μπορούσε όχι μόνο να ανταποκριθεί αλλά ήταν ο καλύτερος παίχτης. Ήταν *ντόμπρος* γιατί αγαπούσε την ΑΕΚ και δεν την πρόδωσε για τα λεφτά του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού, και είχε *θυσιαστεί,* αφού προτίμησε να τιμωρηθεί από το να δεχθεί να παίξει για τους μεγάλους αντιπάλους της. Όσο μάλιστα ήταν τιμωρημένος και δεν έπαιζε, δεν το έριξε, όπως άλλοι, στα χαρτιά, τα ξενύχτια και το ποτό, αλλά έκανε οικογένεια και αφοσιώθηκε σε αυτή. Οι Τσούμας και Χουμεριανός (2013), μελετώντας το discourse της δεκαετίας του '60 σε σχέση με τους ποδοσφαιριστές, διακρίνουν μια αλλαγή στο πρότυπο του ποδοσφαιριστή. Από *το αλάνι* και ίσως *γυναικά* και *ξενύχτη,* με προσπάθεια και των ίδιων των ποδοσφαιριστών να περάσουν αυτή την εικόνα,[58] βλέπουμε πλέον το πρότυπο του «προσγειωμένου, εργαζόμενου και οικογενειάρχη» (Τσούμας, Χουμεριανός: 355). Ο άντρας εργαζόμενος και αφοσιωμένος στη δουλειά και την οικογένεια είναι μια φιγούρα ευρέως αποδεκτή, και ο Νεστορίδης συναισθηματικά εγγράφεται σε αυτό το αποδεκτό πλαίσιο και πρότυπο.

Το εκλεπτυσμένο, βιρτουόζικο, ντελικάτο *ποδόσφαιρο σα ζωγραφιά* που έπαιζε και ο συνδυασμός της λαϊκότητας και της αυθεντικότητάς του αποδείχθηκαν πολύ σημαντικά για τους αεκτζήδες, κάνοντας τον Νεστορίδη να αποτελεί ο ίδιος και η ζωή του ένα πολύ κρίσιμο συμβάν και μια πολύ βαθιά και συναισθηματική εικόνα, που έδωσαν ένταση στην ενσυναίσθηση τού γιατί *είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ*.

Βν: Ο Λουκάς Μπάρλος: πόσο βαθιά μπορεί να αγαπήσει κάποιος την ομάδα;

Τρελαίνομαι τρελαίνομαι, Δικέφαλε, μαζί σου ανασταίνομαι –

Τρελάθηκα τρελάθηκα, Δικέφαλε, μαζί σου καταστράφηκα.[59]

(Πολύ αγαπημένο σύνθημα της κερκίδας της ΑΕΚ – πάθος, αγάπη στα όρια της τρέλας και φλερτ με την καταστροφή. Στη ζωή του Λουκά Μπάρλου θα βρούμε τα πρώτα συναισθηματικά αποτυπώματα).

Στη μνήμη των αεκτζήδων, ο Μπάρλος είναι ο σημαντικότερος πρόεδρος που πέρασε από την ομάδα. Προσφωνείται ως «ο θείος Λουκάς» ή ως «ο πατέρας μας, Λουκάς Μπάρλος» και έχει μείνει στη μνήμη ως «ο άνθρωπος που έβαλε υποθήκη το σπίτι του για να φτιάξει τη Σκεπαστή». Τα λόγια του το 1981, όταν και αποχώρησε από το ποδόσφαιρο (αφού αυτό

[58] Οι δυο κοινωνιολόγοι επεξεργάζονται το υλικό της εφημερίδας *Ποδοσφαιριστής,* την οποία εξέδιδε το συνδικαλιστικό όργανο των ποδοσφαιριστών (ΠΣΑΠ).

[59] https://www.youtube.com/watch?v=qAqaPb5VYPw&ab_channel=atherapeytos21

είχε περάσει έναν χρόνο πριν στην επαγγελματική εποχή), τα βρίσκουμε να αναπαράγονται κάθε χρόνο στις 20 Οκτώβρη (ημέρα όπου πέθανε) σε εφημερίδες, στο διαδίκτυο και στην τηλεόραση. Βρήκαμε επίσης τόσο σε σπίτια όσο και σε στέκια αεκτζήδων αποκόμματα εφημερίδων με τα λόγια αυτά: «Δεν ήθελα να πάρω από την ΑΕΚ, μόνο να δώσω ήθελα. Δεν είμαι επενδυτής εγώ και μάλλον δεν έχω θέση στο σύγχρονο ποδόσφαιρο… Αυτή η ομάδα είναι ό,τι σημαντικότερο είχα στη ζωή μου».

Ο Λουκάς Μπάρλος φέρνει και φέρει και ο ίδιος μια μοναδική ένταση στη συναισθηματική οικονομία των αεκτζήδων, η οποία έχει να κάνει με το πόσο μπορεί κάποιος να αγαπήσει την ομάδα. Το πόσο σημαντικό ρόλο μπορεί να παίζει η ΑΕΚ στη ζωή ενός ανθρώπου προσδίδει στο συναίσθημα της αγάπης για την ομάδα μια νέα τροπικότητα. Γίνεται το μέτρο σύγκρισης της αγάπης κάποιου για την ομάδα, και με τη ζωή του δημιούργησε τον ψυχικό χώρο έτσι ώστε η «αγάπη» για την ομάδα να μπορεί να πάρει τη μορφή «λατρείας» και «πάθους». Πάθος με την έννοια ότι μπορεί να αγαπάει κανείς κάτι που αντικειμενικά του κάνει κακό – στην περίπτωση του Μπάρλου κινδύνευσαν η περιουσία του και το σπίτι του. Μετά τον Λουκά Μπάρλο μπορεί να πει κανείς πως αλλάζει η συναισθηματική κλίμακα και ένταση για τους αεκτζήδες. Η ΑΕΚ, ως το πιο σημαντικό στη ζωή ενός ανθρώπου που την αγάπησε τόσο πολύ, είχε δώσει το παράδειγμα για όλους τους υπόλοιπους.



(Η εικόνα του αγαπημένου τους προέδρου που θυμούνται οι περισσότεροι αεκτζήδες είναι μια φωτογραφία ασπρόμαυρη όπου καπνίζει στο γήπεδο. Ο Μπάρλος πέθανε από καρκίνο του πνεύμονα, και όλοι οι αεκτζήδες τον θυμούνται με ένα τσιγάρο τόσο εντός όσο και εκτός αγωνιστικών χώρων. Το πάθος του τον είχε σπρώξει στον θάνατο, όπως το πάθος του για την ΑΕΚ πολλές φορές τον έφερε κοντά στον οικονομικό θάνατο. Ο Μπάρλος έμεινε στην ιστορία ως παθιασμένος αεκτζής, ως ο πλέον παθιασμένος αεκτζής*, αλλά και ως ο άνθρωπος που ενσάρκωσε το να θεωρείται* αυθεντικός πλέον αεκτζής μόνο ο παθιασμένος, μόνο όποιος αγαπά την ομάδα με πάθος.)

Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως συναντήσαμε πολύ λίγους ανθρώπους που θυμόντουσαν ότι ο Λουκάς Μπάρλος, παλαιότερα και πριν ασχοληθεί με την ΑΕΚ, αγαπούσε τον Άρη.[60] Επίσης έχει πολύ ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μου, ότι πολλοί φίλοι αριστερής, αναρχικής και αντιφασιστικής ιδεολογίας θυμούνται και ανακαλούν αμέσως, στα πρώτα δευτερόλεπτα της κουβέντας μας, το γεγονός ότι ο Λουκάς Μπάρλος καταγόταν από το Δίστομο.[61]

Το 1977, με τον Μπάρλο πρόεδρο, η ΑΕΚ προκρίθηκε στον γύρο των τεσσάρων καλύτερων ομάδων του Κυπέλλου UEFA, με συγκλονιστικούς αγώνες που παρακολουθούσε μέσω τηλεόρασης όλη η μεταπολιτευτική Ελλάδα. Είναι η μεγαλύτερη επιτυχία στην Ιστορία της, μια στιγμή καθολικής αποδοχής της ΑΕΚ και των αεκτζήδων, η οποία συνδέεται άμεσα και κυρίως με τον Λουκά Μπάρλο (και τον Μίμη Παπαϊωάννου αλλά και τον Θωμά Μαύρο βεβαίως, όπως θα δούμε στη συνέχεια). Οι εικόνες που έχουν μείνει στη μνήμη, αλλά και έχουν αναπαραχθεί από δεκάδες, μπορεί και εκατοντάδες αφιερώματα σε εκείνη την πολύ μεγάλη ευρωπαϊκή επιτυχία, είναι δύο.

Η μία είναι του Τάκη Νικολούδη να σηκώνει το δεξί χέρι ψηλά, με το σήμα της νίκης, όταν πέτυχε το γκολ στην έδρα της Ντέρμπι Κάουντι στην Αγγλία,[62] αλλά και η μυθική απόκρουση του Χρηστίδη και το χοροπηδητό του για να πανηγυρίσει, στο έβδομο πέναλτι της ΚΠΡ που έδωσε την πρόκριση στην ΑΕΚ.

[60] Από την άλλη, οι οπαδοί του Άρη μού το υπενθύμιζαν αμέσως σε συζητήσεις μας.
[61] Το Δίστομο Βοιωτίας είναι μια μαρτυρική περιοχή, καθώς εκεί έλαβε χώρα το ’44 μία από τις μεγαλύτερες θηριωδίες των Ναζί, οι οποίοι κατέσφαξαν πάνω από 200 κατοίκους της περιοχής.
[62] https://www.enwsi.gr/280665/retro-aek/to-epos-tis-aek-mesa-stin-anglia-video.html στο 37’’.



(Ο Τάκης Νικολούδης πανηγύριζε πάντα με υψωμένη τη γροθιά του).

Και οι δύο αυτές εικόνες από την μυθική πορεία της ΑΕΚ στο Κύπελλο UEFA το 1977 έχουν αναπαραχθεί όσο λίγες, και στο συναισθηματικό επίπεδο οι νεότεροι αεκτζήδες τις θυμούνται σαν να ήταν τότε κι αυτοί εκεί. Ο Κωστής το 1977 ήταν μόλις δύο ετών, αλλά ο πατέρας του είχε δει όλα τα ματς εκείνης της μυθικής χρονιάς στην τηλεόραση. Οι μνήμες του πατέρα του έγιναν μετα-μνήμες του Κωστή. «Όλος ο Βόλος έβλεπε εκείνους τους αγώνες της ΑΕΚ στην Ευρώπη… Ποιος αεκτζής δεν θυμάται την γκολάρα του Νικολούδη μες την Αγγλία και την απόκρουση του Χρηστίδη, που είχε μπει αλλαγή αν θυμάσαι… Ο πατέρας μου έλεγε ότι ήταν σίγουρος για τον Χρηστίδη κι έβαζε στοιχήματα τους άλλους στην παρέα πριν το τελευταίο πέναλτι… Είχαμε για χρόνια το εξώφυλλο της εφημερίδας σε κάδρο σε ένα καφενείο στη γειτονιά μας, εδώ στη Νέα Ιωνία. Όλοι οι ηλικιωμένοι στο καφενείο θυμόντουσαν απ' έξω τη σειρά των πέναλτι σε εκείνο το ματς – Τάσος, Θεοδωρίδης, Ραβούσης, Ιντζόγλου, Ζαρζόπουλος, Παπαϊωάννου». Θυμόντουσαν κάνοντας παύσεις ανάμεσα στα ονόματα, σαν να έπαιρναν οι ίδιοι φόρα να χτυπήσουν το κρίσιμο πέναλτι.

Η ομάδα του προέδρου Λουκά Μπάρλου είναι μυθική και ο ίδιος μια βαθιά εικόνα στις «ενωσίτικες» καρδιές. Η πορεία της μέχρι τους τέσσερις της Ευρώπης και ο αποκλεισμός κατά σειρά των Ντιναμό Μόσχας, Ντέρμπι Κάουντι, Ερυθρού Αστέρα και Κουίνς Παρκ Ρέιντζερς έγινε τετράστιχο ποίημα στα στόματα των αεκτζήδων, και η χαρά που έζησαν τότε μεγάλωσε γενιές αεκτζήδων τα επόμενα χρόνια.

Στον Λουκά Μπάρλο αποδίδεται αυτή η αλληλοδιαπλοκή της αγάπης για την ΑΕΚ με τη λατρεία και με το πάθος, ακόμα κι αν αυτό οδηγεί στην καταστροφή. Σε αυτόν συναντάμε τόσο έντονα το να είναι η ΑΕΚ το πιο σημαντικό πράγμα στη ζωή κάποιου. Συνδέθηκε και συνέδεσε την ΑΕΚ με πολύ έντονα συμβάντα και συναισθήματα. Ο ίδιος προσέδωσε στην ομάδα έναν διαφορετικό τύπο προέδρου κι έναν διαφορετικό και ιδιαίτερο τρόπο να διοικείται μια ομάδα. Έδινε στους παίχτες ό,τι ήθελαν, ήταν πολύ γενναιόδωρος και ήταν παθιασμένος. Ο κύριος Μιχάλης, που βλέπει την ΑΕΚ πάνω από 40 χρόνια, μου έλεγε: «Τέτοιοι άντρες δεν υπάρχουν ποια… Να αγαπάνε την ομάδα πιο πολύ κι από το σπίτι τους και να τα δίνουν όλα γι' αυτή. Ήταν κιμπάρης». Ο Λουκάς Μπάρλος έρχεται από μια Ιστορία και δημιουργεί και ο ίδιος μια Ιστορία ενός άνδρα που αγαπά βαθιά, παθιάζεται σε σημείο που φλερτάρει με την καταστροφή, είναι ανοιχτοχέρης και κιμπάρης στα δύσκολα. Είχε αρχές και αξίες που στην ελληνική κοινωνία του '60 και του '70 ήταν πολύ οικείες στον κόσμο και πολύ επιθυμητές ως κοινωνική προσδοκία. Οι αεκτζήδες διαχρονικά επιθυμούν να βρεθεί ένας πρόεδρος σαν τον Λουκά Μπάρλο και συνεχώς απογοητεύονται – κάτι που κάνει την επήρειά του να γίνεται, μέσω της νοσταλγίας, ισχυρότερη.

Bvi : Ο Μίμης Παπαϊωάννου που έγινε ΑΕΚ κλαίγοντας.

Ο Μίμης Παπαϊωάννου είναι ο σπουδαιότερος παίχτης που έπαιξε ποτέ στην ομάδα, «ο Μίμης μας», όπως πολλοί αεκτζήδες τον αποκαλούν. Οι εικόνες του Μίμη Παπαϊωάννου να είναι στον αέρα και να κάνει άλμα για κεφαλιά ή να πανηγυρίζει με τα χέρια ψηλά προκαλούν ταραχή στον κόσμο της ΑΕΚ. Συχνά, όταν χαζεύαμε τέτοιες εικόνες με οπαδούς της ΑΕΚ, έβγαιναν αναστεναγμοί από μέσα τους. Τον Παπαϊωάννου οι αεκτζήδες απλά τον λατρεύουν. «Δεν είναι ο πιο σημαντικός παίχτης απλά. Ο Μίμης Παπαϊωάννου είναι η ΑΕΚ η ίδια. Αν δεν είχε περάσει από τον σύλλογο, η ΑΕΚ θα ήταν κάτι διαφορετικό από αυτό που ξέρουμε σήμερα. Πολλοί παίχτες, προπονητές, παράγοντες είναι σημαντικοί, αλλά μόνο για τον Μίμη μπορείς να πεις ότι, αν έλειπε, η ΑΕΚ θα ήταν κάτι άλλο και σίγουρα αυτό που θα ήταν θα ήταν κάτι λιγότερο. Η ΑΕΚ θα ήταν λιγότερο ΑΕΚ…». Ο κυρ-Βαγγέλης, όπως μας είπε, έχει παρακολουθήσει πάνω από 400 ματς της ΑΕΚ όντας μέσα στο γήπεδο. «Μια ζωή ΑΕΚ, αυτό ήταν το πανεπιστήμιο που σπούδασα».



(Οι φωτογραφίες του Μίμη Παπαϊωάννου κοσμούν σπίτια, δωμάτια, όλα τα κλαμπ της Ελλάδας, καφενεία, στέκια, εστιατόρια. Βρήκαμε φωτογραφίες του σε όλη την Ελλάδα, σε όλους τους χώρους όπου υπήρχε στοιχείο της ΑΕΚ. Νομίζω ότι ο Μίμης Παπαϊωάννου είναι το μοναδικό πρόσωπο το οποίο οι αεκτζήδες λατρεύουν καθολικά και στο σύνολό τους. Γύρω από αυτόν υπάρχει η περισσότερη θετική (μόνο) ένταση. Μόνο καθαρή αγάπη και λατρεία, οπότε και έχει πολύ μεγάλη σημασία να αναλύσουμε τους λόγους αυτής της συναισθηματικής φόρτισης προς το πρόσωπό του).

Προσφυγικής καταγωγής και πολύ φτωχός και αυτός, όπως ο Νεστορίδης, ο Μίμης Παπαϊωάννου δούλευε παράλληλα ως κουρέας όσο έπαιζε ποδόσφαιρο. Παραλίγο αντί για την ΑΕΚ, καθώς ήταν από τον νομό Ημαθίας, να καταλήξει στον αγαπημένο του ΠΑΟΚ. Δεν τη συναντάμε εύκολα στη μνήμη των αεκτζήδων αυτή την πρωτύτερη προτίμηση του Παπαϊωάννου για τον ΠΑΟΚ.

Ο ίδιος θυμάται πως ουσιαστικά *έγινε ΑΕΚ* στο τέλος της ποδοσφαιρικής χρονιάς 1962-1963, όταν κατέκτησε με την καινούργια του ομάδα το πρωτάθλημα. Η ΑΕΚ τότε είχε 23 χρόνια να κατακτήσει το πρωτάθλημα. Ας δούμε πώς περιγράφεται στο ντοκιμαντέρ του ΣΚΑΪ (το πληρέστερο ίσως ντοκιμαντέρ για την Ιστορία της ποδοσφαιρικής ομάδας) εκείνη η κατάκτηση, καθώς, όπως θα δούμε, θα παίξει σημαντικό ρόλο στο πώς οι αεκτζήδες θυμούνται εκείνη την περίοδο.

Αφηγητής: «Η λύτρωση… ήταν συνέπεια μιας μακράς αναμονής του ελληνισμού της Ανατολής, που με τη δικαίωση του τίτλου ανακτούσε τη βαθιά υπερηφάνεια του, αυτή που πληγώθηκε βαθύτατα προ δεκαετιών στη Μικρά Ασία. Αδύνατο για πολλούς να το εννοήσουν ακόμα κι αν ήταν πρωταγωνιστές, όπως ο Μίμης Παπαϊωάννου. Το μόνο είναι πως εμφύτεψε για πάντα στην ψυχή του τη συνείδηση του αεκτζή».

Μ. Παπαϊωάννου: «Ήταν η πρώτη φορά που το πήραμε το πρωτάθλημα και η διαφορά με εμένα είναι ότι εγώ εντάξει παίζω, αλλά δεν έχω δεθεί ώστε να κάτσω να θυμηθώ ότι αυτοί παίρνουν μετά από 20 χρόνια το πρωτάθλημα. Κι όταν τελείωσε το

παιχνίδι με τον Παναθηναϊκό και πήραμε το πρωτάθλημα επιτέλους, αυτοί ξαπλώσανε όλοι κάτω και τους κοιτάω εγώ και λέω τι πάθανε αυτοί και πέσανε κάτω; Εντάξει πήραμε το πρωτάθλημα. Δεν είχα εγώ την Πίκρα της Ενώσεως που είχαν αυτοί. Και εκεί που ήμασταν μες τα αποδυτήρια και κλαίγανε, πραγματικά κλαίγανε οι άνθρωποι, κλαίγανε με δάκρυα και λέγανε "μετά από τόσον καιρό πήραμε το πρωτάθλημα" και τότε άρχισα να κλαίω κι εγώ. Αλλά εγώ ακόμα δεν έχω δέσει με αυτή την ομάδα και κλαίω. Γιατί να κλαίω; Εγώ ένιωθα ότι είναι χαρά, αλλά κλαίνε αυτοί. Και με πιάνουν τα δάκρυα και μένα… κι εκεί είπα πως εδώ είναι η αρχή και το τέλος».

Ο Μίμης Παπαϊωάννου, η μεγαλύτερη μορφή στην Ιστορία της ΑΕΚ, γίνεται αεκτζής μέσα από τα κλάματα, καθώς, όπως λέει, εκείνη τη στιγμή καταλαβαίνει και συν-αισθάνεται την πίκρα που κουβαλούσαν εκείνοι οι άνθρωποι. Διανύει μια ψυχική απόσταση για να γίνει ΑΕΚ, και δεν γίνεται ΑΕΚ επειδή πήρε το πρωτάθλημα, αλλά επειδή επι-κοινωνεί μια Λύτρωση και μια χαρμολύπη· μια χαρμολύπη που συνδέεται με τη μνήμη. Οι άνθρωποι εκείνοι, όταν η ΑΕΚ κέρδισε το πρωτάθλημα, σε μια στιγμή πολύ έντονης χαράς, θυμόντουσαν τι είχαν περάσει είτε οι ίδιοι είτε αυτοί τους οποίους η ομάδα της ΑΕΚ εκπροσωπούσε. Έτσι μετατρέπουν μια στιγμή χαράς, όπως λέει ο Παπαϊωάννου, σε μια στιγμή συν-κίνησης· συν-κίνησης μέσω της μνήμης προς το παρελθόν. Είναι εκτοπισμένοι από το παρόν και την επιτυχία και θυμούνται όσους εκείνη τη στιγμή έλειπαν. Αντί να πανηγυρίσουν στο παρόν, γυρίζουν στο παρελθόν. Μια έλλειψη, μια απώλεια και ένα τραύμα τούς γυρίζει πίσω στον χρόνο.

Έκτοτε πολλές φορές έχουμε δει τους αεκτζήδες σε μεγάλες επιτυχίες να κλαίνε. Μετά την επιτυχία του μπάσκετ του '68, τον Λουκά Μπάρλο μετά το ματς με τη Ντέρμπι Κάουντι και το περίφημο «Ζήτω Η ΑΕΚ» [63]. τον κόσμο με τις επιτυχίες του ποδοσφαίρου της δεκαετίας του '90, με τις ευρωπαϊκές κατακτήσεις του μπάσκετ το 2000 και πρόσφατα το 2018. Το 2018, στην κατάκτηση του Κυπέλλου Κυπελλούχων, ο κόσμος στις κερκίδες ήταν τριών διαφορετικών γενεών. Όσοι ήταν στο γήπεδο θυμούνται ανθρώπους και των τριών γενεών στο τελευταίο τρίλεπτο όπου το ματς είχε κριθεί να κλαίνε στις εξέδρες. Το βράδυ της νίκης έβγαιναν συγκινημένοι σε αθλητικές εκπομπές στο ραδιόφωνο και μιλούσαν γι' αυτή τη νίκη λέγοντας, όπως ο Σταύρος από τα Σεπόλια*:* «Δεν έχω σχέση με την προσφυγιά. Αθηναίος αεκτζής 30 χρονών είμαι αλλά στο γήπεδο κλαίγαμε για όλα αυτά που έχει

[63] https://www.youtube.com/watch?v=rFWT8por9us&ab_channel=AEKLIVE

περάσει αυτή η ομάδα. Κλαίγαμε και κλαίμε για τις πίκρες και τις δυσκολίες, για τον Γεώργιο Μόσχο, για τον Λουκά Μπάρλο, για τους πρόσφυγες στη Μικρά Ασία».

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας για την εκπόνηση της διατριβής συναντήσαμε αμέτρητες φορές και το αντίστροφο. Σε μια στιγμή ήττας, στιγμή όπου θα έπρεπε κανείς να λυπάται, συναντήσαμε τους αεκτζήδες να τραγουδάνε στις εξέδρες. «Με τόσες δυσκολίες που έχει περάσει αυτή η ομάδα, με τόσες αδικίες και πίκρες και με τόσες χαρές που μας έχει δώσει, είναι κρίμα και άδικο να στεναχωρηθείς. Δεν ξεχνάμε τι έχουμε περάσει για να είμαστε εδώ σήμερα» (ακροατής στον ραδιοφωνικό σταθμό *sport fm* μετά την ήττα στον Τελικό Κυπέλλου με τον ΠΑΟΚ στις 12.5.18).

Αυτός ο πυρήνας της συν-θυματοποίησης της κοινότητας των αεκτζήδων επι-κοινωνείται από γενιά σε γενιά, όπως επι-κοινωνήθηκε στον Μίμη Παπαϊωάννου και τον έκανε να συν-κινηθεί (e-motion) προς την ΑΕΚ και τελικά να γίνει ΑΕΚ. Αυτός ο πυρήνας αφήνει και δημιουργεί τον ψυχικό χώρο να βιωθεί η στιγμή της χαράς ως χαρμολύπη και η στιγμή της πίκρας να είναι γλυκόπικρη. Αυτός ο συναισθηματικός πλούτος που μπορεί να έχει η κάθε ιστορική στιγμή και οι εναλλακτικοί τρόποι να βιωθεί ένα συμβάν ενσαρκώθηκαν στη ζωή και την αφήγησή της από τον κορυφαίο ποδοσφαιριστή της ομάδας, κι αυτό κάνει την παρουσία του Μίμη Παπαϊωάννου στην ιστορία της ομάδας ένα απίστευτα κρίσιμο συμβάν.

Ο πρώτος σκόρερ όλων των εποχών της ΑΕΚ (πέτυχε 233 γκολ με την ΑΕΚ) εμπλέκεται σε μία ακόμα Ιστορία που άσκησε και ασκεί πολύ σημαντική επήρεια στην κοινότητα. Ο Παπαϊωάννου ήταν φίλος του ου Στέλιου Καζαντζίδη, λαϊκού ινδάλματος της εποχής. Τη δεκαετία του ’60, οι δυο τους κάνουν παρέα και παίζουν μαζί μουσική – και μάλιστα έκαναν και κάποιες ηχογραφήσεις τραγουδιών. Τραγουδούσαν μαζί και σε κάποια μαγαζιά, και το καλοκαίρι του ’65 ο Παπαϊωάννου ακολούθησε τον Καζαντζίδη (με τη Μαρινέλα και τον Νικολόπουλο) σε τουρνέ στη Γερμανία.[64] Τελικά δεν έγινε τραγουδιστής καριέρας, αλλά το 1971 συντελέστηκε μια ιστορική στιγμή που συμπυκνώνει μνημονικά αυτή τη βαθιά φιλία των δύο αντρών και την ταύτιση του Παπαϊωάννου με αυτό που ονομάζουμε λαϊκότητα και λαϊκό στοιχείο. Τον Ιούνιο εκείνης της χρονιάς, ο Στέλιος Καζαντζίδης μελοποίησε τους στίχους του Χρήστου Κολοκοτρώνη και συνέθεσε *τον Ύμνο*

[64] Τη χρονιά εκείνη η Ρεάλ Μαδρίτης ήθελε να αποκτήσει τον Παπαϊωάννου, ήθελε κι ο ίδιος, αλλά δεν τον παραχωρούσε η διοίκηση. Τότε ο ποδοσφαιριστής δήλωσε πως θα σταματήσει το ποδόσφαιρο και θα γίνει τραγουδιστής.

της ΑΕΚ. Τον *Ύμνο* τραγούδησε στην ηχογράφηση ο Μίμης Παπαϊωάννου. Ο Καζαντζίδης, ως τραγουδιστής του καημού, του νταλκά, της πίκρας, του πόνου[65] της ξενιτιάς, ήταν η μεγαλύτερη μορφή του λαϊκού τραγουδιού εκείνες τις δεκαετίες, και η αγάπη του για τον Μίμη Παπαϊωάννου και την ΑΕΚ δημιουργεί ένα σημαινόμενο πολύ ισχυρό.



(Ο ύμνος της ομάδας, ό,τι πιο τραγουδισμένο από της αεκτζήδες, είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό κομμάτι της Ιστορίας της. Στη δημιουργία του, οι μορφές των Καζαντζίδη και Παπαϊωάννου στέκονται πλάι πλάι).

Έτσι, στη μορφή του Παπαϊωάννου οι αεκτζήδες δεν βλέπουν μόνο τον σημαντικότερο, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία, ποδοσφαιριστή του 20ού αιώνα, αλλά έναν Αυθεντικό Λαϊκό Άνδρα. Έναν άντρα, πολύ φτωχό, που με πολύ κόπο και ταλέντο προχωράει παρά τις δυσκολίες. Καταφέρνει και κυριαρχεί (κερδίζει τίτλους και προσωπικές πρωτιές), αλλά είναι πολύ χαμηλών τόνων. Δεν ξεχνά από πού προέρχεται, είναι ευγενικός και αγαπητός. Είναι αυθεντικός γιατί είναι λαϊκός. Έτσι ο Παπαϊωάννου, όπως και ο Καζαντζίδης, είχαν καθολική αποδοχή από τα λαϊκά στρώματα από τότε και μέχρι σήμερα.

[65] για Στέλιο Καζαντζίδη και τη σχέση του με την απώλεια και το τραύμα, Οικονόμου 2015.

Bvii : «Ποιος; Ποιος; Ποιος; – Ο Μαύρος ο Θεός!»

Αυτό είναι το σύνθημα που τραγουδούσαν όταν έπαιζε η ΑΕΚ και τραγουδούν ακόμα, δοθείσης ευκαιρίας, οι αεκτζήδες για τον Θωμά Μαύρο, ο οποίος έπαιξε στην ΑΕΚ από τα μέσα της δεκαετίας του ’70 μέχρι τα τέλη της επόμενης δεκαετίας και είναι ο πρώτος σκόρερ στην Ιστορία του ελληνικού ποδοσφαίρου με 260 γκολ. Θεωρείται διαχρονικά *η σημαία* της ομάδας. «Αν τα δύο επικρατέστερα κριτήρια για να χαρακτηριστεί ένας αθλητής ως “σημαία της ομάδας” (αναφέρεται στην ΑΕΚ) είναι αφ’ ενός τα προσωπικά και ομαδικά επιτεύγματα επί των ημερών του και αφ’ ετέρου η έμπρακτα αποδεδειγμένη ικανότητά του να σηκώνει μόνος αυτός στις πλάτες του την Ιστορία και το πρεστίζ της ομάδας σε δύσκολες για αυτήν εποχές, τότε ο Θωμάς Μαύρος αποτελεί την επιτομή του όρου».[66]

Για να είναι κάποιος «σημαία» μιας ομάδας, δεν αρκεί να είναι καλός ή ακόμα και ο καλύτερος ποδοσφαιριστής. Είναι βασική προϋπόθεση το να είναι καλός, αλλά θα πρέπει επίσης να έχει «πάρει στις πλάτες του» την ομάδα σε δύσκολες περιόδους και στιγμές, να έχει συνδεθεί τόσο με την επιτυχία όσο και με τη δυσκολία. Μόνο έτσι διαβαίνει κανείς αυτό το κατώφλι, και σε ολόκληρη την Ιστορία της ΑΕΚ αυτός ήταν μόνο ο Θωμάς Μαύρος. (Ίσως λίγο αργότερα αλλά σίγουρα όχι στον ίδιο βαθμό ο Στέλιος Μανωλάς. Ο Ντέμης Νικολαΐδης ήταν για ένα διάστημα σημαία της ομάδας, αλλά το γεγονός ότι διετέλεσε και πρόεδρός της με τον χρόνο αλλοίωσε αυτά τα χαρακτηριστικά).

Στη συναισθηματική οικονομία των αεκτζήδων, πέρα από τη χαρά, ο «παίχτης-σημαία» πρέπει να ταυτιστεί και με συναισθήματα στενάχωρα, λυπητερά, με αγανάκτηση, απογοήτευση, θλίψη, εκνευρισμό. Η συναισθηματική παλέτα πρέπει να είναι πλήρης και με όλες τις αποχρώσεις – και τις πιο γκρι, και τις πιο μαύρες. Μόνον έτσι και η αντίστοιχη συναισθηματική προσκόλληση των οπαδών στο πρόσωπό του θα είναι βαθιά. Ο παίχτης, δηλαδή, για να θεωρηθεί «σημαία», θα πρέπει *να έχει υπομείνει και μια σειρά δυσκολιών*[67] έχοντας αποδείξει μια *πίστη* και μια *θυσία*.

Ο Θωμάς Μαύρος πρωταγωνίστησε στην πορεία στους τέσσερις του κυπέλου UEFA το 1977 και στα πρωταθλήματα της «εποχής Μπάρλου», και ήταν μέλος της καλύτερης ίσως ομάδας που πέρασε από τα ελληνικά γήπεδα. Έκανε ένα ιστορικό επιθετικό δίδυμο με

[66] http://www.kitrinomavro.gr/aekpedia/2015/05/23/%ce%b8%cf%89%ce%bc%ce%ac%cf%82-%ce%bc%ce%b1%cf%8d%cf%81%ce%bf%cf%82/

[67] Ο συγγραφέας Γιάννης Αγραφιώτης ονομάζει αυτή τη διαδικασία «ατσάλωμα».

τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς, το οποίο θεωρείται από πολλούς οπαδούς όλων των προτιμήσεων ως το καλύτερο επιθετικό δίδυμο όλων των εποχών. Στην αυγή του επαγγελματικού ποδοσφαίρου, κι όταν ο Λουκάς Μπάρλος αποχώρησε από την προεδρία της ομάδας κι όλα έδειχναν πως έρχονταν τα δύσκολα που εκ των υστέρων ονομάστηκαν «πέτρινα χρόνια», ο Θωμάς Μαύρος, ο κορυφαίος σκόρερ όλων των εποχών, δεν εγκατέλειψε την ομάδα. Γι' αυτό και ο Μαύρος αγαπήθηκε πάρα πολύ, όπως ο Νεστορίδης και ο Παπαϊωάννου, αλλά κινητοποίησε και ένα συν-αίσθημα αρκετά διαφορετικό. Οι αεκτζήδες τον λάτρεψαν· καθολικά όπως τον Μίμη Παπαϊωάννου, αλλά θα δούμε και κάποιες διαφορετικές συναισθηματικές αποχρώσεις.

Ο Τάκης, 50άρης σήμερα, λατρεύει μέχρι τώρα τον Θωμά Μαύρο και θυμάται:

«Θυμάμαι φίλους που έχουμε περάσει καλά, θυμάμαι φίλους πολλούς από γλέντια, γιορτές, από πάρτι, από περιόδους της ζωής μου που ήμουν στα πάνω μου… Πιο πολύ θυμάμαι τους φίλους μου στα δύσκολα. Αυτούς που, όταν ξεκίναγα χρεωμένο το πρώτο μαγαζί μου, ήταν εκεί. Κι όταν δεν πήγαινε καλά αυτό, πάλι ήταν εκεί. Θυμάμαι πιο πολύ φίλους που μου στάθηκαν σε θανάτους και αρρώστιες… Ο Μαύρος θα μπορούσε να παίξει σε οποιαδήποτε ομάδα. Έμεινε εδώ γιατί αγαπούσε την ΑΕΚ. Για δέκα χρόνια δεν σταυρώναμε επιτυχία, δεν είχαμε άλλη χαρά πέρα από τα γκολ του, κι ευτυχώς ήταν πολλά, φίλε».

Η λατρεία του Μαύρου από τους αεκτζήδες έχει να κάνει και με το ότι έζησαν μαζί του πολλές μικρές χαρές μέσα σε μια περίοδο ποδοσφαιρικού σκοταδιού όπου η ΑΕΚ ήταν πολύ αδύναμη σε σχέση με τους ισχυρούς αντιπάλους της που τους διοικούσαν μεγάλοι εφοπλιστές. Κι εδώ ας βάλουμε μία ακόμη συναισθηματική παράμετρο.

Τη δεκαετία του '80, οι αεκτζήδες αναπτύσσουν αυτό που ονομάζουμε αντι-ολυμπιακό και αντι-παναθηναϊκό συναίσθημα, πολύ σημαντικές συνιστώσες της αεκτζήδικης συναισθηματικής οικονομίας έκτοτε – ειδικά το αντι-ολυμπιακό. Το να αγαπάς την ΑΕΚ εν μέρει σημαίνει και το να μισείς τον Ολυμπιακό.[68] Αυτή η διττότητα της Αγάπης (με το Μίσος), την οποία εξετάζει πολύ βαθιά η Sara Ahmed (2018), ίσως και να είναι ο ψυχικός χώρος που δημιουργεί και δημιουργείται από την έντονη προσκόλληση των αεκτζήδων στον Θωμά Μαύρο.

[68] Πάνω σε αυτό θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο διάφορες και διαφορετικές πολιτικές των συναισθημάτων που αναπτύσσονται και ετεροποιούν την αεκτζήδικη κοινότητα στο εσωτερικό της.

Εκείνα τα «πέτρινα χρόνια», η ΑΕΚ δεν κατακτούσε το πρωτάθλημα, αλλά ο Θωμάς Μαύρος συχνά κέρδιζε μόνος του τους μεγάλους αντιπάλους και κυρίως τον μισητό Ολυμπιακό. Από το 1977 μέχρι το 1984, ο Θωμάς Μαύρος είχε πετύχει όλα τα εντός έδρας γκολ της ΑΕΚ απέναντι στους ερυθρόλευκους. Ήταν μια τεράστια χαρά που έπαιρναν οι αεκτζήδες να βλέπουν τον καλύτερό τους παίχτη να βάζει γκολ στον Ολυμπιακό. Τότε έγινε σύνθημα στα χείλη των αεκζήδων το: «Σαργκάνη, Σαργκάνη ο Μαύρος τι σου κάνει!»[69]


Η ΑΕΚ ΤΟΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ 2-1

πού προηγήθηκε μέ όφ-σάιντ γκόλ τοῦ Ἀναστόπουλου στό 4' καί γιά τό ὁποῖο ἀπειλήθηκαν σοβαρά ἐπεισόδια

ΓΡΟΘΙΑ

Ο ΜΑΥΡΟΣ

2 γκόλ παγκόσμιας κλάσης καί δοκάρι

(Ένα από τα αμέτρητα εξώφυλλα της εποχής – για πολλά συνεχόμενα χρόνια ο Μαύρος σκόραρε απέναντι στον Ολυμπιακό).

Ακόμα μία συναισθηματική συνισταμένη της βαθιάς αγάπης και λατρείας που κάνουν τον Μαύρο «σημαία» της ΑΕΚ και σχετίζεται άμεσα με όσα αναφέραμε για τον Ολυμπιακό είναι το συν-αίσθημα της *αδικίας* που ένιωθαν οι αεκτζήδες. Θεωρούσαν πως οι πανίσχυροι πρόεδροι των μεγάλων αντιπάλων τους δρούσαν με τρόπους που αδικούσαν την ΑΕΚ. Κύριος εκφραστής αυτής της δια-μαρτυρίας ήταν ο Θωμάς Μαύρος, ο οποίος ονόμαζε την ομάδα ως «το αποπαίδι του ΠΟΚ[70]». Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτήν τη φράση χρησιμοποιούν πολλοί οπαδοί της ΑΕΚ ακόμη και σήμερα. Το *αποπαίδι* χαράχτηκε βαθιά στη μνήμη των ανθρώπων και περνάει αυτούσιο, διαγενεακά και μέσω της αναπαραγωγής

[69] https://www.youtube.com/watch?v=80YsFTtI5-k&feature=emb_title&ab_channel=aektube

[70] Το Π.Ο.Κ. ιδρύθηκε στις 31 Οκτωβρίου 1927 και ήταν ένα σύμφωνο κυρίως εμπορικής, αλλά και θεσμικής συνεργασίας των τριών δημοφιλέστερων ποδοσφαιρικών ομάδων της Αθήνας και του Πειραιά. Η ονομασία προήλθε από τα αρχικά τους: Παναθηναϊκός, Ολυμπιακός και Κωνσταντινούπολη για την ΑΕΚ. Το ΠΟΚ δημιουργήθηκε το φθινόπωρο του 1927 ως ένα είδος αθλητικού τραστ, με σκοπό το αμοιβαίο όφελος από τη διοργάνωση αγώνων και τουρνουά και εξελίχθηκε σε μακροχρόνια συνεργασία των τριών ομάδων, ως τις αρχές της δεκαετίας του '60. Πηγή : https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0.%CE%9F.%CE%9A.

του στο youtube, σε νέους ανθρώπους που δεν είδαν ποτέ να αγωνίζεται ο Θωμάς Μαύρος, ούτε βίωσαν την αδικία που περιγράφουν οι παλαιότεροι.

Αυτό το χαρακτηριστικό *αντίστασης* που είχε ο Μαύρος ταίριαζε πολύ γενικά στους αεκτζήδες και ειδικά στους νεαρούς οργανωμένους οπαδούς. Ο Μαύρος συμβόλιζε την αντίσταση στο κατεστημένο των εφοπλιστών Νταϊφά και Βαρδινογιάννη. Επίσης άκουγε ροκ μουσική (σπάνιο για ποδοσφαιριστή!), μουσική που αγαπούσαν και τα «πέταλα», κι αυτό αισθητικά και συναισθηματικά έδενε ακόμα περισσότερο παίχτη και κερκίδα.

Η κοινή πορεία των οπαδών με τον Θωμά Μαύρο μέσα από δύσκολες και δυσάρεστες στιγμές δημιούργησε μια σχέση *βαθιάς ευγνωμοσύνης* και *βαθιάς υποχρέωσης* των οπαδών προς τον παίχτη. Όπως λένε οι αεκτζήδες, η σχέση τους με τον Μαύρο μέσα στα «πέτρινα χρόνια» *ατσαλώθηκε*. Το *ατσάλωμα* χαρακτηρίζει την ανθεκτικότητα της σχέσης μέσα στον χρόνο, κάτι που μέχρι σήμερα ισχύει πολύ έντονα. «Οι κοινές πίκρες καμιά φορά μας ενώνουν περισσότερο από τις κοινές χαρές».[71]



[71] Παραφράζουμε τον Ernest Renan (από Τσιμουρής 2007: 21), όπου, αναφερόμενος στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, μας θυμίζει ότι «το να έχουμε υποφέρει από κοινού δημιουργεί πιο ισχυρούς δεσμούς απ' ότι οι κοινές χαρές».

(1983: «Θα τους πάρω μόνος μου», είχε πει ο Μαύρος για το εκτός έδρας ματς με τον Ολυμπιακό στο Κύπελλο – στο πρώτο ματς είχε βάλει και τα δύο γκολ της ΑΕΚ. Μόνος του έφτασε την ΑΕΚ μέχρι τον τελικό και πήρε και το Κύπελλο).

Η βαθιά υποχρέωση που νιώθουν οι αεκτζήδες προς το πρόσωπο του Θωμά Μαύρου έχει να κάνει και με το τέλος του ποδοσφαιριστή από την ομάδα, σε ένα ματς που έχει «στοιχειώσει» τη μνήμη των αεκτζήδων που παρακολουθούσαν την ομάδα τη δεκαετία του ’80 (το παιχνίδι ΑΕΚ - Καλαμαριά, τον Απρίλιο του 1987). Ο προπονητής της ομάδας τότε, Νίκος Αλέφαντος, απέσυρε και τον Μαύρο από το παιχνίδι [ΦΡ] στο 80’ λεπτό, και αμέσως μετά τον αγώνα δήλωσε πως ο 35χρονος τότε ποδοσφαιριστής ήταν «τελειωμένος» ποδοσφαιρικά, ανακοινώνοντας ουσιαστικά το τέλος του Μαύρου στην ΑΕΚ.

Ο Τζέρυ ήταν 20 ετών τότε και θυμάται ακριβώς τι είχε γίνει στο ΟΑΚΑ, αφού ήταν εκεί: «Έπρεπε να έχουμε μπει μέσα και να διώξουμε σηκωτό τον γαύρο τον Αλέφαντο. Γιούχαρε και σφύριζε όλο το γήπεδο, αλλά τι να το κάνεις; Δεν ίδρωσε κανένα αφτί…». Η γενιά των σημερινών πενηντάρηδων *ένιωθε ενοχές και ντροπή* που άφησε τη «σημαία» της ομάδας να έχει αυτό το τέλος. Θεωρούν πως του άξιζε καλύτερη αντιμετώπιση. Ο Τζέρυ συνεχίζει: «Μετά πήγε στον Πανιώνιο και ξαναβγήκε πρώτος σκόρερ. Το ίδιο θα έκανε και με εμάς αν συνέχιζε. Είχε δυο-τρία χρόνια καλής μπαλίτσας μπροστά του, κι επίσης και να μην είχε, δεν φέρεσαι έτσι στη “σημαία” σου».

Οι οπαδοί θυμούνται τις επόμενες χρονιές όπου ο Μαύρος, παίζοντας πλέον με τον Πανιώνιο, αντιμετώπιζε την ΑΕΚ και πάντα τον χειροκροτούσαν. Ειδικά σε ένα ματς χαραγμένο στη μνήμη των οπαδών, δυο χρόνια αφού είχε φύγει από την ΑΕΚ, στη Νέα Φιλαδέλφεια, ο Μαύρος ισοφάρισε για τον Πανιώνιο και όλο το γήπεδο τον χειροκρότησε φωνάζοντας: «Ποιος; Ποιος; Ποιος; Ο Μαύρος ο Θεός». Ο Μαύρος συγκινήθηκε κι έβαλε τα κλάματα, και ο Τζέρυ, που ήταν και σε αυτό το ματς στο γήπεδο, ένιωσε πως ο Μαύρος τούς είχε συγχωρέσει πλέον.

Τι σημαίνει για μια ομοκοινωνικότητα ανδρών να είναι κάποιος το σύμβολό τους, ο καλύτερός τους παίχτης, ο καλύτερός τους σκόρερ και ο καλύτερος σκόρερ όλων των εποχών και όλων των ομάδων; Στον συμβολικό και συναισθηματικό κόσμο των ανδρικών ομοκοινωνικοτήτων υπάρχει συχνά ο «ηγέτης», ο «αρχηγός», και ακριβώς τέτοια μορφή ήταν ο Θωμάς Μαύρος. Σήμαινε τα πάντα τότε, αλλά και σήμερα είναι παρών, αφού οι

περισσότεροι τον νοσταλγούν έντονα, ειδικά όταν –και συνήθως αυτό συμβαίνει– τα πράγματα δεν πάνε καλά. Το να μπορείς να βασιστείς σε κάποιον όταν έρθουν τα δύσκολα σημαίνει πολλά για τις ανδρικές ομοκοινωνικότητες.

«Να είχαμε έναν Μαύρο, τουλάχιστον να χαιρόμαστε πού και πού!», λέει ο Τάκης, που έχει βάλει στο desktop του μια φωτογραφία του, για να τον βλέπει κάθε μέρα.

Ο Θωμάς Μαύρος είναι παντού. Όπου υπάρχει στέκι της ΑΕΚ είναι εκεί. Ως φωτογραφία, αφίσα, αυτόγραφο σε μπλούζα, μπάλα, σε αποκόμματα εφημερίδων, είναι παντού και ανασαίνει όπως ανασαίνει ο υλικός πολιτισμός, όπως ανασαίνουν τα πράγματα γύρω μας και ξυπνάνε μνήμες και αισθήσεις (Σερεμετάκη 1997: 49-52).

«Σημαία» της ΑΕΚ σημαίνει απαράμιλλο και ανεξάντλητο ταλέντο, σημαίνει αμέτρητα γκολ, σημαίνει αμέτρητα γκολ σε βάρος του Ολυμπιακού, σημαίνει πίστη, σημαίνει υπομονή στην κακουχία και το βάσανο, και οι οπαδοί αισθάνονται ευγνωμοσύνη για τον *Θ(ε)ωμά τους* που ήταν εκεί, όχι μόνο στα εύκολα αλλά κυρίως στα δύσκολα. Οι αεκτζήδες λένε «ΑΕΚ στα εύκολα, ΑΕΚάρα στα δύσκολα»**,** και ο Θωμάς Μαύρος είναι για αυτούς η ενσάρκωση αυτής της συναισθηματικής επιτέλεσης.

Bviii: «ΑΕΚ, Σ' Αγαπώ – Προδότη, Δεν Ξεχνώ»: Μια ιστορία έρωτα και προδοσίας, μια συγνώμη που εκκρεμούσε και εκατέρωθεν πληγωμένοι ανδρισμοί.

Ο Ντούσαν Μπάγιεβιτς, από τη δεκαετία του '70 μέχρι και σήμερα, με κάποιον τρόπο έχει έντονη «παρουσία» και επίδραση στη συναισθηματική κοινότητα και ομοκοινωνικότητα των αεκτζήδων. Από και προς τον Σερβοβόσνιο παίχτη και προπονητή εκκινούν και εκβάλλουν πολύ υψηλής έντασης πάθη, πολλών και διαφορετικών συναισθηματικών αποχρώσεων – πάντα διττά και αμφίθυμα και πάντα το ένα συναίσθημα υπό την επήρεια του άλλου. Ο Μπάγιεβιτς ήταν παίχτης και προπονητής των πιο επιτυχημένων περιόδων στην Ιστορία της ομάδας και συνδέθηκε με τις δύο κορυφαίες ομάδες που είχε ποτέ η ΑΕΚ, αυτήν της δεκαετίας του '70 και αυτήν της δεκαετίας του '90. Στη μία ήταν παίχτης, στην άλλη προπονητής.

Οι δύο αυτές περίοδοι είναι για τους αεκτζήδες, αλλά και για πολλούς οπαδούς άλλων ομάδων, οι πιο σημαντικές ποδοσφαιρικές στιγμές, όπου παίχτηκε το ομορφότερο ποδόσφαιρο στην Ελλάδα. Και οι δυο αποτελούν για την αφήγηση των ποδοσφαιρόφιλων τις πιο εκλεπτυσμένες ποδοσφαιρικές στιγμές, αποτελούν κρίσιμα συμβάντα στην

αεκτζήδικη και την ευρύτερη ποδοσφαιρική Ιστορία. Με τον Θωμά Μαύρο, τέλη του ’70, δημιούργησαν το κορυφαίο κατά πολλούς επιθετικό δίδυμο όλων των εποχών. «Αν έχεις προλάβει κι έχεις δει, ή αν έχεις δει έστω τα βίντεο από αυτά που έκαναν Μαύρος - Μπάγιεβιτς, τώρα σταματάς να βλέπεις πλέον ή βλέπεις μόνο Μπαρτσελόνα. Ήταν μάγοι και οι δύο και αλληλοσυμπληρώνονταν». Ο κύριος Τέλης είχε τη συγκεκριμένη φωτογραφία στην ψαροταβέρνα του στην πόλη της Μυτιλήνης. Τα τελευταία χρόνια την άλλαξε με του Ριβάλντο γιατί, όπως μας είπε, ήθελε κάτι πιο μοντέρνο, αφού στο μαγαζί του έρχονται και φοιτητές – κι επίσης θέλει να πικάρει λίγο τους ολυμπιακούς.



(Μαύρος - Μπάγιεβιτς: Για πολλούς, και όχι μόνο αεκτζήδες, το κορυφαίο επιθετικό δίδυμο όλων των εποχών).

Του δόθηκε το προσωνύμιο «Πρίγκιπας του Νερέτβα»[72], γιατί, όπως μας λέει και ο κύριος Τέλης, «ήταν ευθυτενής, ψηλός, αυτοκρατορικός, λιγομίλητος… έμοιαζε πραγματικά με Πρίγκιπα». Η μεγάλη επήρεια του Μπάγιεβιτς στην κοινότητα των αεκτζήδων έλαβε χώρα όχι τον καιρό που έπαιζε ο ίδιος ποδόσφαιρο, αλλά τον καιρό που ήταν προπονητής είτε στην ΑΕΚ είτε σε άλλες ομάδες. Με έναν τρόπο ήταν παρών και επηρέαζε τον συναισθηματικό κόσμο των αεκτζήδων ακόμα κι όταν δεν ήταν στην ομάδα της ΑΕΚ. Ως ποδοσφαιριστή οι αεκτζήδες πάντα τον αγαπούσαν με έναν ιδιαίτερο τρόπο, όπως είδαμε στην αφήγηση του κυρίου Τέλη. Ήταν μια αγάπη συνδεδεμένη με θαυμασμό, διαφαίνεται

[72] Έτσι ονομάζεται ο ποταμός που διασχίζει την πόλη καταγωγής του, το Μόσταρ της σημερινής Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

άλλωστε και στο προσωνύμιο «Πρίγκιπας». Υπήρχε μια αίσθηση απόστασης που δημιουργούσε και δημιουργούνταν από αυτόν τον θαυμασμό. Είναι η εποχή που η Γιουγκοσλαβία είχε την αίγλη του απόηχου του Τίτο, οι Γιουγκοσλάβοι παίχτες στην Ελλάδα ήταν πολύ λίγοι και, καθώς προέρχονταν από κομμουνιστικό καθεστώς, είχαν για τους Έλληνες μια ιδιαίτερη μυθολογία γύρω τους. Ως παίχτης της ΑΕΚ, ο Μπάγιεβιτς, από το 1977 μέχρι και το 1981, πήρε πρωταθλήματα, κύπελλα, έβαλε πολλά γκολ και, όταν ξεκίνησαν τα «πέτρινα χρόνια» της ομάδας, επέστρεψε στην πατρίδα του και το Μόσταρ για να κλείσει την ποδοσφαιρική του καριέρα.

Όταν έγινε προπονητής στην ΑΕΚ το 1988 και για τα επόμενα οκτώ χρόνια αγαπήθηκε ακόμα πιο βαθιά, η απόσταση που υπήρχε παλαιότερα γεφυρώθηκε, ο Ντούσαν έγινε *Ντούσκο* (χαϊδευτικό) και το όνομά του ταυτίστηκε με το όνομα της ΑΕΚ. Τα χρόνια αυτά η ΑΕΚ ήταν η *ΑΕΚ του Ντούσαν*. Η λατρεία και η πλήρης προσκόλληση ήταν εκείνα τα χρόνια καθολική από όλους τους οπαδούς, ανεξάρτητα από τη Θύρα όπου πήγαιναν και ανεξάρτητα από αν πήγαιναν στο γήπεδο ή όχι.

Εκείνα τα χρόνια, θυμάται ο κύριος Τέλης, «…ο κόσμος έπινε νερό στο όνομα του Μπάγιεβιτς… Αν το σκεφτείς, πάνω από τα μισά πρωταθλήματα που έχει πάρει η ομάδα σε όοοολη της την Ιστορία σχετίζονται με τον Μπάγιεβιτς… είτε σαν παίχτης είτε σαν προπονητής… Γι' αυτό και ήταν πρωτοφανές αυτό που έγινε με τον κόσμο… Ο Μπάγιεβιτς εκείνα τα χρόνια είχε όλο τον κόσμο μαζί του… τέτοια λατρεία δεν είχε και ούτε πρόκειται να ξανασυμβεί». Ο Μπάγιεβιτς διαχρονικά συνδέθηκε με τις επιτυχίες, με τη χαρά, με την Απόλαυση. Κατά καιρούς ακουγόταν πως μπορεί οι ισχυροί πρόεδροι του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού να «κλέψουν» τον Μπάγιεβιτς από την ΑΕΚ, να κλέψουν δηλαδή από τους αεκτζήδες τη χαρά και την *απόλαυση* (Zizek 2002).

Πολύ σημαντικό στοιχείο της λατρείας στο πρόσωπο του Μπάγιεβιτς είναι το ότι η ΑΕΚ το 1988, όταν και έγινε προπονητής της, ήταν πολύ χαμηλότερης δυναμικότητας από τους αντιπάλους της. Ο Κοσκωτάς και ο Σαλιαρέλης στον Ολυμπιακό και η οικογένεια Βαρδινογιάννη στον Παναθηναϊκό είχαν πολύ πιο δυνατές ομάδες. «Με τον Πεππέ, τον Χατζή και τον Κούτουλα παίζαμε, και με κάποιους που πραγματικά δεν τους ήξερε ούτε η μάνα τους τότε, και οι άλλοι είχανε Ντέταρι, Κωφίδη, Σαργκάνη, Ρότσα, Σαραβάκο… σαν τον Δαυίδ με τον Γολιάθ ήτανε. Αλλά ο Δαυίδ είχε σφεντόνα κι αυτή ήταν ο Μπάγιεβιτς», θυμάται ο Βαγκ.

Αυτή η μυθολογία του αδύναμου που κερδίζει τον δυνατό έρχεται μέσα από την Ιστορία της ΑΕΚ να επιτελεστεί ακόμα μία φορά το 1989, με την ΑΕΚ του Μπάγιεβιτς σε ένα ματς-τελικό με τον τότε πανίσχυρο Ολυμπιακό. Το ματς διεξαγόταν στην έδρα του αντιπάλου και όλοι οι ολυμπιακοί (παίχτες, παράγοντες, οπαδοί, δημοσιογράφοι) ήταν σίγουροι για τη νίκη τους και γιόρταζαν πρόωρα την κατάκτηση του πρωταθλήματος στον πύργο του Σαλιαρέλη στην Αίγινα.[73] Κάτι που δεν επαληθεύτηκε, αφού τελικά έχασαν από την ΑΕΚ 0-1 και μαζί και το πρωτάθλημα.

Η εικόνα του σκόρερ Τάκη Καραγκιοζόπουλου να σκοράρει και να τρέχει πανηγυρίζοντας, μεθυσμένος από χαρά, αρχικά προς λάθος εξέδρα οπαδών («δεν ήξερα πού βρισκόμουν», λέει συχνά ο ίδιος όταν τον ρωτούν), είναι μια πολύ βαθιά εικόνα και ένα πολύ κρίσιμο συμβάν, και συνδέεται άμεσα με τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς. Πραγματικά, αμέτρητα ντοκιμαντέρ υπάρχουν για εκείνη τη βραδιά *όπου η φτωχή και ταπεινή ΑΕΚ νίκησε τον πανίσχυρο Ολυμπιακό των μεγάλων αστέρων,* όπως ήταν ο πανάκριβος Λάγιος Ντέταρι. Αμέτρητες φωτογραφίες του Τάκη Καραγκιοζόπουλου, αμέτρητες επαναλήψεις του 1-2 που έκανε με τον Οκόνσκι – σε ένα ερωτηματολόγιο που είχα φτιάξει και διακινήθηκε σε εκατοντάδες οπαδούς, το γκολ αυτό είναι το γκολ που οι αεκτζήδες έχουν δει τις περισσότερες φορές, όπως είναι και είναι το γκολ που θυμούνται ως το πιο σημαντικό.[74]

Αμέτρητες φορές έχουν δει τον Τάκη Καραγκιοζόπουλο με ένα άσχετο κόκκινο φανελάκι-εσώρουχο[75] (το φορούσε κάτω από τη φανέλα) να πανηγυρίζει μετά το τέλος του αγώνα. Ο Πέτρος θυμάται πολύ καλά εκείνο το ματς 20 χρόνια μετά: «Ήμουν 12 και δεν είχαμε έγχρωμη τηλεόραση. Το είδαμε στο σπίτι του θείου μου του Κώστα, που είχαν έγχρωμη. Αυτός ήταν γαύρος[76] και κορόιδευε κι εμένα και τον πατέρα μου με φράσεις του στυλ “Πού να πάτε, ρε, με τον Καραγκιοζόπουλο, τον Χατζή και τον Πεππέ”... Μου έλεγε “άλλαξε ομάδα, μικρέ, όσο είναι νωρίς.” Στο τέλος δεν είχε να πει τίποτα. Στο δρόμο για το σπίτι ο πατέρας μου μού είπε: “Δεν κάνουν τα λεφτά τις ομάδες, Πέτρο. Θέλει αγάπη για τη φανέλα, κι αυτή δεν αγοράζεται… μόνο κερδίζεται… Ποτέ μην κοροϊδεύεις τους φτωχούς ανθρώπους. Ούτε αν έχουν μαλλιά ή όχι, ούτε αν έχουν περίεργο όνομα. Είδες τι πάθανε

[73] https://tvxs.gr/news/athlitika/argyris-saliarelis-bios-kai-politeia
[74] https://www.aektoday.com/7-maiou/968-7-5-1989-olympiakos-aek-0-1
[75] Όπως ο ίδιος έχει πει για αυτό το άσχετο κόκκινο τιραντάκι εσώρουχο, «μας είχαν τελειώσει τα κανονικά μαύρα πριν τον αγώνα και μου δώσανε ένα ό,τι να ’ναι… αφού δεν θα έπαιζα κιόλας!»
[76] Οπαδός του Ολυμπιακού.

με τον Καραγκιοζόπουλο". Ο πατέρας μου ήταν κουμουνιστής και ο θείος μου ψήφιζε ΕΠΕΝ. Εκείνο το βράδυ δεν ήταν ότι σφραγίστηκε τι ομάδα θα ήμουν, αλλά και ποιο δρόμο θα έπαιρνα γενικότερα…»

Ο Τάκης Καραγκιοζόπουλος, ένας εντελώς αντι-σταρ, με το περίεργο όνομα, με το φαλακρό κεφάλι και με το κόκκινο τιραντάκι να πανηγυρίζει, αποτελεί μια εικόνα πάνω στην οποία οι αεκτζήδες «σκοντάφτουν» όταν κοιτούν και σκέφτονται το παρελθόν. Είναι μια εικόνα που τους υπαγορεύει μια τροπικότητα να συν-αισθάνονται όχι μόνο το ποδόσφαιρο, αλλά, σε αρκετές περιπτώσεις, και τη ζωή γενικότερα. Η ιστορία όπου ο αδύναμος κερδίζει τον δυνατό είναι μια άκρως γοητευτική εικόνα για τους αεκτζήδες, και εκείνο το βράδυ σημαίνον και σημαινόμενο, έστω και στιγμιαία, εφάπτονταν σε ένα *σημείο διαρραφής*. (Laclau 1990) που ήταν ο Ντούσαν Μπάγιεβιτς.



(Δεν είχαν μείνει άλλα μαύρα τιραντάκια για τον Τάκη Καραγκιοζόπουλο, οπότε φόρεσε ένα κόκκινο. Με το κόκκινο τιραντάκι στην αγκαλιά των οπαδών, και το πρωτάθλημα του 1989 με δικό του γκολ πάει στην ΑΕΚ).

Σε αυτή την προσκόλληση ήρθε το κρίσιμο συμβάν του 1996, όταν ο Μπάγιεβιτς επέλεξε να φύγει από την ΑΕΚ και να πάει στον Ολυμπιακό του Σωκράτη Κόκκαλη. Αυτό πλήγωσε πολύ τους οπαδούς, οι οποίοι μετέτρεψαν την πλήρη προσκόλλησή τους σε έντονο και γεμάτο ταραχή *μίσος*. Η *κλοπή της απόλαυσης* επιτελούνταν, και οι πληγωμένοι άντρες αεκτζήδες θύμωσαν, και ο θυμός τους έγινε ακόμα μεγαλύτερος από το γεγονός ότι ο Μπάγιεβιτς, ενώ είχε συμφωνήσει από τον Ιανουάριο του 1996 με τον Ολυμπιακό σε συναντήσεις που είχε από τότε με τον Κόκκαλη, μέχρι και τον Μάιο έλεγε ψέματα στους

οπαδούς ότι θα παρέμενε στην ομάδα. Κι ακόμα όταν, ως προπονητής του Ολυμπιακού πλέον, προσπάθησε να πάρει μαζί του τους καλύτερους παίχτες της ΑΕΚ. Όλα αυτά κατέστησαν τον Μπάγιεβιτς *Προδότη* και όσα είχε κάνει για τους αεκτζήδες ήταν *Προδοσία*. Μια προδοσία που τους πλήγωσε και τους πλήγωνε χρόνο με τον χρόνο, αφού ο Ολυμπιακός με τον Μπάγιεβιτς έπαιρνε τα επόμενα χρόνια όλα τα πρωταθλήματα. Έτσι δημιουργήθηκε ένα *αντιολυμπιακό μένος*, ένα τεράστιο φορτίο οργής απέναντι στον *Ολυμπιακό του Κόκκαλη.*

Ο Σωκράτης Κόκκαλης διαπλεκόταν με τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ και έλεγχε το ελληνικό ποδόσφαιρο μέσω της Ε.Π.Ο. και της Επιτροπής Διαιτησίας. Τη διαπλοκή αυτή οι αεκτζήδες την ονόμασαν και την ονομάζουν «Παράγκα», και έτσι έμεινε γνωστή στο ευρύ κοινό κυρίως μέσα από τις δικαστικές αίθουσες που τελικά αποκάλυψαν αυτή τη διαπλοκή. Ο Ολυμπιακός για τους αεκτζήδες ταυτίστηκε με το Κράτος (εν κράτει). Το ακρωνύμιο ΑΕΚ εκείνη την περίοδο πήρε τη μορφή Α.εκτζήδες Ε.ναντίον του Κ.ράτους. Οι παίχτες της ΑΕΚ σταμάτησαν να παίζουν στην Εθνική Ελλάδος. Δημιουργήθηκε μια πολύ έντονη δυσπιστία, μια «ξενότητα» και μια αμφιθυμία σε σχέση με το ελληνικό κράτος, η οποία ήρθε να «κουμπώσει» στην ήδη ιστορικά υπάρχουσα ατμόσφαιρα της κατάφωρης αδικίας που είχε υποστεί η ομάδα των προσφύγων από το ελληνικό κράτος διαχρονικά. Αυτή την «ξενότητα» και την αντι-κρατική ρητορική των αεκτζήδων θα την εξετάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο πιο αναλυτικά.

Όλοι οι αγώνες απέναντι στον Ολυμπιακό εξελίσσονταν εκείνα τα χρόνια σε επεισοδιακές αναμετρήσεις όπου η ΑΕΚ αδικούνταν συνεχώς από τη διαιτησία. Είτε έπαιζε με λιγότερους παίχτες λόγω αποβολών, είτε σφυρίζονταν πέναλτι εναντίον της, είτε της ακυρώνονταν γκολ, κι όλα λειτουργούσαν ως *δηλητηριώδης γνώση*[77] και ως φορτίο και *ατμόσφαιρα* έντονης καχυποψίας για την επόμενη φορά που η ΑΕΚ θα έπαιζε με τον Ολυμπιακό. Το συναίσθημα του θυμού και του μίσους ήταν κατακλυσμικά στους αεκτζήδες την τριετία 1996-1999. Η έκρηξη παραγόμενου Λόγου και θυμικού ενάντια στον Ολυμπιακό, τον Μπάγιεβιτς, τον Κόκκαλη και το ελληνικό κράτος καθιστούσε τους αγώνεσμε αντίπαλο τον Ολυμπιακό κάτι παραπάνω από ένα ποδοσφαιρικό παιχνίδι. *Ο Αγώνας Εναντίον του Ολυμπιακού σήμαινε Αγώνα Ενάντια στο Κράτος.*

[77] Όρος που χρησιμοποιεί η Veena Das (2002) μιλώντας για τις ιστορίες βίαιων περιστατικών ανάμεσα σε ινδουιστές και μουσουλμάνους στην Ινδία τη δεκαετία του ’60 –πριν διαιρεθεί αυτή σε Ινδία και Πακιστάν–, τα οποία αφηγούνταν οι δύο κοινότητες στο εσωτερικό τους, γεγονός που μετέδιδε το μίσος εκατέρωθεν στις επόμενες γενιές και, με έναν τρόπο, «δηλητηρίαζε» τις σχέσεις τους.

Οι αγώνες κόντρα στον Ολυμπιακό ήταν για τους αεκτζήδες μια ευκαιρία να νικήσουν ή έστω να βρίσουν από κοντά τον Μπάγιεβιτς, ο οποίος γι' αυτούς ήταν *πλέον ο Ακατανόμαστος, ο Προδότης, ο Βάτραχος.* Το 2002 συνέβη ένα πολύ κρίσιμο συμβάν. Η διοίκηση της ΑΕΚ, της οποίας ηγούνταν ο Μάκης Ψωμιάδης, παρά τις έντονες αντιδράσεις που υπήρξαν στην αρχική φημολογία, αποφάσισε να φέρει πίσω στην ομάδα τον Μπάγιεβιτς. Τότε, σχεδόν 80 χρόνια από την ίδρυση της ομάδας, είδαμε στο συν-αισθηματικό τοπίο και στην ψυχική γεωγραφία της αεκτζήδικης κοινότητας το φαινόμενο της εμφύλιας διαμάχης**.** Είναι σημαντικό να το εξετάσουμε, διότι έκτοτε έγινε τροπικότητα και σε οποιοδήποτε δίλλημα τίθεται πλέον στην κοινότητα οι αεκτζήδες χωρίζονται σε δυο αντιπαρατιθέμενα στρατόπεδα.

Για τους αεκτζήδες, ο Πρίγκιπας, όταν αποχώρησε από την ΑΕΚ και έγινε προπονητής στον Ολυμπιακό του Κόκκαλη, μετατράπηκε σε Βάτραχο, κι αυτό δεν μπορούσε να ξεχαστεί. Ο Σπήλιος θυμάται: «ΑΕΚ, Σ' ΑΓΑΠΩ – ΠΡΟΔΟΤΗ, ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ». Αυτό ανέγραφε το πανό που σε κάθε αγώνα σήκωναν οι οπαδοί και αυτό ήταν που ένιωθε πολύς κόσμος της ΑΕΚ. «Δεν μπορούσαμε να ξεχάσουμε τι μας είχε κάνει ο Βάτραχος. Ήταν ανεπιθύμητος. Σε κάθε ματς, όταν παίζαμε με τον γαύρο όλα αυτά τα χρόνια, του το φωνάζαμε: "Ούτε νεκρό δεν θέλω να σε δω – να μείνεις στο Λιμάνι στον Ολυμπιακό." Το ήξερε ότι ήταν ανεπιθύμητος…»



(«ΑΕΚ, Σ' Αγαπώ – Προδότη, Δεν Ξεχνώ», έλεγε το ιστορικό πανό της Original 21 – που κάποια στιγμή είχε «επικηρυχθεί» από την ελληνική αστυνομία και το έψαχναν εξονυχιστικά στις εισόδους για να μην περάσει

μέσα στο γήπεδο. Ο αστικός μύθος λέει πως το πανό δεν ήταν ένα αλλά περισσότερα, οπότε, και να εντόπιζε κάποιο η αστυνομία, σε κάποιο άλλο σημείο υπήρχε ένα άλλο).

Τότε, οι οπαδοί που δεν ήθελαν την επιστροφή του Μπάγιεβιτς εφάρμοσαν διάφορες και διαφορετικές πρακτικές. Ένα μέρος τους επέλεξε να πηγαίνει στο γήπεδο και να κάνει πως δεν τον βλέπει. Δεν τον έβριζαν δηλαδή την ώρα του αγώνα, για να μη χαλάσουν το κλίμα μέσα στο γήπεδο.[78] Άλλοι πήγαιναν στο γήπεδο και τον έβριζαν, ενώ ένα μεγάλο κομμάτι των οπαδών είτε απείχε από τους αγώνες είτε πήγαινε στους αγώνες, όπου κι αν έπαιζε η ΑΕΚ, αλλά δεν έμπαινε στο γήπεδο. Έμεναν απ' έξω φωνάζοντας συνθήματα υπέρ της ομάδας και κατά του Μπάγιεβιτς. Έκαναν, για παράδειγμα, ταξίδι από την Αθήνα μέχρι την Ξάνθη και δεν έμπαιναν στο γήπεδο, αλλά συγκεντρώνονταν έξω από αυτό διαμαρτυρόμενοι ενάντια στον Μπάγιεβιτς.

Είχε τεθεί ένα ζήτημα *συγχώρεσης*. Ο Μπάγιεβιτς, επιστρέφοντας στην ΑΕΚ, είχε ζητήσει συγνώμη μόνο από όσους δεν *είχαν ξεπεράσει τα όρια,* αλλά δεν διευκρίνιζε ποια όρια. Η αλήθεια είναι ότι, όταν πήγαινε στη Νέα Φιλαδέλφεια ως προπονητής του Ολυμπιακού, δεν υπήρχε άνθρωπος που να μην τον έβριζε, και το ίδιο ίσχυε με όσους αεκτζήδες μιλούσαν στην τηλεόραση, το ραδιόφωνο ή έγραφαν στον Τύπο. Επίσης στις παρέες και τα καφενεία το ίδιο συνέβαινε. Πολλοί λοιπόν τότε θεώρησαν πως η συγνώμη του δεν απευθύνεται σε κανέναν ουσιαστικά, αφού εξαιρούσε όσους τον έβριζαν όσο ήταν στον Ολυμπιακό – δηλαδή όλους.[79]

«Συγνώμη με "ναι μεν, αλλά"… με "ίσως και εάν" και με "εξαιρέσεις" δεν είναι συγνώμη. Αν είχε μετανιώσει για κάτι και ήθελε να ζητήσει συγνώμη, ας μας έλεγε "συγνώμη που έκανα αυτό". Δεν μας είπε γιατί ζητάει συγνώμη. Λέει "αν στενοχώρησα κάποιους"… Τι αν στεναχώρησες, ρε φίλε… Ένα εκατομμύριο κόσμος στην αρχή έκλαιγε και

[78] Εκείνη την περίοδο είχαν γίνει της μόδας στην κοινότητα των αεκτζήδων οι διαφόρων μεγεθών βάτραχοι Κέρμιτ από το *Muppet Show*, τους οποίους έφερναν οι οπαδοί στο γήπεδο για να πικάρουν τον προπονητή.

[79] Ο Μπάγεβιτς είχε δηλώσει επακριβώς: «Τα αισθήματά μου για τις αντιδράσεις αφήστε με να τα κρατήσω για μένα. Ίσως κάποιος στη θέση μου να μη γύριζε ποτέ μετά από όσα είχαν συμβεί. Τον τελευταίο χρόνο άλλαξαν οι σκέψεις μου και θεώρησα ότι κάποια στιγμή θέλω να γυρίσω γιατί έχω τη συνείδησή μου καθαρή και μπορώ να βλέπω τον καθένα στα μάτια. Δεν είμαι προδότης. Θέλω πραγματικά να προσπαθήσω πάλι να πετύχουμε όλοι μαζί αυτά που είχαμε πετύχει. Ίσως έχω κάνει λάθος που δεν μίλησα περισσότερο τότε για την αποχώρησή μου και ο κόσμος της ΑΕΚ ήθελε να μάθει. Δεν νομίζω ότι πρέπει να γυρίζουμε στο παρελθόν. Όλα αυτά τα χρόνια και όποτε ήρθα σαν αντίπαλος έχω δεχτεί πολλά ερωτήματα, συζητήσεις. Ευχαριστώ όσους μου έδειξαν συμπαράσταση και αγάπη τις τελευταίες δεκαπέντε ημέρες. Αν έχω πειράξει και στεναχωρήσει κάποιους από αυτούς, ζητάω συγνώμη. Μόνο από αυτούς και όχι από όσους ξεπέρασαν τα όρια, που δεν θέλω να καταλάβουν ποτέ, γιατί δεν πρόκειται να καταλάβουν ποιος είναι ο Ντούσκο και τι έχει προσφέρει στην ΑΕΚ» (*Καθημερινή*, 31.5.2002).

μετά όπου σε έβρισκε σε έφτυνε …κι εσύ τώρα μας λες ότι έβρεχε… Πλάκα μας κάνεις; Τι θα πει "εάν"; Μπορεί και να μην τους στεναχώρησες δηλαδή; Και τι λες μόνο από αυτούς που δεν ξεπέρασαν τα όρια; Ποια είναι τα όρια; Σε ποιους τελικά ζητάς συγνώμη; Ζητάς από κανέναν; Και ξαναλέω: πες μας επιτέλους γιατί ζητάς συγνώμη. Τι πιστεύεις ότι μας πλήγωσε; Μόνο ότι πήγες στον Ολυμπιακό ή και που μας κορόιδευες και μας εξαπατούσες επί έξι μήνες που έβγαινες ραντεβουδάκια με τον Κόκκαλη για να τα βρείτε στα λεφτά, κι εμάς μας έλεγες ψέματα μες τη μούρη μας ότι είναι φήμες των δημοσιογράφων; Και μετά που προσπάθησες να διαλύσεις την ομάδα και να πάρεις στο λιμάνι όλους τους παίχτες της ΑΕΚ, και μετά που φτιάξατε με τον Κόκκαλη την Παράγκα και μας ξεκάνατε κανονικά… Γιατί από όλα αυτά ζητάει συγνώμη – δεν μας είπε. Κι επίσης για να το κλείνουμε με τον Ακατανόμαστο: ας είχε πει "κύριοι, σας αγαπώ αλλά κουράστηκα και θέλω να πάω στον Ολυμπιακό". Κι εμείς θα του λέγαμε "καλό καιρό στην πρύμνη σου κι αέρα στα πανιά σου" και θα συνεχίζαμε με την ομαδάρα μας. Και με κανονική διαιτησία και χωρίς Παράγκες μια χαρά θα βγαίναμε πρώτοι. Ακόμα και οι πέτρες το λένε άλλωστε, ότι την καλύτερη μπάλα η ΑΕΚ την έπαιξε τη χρονιά που είχε φύγει ο Μπάγιεβιτς. Με προπονητή τον Πέτρο Ραβούση. Άντε με τον Βάτραχο επιτέλους!»

Από την άλλη, πολλοί θεωρούσαν πως η συγνώμη ήταν ειλικρινής και απευθυνόταν σε όλους εκτός από μια μερίδα οπαδών που είχαν εκφραστεί, κατ' αυτούς, χυδαία αναρτώντας στους αγώνες ένα πανό που είχε κάνει μεγάλη αίσθηση και το οποίο έγραφε: «Πρόδωσες τη γυναίκα σου για τη Στανίση –

Πρόδωσες την πατρίδα σου και έγινες Έλληνας –

Πρόδωσες τη θρησκεία σου για το Διάολο –

Γι' αυτό ο Θεός δεν σου έδωσε την ικανότητα να κάνεις παιδιά,

για να μην τα προδώσεις κι αυτά».



(Το επίμαχο πανό κατά του Μπάγιεβιτς. Αν θυμάμαι καλά το υπέγραφαν οπαδοί από τον Πειραιά. Οι πιο άμεσα δηλαδή «θιγμένοι» από τη μεταγραφή του προπονητή στον Ολυμπιακό)

Ο Χάρης ήταν συνομήλικος και γνωστός μου πολλά χρόνια από τις Κυριακές στη Σκεπαστή. Με την επιστροφή του Μπάγιεβιτς, ήταν της άποψης πως θα έπρεπε να τον συγχωρέσουμε. Καλυπτόταν συναισθηματικά από τη συγνώμη του Μπάγιεβιτς και έλεγε: «Το ποδόσφαιρο έχει γίνει επαγγελματικό. Ομάδες μπορείς να αλλάζεις. Δουλειά σου είναι. Έφυγε, γύρισε, ζήτησε συγνώμη. Η καρδιά του πάντα εδώ ήταν. Έκανε μια μαλακία. Αν είμαστε άντρες, τώρα θα το αποδείξουμε. Οι άντρες ξέρουν να συγχωρούν». Με όρους ανδρισμού μιλούσε και η άλλη πλευρά: «Οι άντρες, όταν τους προδίδουν, είναι περήφανοι και δεν γυρνάνε πίσω».

Ενώ τα χρόνια περνούσαν και απομακρυνόμασταν από το 2002 οπότε συνέβησαν όλα αυτά, στις επιμέρους κοινότητες των οργανωμένων οπαδών οι μεγαλύτεροι αφηγούνταν στους νεότερους τι είχε συμβεί. Με τον καιρό οι αφηγήσεις έδωσαν μυθικές διαστάσεις στα γεγονότα του 1996, όταν ο Μπάγιεβιτς πήγε στον Ολυμπιακό, και του 2002 όταν ξαναγύρισε· για τις πορείες των αντι-μπαγιεβιτσικών έξω από τα γήπεδα όλης της Ελλάδας, τη θυσία τού να κάνεις ένα πολύωρο ταξίδι και να μη μπαίνεις στο γήπεδο, αλλά και τον αγώνα που τελικά κερδήθηκε, αφού ο Μπάγιεβιτς, ενάμιση χρόνο μετά τις αποδοκιμασίες (αρχές 2004), αποχώρησε από την ομάδα.

Φεύγοντας ο Μπάγιεβιτς από την ΑΕΚ το 2004 επέστρεψε ξανά στον Ολυμπιακό, αλλά πλέον το μίσος των αεκτζήδων είχε καταλαγιάσει, κι αυτό φαινόταν στις αναμετρήσεις ΑΕΚ - Ολυμπιακού, όπου πλέον σχεδόν κανείς δεν ασχολούνταν μαζί του πλην ενός κομματιού νεολαίας που δεν είχε προλάβει να γνωρίσει τον Μπάγιεβιτς ως προπονητή της ΑΕΚ, αφού ακόμα και το 2002 ήταν ακόμη μικρά παιδιά ή έφηβοι. Όταν λοιπόν ο Μπάγιεβιτς έγινε ξανά προπονητής του Ολυμπιακού το 2004, μόνο αυτό το μικρό κομμάτι νεαρών κυρίως οπαδών ασχολούνταν μαζί του. Το ίδιο και όταν το 2008 ξαναγύρισε στην ΑΕΚ, ζητώντας αυτή τη φορά μια καθολική και απροϋπόθετη συγνώμη («Συγνώμη από όλους όσους πίκρανα»[80]), σχεδόν κανείς πλην των νεαρών δεν ασχολήθηκε μαζί του.

Ο Τάκης, ο οποίος στην πρώτη επιστροφή του Ντούσαν Μπάγιεβιτς ήταν «στα κάγκελα», ήταν πάντα μες το γήπεδο και με πολλή ένταση τον έβριζε καθ' όλη τη διάρκεια του αγώνα, σε αυτή τη δεύτερη επιστροφή έδειχνε να έχει επουλωμένο το τραύμα του 1996. Δέχτηκε τη συγνώμη αυτή τη φορά και όλα τα συναισθήματα ήταν πολύ πιο μετριοπαθή: «Τότε, ρε φίλε, που ξαναγύρισε το 2008, πάλι από τον Ολυμπιακό, είχε γεράσει κιόλας, τι να σου πω. Δεν μου έλεγε τίποτα πλέον. Τον λυπόμουνα πιο πολύ που πήγαινε όπου φυσάει ο άνεμος. Δεν με συγκινούσε καθόλου που ξαναγύρισε. Ένα φλατ πράγμα φαντάσου – ζήτησε και συγνώμη από όλους… μεγάλωσε κι αυτός, μεγαλώσαμε κι εμείς… κι ό,τι είχαμε να πούμε το είπαμε το 2002, τώρα είναι ξαναζεσταμένο φαΐ».

Αυτό ακριβώς εκφράστηκε και από τον ηγέτη της Original 21, ο οποίος δήλωσε: «Για εμάς ο Μπάγιεβιτς σε αυτή τη δεύτερη επιστροφή είναι *άχρωμος, άγευστος και αόρατος*».

Πολύ ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το κομμάτι των οπαδών στους οποίους είχε εκβάλει όλη η αφήγηση των γεγονότων είχαν γαλουχηθεί με αυτή τη *δηλητηριώδη γνώση*, χωρίς να τον έχουν προλάβει οι ίδιοι στις δύο πρώτες του θητείες. Η *δηλητηριώδης αυτή γνώση*, η μετα-αφήγηση, έγινε μένος των νεαρών για τον προπονητή. Το μένος αυτό εκφράστηκε σε ένα ματς στην Καλλιθέα, όταν κόσμος μικρής κυρίως ηλικίας υπερέβη την τόσα χρόνια λεκτική αντιπαράθεση και του επιτέθηκε σωματικά λιντσάροντάς τον. Χτυπούσαν τον 62 ετών τότε Μπάγιεβιτς με κλωτσιές και μπουνιές, ρίχνοντάς τον στο έδαφος, ενώ μεγαλύτεροι σε ηλικία οπαδοί προσπαθούσαν να τον προστατεύσουν. Το φαινόμενο αυτό, η επόμενη γενιά να γίνεται επιθετικότερη και βιαιότερη σε σχέση με ένα

[80] https://www.in.gr/2008/11/21/sports/football/syggnwmi-se-osoys-pikrana-den-ksanafeygw-sti-epistrofi-toy-mpagebits-stin-aek/

γεγονός που αφορούσε την προηγούμενη ή τις προηγούμενες γενιές, θα το δούμε να επαναλαμβάνεται και σε διάφορες άλλες οπαδικές κόντρες.

Ο Ντούσαν Μπάγιεβιτς ήρθε να προσθέσει στη συναισθηματική οικονομία των αεκτζήδων αρχικά το στοιχείο του *απόλυτου θαυμασμού*. Είχε αυτό το αυτοκρατορικό στυλ τόσο εντός όσο και εκτός γηπέδου, ερχόμενος από τη Γιουγκοσλαβία, κάτι που θαύμαζαν οι αεκτζήδες. Αργότερα έγινε μια πρωτόγνωρη για την κοινότητα απόλυτη προσκόλληση μεταξύ οπαδών και ενός προσώπου, γεγονός που δημιούργησε ένα απόλυτο μίσος όταν αυτός πήγε στον Ολυμπιακό, ένα μίσος επίσης πρωτόγνωρο στην Ιστορία της ΑΕΚ. Εξίσου πρωτόγνωρη και η εμφυλιακή ένταση όταν ξαναγύρισε στην ομάδα: αεκτζήδες έβριζαν αεκτζήδες, αεκτζήδες πιάνονταν στα χέρια με αεκτζήδες – πρώτη φορά συνέβαινε κάτι τέτοιο σε τέτοια ένταση. Έκτοτε, αυτή η εμφυλιακή διαμάχη έχει γίνει *τρόπος* για τους αεκτζήδες. Με οποιαδήποτε υποψία διαφωνίας, είναι έτοιμοι να χωριστούν σε στρατόπεδα.

Στην ομοκοινωνικότητα των νεαρών τη δεκαετία του ’90 αεκτζήδων, ο Μπάγιεβιτς ήταν *σαν πατέρας.* Η *Μάνα ΑΕΚ,* όπως την αποκαλούν, και *Βασίλισσα*, είχε βρει τον Πρίγκιπά της. Με αυτούς τους όρους ήταν εσχάτη προδοσία το ότι ο Μπάγιεβιτς πήγε στον μεγάλο αντίπαλο Ολυμπιακό. Οι αεκτζήδες τον μίσησαν που πλήγωσε την ΑΕΚ και πληγώθηκαν και οι ίδιοι. Όταν μετανιωμένος επέστρεψε, τα παιδιά του πλέον δεν τον δέχτηκαν, αφού για αυτούς ήταν πάντα Προδότης. Αντίθετα, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία οπαδοί ήταν πιο διαλλακτικοί.

Ο Μπάγιεβιτς, τα τελευταία 40 χρόνια, είτε είναι στην ομάδα είτε όχι· είτε ήταν «πατέρας» για τους οπαδούς τα χρόνια που ως προπονητής μεγαλουργούσε στην ΑΕΚ, είτε ήταν «νεκρός» όταν πρωτοπήγε στον Ολυμπιακό· όταν γυρνούσε στην ΑΕΚ, οι μισοί οπαδοί τον ήθελαν και οι άλλοι μισοί όχι· και μετά ξανά πίσω στον Ολυμπιακό, και σε μερικές ομάδες ακόμα, και όταν ήταν εκεί, πάντα υπήρχε η φημολογία πως θα ξαναγυρνούσε στην ΑΕΚ. Με αυτόν τον τρόπο, ο Μπάγιεβιτς ήταν σε *μια μόνιμη «ανταλλαγή» και «κυκλοφορία»* με τη συναισθηματική οικονομία της ΑΕΚ. *Διολίσθαινε και διολισθαίνει πλαγίως ανάμεσα στους αεκτζήδες* (Ahmed 2018: 134-135). Ούτε απόλυτα παρών ούτε απών, ούτε ακριβώς ζωντανός ούτε νεκρός. Οι αεκτζήδες βρίσκονταν μόνιμα σε μια διαδικασία ξεπεράσματος της απώλειάς του, ζητούσαν τη συγνώμη του για να συμφιλιωθούν μαζί του, μετά δεν ενέκριναν τη συγνώμη του ως αληθινή, ζητούσαν μια άλλη συγνώμη, κι όλο αυτό συνιστούσε μια εκκρεμή διαδικασία, κάτι σαν ανολοκλήρωτο

πένθος, κάτι που, ενώ για κάποιους έδειχνε να έχει ολοκληρωθεί, για άλλους, και κυρίως για τους νεότερους που είχαν μονάχα ακούσει γι' αυτόν, έδειχνε ανολοκλήρωτο (unfinished story) (Γκέφου-Μαδιανού 2017: 124, 2019: 126). Σε κάθε περίπτωση, το μέγα θέμα της συγνώμης είναι πάντοτε σημαντικό να εξετάζεται και υπό το πολιτισμικό πρίσμα, αφού έχει μεγάλη σημασία ποιος, πότε, με ποιον τρόπο ζητά συγνώμη, και αν κάποιος άλλος την (απο)δεχεται ή όχι και για ποιους λόγους συμβαίνει ή δεν συμβαίνει αυτό – συχνά μιλάμε για *κουλτούρες της συγνώμης, κουλτούρες της εκδίκησης* (Δεμερτζής: 139).

Υπήρχε πολύς θόρυβος, πολλά παράπονα γύρω από την απώλεια και ένα πολύ έντονα συναισθηματικό discourse. Εάν η οδύνη είναι το ίχνος αυτού που χάθηκε, οι θρηνωδίες και τα συνεχή παράπονα είναι το Ίχνος της έμπρακτης αναζήτησής του. Το «εγώ» συντηρεί την προσδοκία ότι τελικά θα απαντηθούν τα παράπονα και τα αιτήματά του (Ποταμιάνου: 14). Η νηπενθής –όπως την ονομάζει η Άννα Ποταμιάνου– αυτή διαδικασία ουσιαστικά δεν επιτρέπει το Πένθος και επιπλέον συντηρεί μια ελπίδα επιστροφής του Απολεσθέντος. Οι νεαροί οπαδοί, στην τρίτη πλέον προπονητική θητεία του Μπάγιεβιτς στην ΑΕΚ, είχαν την ευκαιρία «να ζήσουν τον μύθο τους» – να τιμωρήσουν τον Μπάγιεβιτς και μάλιστα με έναν πολύ άγριο τρόπο, λιντσάροντάς τον. Ήταν για αυτούς μια *ιστορία που είχε μείνει στη μέση*.

Bix : Ο Ντέμης Νικολαΐδης – Από τη Σκεπαστή, παίχτης και πρόεδρος της ΑΕΚ.



(ΑΕΚ από μικρό παιδί ο Ντέμης).

Ο Ντέμης Νικολαΐδης υπήρξε σπουδαία μορφή στην Ιστορία της ΑΕΚ. Για πολλά χρόνια ήταν κι αυτός «σημαία» της ομάδας αφού, όπως ο Θωμάς Μαύρος, α) ήταν μεγάλος

σκόρερ που σήκωσε την ομάδα στις πλάτες του σε περιόδους με πολύ λίγες επιτυχίες για την ΑΕΚ και, β) υπήρξε εκφραστής της αδικίας απέναντι στο ποδοσφαιρικό κατεστημένο, κυρίως του Ολυμπιακού, και μόνιμος σκόρερ σε αυτά τα ντέρμπι. Όπως και ο Θωμάς Μαύρος, έτσι και ο Ντέμης (έτσι τον αποκαλούν οι οπαδοί) εισέπραξε λατρεία από τους οπαδούς.

Ο Ντέμης είχε μεγαλώσει στην Αλεξανδρούπολη και ήταν ο ίδιος ως έφηβος οργανωμένος οπαδός και μέλος της Original 21, ταξιδεύοντας σε όλη την Ελλάδα για να βλέπει την αγαπημένη του ΑΕΚ. Υπήρχε λοιπόν μια διαφορετική ένταση στο συν-αίσθημα των οπαδών, αφού ο Ντέμης ήταν *ένας από αυτούς*. Το στοιχείο αυτό υπήρχε σαφώς και στον Νεστορίδη και τον Παπαϊωάννου λόγω της λαϊκότητάς τους, αλλά το γεγονός ότι ο Ντέμης ήταν αεκτζής και μάλιστα οργανωμένος οπαδός ήταν ένα καινούργιο στοιχείο που, ειδικά για τους οργανωμένους, έκανε την ταύτιση και την προσκόλληση ακόμα πιο έντονη. Επίσης ήταν «κοντά τους» τόσο ηλικιακά όσο και σαν στυλ, αφού άκουγε ροκ μουσική και σύχναζε σε μαγαζιά και στέκια οικεία στους οπαδούς.

Οι οπαδοί της ΑΕΚ μπορούμε να πούμε ότι είχαν δεθεί μαζί του πριν έρθει στην ομάδα, όσο αυτός έπαιζε σε μια άλλη προσφυγική ομάδα, τον Απόλλωνα Σμύρνης, με έδρα το γήπεδο της Ριζούπολης, το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στο γήπεδο της Ν. Φιλαδέλφειας. Υπήρχε εγγύτητα, οικειότητα και σχέση από πριν. Το καλοκαίρι του 1996, κι ενώ ο Ντέμης έπαιζε στον Απόλλωνα, ήταν ήδη πολύ μεγάλο όνομα, οπότε ΑΕΚ και Ολυμπιακός τον διεκδίκησαν για να τον πάρουν με μεταγραφή. Ο Ντέμης τότε πίεσε τη διοίκηση του Απόλλωνα να τον δώσει στην ΑΕΚ, αδιαφορώντας για το χρηματικό ποσό που θα έπαιρνε ο ίδιος. Τελικά, μετά από ένα μίνι σίριαλ εκείνο το καλοκαίρι, μεταγράφηκε στην ΑΕΚ. Το σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε είναι ότι εκείνο το καλοκαίρι είναι η χρονική περίοδος όπου αποχωρούσε για πρώτη φορά από την ΑΕΚ ο Ντούσαν Μπάγιεβιτς για να ενταχθεί στον Ολυμπιακό του Σωκράτη Κόκκαλη. Οι αεκτζήδες, όπως αναλυτικά είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, ήταν πολύ βαθιά πληγωμένοι από τον Μπάγιεβιτς, αισθάνονταν βαθιά προδομένοι και εξοργισμένοι. Ακριβώς τη στιγμή όπου άρχιζαν να μισούν τον Μπάγιεβιτς, ήρθε στην ομάδα ο Ντέμης –στην ΑΕΚ της καρδιάς του, όπως έλεγε–, αδιαφορώντας για τα πολλά παραπάνω εκατομμύρια που του έδινε ο Κόκκαλης.

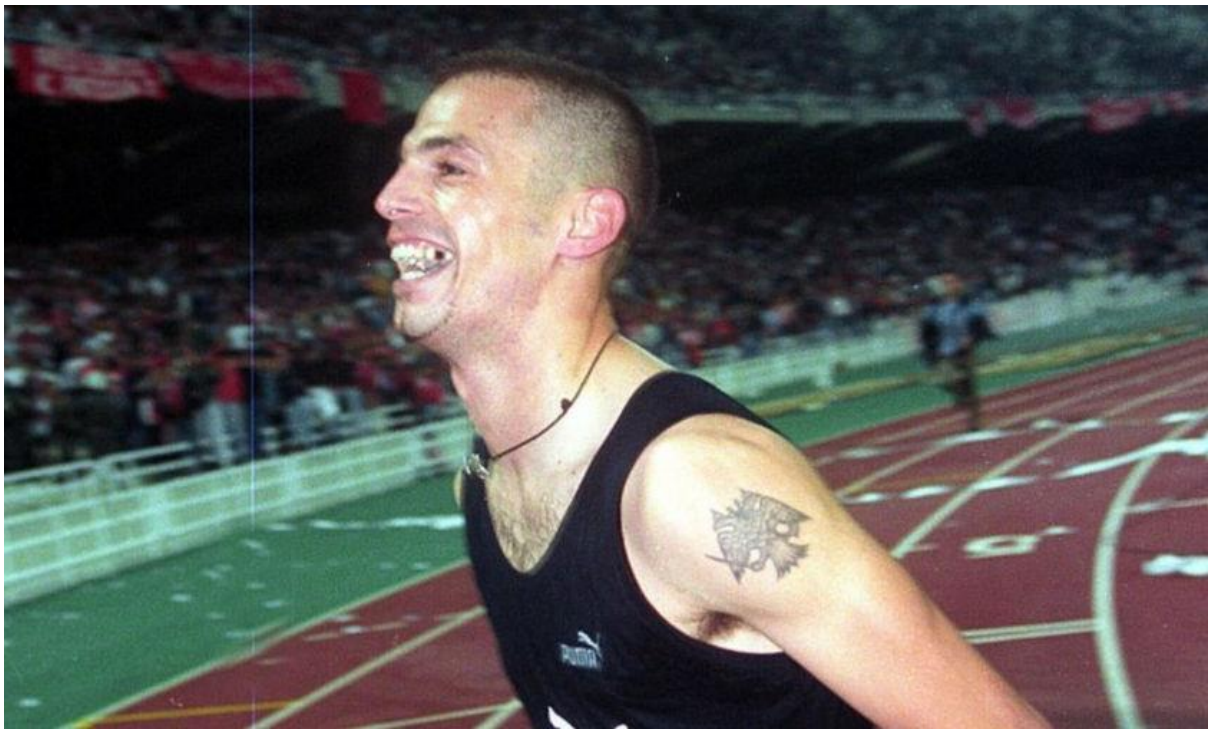
Τα χρόνια όπου έπαιζε ο Ντέμης στην ΑΕΚ οξύνθηκε έντονα το αντι-ολυμπιακό συναίσθημα για τους αεκτζήδες, αλλά και για τους οπαδούς όλων σχεδόν των ομάδων στον ελλαδικό χώρο, λόγω της *παράγκας* που είχε δημιουργηθεί στον χώρο της διαιτησίας και

της εξαιρετικά έντονης διαπλοκής του Σωκράτη Κόκκαλη στην οικονομική ζωή της χώρας. Ο Ντέμης, όπως πριν και ο Θωμάς Μαύρος (φορούσαν κι οι δυο τη φανέλα με το 11), ήταν ο ηγέτης της ΑΕΚ εκείνα τα χρόνια της αδικίας, και μάλιστα ήταν ο μόνιμος σκόρερ της ομάδας στα ντέρμπι με τον Ολυμπιακό.[81] Η ταύτιση των οπαδών με τον Ντέμη είναι η μεγαλύτερη που έχουμε δει ιστορικά να συμβαίνει με ποδοσφαιριστή της ομάδας, και αυτή η ταύτιση συντελέστηκε μέσα σε μια συναισθηματικά εξαιρετικά έντονη στιγμή και περίοδο.

Στο πρώτο ντέρμπι ΑΕΚ - Ολυμπιακού, με προπονητή πλέον του Ολυμπιακού τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς, μια βραδιά πολύ μεγάλης ψυχικής έντασης, [ΦΡ] πολλοί αεκτζήδες ένιωσαν ταυτόχρονα την πιο μεγάλη ψυχική ένταση και τον μεγαλύτερο θυμό. Σε αυτό το ματς έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή του ο Ντέμης Νικολαΐδης και σκόραρε το 1-0 για την ΑΕΚ, η οποία τελικά επικράτησε με 2-0. Αυτό το τεράστιο απόθεμα θυμού και οργής για τον Μπάγιεβιτς μεταφέρθηκε ως λατρεία και έντονη προσκόλληση στο πρόσωπο του Ντέμη. Η λατρεία προς τον Ντέμη συνέβη «βίαια» και πάρα πολύ γρήγορα. Ήταν το πρόσωπο που αντικατέστησε αμέσως την μεγάλη ψυχική απώλεια ενός πολύ αγαπημένου τους προσώπου, πριν καν αυτή η απώλεια γίνει αντικείμενο κάποιας επεξεργασίας, πριν καν βιωθεί το πένθος με κάποιον τρόπο.

Δυο χαρακτηριστικές στιγμές και πολύ βαθιές ψυχικές εικόνες για το αεκτζήδικο μνημονικό και θυμικό είναι οι εξής: η μία μετά το ντέρμπι με τον Ολυμπιακό κατά την ποδοσφαιρική σεζόν 1997/98, στην έδρα του Ολυμπιακού, όπου ο Ντέμης ήταν τραυματίας, αγωνίστηκε όμως ως αλλαγή στο δεύτερο ημίχρονο, και η ΑΕΚ με δικό του γκολ νίκησε 0-1. Ο Ντέμης με τη λήξη του ματς έβγαλε τη φανέλα του και φάνηκε ένα τατουάζ στο μπράτσο του με το σύμβολο της οργάνωσης Original 21. Ο Ντέμης ήταν «αυθεντικός - Original» αεκτζής στα μάτια των οπαδών, και το τατουάζ του το αντέγραψαν και το έκαναν στο σώμα τους πάρα πολλοί νεαροί εκείνη την περίοδο.

[81] Τότε βγήκε από τους αεκτζήδες και το σύνθημα που αναφέρονταν στον τερματοφύλακα του Ολυμπιακού Ελευθερόπουλο και έλεγε: «Σε βλέπει ο Ελευθερόπουλος και τρέμει, γεια σου, Ντέμη – γεια σου, Ντέμη», αντίστοιχο του «Σαργκάνη, Σαργκάνη, ο Μαύρος τι σου κάνει!», που φώναζαν για τον Μαύρο δέκα χρόνια πριν.



(Το τατουάζ που αντέγραψαν χιλιάδες οπαδοί)



(Άλλη μια σημαντική στιγμή ήταν σε ένα ντέρμπι με τον Παναθηναϊκό την περίοδο 1997/98 στο γήπεδο της ΑΕΚ. Ο Ντέμης σκόραρε και πανηγύρισε το γκολ ανεβαίνοντας στα κάγκελα της Σκεπαστής και κουνώντας τα συρματοπλέγματα – όπως ακριβώς κάνουν οι θερμόαιμοι της κερκίδας. Οπαδοί και Ντέμης είχαν ταυτιστεί πλήρως.)

Ο Τάσος, 25 χρονών τότε, ντελιβεράς στο Κολωνάκι, έκανε στο ίδιο σημείο του σώματός του το ίδιο τατουάζ με τον Ντέμη και ζήτησε από την οικογένειά του και τους

φίλους του να τον φωνάζουν Ντέμη: «Όταν είδα το τατουάζ του Ντέμη μετά το ματς με τον Ολυμπιακό, τρελάθηκα. Δεν μπορώ να το περιγράψω πώς ένιωσα. Μια τεράστια ανατριχίλα… και μια συγκίνηση που δεν είχα ξανανιώσει. Πήγα κι έκανα το ίδιο τατουάζ και είπα στους δικούς μου: "Από σήμερα, Ντέμη να με λέτε"». Πήγαμε στο γήπεδο με τον Τάσο και τη μικρή του κόρη, η οποία τον φώναζε *Ντέμη,* όπως και όλοι οι συνάδελφοί του στη δουλειά. Το τατουάζ ως ένα σαρκικό μνημονικό αρχείο θα φιλοξενούνταν στο σώμα του Τάσου και πολλών ακόμα οπαδών. Ο Ντέμης αποκτούσε μια βαθύτερη σαρκική αισθαντικότητα τόσο πάνω στο δέρμα των οπαδών όσο και κάτω από αυτό. Ο Τάσος-Ντέμης, στα 25 του, μεταξύ σοβαρού και αστείου, είχε διαλέξει ένα νέο όνομα και μια νέα προοπτική της υποκειμενικότητάς του.

Ο Ντέμης το 2004 διέκοψε την καριέρα του ως ποδοσφαιριστής και ηγήθηκε μιας προσπάθειας να σωθεί η ΠΑΕ από τη χρεοκοπία, κάτι που τελικά συνέβη, και ο Ντέμης έγινε πρόεδρος της ομάδας. Οι οπαδοί ήταν κατενθουσιασμένοι και προσέρχονταν στους αγώνες πολύ μαζικά. Η ΑΕΚ εκείνα τα χρόνια ήταν πρώτη στις πωλήσεις εισιτηρίων διαρκείας και γενικότερα στην προσέλευση οπαδών. Μέσα από το πρόσωπο ενός αεκτζή που έγινε πρόεδρος, οι οπαδοί θεωρούν ότι ένα μέρος της ομάδας ξαναέγινε *δικό τους* (Μπογιόπουλος και Μηλάκας: 211). Το τεράστιο για τους αεκτζήδες μέχρι τότε ΟΑΚΑ γέμιζε με κόσμο όλων των ηλικιών, ενώ στις κερκίδες υπήρχαν πολλές γυναίκες και πολλά παιδιά. Το σύνθημά του Ντέμη ήταν: «Να μεγαλώσουμε τη λίμνη» και «Να γίνουν οι αγώνες γιορτή»[82] και τα πέτυχε και τα δύο.

Το 2006, οι πρόεδροι των ανωνύμων εταιρειών της πρώτης Εθνικής ίδρυσαν μια επιτροπή που ονομάστηκε Σουπερλίγκα, η οποία και ανέλαβε τη διοργάνωση του πρωταθλήματος, σε συνεργασία με την κρατική Αρχή Ε.Π.Ο. που όλα αυτά τα χρόνια ήταν η διοργανώτρια Αρχή. Πλέον είχαμε ένα καινούργιο προφίλ προέδρων στις ποδοσφαιρικές ομάδες. Στον Παναθηναϊκό έχει αναλάβει ο Τζίγγερ, γιος του Γιώργου Βαρδινογιάννη· στον Ολυμπιακό ο Πέτρος Κόκκαλης, γιος του Σωκράτη Κόκκαλη· στην ΑΕΚ ο Νικολαΐδης· στον ΠΑΟΚ ο πρώην ποδοσφαιριστής Θοδωρής Ζαγοράκης· στη Λάρισα ο Πηλαδάκης. Όλοι τους νέοι άνθρωποι, δήλωναν πως είχαν όραμα να οδηγήσουν το ελληνικό ποδόσφαιρο ένα βήμα παρακάτω και, κυρίως, να αφήσουν πίσω τις παλιές αντιπαλότητες και κόντρες.

[82] https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/ntemis-nikolaidis/

Στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας καλής πρόθεσης, ο Νικολαΐδης επισκέφθηκε τις εγκαταστάσεις του Ολυμπιακού και παρακολούθησε μαζί με τους πατέρα και γιο Κόκκαλη έναν αγώνα μεταξύ των Νέων Ολυμπιακού και ΑΕΚ. Παράλληλα προσπάθησε να μετριάσει και την κόντρα με τον Παναθηναϊκό, δημιουργώντας κοινή εξέδρα κίτρινων και πράσινων οπαδών που κάθονταν μαζί στον μεταξύ τους αγώνα, κάτι πρωτόγνωρο για ελληνικό – σύγχρονο– ποδόσφαιρο. Στην ΑΕΚ εκείνης της περιόδου μιλούσαν για τον σεβασμό του αντιπάλου και για το γιορτινό κλίμα που θα έπρεπε να έχουν οι ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις. Ο Ντέμης, προσπαθώντας να παρασύρει κι άλλο κόσμο σε αυτή την προσέγγιση, έλεγε συχνά σε δηλώσεις του πως το ποδόσφαιρο και η ΑΕΚ είναι το πιο σημαντικό από τα μη-σημαντικά πράγματα στη ζωή, το πιο σημαντικό από τα δευτερεύοντα στη ζωή ενός ανθρώπου.

Οι πλήρως ταυτισμένοι με τον Ντέμη οπαδοί νιώθουν τουλάχιστον πολύ περίεργα με όλα τα παραπάνω. Ο «ένας από αυτούς», το σύμβολό τους και η «σημαία» τους απέναντι στο κατεστημένο του Κόκκαλη, ο Ντέμης με το τατουάζ της Original στο μπράτσο του, πλέον συνομιλούσε με τον Κόκκαλη και έλεγε ότι η ΑΕΚ δεν είναι το πιο σημαντικό πράγμα αλλά ένα δευτερεύον. Για τους οργανωμένους οπαδούς, όπως θα δούμε στο πέμπτο κεφάλαιο, «η ΑΕΚ είναι θρησκεία», «είναι θεά», «είναι ιδέα» και, το κυριότερο, «είναι τα πάντα στη ζωή ενός αεκτζή».



(Συνομιλητής, μέλος της Ορίτζιναλ 21, εικοσιπέντε ετών με πολλή ένταση στη φωνή του, μου περιέγραφε το πόσο είχε συγχυστεί και μπερδευτεί ταυτόχρονα όταν ο Ντέμης πήγε να παρακολουθήσει αγώνα μαζί με πατέρα και γιο Κόκκαλη (φωτο, αγώνας νέων Ολυμπιακού – ΑΕΚ). «Όταν τον είδα να κάθεται με τον Κόκκαλη, να χαριεντίζεται και να βλέπει τον αγώνα, δεν άντεξα... Ήταν από τις πιο άσχημες στιγμές της ζωής μου... Δεν καταλάβαινε, ο ηλίθιος, πως εκείνη την ώρα εκπροσωπούσε ολόκληρη την ΑΕΚ; Εμένα και εσένα δηλαδή...» Ο

συνομιλητής, και πάρα πολλοί αεκτζήδες που ήταν ταυτισμένοι με τον Ντέμη, ένιωσαν «προδοσία». Ένιωθαν πως ο Νικολαΐδης τους έβαλε να κάτσουν δίπλα στον Κόκκαλη *και οι ίδιοι αρνούνταν αυτή τη θέση. Έτσι άρχισαν να απομακρύνονται από τον Ντέμη, ουσιαστικά για να απομακρυνθούν από τον Κόκκαλη.)*

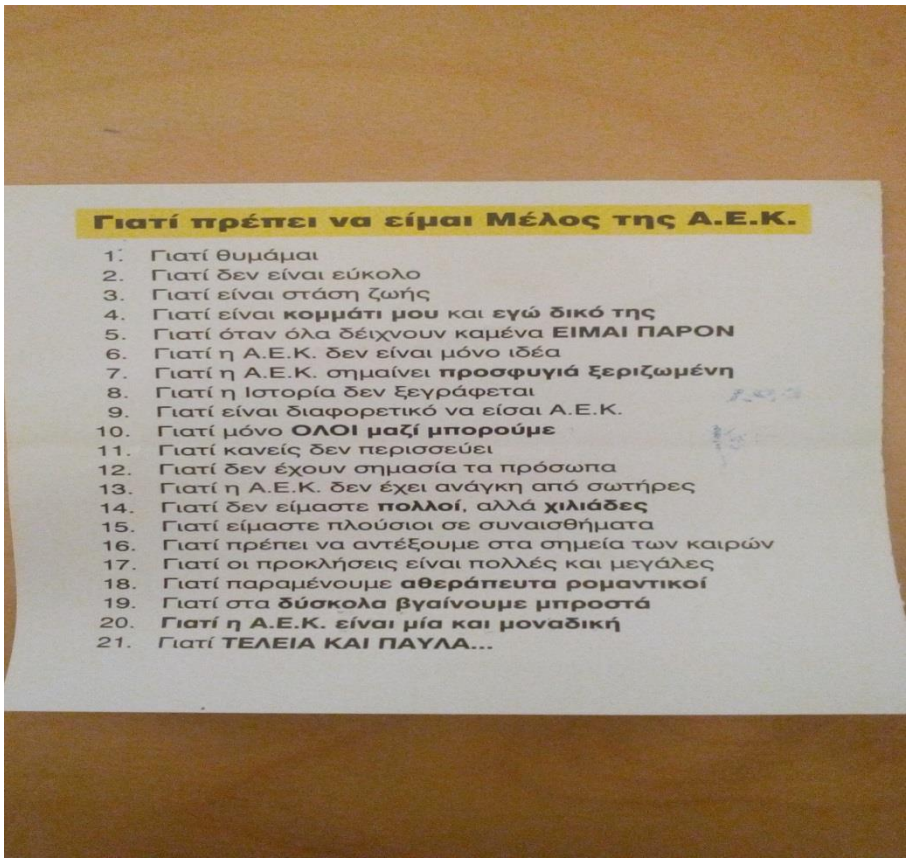
Ένιωθαν «προδοσία» που ο Ντέμης δεν θεωρούσε το ποδόσφαιρο και την ΑΕΚ το πλέον σημαντικό στη ζωή ενός ανθρώπου. Την ίδια περίοδο ο Ντέμης παρέδωσε στις αρχές ό,τι στοιχεία είχε για οπαδούς της ΑΕΚ που ίσως εμπλέκονταν σε επεισόδια σε γήπεδα. Η εικόνα του Ντέμη Νικολαΐδη να μπαίνει στη ΓΑΔΑ ήταν το συναισθηματικό «κρακ» των οπαδών. Εκείνη τη στιγμή, οι οπαδοί, και περισσότερο όσοι τον είχαν λατρέψει, αισθάνονταν μια μεγάλη *προδοσία* και μια *αφόρητη απο-γοήτευση.* «Όταν τον είδα να μπαίνει στη ΓΑΔΑ, στους μπάτσους, και να δίνει διευθύνσεις και ονόματα δικών μας ανθρώπων – έσπασε… κάτι έσπασε μέσα μου.. δεν μπορώ να στο περιγράψω… γονάτισα από θλίψη και θύμωσα όσο δεν έχω θυμώσει ποτέ μου».

Οι οπαδοί, στο πρόσωπο του Ντέμη, όταν αυτός ήρθε ως ποδοσφαιριστής το 1996 στην ΑΕΚ, είχαν βρει άμεσα και αρκετά βιαστικά το νέο πρόσωπο που θα αντικαθιστούσε τον Ντούσαν Μπάγιεβιτς. Δεν νομίζω ότι εκείνη τη χρονική στιγμή οι οπαδοί της ΑΕΚ είχαν ξεπεράσει την απώλεια. Η ατμόσφαιρα της «προδοσίας» που υπήρχε όταν ήρθε ο Ντέμης στην ΑΕΚ ήταν μέρος αυτού που συγκόλλησε Ντέμη και οπαδούς σε μια συναρπαστική και μοναδική σχέση και ταύτιση. Η ατμόσφαιρα της προδοσίας *κόλλησε στα σώματα Ντέμη και οπαδών.* Η σχέση τους πλέον επανεπιτελούνταν με όρους προδοσίας – όπως είχε ξεκινήσει. Μόνο που αυτή τη φορά για τους οπαδούς ο Ντέμης δε ήταν αυτός που του λύτρωνε από την προδοσία (του Μπάγιεβιτς) αλλά αυτός που τους πρόδιδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : «Οι Μνήμες, οι Τρόποι, οι Τόποι»

Mourning (Πένθος) εκ του Memor (Μνήμων)

(Κλαίρη Συνοδινού, Η Πολυπλοκότητα του Συναισθήματος του Πένθους)



(Είμαι ΑΕΚ γιατί θυμάμαι. Σε διαχρονικό οπαδικό Flyer – Αρχείο ερευνητή).

Οι αεκτζήδες θεωρούν πως «Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ» και ο πλέον βασικός λόγος αυτής της διαφορετικότητας-διαφοροποίησης είναι γιατί *οι αεκτζήδες θυμούνται*. Η συν-δήλωση αυτή, ότι *οι αεκτζήδες θυμούνται*, εντάσσεται σε αυτό που ονομάζουμε πολιτική της μνήμης. Σημαίνει ταυτόχρονα πως οι «Άλλοι» (οπαδοί) ξεχνούν ή ότι οι «Άλλοι» (οπαδοί) δεν θυμούνται με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια πράγματα. Η μνήμη, λοιπόν, και το πώς αυτή εμπλέκεται σε διαδικασίες υποκειμενικοποίησης, αντικειμενικοποίησης και ετεροποίησης θα είναι το βασικό διακύβευμα αυτού του κεφαλαίου.

Οι άνθρωποι θυμούνται το παρελθόν με όρους του παρόντος, και αυτό σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο που κατευθύνουν τη δράση τους προς το μέλλον. Αυτή είναι μια ιδέα

που ξεκίνησε από τη δεκαετία του ’20 και τον Γάλλο στοχαστή Maurice Halbwachs, και στη συνέχεια σχηματοποιήθηκε και εμπλουτίστηκε από τους ιστορικούς των Annales.[83] Το έργο του Foucault τη δεκαετία του ’70 προβληματικοποίησε εκ νέου τη μνήμη, φέρνοντας στο επιστημονικό προσκήνιο τον όρο αντι-μνήμη (counter-memory). Τον Foucault τον απασχόλησαν οι σχέσεις εξουσίας: ποιος μιλά, ποιος θυμάται, τι θυμόμαστε ή ξεχνάμε, αν αυτά που θυμόμαστε είναι όσα είχαν τη δυνατότητα να γραφτούν και πώς καθίσταται μία μνήμη κυρίαρχη (dominant). Έθεσε ερωτήματα όπως τι γίνεται με το παρελθόν κοινοτήτων και κοινωνιών που δεν είχαν γραφή, ποια η σχέση Ιστορίας και προφορικής, συνήθως, λαϊκής (popular), μνήμης και πώς όλες αυτές οι μνήμες εκβάλλουν ή δεν εκβάλλουν στην αντι-μνήμη. «Τι γίνεται με τις φωνές που παρέμειναν ή παραμένουν σιωπηλές τόσο καιρό» (Foucault 1977: 18), αναρωτιέται ο Γάλλος φιλόσοφος, και αναρωτιόμαστε κι εμείς μαζί του σε αυτό το κεφάλαιο.

Τη δεκαετία του ’80, στην ανθρωπολογία της μνήμης κομβικό ήταν το έργο του Paul Connerton *How Societies Remember*, το οποίο προσέθεσε στον θεωρητικό διάλογο για τη μνήμη τις έννοιες του *μη λεκτικού* και *εξω-γλωσσικού*. Τη δεκαετία του ’90, με την πολιτισμική κριτική (βλ. Γκέφου-Μαδιανού 1999), οι έννοιες του υποκειμένου και της *φωνής* επανασχετικοποιήθηκαν, και το σώμα εισήλθε πλέον στον πυρήνα των ανθρωπολογικών προσεγγίσεων, αφού όροι όπως η «ενσωμάτωση» (embodiment) προσέδωσαν σε αυτό μεγαλύτερη αυτενέργεια.

Η μνήμη συνδέθηκε ευθέως με την ταυτότητα. Τη σχηματίζει και σχηματίζεται από αυτήν (Huyssen 1995: 6): «Οι τρόποι με τους οποίους η μνήμη λειτουργεί, εκδηλώνεται και ανατροφοδοτείται αναζητούνται πλέον σε μη-κειμενικές και μη συνειδητές και συνειδητοποιημένες εκφάνσεις της ζωής» (Connerton: 102). «Το σώμα θυμάται και ξεχνά πέρα των όσων σκεφτόμαστε “συνειδητά”» (Σερεμετάκη 1997: 29-63). Θυμάται και ξεχνά ως σώμα, και ως σώμα με αισθήσεις (Stoller 1989). «Η μνήμη συνιστά μάλλον περισσότερο σωματική εμπειρία αλλά και εμπειρία κοινωνική αφού παράγεται από ιστορικά και πολιτισμικά διαμεσολαβημένες σχέσεις ανταλλαγών με οσμές, γεύσεις, οπτικές εικόνες, ακούσματα, (επ)αφές ανάμεσα σε πρόσωπα, πράγματα καθώς και συναισθήματα» (Παπαγαρουφάλη 1999: 157). Όταν μιλάμε για τη μνήμη, όπως θα φανεί και στη συνέχεια,

[83] Για μια λεπτομερή ιστορική αναδρομή του πώς η φιλοσοφία και οι κοινωνικές επιστήμες πραγματεύθηκαν τη Μνήμη, βλ. Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης 1999: 11-58. Στα δύο πρώτα κείμενα των επιμελητών του τόμου *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης* υπάρχει η αφήγηση και ανάλυση αυτής της (δι)επιστημονικής διαδρομής, την οποία δεν χρειάζεται να ανασυστήσουμε.

μιλάμε πάντα *πολυαισθητηριακά* και *συγκινησιακά* για όλα αυτά που *είναι παρόντα εν τη απουσία τους* (ό.π.: 163-169).

Σήμερα μπορούμε να μιλάμε για αυτό που ο David Berliner (2005) ονόμασε *Memory Boom* στην Ανθρωπολογία (Berliner: 197-211). Μια έκρηξη παραγωγής Λόγου γύρω από τη Μνήμη και την τοποθέτησή της κεντρικά πλέον στην ανθρωπολογική ανάλυση. Από το 2000 και μετά, υπάρχει μια σειρά μελετών στις κοινωνικές επιστήμες, και ειδικά στην ανθρωπολογία, που είχαν ως αφετηρία και κατεύθυνση, αντικείμενο και αναλυτικό εργαλείο τη μνήμη. Η συ-σχέτισή της με την αποικιοκρατία, η συ-σχέστισή της με τον υλικό πολιτισμό, με τον χώρο και το σώμα αποτέλεσαν και αποτελούν βασικές κατευθύνσεις και θεματικές των ερευνών στις οποίες εντάσσω και την παρούσα διατριβή. Παράλληλα με αυτό το *Memory Boom* στην ανθρωπολογία παρατηρείται και μια *υπερέκταση του όρου,* σε σημείο που γίνονται δυσδιάκριτα πλέον τα όριά του, σε σχέση με αυτά του υποκειμένου, της ταυτότητας αλλά και του πολιτισμού γενικότερα. Αυτό θα πρέπει να μας προβληματίσει. Είμαστε ό,τι θυμόμαστε; Είμαστε μόνο ό,τι θυμόμαστε; Τι γίνεται με όλα αυτά που ξεχνάμε;

ΕΝΟΤΗΤΑ Α : Ανάμεσα σε δύο τ(ρ)όπους, ανάμεσα σε δύο θε(ά)σεις: «Κόλαση, Κόλαση μέσα στο Τζαμί» και «Σήκω χόρεψε, κουκλί μου, τσιφτετέλι τούρκικο».[84]

«Μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, που από το 1915 είχε διχασθεί, δεν αντίκρισε τους πρόσφυγες με συμπάθεια, όταν τα αδυσώπητα κύματα της Ιστορίας τούς έριξαν πάνω στους βράχους της Ελλάδας. Δεν υπήρξε συμπάθεια, δεν υπήρξε απάθεια, υπήρξε αντιπάθεια»[85]

[84] Ο τίτλος αναφέρεται σε δυο πολύ διαχρονικά συνθήματα της κερκίδας της ΑΕΚ. Το ένα το τραγουδούν όταν στο γήπεδο επικρατεί πολύ παθιασμένη ατμόσφαιρα. Απευθύνεται στους αντιπάλους, λέγοντάς τους «Κόλαση, κόλαση μέσα στο Τζαμί, μονάχα γαμημένοι θα βγείτε ζωντανοί». Το άλλο πάλι απευθύνεται στην αντίπαλη ομάδα: όταν η ΑΕΚ παίζει πολύ ελκυστικό ποδόσφαιρο, οπαδοί τραγουδούν περιπαικτικά το γνωστό τραγούδι «Σήκω χόρεψε, κουκλί μου, να σε δω να σε χαρώ, τσιφτετέλι τούρκικο».

[85] Από το κείμενο της θεατρικής παράστασης «Οδός 19, αριθμός 15», που παρουσίασε το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς από τις 11 ως τις 14 Σεπτεμβρίου στον υπαίθριο χώρο του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος, στον Ταύρο. Πρόκειται για μια παράσταση σχετικά με την εργατική προσφυγιά της Ελευθερούπολης Αττικής σε παράλληλη πορεία με την κλωστοϋφαντουργία Μουταλάσκη, με την ηθοποιό, Νένα Μεντή, σε κείμενο-σκηνοθεσία, Παρασκευής Καλογεράκη. Η παράσταση βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε αρχειακό υλικό του Ιστορικού Αρχείου του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς και άλλες σημαντικές πηγές και μαρτυρίες. Αναζητώντας εντόπισα την προέλευσή της. Ανήκει στον μετέπειτα πρωθυπουργό Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Για ένα παράδειγμα της αναζήτησης, βλ. https://www.tanea.gr/2016/09/16/opinions/o-xristos-ksanastayrwnetai-6/

(Παναγιώτης Κανελλόπουλος – πολιτικός).

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε την κρισιμότητα της σύνδεσης των οπαδών της ΑΕΚ με το προσφυγικό παρελθόν της ομάδας. Στην παρούσα ενότητα θα δούμε κάποια χαρακτηριστικά προσδίδει στην κοινότητα η σύνδεση αυτή. Θα μιλήσουμε για ένα συναίσθημα *αμφιθυμίας*[86], *αμηχανίας*, ενίοτε *ξενότητας*, και σε κάποιες περιπτώσεις *εχθρότητας,* που μοιράζονται και συναισθάνονται οι αεκτζήδες στη σχέση τους με το ελληνικό κράτος. Θα επιχειρήσω μια γενεαλογία αυτού του συναισθήματος και αυτής της αίσθησης ιχνηλατώντας τις μνήμες, τις πολιτικές τους και τον τρόπο με τον οποίο αυτές αναπαράγονται μέσω της αφήγησης στο εσωτερικό της κοινότητας. Ο Michel Foucault (1977) μίλησε για την έννοια της αντι-μνήμης (counter-memory), μιας μνήμης που δεν συντάσσεται με την κυρίαρχη (dominant) αφήγηση και συχνά δημιουργεί πεδία αντιπαράθεσης με αυτήν. Είναι μια μνήμη που υπάρχει παράλληλα με την κυρίαρχη, συχνά δεν είναι καταγε-γραμμένη και με έναν τρόπο στέκεται κριτικά απέναντι και αντιστέκεται στην κυρίαρχη. Ο Γάλλος διανοητής εντάσσει αυτή τη θεωρία για τη μνήμη στην ευρύτερη θεωρία του για τη «συνύπαρξη» και αλληλοδιαπλοκή ηγεμονίας και αντίστασης.

Στην περίπτωσή μας, αναφέρομαι περισσότερο σε μια ελάσσονα (minor) μνήμη. Μια μνήμη που δεν έρχεται απαραίτητα συντεταγμένα σαν την αντι-μνήμη με σκοπό να αντικρούσει την κυρίαρχη, αλλά έρχεται μάλλον με αμηχανία, έρχεται ατελώς και με ένα κίνητρο όχι ακριβώς προσδιορίσιμο. Τόσο το κίνητρο όσο και η στόχευσή της έχουν να κάνουν με μια *αθεατότητα* και μια *αφωνία* που τα υποκείμενα έχουν υποστεί στο παρελθόν. Έρχεται από τους ανθρώπους και τις μικροϊστορίες τους, έρχεται περισσότερο σωματικά παρά σαν ιδεολογία. Κινείται διάτρητα, μέσα από τις ρωγμές των ζωών των ανθρώπων, και όχι μαζικά και ευθέως αντιπαραθετικά με την Ιστορία.

Δεν είναι μόνο η μνήμη της «Άλλης» πλευράς, της πλευράς που ιστορικά ηττήθηκε· δεν είναι μόνο η εναλλακτική στην κυρίαρχη μνήμη. Είναι συχνά με κάποιον τρόπο και μειονοτική (minority), αλλά δεν εξαντλείται σε αυτό. Υπήρχε και υπάρχει και εκτός της αντιπαράθεσής της με την κυρίαρχη μνήμη. Και αυτή είναι η κρίσιμη διαφορά της με την

[86] Ο αεκτζής συγγραφέας Γιάννης Αγραφιώτης θεωρεί πως βασικό χαρακτηριστικό των αεκτζήδων είναι το συναίσθημα της *αμφιθυμίας* που έχουν απέναντι στα πράγματα – γενικότερα, και πέραν του ποδοσφαίρου. «Η αμφιθυμία είναι το συναίσθημα-μάστιγα των αεκτζήδων» (Αγραφιώτης: 283). Για τη σχέση αμφιθυμίας και ταυτότητας και πώς μπορούμε να εισαγάγουμε τον συγκεκριμένο ψυχαναλυτικό όρο στη μελέτη των ταυτοτήτων βλ. Γκέφου-Μαδιανού 2003: 72-82.

αντι-μνήμη. Υπήρχε και υπάρχει πάντα παράλληλα, συχνά αυτόνομα, και υπάρχει με «θετικό» πρόσημο. Απευθύνεται αρχικά στα σώματα των ανθρώπων εντός της κοινότητας και σε αρκετά δεύτερο χρόνο εκβάλλει κριτικά στην κυρίαρχη μνήμη και αφήγηση. Στην περίπτωση της ΑΕΚ, οι μνήμες και οι *φωνές* των Μικρασιατών προσφύγων απουσίαζαν – παλαιότερα περισσότερο, σήμερα λιγότερο– από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα, και πολλοί ιστορικοί θεωρούν πως αυτή η απουσία δεν ήταν φυσικό φαινόμενο αλλά σκόπιμη. Σκόπιμα αυτές οι φωνές αποσιωπούνταν. Μέσα στα σπίτια των ανθρώπων, όμως, αυτές οι φωνές υπήρχαν, επιτελούνταν και καθιστούσαν τις κοινότητες των Μικρασιατών προσφύγων και προσφυγισσών κατεξοχήν κοινότητες μνήμης.

Μίλησα με την κυρία Ρωξάνη στη Νέα Κίο και εκείνη θυμόταν τα παιδικά της χρόνια τη δεκαετία του ’30. «Πρώτα μας πήγανε στην Καλαμαριά, μετά μας κουβάλησαν εδώ. Ο τόπος τότε δεν ήταν έτσι όπως τον βλέπεις τώρα. Ήταν βάλτος και είχε κουνούπια ίσα με την παλάμη μου. Κι αρρώστιες. Πέθαινε κόσμος… Μας λέγανε “τουρκόσπορους”, μας λέγανε “παστρικιές” και τα παιδιά μας “μπαστάρδια”… Μας λέγανε έτσι για να μας ξεφτιλίσουνε αλλά, να σου πω την αλήθεια, δεν μας στεναχωρούσαν αυτά τότε. Είχαμε νεκρούς να θρηνήσουμε και σπίτια που είχαμε αφήσει πίσω».

«Μας λέγανε “γιαουρτοβαφτισμένους” επειδή τρώγαμε πολύ γιαούρτι… Σάμπως ξέρανε, μωρέ, αυτοί να τρώνε; Ούτε από μπαχάρια ξέρανε πέρα από το μαυροπίπερο. Και τα κρέατα, για τον Θεό σου, τα τρώγανε απ’ ευθείας από το σφαχτό[87]... Μη σου πω για τα τραγούδια και τις μουσικές… Αγροίκοι ήντουσαν[88]. Αφήσαμε πίσω μια ζωή πολιτισμένη για να ανακατευτούμε με δαύτους… Με τα χρόνια τούς συνηθίσαμε… Ελπίζω μόνο να μην τους συνηθίσαμε επειδή τους μοιάσαμε».

Οι *δαύτοι,* οι *αγροίκοι*, οι *Ελλαδίτες*, είναι οι Έλληνες της λεγόμενης «Παλιάς Ελλάδας». Στη διατριβή θα χρησιμοποιώ εναλλάξ τους όρους *γηγενείς, ντόπιοι, Ελλαδίτες ή Παλαιοελλαδίτες ή Έλληνες της Παλιάς Ελλάδας*, ανάλογα με το πλαίσιο συζήτησης, το ύφος και την ατμόσφαιρα του κειμένου. Σε κάθε περίπτωση εννοώ τους ανθρώπους που διέμεναν στον ελλαδικό τότε χώρο πριν το 1922.

Θα πάμε στο παρελθόν, θα ακούσουμε αφηγήσεις και φωνές που είχαν μείνει

[87] Δεν τα έβαζαν σε *μαρινάδες* – κάτι μαγειρικά απαράδεκτο για τους Μικρασιάτες και τους Κωνσταντινουπολίτες, καθώς θεωρούν πως έτσι το κρέας «μυρίζει σαν ψοφίμι».

[88] Οι πρόσφυγες μιλούσαν υποτιμητικά για τους Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδας.Έλεγαν *αυτοί δεν ξέρουν, αυτοί δεν ξέρουν να φερθούνε, δεν ξέρουν να μιλάνε, δεν έχουν τρόπους*[…]*πριν έρθουμε εδώ τρώγανε μόνο μπακαλιάρο με χόρτα*. Τους αποκαλούσαν *βουνίσιους* και τους θεωρούσαν πολύ *κλειστούς και οπισθοδρομικούς*» (Hirschon – Φιλιππάκη (1993 : 349-353).

σιωπηλές και θα δούμε αρχειακά κάποια γεγονότα που έχουν σημασία σήμερα για την κοινότητα των αεκτζήδων. Υπάρχει ένα ψυχικό φορτίο που με τα χρόνια μεγαλώνει και, κατά καιρούς, όταν οι οπαδοί της ΑΕΚ θεωρούν ότι αδικούνται από το ελληνικό κράτος, το φορτίο αυτό ξαναέρχεται στην επιφάνεια. Τα χαρακτηριστικά αυτού του φορτίου θα αναλύσουμε και θα δούμε «με ποιους τρόπους τα άτομα συμφιλιώνουν [ή δεν συμφιλιώνουν] τα συναισθήματα οικειότητας και ταύτισης που βιώνουν ως μέλη ομάδων μικρής κλίμακας, όπως οικογένεια, εθνοτική ομάδα ή [ποδοσφαιρική] κοινότητα, με τις εμπειρίες μιας κοινής συλλογικής ταυτότητας σε ένα ευρύτερο εθνικό επίπεδο» (Γκέφου - Μαδιανού, 2003: 16, η έμφαση εντός αγκυλών δική μου).

Υπάρχει μια χαρακτηριστική φράση του Ύπατου Αρμοστή της Σμύρνης το καλοκαίρι του 1922, ο οποίος είχε αποστείλει μια επιστολή στον Βασιλιά και τον ενημέρωνε για τις πολιτικές πεποιθήσεις των προσφύγων. Τον συμβούλευε να μην τους δεχτεί στον ελλαδικό χώρο. Τη φράση τη συναντάμε ως έχει, ως *διακείμενο* (Σουλογιάννη) σε πάρα πολλά οπαδικά sites και forums. «Καλύτερα να μείνουν εδώ να τους σφάξη ο Κεμάλ, γιατί αν πάνε στην Αθήνα θα ανατρέψουν τα πάντα» *(Κωστόπουλος: 138).* [89]

Ο αριστερός δημοσιογράφος-ερευνητής Κωστόπουλος ισχυρίζεται πολύ πειστικά ότι «[…] πριν καταρρεύσει το Μέτωπο και ενώ πλέον ήταν σίγουρη η ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, οι ελληνικές αρχές απαγόρευσαν την είσοδο προσφύγων στον ελλαδικό χώρο. Ζητούσαν αναθεωρημένα και επικυρωμένα έγγραφα, τα οποία ήταν σχεδόν αδύνατο να προμηθευτεί κάποιος και κατείχαν μόνο όσοι είχαν γνωριμίες και κοινωνικό status ή ήταν προεστοί… Αυτή η τακτική των ελληνικών αρχών έλαβε χώρα μέχρι και την τελευταία στιγμή που οι πρόσφυγες προσπαθούσαν να επιβιβαστούν στις βάρκες για να ξεφύγουν από τον όλεθρο…» (ό.π.: 139).

Τα τελευταία 20 χρόνια στον ακαδημαϊκό χώρο της Ιστορίας αλλά και εκτός ακαδημίας υπάρχει ένα ρεύμα κυρίως πολιτικά αριστερών ιστορικών που συγκεντρώνει υλικό που αντλεί τόσο από προφορικές μαρτυρίες προσφύγων και των παιδιών τους όσο και από ενδελεχή μελέτη αρχειακού υλικού της εποχής εκείνης. Το υλικό αρχίζει πλέον να

[89] Τα οπαδικά sites πολύ σπάνια στα κείμενά τους αναφέρουν βιβλιογραφία και πηγές, κι έτσι η αναζήτηση της πηγής της συγκεκριμένης φράσης ήταν αρκετά δύσκολη. Εντοπίστηκε τελικά σε κάποια άρθρα του ιστορικού Μενέλαου Χαραλαμπίδη που είχαν δημοσιευθεί στο διαδικτυακό ειδησεογραφικό site TVXS τον Οκτώβριο του 2013. Ένα από αυτά είναι το https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/prosfyges-sti-metapolemiki-athina-i-afiksi-kai-i-antidrasi-ton-gigenon. Επίσης το βιβλίο *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση: 1912-1922* (2008) του Τάσου Κωστόπουλου, δημοσιογράφου με ιστορικά ενδιαφέροντα και μέλους της ομάδας του *Ιού της Ελευθεροτυπίας* και μετέπειτα της *Εφημερίδας των Συντακτών*.

παίρνει τη μορφή ενός Λόγου που μιλάει ξεκάθαρα για εχθρική αντιμετώπιση των προσφύγων της Μικράς Ασίας από τους γηγενείς Έλληνες, τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο.[90]

Ο Λόγος αυτός, και με τη βοήθεια της τεχνολογίας, διακινείται μαζικά τα τελευταία χρόνια ανάμεσα στους αεκτζήδες: σε οπαδικά blogs, σε sites, σε δημόσιες συζητήσεις στις ιστοσελίδες των αθλητικών εφημερίδων, ως posts στο Facebook, στις δεκάδες ιντερνετικές ομάδες που έχουν δημιουργηθεί γύρω από την ΑΕΚ, και σε όλα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ένα άρθρο που διακινήθηκε πολύ έντονα κυρίως διαδικτυακά είναι αυτό του Γιώργου Θεολογίτη[91] με τίτλο **«Τι θέλετε εδώ, τουρκόσποροι;»,** που γράφτηκε το 2016. Δύο στοιχεία που παραθέτει ο Θεολογίτης δημιούργησαν αίσθηση στην κοινότητα το 2016, όταν η ποδοσφαιρική ομάδα είχε υποστεί τη μεγαλύτερη αρνητική περιπέτεια της Ιστορίας της, τον υποβιβασμό της για πρώτη φορά στη Γ' Εθνική.

Το πρώτο είναι το παράδειγμα του εκδότη της *Καθημερινής*, Γεώργιου Βλάχου, ο οποίος στις 14 Αυγούστου 1922, μία μέρα μετά την έναρξη της επίθεσης του Κεμάλ Ατατούρκ, έγραψε το πασίγνωστο άρθρο με τίτλο «Οίκαδε», με το οποίο καλούσε την ελληνική κυβέρνηση και τον στρατό να εγκαταλείψουν στην τύχη τους τους Έλληνες της Ιωνίας και του Πόντου. Το άλλο στοιχείο αφορά τον Νίκο Κρανιωτάκη, εκδότη της εφημερίδας *Πρωινός Τύπος,* ο οποίος το 1933 ζητούσε επιτακτικά να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν *κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν* και να τους αποφεύγουν οι Έλληνες.

Θυμάμαι το άρθρο να αναπαράγεται στο εσωτερικό της κοινότητας για πολλούς μήνες, να ανοίγει έναν ευρύτερο διάλογο για το θέμα αλλά και να προκαλεί τη συγγραφή κι

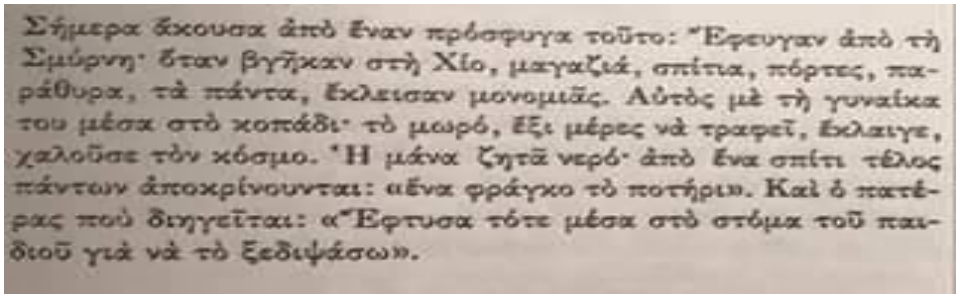
[90] Ο Αγτζίδης και ο Χαραλαμπίδης, για παράδειγμα, αλλά και πολλοί ακόμα, είναι κριτικοί απέναντι στην από καθέδρας ιστορική αφήγηση για το προσφυγικό αλλά και για μειονοτικά ζητήματα. Η εχθρική συμπεριφορά των γηγενών προς τους πρόσφυγες τις δεκαετίες του 1920-1930 αποσιωπήθηκε. Αναμφισβήτητα, η σαρωτική δεκαετία του 1940 άλλαξε τις προτεραιότητες της μνήμης και της πολιτικής ατζέντας, οπότε η εχθρική συμπεριφορά απέναντι στους πρόσφυγες και οι μαρτυρίες τους έμειναν άφωνες. Η συγκρότηση της ομάδας του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ), στο πλαίσιο της μελέτης μειονοτήτων-προσφύγων-εθνικών ταυτοτήτων και επίσημων πολιτικών δημογραφικής/πληθυσμιακής εθνικής ομογενοποίησης, αποτελεί μια σημαντική στιγμή-ρωγμή στην επίσημη ιστοριογραφία. Τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), που ιδρύθηκαν το 1992 από μια ομάδα ιστορικών, πολιτικών επιστημόνων και ιστορικών στελεχών της ανανεωτικής Αριστεράς, με πρωτεργάτη τον Φίλιππο Ηλιού, αλλά και ο Όμιλος Μελέτης Ιστορίας και Κοινωνίας (ΟΜΙΚ), που συστάθηκε το 2006, αποτελούν δύο περιπτώσεις της ιστοριογραφίας στην οποία αναφερόμαστε.

[91] https://www.imerodromos.gr/prosfyges-1922/. Στο site *Ημεροδρόμος*, που ανήκει στον δημοσιογράφο Νίκο Μπογιόπουλο, ο οποίος πρόσκειται στο ΚΚΕ.

άλλων άρθρων και κειμένων[92] εντός και εκτός κοινότητας. Ας δούμε λίγο πιο στενά τα ιστορικά γεγονότα που βγήκαν στην επιφάνεια μετά το 2000. Σε αυτά θα βρούμε πολλά στοιχεία και πολλά σημαίνοντα ενός υπόγειου θορύβου που δημιουργήθηκε έκτοτε μεταξύ των αεκτζήδων, έτσι όμως θα μπορέσουμε να καταλάβουμε τις αφηγήσεις των ηλικιωμένων αεκτζήδων-προσφύγων. Θα καταλάβουμε σε ποια ιστορικά γεγονότα αναφέρονται.

«Εκεί ήτανε το μεγάλο δράμα των γονιών μου, γιατί με το μωρό στην αγκαλιά η μαμά μου […] πηγαίνανε στα ξενοδοχεία και ρωτούσανε αν υπάρχει κρεβάτι, αν υπάρχει δωμάτιο και τους λέγανε "τσ!", ούτε όχι δεν λέγανε, "τσ!" κάναν με τη γλώσσα τους και αυτό ήτανε. Εζήτησε, λέει, ένα ποτήρι γάλα για τη λεχώνα και του είπανε δεν έχουμε. Γιατί μας θεωρούσανε παράσιτα. "Ήρθαν οι "πρόσφυγγες" να πάρουν το ψωμί μας", έτσι λέγανε».

– Λόγια της Τασίας Χρυσάφη-Ακερμανίδου σε συνέντευξή της στον ιστορικό Μενέλαο Χαραλαμπίδη.[93]


Σήμερα άκουσα άπὸ ἕναν πρόσφυγα τοῦτο: "Ἐφευγαν ἀπὸ τὴ Σμύρνη· ὅταν βγῆκαν στὴ Χίο, μαγαζιά, σπίτια, πόρτες, παράθυρα, τὰ πάντα, ἔκλεισαν μονομιᾶς. Αὐτὸς μὲ τὴ γυναίκα του μέσα στὸ κοπάδι· τὸ μωρό, ἕξι μέρες νὰ τραφεῖ, ἔκλαιγε, χαλοῦσε τὸν κόσμο. Ἡ μάνα ζητᾶ νερό· ἀπὸ ἕνα σπίτι τέλος πάντων ἀποκρίνουνται: «ἕνα φράγκο τὸ ποτήρι». Καὶ ὁ πατέρας πού διηγεῖται: «Ἔφτυσα τότε μέσα στὸ στόμα τοῦ παιδιοῦ γιὰ νὰ τὸ ξεδιψάσω».

(ό.π.)

Θα πρέπει να θυμηθούμε τον Εθνικό Διχασμό του 1915-1917, ο οποίος είχε χωρίσει την Ελλάδα και γεωγραφικά στα δύο, με τους βενιζελικούς από τη μία πλευρά και τους φιλοβασιλικούς από την άλλη. Οι πρόσφυγες ταυτίστηκαν και τάχθηκαν καθολικά στο πλευρό των βενιζελικών. «Οι πολιτικές επιλογές τους έδωσαν νέα διάσταση στον εθνικό διχασμό, καθώς οι πρόσφυγες εντάχθηκαν μαζικά στη μία παράταξή του, τον βενιζελισμό» (Κατσάπης 2002α, 2002β).

[92] Βλ. χαρακτηριστικά το κείμενο του Σταύρου Μαλαγκονιάρη https://www.e-prologos.gr/47038-2/.
[93] https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/prosfyges-sti-metapolemiki-athina-i-afiksi-kai-i-antidrasi-ton-gigenon.

Οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των προσφύγων έφεραν νέες τριβές στην πολιτική αυτή αντιπαράθεση και κατέστησαν τους πρόσφυγες μια κοινωνική ομάδα απολύτως διακριτή μέσα στο σώμα της ελληνικής κοινωνίας. Μάλλον, καλύτερα, ήταν ένα άλλο σώμα. Το 1920 η Αθήνα είχε 300.000 κατοίκους και προστέθηκαν 150.000 πρόσφυγες, οι οποίοι διέμεναν αρχικά εντός του οικιστικού ιστού, σε σχολεία, θέατρα, ξενοδοχεία, πλατείες, σε τυχόν άδεια δωμάτια των γηγενών, ενώ στη συνέχεια, και μετά από πολλές προστριβές, εκτοπίστηκαν στους προσφυγικούς συνοικισμούς και στις περιοχές που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Η Νέα Ιωνία και η Νέα Φιλαδέλφεια, συνοικίες πολύ σημαντικές για τη δημιουργία και την εξέλιξη της κοινότητας των αεκτζήδων, ήταν δύο από τους πρώτους προσφυγικούς συνοικισμούς.

Οι συνθήκες σε αυτούς τους συνοικισμούς ήταν πολύ άσχημες και δύσκολες, τα σπίτια ξύλινα, όπου σε κάθε πρόσφυγα αναλογούσε ένα τετραγωνικό μέτρο, με κοινόχρηστες τουαλέτες, νερό μόνο για μία ώρα τη μέρα, ακαθαρσίες ζώων, λάσπη, πολλές ασθένειες και μεγάλη θνησιμότητα του προσφυγικού πληθυσμού. Η φυματίωση λόγω των συνθηκών ήταν πολύ διαδεδομένη στις προσφυγικές συνοικίες και εντάχθηκε άμεσα στη ρατσιστική ρητορική. Ο *μολυσματικός «άλλος»* στιγματίστηκε ως επικίνδυνος για τη μετάδοση ασθενειών, και γι' αυτό εκτοπίστηκε εκτός αστικού ιστού. «Με άλλα λόγια, σκέτη δυστυχία. Χωρίς έπιπλα, χωρίς νερό και ηλεκτρικό, χωρίς κρεβάτια, χωρίς τίποτα. Κοιμόντουσαν κατάχαμα πάνω σε κουρελούδες και στην πόρτα είχαν βάλει έναν μπερντέ για να τους προστατεύει από τον αέρα. Μόνο ένα τραπεζάκι –κι αυτό κουτσό–, τρία σκαμνάκια, μια λάμπα πετρελαίου, μια φουφού και μερικά πήλινα πιάτα υπήρχαν μέσα σε αυτήν την τρώγλη. Μια τρώγλη όμως, που η μάνα τους την είχε πάντα πεντακάθαρη, έλαμπε από πάστρα» (Φιλέρης: 157)

Βρόμικοι λασπότοποι οι περιοχές όπου διέμεναν, με πεντακάθαρες στο εσωτερικό τους όμως τρώγλες κι έναν πολιτισμό διαφορετικό από εκείνον των Ελλαδιτών. Για πολλά χρόνια ο πολιτισμός αυτός δαιμονοποιήθηκε. Αρχικά η γλώσσα: «Η αντιβενιζελική εφημερίδα Εμπρός επισήμαινε τον "εθνικό" κίνδυνο που συνιστούσαν οι τουρκόφωνοι πρόσφυγες. Σε ένα ρεπορτάζ αφιερωμένο στις ελλείψεις των εκπαιδευτικών υποδομών στη συνοικία των Ποδαράδων (Νέα Ιωνία), αρθογράφος της εφημερίδας επισκέφτηκε το τοπικό σχολείο. Συνομιλώντας με τον διευθυντή του και με μαθητές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο "συνοικισμός της Σαφραμπόλεως κατοικείται ως επί το πλείστον από Έλληνας τουρκοφώνους και, όπως είναι φυσικόν, όπως συμβαίνει δυστυχώς και με τους

αλβανοφώνους της Αττικής, τα παιδάκια ομιλούν την τουρκικήν" – *Εμπρός*, 9 Δεκεμβρίου 1928» (Χαραλαμπίδης 2013).

Το ίδιο και η μουσική τους, ειδικά ο αμανές, δέχτηκε πολύ μεγάλη πολεμική και θεωρήθηκε απειλή για το γηγενές δημοτικό τραγούδι – απαγορεύτηκε, μάλιστα, λίγο αργότερα από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου του 1936. Επιπλέον, έχει διεξαχθεί αρκετά εκτεταμένη έρευνα για τη δαιμονοποίηση των προσφυγισσών νεαρών κοριτσιών.[94]

Ο κύριος Αλέξης συχνάζει σε ένα καφενείο στη Νέα Ιωνία, όπου η πλειονότητα των θαμώνων είναι Μικρασιάτες πρόσφυγες. Θέλει να τονίζει πως μένει στη *Σαφράμπολη* της Νέας Ιωνίας, όπως και άλλοι θαμώνες του καφενείου. Θυμούνται το αρχικό όνομα μιας συνοικίας που πήρε το όνομά της από την πόλη της Μικράς Ασίας, σήμερα όμως η ονομασία αυτή χρησιμοποιείται μόνο από μεγάλης ηλικίας ανθρώπους. «Η Σαφράμπολη είχε τα ωραιότερα κορίτσια… σιγά μην είχαν δει τέτοια πρόσωπα και τέτοια κορμιά οι Ελλαδίτες. Κάτι φακλάνες ήντουσαν… δες παλιές ταινίες και θα καταλάβεις… σαν τη Βασιλειάδου… ενώ οι δικές μας άλλο πράγμα… Όλοι αυτές θέλανε και οι ντόπιες είχαν σκάσει και τις κατηγοράγανε ότι ήταν ελευθέρων ηθών…».

Όλα τα παραπάνω έχουν οδηγήσει μια γενιά ιστορικών να διατείνονται πως, ενώ ο προσφυγικός πληθυσμός ήταν ταξικά και πολιτισμικά συχνά πολύ ετερογενής, παρόλα αυτά οικειοποιήθηκε, συναισθάνθηκε και μοιράστηκε πολύ έντονα την προσφυγική ιδιότητα ως ταυτότητα (τουρκόφωνοι αγρότες από την περιοχή του Πόντου, ελληνόφωνοι αστοί της Σμύρνης ή καραμανλήδες αγρότες και έμποροι από τη μικρασιατική ενδοχώρα). Η εμπειρία της προσφυγιάς λειτούργησε ομοιογενοποιητικά, δημιουργώντας μια νέα και κοινή σε μεγάλο βαθμό ταυτότητα. Οι πρόσφυγες, αντί να εισέλθουν σε μια διαδικασία πολιτισμικής αφομοίωσης, χρησιμοποίησαν τα ιδιαίτερα αυτά πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά ως στρατηγική επιβίωσης και διεκδίκησης (ό.π.).

[94] Βλ. στο παρακάτω άρθρο μια εκτενή βιβλιογραφία για τη δαιμονοποίηση της φιλήδονης ανατολίτισσας: https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/metapolemiki-athina-oi-prosfyges-os-apeili-gia-tin-ithiki-taksi-i-%C2%ABfilidoni-.



ΑΠΟ ΕΣΠΕΡΑΣ ΕΙΣ ΕΣΠΕΡΑΝ

ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝΟΥΠΟΛΙΣ

(Πολύ υλικό βρίσκουν οι μελετητές του Μεσοπολέμου στις αντι-βενιζελικές, συντηρητικές, δεξιές και φιλοβασιλικές εφημερίδες της εποχής. Το παραπάνω είναι εξώφυλλο της εφημερίδας Βραδινή και είναι ενδεικτικό της ριζικής ετερότητας που αισθάνονταν οι γηγενείς, αλλά και της υποτίμησης των προσφύγων και προσφυγισσών. Βρίσκουμε επίσης δηλώσεις του εκδότη της Καθημερινής, Γεωργίου Βλάχου, ο οποίος ακόμα και το 1928 αποκαλεί τους πρόσφυγες «προσφυγική αγέλην»).



ΑΙΜΑΤΗΡΑ ΕΠΙΘΕΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΝΕΑ ΝΕΚΡΟΙ ΚΑΙ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΤΡΑΥΜΑΤΙ

ΑΝΕΣΚΑΦΗ ΑΠΟ ΕΝΤΟΠΙΟΥΣ ΟΛΟΣ Ο ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΔΙΑΙΤΕΡΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ ΤΟΥ "ΕΜΠΡΟΣ,,

ΣΑΛΟΝΙΚΗ 6 Νοεμ.— Ὁ ἐντόπιος πληθυσμὸς χωρεύου Ἀχουπκιοϊ τῆς περι- ίας Ἱπαγγκίου διατελεῖ ἐν ρασε συνεπείᾳ ἐγκαταστάσε- κατὸν εἴκοσιν οἰκογενειῶν ρύγων εἰς κτήματα ἐνταπέων ν ἐπεῦθεν τῆς Ἐσαριπλάτ. Ἡ ἐχθρότης αὐτὴ τῶν ἐντο- πρὸς τοὺς πρόσφυγας ἐξεδη- χθὲς κατὰ τρόπον λυπηρό- ν. πρωΐαν τῆς χθὲς αἱ 120 κύκλους.

Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΟΜΑΡΧΟΥ

Ὁ Νομάρχης Σερρῶν, ὁ Εὐ- αγγελεὺς καὶ ὁ προϊστάμενος τοῦ ἐποικισμοῦ μετέβησαν ἐπὶ τό- που μετὰ ἰσχυρᾶς συνάμεως χω- οφυλάκων. Ἐνεργοῦνται ἀνα- κρίσεις. Τὸ πρῶτον σχετικὸν τοῦ Νομάρχου Σερρῶν τηλεγράφη- μα πρὸς τὴν ἐνταῦθα Γεν. Διοι- κησιν ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «Ἐντό- πιοι χωρικοὶ τοῦ Κουσκοβικίου μετὰ σμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ ρὸς τραυματισμὸς 13 πρ γων, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς φ καίρια τραύματα διὰ πυρὸς ὅπλων. Ὑπάρχουν ὅμως κα λοι πολλοὶ ἐλαφρύτερον τρ ισμένοι. Οἱ πρόσφυγες σ ραλαβόντες καὶ τοὺς τραυμα των ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ποὺς Προβολέβους. Οἱ ἐν μείναντες κύριος τοῦ πεδίου πεσαν κατὰ τῶν οἰκημάτων προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ κα

(Ανατρέχοντας σε άρθρα και βιβλιογραφία της εποχής, μπορεί κανείς να βρει αμέτρητες περιπτώσεις τέτοιων επιθέσεων γηγενών με νεκρούς και τραυματίες πρόσφυγες. Στο συλλαλητήριο των μοναρχικών στις στήλες του Ολυμπίου Διός το 1923 ακούστηκε το ιστορικό «Φωτιά στους τουρκόσπορους πρόσφυγες».[95] Έναν μόλις χρόνο μετά την έλευση των προσφύγων, ζητούνται πογκρόμ για να καθαρίσει η Αθήνα από τους «τουρκόσπορους», και αρκετός κόσμος δεν έμεινε στα συνθήματα αλλά πέρασε σε βιαιοπραγίες με θύματα πρόσφυγες σε πολλές περιοχές ανά την Ελλάδα).

Οι αεκτζήδες εισέπραξαν όλη αυτή την ατμόσφαιρα ως παράδοση η οποία, όπως

[95] https://www.imerodromos.gr/prosfyges-1922/

είδαμε και στο κεφάλαιο της ιστοριογραφίας, διαιωνίζεται και διαιωνίζει έναν τρόπο διαρκούς αμφιθυμίας, αμηχανίας, κριτικής, διαμαρτυρίας και εχθρότητας έναντι του ελληνικού κράτους. Η μνήμη κράτησε τις *ιστορίες αυτές ζωντανές* (Sara Ahmed 2004) και συντήρησε ένα βαθύ ψυχικό αποτύπωμα. Όπως μας είπε η κυρία Ρωξάνη στην αρχή της ενότητας, έχοντας έναν γύψινο δικέφαλο αετό της ΑΕΚ στη βρύση της αυλής της, «Είχανε και νεκρούς να θρηνήσουν». Οι πρόσφυγες και οι προσφύγισσες είχαν απώλειες ανθρώπων και περιουσιών. Αυτό που συντελέστηκε ήταν ένα *αγωνιστικό πένθος*: «Ένα πένθος που ανατρέπει τη λογική του τετελεσμένου… και ανοίγει τη συλλογική δυνατότητα των ανθρώπων να ξεπεράσουν το τετελεσμένο του θανάτου» (Αθανασίου 2020: 12). Στην περίπτωση των προσφύγων και των προσφυγισσών, ο πραγματικός θάνατος θα ερχόταν αν ξεχνούσαν: αν ξεχνούσαν τους τόπους και τους νεκρούς που άφησαν πίσω, και αν ξεχνούσαν όλα όσα υπέμειναν από τους ντόπιους όταν έφτασαν στον ελλαδικό χώρο.

Αυτό είναι που καθιστά τους πρόσφυγες, και κατ' επέκταση τους αεκτζήδες, *κοινότητα μνήμης* (mnemonic community) (Misztal: 15). Η Barbara A. Misztal ορίζει τις μνημονικές κοινότητες ως «ομάδες που μας κοινωνικοποιούν με βάση ό,τι θα πρέπει να θυμόμαστε και ό,τι πρέπει να ξεχνάμε. Αυτές οι κοινότητες, μπορεί να είναι η οικογένεια, η εθνοτική ομάδα ή το έθνος ή οποιαδήποτε άλλη κοινότητα βασίζεται στο να δίνει τον συναισθηματικό τόνο και το ύφος των αναμνήσεών μας έτσι ώστε τα μέλη της ομάδας να εξοικειωνόμαστε με το συλλογικό παρελθόν και να διατηρείται η συνέχεια και η ταυτότητα της ομάδας» (ό.π : 160). Η προφορική ιστορία βρίσκεται στον πυρήνα των μνημονικών κοινοτήτων.

Οι πρόσφυγες ήταν *Έλληνες* για το τουρκικό κράτος και *Τούρκοι* για τους Ελλαδίτες, (Τσιμουρής 2013). Βρίσκονταν, μπορούμε να πούμε, σε έναν ενδιάμεσο ψυχικό χώρο, ανάμεσα σε δύο τόπους και ανάμεσα σε δύο πολιτισμικούς τρόπους. Αυτός ο ενδιάμεσος ψυχικός χώρος επέδρασε στην ψυχική και συναισθηματική οικονομία της κοινότητας και, μέσα από τις αφηγήσεις, έρχεται ως άγγιγμα στο σώμα της κοινότητας (Ahmed 2004: 8), ως άγγιγμα που φέρνει μαζί και μια ανα-ταραχή (Παπανικολάου 2018)[96] . Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας «σκόνταφτα» συνεχώς πάνω σε αυτή την ανα-ταραχή, πάνω σε αυτό το αλάφιασμα και τον θυμό απέναντι στο ελληνικό κράτος. Ένας θυμός που ερχόταν από το

[96] Αναφέρομαι στις « 22 θέσεις για την Αναταραχή Αρχείου» του Δημήτρη Παπανικολάου. Χρησιμοποίησα την ηλεκτρονική τους μορφή και η αλήθεια είναι ότι δεν γνωρίζω αν υπάρχουν σε έντυπη ακόμα. Μπορεί να τις βρει κανείς ελεύθερα εδώ https://www.academia.edu/38719970/Archive_Trouble_in_Greek_

παρελθόν και είχε μια υψηλής έντασης επίδραση στις πολιτικές και στις ποδοσφαιρικές ζωές των ανθρώπων που εγώ πλέον συναντούσα στο «σήμερα».

Οι αφηγήσεις στα σπίτια των προσφύγων συγκροτούσαν ένα ζωντανό αρχείο που έφερε μια ανα-ταραχή και αμφισβητούσε το εθνικό αφήγημα ένταξης και υποδοχής των προσφύγων. Από γενιά σε γενιά και από στόμα σε στόμα πέρασαν οι πολύ σκληρές συνθήκες που συνάντησαν οι πρόσφυγες. Μια αναταραχή που *επέστρεφε στο παρελθόν* και *αναπλαισίωνε* το κυρίαρχο αφήγημα. Γίνονταν η ηχώ από *κρυμμένες φωνές* και ανέσκαβε στα ερείπια *του αποκλεισμένου, του αποσιωπημένου και του ξεχασμένου*. Για δεκαετίες η ατμόσφαιρα στα προσφυγικά σπίτια ασκούσε και ασκεί ευθεία *κριτική στα επίσημα και θεσμικά Αρχεία* και τον επίσημο και θεσμικό Λόγο (ό.π 234 – 235)

Ο Αμερικανός κριτικός τέχνης Hal Foster (2004) μιλώντας για τα έργα τέχνης αποκαλεί όλη αυτή την ένταση για την οποία συζητάμε ως 'αρχειακή παρόρμηση' (archival impulse) και τη συναρτά με μια επιθυμία αυτών των λανθάνων αρχείων και αφηγήσεων να συνδεθούν μεταξύ τους και να δημιουργήσουν με νέα αφήγηση μια νέα συσχέτιση που ίσως με απροσδόκητους τρόπους ανατρέψουν άλλες αφηγήσεις.. Ο Foster μιλά για επαναδιαπραγμάτευση του τραύματος ως μια διέξοδο από την μελαγχολική κουλτούρα που βλέπει το πεδίο της ιστορίας ως περίπου ταυτόσημα με το πεδίο ενός τραύματος. Μίλησα με τρίτης γενιάς αεκτζήδες πρόσφυγες που είχαν μετατρέψει το οικογενειακό τραύμα σε θυμό και μιλούσαν δυνατά και περήφανα για τις ιστορίες του '30. Τις σκοτεινές και θαμμένες εκείνες ιστορίες.

Νεαροί αεκτζήδες θυμούνται τα υβριστικά εξώφυλλα των δεξιών εφημερίδων της δεκαετίας του '30. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες είχαν ανέκαθεν πολύ ισχυρή προφορική παράδοση και ιστορία. (Renee Hirschon – Φιλιππάκη 1993 : 331). Τα συζητούσαν στα σπίτια τους για χρόνια, ενώ σήμερα αναπαράγονται σε αμέτρητα sites και blogs στο Διαδίκτυο. Το facebook είναι γεμάτο από αυτά, και με χιλιάδες πλέον views οι αφηγήσεις των προσφύγων απέκτησαν ξανά φωνή και εκ των υστέρων διατύπωσαν και δημιούργησαν μια μορφή διαμαρτυρίας και αμηχανίας απέναντι στην ομοιογένεια της εθνικής ταυτότητας. Με πολλά χρόνια καθυστέρησης, τα μυστικά που έως τώρα έμεναν σφαλισμένα (και μειονοποιημένα, βλ. Αθανασίου 2016) μέσα στα σπίτια, πλέον, με τη βοήθεια των ιστορικών, κυκλοφόρησαν και έξω από αυτά. Ο Derrida (1996) είδε το Αρχείο ως κάτι που *είναι πάντα ζωντανό και μη πλήρως ερμηνευμένο*. Παραμένει ζεστό και περιμένει το βλέμμα του επόμενου μελετητή που θα το ανασύρει ή θα το «διαβάσει» με

διαφορετικό τρόπο. Έτσι συνέβη και με όλες αυτές τις ξεχασμένες αφηγήσεις των Μικρασιατών. Ήταν ζεστές (*με πυρετό*[97]*,* αναφέρει ο Derrida), παρέμεναν ζωντανές (Ahmed 2004) και μιλούσαν για πρώτη φορά ανοιχτά για τη φριχτή συνάντησή τους με το ελληνικό κράτος.

Αεκτζήδες 30 ή 40 ετών με προσφυγική καταγωγή συντηρούν αυτή την ταραχή και αμφιθυμία στο εδώ και τώρα. «Στους Αμπελόκηπους[98] είμαστε τρεις γενιές τώρα, αλλά ακόμα δεν νιώθω ντόπιος. Κουβαλάμε πάντα αυτό του ξένου». Ο Ξένος που απειλεί δεν είναι ο οποιοσδήποτε Ξένος. Αυτός που κατεξοχήν απειλεί είναι ο Ξένος που ήρθε για να μείνει – όχι ο περαστικός, μας λέει ο Γερμανός κοινωνιολόγος του περασμένου αιώνα Georg Simmel (2004) στην *Παρέκβαση για τον Ξένο*.



(Από την κερκίδα του Παναθηναϊκού).

«Μας λέγανε Τουρκόσπορους, κι αυτό δεν βγαίνει εύκολα από πάνω μας. Όλοι οι Αμπελόκηποι, ακόμα και σήμερα, είναι γεμάτοι με συνθήματα "Τούρκοι κότες", "Τούρκοι, γαμιέστε", "Γαμιέται η ΑΕΚ και η Τουρκία". Κάθε μέρα μάς θυμίζουν ότι έχουμε έρθει από την Τουρκία. Τρεις γενιές και ακόμα να το χωνέψουν πως πλέον εδώ είναι ο τόπος μας κι εδώ θα μείνουμε». Ο Μιχάλης κάθε μέρα βγαίνει από το σπίτι του και βλέπει έναν τοίχο που γράφει «Τούρκοι, γαμιέστε». Κατά καιρούς το σβήνει, αλλά οι παναθηναϊκοί το ξαναγράφουν. Ο Μιχάλης μια στενοχωριέται, μια θυμώνει, μια το ξεχνά και μια *από καπρίτσιο*, όπως λέει ο ίδιος, όταν σκοράρει η ΑΕΚ στο γήπεδο, φωνάζει με πάθος: «Έτσι γαμάει η Τουρκία».

Πολλά συνθήματα των αντιπάλων της ΑΕΚ έχουν την Τουρκία και την προσφυγιά στο επίκεντρο: «ΑΕΚ, μουνιά, γαμώ την προσφυγιά», «Ορίτζιναλ μουνιά, γαμώ την προσφυγιά,

[97] Ο αγγλόφωνος τίτλος του «Archive Fever (Πυρετός Αρχείου) : A Freudian Impression»
[98] Ειδικά για την εγκατάσταση προσφύγων στους Αμπελόκηπους και στη Ν. Φιλαδέλφεια, βλ. https://www.youtube.com/watch?v=VHbn8y5cpus&ab_channel=Mikrasiatis.

θα σας γαμάει όλους η 7», «Γαμιέται η ΑΕΚ και η Τουρκία», είναι μερικά από τα συνθήματα που ακούγονται από τους οπαδούς των αντιπάλων σε κάθε αγώνα που παίζει η ΑΕΚ. Οι αεκτζήδες, όταν σκοράρει η ομάδα τους, συχνά απαντούν πως «Έτσι γαμάει η Τουρκία», και κάποιες φορές, παλαιότερα, στα πλαίσια του ποδοσφαιρικού πικαρίσματος και του παιχνιδιού της εξέδρας, σήκωναν και τουρκικές σημαίες.

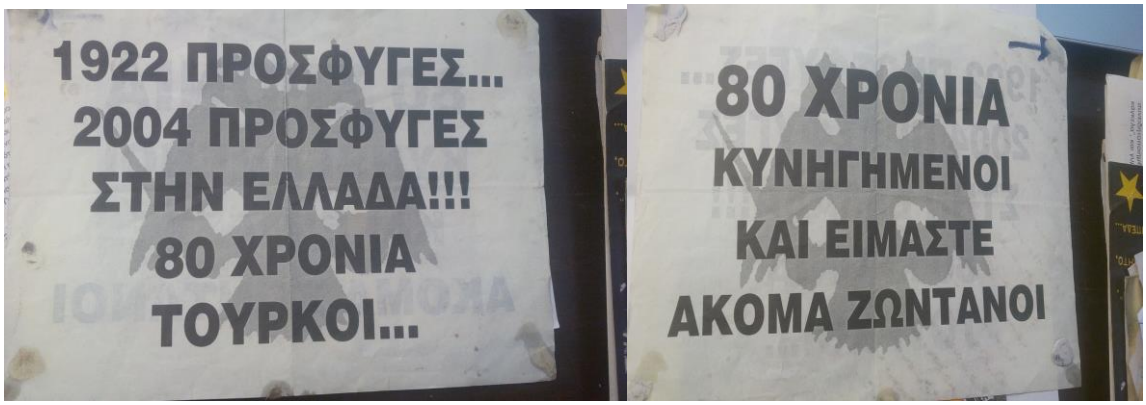
«Κόλαση, κόλαση μέσα στο τζαμί – μονάχα γαμημένοι θα βγείτε ζωντανοί» τραγουδούν οι αεκτζήδες στις κερκίδες, αποκαλώντας το γήπεδό τους *τζαμί,* παίζοντας το παιχνίδι της ετερότητας με τις υπόλοιπες ελληνικές ομάδες. Κι όταν η ομάδα κερδίζει αποδίδοντας ωραίο ποδόσφαιρο και θέαμα, όταν δηλαδή ποδοσφαιρικά «χορεύει» τους αντιπάλους της, οι αεκτζήδες τραγουδούν τους στίχους του γνωστού άσματος «Σήκω χόρεψε, κουκλί μου, να σε δω να σε χαρώ, τσιφτετέλι τούρκικο!». *Μεταξύ σοβαρού και αστείου*, οικειοποιούνται την ταυτότητα του Τούρκου, την ταυτότητα που οι οπαδοί των υπόλοιπων ελληνικών ομάδων τούς προσδίδουν ως βρισιά. Γίνονται Τούρκοι για να πικάρουν τους αντιπάλους αλλά και για διαφοροποιηθούν ριζικά από αυτούς. *Κάνουν πως είναι* Τούρκοι στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού ταυτότητας. «Να κάνουμε πως είμαστε», σε αυτό συνίσταται ο ορισμός του παιχνιδιού σύμφωνα με τον Bateson (Παπαγαρουφάλη, 2002: 195). Από την άλλη, οι αντίπαλοι της ΑΕΚ την υποδέχονται παίζοντας το «Μες της πόλης το χαμάμ ένα χαρέμι κολυμπά» στα μεγάφωνα πολλών γηπέδων (Αγραφιώτης: 81).

Τα μεγαλύτερες και σημαντικότερες ιστοσελίδες που ασχολούνται με την ΑΕΚ όσο περνούν τα χρόνια κάνουν συνεχείς και εκτενείς αναφορές στην ταλαιπωρία που πέρασαν οι πρόσφυγες όταν ήρθαν στην Ελλάδα το ’22, και όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο έχει μεταφερθεί στους ώμους των σημερινών αεκτζήδων ως ένα πλεόνασμα υποκειμενικότητας. Ο ενδιάμεσος ψυχικός χώρος, αυτός ανάμεσα στην ταυτότητα του Έλληνα και σε εκείνη του Τούρκου, δεν είναι κενός. Ούτε κενός νοήματος ούτε κενός από συναισθήματα. Πλεονάζει με παρουσία υποκειμενικότητας και συναισθημάτων.

Οι ιστορίες ανθρώπων που εκτοπίστηκαν και στη συνέχεια ταλαιπωρήθηκαν στη νέα τους πατρίδα είναι ιστορίες που ξεχειλίζουν από συναισθήματα τα οποία μεταβιβάστηκαν βιογραφία τη βιογραφία, ζωή τη ζωή και ανάσα την ανάσα. Σίγουρα όχι αυτούσια, αλλά μεταβιβάστηκαν και μεταβιβάζονται σε κάθε εποχή με όρους του –εκάστοτε– παρόντος. Εκτιθέμενος στην ατμόσφαιρα του πεδίου, ένιωθα πολύ συχνά αυτές τις ιστορίες από το παρελθόν να έρχονται και, μέσα από το πορώδες έδαφος της μνήμης, να κυλούν στα σώματα των ανθρώπων· και τον πόνο των προσφύγων του ’22 να εκβάλλει σε δικά τους

ποδοσφαιρικά υποφέρειν, κάνοντας το συναισθηματικό τοπίο της αδικίας να φαντάζει και να βιώνεται ως συνεχές. Μέσα σε αυτό το βασανιστικό συνεχές, η αμηχανία, η αμφιθυμία, η ξενότητα και ενίοτε η εχθρότητα γίνονται μέρος της ταυτότητας, της συλλογικής βάσης συνάφειας και της συναισθηματικής οικονομίας της κοινότητας.

Ας εξετάσουμε λίγο βαθύτερα το πώς επ-ενεργεί η μνήμη στους ανθρώπους και συσχετίζει κάθε φορά το παρελθόν με το παρόν. Το 2004, η ΠΑΕ ΑΕΚ είχε φτάσει στο χείλος της χρεοκοπίας λόγω της κάκιστης διαχείρισης όσων διοικούσαν το ποδοσφαιρικό τμήμα της ομάδας. Οι οπαδοί της ΑΕΚ διαμαρτύρονταν στην πολιτεία, καταγγέλλοντας πως διαχρονικά είχε αφήσει τυχάρπαστους προέδρους να συσσωρεύουν χρέη χωρίς ποτέ να τους ελέγξει. Ζητούσαν τότε επίμονα από την κυβέρνηση Καραμανλή να εντάξει την ΠΑΕ στο λεγόμενο «άρθρο ’44», έτσι ώστε να διακανονιστούν τα χρέη της τουλάχιστον προς το Δημόσιο. Προσπαθώντας να ασκήσουν πίεση, έκαναν συγκεντρώσεις και πορείες κυρίως στην Αθήνα, δια-δηλώνοντας πως θα είναι άδικο η ομάδα να χρεοκοπήσει λόγω οικονομικών σκανδάλων που έκαναν κάποιοι στην πλάτη της. Πρότειναν να διωχθούν τα πρόσωπα και όχι η ομάδα. Στις δια-δηλώσεις το κεντρικό σύνθημα ήταν: «1922 - Πρόσφυγες κυνηγημένοι από τους Τούρκους. 2004 - Πρόσφυγες κυνηγημένοι από τους Έλληνες - 80 χρόνια Τούρκοι».



(Flyer και πανό της εποχής εκείνης – Αρχείο ερευνητή).

Το *80 χρόνια Τούρκοι* σημαίνει *80 χρόνια κυνηγημένοι*, *80 χρόνια ξένοι*, *80 χρόνια εχθροί*, *80 χρόνια αδικημένοι, 80 χρόνια αποπαίδια,* που έλεγε ο Θωμάς Μαύρος. Εκείνες τις μέρες είχαν αναζωπυρωθεί οι μνήμες για το πώς είχαν υποδεχθεί οι Έλληνες τους πρόσφυγες το ‘22. Ο κόσμος επέστρεφε στη δεκαετία του ’20. Θυμόταν και θύμιζε πως το ελληνικό κράτος δεν παραχωρούσε τότε έκταση στην ΑΕΚ για να φτιάξει δικό της γήπεδο, και οι πρόσφυγες πήραν την πρωτοβουλία και ισοπέδωσαν μια περιοχή και την

περιέφραξαν. Θυμούνταν και θύμιζαν πως διαχρονικά οι ελληνικοί κρατικοί (ποδοσφαιρικοί) θεσμοί τούς αντιμετώπιζαν *ως Τούρκους*.

Το 2004 ήταν η χρονιά όπου ο ελληνικός εθνικισμός είχε φτάσει στο ζενίθ του και η εθνική περηφάνια με όλο τον παραγόμενο Λόγο γύρω από αυτήν είχε κατακλύσει τον δημόσιο λόγο. Η εθνική ομοψυχία ήταν το κυρίαρχο συναίσθημα (Γκολφινόπουλος 2008). Τρία πολύ ηχηρά συμβάντα είχαν συμβάλει σε αυτή την εθνική ομοψυχία και το τη μόδα της ελληνικής σημαίας εκείνης της περιόδου.

Αρχικά ο διαγωνισμός τραγουδιού της Γιουροβίζιον, τον οποίο ο κρατικός μηχανισμός είχε αναγάγει σε μείζον ζήτημα και εθνική υπόθεση υψίστης σημασίας και συμβολισμού, αναθέτοντας στον ποπ σταρ της εποχής Σάκη Ρουβά να εκπροσωπήσει τη χώρα. Ο τραγουδιστής φορούσε μια μπλούζα με ελληνική σημαία, κάνοντας μόδα στον κόσμο την ελληνική σημαία, τόσο στην ένδυση όσο και σε διάφορα αξεσουάρ.

Μετά ακολούθησε η κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος από την Εθνική Ποδοσφαίρου, ένα γεγονός που συγκλόνισε την ελληνική κοινωνία και έβγαλε τον κόσμο στους δρόμους. Διαδοχικά τρεις-τέσσερις φορές τουλάχιστον, μετά από νίκες της Εθνικής, οι δρόμοι γέμιζαν με κόσμο που κρατούσε ελληνικές σημαίες· οι αρχικοί κάπως πιο αυθόρμητοι και ποδοσφαιρικοί πανηγυρισμοί μέρα με τη μέρα μετατρέπονταν σε εθνικιστικά παραληρήματα, με τη «βαριά πούτσα του τσολιά» και τον «Αλβανό που δεν θα γίνει Έλληνας ποτέ»[99], τα οποία κατέληξαν τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους σε πολύ βίαια και δολοφονικά πογκρόμ εναντίον Αλβανών που είχαν βγει κι αυτοί στους δρόμους για να πανηγυρίσουν μια δική τους ποδοσφαιρική επιτυχία. Παράλληλα, έλαβαν χώρα οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας, με τα πολλά ελληνικά μετάλλια και τον κόσμο να πανηγυρίζει με ελληνικές σημαίες σε κεντρικούς δρόμους και πλατείες σε όλη τη χώρα.

Το ίδιο διάστημα, οι αεκτζήδες ήταν επίσης μαζικά στους δρόμους δια-δηλώνοντας «80 χρόνια Τούρκοι», κάτι που δημιουργούσε –και δημιουργούνταν από– μια ξενότητα προς το συναίσθημα που επικρατούσε ευρύτερα.[100]

Ο Βαγκ θυμάται, ως αεκτζής, εκείνη την περίοδο με μια μικρή περηφάνια και με αρκετά μεγάλη ένταση: «Το 80 χρόνια Τούρκοι σήμαινε 80 χρόνια αδικίας από το ελληνικό κράτος. Ο κόσμος είχε φτάσει στο αμήν. Είχανε μαζευτεί πολλά τόσα χρόνια … Στην αρχή

[99] Βλ. Γκολφινόπουλος 2008.

[100] Επίσης, για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα πριν από την Ολυμπιάδα του 2004, πολύς κόσμος διαδήλωνε στους δρόμους εκφέροντας λόγο κατά της διοργάνωσης, μαζί τους πολύ συχνά και οπαδοί της ΑΕΚ. Οι διαδηλώσεις χαρακτηρίζονταν εκείνη την περίοδο από τα ΜΜΕ ως ανθελληνικές και προδοτικές.

Τουρκόσποροι, μετά οι φτωχοί συγγενείς, μετά μας γκρέμισαν το γήπεδο, και μετά μας κορόιδευαν για χρόνια ότι θα μας το φτιάξουν. Το 2004 ήμασταν στα κάγκελα.. Ποια Ολυμπιάδα και Euro και Γιουροβίζιον. Αυτοί βγαίνανε κάθε τρεις και λίγο και πανηγύριζαν μία για τον Ρουβά, μία τα γκολ του Χαριστέα και μία τα μετάλλια του Κεντέρη. Κάθε εβδομάδα πανηγύρια και χαρές. Εμείς μόνο για την ΑΕΚ βγαίναμε και φωνάζαμε. Δεν μπορούσα να μοιραστώ τη χαρά που είχαν όλοι, ένιωθα ξένο σώμα».

Ο Βαγκ δεν βγήκε στον δρόμο να πανηγυρίσει το Euro και δεν χάρηκε ιδιαίτερα με κανένα μετάλλιο στην Ολυμπιάδα του 2004. «Είχαμε τα δικά μας τότε. Θυμό είχαμε που μας αντιμετώπιζαν σαν τουρκόσπορους ξανά». Το *80 χρόνια Τούρκοι* και ο απόηχος του *τουρκόσπορου* δημιουργούσαν αυτή την περίεργη ξενότητα των αεκτζήδων και τους εκτόπιζαν ψυχικά από όλη την ατμόσφαιρα ευδαιμονίας και εθνικής ανάτασης που επικρατούσε στην ευρύτερη κοινωνία. Ο ενδιάμεσος ψυχικός χώρος ανάμεσα στο *Τούρκος για τους Έλληνες* και *Έλληνας για τους Τούρκους* παρήγε αμφιθυμία στον τρόπο με τον οποίο οι αεκτζήδες συναισθάνονταν τις μεγάλες τότε ελληνικές επιτυχίες. Η οικειότητα με την εικόνα να τους βλέπουν οι «Άλλοι» *σαν Τούρκους* επιτελούνταν ξανά, αλλά τώρα συνιστούσε δική τους πολιτική ταυτότητας, αφού από πολλούς αεκτζήδες γινόταν πολιτικό πρόταγμα και διεκδίκηση.

Οι οπαδοί της ΑΕΚ βρίσκονται ήδη σε μια συνομιλία για την «ελληνικότητά» τους. Η Αθλητική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως εκ των πραγμάτων δημιουργεί μια τέτοια διαδικασία νοηματοδότησης. Κι αν αυτό ξεκίνησε από τον, άμεσα εμπλεκόμενο σε αυτές τις συν-αισθηματικές διαδικασίες, προσφυγικό πληθυσμό, η μνήμη και οι αφηγήσεις μετέφεραν αυτή τη γνώση, και κυρίως αυτή την αίσθηση *ποδοσφαιρικών βασάνων και ποδοσφαιρικού υποφέρειν*. Αυτή η καχυποψία και ξενότητα των αεκτζήδων υπάρχει πάντα ως δυνατότητα. Το κατά πόσον τελικά θα επιτελεστεί εξαρτάται από την εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Είναι ήδη-εκεί-εν δυνάμει έτοιμη να τελεστεί. Ο υποκειμενικός παράγοντας και τα επιμέρους χαρακτηριστικά κάθε ιστορικής περιόδου καθορίζουν κάθε φορά αν αυτό θα συμβεί ή όχι, αλλά και τον τρόπο αυτής της επιτέλεσης.

Ας δούμε το παράδειγμα της περιόδου όπου πρόεδρος της ομάδας ήταν ο Ντέμης Νικολαΐδης (από το 2004 μέχρι το 2008), όταν και στους οπαδούς της ΑΕΚ ήταν πολύ έντονες αυτή η ξενότητα και αμφιθυμία. Ο Νικολαΐδης είχε μια προσωπική ιστορία με ορισμένες ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες. Κατά πρώτον, πολιτικά δήλωνε αριστερός. «Αριστερίζω, γι' αυτό είμαι ΑΕΚ», και «Γεννήθηκα στην Αλεξανδρούπολη και είμαι

Χριστιανός. Αν είχα γεννηθεί λίγα χιλιόμετρα δίπλα, θα ήμουν Μουσουλμάνος, έτσι βλέπω την πίστη» (Συνέντευξη στο *Βημαmagazino* 2003).

Κατά δεύτερον, ως ποδοσφαιριστής και σούπερ σταρ της Εθνικής Ελλάδος, ο Νικολαΐδης είχε αποφασίσει το 2000 να μην αγωνιστεί ξανά στο εθνικό συγκρότημα. Αυτό είχε θεωρηθεί, με ποδοσφαιρικούς όρους, *βέβηλο,* αφού μια πρόσκληση στην Εθνική Ομάδα θεωρείται υπέρτατη τιμή για έναν αθλητή. Ο Νικολαΐδης, με αυτή του την απόφαση, διαμαρτυρόταν για την κατάσταση στο ελληνικό ποδόσφαιρο και για το γεγονός ότι ο Σωκράτης Κόκκαλης είχε δημιουργήσει ένα κύκλωμα που ευνοούσε τον Ολυμπιακό και αδικούσε (μεταξύ άλλων και) την ΑΕΚ. Ο Νικολαΐδης είχε γυρίσει την πλάτη στο ελληνικό κράτος και είχε βάλει πάνω από την Εθνική Ομάδα την ΑΕΚ. Τον Νικολαΐδη ακολούθησαν και άλλοι πολύ σημαντικοί παίχτες της ΑΕΚ, οι οποίοι δήλωναν ότι ένιωθαν *ξένο σώμα* σε μια Εθνική Ομάδα που διοικούσαν άνθρωποι που ήθελαν το κακό της ΑΕΚ. Έχοντας αυτά τα χαρακτηριστικά όταν ο Νικολαΐδης έγινε πρόεδρος της ΑΕΚ το 2004, η ομάδα γιόρταζε τα ογδοηκοστά γενέθλιά της.

Ο Νικολαΐδης επέλεξε η ομάδα της ΑΕΚ να γιορτάσει την πολύ σημαντική αυτή επέτειο με δύο φιλικούς αγώνες με την τουρκική Γαλατά Σεράι σε Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Στο ματς της Τουρκίας, οι Τούρκοι οπαδοί υποδέχτηκαν τους αεκτζήδες με ένα τεράστιο πανό που έγραφε «Καλώς ήρθατε, παλιοί μας φίλοι», ενώ αντίστοιχο ήταν το κλίμα και στο ματς της Αθήνας. Το «Καλώς ήρθατε, παλιοί μας φίλοι» εξέφραζε πολλούς Κωνσταντινουπολίτες που συνάντησα στην Τουρκία. Οι οικογένειές τους έμειναν στην Τουρκία, τόσο μετά το ’22 όσο και μετά τα γεγονότα του Σεπτέμβρη του ’55, και στήριζαν την επιλογή της οικογένειάς τους μιλώντας μου για τη βαθιά φιλία που ενώνει τους δύο λαούς. «Τη φιλία αυτή τη χαλάνε οι στρατιωτικοί και οι πολιτικοί. Και από τις δύο πλευρές», όπως μου έλεγε ο Στέλιος, ο οποίος διεξήγαγε τη διδακτορική του έρευνα και διατριβή στην οθωμανική Ιστορία. Ρωμιός ο ίδιος και αθλητής της Πέρα Κλουμπ, ήταν παρών στο ματς της ΑΕΚ με τη Γαλατά και ένιωθε πως η επιλογή της ΑΕΚ να γιορτάσει στην Κωνσταντινούπολη ήταν ιστορικά πολύ εύστοχη και έκανε τους Κωνσταντινουπολίτες πολύ χαρούμενους. «Άλλο οι πολιτικοί, άλλο ο λαός της Τουρκίας. Πήγαινε περπάτα στο Μπεσικτάς, στο Φάτιχ, στο Ουσκιουντάρ και πες πως είσαι Έλληνας. Αυτό θα σου πουν: Καλώς ήρθες, παλιέ μας φίλε».

Το «ΑΕΚ σημαίνει προσφυγιά ξεριζωμένη» ως σημαίνον, και αυτός ο ενδιάμεσος ψυχικός χώρος τού να είναι κάποιος Έλληνας στην Τουρκία και Τούρκος στην Ελλάδα, κατά

τη γνώμη μου εμπεριέχει μία (τουλάχιστον) διττότητα, ως προς το σε ποια κατεύθυνση μπορεί να εκβάλει ως σημαινόμενο. Από τη μία να εκβάλει στο «ΑΕΚ, ζούμε στην Πόλη να σε δούμε!»,[101] δηλαδή σε αλυτρωτικά συναισθήματα και εθνικιστικές κορώνες, και από την άλλη μπορεί να κατευθυνθεί προς σημαινόμενα κοσμοπολιτισμού, διεθνισμού, αλληλεγγύης των λαών, υπέρβασης της μνησικακίας και ενσυναίσθησης της προσφυγικότητας γενικότερα. Σε αυτό που γράφουν συχνά οι αεκτζήδες στους τοίχους και τα πανό: «ΑΕΚ - Μάνα όλων των προσφύγων». Η ΑΕΚ είναι και τα δύο ταυτόχρονα, εμπεριέχει και τα δύο. Ποια κατεύθυνση θα πάρει και με τι θα ταυτιστεί σε κάθε ιστορική στιγμή εξαρτάται από την ατζέντα και το διακύβευμα που κάθε φορά τίθεται, τις *φωνές των υποκειμένων* που σε κάθε ιστορική στιγμή εμπλέκονται. Ποιες φωνές έχουν την ισχύ και είναι στο προσκήνιο και ποιες μένουν άφωνες.

Η ραγδαία εξάπλωση του ίντερνετ στα μέσα της δεκαετίας του 2000 προσέδωσε πολύ μεγάλη ένταση στην κυκλοφορία και διάδοση υλικού από τον χώρο των ιστορικών που μιλούσαν για την κακή υποδοχή των Μικρασιατών από τους Ελλαδίτες. Το υλικό αυτό το έβρισκε κανείς παντού στα μέσα των ‘00s και σήμερα το βρίσκει στα οπαδικά sites ακόμα πιο εμπλουτισμένο και ενημερωμένο με τις πρόσφατες ιστορικές μελέτες.[102] Έτσι, κι ενώ το παλαιότερο υλικό ανέσυρε μνήμες που δημιουργούσαν ρωγμές στον κυρίαρχο Λόγο της εθνικής ομοιομορφίας, το πιο πρόσφατο υλικό της επόμενης δεκαετίας *ανατάραξε* ακόμα περισσότερο το παλαιότερο αρχείο (Παπανικολάου 2018). Μαζί ανατάραξε και τις μνήμες των ανθρώπων, θέτοντας καινούργια ζητήματα και ερωτήματα.

Το *αγωνιστικό πένθος* και οι μνήμες των προσφύγων και των προσφυγισσών ταξίδεψαν και ταξιδεύουν στο σήμερα «διανοίγοντας ρωγμές στην εθνική αφήγηση για να μπορέσουν να μιλήσουν όχι για το παρελθόν αλλά για το παρόν και μέλλον. Πετιούνται έξω από τα στεγανά του γραμμικού και κανονιστικού χρόνου […] αγωνίζονται για το δικό τους χώρο […] αγωνίζονται για να μπορούν οι ιστορίες τους να αναπνεύσουν και με την αναπνοή έρχεται η δυνατότητα για μια άλλη φαντασία» (Αθανασίου - Παπανικολάου: 13-17). Η «άλλη φαντασία» έχει να κάνει με μια ρωγμή στο εθνικό φαντασιακό. Αυτή η αναπνοή

[101] Ο ηγέτης της Original 21 Δημήτρης Χατζηχρήστος μετανιώνει που έβγαλε αυτό το σύνθημα. Σε συνεντεύξεις του τα τελευταία χρόνια λέει πως δεν είχε εθνικιστική πρόθεση. Βλ. https://www.lifo.gr/proswpa/athenians/dimitris-hatzihristos.

[102] Βλ. πώς ο δημοσιογράφος Γιώργος Θεολογίτης στο άρθρο του στο site «Ημεροδρόμος» https://www.imerodromos.gr/prosfyges-1922/ (2016) συνομιλεί με το Αρχείο Μείζονος Ελληνισμού και το Αρχείο της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR). Το άρθρο του Θεολογίτη αναπαράγεται σήμερα «διακειμενικά» σε όλα τα οπαδικά sites και blogs για την ΑΕΚ.

αιτείται ορατότητα. Οι πρόσφυγες και οι προσφύγισσες *ενοίκησαν ταυτότητες μέσα στις οποίες ένιωθαν στριμωγμένα ανοίκεια και άβολα*. Τόσο η ταυτότητα του Τούρκου όσο και αυτή του Έλληνα ήταν ανεπαρκείς για να τους χωρέσουν, αλλά μόνο αυτές κατανοούσε για δεκαετίες η εθνικιστική γραμματική.

Οι αεκτζήδες ανακινούν αυτές τις ιστορίες και τις ξανακάνουν δημόσιες και ορατές. Έστω μεταξύ σοβαρού και αστείου, δημιουργούν έναν ψυχικό χώρο όπου αυτό το ενδιάμεσο «στραπατσαρισμένο» συναίσθημα της *αμφιθυμίας* και *δυσπιστίας* απέναντι στο ελληνικό κράτος μπορεί με έναν τρόπο να υπάρξει, αμφισβητώντας με έναν πολιτικό τρόπο τη λογική της συμφιλίωσης. Οι Λόγοι αυτής της θέσης και θέασης δεν είναι οι ίδιοι με αυτούς των προσφύγων του ’20, ούτε των παιδιών τους, που έζησαν μια σκληρή διάκριση από το ελληνικό κράτος. Δεν θα μπορούσαν να είναι οι ίδιοι, και προφανώς είναι ασύμμετρη η όποια ευθύγραμμη συσχέτισή τους. Η συσχέτιση γίνεται σε ένα δεύτερο επίπεδο και όσο το *80 χρόνια Τούρκοι* των σημερινών αεκτζήδων *κινείται εμπρόθετα προς* και αρκετά επίμονα εφάπτεται σε αυτές τις ελάσσονες (minor) και εκτοπισμένες ιστορίες των προσφύγων και προσφυγισσών της δεκαετίας του ’20.

Δι-αισθάνθηκα, όσο εκτιθόμουν έντονα μέσα στο πεδίο κατά τη διάρκεια της διατριβής, ότι αυτές οι μνήμες και ιστορίες, αυτές που καθίστανται εκτοπισμένες και ελάσσονες, είναι σαν ψίθυροι που υπάρχουν κάτω από την επιφάνεια. Είναι-ήδη-εκεί, ως ανα-ταραχή που εν δυνάμει μπορεί και να τελεστεί· αναμένοντας κάπως να δοθεί η ιστορική ευκαιρία. Να έρθει *ο καιρός* και να τους απο-δοθεί ο λόγος. Αποτελούν «αποσιωπημένες ή σιωπηρές μνήμες που λειτουργούν σαν αντι-μνήμη (counter-memory)» (Αθανασίου 2016: 49, σχολιάζοντας τη θεωρία αντι-μνήμης του Foucault). Αυτή η αντι-μνήμη, η ελάσσων μνήμη, δεν αντιπαρατίθεται ευθέως στην κυρίαρχη. «Δεν φέρει οντολογική αντίθεση, αλλά εμπεριέχει τη δυνατότητα εκτοπισμού της μνημειακής και μνημειώδους νόρμας του αξιομνημόνευτου, όπως συμβαίνει εμβληματικά με την εξιδανικευτική μνημείωση της εξουσιοδοτημένης εθνικής μνήμης» (ό.π.).

Αυτός ο όχι ευθύς τρόπος –δεν αντιπαρατίθεται, αλλά παραθέτει– είναι κατά τη γνώμη μου και το πιο σημαντικό πλεονέκτημα της ελάσσονος μνήμης, αφού η υπόστασή της θα βρίσκεται πάντοτε στις ρωγμές, στους αρμούς, στα αφώτιστα σημεία. Είναι βαθιά συναισθηματική, γι’ αυτό και διαφεύγει. Είναι ενσώματη και ως τέτοια μεταβιβάζεται. Είναι σκιώδης και υπάρχει σαν *μυστικό*. Αυτές τις μνήμες θεωρούν *αξιομνημόνευτες* σήμερα οι αεκτζήδες (Αθανασίου 2016) και αυτές οικειοποιούνται, άλλοτε μετωνυμικά και άλλοτε

κυριολεκτικά, για να μιλήσουν για το δικό τους *ποδοσφαιρικό υποφέρειν*.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : Το «παλιό γήπεδο» στη Νέα Φιλαδέλφεια : Πολιτικές νοσταλγίας μιας ζωής που έχει ήδη ποιηθεί.

«Δεν ήταν ακριβώς σα να σκεφτόταν – ούτε καν σα να θυμόταν. Ήταν μια σωματική αίσθηση – ένα ίχνος του Παρελθόντος που είχε ξεμείνει στο κορμί του και αυτός δεν είχε κανέναν έλεγχο επάνω του».

*(*Πολ Όστερ, *Γυάλινη Πόλη)*

«Σαν θα ‘ρθεις στης Φιλαδέλφειας τα μέρη, κι αντικρίσεις κιτρινόμαυρη φανέλα
Θα σε πιάσει αμέσως τρέλα, το μεθύσι της χαράς
Και θα λες όπου βρεθείς, όπου κι αν πας:
ΑΕΚάρα, αγάπη μου γλυκιά, με Ορίτζιναλ για πάντα στην καρδιά
Μια ζωή θα σ’ αγαπώ και παντού σ’ ακολουθώ και για πάρτη σου μονάχα τραγουδώ».

(Σύνθημα)

«Ένα πράγμα που με έκανε να λυγίσω ήταν όταν γκρεμίστηκε το γήπεδο. Έκλαιγα… δεν μπορούσα να σταματήσω. Σαν να έχασα ένα κομμάτι από το σπίτι μου κι ένα κομμάτι δικό μου».

(Τραγουδίστρια Γιώτα Λυδία, *το* «αηδόνι της προσφυγιάς» όπως την αποκαλούσαν, στην παρουσίαση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού).

Γιατί δεν μπορούσε να σταματήσει τα δάκρυά της η Γιώτα Λυδία όταν γκρεμίστηκε το γήπεδο; Ποιο είναι αυτό το *μεθύσι της χαράς* για το οποίο τραγουδούν οι οπαδοί της ΑΕΚ και σε τι συνίσταται αυτή η *τρέλα* που σε πιάνει *στης Φιλαδέλφειας τα μέρη*; Είναι η τρέλα των αεκτζήδων, που θα τους έπιανε ούτως ή άλλως σε οποιοδήποτε μέρος; Ή μήπως η τρέλα που ανήκει *στης Φιλαδέλφειας τα μέρη* θα καταλάμβανε οποιονδήποτε περνούσε από εκεί; Σε αυτή την ενότητα ισχυρίζομαι πως *η τρέλα και το μεθύσι της χαράς* δεν ανήκουν ούτε στη Νέα Φιλαδέλφεια ούτε στους αεκτζήδες. Είναι κάπου ανάμεσα, και οι αεκτζήδες σήμερα τα νοσταλγούν όσο οτιδήποτε άλλο.

Το γήπεδο της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια –το *παλιό γήπεδο,* όπως το ονομάζουν οι αεκτζήδες– και οι ζωές των ανθρώπων που συναντήθηκαν μέσα σε αυτό είναι μια θεματική, θες δεν θες, «σκοντάφτεις» πάνω του σε όλες τις «αεκοκουβέντες». Θα το εξετάσουμε ξεχωριστά επειδή θα ήθελα, επίσης ξεχωριστά για αναλυτικούς λόγους, να δούμε την έννοια της νοσταλγίας. Οι αεκτζήδες θυμούνται το παλιό γήπεδο στη Νέα Φιλαδέλφεια με ένα πολύ έντονο συναισθηματικό φορτίο· με το φορτίο μιας νοσταλγίας για μια εποχή που πέρασε στο παρελθόν, και, όσο η χρονική απόσταση μεγαλώνει, τόσο αυτό το παρελθόν «στρογγυλεύει» και εξιδανικεύεται – όπως ίσως κάθε παρελθόν που συναντά ένα παρόν που ποτέ δεν είναι όπως θα το ήθελαν οι άνθρωποι.

Το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ γκρεμίστηκε το 2003 γιατί είχε υποστεί σημαντικές ζημιές από τον μεγάλο «σεισμό της Πάρνηθας» το 1999. Με μικρές επιδιορθώσεις είχε «μείνει όρθιο» μέχρι το 2003, όταν και η διοίκηση της ομάδας, με επικεφαλής τον Γιάννη Γρανίτσα, αποφάσισε να το γκρεμίσει. Σκοπός τότε ήταν να συμπεριληφθεί στα έργα της Ολυμπιάδας του 2004 η ανέγερση, με χρήματα της Πολιτείας, ενός καινούργιου γηπέδου στο ίδιο σημείο με το παλιό. Έτσι, το γήπεδο γκρεμίστηκε. Όμως οι υποσχέσεις που είχε πάρει ο Γιάννης Γρανίτσας από την Πολιτεία δεν τηρήθηκαν, και έτσι η ΑΕΚ, το 2003, έμεινε για πρώτη φορά στην Ιστορία της χωρίς δικό της γήπεδο. Περιπλανήθηκε σε αρκετά γήπεδα της Αττικής, χρησιμοποιώντας τα ως έδρα μέχρι το 2004, οπότε και κατέληξε να έχει ως έδρα το Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας, το ΟΑΚΑ. Το 2022 θα είναι έτοιμο το καινούργιο γήπεδο στη Νέα Φιλαδέλφεια, οπότε και η ομάδα θα επιστρέψει, μετά από περίπου 20 χρόνια, στη «φυσική» της έδρα, σε ένα νεόδμητο γήπεδο στη θέση του παλιού. Οι αεκτζήδες ονομάζουν αυτά τα 20 χρόνια «χρόνια εξορίας», και όλα αυτά τα 20 χρόνια νοσταλγούν έντονα το παλιό γήπεδο και τη γηπεδική ζωή τους που έλαβε χώρα σε αυτό. Σε αυτή την ενότητα θα προσπαθήσω να δείξω ότι δεν είναι ακριβώς η γηπεδική ζωή που νοσταλγούν, αλλά γενικότερα η ζωή-τότε. Η-ζωή-όταν-ήταν-πιο-νέοι.

Οι ιστορίες που άκουσα όλα αυτά τα χρόνια είναι πραγματικά αμέτρητες και πολύ δύσκολο να χωρέσουν σε μια ενότητα κεφαλαίου. Συχνά μπήκα στον πειρασμό να φτιάξω ένα ξεχωριστό κεφάλαιο με αυτές τις ιστορίες. Τελικά επέλεξα μια λογική αφαίρεσης για να

προσεγγίσω όλες αυτές τις αναμνήσεις των ανθρώπων που σχετίζονται με το παλιό γήπεδο, το Στάδιο «Νίκος Γκούμας»,[103] όπως ονομαζόταν από τις αρχές του ’90.

Η Svetlana Boym, στο *Nostalgia and its Discontents* (2007), ορίζει τη Νοσταλγία ως τη «λαχτάρα για ένα σπίτι που δεν υπάρχει πια ή δεν υπήρξε ποτέ» (ό.π.: 7). Το σπίτι που δεν υπάρχει πια μπορεί να το νοσταλγεί κανείς είτε έχει βρεθεί σε αυτό είτε όχι, κι επίσης μπορεί κανείς να νοσταλγεί ένα σπίτι που δεν υπήρξε ποτέ. Το σπίτι/το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ το νοσταλγούν άνθρωποι που είναι σήμερα άνω των 40 ετών και έζησαν την ΑΕΚ μέσα σε αυτό, το νοσταλγούν και νέοι άνθρωποι 25 ετών κι ακόμα νεότεροι που δεν το πρόλαβαν – δεν πρόλαβαν να παρακολουθήσουν αγώνα εκεί και δεν πρόλαβαν να το δουν πριν κατεδαφιστεί. *Τότε που παίζαμε στο σπίτι μας,* λένε οι αεκτζήδες. Το παλιό γήπεδο ήταν και είναι για τους αεκτζήδες *το σπίτι τους.*

Όταν ξεκίνησα τις συζητήσεις για το παλιό γήπεδο, θεωρούσα πως οι αεκτζήδες θα θυμούνται κυρίως πράγματα ανάλογα με την ηλικία τους και πράγματα που είχαν ζήσει οι ίδιοι μέσα σε αυτό. Διαψεύστηκα από τις πρώτες κιόλας συνομιλίες. Οι άνθρωποι θυμούνται έντονα και θυμίζουν επίμονα τις εικόνες των προσφύγων να χτίζουν με τα χέρια τους το γήπεδο, αλλά και την ολοσχερή καταστροφή του γηπέδου από τους Γερμανούς κατά την Κατοχή. Θυμούνται και θυμίζουν την ολοκλήρωση του γηπέδου από τον Νίκο Γκούμα το 1962, την προσθήκη των πετάλων και τα εγκαίνια με τη θρυλική Μπαρτσελόνα.

Θυμούνται και θυμίζουν την προσθήκη του άνω διαζώματος από τον Λουκά Μπάρλο το 1979, πάνω από το ένα πέταλο – κάτι που από τη μία ήταν πρωτοποριακό για τον ελλαδικό χώρο και από την άλλη δημιουργούσε από κάτω την *σκεπαστή* εξέδρα που οικειοποιήθηκαν αμέσως οι οργανωμένοι οπαδοί. Θυμούνται και θυμίζουν τον σεισμό του 1999, που προκάλεσε σοβαρές ζημιές στις κερκίδες, και την κατεδάφιση του γηπέδου από τις μπουλντόζες το 2003.

Η δεκαετία του ’20, ή του 40, ή του ’60, του 70, ή του ’90 είναι εποχές που οι νέοι αεκτζήδες δεν έχουν ζήσει· παρόλα αυτά τοποθετούν τα γεγονότα που συνέβησαν εκείνες τις εποχές στο επίκεντρο των «αναμνήσεων». Είναι «βαθιές εικόνες» και «κρίσιμα συμβάντα», που αναπαράγονται και διατηρούν το ψυχικό τους βάρος μέσα από την ψηφιοποίηση και οπτικοποίησή τους, αλλά κυρίως μέσα από την επαναληπτικότητα της

[103] Ο Νίκος Γκούμας ήταν ο ιστορικός πρόεδρος της ομάδας, ο οποίος συμμετείχε έντονα και καθοριστικά σε διάφορες φάσεις της κατασκευής του γηπέδου. Πριν πάρει το όνομά του, το γήπεδο λεγόταν «Στάδιον ΑΕΚ» και «Στάδιο Νέας Φιλαδέλφειας».

προβολής τους. Στο ίντερνετ, τα views αυτών των εικόνων και των βίντεο μέσα από εκατοντάδες αφιερώματα, συνεντεύξεις, βιογραφίες και ντοκιμαντέρ είναι εκατομμύρια στο σύνολό τους, και οι άνθρωποι που τα παρακολουθούν πολύ νεαρών ηλικιών.

Όλο αυτό το πολύ έντονα συναισθηματικό αρχείο παραδίδεται από γενιά σε γενιά μέσω του διαδικτύου. Βίντεο φτιαγμένα από νέους ανθρώπους που ανατρέχουν σε παλιό υλικό, το μοντάρουν και δημιουργούν τη δική τους «αφήγηση». Αφηγούνται συμβάντα που οι ίδιοι δεν έζησαν και γίνονται οι ίδιοι κοινωνοί διαγενεακών αναμνήσεων. Ανεξάρτητα από την ηλικία των συνομιλητών αεκτζήδων, υπάρχει μια συν-κίνηση (e-motion) προς τις ρετρό, συχνά ασπρόμαυρες, και πραγματικά πολύ έντονα συναισθηματικές εικόνες του παλιού γηπέδου, οι οποίες και εντείνουν τη νοσταλγία.

Η μνήμη των γηραιότερων γίνεται ακόμα μία φορά μετα-μνήμη (post-memory) για τους νεότερους και αφήνει εντός τους –αν η μνήμη κατοικεί εντός μας– ένα μνημονικό ίχνος μαζί με ένα ψυχικό αποτύπωμα αρκετά βαθύ, το οποίο επιδρά στον τρόπο με τον οποίο οι αεκτζήδες θυμούνται και θυμίζουν το παλιό γήπεδο. Αν *νοσταλγία είναι η λαχτάρα για ένα σπίτι που δεν υπάρχει πια,* όπως μας είπε η Boym, κάπως θα πρέπει προσεγγίσουμε ανθρωπολογικά αυτή τη λαχτάρα και την ένταση και να δούμε σε τι αυτές συνίστανται, πώς κινητοποιούνται και προς τα πού κατευθύνονται.

Στην ανάμνηση των αγώνων συμπυκνώνονται παίχτες, διαιτητές, αντίπαλοι, αλλά και ο κοινωνικός περίγυρος της κάθε εποχής. Μαζί με τις λεπτομέρειες από την προσωπική ζωή των ανθρώπων συνθέτουν έναν συν-αισθηματικό χώρο που υπερβαίνει το γήπεδο καθαυτό. Και η συν-αισθηματική κίνηση προς αυτόν τον χώρο είναι αρχικά μια νοσταλγική κίνηση. Οι αεκτζήδες συν-κινούνται προς και από το παλιό γήπεδο με μεγάλη νοσταλγία που δεν αφορά μόνο το ποδοσφαιρικό γεγονός της Κυριακής.

«Τα κίτρινα και μαύρα καρεκλάκια, όταν μπήκαν κάπου το ’90 και σχημάτιζαν τη λέξη ΑΕΚ στις κερκίδες, ήταν κάτι πρωτόγνωρο και πολύ εντυπωσιακό. Όλα αυτά τα χρώματα… από γκρι οι κερκίδες έγιναν κιτρινόμαυρες και πλέον θύμιζαν ευρωπαϊκό γήπεδο… Το εισιτήριο στη Σκεπαστή έγραφε ότι είχε παροχή WC και BAR. Ούτε καφετέρια, ούτε κυλικείο είχε. Ένας τύπος πέρναγε με έναν δίσκο με φραπέδες, όλους μέτριους, αλλά σε ρώταγε: “Τι καφέ θες;” Έλεγες “σκέτο” – έπαιρνες μέτριο. Του έλεγες: “Αφού, ρε φίλε, κάνει κρίτσι-κρίτσι η ζάχαρη”, και σου έλεγε: “Ω! Ρε φίλε, μπερδεύτηκα! Κράτα τον όμως τώρα, αφού ήπιες…” Οι τουαλέτες ήταν ένας τοίχος που κατούραγες επάνω του και από κάτω ήταν ένα τσιμεντένιο λούκι…».



(Το εισιτήριο έγραφε επάνω πως υπήρχε η παροχή BAR και WC εντός της Σκεπαστής - Θύρα 9-11).

Οι περισσότεροι αναστενάζουν ενώ μιλούν για το παλιό γήπεδο, το μυαλό και το βλέμμα τους φεύγουν… Άλλος, σκαρφαλωμένος στα κάγκελα, πανηγυρίζει ένα γκολ· άλλος, αραχτός, πίνει μπίρες από το μεσημέρι έξω από το γήπεδο· άλλος συναντιέται στη «Βυζαντινή Γωνιά» με φίλους που ήρθαν από την επαρχία· κι άλλος στη Σκεπαστή «γυρίζει μπάφους» με ανθρώπους που δεν έχει ξανασυναντήσει· κι όλοι μαζί τραγουδούν «κι άλλο γκολ, κι άλλο γκολ. ΑΕΚ, βάλε κι άλλο γκολ» – κι ας έχει βάλει ήδη τέσσερα η ΑΕΚ…

Όλα αυτά τα *ηχητικά ίχνη* των συνθημάτων ενός *ηχητικού κόσμου* (Λαμπροπούλου 2016: 145-150) όπως αυτός της Σκεπαστής, που, με την πολύ ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του («σαν κλειστό ηχείο, με τρύπες όπως τα subwoofer», όπως μου έλεγε φίλος αρχιτέκτονας που πήγαινε πιτσιρικάς στη Σκεπαστή), *πολλαπλασίαζε και εγκλώβιζε τον μπάσο ήχο μέσα στα τσιμέντα κι έκανε τα σώματα να δονούνται από αυτόν*. «Οι αισθήσεις ως αισθητηριακές τροπικότητες είναι η βάση που πάνω της συγκροτούνται ομαδικές ταυτότητες» (ό.π.: 146).

Η μνήμη περνά μέσα από τις αισθήσεις. Η μνήμη έρχεται στους συνομιλητές καλειδοσκοπικά μέσα από ήχους, εικόνες, μυρωδιές. Θυμούνται που μύριζαν απαίσια οι «τουαλέτες» του γηπέδου, και θυμούνται το κρίτσι-κρίτσι της ζάχαρης στα δόντια. Η μνήμη

του γηπέδου ερχόταν άλλες φορές από το *βρόμικο*[104] στις καντίνες. Μιλήσαμε με τον Διονύση και θυμόταν περισσότερο τις καντίνες παρά τους αγώνες της ΑΕΚ, ενώ ο ανιψιός του ισχυριζόταν πως ο Διονύσης πήγαινε στο γήπεδο για το *βρόμικο* και όχι για τους αγώνες. Το γήπεδο προσεγγίζεται μνημονικά κυρίως *σωματοποιημένα* (Csordas 1990), *ως μια ζωντανή, αισθητηριακή εμπειρία.* Πολύ-αισθητηριακή, θα ήταν σωστότερο να πούμε, αφού οι εικόνες είναι ένα πολύ μικρό μέρος της εμπειρίας και της ανάμνησης των αεκτζήδων. Η *συν-αισθητική αντίληψη* (Merleau-Ponty από Tilley: 225) *έχει ως υποκείμενο ολόκληρο το σώμα και όλες τις αισθήσεις αδιαχώριστες, ως μία.* «Η συναισθησία ή ενότητα των αισθήσεων αμφισβητεί το δυτικό μοντέλο των πέντε αισθήσεων και αντ' αυτού προτείνει έναν ολιστικότερο τρόπο ανάλυσης, ο οποίος αναγνωρίζει ότι το αισθητηριακό βίωμα δεν καταγράφεται απλώς παθητικά "από τις πέντε μας αισθήσεις", αλλά παράγεται και αναπαράγεται ενεργά μεταξύ των ανθρώπων» (Sutton: 413-414).



(Μέσα από το σουβλατζίδικο «Ιντεάλ», απέναντι από το παλιό γήπεδο).

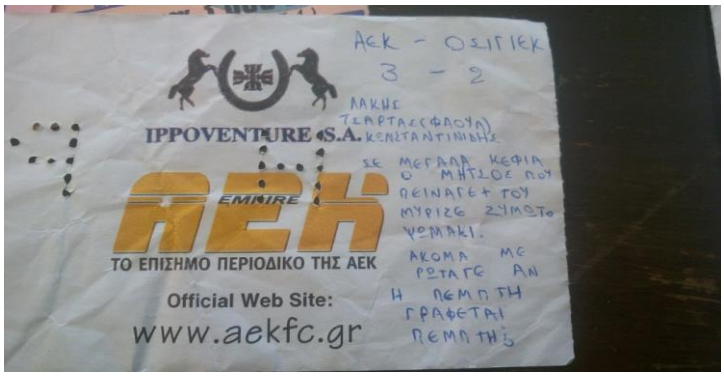
Πολλοί μνημόνευαν το σουβλάκι στο σουβλατζίδικο «Ιντεάλ», με τον τεράστιο εκείνον γύρο που, όπως μου έλεγε ένας οπαδός, «κανείς δεν ήξερε τι διάολο είχε μέσα, αλλά ήταν ο ωραιότερος γύρος του κόσμου» (του). Άλλοι θυμούνται τις μπίρες πριν, στη «Βυζαντινή Γωνιά» (ή από τα περίπτερα, για να είναι πιο φτηνές) και το άραγμα έξω από την μπουτίκ, κι άλλοι τα «ντουμάνια», που ζάλιζαν όλη την κερκίδα όταν «την έπινε» κάποιος. Γεύσεις, μυρωδιές, ζαλάδες, ντουμάνια ανακατεύονται και ενεργοποιούν τη μνήμη που εξαρχής, όπως μας λέει η Νάντια Σερεμετάκη (1997), σε αυτόν τον κόσμο των αισθήσεων ήταν εναποθετημένη ούτως ή άλλως. Ο Christopher Tilley (2012) εισήγαγε μια

[104] Το σάντουιτς με λουκάνικο, πατάτες, ντομάτα, κρεμμύδι, κέτσαπ, μουστάρδα που πουλούσαν οι καντίνες.

φαινομενολογική προσέγγιση του χώρου και του υλικού πολιτισμού, στην οποία τονίζει τη *συναισθητική* και την *κιναισθητική* και τους τρόπους με τους οποίους το σώμα και ο τόπος συγκροτούνται σε στενή συνάρτηση μεταξύ τους μέσα από την κίνηση στον χώρο και τις αφηγήσεις γι' αυτόν. Το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ και οι επιμέρους χώροι του, όπως η Σκεπαστή, συνιστούν «σκηνικά δράσης όπου η κοινότητα και ο χώρος δράσης της προκύπτουν από κοινές εμπειρίες, κοινά σύμβολα και νοήματα» (Tilley: 225).

Το παλιό γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας βρίσκεται στο κέντρο και στον πυρήνα της ταυτότητας των αεκτζήδων. Ο χώρος στην ονομαζόμενη «χωρική στροφή» (spatial turn) που συντελείται στην ανθρωπολογία τη δεκαετία του '80 μπαίνει ακριβώς στο επί-κεντρο των αναλύσεων. Ο χώρος είναι σχέσεις. Αποτυπώνει και δημιουργεί σχέσεις. Δεν υπάρχει απλώς ως σκηνικό και δεν διακρίνεται από τη σκέψη και τη δράση των ανθρώπων· πρόκειται πλέον για μια *κοινωνιοχωρική διαλεκτική* (Γιαννακόπουλος - Γιαννιτσιώτης: 12). Το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά και το κοινωνικό συγκροτείται χωρικά.

Πολλοί έχουν κρατήσει τα εισιτήρια από τη Νέα Φιλαδέλφεια – όπως ο Νικολάκης, ο οποίος στο πίσω μέρος τους σημείωνε και τα σκορ, αλλά και το πώς ένιωθε.



(Το πίσω μέρος του εισιτηρίου του Νικολάκη από το ματς με την Όσιγιεκ. Ο Μήτσος που είχαν πάει μαζί στον αγώνα «Πείναγε και του μύριζε ζυμωτό ψωμάκι»– Αρχείο ερευνητή).



(Συλλογή εισιτηρίων – Ο Μιχάλης δεν έλεγε στον πορτιέρη «μην το κόψεις πολύ», οπότε τα περισσότερα εισιτήριά του είναι «κουτσουρεμένα» - Αρχείο ερευνητή).

«Μην το κόψεις πολύ, τους λέγαμε κι αυτοί προσέχανε και δεν το κόβανε πολύ». Η Σκεπαστή τραγουδούσε δύο ή και τρεις ώρες πριν από τον αγώνα, κι αυτό ενέτεινε την αγωνία όσων ήταν ακόμα από έξω. Άλλοι θυμούνται την κερκίδα να τραγουδά και χιλιάδες κόσμου να συναντιέται από όλα τα μέρη της Ελλάδας και του κόσμου. Σαλονικιώτικα βαριά «λου», κυπριακά ένρινα «νι», πελοποννησιακά «λι» και ένα σύνολο ήχων και φωνών που έφταναν στα αυτιά όσων θυμούνται – και με έναν τρόπο φτάνουν μέχρι και σήμερα. Το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ μνημονεύεται ως *ηχοτοπίο*, ως ένα συνθετικό πλαίσιο με ηχητικά στοιχεία, το οποίο γίνεται αντιληπτό και ταυτόχρονα δημιουργείται όταν το προσλαμβάνουν οι άνθρωποι (Πανόπουλος 2010: 167). Οι αισθήσεις δεν είναι το όχημα προς το παρελθόν, αλλά το ίδιο το παρελθόν. Και η νοσταλγία του παλιού γηπέδου της ΑΕΚ δεν αφορά το γήπεδο ακριβώς, αλλά την έλλειψη αυτής της αίσθησης και το αποτύπωμα όλων αυτών των καλειδοσκοπικών αισθήσεων.

Οι αεκτζήδες που πρόλαβαν να δουν την ομάδα στο παλιό γήπεδο θυμούνται πάντα, μαζί με το γήπεδο, και την *παρέα* με την οποία πήγαιναν σε αυτό, αλλά και όλη την ατμόσφαιρα εκείνης της εποχής. Η ανάμνηση του παλιού γηπέδου περνά μέσα από την καθημερινότητα που ζούσαν τότε, και το γήπεδο συνιστά όχι έναν ακριβώς υπαρκτό αλλά έναν *δυνητικό χώρο* στον οποίο προβάλλονται οι παρελθούσες ζωές των ανθρώπων. Ο κύριος Σπύρος, τη δεκαετία του ’70, πήγαινε με τα πόδια από την πλατεία Αττικής μέχρι το παλιό γήπεδο. «Είχα ποδηλατάδικο τότε στην πλατεία (Αττικής)… δεν πούλαγα, τα έφτιαχνα. Δεν τα πετάγαμε τότε αν χαλάγανε, τα φτιάχναμε… και τα παπούτσια τα φτιάχναμε, και τα ρολόγια τα φτιάχναμε. Δεν πήγαινα όμως με το ποδήλατο, ούτε με το

λεωφορείο. Ήθελα να περπατάω… Πηγαίναμε μαζί με έναν ξάδερφό μου κι έναν φίλο μου, τον συγχωρεμένο τον Σπήλιο. Περπατάγαμε και τα λέγαμε, χαζεύαμε κορίτσια που είχαν βγει για την κυριακάτική τους βόλτα. Παίρναμε σάμαλι από τη Ριζούπολη… Κάναμε δυο-τρεις ώρες να πάμε, αλλά μας άρεσε… πάντα στη Θύρα 1 . Μετά την είπανε 1-2. Πολύ όμορφα χρόνια. Ανέμελα… Ξόδευες όλη τη μέρα γύρω από το γήπεδο. Κι εκεί στη Φιλαδέλφεια κάναμε βόλτες στο Άλσος, δεν βγάζαμε πρόγραμμα… όπως καθότανε… τριγυρνάγαμε από εδώ κι από εκεί». Ιστορίες από την καθημερινότητα των ανθρώπων, οι οποίες αποτελούν τη «γέφυρα» που τους συνδέει με το γήπεδο, το οποίο συμπυκνώνει ιστορίες της καθημερινότητάς τους. Όταν οι αεκτζήδες θυμούνταν και θύμιζαν το παλιό γήπεδο, θυμούνταν και θύμιζαν ιστορίες μιας όμορφης, εκ των υστέρων, περιόδου της ζωής τους. Δύσκολης ίσως για πολλούς αλλά όμορφης με κάποιον τρόπο. Σίγουρα νοσταλγούν εκείνα τα χρόνια, τα χρόνια της νεότητάς τους. Ανεξάρτητα από την ηλικία του, ο κάθε συνομιλητής, όταν θυμάται, επιστρέφει στη νεότητά του. Οι ηλικιωμένοι γυρνούν το ρολόι της μνήμης στη δεκαετία του ’60 και του ’70, στις *ωραίες εποχές* όπως λένε. Οι κάπως νεότεροι γυρνούν στη δική τους νεότητα και με έναν τρόπο εξιδανικεύουν τη δεκαετία του ’80 και του ’90 – την «old school γηπεδική» εποχή, όπως την ονομάζουν, τη δικιά τους *ωραία εποχή*, τη *δικιά τους* «κοντινή Αμερική», όπως μου είπε ο Βαγκ, που αγαπάει πολύ τις «Τρύπες».[105]

Ο Χρήστος, τη δεκαετία του ’80, δούλευε σε βιοτεχνία που κατασκεύαζε δερμάτινους καναπέδες – «πολύ σκληρή δουλειά, αφού το δέρμα είναι βαρύ και σκληρό, και πολύ δύσκολο στον χειρισμό του. Θέλει δύναμη, κι αν το κάνεις κάθε μέρα για οκτώ, δέκα ή δώδεκα ώρες, σου γδέρνει τα χέρια και σου τσακίζει τη μέση... και τα λεφτά, μη φανταστείς…». Ο Χρήστος σήμερα έχει δικό του εμπορικό στα Σεπόλια και δικό του σπίτι, αλλά θυμάται εκείνα τα χρόνια με νοσταλγία και ταραχή. Ανα-ταράσσεται ενώ θυμάται, το πρόσωπό του αστράφτει και χαμογελάει. Όχι σε μένα: κι εγώ να έλειπα, έχω την αίσθηση πως πάλι θα συνέχιζε να μιλάει και να χαμογελάει. «Η δεκαετία του ’80 ήταν η καλύτερη εποχή… ανεμελιά, ντίσκο, τουρίστριες στην Πλάκα – πολλή χυλόπιτα, λέμε, αλλά και κάποιες λίγες επιτυχίες, πολύς χαβαλές με τους φίλους… μηχανάκια και χορός σαν τα

[105] Το ροκ συγκρότημα από τη Θεσσαλονίκη, που το άκουγε μαζικά η εναλλακτική νεολαία τη δεκαετία του ‘80 και κυρίως τη δεκαετία του ’90, έχει γράψει ένα τραγούδι με τίτλο: *Η Δικιά σου Κοντινή Αμερική*. Οι στίχοι μιλούν για την ανάγκη ενός νέου «όταν κρυώνει κι αρρωσταίνει… να τρέχει σ’ έναν δρόμο που βγάζει στη δικιά του κοντινή Αμερική». Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=vR5AZ3amOSE&ab_channel=JimHu.

κατσίκια στη ντίσκο… κι ούτε ένα κομμάτι δεν θυμάμαι, αλλά γινόμασταν λούτσα στον χορό… και Κυριακές ΑΕΚάρα, Σκεπαστή, μπάφους και μανούρα με τους μπάτσους…»

Ο Χρήστος μου θυμίζει αρκετά τους ηλικιωμένους πρόσφυγες στα Σούρμενα, που, ενώ μιλούσαμε, το βλέμμα τους χανόταν στη θάλασσα και κοιτούσαν κάτι που εγώ δεν μπορούσα να δω παρά μόνο να αισθανθώ. Αυτόν τον Άλλο Τόπο. Ο Χρήστος κοιτάζει και χάνεται στον δικό του Άλλο Τόπο, τη δικιά του κοντινή Αμερική. Δεν είναι ακριβώς τόπος αλλά τα χρόνια της νεότητάς του. «Και τι δεν θα έδινα να γύρναγα σε εκείνα τα χρόνια», μου λέει, κι όταν τον τσιγκλάω αν θα άλλαζε το Land Rover με το *πενηντάρι στρογγυλοφάναρο παπί* που είχε τότε, ή αν θα άλλαζε το ρετιρέ του στα Σεπόλια με το υπόγειο όπου έμενε με *άλλα τρία ρεμάλια* στα Θυμαράκια, δεν του παίρνει καθόλου χρόνο να σκεφτεί την απάντηση: «Όλα θα τα άλλαζα για να ξαναγυρίσω στο τότε… και να είμαι ξανά 20 χρονών… και να έχω όλη τη ζωή μπροστά μου. Αν ήξερα ότι θα ξανανιώσω όπως ένιωθα τότε… και το διαρκείας που έχω τώρα στα επίσημα του ΟΑΚΑ θα άλλαζα, κι ας έβλεπα τα ματς σφηνωμένος στο κάγκελο της Σκεπαστής».

Ο Βαγκ, στα 50 του σήμερα, συν-κινείται πολύ έντονα όταν θυμάται το παλιό γήπεδο: «Ρε συ, μου λείπει η Φιλαδέλφεια και οι Κυριακές που περνάγαμε, που πηγαίναμε από νωρίς με το τρένο, πάντα χωρίς εισιτήριο, στάση Περισσός, και πίναμε μπίρες και αράζαμε απ' έξω και τραγουδάγαμε… και προβάραμε τα καινούργια συνθήματα… Μου λείπει που όλη τη βδομάδα περιμέναμε το ματς με αγωνία και λαχτάρα. Κι αυτό το αλάφιασμα όταν έφτανε η μέρα του ντέρμπι. Κι έμπαινες στο γήπεδο, με Βάιο Καραγιάννη και Λάμπρο Γεωργιάδη, και "Γεωργέα, Γεωργέα, τα φυτά στην Καλαμάτα είν' ωραία"[106] – και με παιχταράδες όμως, ε; «Έκανες στο στάδιο μπουρδέλο, ρε Ντανιέλο, ρε Ντανιέλο," και «Σε βλέπει ο Ελευθερόπουλος και τρέμει - γεια σου, Ντέμη, γεια σου, Ντέμη," "Ντέμη και Χρήστο Κωστή, είσαι εδώ κι εσύ"». Ο Βαγκ κάνει συνειρμούς με τους παίχτες και τα συνθήματα που τραγουδούσε για τον καθέναν τους η κερκίδα, και του λείπουν όλα… «Μου λείπει και η παρέα που είχαμε τότε.. Βλέπω κάνα δυο από τα παιδιά τώρα στο ΟΑΚΑ. Αλλά είναι κρυόκωλα, μωρέ, εκεί. Ή έχουμε γίνει εμείς κρυόκωλοι. Πλέον δεν έχουμε τι να πούμε με τα παιδιά. Λίγο για τα παλιά λέμε, δυο λεπτά στο πόδι συναντιόμαστε και τρέχουμε να προλάβουμε. Μεγάλες αποστάσεις το ρημάδι το ΟΑΚΑ· μέχρι να πας την μπίρα από το κυλικείο μέσα έχει ζεσταθεί τρεις φορές, και το χοντ-ντογκ έχει παγώσει άλλες τόσες. Με

[106] Σύνθημα για τον πολύ αγαπητό στην κερκίδα παίχτη που είχε καταγωγή από την Καλαμάτα, την οποία επίσης αγαπούν λόγω της «φούντας».

τα παιδιά παραμάσχαλα – τρώνε αυτά, τρώμε κι εμείς, και βλέπεις πώς έχουμε παχύνει… Μου λείπουν όλα, ρε φίλε, από το παλιό γήπεδο».

Δεν ξέρω τι ακριβώς λείπει στον Βαγκ σήμερα. Δεν ξέρω αν του λείπει ο προσωπικός χρόνος, αφού πλέον έχει δύο παιδιά και είναι πρακτικά αδύνατον να ασχολείται όλη την εβδομάδα με τον κυριακάτικο αγώνα. Δεν ξέρω αν ποτέ θα έχει το ίδιο αλάφιασμα που είχε εκείνα τα χρόνια για τα ντέρμπι, κι αν η απώλεια αυτής της ταραχής έχει να κάνει με το ότι τα χρόνια πέρασαν και δεν μας αλαφιάζουν τα ίδια πράγματα με τον ίδιο τρόπο. Δεν ξέρω επίσης αν οι μπίρες ήταν πιο κρύες τότε ή αν το ότι υπήρχε περισσότερος ελεύθερος χρόνος έκανε τις μπίρες πιο ανέμελες και πιο δροσερές. Δεν ξέρω αν ήταν πιο νόστιμα τα σουβλάκια στη Νέα Φιλαδέλφεια ή αν με τα χρόνια ο Βαγκ πάχυνε και έχει αμφιθυμία όταν τρώει «τζανκιές». Και ίσως να μην έχει και πολλά να πει πλέον με την παλιοπαρέα και να μη φταίνε οι μεγάλες αποστάσεις του ΟΑΚΑ. Και με τους παίχτες, ίσως, να μην έχει πλέον το ίδιο χιούμορ και την ίδια υπομονή να ανεχτεί τον Γεωργέα και τον Λάμπρο Γεωργιάδη· ίσως μην είχαν το γούστο τους τα στραβά κοντρόλ που έκανε τότε ο Βάιος Καραγιάννης.[107] Επίσης, δεν ξέρω αν ο Λιβάγια σήμερα είναι χειρότερος του Δημητριάδη τότε, ούτε αν ο Μπακάκης σήμερα είναι χειρότερος του Βασιλόπουλου τότε. Δεν ξέρω καν αν όλη η συζήτηση έχει να κάνει με παίχτες ή μπίρες, ή αν η ίδια η νοσταλγία μιας ποδοσφαιρικής (και όχι μόνο) ζωής, που έχει ήδη ποιηθεί και έχει από καιρό παρέλθει, είναι το ζητούμενο αυτών των αναμνήσεων. Ο Andreas Huyssen (1995: 6) τονίζει ότι «η μνήμη είναι ένα είδος θεραπείας στην παθολογία της μοντέρνας ζωής». Κάπως, όλοι και όλες μας πάμε προς τα πίσω – εκεί που έχουμε δημιουργήσει ένα *ασφαλές μέρος* (*safe place)* για εμάς – τη δικιά μας κοντινή Αμερική. Έναν εξιδανικευμένο τόπο – τον τόπο της νεότητάς μας. Ο Simon Reynolds (2011)[108] μιλά για *retromania* και για μια αντίδραση των ανθρώπων στο νεωτερικό, γραμμικό, ομοιογενές – που πηγαίνει γρήγορα προς τα εμπρός . Οι άνθρωποι αντιδρούν σε αυτή τη νεωτερική μεταμόρφωση της αίσθησης του χρόνου και αναπτύσσουν μια *ασαφή νοσταλγία* για το παρελθόν (Ρέγκας 2020: 114). *Ασαφή και διάχυτη*. Η Boym παρατηρεί πολύ εύστοχα πως «Ο 20ος αιώνας ξεκίνησε με ουτοπία και έκλεισε με Νοσταλγία» *(*Boym: 7). Οι «πολιτικές ταυτότητας» αλλά και η επαναδιαπραγμάτευση των

[107] Ο Γεωργέας, ο Γεωργιάδης και ο Καραγιάννης ήταν κάποιοι κάπως πιο «μέτριοι» παίχτες των δεκαετιών ’80, ’90 και ’00.

[108] Άγγλος μουσικοκριτικός και συγγραφέας. Το ορο retromania τον χρησιμοποιεί αρχικά για την τάση των παραγωγών ηλεκτρονικής μουσικής να χρησιμοποιούν στις συνθέσεις του παλιά, νοσταλγικά samples, αλλά «ανοίγει» τον όρο σε μια γενικότερη τάση αισθητική και καταναλωτική, όχι μόνο στο μουσικό αλλά στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

εθνικών ταυτοτήτων, στην Ευρώπη κυρίως, αναπτύσσουν μια *retro-mania* (Reynolds 2011), μέσω μιας τεράστιας παραγωγής πληροφορίας, εικόνων και ιχνών, και μέσω μιας εμμονής με το παρελθόν που ο Andreas Huyssen ονομάτισε, *εκτεταμένη παραγωγή Νοσταλγίας* και *μουσειοποίηση των ζωών μας* (1995: 6).

Ο Βαγκ πηγαίνει πλέον στο γήπεδο του ΟΑΚΑ με το αμάξι, αλλά νοσταλγεί που παλιά πήγαινε με τον ηλεκτρικό και αναπολεί τη βαβούρα και τον χαβαλέ μέσα στα βαγόνια… Όταν του πρότεινα να πάμε μια Κυριακή με το τρένο στον αγώνα, ήταν εντελώς κάθετος απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο: «Με τα δυο παιδιά μέσα στο τρένο, ή που θα τα χάσω και θα τρέχουμε ή που θα κολλήσουμε τίποτα… δεν πρόκειται να το χαρούμε, ρε Λυκ, άσ' το». Ο Βαγκ προτιμά να πηγαίνει με το αμάξι και νοσταλγεί τα τρένα που σήμερα θεωρεί επικίνδυνα και βρόμικα, και αυτή η αντιφατική, διάχυτη και ασαφής νοσταλγία δεν παύει εντούτοις να συνιστά μια πραγματική νοσταλγία.

Η Boym διακρίνει τη νοσταλγία[109] α) σε αυτήν που δίνει το βάρος στον Νόστο και είναι μια διαδικασία καταδικασμένη να αποτύχει, αφού εξιδανικεύει το απολεσθέν αντικείμενο σε σημείο που να το καθιστά απρόσιτο, και β) σε αυτήν που ρίχνει το βάρος στο Άλγος και αποδέχεται τη μη αναστρέψιμη φύση του χρόνου, χωρίς να προσπαθεί μάταια για την ανάκτηση του παρελθόντος (Ρέγκας: 108). Στους αεκτζήδες, και σε σχέση με το παλιό γήπεδο, συναντάμε πολύ έντονα την πρώτη νοσταλγία. Αυτήν της πλήρους εξιδανίκευσης του απολεσθέντος αντικειμένου –του παλιού γηπέδου–, η οποία ως διαδικασία είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Το παλιό γήπεδο καθίσταται μέσω αυτής της εξιδανίκευσης πλήρως απρόσιτο, αφού πλήρως απρόσιτη είναι εκ των πραγμάτων η νεότητα των ανθρώπων. Ακούσαμε και φωνές που ταιριάζουν στο δεύτερο είδος νοσταλγίας, που ρίχνει το βάρος στο Άλγος – όπως αυτή του Φώτη, που σήμερα, στα 55 του, δεν ασχολείται πλέον με την ΑΕΚ με την ίδια ένταση που το έκανε παλιότερα, ούτε σε καθημερινή βάση. Δεν την παρακολουθεί ιδιαίτερα, αλλά στη διάρκεια της χρονιάς θα δει τα ντέρμπι από την τηλεόραση ή θα τα ακούσει από το ραδιόφωνο, συνήθως μόνος του, στο καφενείο της γειτονιάς του.

«Ήταν μαγικά τα χρόνια τότε στο παλιό γήπεδο», λέει αναφερόμενος στις δεκαετίες '80 και '90. «Ήταν πραγματικά πολύ όμορφα, αλλά, όπως όλα τα πράγματα από το παρελθόν, δεν γυρίζουν πίσω. Κι αν προσπαθήσουμε να τα ξαναζήσουμε όπως τότε, θα

[109] Νόστος (επιστροφή και προσμονή επιστροφής στην πατρίδα) και άλγος (πόνος). Νοσταλγία είναι ο πόνος της προσμονής για επιστροφή.

φάμε σίγουρα τα μούτρα μας… γιατί δεν θα είναι πια το ίδιο… γιατί εμείς έχουμε αλλάξει… έχουμε μεγαλώσει, κι αυτό, αν δεν το αποδεχτείς, θα γυρνάς από revival σε revival και από reunion σε reunion».

Ο Φώτης αναφέρεται σε κάτι που συναντάμε πολύ έντονα τα τελευταία χρόνια, κάτι που έχει να κάνει με την οικονομική εκμετάλλευση όλης αυτής της ασαφούς νοσταλγίας. Δεν θα μπορούσαμε εύκολα να βρούμε το υποκείμενο αυτής της οικονομικής εκμετάλλευσης, αλλά πολλοί άνθρωποι δραστηριοποιούνται οικονομικά στο πλαίσιο αυτής της retromania. Η παραγωγή νοσταλγίας και η μουσειοποίηση της ζωής δημιουργούν (και ίσως εν μέρει δημιουργούνται από) ένα περιβάλλον εντός του οποίου συναντάμε συχνά επανενώσεις, επανεκδόσεις, επαναλήψεις, αναβιώσεις, και μια κατανάλωση θεαμάτων, δραστηριοτήτων και αντικειμένων που θυμίζουν *κάτι από παλιά*. Το ονομαζόμενο «vintage» είναι σαφώς κυρίαρχο στην εποχή όπου ζούμε, και γύρω από αυτό υπάρχει μια τεράστια βιομηχανία νοσταλγίας που έρχεται να δώσει (και να πάρει) υπεραξία σε όλο αυτό το συναισθηματικό και πολιτισμικό φορτίο.

Η μετα-μνήμη (post – memory) (Hirsch 2008) με έναν τρόπο παραδίδει το συναίσθημα της νοσταλγίας των γονιών στα παιδιά τους και στα εγγόνια τους, αλλά νομίζω πως θα είχε ενδιαφέρον να θέσουμε το ερώτημα αν οι γονείς που έζησαν το παλιό γήπεδο και τα εγγόνια που δεν το έζησαν νοσταλγούν το ίδιο πράγμα με τον ίδιο τρόπο, και ποια σημασία έχει αν κάποιος έχει ζήσει με το σώμα και τις αισθήσεις του έναν τόπο, ένα σπίτι, ένα γήπεδο ή ένα παρελθόν. «Αυτό που νιώθουν τα παιδιά δεν είναι το ίδιο με αυτό που νιώθουν οι γονείς. Ο πρώτος νιώθει μυρωδιές, πρόσωπα, τόπους, ενώ τα παιδιά δυσκολεύονται να δείξουν το αντικείμενο ή τα αντικείμενα της νοσταλγίας. Η διαφορά τους σχετίζεται με την κατανόηση των παλιών μεταβολών που στην εποχή μας ανακτούν νέους φορείς και πρωτόγνωρο μέγεθος» (Ρέγκας 2020: 106).

Οι αεκτζήδες νοσταλγούν την μπουτίκ που υπήρχε στο παλιό γήπεδο. Οι νεότεροι, έχοντας ακούσει τις αφηγήσεις και έχοντας εκτεθεί σε όλο το συγκεντρωμένο ψηφιακό υλικό ή στις φωτογραφίες που έχουν οι γονείς τους, ή και σε αντικείμενα (π.χ., φανέλες) που είχαν αγοράσει από εκεί, με έναν τρόπο νοσταλγούν κι αυτοί *το σπίτι που δεν έζησαν*. Το αν νοσταλγούν το ίδιο πράγμα και με τον ίδιο τρόπο είναι ένα ερώτημα που δύσκολα μπορεί να απαντηθεί· είναι, όμως, ένα ερώτημα που δύσκολα μπορεί να απαντηθεί ακόμη κι αν τεθεί σε ανθρώπους που όλοι τους *έχουν ζήσει το παλιό γήπεδο*. Επιπλέον, ίσως αυτό που είναι δύσκολο να μεταφερθεί μέσα από τις αφηγήσεις και να γίνει μετα-μνήμη είναι το

πώς ήταν το γήπεδο χωρίς τη νεόφερτη, ευρωπαϊκών προτύπων, μπουτίκ που φτιάχτηκε τη δεκαετία του ’90. Ποια ήταν η αίσθηση των ανθρώπων που είχαν ζήσει το γήπεδο χωρίς τη λαμπερή μπουτίκ; Έχει ειδικό ενδιαφέρον το πρωτόγνωρο αυτής της εμπειρίας, **το** συναίσθημα της μετάβασης από το «χωρίς» στο «με». Αυτό το αναφέρω, χωρίς βέβαια να γνωρίζω την απάντηση, γιατί αισθάνομαι πως μέσα από αυτό το λίγο θολό σημείο εκκινούν μια σειρά από ιεραρχίες που εντάσσονται σε αυτό που στις κοινωνικές επιστήμες ονομάζουμε «πολιτικές της μνήμης».

Το παλιό γήπεδο της ΑΕΚ συγκροτείται ως αφήγηση για τους νεότερους. Στις αντροπαρέες των αεκτζήδων, οι μεγαλύτεροι, εκτός από τους αγώνες, θυμούνται «σκηνικά με μπάτσους», θυμούνται «ωραίες φάσεις που τώρα πλέον δεν γίνονται», θυμούνται και θυμίζουν στους νεότερους ένα παρελθόν το οποίο αυτοί ποτέ δεν θα ζήσουν και πάντα (θα) νιώθουν πως έχουν *χάσει* «τα καλύτερα». Για τους μεγαλύτερους, το παρελθόν *απο-παρελθοντοποιείται*, (Ρέγκας: 115). Ξεχνιούνται ή απωθούνται τα όχι και τόσο όμορφα και τα όχι και τόσο ιδανικά, ενώ τα υπόλοιπα εξιδανικεύονται.[110] Η αποπαρελθοντοποίηση έχει επίσης να κάνει, πέρα από την εξιδανίκευση, και με το γεγονός ότι «η απόλυτη πρόσβαση στο πολιτισμικό παρελθόν μέσω των ψηφιακών αρχείων δημιουργεί *μια απώλεια της δυνατότητας για απώλεια»* (Ρέγκας: 7). Οι νεότεροι αεκτζήδες, είτε μέσα από τις αφηγήσεις είτε μέσω των ψηφιακών αρχείων, έχουν κατακλυστεί από ιστορίες. Δεν γίνεται πλέον να ξεφύγουν από αυτό το παρελθόν. «Με ένα κλικ, εκεί που είμαι στο γραφείο, μπαίνω στο youtube και βλέπω βιντεάκια από το παλιό γήπεδο». Η ψηφιοποίηση του παρελθόντος το φέρνει ένα κλικ δίπλα από οτιδήποτε κάνουμε στο παρόν.

Οι νεότεροι αεκτζήδες *είναι σαν να το έχουν ζήσει*˙ αλλά το γεγονός ότι δεν το έχουν ζήσει διατηρεί και δημιουργεί μια *ιεραρχία* που τη βρίσκουμε και σε άλλες επιτελέσεις του ανδρισμού, όπου *ο παλιός* βρίσκεται υψηλότερα στη συμβολική ιεραρχία. Έχουν κύρος στις αεκοαντροπαρέες όσοι *ζήσανε την παλιά Φιλαδέλφεια*[111] και συνεχώς, μέσω της μνήμης και της αφήγησης, παράγουν πλεόνασμα υποκειμενικότητας και διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους. Η μνήμη στο πλαίσιο αυτών των διαδικασιών γίνεται ανταγωνιστική. Όλο και πιο λεπτομερής και όλο πιο βαθιά. Η πιο ελάσσων λεπτομέρεια ανασύρεται από εκείνη

[110] Ο Andreas Huyssen (1995), παράλληλα με την παραγωγή νοσταλγίας, μιλά και για μια παραγόμενη αμνησία.

[111] Η φράση που χρησιμοποιείται είναι «Έχω ζήσει την παλιά Ν. Φιλαδέλφεια» και όχι «στην παλιά Νέα Φιλαδέλφεια»· «Έχω ζήσει το παλιό γήπεδο»· «Έχω ζήσει την παλιά ΑΕΚ».

την εποχή, με τέτοιον τρόπο εντός της ομοκοινωνικότητας, που, από τη μία φέρνει στο φως και στο παρόν το έλασσον και ξεχασμένο, και από την άλλη προσδίδει κύρος σε αυτόν που το θυμήθηκε, σε αυτόν που *ήταν εκεί*. Αυτή η πολιτική της Μνήμης και η Μνήμη ως στοιχείο υποκειμενοποίησης δεν διατρέχει μόνο το πώς οι αεκτζήδες προσεγγίζουν το παλιό γήπεδο· τη συναντάμε ξανά και ξανά με έναν καλειδοσκοπικό τρόπο σε πολλά σημεία όπου είδαμε να ξεδιπλώνεται αυτή η διαδικασία υποκειμενοποίησης.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ : «Ζωές μες τα ερείπια του παλιού γηπέδου, ζωές στα θεμέλια του καινούριου».

Γi : Κομμάτια ερειπίων στα σπίτια των ανθρώπων.

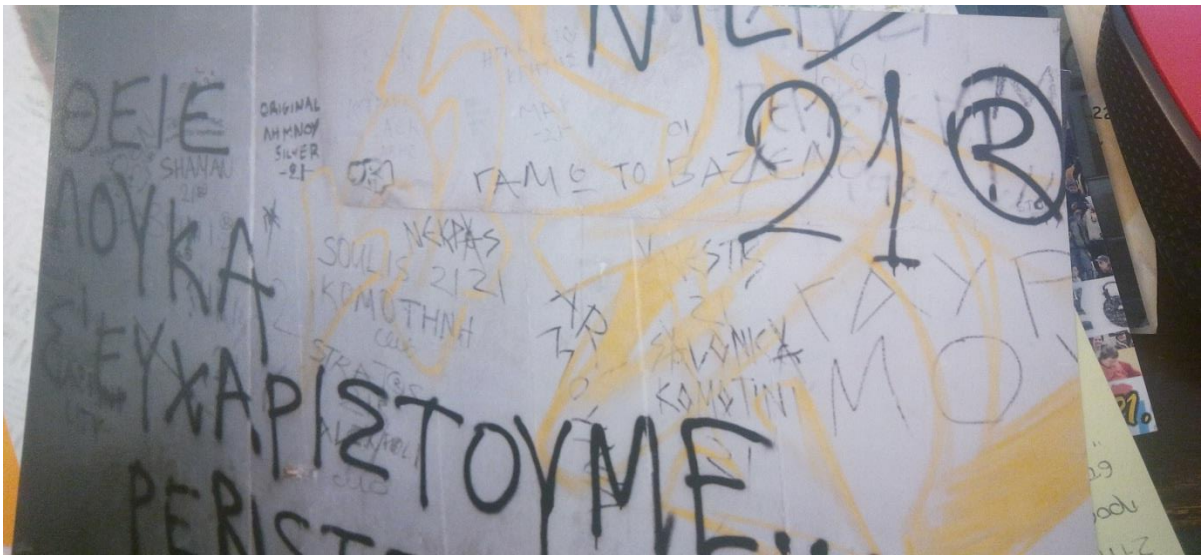
Η ΑΕΚ έπαιξε για τελευταία φορά στο παλιό γήπεδο τον Μάιο του 2003 σε έναν αγώνα με αντίπαλο τον Άρη. Μετά ξεκίνησαν οι εργασίες κατεδάφισης του γηπέδου με σκοπό, όταν αυτές θα ολοκληρώνονταν, να ξεκινήσουν οι εργασίες ανέγερσης του νέου γηπέδου. Ο κόσμος, βασιζόμενος σε δημοσιεύματα και δηλώσεις της εποχής, πίστευε τότε ότι θα χρειάζονταν τέσσερα-πέντε χρόνια για την όλη διαδικασία. Σήμερα είμαστε κοντά στα 20. Μετά τη λήξη εκείνου του τελευταίου αγώνα με τον Άρη, οι οπαδοί μπήκαν μέσα στο γήπεδο και πήραν οτιδήποτε μπορούσε ο καθένας τους να πάρει ως *ενθύμιο*: καθίσματα από τις κερκίδες, δίχτυα από τα τέρματα, κομμάτια από τα κάγκελα και τις διαφημιστικές πινακίδες, υλικά προπόνησης, χορτάρι από το γήπεδο, χώμα από τον στίβο, τα σημαιάκια του κόρνερ, πλεξιγκλάς από τους πάγκους και πολλές, πολλές φωτογραφίες. Τα πάντα μες το γήπεδο *φετιχοποιήθηκαν* (Taussing 1991) και όλοι ήθελαν να έχουν ένα κομμάτι του γηπέδου, ένα υλικό κομμάτι που θα τους θύμιζε *το παλιό γήπεδο* και την παρουσία τους μέσα σε αυτό.

Το γήπεδο γέμισε παντού με τέτοια *αποτυπώματα,* αλλά και με συνθήματα που έγραψαν οι οπαδοί στις κερκίδες, στους εξωτερικούς και εσωτερικούς τοίχους, στα δημοσιογραφικά θεωρεία, στους πάγκους, στις εισόδους των θυρών, στα μπαρ, στις τουαλέτες. Ο κάθε οπαδός άφηνε ένα σημάδι και αποχαιρετούσε το γήπεδο με το δικό του μνημονικό υλικό αποτύπωμα. Κάτι έγραψε, κάτι σκάλισε, κάτι ζωγράφισε – ένα σύνθημα, δυο λέξεις, το όνομά του, το όνομα του κλαμπ της περιοχής του, έναν στίχο τραγουδιού, μια σκέψη, μια ευχή του και, κυρίως, ένα *αντίο*. Ο κάθε οπαδός, μέσα στα χρόνια που

ακολούθησαν (αυτά τα περίπου 20 χρόνια), άφηνε ένα αποτύπωμα επάνω του, δίνοντας ζωή αρχικά σε ένα εγκαταλελειμμένο γήπεδο, και μετά στα ερείπιά του.



(Μετά τον τελευταίο αγώνα της ΑΕΚ, οι οπαδοί ξεκόλλησαν και αφαίρεσαν καθίσματα και άφησαν παντού το αποτύπωμά τους – Αρχείο ερευνητή).



(Αποτυπώματα και «Αντίο», αλλά και ευχαριστήρια στον Λουκά Μπάρλο που έχτισε τη Σκεπαστή. Φωτογραφία μέσα από τη Σκεπαστή μετά το τελευταίο ματς με τον Άρη – Αρχείο ερευνητή).

Σε αμέτρητα σπίτια αεκτζήδων που επισκέφτηκα είδα κομμάτια του γηπέδου της ΑΕΚ σε υπνοδωμάτια, σαλόνια, βεράντες. Το ίδιο το γήπεδο *ως ύλη* υπάρχει ακόμα στις ζωές των ανθρώπων – όπως του Θύμιου, ο οποίος σε εκείνο το ματς με τον Άρη ξεκόλλησε (όπως χιλιάδες άλλοι οπαδοί) δυο κίτρινα καθίσματα από τη Θύρα 3. Τα έβαλε στη

βεράντα του σπιτιού του κι επάνω τους έχει μόνιμα ένα κιτρινόμαυρο κασκόλ. Η μνήμη του Θύμιου καθημερινά, όταν αντικρίζει τα καθίσματα, πηγαίνει στο παλιό γήπεδο. «Δεν είναι σαν τη φωτογραφία, που όταν θες πας και ανοίγεις το άλμπουμ και σου ξυπνούν αναμνήσεις… Εδώ είναι κομμάτι του σπιτιού, το βλέπεις και το πιάνεις με τα χέρια σου… Καμιά φορά πάω και κάθομαι, και είναι σαν να απλώνεται μπροστά μου το πράσινο χορτάρι…». Αυτά τα καθίσματα δεν είναι μόνο το αντικείμενο της μνήμης αλλά και το υποκείμενο, αφού αυτά-θυμίζουν-στον-Θύμιο το παλιό γήπεδο.

Πολύς κόσμος τα επόμενα χρόνια πήρε μπάζα από τα σπασμένα τσιμέντα και τα έβαλε στις αυλές του. Κάποιοι πήραν πέτρες και τις έχουν σε βάζο, και ο Σίμος τοποθέτησε κομμάτια από αυτά τα τσιμέντα στα θεμέλια του σπιτιού του όταν χτίστηκε, το 2Ο17, στα Πευκάκια. «Όσα χρόνια κι αν περάσουν, στα θεμέλια θα χτυπάει η καρδιά του παλιού γηπέδου». Μια καρδιά που χτυπάει κάτω από το σπίτι του. Η ύλη και η υλικότητα του παλιού γηπέδου μεταφέρθηκαν κυριολεκτικά σε νέους τόπους και κατοικίες. Αναπλαισιώθηκαν και αναπλαισίωσαν. Αυτή τη φορά ως κάτι *ιερό,* και όχι ως απλή ύλη. Εντός του γηπέδου ήταν ένα κομμάτι τσιμέντου. Έξω από αυτό το πλαίσιο έχει πλέον μια *ιερότητα,* αφού αποτελεί μαρτυρία της ύπαρξης του «Ναού της ΑΕΚ», όπως αποκαλούσαν το παλιό γήπεδο.[112] Μαρτυρά επίσης την παρουσία των ανθρώπων μέσα σε αυτό και, καθώς περνούν τα χρόνια, μαρτυρά και τις νεανικές ζωές τους – συχνά, όπως είδαμε, τις πιο όμορφες περιόδους της ζωής τους. Κομμάτια ύλης που ενεργητικά μαρτυρούν και θυμίζουν τον τόπο και τον χώρο όπου κατοίκησαν οι πιο έντονες αναμνήσεις τους.

Ο Σίμος έχει δυο γιους πλέον, έξι και οκτώ ετών, και τους μιλά συχνά για το παλιό γήπεδο. Τους λέει πως το σπίτι τους είναι χτισμένο με τα ίδια υλικά που ήταν και *ο Ναός της Νέας Φιλαδέλφειας* «Κάτι φορές κάθομαι στην αυλή κι αισθάνομαι το σπίτι από κάτω να ανασαίνει. Ακούω φωνές και συνθήματα, ακούω τον κόσμο να χειροκροτάει… "ΦΟΡΤΣΑ, ΑΕΚΑΡΑ, ΕΟΕ ΟΕ!"».

Η ύλη μεταφέρει τις φωνές και μαζί μεταφέρεται και η συγκίνηση των αγώνων κι όλα αυτά πλάθουν στη φαντασία των μικρών του γιων έναν κόσμο μαγικό και σίγουρα ανυπέρβλητο. Ο Σίμος και όσοι πήραν κάτι από το παλιό γήπεδο, ανά πάσα στιγμή ενώ περιφέρονται στο σπίτι τους, «σκοντάφτουν» πάνω σε μνήμες που τους προκαλούν συναισθηματική ταραχή. Μέσα από αλλαγές στην ταυτότητα ενός αντικειμένου, μέσα από

[112] Στα λατινικά, το fanum, που σημαίνει «ιερός», «θρησκευτικός», είναι και η ρίζα του fan (οπαδού/φαν).

διαφορετικά «καθεστώτα αξίας» (regimes of value) όπως τα ονομάζει ο Appadurai, αλλά και μέσα από μια διαφορετική πλέον χρονικότητα στη «βιογραφία των αντικειμένων» (Kopytoff από Γιαλούρη 2012: 30-42), τα υλικά αυτά αποκτούν μια *πλεονασματική αξία*.

«Έχω κρεμάσει ένα κομμάτι από τα δίχτυα στον τοίχο στο σαλόνι… κι όλο πάνω σε αυτό πάει το μάτι μου… κι όλο και κάποιο γκολ που βάλαμε θυμάμαι… του Ντέμη, του Μπατίστα… καμιά φορά και κανένα που φάγαμε… τότε γυρίζω αλλού το βλέμμα μου!». Αυτά θυμάται ο Λάμπρος, που ζει στην Ξάνθη και πήγε στο παλιό γήπεδο μόνο μία φορά: στο τελευταίο ματς με τον Άρη. Γι' αυτόν, αυτό το κομμάτι από τα δίχτυα του γηπέδου συμβολίζει και θυμίζει όχι μόνο το ματς όπου βρέθηκε στη Νέα Φιλαδέλφεια, αλλά και όλα τα ματς στα οποία δεν ήταν εκεί, όλα τα ματς που παρακολούθησε από κάποια τηλεόραση στην Ξάνθη και, όπως λέει, η καρδιά του συντονιζόταν με τους υπόλοιπους, 700 χιλιόμετρα μακριά. «Το σώμα μου ήταν στην Ξάνθη, αλλά η καρδούλα μου στη Νέα Φιλαδέλφεια». Θυμόταν όσα σημαντικά ματς έχασε, και θυμόταν πόσο πολύ λαχταρούσε να βρεθεί κάποια στιγμή διά ζώσης στο γήπεδο. «Είναι διαφορετικό το γήπεδο όπως φαίνεται στην τηλεόραση από όταν το δεις από κοντά». Το γήπεδο για τον Λάμπρο ήταν πάντα μια απουσία, και με αυτό το κομμάτι δίχτυα που έβαλε στο σαλόνι του αυτή η απουσία είναι ορατή κάθε μέρα. Τα κρεμασμένα δίχτυα στο σαλόνι του μιλούν για μια επιθυμία που ποτέ δεν ικανοποιούνταν. Την αίσθηση αυτή της λαχτάρας και του ανικανοποίητου τη θυμάται μέχρι σήμερα.

Τον ρώτησα τι σκέφτεται όταν βλέπει ή όταν πιάνει με τα χέρια του τα δίχτυα. «Σκέφτομαι το γήπεδο, αλλά όχι όπως το είδα με τον Άρη, πριν γκρεμιστεί. Όχι δηλαδή έτσι όπως πραγματικά ήταν, αλλά έτσι θολά που τόσα χρόνια το φανταζόμουν. Κυρίως όμως μου έρχεται αυτό το σφίξιμο της στεναχώριας που δεν ήμουν μέσα στο γήπεδο. Μια μιζέρια και λαχτάρα μαζί. Ήταν και Κυριακές τα ματς, που η Κυριακή ήταν από μόνη της στενάχωρη. Κι ακόμα είναι. Αυτό το σφίξιμο μου έρχεται. Ότι τα σπουδαία συμβαίνουν κάπου αλλού κι εγώ είμαι μακριά». Ένα κομμάτι δίχτυα του παλιού γηπέδου, με τόσα συναισθήματα, και αναταράξεις, και απώλειες, και μνήμες. Σε αυτή την *αίσθηση της έλλειψης* «σκοντάψαμε» αμέτρητες φορές μιλώντας με ανθρώπους που υπήρξαν παιδιά-της-επαρχίας και δεν μπορούσαν να ταξιδέψουν στην Αθήνα να δουν την ΑΕΚ.

Ο τόπος ως απαθές τοπίο (landscape), που αποτελεί απλώς το περιβάλλον της ανθρώπινης δράσης και δραστηριότητας, δέχτηκε και δέχεται σημαντική κριτική. Ο φαινομενολόγος Christopher Tilley (2012: 215-250) μάς εξηγεί πολύ πειστικά πώς μέσα από

τις καθημερινές διαδρομές τους τα άτομα συναντώνται με τη βιογραφία τους, καθώς αυτές οι διαδρομές τούς υπενθυμίζουν ίχνη των δραστηριοτήτων του παρελθόντος. (ό.π.: 237). Κομμάτια του γηπέδου, πέτρες, πλαστικά, χάρτινα, ξύλινα, πάνινα που μπήκαν στα σπίτια των ανθρώπων κι έγιναν το πιο ζωντανό κομμάτι τους. Έγιναν ιδιόμορφα «μνημεία» από όπου εκκινούν μνήμες. Τα ιδιόμορφα αυτά «ερείπια» του γηπέδου έμειναν ζωντανά και πάνω τους χτίστηκαν ζωές ανθρώπων. Μέσα από αυτά ζωντάνεψαν ιστορίες και μνήμες· και οι μνήμες έγιναν και γίνονται μετα-μνήμες νεότερων ανθρώπων· και οι ιστορίες ζωντανεύουν όταν ερχόμαστε σε επαφή με αυτές τις ιδιαίτερες υλικότητες. Τα ιδιόμορφα αυτά «ερείπια» και «μνημεία» έγιναν ο τόπος όπου επιτελέστηκαν αμέτρητες υποκειμενοποιήσεις. Οι υλικότητες αυτές έγιναν η πρώτη «ύλη» αμέτρητων συναισθημάτων, και με τη σειρά τους αυτά τα συναισθήματα φέρνουν ταραχή και ένταση σε σώματα-από-ύλη-φτιαγμένα αμέτρητων αεκτζήδων. Συναισθήματα, χώρος, υλικότητα και μνήμη σε ένα συνεχές με δυσδιάκριτα τα όρια ανάμεσά τους.

Γii : Τα ερείπια ως μορφή ζωής. Γιορτές και μνημόσυνα.

Ας δούμε τώρα ένα πολύ ενδιαφέρον ζήτημα που έχει να κάνει με την ανέγερση του νέου γηπέδου της ΑΕΚ, με το πού και με ποιους όρους θα χτιζόταν αυτό το νέο γήπεδο. Η συζήτηση εντάθηκε κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Ντέμη Νικολαΐδη και υπήρχαν μέσες-άκρες δύο αντιπαρατιθέμενες απόψεις. Είτε θα κατασκευαζόταν ένα μεγάλο γήπεδο, το μεγαλύτερο γήπεδο ελληνικού συλλόγου (50.000 ή 60.000 θέσεων), σε κάποιο σημείο στο Λεκανοπέδιο (είχαν ακουστεί το Γαλάτσι, το Ελληνικό, τα Άνω Λιόσια και η Νέα Ιωνία). Σε αυτή την περίπτωση το γήπεδο, όπως όλα τα σύγχρονα ευρωπαϊκά γήπεδα, θα είχε και εμπορικές χρήσεις (θα νοίκιαζε χώρους σε ιδιώτες για επιχειρηματική δραστηριότητα, ή ίσως στέγαζε κάποιο εμπορικό κέντρο τύπου Mall). Είτε θα ανεγειρόταν ένα μικρό σχετικά γήπεδο, γύρω στις 30.000 θέσεις, στο σημείο όπου είχε κατεδαφιστεί το παλιό, χωρίς εμπορικές χρήσεις αφού δεν θα υπήρχε χώρος διαθέσιμος για κάτι τέτοιο – κάτι που σήμαινε πολύ λιγότερα έσοδα για την ομάδα.

Κάποιοι ήθελαν η ΑΕΚ να έχει το μεγαλύτερο γήπεδο στην Ελλάδα – να έχουν πιο μεγάλο γήπεδο από τον Παναθηναϊκό και τον Ολυμπιακό. Ο περισσότερος κόσμος της ΑΕΚ, και κυρίως οι οργανωμένοι οπαδοί, αντιδρούσαν σε αυτή την προοπτική. Δεν πείθονταν από το επιχείρημα της άλλης άποψης, σύμφωνα με το οποίο «το γήπεδο μπορεί να φτιαχτεί οπουδήποτε, γιατί η ΑΕΚ είναι προσφυγική ομάδα, οπότε μπορεί να

“επανακατοικήσει” και να “κάνει πατρίδα της” οποιοδήποτε μέρος στο οποίο θα χτιζόταν το νέο γήπεδο». Αντιπαρέθεταν τη βαθιά συμβολική διάσταση της Νέας Φιλαδέλφειας και μιλούσαν για *ιερά χώματα*. Υπεν-θύμιζαν πως το γήπεδο, τη δεκαετία του ’20, χτίστηκε με τα χέρια των προσφύγων, κάνοντας την ιερότητα ακόμα εντονότερη.

Δήλωναν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και τόνους, διαχρονικά και επίμονα, πως προτιμούσαν ένα μικρότερο γήπεδο με λιγότερες ανέσεις, αρκεί αυτό να χτιζόταν στο ίδιο σημείο με το παλιό. Ήταν η περίοδος όπου σε όλα τα ματς της ομάδας, ανεξάρτητα από τον αντίπαλο ή την εξέλιξη του αγώνα, οι οπαδοί ανά διαστήματα υπεν-θύμιζαν και έκαναν ρητή αυτή την επιθυμία τους: «ΓΗΠΕΔΟ ΣΤΗ ΝΕΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ!» Ο τρόπος με τον οποίο διατυπωνόταν αυτό το σύνθημα, το τέμπο, η χροιά και το ύφος της διατύπωσης καθιστούσαν σαφές πως οι οπαδοί δεν εξέφραζαν απλώς μια επιθυμία, αλλά έδιναν μια ξεκάθαρη εντολή. «Στο πέταλο δεν σταματήσαμε ποτέ τόσα χρόνια ανά δέκα λεπτά να φωνάζουμε “ΓΗΠΕΔΟ ΣΤΗ ΝΕΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ!”… και το φωνάζαμε όχι τραγουδώντας, αλλά χωρίς μελωδία… επιτακτικά. Όπως τα συνθήματα στις πορείες. Ήταν αίτημα, ήταν “μην τολμήσετε και δεν σεβαστείτε την Ιστορία της ομάδας, τις μνήμες και το προσφυγικό μας παρελθόν”». Ο Βαγκ θυμάται πως, επί επτά με οκτώ χρόνια, μέχρι να ανακοινωθεί επίσημα ότι το νέο γήπεδο θα γινόταν στη θέση του παλιού, σε όλα (μα όλα) τα ματς ακουγόταν το «ΓΗΠΕΔΟ ΣΤΗ ΝΕΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ!» τουλάχιστον δέκα φορές. Οι άνθρωποι που φώναζαν αυτό το σύνθημα αντλούσαν δύναμη από το γεγονός ότι τα ερείπια του γηπέδου, με τον τρόπο που περιγράψαμε αλλά και με έναν τρόπο που θα δούμε σε αυτή την ενότητα, παρέμεναν ζωντανά.

Όλα αυτά τα χρόνια, από το 2003 μέχρι σήμερα, πάνω στα ερείπια του παλιού γηπέδου διοργανώθηκαν αμέτρητα φεστιβάλ, πάρτι, συναυλίες. Επέτειοι συλλόγων, επέτειοι από ιστορικές στιγμές της ΑΕΚ, ημέρες μνήμης γενοκτονιών, γιορτές μεμονωμένων ανθρώπων, παρεών, ομιλίες, διαμαρτυρίες, συγκεντρώσεις, πορείες και πάρα πολλές ακόμα δράσεις και εκδηλώσεις. Τελέστηκαν γάμοι, βαφτίσεις και πολλά μνημόσυνα νεκρών αεκτζήδων.

Οι οικογένειες των οπαδών που είχαν χάσει τα παιδιά τους σε μικρή ηλικία είχαν με τον καιρό γνωριστεί και διοργάνωναν ομαδικά μνημόσυνα στον χώρο των ερειπίων του γηπέδου. «Ο Κ. μια ζωή σε αυτό το γήπεδο την πέρασε. Τη μία δηλαδή, ούτε μισή. Είκοσι χρονών τον χάσαμε σε τροχαίο. Μακάρι να μπορούσαμε να τον θάψουμε εδώ. Μιας και δεν γίνεται, του κάνουμε μαζί με άλλες οικογένειες που έχασαν δικά τους παιδιά ένα

μνημόσυνο να χαρεί η καρδούλα τους, αφού ξέρουμε πως και από εκεί ψηλά πάλι την ΑΕΚ βλέπουν και για την ΑΕΚ τραγουδάνε», μας είπε συγγενής του Κ., η οποία πηγαίνει συχνά για βόλτα στα ερείπια του γηπέδου.









(Με μνημόσυνα και εκδηλώσεις που γίνονταν πάνω στα ερείπια του γηπέδου. Γιάννης , Κωνσταντίνος, Κυριάκος και τόσοι ακόμα αεκτζήδες που πέθαναν σε νεαρή ηλικία, και οι δικοί τους άνθρωποι επέλεγαν τα ερείπια του παλιού γηπέδου για να τους μνημονεύσουν – Αρχείο ερευνητή).

Ο καθηγητής αρχαιολογίας Γιάννης Χαμηλάκης (2012) *στο «Έθνος και τα ερείπιά του : Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και Εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα»* συζητά για την επίδραση της υλικότητας και το ρόλο των αρχαιοτήτων και των «ερειπίων» στη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους και την ίδρυση του ελληνικού εθνικού κράτους. Τα «ερείπια» φέρουν εμπρόθετη δράση με την έννοια ότι την κινητοποιούν και υπάρχουν όχι ως αντικείμενα αλλά ως φορείς κοινωνικής αλλαγής. Τα ερείπια είχαν ζωή όλα αυτά τα χρόνια. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τον χώρο του κατεδαφισμένου γηπέδου. Συνέχιζαν να δρουν και να δημιουργούν πάνω στα ερείπια του γηπέδου. Ζούσαν πάνω και μέσα σε αυτά. Τα ερείπια του γηπέδου στο σκονισμένο τους «τοπίο» (landscape) είχαν μια πολύ έντονη επί-δραση στους αεκτζήδες. Μια επί-δραση όχι συμβολική, αλλά μια επί-δραση που γινόταν δράση, πρακτική και, εν τέλει, ζωή. Τα ερείπια είχαν, έδιναν και ενέπνεαν ζωή. Εκεί είχαν εναποθετηθεί τα σκιρτήματα του παρελθόντος των αεκτζήδων, αλλά και ένα παρόν που το ζούσαν πολύ έντονα στον ίδιο τόπο. Τα ερείπια δεν ήταν-απλά-εκεί. Ή δεν ήταν απλά εκεί μόνο για να θυμίζουν το παρελθόν. Ήταν εκεί και επι-τελούνταν στο παρόν, και ωθούσαν τους ανθρώπους σε δράση. Η απουσία του γηπέδου δημιουργούσε δράση που ήταν παρούσα. Ήταν έντονη, αιτούνταν, είχε αξιώσεις και ήταν σαφέστατα προταγματική.



(Το παλιό γήπεδο γκρεμίστηκε, τα μπάζα απομακρύνθηκαν και στη θέση του για χρόνια αυτό που αντίκριζε κανείς ήταν ένα χωράφι – για άλλους ήταν ένας ζωντανός τόπος μνήμης. Με κεριά οι οπαδοί σχηματίζουν έναν Δικέφαλο για να τιμήσουν την επέτειο από την ίδρυση της ομάδας).

Υπό την πίεση των οπαδών, η πρόταση και προοπτική να φύγει η ΑΕΚ από τη Νέα Φιλαδέλφεια εγκαταλείφθηκαν. Το νέο δίλλημα, μετά το 2014 πλέον, ήταν αν το νέο γήπεδο στη Νέα Φιλαδέλφεια θα ήταν αυτό που είχε σχεδιάσει και παρουσιάσει ο Δημήτρης Μελισσανίδης ή αν στο σχέδιο αυτό θα γίνονταν κάποιες αλλαγές και παρεμβάσεις.

Η Ιστορία του νέου γηπέδου πολιτικοποιήθηκε και κομματικοποιήθηκε έντονα στις βουλευτικές εκλογές του 2014 και στις περιφερειακές και βουλευτικές του 2015. Τόσο στη δημοτική ενότητα Νέας Φιλαδέλφειας και Χαλκηδόνας, όσο και στις περιφερειακές και βουλευτικές εκλογές, για τους αεκτζήδες και γενικότερα για το εκλογικό σώμα τέθηκε ένα νέο δίλλημα. Από τη μια πλευρά, να ανεγερθεί το γήπεδο της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια σύμφωνα με το σχέδιο «Αγιά Σοφιά» που είχε εκπονηθεί από τον Μελισσανίδη· από την άλλη, να επανεξεταστούν οι όροι κατασκευής του γηπέδου, έτσι ώστε να είναι σύμφωνοι με κάποιες περιβαλλοντικές προδιαγραφές που έθετε ο τότε Νόμος. Σε όλες τις αναμετρήσεις, οι παρατάξεις που προέκριναν να εφαρμοστεί αυτούσιο το σχέδιο Μελισσανίδη υπέστησαν εκλογικές ήττες. Τη δεύτερη θέση, αυτήν της επανεξέτασης,

υποστήριζαν αρκετοί υποψήφιοι και υποψήφιες, όλοι και όλες σχεδόν από τον χώρο της Αριστεράς. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε λεπτομέρειες αυτής της πολιτικής κόντρας που εξελίχθηκε σε σύγκρουση.

Η άδεια για το νέο γήπεδο παραχωρήθηκε το 2017, και πολλοί αεκτζήδες παρακολουθούσαν τις οικοδομικές εργασίες διά ζώσης και σε καθημερινή βάση. Πίσω από τα κάγκελα ασφαλείας του εργοταξίου είχε καθημερινά κόσμο όλων των ηλικιών που ήθελε να δει πώς προχωρούσαν τα έργα του νέου γηπέδου. Ο κύριος Κώστας και ο κύριος Χαράλαμπος διαμένουν στους Αγίους Αναργύρους και, παρά τα 70 τους χρόνια και την απόσταση, πήγαιναν μία φορά την εβδομάδα βόλτα στη Νέα Φιλαδέλφεια για να δουν τα έργα. Όταν μιλήσαμε, θυμήθηκαν πολλά ματς στο γκρεμισμένο γήπεδο: «Ήταν η ζωή μας. Πενήντα χρόνια στη Θύρα 3 κάθε Κυριακή. Δεύτερο σπίτι μας. Μεγαλώσαμε τα παιδιά μας, μεγαλώσαμε τα εγγόνια μας και τώρα μεγαλώνουμε και αυτό (το γήπεδο)». Η ανέγερση του γηπέδου είχε γίνει προσωπικό τους ζήτημα. Πήγαιναν και χάζευαν τα έργα, τις μπουλντόζες να σκάβουν, τα φορτηγά να πηγαινοέρχονται κουβαλώντας χώμα και τους εργάτες να φτιάχνουν τσιμέντο και να κόβουν σίδερα.

Κατά τη διάρκεια της ανέγερσης του νέου γηπέδου υπήρχαν και υπάρχουν sites και forums τα οποία μετέδιδαν και μεταδίδουν διαδικτυακά σε καθημερινή βάση και σε live streaming από τη Νέα Φιλαδέλφεια την εξέλιξη των έργων. Ένας σημαντικός αριθμός χρηστών παρακολουθεί καθημερινά τα έργα, κάνοντας παρατηρήσεις στα αντίστοιχα chat rooms: «Δεν κινούνται σήμερα αρκετά γρήγορα οι μπουλντόζες»· ή «το πράσινο φορτηγό σήμερα δεν έχει κάνει πολλές εκφορτώσεις».

Το φαινόμενο των οπαδών που συγκεντρώνονταν καθημερινά για να χαζέψουν τα έργα προξένησε το ενδιαφέρον των ΜΜΕ, που έκαναν ρεπορτάζ και αφιερώματα στο περίεργο για αυτά θέαμα άνθρωποι να βγαίνουν βόλτα και να χαζεύουν μπουλντόζες. Πρόσφατα, έγιναν ρεπορτάζ για κάποιους ηλικιωμένους που συνέχιζαν να πηγαίνουν κατά τη διάρκεια της καραντίνας και «έφαγαν» πρόστιμο.[113] Επισκέφτηκα αρκετές φορές τα τελευταία χρόνια τα έργα του νέου γηπέδου για να μιλήσω με τον κόσμο που βρισκόταν εκεί.

[113] https://www.iefimerida.gr/spor/aek-pappoys-prostimo-gipedo-melissanidis-diarkeias.



(Τρεις γενιές αεκτζήδων χαζεύουν τα έργα που γίνονται για να χτιστεί το νέο γήπεδο. Στα τσιμέντα τού υπό κατασκευή νέου γηπέδου, ενόσω δηλαδή αυτό ήταν (και είναι) ακόμα «οικοδομή», παρέες αράζουν, πίνουν μπίρες, κάνουν τσιγάρα, και ζευγάρια δίνουν ραντεβού στις υπό διαμόρφωση κερκίδες – Αρχείο ερευνητή).

Ο Θύμιος με την Κατερίνα στέκονταν αγκαλιά και χάζευαν κι αυτοί τα έργα. Είναι 20 και 19 ετών αντίστοιχα και δεν είχαν προλάβει το παλιό γήπεδο. Ήρθαν βόλτα, με μπίρες στο χέρι, και, σκαρφαλωμένοι στα κάγκελα, χάζευαν τη δύση και, σε πρώτο πλάνο, τις μπουλντόζες. Ο Θύμιος έδειχνε στην Κατερίνα πού ήταν η Σκεπαστή και πού ήταν τα κάγκελα στα οποία είχε σκαρφαλώσει ο Ντέμης Νικολαΐδης στο 2-0 με αντίπαλο τον Παναθηναϊκό. «Εδώ της δείχνω πού ήταν η Σκεπαστή. Δεν τα έχω προλάβει, αλλά τα έχω δει σε βίντεο και μου τα έχει πει κι ο αδερφός μου. Πάλι Σκεπαστή θα τη λένε και στο καινούργιο… Ερχόμαστε σίγουρα μια-δυο φορές το μήνα και χαζεύουμε».

Τρεις φίλοι άνω των 65 χρόνων μου έλεγαν: «Δεν ξέρω αν θα προλάβουμε να το δούμε τελειωμένο, αλλά θα θέλαμε πολύ να προλάβουμε έστω κι ένα ματς. Λεβέντες μπήκαμε στο παλιό γήπεδο, κοτσονάτοι θα μπούμε στο καινούργιο». Έρχονται από όλες τις γειτονιές της Αθήνας, έρχονται και από την επαρχία.[114] Στέκονται για λίγα λεπτά ή και για ώρες και βλέπουν το γήπεδο να παίρνει μορφή μέρα με τη μέρα. «Κάθε μέρα έχει πολύ

[114] https://www.youtube.com/watch?v=-X4QnnqoxVM.

κόσμο», μου είπε έναν πλανόδιος τυπάκος που, αυτοσχέδια, πουλούσε νερά και μπίρες. Πιο κει, ένας ακόμα φτωχοδιάβολος έψηνε καλαμπόκια και κάστανα σε αυτοσχέδια ψησταριά πάνω σε ένα καρότσι σουπερμάρκετ. «Έχει κόσμο εδώ. Τι να κάνεις; Έρχομαι και κάτι βγάζω», μου είπε σε σπαστά ελληνικά ο καλαμποκάς. «Και τι βλέπουν εδώ; Τις μπουλντόζες και τα χώματα;» τον ρώτησα. «Παίρνουν μπίρα πίνουν, τραγουδάνε… αυτοί αγαπάνε πολύ την ομάδα αυτή». «Ξέρεις πώς τη λένε την ομάδα που θα παίξει εδώ;» τον ρώτησα. «ΑΚ. Κίτρινο». Δεν ήξερε πώς ακριβώς λέγεται η ομάδα, αλλά είχε δει τα χρώματα στις φανέλες και τα κασκόλ και είχε νιώσει πως, όσοι έρχονται εδώ, αγαπάνε πολύ αυτή την ομάδα.

Όλοι αυτοί οι «καμένοι» –όπως τους αποκαλούν οι υπόλοιποι αεκτζήδες– που έβλεπαν τα έργα σε live streaming στους υπολογιστές τους κάνοντας σχόλια στο chat για τα φορτηγά που αργούσαν, ή οι άλλοι που διά ζώσης έρχονταν κάθε βδομάδα να δουν το γήπεδο σιγά σιγά να ψηλώνει, λαχταρούσαν και λαχταρούν να φτιαχτεί το νέο γήπεδο (τη μορφή του οποίου γνωρίζουν όλοι από την παρουσίασή του σε μακέτες, καθώς και σε ένα virtual reality 3D βίντεο που δείχνει λεπτομερώς την τελική εικόνα του γηπέδου πόντο-πόντο). Μίλησα με αρκετούς που είχαν ήδη «σταμπάρει» τη θέση που θα κάθονται όταν το γήπεδο θα είναι έτοιμο, όπως και με πολλούς που έχουν ήδη κάνει διά ζώσης βόλτα στα ημιτελή τσιμέντα και που επίσης έχουν βρει πού θα κάθονται. Αυτοί οι «καμένοι» δεν έβλεπαν μόνο τις μπουλντόζες και τους εκσκαφείς, ούτε μόνο τις μπετονιέρες και τα φορτηγά. Έβλεπαν εικόνες από το μέλλον: τους εαυτούς και τις εαυτές τους μέσα στο καινούργιο γήπεδο. Έβλεπαν το πράσινο χορτάρι, τις κίτρινες εξέδρες και τους λαμπερούς προβολείς. Ας μπούμε κι εμείς μαζί τους στο νέο γήπεδο για να δούμε τι θα είναι αυτό και ποια ζητήματα προκύπτουν.

Γiii : Το σημαίνον «Κέντρο Αθλητισμού, Μνήμης και Πολιτισμού "Αγιά Σοφιά"» και τα ανοιχτά ή κλειστά σημαινόμενα.

Η άδεια για να ξεκινήσει η κατασκευή του νέου γηπέδου παραχωρήθηκε το 2017. Το γήπεδο ανακοινώθηκε πως θα ονομάζεται «Κέντρο Αθλητισμού, Μνήμης και Πολιτισμού "Αγιά Σοφιά"». Να θυμίσουμε ότι πριν ονομαζόταν κατά καιρούς είτε «Στάδιο Νέας Φιλαδέλφειας» είτε «Στάδιο Α.Ε.Κ.», είτε «Νίκος Γκούμας» προς τιμήν του προέδρου της

δεκαετίας του ’50, ο οποίος έκανε μια μεγάλη επέκταση στο ήδη υπάρχον γήπεδο. Το γήπεδο θα περιλαμβάνει σύμφωνα με τα σχέδια το *Μουσείο Ιστορίας της ΑΕΚ* και το *Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού*. Ο ρητός στόχος, όπως ανακοινώθηκε από την ΠΑΕ, είναι ο εξής: «Το γήπεδο να είναι κέντρο πολιτισμού και μνήμης, άξονες που θα το καθιστούν εντελώς διαφορετικό από κάθε ποδοσφαιρικό γήπεδο του πλανήτη».[115] Το διαφορετικό που εννοεί η ΠΑΕ, και το επισημαίνουν και πολλοί διοργανωτές εκδηλώσεων ή εκπρόσωποι προσφυγικών συλλόγων, έγκειται στο ότι, «μιλάμε ουσιαστικά για ένα Μνημείο που μέσα του θα έχει και ένα ποδοσφαιρικό γήπεδο». Λέγοντας πλέον «Αγιά Σοφιά», θα εννοούμε όλο το project του γηπέδου που εμπνεύστηκε ο Δημήτρης Μελισσανίδης: το γήπεδο, τα δύο μουσεία και ό,τι ακόμα θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Ας δούμε μαζί τώρα κάποια συμβάντα που αφορούν τη μνήμη και έχουν, κατά τη γνώμη μου, μεγάλη σημασία στο πού κάθε φορά, και σε κάθε ιστορική στιγμή, αυτή κατευθύνεται. Από τη στιγμή που ξεκίνησαν τα έργα, εκτός των άλλων, παρακολουθήσαμε αρκετές συγκεντρώσεις, είτε παλαίμαχων είτε προσφυγικών πολιτιστικών συλλόγων από όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό, όπου τελετουργικά δινόταν η ευχή για την έναρξη των εργασιών. Τον Ιούνη του 2018 οργανώθηκε μια εκδήλωση όπου εκπρόσωποι προσφυγικών πολιτιστικών συλλόγων από την Ιωνία και τον Πόντο έφεραν χώμα από τις πατρίδες τους, από νεκροταφεία, από χωριά, από το ιερό εκκλησιών και μοναστηριών, και αγιασμό από τα μοναστήρια. Κάθε σακουλάκι με χώμα είχε και διαφορετική ιστορία. Κάποιος το είχε κρατήσει από τους προπαππούδες του, οι οποίοι το είχαν φέρει στην Ελλάδα τη δεκαετία του ’20· άλλος είχε πάει με το ποδήλατο από την Ελλάδα στον Πόντο και είχε φέρει ο ίδιος χώμα από ορθόδοξα χωριά που κατοικούνταν από Πόντιους. Χώμα είχε συγκεντρωθεί από περιοχές της Ιωνίας, της Καππαδοκίας, του Πόντου, της Κωνσταντινούπολης, από τα Βούρλα, το Μελί Σμύρνης Μικράς Ασίας, το Ακ Νταγ Ματέν, την περιοχή των Μουδανίων, και από άλλες περιοχές.

Το χώμα τελετουργικά τοποθετήθηκε από παιδιά στο σημείο όπου θα πατούν οι ποδοσφαιριστές λίγο πριν βγουν στον αγωνιστικό χώρο, «Για να ξέρουν οι παίχτες μας και οι αντίπαλοι σε τι χώμα πατάνε»,[116] είπαν στην ομιλία οι διοργανωτές. Για τους αεκτζήδες πρόσφυγες που συμμετείχαν, με αυτή την τελετουργία έμπαιναν τα θεμέλια όχι του

[115] https://www.aekfc.gr/newsdetails/i-epitropi-tou-mouseiou-prosfygikou-ellinismou-121955.htm?lang=el&path=-1606676352.

[116] https://www.youtube.com/watch?v=8_r6A8qWf1o&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0ThNl_Xh3L2zWMGV1hcoyEO8VeA_EGrWcXHDld6s0bBDC4_Nry5dUVUOQ (05.00’’).

γηπέδου αλλά ενός Μνημείου. «Τα θεμέλια θα είναι πάνω στο άγιο χώμα από τους τόπους που μας διώξανε και πάνω σε αυτό το χώμα θα χτιστεί ένα Μνημείο που κανείς δεν θα μπορεί να ξεχάσει πλέον τι είχε συμβεί στη Μικρασιατική Καταστροφή», μας είπε ένας από τους συμμετέχοντες.



(Δύο υπερήλικες αεκτζήδες βραβεύονται και καλούνται να δώσουν την ευχή τους λίγο πριν μπουν τα θεμέλια του νέου γηπέδου).

Ο Bruno Latour (2000), στο *Ουδέποτε Υπήρξαμε Μοντέρνοι*, μιλά για «ικανότητα δράσης» (agency) χώρου και αντικειμένων, και προσπαθεί να μετατοπίσει και να σχετικοποιήσει τα όρια ανάμεσα στον άνθρωπο και τα πράγματα, στον άνθρωπο και τον υλικό πολιτισμό. Χρησιμοποιεί τον όρο «factish», μια σύμπτυξη των όρων «γεγονός» (fact) και «φετίχ» (fetish), για να καταδείξει αυτή τη σχέση μεταξύ υποκειμένων/αντικειμένων και γεγονότων/συμβάντων. Η βαθιά υλικότητα του ιερού χώματος που ταξίδεψε χιλιάδες χιλιόμετρα για να έρθει να δια-μοιραστεί στα ερείπια του παλιού γηπέδου και στα θεμέλια του καινούργιου λειτουργεί πλεονασματικά στη συναισθηματική οικονομία της κοινότητας. Έρχεται και προσθέτει υποκειμενικότητα και υποκειμενοποιήσεις, τοποθετώντας τα γεγονότα της δεκαετίας του ’20 στον πυρήνα της απτής υλικότητας ενός ποδοσφαιρικού γηπέδου. Το γήπεδο μετατρέπεται σε μνημείο όχι μόνο μέσα από διαδικασίες νοηματοδότησης και ενσυναίσθησης, αλλά πρωτίστως μέσα από την ίδια την ύλη – το χώμα από τους τάφους τον προγόνων, το χώμα από τις ορθόδοξες εκκλησίες της Μικράς Ασίας.

Η αρχιτεκτονική του γηπέδου/μνημείου εξωτερικά θα θυμίζει τα βυζαντινά τείχη της Κωνσταντινούπολης, οι δε Θύρες θα έχουν ονόματα πόλεων του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, και όχι μια απλή αρίθμηση. Το «Στιλβωτήριο», το «Κουρείο», το «Χαμάμ»,

το «Καφενείο» και όλοι οι εσωτερικοί χώροι θα δίνουν μια αίσθηση για τη ζωή των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Έχει εξάλλου ζητηθεί από τους οπαδούς της ομάδας να συγκεντρώσουν διάφορα οικογενειακά τους κειμήλια τα οποία θα μπορούσαν να αφορούν και τα δύο μουσεία που θα βρίσκονται στον χώρο. Αισθητικοποιείται και αναπαρίσταται ένα παρελθόν, αισθητικοποιείται και αναπαρίσταται μια εποχή – μια εποχή που πολιτικά και ιστορικά σημαίνει πολλά πράγματα για τους Έλληνες.

Αντίστοιχες εκδηλώσεις σαν αυτή του Ιουνίου του 2018 έχουν γίνει πολλές και περιλάμβαναν αγιασμούς, τρισάγια, ομιλίες, με έντονη την παρουσία εκκλησιαστικών παραγόντων. Το όνομα «Αγιά Σοφιά» συνδέει από μόνο του νοηματικά και συναισθηματικά την ΑΕΚ με την Ορθοδοξία.[117] Ο Λόγος της Ορθόδοξης Εκκλησίας γίνεται το επίκεντρο των εκδηλώσεων της ΠΑΕ για το νέο γήπεδο, ενώ ένα βήμα πιο μπροστά στην προβολή βρίσκεται η προσφυγική κοινότητα του Πόντου από την οποία έλκει την καταγωγή του ο νυν πρόεδρος της ΠΑΕ, ο οποίος ανέλαβε εξ ολοκλήρου την ευθύνη κατασκευής του γηπέδου, σε αντίθεση με τις κοινότητες προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη ή τις παράκτιες περιοχές όπως η Σμύρνη ή των Καραμανλήδων της εσωτερικής Μικράς Ασίας[118]. Η πολύ έντονη παρουσία ιερέων στις τελετές αυτές σχολιάστηκε και σχολιάζεται ποικιλοτρόπως από τους αεκτζήδες. Κάποιοι δεν την παρατηρούν καν, άλλοι τη θεωρούν αυτονόητη, πολλοί παραξενεύονται και πολλοί επίσης ενοχλούνται: «Πάμε σε μια εκδήλωση μνήμης και, αντί να μιλάνε οι παλαίμαχοι και οι πρόσφυγες, μιλάνε οι παπάδες που θέλουνε να πάρουνε πίσω την Πόλη»· «Τόσους παπάδες είχαμε να δούμε από τη Χούντα», μου έλεγε χαριτολογώντας ο Κυριάκος, που είναι ενοχλημένος και θεωρεί υπερβολικές τις κατευθύνσεις που δίνουν οι ιερείς σε αυτές τις εκδηλώσεις μνήμης.

Όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η ΑΕΚ φαινομενολογικά εμπεριέχει διάφορους πιθανούς τρόπους να την αντιληφθεί και να την συναισθανθεί κανείς. Οι πρόσφυγες, έχοντας υπάρξει *ανάμεσα σε δύο τόπους,* και έχοντας ταλαιπωρηθεί από τους

[117] Εντός του γηπέδου θα υπάρχει και ένα εκκλησάκι του Οσίου Λουκά στη Μνήμη του πρώην προέδρου Λουκά Μπάρλου.

[118] Η Renee Hirschon – Φιλιππάκη (1993) στην έρευνά της για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες μιλά για κοινό δεσμό μεταξύ των προσφύγων με βάση τη θρησκευτική ταυτότητα αλλά κάνει διαχωρισμούς μεταξύ των πληθυσμών χαρακτηρίζοντας τους πρόσφυγες από τον Πόντο ως τους πιο συντηρητικούς και θρησκευόμενους, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, τους Καραμαλήδες (Τουρκομερίτες και Ανατολίτες τους αποκαλούσαν οι υπόλοιποι πρόσφυγες. Προοδευτικοί και με χαλαρά ήθη χαρακτηρίζονται οι πρόσφυγες από τα παράκτια της Ιωνίας όπως η Σμύρνη ενώ οι Κωνσταντινοπολίτες ανέκαθεν χαρακτηρίζονταν από τον κοσμοπολιτισμό τους. Η συγγραφέας παρουσιάζει έναν πλούτο πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των προσφύγων ο οποίος παρουσιάζεται πολύ φτωχά και μονοσήμαντα στο σημαινόμενο του νέου γηπέδου (ό.π 327 – 357).

γηγενείς τη δεκαετία του ’20 αλλά και τις επόμενες δεκαετίες, άφησαν έναν ιδιαίτερο τρόπο να αντιλαμβάνεται κανείς την ελληνικότητα. Κάπως ανάμεσα σε δύο τόπους και σε δύο τρόπους, όπως προαναφέραμε. Το γήπεδο ως σημαινόμενο αδικεί την αναταραχή των αρχείων και των αφηγήσεων για την οποία μιλήσαμε στην αρχή του κεφαλαίου. Είναι σα να μην ακούει και να μην αφουγκράζεται τις κρυμμένες, αποσιωπημένες, ξεχασμένες και αποκλεισμένες από το εθνικό αφήγημα, φωνές (Παπανικολάου 2018) . Η θέση που διεκδικεί η «Αγια Σοφιά» δεν είναι ενάντια στο ιστορικό επίσημο εθνικό αφήγημα αλλά θέλει να τοποθετηθεί στο κέντρο του απονευρώνοντας οποιαδήποτε αντίθετη παρόρμηση (Foster 2004).

«Οι πολιτικές της λήθης δεν αφορούν μόνο προφανείς πρακτικές καταστροφής μνημείων για να εξαλείφουν μνήμες ανταγωνιστικές και ασύμπτωτες αλλά και αδιανόητες προς τα ιστορικά νομιμοποιημένα παρελθόντα. Η λήθη δεν έχει να κάνει μόνο με το να γκρεμίσεις ένα μνημείο αλλά και με το να χτίσεις» (Γιαλούρη 2010: 349-380). Στα ερείπια του γηπέδου της ΑΕΚ αρθρώθηκε, μέσα από τη συμμετοχή της εκκλησίας και κάποιων προσφυγικών συλλόγων, ένας διαφορετικός λόγος, ο οποίος εφαπτόταν πολύ στην κυρίαρχη αφήγηση της εθνικής ομοιογένειας και έβαζε (και βάζει) «κάτω από το χαλί» ιστορίες που δημιουργούσαν ρωγμές σε αυτήν. Οι ιστορίες, η αισθητική τους και το περιεχόμενό τους εμμένουν σε μια μνήμη που προσλαμβάνει μνησίκακα και μισαλλόδοξα χαρακτηριστικά. Η «Αγιά Σοφιά» φωτίζει τις χρονικότητες με πολύ συγκεκριμένο τρόπο, αφήνοντας στο σκοτάδι τον πολυσύνθετο και πολυπρισματικό τρόπο με τον οποίο βιώνεται το βαθύ και κρίσιμο συμβάν του εκτοπισμού των Ελλήνων το 1922. Αυτή η αισθητικοποίηση της «Αγιά Σοφιάς» βαίνει παράλληλα με μια αν-αισθητική και αν-αισθητικοποίηση της μνήμης (όρος της Susan Buck Morss, από Γιαλούρη 2012: 57). Αν τα κρίσιμα συμβάντα είναι στον πυρήνα τους «ιστορίες που δεν έχουν τελειώσει» (Das, 2007, από Μαδιανού 2017: 124), τότε μπορούμε δίχως αμφιβολία να μιλήσουμε για μια βια-σύνη και απλοποίηση ως προς το τι τελικά θα απο-μείνει από όλες αυτές τις συναισθηματικές μνήμες των προσφύγων και των οικογενειών τους, αλλά και όσων τις οικειοποιούνται εκ των υστέρων. «Οι μνήμες αυτές ανήκουν στο παρελθόν αλλά κατευθύνονται και προσανατολίζονται προς το μέλλον» *(*παραφράζω, ό.π.: 122).

Κλείνοντας την ενότητα, και επειδή η «Αγιά Σοφιά» ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά δεν έχει κιόλας «κατοικηθεί» από τους ανθρώπους που τελικά θα χρησιμοποιήσουν το γήπεδο/μνημείο, θα ήθελα να αφήσουμε ανοιχτή μια ενδεχομενικότητα τού τι θα

συμβεί και ποια νοήματα θα προσλάβει και θα απο-δώσει το ίδιο το μνημείο. Με την έννοια ότι, όταν παραδοθεί προς χρήση, τότε θα αρχίσουν να «διαδραματίζονται ατέλεστες προς το παρόν πολιτισμικές διαδικασίες, να παράγονται πολύμορφα πολιτισμικά νοήματα, πρακτικές, πειθαρχίες, αφομοιώσεις, αναδιαρθρώσεις ή και ανατροπές» (Αθανασίου 2010: 246). Θα δούμε αν τελικά η «Αγιά Σοφιά» θα *μνημειοποιεί ή θα μνημονεύει,* και ας αφήσουμε ανοιχτή την πιθανότητα μιας «διαφορετικής ενοίκησης» (E. Grosz, από Γιαλούρη 2010: 359). Η καθημερινή χρήση του γηπέδου/μνημείου και ο τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα θα δρουν μέσα και γύρω από αυτό *θα αποδώσουν την πραγματική εμπλοκή του γηπέδου στο ιστορικό και κοινωνικό γίγνεσθαι* (ό.π.: 365). Η επιτέλεση και η επιτελεστική συσχέτιση των ανθρώπων με τον χώρο, αλλά και η «επιτελεστική συσχέτισή τους με το παρελθόν» (Αθανασίου 2016: 47) όπως αυτή θα προκύψει στην *εν τω γίγνεσθαι (ποδοσφαιρική) ζωή*, είναι αυτά που θα κρίνουν ποια κατεύθυνση θα πάρει το βαρύ συναισθηματικο φορτίο του μνημείου «Αγιά Σοφιά».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: «Επίμονες Πολιτικές Μνήμης και η «Μαστορική»[119]της Α-Λήθειας»

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Η λούζερ ομάδα και οι λούζερ οπαδοί. Μνημονική κοινότητα και η οικειοποίηση μιας θλίψης.

Θλίψη είναι μια κατάσταση ψυχική που η πόλη την ιδιοποιείται ή κάνει ότι την ιδιοποιείται.

(Ορχάν Παμούκ, *Ιστανμπούλ*)

Ο Τούρκος μυθιστοριογράφος Ορχάν Παμούκ, εμπνευσμένος από τους *Θλιβερούς Τροπικούς* του Claude Levy-Strauss, γράφει για την αγαπημένη του Ιστανμπούλ, για τη θλίψη της αλλά και για τη θλίψη κάθε ζεστής, σκονισμένης και ταλαιπωρημένης μητρόπολης. Αρχικά διαφοροποιεί τη θλίψη από τη μελαγχολία. Η μελαγχολία αφορά τον πόνο ενός μόνο ανθρώπου, ενώ η θλίψη και η *tristesse* (την αφήνει αμετάφραστη) αφορούν τον πολιτισμό κοινωνιών και κοινοτήτων. Η θλίψη κατά τον Παμούκ και η *tristesse*, με άλλα λόγια, αφορούν ολόκληρη τη (συμβολική) πόλη. Ανήκουν στην πόλη. *Tristesse* είναι το συναίσθημα που προκαλούν σε έναν δυτικό άνθρωπο οι μεγάλες και φτωχές πόλεις, η απελπισία και οι ταλαίπωρες ανθρώπινες μάζες. Η *tristesse* δεν περιγράφει την ψυχική κατάσταση των πόλεων και των κατοίκων τους, αλλά τις ενοχές του δυτικού ανθρώπου που ταξιδεύει εκεί. Είναι ο ανθρωπιστικός και απόλυτα ανθρώπινος πόνος ανακατεμένος με λύπηση. Αντίθετα, *θλίψη* είναι η αντίδραση του κατοίκου της μητρόπολης απέναντι στην ίδια την κατάστασή του – όχι ενός ανθρώπου έξω από αυτήν. *Θλίψη* είναι μια κατάσταση ψυχική που η πόλη την ιδιοποιείται ή κάνει ότι την ιδιοποιείται. «Είναι το σημείο που συναντιούνται η ίδια η πόλη με τις αναμνήσεις από τις εικόνες της πόλης. Η θλίψη δεν παρουσιάζεται μόνο ως το αποτέλεσμα των ελλείψεων και των μεγάλων Απωλειών αλλά ως η πραγματική τους αιτία» (Παμούκ 2006 : 45-58).

[119] Ο Levy – Strauss (1977) μιλάει για το bricolage (μαστορική, μαστόρεμα) της μνήμης. Μια διαδικασία που συμμετέχει τόσο η μνήμη όσο και η λήθη στην οποία οι κοινωνίες συγκροτούν ιστορίες και παρελθόντα με τεχνικές έμφασης, γενίκευσης, αποσιώπησης και ανάκλησης συμβάντων μ' έναν τρόπο οδηγούν σε μια αίσθηση δομής. Μια μαστορική με υπάρχοντα και διαθέσιμα υλικά (συμβάντα) που εκβάλει σε κάτι που μοιράζονται τα μέλη μια κοινωνίας.

Με αυτή τη θλίψη, την απογοήτευση και τη ματαίωση θα ασχοληθούμε σε αυτή την ενότητα, συναισθήματα που αναδεικνύονται κεντρικά στη συναισθηματική οικονομία των αεκτζήδων. Στο πρώτο κεφάλαιο είδαμε την «αρχειοθέτησή» τους στην ιστορία της ομάδας ενώ σε αυτό θα δούμε το μνημονικό τους αποτύπωμα και τις πολιτικές μνήμης που συγκροτούνται με αυτά τα συναισθήματα στον πυρήνα τους. Η παραγωγή Λόγου αλλά και το πώς αυτά τα συναισθήματα βιώνονται από την κοινότητα έχουν στον πυρήνα τους την έννοια του *λούζερ*[120]*,* με την οποία τους χαρακτηρίζουν οι οπαδοί των άλλων ομάδων – αλλά εν μέρει έτσι αυτοπροσδιορίζονται και οι αεκτζήδες μεταξύ τους. Παρά το γεγονός ότι η ΑΕΚ ιστορικά είναι μια ομάδα που συνήθως κερδίζει τους αντιπάλους της στον ελλαδικό χώρο, είναι η τρίτη ομάδα σε τίτλους πίσω από τον Ολυμπιακό και τον Παναθηναϊκό και αντικειμενικά είναι μία από τις πολύ ισχυρές ελληνικές ομάδες. Λούζερ τους αποκαλούν οι οπαδοί του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού συγκρίνοντάς τους με τις ομάδες τους, *λούζερ* όμως τους αποκαλούν και οι οπαδοί μικρότερων ομάδων.

Ο Ουρουγουανός διανοούμενος Eduardo Galeano (2016) συνήθιζε να λέει πως οι *λούζερ* ομάδες δεν είναι αυτές που χάνουν συνεχώς, αλλά *αυτές που χάνουν τη στιγμή που δεν πρέπει να χάσουν. Λούζερ*, δηλαδή, δεν είναι η ηττοπαθής ομάδα γενικά, αλλά η ηττοπαθής ομάδα στους κρίσιμους αγώνες και στις κρίσιμες στιγμές. Μιλώντας αμέτρητες φορές με κόσμο της ΑΕΚ πριν από κρίσιμα ματς, οι οπαδοί της πάντα φοβόντουσαν ότι η ομάδα είτε δεν θα πήγαινε καλά είτε θα πήγαινε καλά αλλά κάτι θα συνέβαινε και τελικά δεν θα τα κατάφερνε.

Ο Κατσού και ο Γιάννης, παρόλο που μεγάλωσαν με την ΑΕΚ της δεκαετίας του ’90 (μεγάλωσαν, δηλαδή, με επιτυχίες, τίτλους και νίκες), πριν από ντέρμπι ή από ευρωπαϊκά ματς σχεδόν πάντα είναι απαισιόδοξοι. Πριν από το παιχνίδι με την Μπάγερν Μονάχου στο ΟΑΚΑ τον Οκτώβρη του 2018, είχαμε μια συζήτηση προσπαθώντας να προβλέψουμε τι θα γίνει στον αγώνα. Ο Γιάννης έλεγε: «Είναι σαν να το βλέπω μπροστά μου, βασικά είναι σαν να το ακούω. Θα έχουμε πάει καλά, με δύναμη και “Πάμε, μωρή ΑΕΚάρα!” στην αρχή, και κάπου εκεί, πριν τελειώσει το ημίχρονο, θα βγουν οι Γερμανοί σε μια αντεπίθεση, το γήπεδο θα παγώσει και θα φάμε γκολ. Κι είναι αυτό το “χράααακ” που κάνει η μπάλα όταν γλύφει τα δίχτυα, μαζί με το δοκάρι που κουνιέται… που όταν το γήπεδο *παγώνει* ακούγεται πάντα πολύ καθαρά. Πόσες φορές δεν έχουμε ακούσει αυτόν τον ήχο…». Ο

[120] *Λούζερ* από το *loser* (ηττοπαθής). Το αφήνω αμετάφραστο και άκλιτο όπως ακριβώς χρησιμοποιείται.

Κατσού συμφωνούσε: «Ναι, ρε Γιάννη, αυτό που φεύγουν στην κόντρα τρεις Γάλλοι της Παρί, αλλάζουν δυο πάσες και μετά ακούς αυτό το "χραααακ" στα δίχτυα μια παγωμάρα, και τις φωνές των παιχτών τους… που πριν μπει το γκολ μέσα σε τόσο κόσμο δεν ακούγονταν, αλλά όταν το γήπεδο παγώνει ακούγονται πεντακάθαρα. Με Άντερλεχτ, με Σάλτσμπουρκ, με Άγιαξ, με Γκλάντμπαχ, με Ρεάλ, με Μπαρτσελόνα… αμέτρητες φορές ο ίδιος θόρυβος – αυτό το "χραααααακ"». Πίστευαν και οι δυο τους πως έτσι θα συνέβαινε ξανά και με την Μπάγερν και δεν έπεσαν έξω, αλλά με την πρωταθλήτρια Γερμανίας ήταν πολύ δύσκολο να συμβεί και κάτι διαφορετικό. Η Γερμανία είναι διαχρονικά μια από τις κορυφαίες ομάδες του κόσμου σε επίπεδο εθνικών ομάδων, το ίδιο και η Μπάγερν σε επίπεδο συλλόγων.

Το συναίσθημα αυτό της απαισιοδοξίας βασίζεται στην αίσθηση που υπάρχει στην κοινότητα της ΑΕΚ για το τι έχει συμβεί στο παρελθόν, και αυτή η αίσθηση έχει να κάνει με τις πολιτικές της μνήμης. Και αυτές οι πολιτικές της μνήμης με τη σειρά τους δημιουργούν την αίσθηση πως *τα πράγματα συνέβαιναν ανέκαθεν με αυτόν τον τρόπο*. Όλα τα ματς που ανέφερε ο Κατσού, και άλλα τόσα και ακόμα περισσότερα σε Ελλάδα και Ευρώπη, τα οποία η ΑΕΚ έπρεπε να κερδίσει για να κάνει *το βήμα παραπάνω* αλλά τελικά δεν το έκανε. Υπάρχουν βέβαια και άλλες αμέτρητες φορές όπου η ΑΕΚ έκανε πράγματι αυτό το βήμα, αλλά αυτές οι περιπτώσεις δεν μνημονεύονται. Και αυτή ακριβώς είναι η έννοια των πολιτικών της μνήμης. Ο Andreas Huyssen, από τον χώρο της κριτικής λογοτεχνίας, στο *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory* (2003), μιλά για «πολιτικές της μνήμης»· τον ίδιο όρο και με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί και η ανθρωπολόγος Maruska Svasek, από το Πανεπιστήμιο του Μπέλφαστ, στο έργο της *The Politics of Chosen Trauma: Expellee Memories, Emotions and identities* (2005): οι πολιτικές της μνήμης ως «στρατηγική» ταυτότητας.

Τι κάνει όμως τους αεκτζήδες να θυμούνται με τόσο μεγάλη ένταση γεγονότα που σχετίζονται *με αρνητικά πάθη και συναισθήματα*; Γιατί εμμένουν σε αυτές τις ιστορίες; Γιατί οι οπαδοί της ΑΕΚ να μην πιστεύουν ότι μπορεί και να κερδίσουν την Μπάγερν, όπως κέρδισαν πριν λίγα χρόνια και με την εξίσου ισχυρή τότε Μίλαν; Γιατί δεν θυμούνται τη νίκη απέναντι στη Μίλαν και ανακαλούν το ματς με τον Άγιαξ, όπου έζησαν μια πικρή ήττα; Ποια είναι η *jouissance*[121] από την οποία εκκινεί αυτή η πολιτική ταυτότητας και σε ποια

[121] Όρος του Jacques Lacan (βλ. Miller J.-A., *Λακανική Βιολογία. Έξι ψυχαναλυτικά μαθήματα για το σώμα, το σύμπτωμα, την απόλαυση*, Αθήνα: Ψυχογιός, 2003), ο οποίος μεταφράζεται στα ελληνικά ως «απόλαυση» και

jouissance αυτή καταλήγει; Είναι οι ήττες που προκαλούν αυτή την απαισιοδοξία και θλίψη ή με τα χρόνια, όπως αναφέρει και ο Παμούκ, η θλίψη έχει γίνει από αιτιατό αιτία;

Το «χραααααακ» που κάνουν τα δίχτυα όταν βάζει γκολ ο αντίπαλος, αυτό το «χραααααακ» που επιλέγουν να θυμούνται έντονα οι αεκτζήδες, είναι εν τέλει το «χραααααακ» που έκανε η καρδιά τους όταν πρωτο-απογοητεύτηκαν σε έναν μεγάλο αγώνα. Ένα «χραααααακ» που η κοινότητά τους τούς εγκαλεί ψυχικά να θυμούνται, και ένα «χραααααακ» που όσο σε ένα επίπεδο τους πληγώνει άλλο τόσο σε ένα άλλο συμβάλλει στη δημιουργία ενός πλεονάσματος υποκειμενικότητας. Ένα «χραααααακ» που *ιδιοποιούνται ή κάνουν πως ιδιοποιούνται και καθιστά την κοινότητά τους αυτό που είναι.* Οι ίδιοι οι αεκτζήδες συναισθάνονται την ομάδα τους ως μια *λούζερ* ομάδα. Βαριές και στενάχωρες ήττες *συμμετέχουν και είναι ορατά συμβάντα* μέσα στις διαδικασίες νοηματοδότησης εξίσου με τις μεγάλες νίκες, παίζοντας μάλλον και τον πιο σημαντικό ρόλο σε αυτές τις συναισθηματικές διαδικασίες.

Η έννοια του *λούζερ* είναι μια σχεσιακή έννοια. Οι αεκτζήδες είναι *λούζερ* σε σχέση με όσα θα ήθελαν να έχουν πετύχει, και είναι *λούζερ* σε σχέση με τον Ολυμπιακό και τον Παναθηναϊκό. Είτε ο χαρακτηρισμός *λούζερ* τούς αποδίδεται από τους οπαδούς αυτών των δύο ομάδων, είτε ανα-παράγεται στο εσωτερικό της κοινότητάς τους και πάντα *απευθύνεται σε* και *σχετίζεται με* αυτούς. Η ΑΕΚ είναι *λούζερ* για τους ολυμπιακούς και τους παναθηναϊκούς, οι οποίοι δεν είναι *λούζερ* αφού δεν ανα-παράγουν Λόγο γύρω από την (τυχόν) ήττα (τους) ούτε για τον φόβο της (πιθανής) ήττας. *Οι οπαδοί Ολυμπιακού και Παναθηναϊκού* θυμούνται κυρίως τις μεγάλες και κρίσιμες νίκες τους, παρά τις κρίσιμες αποτυχίες τους. Στην έννοια του *λούζερ* υπάρχουν οι αντικατοπτρισμοί του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού, κι αυτοί είναι ο Μεγάλος Άλλος που συγκροτεί και συμπυκνώνει, με ψυχαναλυτικούς όρους, αυτό το χαρακτηριστικό. Για να συγκροτηθεί αυτός ο τρόπος στο εσωτερικό της κοινότητας, το βλέμμα των αεκτζήδων είναι στραμμένο προς τον Ολυμπιακό και τον Παναθηναϊκό, «το αντίπαλον δέος».

σημαίνει την *απόλαυση του συμπτώματος*. Αποτελεί συνδυασμό ευχαρίστησης και πόνου, ή, μάλλον, ευχαρίστηση στον πόνο και μια διαλεκτική *ηδονής και οδύνης*. Θα κρατήσω τον όρο αμετάφραστο και ουσιαστικά θα τον καταχραστώ χρησιμοποιώντας τον λογοτεχνικά και όχι αυστηρά ψυχαναλυτικά· ως την απόλαυση μέσα σε μια αρνητική κατάσταση – η jouissance ως η βασική αιτία που κάποιος εμμένει να υπάρχει σε αυτή την αρνητική κατάσταση· το πώς κανείς υπάρχει *παρά αυτήν* και *για αυτήν.*



(Ένας αεκτζής γράφει «ΑΕΚ» σε έναν τοίχο στην Κυψέλη κι ένας οπαδός του Ολυμπιακού το μετατρέπει σε «ΚΛΑΨΑΣ». Αυτήν ακριβώς τη συναισθηματική σύνδεση της ΑΕΚ με τη θλίψη, το κλάμα, την απογοήτευση και τη ματαίωση συμπυκνώνει και αυτό το γκράφιτι).

Μιλώντας όλα αυτά τα χρόνια με αεκτζήδες, διαπίστωσα μια εμμονή σε ιστορίες με άσχημο τέλος, σε ιστορίες όπου «όλα στράβωσαν». Όταν κάποιος ζήσει ένα ματς όπου όλα πήγαν στραβά, όταν δηλαδή ζήσει πολύ έντονα το συναίσθημα της αγωνίας, της απογοήτευσης, της στεναχώριας ή της μεγάλης θλίψης, γεννιέται αυτό που πολλοί αεκτζήδες ονομάζουν «ατσάλωμα»[122]. Για τον ίδιο, το μεγαλύτερο «ατσάλωμα» έλαβε χώρα το 1998 στο ματς Λοκομοτίβ Μόσχας - ΑΕΚ, με την ΑΕΚ να αποκλείεται με έναν εξαιρετικά βασανιστικό και ανέλπιστο τρόπο στα τελευταία πέντε λεπτά. Οι αεκτζήδες θυμούνται ο καθένας τα δικά του ματς, τις δικές του μεγάλες απογοητεύσεις και στεναχώριες, τις οποίες και ανακαλούν ευκολότερα ή εξίσου εύκολα με τις μεγάλες χαρές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που μου έκανε εντύπωση κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας είναι πως, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, θυμούνται τους ομολογουμένως πάρα πολλούς αποκλεισμούς που έχει υποστεί η ΑΕΚ στη διοργάνωση του Κυπέλλου Ελλάδος από ομάδες που έπαιζαν τότε σε μικρότερη κατηγορία. Τέτοιοι αποκλεισμοί η αλήθεια είναι πως δεν συμβαίνουν με την ίδια συχνότητα στις άλλες δύο μεγάλες ομάδες του κέντρου. Η ΑΕΚ μετράει πολλαπλάσιους αποκλεισμούς στο Κύπελλο από μικρές ομάδες. Η Καβάλα το 2012, ο Θρασύβουλος το 2010, το Χαϊδάρι το 2007, η Μηχανιώνα το 1999, η

[122] *Ατσάλωμα* είναι «η διαδικασία μέσω της οποίας ο αεκτζής μαθαίνει να περιμένει τις πιο απίθανες απογοητεύσεις» (Αγραφιώτης: 94-95). Ο αεκτζής συγγραφέας ενός εξαιρετικού αυτοβιογραφικού δοκιμίου που μιλά για τη σχέση του με την ΑΕΚ γραφει χαρακτηριστικά : «Αν είχα σε πραγματικό ατσάλι όσα *ατσαλώματα* έζησα με την ΑΕΚ, τότε *θα είχα τη Χαλυβουργική*» (ό.π)

Λαμία το 1985 πρωταγωνίστησαν σε συντριβές της ΑΕΚ, πολύ βαθιά χαραγμένες στο αεκτζήδικο μνημονικό. Οι παλαιότεροι θυμούνται και την Καλαμαριά, την Παναχαϊκή, τη Χαλκίδα, τον Αστέρα, αποκλεισμούς που στενοχώρησαν τους αεκτζήδες σε παλαιότερες δεκαετίες.

Δέκα περίπου είναι αυτοί οι αποκλεισμοί στα 100 χρόνια Ιστορίας της ομάδας. Ένας κάθε δέκα χρόνια δηλαδή, ενώ η ΑΕΚ παραδοσιακά θεωρείται *ομάδα Κυπέλλου*, ήτοι μια ομάδα που ιστορικά έχει στο Κύπελλο καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με το πρωτάθλημα. Παρόλα αυτά, οι αεκτζήδες θεωρούν πως μπορεί να αποκλειστούν από ομάδες πολύ μικρότερες σε σχέση με τη δυναμικότητα της ΑΕΚ. Πριν από κάθε τέτοιο ματς, υπάρχει ο φόβος «μην ξαναπάθουμε ό,τι είχαμε πάθει με τη Λαμία ή τη Μηχανιώνα». Σαν αυτό να συνέβαινε πάντα.

Όπως επίσης, σαν να συνέβαινε από πάντα, οι οπαδοί της ΑΕΚ θεωρούν πως, όταν η ομάδα αγωνίζεται Μεγάλη Τετάρτη, κατά πάσα πιθανότητα θα χάσει. Οι αεκτζήδες αισθάνονται τη Μεγάλη Τετάρτη ως *καταραμένη μέρα*, ως μια μέρα όπου η ΑΕΚ *δεν πρέπει να παίζει καν*. Ανέκαθεν, και πάλι μέσα από γενικεύσεις και μνημονική «μαστορική», υπήρχε η αίσθηση ότι *στην ΑΕΚ δεν ταιριάζουν οι γιορτές*. Πως όταν παίζει σε περίοδο γιορτών, Χριστουγέννων ή Πάσχα, συνήθως ή σχεδόν πάντα χάνει. Μιλώ για «αίσθηση» διότι κάτι τέτοιο μάλλον δεν ισχύει στην πραγματικότητα, αλλά εδώ δεν είναι αυτό το διακύβευμα. Πολύ σκληρές ήττες έλαβαν χώρα Μεγάλη Τετάρτη και πλήγωσαν βαθιά τους αεκτζήδες, κι έτσι έχει απλωθεί μια βαριά σκιά πάνω από τη συγκεκριμένη ημέρα.

Τη Μεγάλη Τετάρτη του 1995 η ΑΕΚ έχασε με πολύ περιπετειώδη τρόπο από τον Παναθηναϊκό στον Τελικό Κυπέλλου. Οι αεκτζήδες θυμούνται ως *πολύ στενάχωρη* εκείνη τη βραδιά στο ΟΑΚΑ – τη βίωσαν *με πολύ μεγάλη πίκρα*. Δεύτερη συνεχόμενη χρονιά έχανε από τον μεγάλο της αντίπαλο εκείνης της περιόδου, και μάλιστα σε έναν Τελικό Κυπέλλου. Από όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο παρήχθη Λόγος, και μάλιστα πολύ μεγάλης έκτασης και έντασης, στο επίκεντρο του οποίου βρισκόταν το γεγονός ότι η μέρα του Τελικού ήταν Μεγάλη Τετάρτη.

Ομολογουμένως κάπως αυθαίρετα, αλλά πολύ επίμονα και στοχευμένα, η Μεγάλη Τετάρτη έγινε, αν όχι *καταραμένη,* οπωσδήποτε *μοιραία* μέρα για τους αεκτζήδες. Κι αν η μοίρα δεν υπάρχει ως τέτοια, υπάρχει όμως με έναν τρόπο μέσω της μνήμης, της ανασημασιοδότησης γεγονότων του παρελθόντος, και με μια επιλεκτική και εκ των υστέρων ανάκληση της Ιστορίας. Η οποία Ιστορία παρεμπιπτόντως έφερε την ΑΕΚ την

επόμενη χρονιά, το 1996, να ξαναπαίζει με τον Παναθηναϊκό, αυτή τη φορά έναν «τελικό» πρωταθλήματος. Όποιος κέρδιζε θα έπαιρνε το πρωτάθλημα. Η μέρα διεξαγωγής του ματς ήταν Μεγάλη Τετάρτη.

«Όλοι οι αεκτζήδες πήγαμε στο γήπεδο εκείνη τη Μεγάλη Τετάρτη σχεδόν σίγουροι ότι θα χάσουμε. Οι πίκρες από τις δύο προηγούμενες χρονιές ήταν πολύ έντονες και οι μνήμες πολύ νωπές.. Θυμάμαι τις εφημερίδες, θυμάμαι τις ραδιοφωνικές εκπομπές, θυμάμαι τις συζητήσεις που κάναμε μεταξύ μας όλη την εβδομάδα… Θυμάμαι πόσο είχαμε στεναχωρηθεί που το ματς θα γινόταν Μεγάλη Τετάρτη… Τελικά χάσαμε στο τέλος, με τη μοναδική κεφαλιά που έβαλε σε όλη την καριέρα του ο κοντοπίθαρος ο Μπορέλι».

«Όλο το γήπεδο έβραζε πριν τον αγώνα. Είχαμε πολύ μεγάλο πάθος και λαχτάρα για αυτό το ματς. Όποιος κέρδιζε θα ήταν πρωταθλητής. Τραγουδάγαμε συνέχεια στην κερκίδα και με όλη μας τη δύναμη – όλοι φύγαμε βραχνιασμένοι… η κερκίδα ήταν ασταμάτητη… Όμως, κάτω από τα συνθήματα και κάτω από τα τραγούδια, υπήρχε ένας ψίθυρος κι ένα μουρμουρητό. Το μουρμουρητό έλεγε πως σίγουρα θα μας αδικήσει ο διαιτητής και πως σίγουρα θα χάσουμε γιατί ήταν Μεγάλη Τετάρτη. Οι φόβοι μας δικαιώθηκαν στο τέλος. Η Μεγάλη Τετάρτη είναι διαολεμένη μέρα… Μεγάλη Τετάρτη ο Χριστός εχάθη, και χάθηκαν μαζί του πρωταθλήματα και Κύπελλα».

«Το λέγαμε όλη την εβδομάδα. Το λέγαμε στο τρένο για το ΟΑΚΑ, το λέγαμε από το πρώτο λεπτό του αγώνα… το έβλεπα μπροστά μου ότι θα έρθει και ήρθε στο 80’ λεπτό. Φάγαμε το γκολ κι έσβησαν όλα». (Αφηγήσεις-ενθυμήσεις αεκτζήδων από εκείνο το μοιραίο ματς)

«Η μνήμη της κοινωνίας για τον εαυτό της είναι ενσωματωμένη μάλλον, παρά γραμμένη» (Hastrup: 352). Στο εσωτερικό της αεκτζήδικης κοινότητας στα τέλη της δεκαετίας του ’90 παραγόταν ένας Λόγος με πολύ έντονο συναισθηματικό φορτίο γύρω από τη Μεγάλη Τετάρτη. Έκτοτε, η ΑΕΚ γνωρίζει την ήττα σε πολύ σημαντικά ντέρμπι που διεξάγονται Μεγάλη Τετάρτη –όπως με τον ΠΑΟΚ το 2003, τον Παναθηναϊκό το 2004, τον Ολυμπιακό το 2005–, αλλά και βιώνει τον υποβιβασμό της ομάδας μπάσκετ στη Β’ Εθνική για πρώτη φορά στην Ιστορία της. Η έννοια του «μαστορέματος», αλλά και το παιχνίδι ανάμεσα στη μνήμη και τη λήθη, συγκροτούν με κινηματογραφικό τρόπο αυτή την ιδιαίτερη ιστορία της Μεγάλη Τετάρτης. Βοηθάει και το μοντάζ της λήθης, φυσικά, το οποίο κόβει σκηνές που δεν ταιριάζουν στο σενάριο.

Ένα τραυματογενές ή αρνητικό συμβάν συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα. Τα συναισθήματα σαν κρίκοι ενώνουν ατομικό με συλλογικό κι έτσι αυτό το συμβάν μπορεί να μιλά για την κοινότητα ή για την κοινωνία. Το τραυματογενές ή αρνητικό συμβάν έχει κεντρική σημασία για τους αεκτζήδες, αφού η κοινότητα μέσα από αυτό *θεσπίζει και θεσπίζεται όχι γενικά και αφηρημένα αλλά ως συγκεκριμένη κοινότητα.* Η αλληλουχία αυτών των κρίκων-συμβάντων και των συναισθημάτων που πάντα εξετάζουμε από κοινού συνεπάγεται *συνειδητοποίηση μιας θέσης*. Το νόημα της «τραυματικής» εμπειρίας κατασκευάζεται εκ των υστέρων, ενώ τα γεγονότα που σε μια κοινότητα ή κοινωνία θα αποτελούσαν τραύματα *σε μιαν άλλη δεν αφήνουν ιδιαίτερα ίχνη* (Δεμερτζής: 139-143). Η εμμονή και έμφαση στα αρνητικά γεγονότα, αυτά που τελικά *συγκρατεί* η μνήμη, *συγκροτεί* το ύφος και τον τρόπο του «αεκτζήδειν». Το τι είναι άξιο να μνημονευθεί για την κοινότητα συμπεριλαμβάνει και όλα αυτά τα αρνητικά γεγονότα και συναισθήματα.

Ακόμη κι αν ήταν δυνατά, μια πιο αισιόδοξη ματιά ή ένα «ουδέτερο» και «ψύχραιμο» βλέμμα στο παρελθόν δεν θα ήταν ο τρόπος με τον οποίο συναισθάνεται τα πράγματα ο αεκτζής. Και ένα τέτοιο, αισιόδοξο «αεκτζήδειν» δεν θα διέφερε σε τίποτα από τον τρόπο με τον οποίο συναισθάνονται τα πράγματα οι οπαδοί άλλων, κυρίως μεγάλων, ομάδων. Πολλοί θεωρητικοί στους οποίους θα αναφερθούμε στο έκτο κεφάλαιο όπως ο Byung-Chul Han (2017) η Lauren Berlant (2011) μιλούν για τη σημερινή εποχή ως μια εποχή θετικότητας. Η οικοιοποίηση από τους αεκτζήδες αυτής της θλιμμένη και απαισιόδοξη προ-διάθεσης συμφωνεί με το δικό τους μότο «είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ» και το παραγόμενο από αυτήν πλεόνασμα υποκειμενικότητας. Κι όταν γίνεται η «έκπληξη» και η ΑΕΚ κερδίζει σε ένα κρίσιμο ματς, τότε η απόσταση που έχει διανυθεί είναι ακόμα μεγαλύτερη, όπως και η χαρά και ευτυχία που αυτή συνεπάγεται. Έτσι κάπως δημιουργείται αυτό που οι αεκτζήδες λένε για την ομάδα τους, ότι *η ΑΕΚ είναι ομάδα υψηλών συγκινήσεων*, προβάλλοντας, τη ζωή που θα ήθελαν να ζούνε. Για να επιστρέψουμε στον Παμούκ, οι απώλειες πολύ σημαντικών αγώνων τις Μεγάλες Τετάρτες δημιούργησαν μια θλίψη την οποία οι αεκτζήδες οικειοποιήθηκαν· και η θλίψη αυτή, με το πέρασμα του χρόνου, έγινε η αιτία νέων απωλειών. Ο παραγόμενος Λόγος των αεκτζήδων γύρω από τη Μεγάλη Τετάρτη φόρτισε συναισθηματικά τόσο τους ίδιους τους αεκτζήδες όσο και την όλη ατμόσφαιρα των κρίσιμων αγώνων που έπαιξε τα τελευταία χρόνια η ομάδα. Σχεδόν όλους η ΑΕΚ τους έχασε, αλλά η ιστορία που τελικά, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, δημιουργήθηκε είναι μια ιστορία από την οποία οι αεκτζήδες «έλκονται». Κι

επειδή *οι ευτυχισμένες οικογένειες δεν γεννούν ωραίες ιστορίες*,[123] μια ιστορία θλίψης καμιά φορά είναι προτιμότερη από το να μην υπάρχει καθόλου ιστορία. Ειδικά για τους αεκτζήδες που αγάπησαν την ομάδα τους ακριβώς λόγω της ιστορίας της.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : «ΑΕΚ, ο Συνασπισμός του Ποδοσφαίρου»[124]. Πολιτική της μνήμης και ανάμνηση πολιτικής ταυτότητας.

«Αριστερίζω, γι' αυτό είμαι ΑΕΚ».
(Ντέμης Νικολαΐδης)[125]

«Καθαρό είναι το "είμαι αριστερός". Το "αριστερίζω" είναι πολύ κοντά και στο "αλληθωρίζω"».
(Φίλος αεκτζής που δραστηριοποιείται στην ΑΝΤΑΡΣΥΑ[126])σχολιάζοντας το «αριστερίζω» του Ντέμη)

97 χρόνια ΑΕΚ.
Οι πρόσφυγες, που έχτιζαν νύχτα το γήπεδο για να μην τους κλέψουν την έκταση.
Η ομάδα της δεκαετίας του 1930, καμάρι κάθε πρόσφυγα που πάλευε να στήσει τη ζωή του στα πόδια της.
Ο Κοντούλης, που εκτελείται στην προσπάθειά του να αποδράσει από τους Ναζί.
Η ΑΕΚ, που παίζει φιλικό με αντάρτες στα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδας.
Η ιδιόμορφη αθλητική εξορία της δεκαετίας του 1950 από το μετεμφυλιακό κράτος.
Το πρωτάθλημα του 1964, με τα δάκρυα όλων όσων έτρωγαν «βρόμικο» ψωμί, προσφύγων και ντόπιων.
Το ευρωπαϊκό τού 1968 και ο Αμερικάνος από την Κοκκινιά, που η Χούντα ήθελε να του κόψει το μπάσκετ.
Η ποδοσφαιρική ΑΕΚ της Ευρώπης με λίπασμα τις αξίες και την καταγωγή της.
Η αλληλεγγύη στους πρόσφυγες της Υπατίας στην Πατησίων.
Η αλληλεγγύη στους Παλαιστίνιους αδελφούς μας.
Το ταξίδι στη Σερβία ενάντια στους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ και των Ευρωπαίων φίλων του.
Η 9-11, που δεν ανέχεται αστυνομία στα πόδια της.
Τα κιτρινόμαυρα κασκόλ στο δρόμο ενάντια στη δολοφονία Γρηγορόπουλου.

[123] Έτσι υποδέχονταν οι ραδιοφωνικοί παραγωγοί του Sport FM Πανούτσος και Καρπετόπουλος τον δημοσιογράφο που έκανε το ρεπορτάζ της ΑΕΚ Βασίλη Σαμπράκο όταν έβγαινε στον αέρα μετά τα ρεπορτάζ για τον Ολυμπιακό και τον Παναθηναϊκό.
[124] http://krisseis.blogspot.com/2016/06/blog-post_446.html
[125] http://krisseis.blogspot.com/2016/06/blog-post_446.html
[126] Αντικαπιταλιστική Αριστερή Συνεργασία για την Ανατροπή (ΑΝΤ.ΑΡ.ΣΥ.Α.): Ελληνικός πολιτικός σχηματισμός που εντάσσεται στην Ακροαριστερά. Αυτοπροσδιορίζεται ως κίνημα που ανήκει στον χώρο της αντικαπιταλιστικής/κομμουνιστικής Αριστεράς και ως Μέτωπο της αντικαπιταλιστικής, επαναστατικής, κομμουνιστικής Αριστεράς και της ριζοσπαστικής Οικολογίας. ΜΜΕ και πολιτικοί φορείς τοποθετούν την ΑΝΤ.ΑΡ.ΣΥ.Α. στον χώρο της άκρας Αριστεράς (από *Wikipedia*).

Αλλά και τόσα άλλα που θα μπορούσε κανείς να προσθέσει.
97 χρόνια με διακρίσεις, με τίτλους. Αλλά πάνω από όλα με αξίες, με ήθος, που καθιστούσαν απόβλητους όσους τα παραβίαζαν.
Η ΑΕΚ των ονείρων, των χαμόγελων και των δακρύων μας, των αγώνων μας, έρχεται από πολύ μακριά. Σε ένα ατελείωτο μέλλον, δικό της μέλλον.
Τα 97 χρόνια είναι η αρχή.
ΑΕΚ για πάντα.

(Ανάρτηση στο Facebook της ομάδας «Σπύρος Κοντούλης»[127] στις 13 Απριλίου του 2021 για τα ενενηκοστά έβδομα γενέθλια της ομάδας).

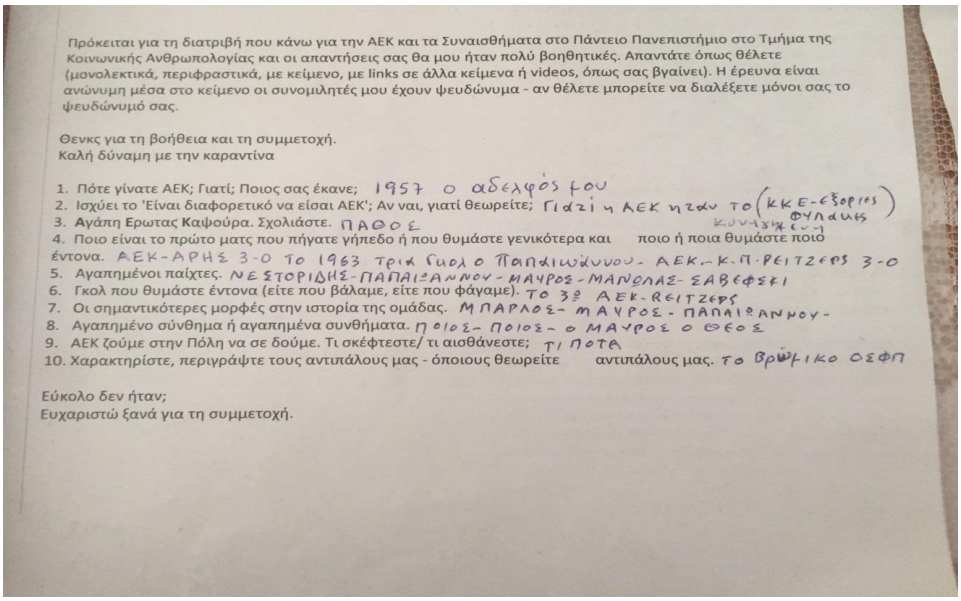
Το παραπάνω κείμενο προσπαθεί να αφηγηθεί σε λίγες γραμμές την 97χρονη Ιστορία του συλλόγου. Στρέφει τη μνήμη σε πολύ συγκεκριμένες στιγμές του παρελθόντος. Μιλά για την ΑΕΚ των φτωχών προσφύγων που τα βρήκαν δύσκολα, την ΑΕΚ του Σπύρου Κοντούλη που εκτέλεσαν οι Ναζί, τα μυστικά φιλικά με τις ομάδες των αντιστασιακών του ΕΑΜ, την ποδοσφαιρική «εξορία» της ομάδας από τις δεξιές κυβερνήσεις του ’50 αλλά και αργότερα από τη στρατιωτική Χούντα του ’67, την αλληλεγγύη της ομάδας και των οπαδών στους Σέρβους όταν τους βομβάρδιζε το ΝΑΤΟ το 1999, τη συμμετοχή των αεκτζήδων στους αγώνες υπέρ των Κούρδων, των Παλαιστινίων και των Προσφύγων, αλλά και τη συμμετοχή τους στην εξέγερση της νεολαίας το 2008. Γραμμικά και ως ένα συνεχές, το κείμενο ταυτίζει την ΑΕΚ με αριστερές ιδεολογίες και αριστερούς αγώνες. Μέσω συνεχόμενων χρονικών σημείων, η ταύτιση αυτή φαντάζει συνεχής υπακούοντας σε μια *«πειθαρχεία της συνέχειας»* (Αθανασίου 2003).

Αυτή είναι μια ενότητα που δεν θα εξαντλήσει τη σχέση της ΑΕΚ με την έννοια του πολιτικού γενικότερα, αλλά που θέλει να επισημάνει και να εξετάσει τη γενεαλογία μιας συσχέτισης που συχνά γίνεται ταύτιση – αυτήν της ΑΕΚ με την Αριστερά. Λέγοντας *Αριστερά* στο εξής, θα εννοούμε έναν αρκετά ευρύ πολιτικό χώρο: την κεντροαριστερά, τις σοσιαλιστικές θέσεις, τις κομμουνιστικές σε όλες τις εκδοχές του κομμουνισμού· θα εννοούμε τους «αριστεριστές» και ανθρώπους που πολιτικά στηρίζουν την άμεση δημοκρατία, την «άκρα αριστερά», την παράδοση της Αυτονομίας, την αναρχία και τον αντιεξουσιαστικό χώρο. Η ΑΕΚ έχει ταυτιστεί λοιπόν με αυτόν τον πολύ ευρύ πολιτικό χώρο της Αριστεράς και της κεντροαριστεράς. Ανέκαθεν την αποκαλούσαν «Συνασπισμό του ποδοσφαίρου» και έχει ενδιαφέρον να δούμε πώς η μνήμη εμπλέκεται στις διαδικασίες που δημιούργησαν αυτήν τη συσχέτιση.

[127] Ομάδα οπαδών της ΑΕΚ με αριστερές πολιτικές θέσεις που προβάλει κυρίως τον αντιφασισμό.

Κατά την περίοδο της πρώτης καραντίνας, διακίνησα ένα ερωτηματολόγιο σε εκατοντάδες αεκτζήδες, όπου τους ζητούσα να απαντήσουν σε κάποιες ανοιχτές ερωτήσεις. Μία από αυτές ήταν η εξής: «Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ;». Ένα πολύ μεγάλο κομμάτι των απαντήσεων είχε να κάνει με το ότι το να υποστηρίζεις την ΑΕΚ είναι σαν να υποστηρίζεις το δίκιο και το δίκαιο του αδύναμου και του κατατρεγμένου. Το δίκιο του αδικημένου και το δίκαιο του φτωχού. Ταύτιζαν την ΑΕΚ με την Αριστερά, μιλούσαν για ξερονήσια: «Μεγαλώσαμε με ιστορίες από τα ξερονήσια, τι άλλο θα μπορούσαμε να γίνουμε;». Απαντούσαν πως *η ΑΕΚ είναι η Αριστερά του ποδοσφαίρου* και θυμάμαι που κι εγώ μεγάλωσα ακούγοντας γύρω μου πως η ΑΕΚ είναι ο Συνασπισμός του ποδοσφαίρου. Οι απαντώντες έφερναν παραδείγματα αλληλεγγύης της κερκίδας σε πολιτικούς αγώνες και αιτήματα. Συχνά επιλεκτικά, όπως το εναρκτήριο της ενότητας κείμενο, σταχυολογούσαν γεγονότα του παρελθόντος για να θυμίσουν έτσι αυτή τον πολιτικό χρωματισμό της ομάδας. Ο αυτοπροσδιορισμός αυτός έχει μια σημασία, όχι για να δούμε αν ισχύει ή όχι στην πραγματικότητα, αλλά γιατί η μνήμη και οι πολιτικές της ενθύμησης σε κάθε πλευρά της ζωής μας διαπλέκονται με τον αυτοπροσδιορισμό μας και με το πώς σταθμίζουμε τη θέση μας κάθε φορά. Από αυτήν τη στάθμιση και αυτόν τον αυτοπροσδιορισμό εκκινούν διαδικασίες δράσης στο παρόν και στο μέλλον.

Μιλώντας για τη σχέση Ψυχανάλυσης και Αριστεράς ο Γιάννης Σταυρακάκης σχολιάζει πως «Η Αριστερά, συλλαμβάνοντας τον εαυτό της ως επαναστατικό κίνημα, θεωρούσε σε μεγάλο βαθμό το υποκείμενο δεδομένο» (Σταυρακάκης, Πλουμπίδης, Τζαβάρας 2007: 17). Οι οπαδοί της ΑΕΚ αντίστοιχα ταυτιζόμενοι με την Αριστερά κι ένα «Επαναστατικό» υποκείμενο, άσχετα αν αυτό τελικά ισχύει ή δεν ισχύει, αυτή η θέση εξ' αρχής κατανοεί ως δεδομένη την ύπαρξη αυτού του υποκειμένου και αυτό μια συγκροτητική λειτουργία και ένα συγκροτητικό αποτέλεσμα.



Πρόκειται για τη διατριβή που κάνω για την ΑΕΚ και τα Συναισθήματα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στο Τμήμα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και οι απαντήσεις σας θα μου ήταν πολύ βοηθητικές. Απαντάτε όπως θέλετε (μονολεκτικά, περιφραστικά, με κείμενο, με links σε άλλα κείμενα ή videos, όπως σας βγαίνει). Η έρευνα είναι ανώνυμη μέσα στο κείμενο οι συνομιλητές μου έχουν ψευδώνυμα - αν θέλετε μπορείτε να διαλέξετε μόνοι σας το ψευδώνυμό σας.

Θενκς για τη βοήθεια και τη συμμετοχή.
Καλή δύναμη με την καραντίνα

1. Πότε γίνατε ΑΕΚ; Γιατί; Ποιος σας έκανε; 1957 ο αδελφός του
2. Ισχύει το 'Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ'; Αν ναι, γιατί θεωρείτε; Γιατί η ΑΕΚ ήταν το (ΚΚΕ-εξορίες φυλακές κυνηγημένη)
3. Αγάπη Ερωτας Καψούρα. Σχολιάστε. ΠΑΘΟΣ
4. Ποιο είναι το πρώτο ματς που πήγατε γήπεδο ή που θυμάστε γενικότερα και ποιο ή ποια θυμάστε ποιο έντονα. ΑΕΚ-ΑΡΗΣ 3-0 το 1963 τρία γκολ ο Παπαϊωάννου- ΑΕΚ-Κ.Π.Ρειτζερς 3-0
5. Αγαπημένοι παίχτες. ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ-ΜΑΥΡΟΣ-ΜΑΝΩΛΑΣ-ΣΑΒΕΦΣΚΙ
6. Γκολ που θυμάστε έντονα (είτε που βάλαμε, είτε που φάγαμε). το 3ο ΑΕΚ-Ρειτζερς
7. Οι σημαντικότερες μορφές στην ιστορία της ομάδας. ΜΠΑΡΛΟΣ-ΜΑΥΡΟΣ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ-
8. Αγαπημένο σύνθημα ή αγαπημένα συνθήματα. ποιος-ποιος-ο ΜΑΥΡΟΣ ο ΘΕΟΣ
9. ΑΕΚ ζούμε στην Πόλη να σε δούμε. Τι σκέφτεστε/ τι αισθάνεστε; ΤΙ ΠΟΤΕ
10. Χαρακτηρίστε, περιγράψτε τους αντιπάλους μας - όποιους θεωρείτε αντιπάλους μας. το βρώμικο ΟΣΦΠ

Εύκολο δεν ήταν;
Ευχαριστώ ξανά για τη συμμετοχή.

(Δέκα ερωτήσεις που έστειλα με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο πολύ μαζικά σε αεκτζήδες τον καιρό της πρώτης καραντίνας. Κάποιοι εκτύπωσαν το mail και το διακίνησαν και χέρι με χέρι σε ηλικιωμένους ανθρώπους που δεν έχουν καλή σχέση με την τεχνολογία. Μου έστειλαν χειρόγραφα τις απαντήσεις, όπως ο κύριος Μιχάλης, στα 75 του σήμερα, που μας λέει ότι είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ γιατί «η ΑΕΚ ήταν πάντα κυνηγημένη, σαν το ΚΚΕ, που συνδέθηκε με εξορίες και φυλακές». Αυτήν τη συσχέτιση ΑΕΚ και Αριστεράς και τη γενεαλογία από την οποία έχει προκύψει προσπαθούμε να φωτίσουμε σε αυτή την ενότητα).

Η αλήθεια είναι ότι στις πολύ λίγες στατιστικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί,[128] αυτή η ταύτιση είναι πολύ μικρότερη στατιστικά από την αίσθηση που υπάρχει στους ανθρώπους, γι' αυτό σε κάθε περίπτωση έχει πολύ ενδιαφέρον να δούμε αυτό το «στερεότυπο» και τις συναισθηματικές αφετηρίες και εκβολές του. Επίσης, κατά τη γνώμη μου, έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η κοινότητα των αεκτζήδων παράγει έναν πολύ έντονο Λόγο γύρω από αυτή τη συσχέτιση/ταύτιση. Περισσότερο από οποιουσδήποτε άλλους οπαδούς στον ελλαδικό χώρο, δημιουργούν μια ένταση γύρω από αυτή την πολιτικοποίηση. Τέλος, υπάρχει η αίσθηση ότι η συσχέτιση ή και ταύτιση της ΑΕΚ με την Αριστερά λαμβάνει χώρα διαχρονικά από την ίδρυση της ομάδας και πως φτάνει μέχρι τις μέρες μας, οπότε και έχει γίνει εντονότερη.

Οι πρόσφυγες της δεκαετίας του '20, όπως είπαμε και στην προηγούμενη ενότητα, ήταν σε καθολικό ποσοστό βενιζελικοί. Στις προσφυγικές περιοχές (Βύρωνας, Καισαριανή, Κοκκινιά, Νέα Ιωνία), το κόμμα του Βενιζέλου κατέγραφε ποσοστά που πλησίαζαν το 100%,

[128] Για αναλυτική παρουσίαση όλων των σημαντικών στατιστικών ερευνών σε σχέση με τους οπαδούς βλ. Κυπριανός - Χουμεριανός (2009).

ενώ θα πρέπει να θυμηθούμε πως ένας εκ των ιδρυτών της ΑΕΚ το 1924 ήταν ο Κωνσταντίνος Σπανούδης, βουλευτής του Κόμματος των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου. Τη δεκαετία του ’30, ο προσφυγικός πληθυσμός συνειδητοποίησε οριστικά πως δεν θα επέστρεφε στις πατρίδες του και πως θα έμενε για πάντα στον ελλαδικό χώρο. Αυτό συνέβη κυρίως με το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας το ’31, το οποίο διευθετούσε όλες τις εκκρεμότητες με τις περιουσίες των προσφύγων ένθεν και ένθεν. Πλέον οι περιουσίες δεν θα μπορούσαν να διεκδικηθούν. Ο Βενιζέλος, ηττημένος σε πολλαπλά επίπεδα και έχοντας απογοητεύσει τους πρόσφυγες, αποσύρθηκε από την πολιτική έναν χρόνο μετά το Σύμφωνο. Αυτή η απογοήτευση ώθησε κάποιους σχετικά λίγους να μετακινηθούν προς το Λαϊκό Κόμμα (πρώην φιλομοναρχικό), όμως η κύρια και εκτενής μετακίνησή τους έγινε προς το ΚΚΕ. Οι πρόσφυγες πλέον, μέσα σε ένα περιβάλλον *οικονομικών διεκδικήσεων* (αφού η χώρα είχε πτωχεύσει το 1932), διεκδικούσαν και την ισότιμη παρουσία τους σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες τόσο στο οικονομικό όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.[129]

Αυτή η πολιτική μετακίνηση των προσφύγων προς την Αριστερά συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες και φτάνει μέχρι και σήμερα. Στους προσφυγικούς δήμους, τα κόμματα της Αριστεράς πετυχαίνουν ακόμα και σήμερα πολύ υψηλά ποσοστά, και σε πάρα πολλές περιπτώσεις είναι η πρώτη δύναμη. Σε ό,τι αφορά αυτή την ενότητα, θα πρέπει να συγκρατήσουμε ότι αυτή η αριστερόστροφη (τόσο προς τα κεντροαριστερά όσο και προς το ΚΚΕ) πολιτική μετακίνηση συντηρεί για δεκαετίες μια μορφή διαμαρτυρίας προς το ελληνικό κράτος, η οποία έλκει την καταγωγή της από εκείνη την εποχή.

Αεκτζήδες με προσφυγική καταγωγή με τους οποίους συνομιλήσαμε, από τη Νέα Φιλαδέλφεια, την Κοκκινιά, τη Νέα Ιωνία, την Καισαριανή, τους Αμπελόκηπους, τα Σούρμενα και άλλες πολλές περιοχές, ήταν όλοι σχεδόν Αριστεροί. Οι περισσότεροι ψήφιζαν ΚΚΕ και έφεραν έντονη αυτή τη δυσπιστία απέναντι στο ελληνικό κράτος. Επίσης, υποστήριζαν θερμά τις πολιτισμικές καταβολές τους, μιλούσαν με περηφάνια γι’ αυτές τοποθετώντας τες ως ένα όριο όχι μόνο πολιτισμικό αλλά και ψυχικό.

Η *μνήμη - δια-μαρτυρία* που συντηρήθηκε στις προσφυγικές κοινότητες προσέλαβε πολύ μεγάλη ώθηση από τη συμμετοχή των προσφύγων στο ΕΑΜ. Στις οικογένειες

[129] Βλ. Κατσάπης Κωνσταντίνος, «Πολιτική Συμπεριφορά των Προσφύγων στην Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο», 2002, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Μ. Ασία (URL: http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5879).

προσφύγων-αεκτζήδων υπήρχε πάντα και μια παράλληλη ιστορία συμμετοχής κάποιου συγγενούς στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο, η οποία κρατούσε πολύ ζεστή την κριτική στάση, θέση και θέαση απέναντι στο ελληνικό κράτος και σε αυτό που ονομάζουμε εθνικό κορμό. Ελληνικό κράτος και εθνικός κορμός ταυτίστηκαν τις επόμενες δεκαετίες με δεξιές/συντηρητικές πολιτικές ιδεολογίες. Έτσι, οι πρόσφυγες ταυτίστηκαν, εκτός των άλλων, με μια καχυποψία, δυσπιστία και διαμαρτυρία απέναντι στο ελληνικό κράτος. Το ίδιο, όπως είδαμε, και η κοινότητα των αεκτζήδων.

«Ιστορικοί υποστηρίζουν ότι ο θάνατος του Βενιζέλου αποτελεί σημαντική καμπή στη σχέση των προσφύγων με τον βενιζελισμό και την Αριστερά, καθώς σηματοδοτεί τη μετατόπισή τους στα αριστερά του πολιτικού συστήματος… Επίσης γύρω στο 1936 αρχίζει η διαμόρφωση του "αντιδεξιού μπλοκ" στην Ελλάδα, βασικό συστατικό του οποίου αποτελούν οι πρόσφυγες, όπως προκύπτει από την ψήφο του» (Κατσάπης, υποσημείωση 56). Οι επόμενες δεκαετίες διατηρούν μια παράδοση Κέντρου και Αριστεράς και μια ιδιαίτερη αγάπη για το ΚΚΕ που τη συναντάμε στις προσφυγικές περιοχές μέχρι και σήμερα, τρεις-τέσσερις γενιές μετά.

Όλη αυτή η παράδοση βρίσκεται στον πυρήνα τού πώς δημιουργήθηκε η συσχέτιση ΑΕΚ και Αριστεράς, η οποία υπάρχει ευρύτερα ως αίσθηση στους ανθρώπους που ασχολούνται με το ποδόσφαιρο· ότι δηλαδή η ΑΕΚ είναι μια ομάδα με αριστερές πολιτικές καταβολές. Το κείμενο που παρέθεσα στην αρχή της ενότητας είναι πολύ ενδεικτικό αυτής της αίσθησης, στον πυρήνα της οποίας υπάρχει η μνήμη, οι πολιτικές της και ο τρόπος με τον οποίο οι αεκτζήδες θυμούνται και θυμίζουν το παρελθόν της ομάδας. Ο Κοντούλης και η εκτέλεσή του από τους Ναζί, καθώς και το φιλικό παιχνίδι της ΑΕΚ με τους αντάρτες στα βουνά συγκροτούν *«μύθους» που μνημονεύονται και δημιουργούν το περιβάλλον να υποδεχτούν κι άλλους παρόμοιους «μύθους»* (Misztal : 160). Μια ζωγραφιά με τον Δικέφαλο που βρέθηκε στα κρατητήρια της Γκεστάπο στην οδό Μπουμπουλίνας «προσεδαφίστηκε» στο *μνημονικό έδαφος* που είχε δημιουργήσει η ιστορία του Κοντούλη του ΚΚΕ και του ΕΑΜ.



(Τα υπόγεια του κτηρίου της Εθνικής Ασφαλιστικής, το οποίο επιτάχθηκε από τις κατοχικές δυνάμεις και στέγασε την Kommandatur, είναι από τους λίγους χώρους όπου η Ιστορία έχει μείνει «ζωντανή», σαν να έχει σταματήσει ο χρόνος. Λειτούργησαν στην Κατοχή ως κρατητήρια όπου οι συλληφθέντες παρέμεναν συνήθως από μία έως τριάντα ημέρες, πριν μεταφερθούν σε γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, στις φυλακές Αβέρωφ, στην Καισαριανή, στο Χαϊδάρι και αλλού).[130]

Από τη δεκαετία του ’50 και μετά, η ΑΕΚ έγινε πλέον σημείο αναφοράς, όχι μόνο για τους πρόσφυγες αλλά και για πάρα πολλούς γηγενείς. Εκεί συναντάμε την αλληλοδιαπλοκή *κοινωνικού και ποδοσφαιρικού υποφέρειν,* για το οποίο επίσης μιλήσαμε στο κεφάλαιο για το αρχείο και την «ιστοριογραφία». «Η ιδιόμορφη αθλητική εξορία της δεκαετίας του 1950 από το μετεμφυλιακό κράτος», γράφει η ομάδα «Σπύρος Κοντούλης» συμπυκνώνοντας αυτή την αλληλοδιαπλοκή. Αυτή εντείνεται πολύ περισσότερο τις επόμενες δεκαετίες, όταν τις διοικήσεις Παναθηναϊκού και Ολυμπιακού ανέλαβαν ισχυρότατοι οικονομικοί παράγοντες που επηρέαζαν πολύ άμεσα και την πολιτική ζωή στον ελλαδικό χώρο. Κοσκωτάς, Βαρδινογιάννης, Κόκκαλης, Αλαφούζος, Μαρινάκης έγιναν σύμβολα διαπλοκής με τις κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, δημιουργώντας στη σύζευξη πολιτικής και ποδοσφαίρου ένα πλαίσιο στο οποίο η ΑΕΚ είχε τον ρόλο αυτού που *αδικείται* και *διαμαρτύρεται,* κάνοντας ακόμα πιο συμπαγείς τους αρμούς που συμβολικά και ιστορικά συνέδεαν την ΑΕΚ με την Αριστερά. . Ο Levy – Strauss (1977) μιλάει για τη «μαστορική» τέχνη της μνήμης (bricolage) Μια διαδικασία που συμμετέχει τόσο η μνήμη όσο και η λήθη στην οποία οι

[130] Πηγή: iefimerida.gr - https://www.iefimerida.gr/news/296742/ta-ypogeia-tis-komantatoyr-stin-korai-ta-kelia-ta-vasanistiria-kai-ta-minymata-ton.

κοινωνίες συγκροτούν ιστορίες και παρελθόντα με τεχνικές έμφασης, γενίκευσης, αποσιώπησης και ανάκλησης συμβάντων μ' έναν τρόπο οδηγούν σε μια αίσθηση δομής και με βάση αυτή *αναδιοργάνωση της δημόσιας μνήμης* (Σερεμετάκη, 1997 : 33). Μια μαστορική με υπάρχοντα και διαθέσιμα υλικά (συμβάντα) που εκβάλει σε κάτι που μοιράζονται και διακινούν μεταξύ τους τα μέλη μια κοινωνίας.

Η διαλεκτική μνήμης και λήθης διαδραμάτιζε πάντα κεντρικό και ενεργητικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, και σε αυτήν ακριβώς τη διαλεκτική «σκοντάφτουμε» όταν μελετάμε το πώς οι αεκτζήδες θυμούνται σήμερα την περίοδο της επταετούς Χούντας. Ο Παναθηναϊκός κατέκτησε τρία πρωταθλήματα και δύο Κύπελλα μέσα σε εκείνη την επταετία, όμως το σημαντικότερο γεγονός είναι ότι το 1971 έπαιξε στον Τελικό του Κυπέλλου Πρωταθλητριών Ευρώπης, μετά από πρόκριση με αντίπαλο τον Ερυθρό Αστέρα στον ημιτελικό, νίκη που πολλοί θεωρούν πως μεθοδεύθηκε από τους Συνταγματάρχες. Οι αεκτζήδες (όπως και οι περισσότεροι οπαδοί γενικότερα, η αλήθεια είναι) πιστεύουν ακράδαντα ότι ο Παναθηναϊκός εκείνης της περιόδου *είχε λίγο έως πολύ την εύνοια της Χούντας.*

Υπάρχουν και, όσο περνούν τα χρόνια, έρχονται στην επιφάνεια ολοένα και περισσότερα στοιχεία για το αν και κατά πόσον η Χούντα ευνοούσε τον Παναθηναϊκό. Πολλά στοιχεία συντείνουν σε αυτή την πεποίθηση. Ο Παναθηναϊκός είχε αρκετά πρόσωπα στη διοίκησή του που συνδέονταν με το καθεστώς. αλλά όριο της «πραγματικής εμπειρίας» και της φαντασίωσης εξαιρετικά δυσδιάκριτο (Βιδάλη : 93). Η Χούντα σε κάθε περίπτωση είχε επιδιώξει τον έλεγχο όλων των σωματείων. Αλλού διείσδυσε περισσότερο και αλλού λιγότερο. Σε σχέση με τη μνήμη, έχει πολύ ενδιαφέρον αυτό το εκ των υστέρων «στρογγύλεμα» και «μαστόρεμα» των αφηγήσεων.

Ελάχιστοι αεκτζήδες συζήτησαν ποτέ μαζί μου τη φημολογία ότι η Χούντα είχε προτρέψει τον Λουκά Μπάρλο να γίνει πρόεδρος της ΑΕΚ, καθώς είχε καλές σχέσεις μαζί του.[131] Επίσης, πολύ λίγοι συνομιλητές μου θυμούνταν ότι και η ΑΕΚ κατέκτησε δύο

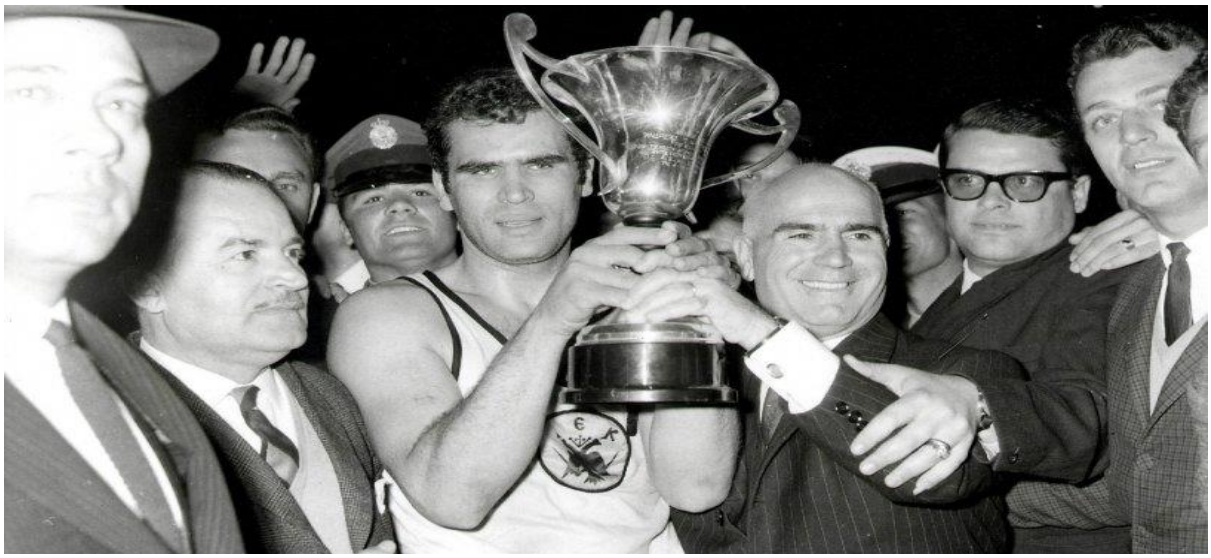
[131] http://www.redsagainsthemachine.gr/articles/131020/loykas-mparlos-o-diorismenos-apo-ti-xoynta: Αυτό είναι ένα site οπαδών του Ολυμπιακού που ασχολείται στενά με ιστορικά θέματα. Τα επιχειρήματα του άρθρου τα συνάντησα σε αμέτρητες συνομιλίες μου με ολυμπιακούς, παναθηναϊκούς, παοκτζήδες και κυρίως πανιώνιους.
Εδώ: http://www.mixanitouxronou.gr/loukas-barlos-o-proedros-ton-ergon-ke-ton-titlon-pou-evale-ipothiki-to-spiti-tou-gia-na-kataskevasti-i-skepasti-molis-katalava-oti-i-tsepi-den-travai-allo-ipevala-tin-paretisi-mou-ke-efiga/ ένα ακόμα άρθρο από το πιο ουδέτερο site *Η Μηχανή του Χρόνου,* που αναφέρει παρόμοια γεγονότα. Διαλέγω ένα σημείο χαρακτηριστικό: ο Μπάρλος είχε γεννηθεί το 1920 στη Θεσσαλονίκη και ήταν ιδιοκτήτης μιας επιχείρησης που αξιοποιούσε κοιτάσματα βωξίτη στον Παρνασσό. Ανέλαβε τα καθήκοντα του προέδρου

πρωταθλήματα και δύο Κύπελλα κατά την Επταετία, και ακόμα λιγότεροι ότι επί Χούντας η μπασκετική ΑΕΚ κατέκτησε το Κυπέλλου Κυπελλούχων Ευρώπης και ελάχιστοι αναρωτήθηκαν γιατί ο μεγάλος και ιστορικός εκείνος τελικός του 1968 διεξήχθη στην Αθήνα και όχι (και) στην Πράγα, ή γιατί δεν έγινε έστω κλήρωση για τον τόπο διεξαγωγής του.[132] Οι τέσσερις αυτοί τίτλοι, όπως και δυο Κύπελλα που πήρε η ΑΕΚ «στα χαρτιά» το 1964 και το 1968 και κάπως δεν ταιριάζουν στην ευρύτερη αφήγηση των αεκτζήδων, σχεδόν αποσιωπούνται. Η Ελένη Παπαγαρουφάλη (2002), στην εθνογραφία της για τους δωρητές και τις δωρήτριες οργάνων, μας προτρέπει να ασχοληθούμε με τη λήθη ως έναν «επιθυμητό κοινωνικό σκοπό» και όχι ως «κοινωνική αμνησία». Να δούμε, δηλαδή, σε όσα οι άνθρωποι και οι κοινωνικές ομάδες ξεχνούν μια εμπρόθετη δράση των υποκειμένων, η οποία έχει ως σκοπό «να μετατρέψει τη συλλογική μνήμη και να "συμμορφώσει" τα άτομα με τη συλλογική εκδοχή της Αλήθειας» (Παπαγαρουφάλη 2002: 319).



ύστερα από προσωπικό τηλεφώνημα του Πρίντζη, ο οποίος ήταν γενικός γραμματέας αθλητισμού επί Χούντας… Ο Πρίντζης, μαζί με έναν ταξίαρχο και έναν αξιωματικό, πίστευαν ότι ο Μπάρλος ήταν το ιδανικό πρόσωπο για την προεδρία της ομάδας... Ο Πρίντζης τον κάλεσε στο γραφείο του και του είπε: «Σας επιστρατεύω για να βοηθήσετε έναν ιστορικό σύλλογο».

[132] Κλήρωση δεν έγινε γιατί η τσεχοσλοβακική ομάδα συμφώνησε να παίξει στο Καλλιμάρμαρο των 80.000 θέσεων με αντάλλαγμα να πάρει τα χρήματα από τις εισπράξεις του αγώνα.



(Στον αγώνα με την Ίντερ το 1971, αεκτζήδες σήκωσαν πανό κατά της Χούντας. Εικόνα πολύ βαθιά χαραγμένη στο μνημονικό της κοινότητας, σε αντίθεση με το γεγονός ότι η ΑΕΚ διέπρεψε στην Ευρώπη σε ποδόσφαιρο και μπάσκετ κατά την περίοδο της Επταετίας. Από κάτω η φωτογραφία του Γιώργου Αμερικάνου, μετά τον μυθικό Τελικό στο Καλλιμάρμαρο, με τους χουντικούς Παττακό και Λαδά – μια φωτογραφία θαμμένη κάτω από το αεκτζήδικο μνημονικό χαλί).

Μια βαθιά εικόνα (Banti 2008) που εγκαθιδρύει ψυχικά τη συσχέτιση της ΑΕΚ με την Αριστερά είναι το ταξίδι της ομάδα για να αγωνιστεί με αντίπαλο τη γιουγκοσλαβική Παρτιζάν στο Βελιγράδι το 1999 εν μέσω των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ[133]. Τότε, η διοίκηση της ΑΕΚ αποφάσισε να ταξιδέψει οδικώς στο Βελιγράδι –δεν υπήρχε άλλος τρόπος να φτάσει εκεί– και να δώσει έναν φιλικό αγώνα με την Παρτιζάν Βελιγραδίου σε μια πόλη που σφυροκοπούνταν από πανίσχυρες αεροπορικές δυνάμεις και ουσιαστικά ήταν αποκλεισμένη. Το πολιτικό πρόταγμα και το συμβολικό μήνυμα της επιλογής αυτής ήταν να σταματήσουν οι βομβαρδισμοί. Όλοι θεωρούσαν ότι το ΝΑΤΟ θα σταματούσε τους βομβαρδισμούς και θα άφηνε τον κόσμο να πάει στο γήπεδο για να παρακολουθήσει έναν ποδοσφαιρικό αγώνα. Εκεί, οι κάτοικοι της πόλης θα είχαν την ευκαιρία να βρεθούν μαζικά σε έναν χώρο και να διαμαρτυρηθούν. Αυτό ήταν και το κεντρικό μήνυμα του αγώνα-ειρηνικής διαμαρτυρίας, ο οποίος γύρω στο 60ό λεπτό του διακόπηκε, αφού οι Σέρβοι οπαδοί εισέβαλαν στο γήπεδο μετατρέποντάς το σε χώρο πολιτικής δια-δήλωσης.

[133] Κατά τη διάρκεια του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου, οι ΝΑΤΟϊκές δυνάμεις βομβάρδιζαν διάφορες περιοχές της σημερινής Σερβίας από τον Μάρτιο μέχρι τον Ιούνιο. Έχει καταγραφεί ως η μεγαλύτερη στρατιωτική επιχείρηση σε ευρωπαϊκό έδαφος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ΝΑΤΟϊκές δυνάμεις στην καρδιά των επιχειρήσεών τους, το Πάσχα του 1999, βομβάρδιζαν και την πόλη του Βελιγραδίου. Χτυπούσαν ραδιοτηλεοπτικά κέντρα, νοσοκομεία, σιδηροδρομικούς σταθμούς, σχολεία, γέφυρες κ.ά., σκοτώνοντας άμαχους Σέρβους και προκαλώντας διεθνή κατακραυγή.

Οι εικόνες των παιχτών της ΑΕΚ να αγωνίζονται σε μια πόλη που εκείνες τις μέρες βομβαρδιζόταν, φορώντας τον «Στόχο» του πολέμου (σήμα κατατεθέν του αγώνα των πολιτών του Βελιγραδίου),[134] έκανε τον γύρο του κόσμου. Στην Ελλάδα, όλο το οδοιπορικό για να φτάσει η ομάδα στο στάδιο, με κάποιους οπαδούς και κάποιους «επίσημους» εκπροσώπους της πολιτείας, με επικεφαλής τον Μανώλη Γλέζο, μεταδιδόταν από την τηλεόραση και τα Μέσα. Το ίδιο και ο αγώνας, ο οποίος καλύφθηκε απευθείας (live), κάνοντας τότε όλο τον κόσμο, τουλάχιστον στον ελλαδικό χώρο, να σταθεί μπροστά στις τηλεοράσεις σπιτιών και καφενείων για να τον παρακολουθήσει.

«Εκείνο το μεσημέρι θυμάμαι πως τα πάντα είχαν σταματήσει στην Πάτρα… όλοι ήταν σπίτια τους ή έμπαιναν σε καφενεία, καφετέριες ή μαγαζιά με τηλεόραση κι έβλεπαν το πούλμαν της ΑΕΚ να διασχίζει το Βελιγράδι, που ήταν παντού ερείπια… και μετά τους παίχτες να μπαίνουν στο γήπεδο καλώντας το ΝΑΤΟ να σταματήσει τους βομβαρδισμούς… και μετά από μια ώρα οι Σέρβοι να διακόπτουν τον αγώνα και να μπαίνουν στο γήπεδο μετατρέποντας τον αγώνα σε διαδήλωση. Πόση περηφάνια νιώθαμε τότε όσοι ήμασταν ΑΕΚ δεν μπορεί να τη νιώσει κανένας οπαδός». Ο Γιωργάκης συγκρίνει το *συναίσθημα της περηφάνιας* με την κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου το 1968 στο Καλλιμάρμαρο, το οποίο είχε ζήσει διά ζώσης ο πατέρας του, φαντάρος τότε στην Αθήνα.



(Η ομάδα της ΑΕΚ μπαίνει στο γήπεδο της Παρτιζάν Βελιγραδίου, σε ένα ματς - πολιτική δια-δήλωση, εν μέσω βομβαρδισμών. Στο κέντρο του πανό ο «Στόχος» τον οποίο φορούσαν και οι παίχτες των δύο ομάδων στις φανέλες τους).

[134] Οι Σέρβοι κρατούσαν στα χέρια τους στόχους και συγκεντρώνονταν σε δημόσιους χώρους δίνοντας το μήνυμα στο ΝΑΤΟ που τους βομβάρδιζε: «Εδώ είμαστε και είμαστε άμαχοι – αν θέλετε, στοχεύστε μας με τα όπλα σας». Στόχους τοποθετούσαν επίσης στα σπίτια και στα μαγαζιά τους. Μετέτρεπαν τον φόβο του θανάτου που ήθελε να τους προκαλέσει το ΝΑΤΟ σε ψυχραιμία απέναντί του. Με στόχους στις φανέλες αγωνίστηκαν και οι παίχτες της ΑΕΚ στον αγώνα με την Παρτιζάν.

Ο Άκης Γαβριηλίδης (2007) , μελετώντας τους αρμούς ενός *ριζοσπαστικού πατριωτισμού,* τοποθετεί στο κέντρο τους μορφές της *αριστερής διανόησης*, οι οποίες, εκτός των άλλων, άρθρωσαν έναν γενικευμένο και γενικευτικό, Λόγο αντι-αμερικανισμού και αντι-σημιτισμού. Το φαινόμενο εντάθηκε μεταπολιτευτικά και καταφέρνει να διαπερνά, με έναν τρόπο, ευρύτερους πολιτικούς και ψυχικούς χώρους. Αγγίζει και εφάπτεται συναισθηματικά σε ένα πολύ ευρύ κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας.

Η κερκίδα της ΑΕΚ εκφραζόταν διαχρονικά και συνεχίζει συχνά να εκφράζεται υπέρ των Παλαιστινίων και των Κούρδων και κατά των Αμερικανών, των Ισραηλινών και του ΝΑΤΟ. Ο αγώνας των Σέρβων κατά του ΝΑΤΟ και των Αμερικανών, η ασυμμετρία του αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αυτός εξελισσόταν, με την καταστροφή μη-πολεμικών στόχων που οδηγούσε στον θάνατο αμάχους Σέρβους, συσπείρωσε τους Έλληνες σχεδόν σε μια καθολική θέ(α)ση υπέρ τους. Ο βομβαρδισμός του Βελιγραδίου ακουμπούσε πολλά και διαφορετικά σημεία της συναισθηματικής οικονομίας των ανθρώπων.

Κάποιοι τόνιζαν ότι οι Σέρβοι ήταν αδελφός λαός, αφού ήταν ομόθρησκοι χριστιανοί ορθόδοξοι. Άλλη πτυχή που τονιζόταν από αρκετό κόσμο υποστήριζε ότι το Βελιγράδι ήταν το τελευταίο κομμουνιστικό σημείο της Ευρώπης. Για τους περισσότερους, όμως, οι Σέρβοι ήταν ο *συμπαθητικός* και *ανίσχυρος* κόντρα σε έναν *εξαιρετικά αντιπαθή ισχυρό* που διαχρονικά ήταν οι Αμερικανοί. Κάπως διττά τουλάχιστον θα πρέπει να δούμε αυτή την οικειότητα και αυτή την ταύτιση, που τελικά κατέστησαν ακόμα βαθύτερο το μνημονικό αποτύπωμα του αγώνα της ΑΕΚ στο βομβαρδιζόμενο Βελιγράδι. Αν εξεταστεί βαθύτερα και προσεκτικότερα εκείνο το ταξίδι της ΑΕΚ στο Βελιγράδι, θα διακρίνουμε αρκετές αντιφάσεις στο πώς αυτό ταυτίστηκε με το ότι η ομάδα ήταν και είναι Αριστερή. Αν δούμε προσεκτικότερα, θα διακρίνουμε στο σημαίνον αρκετή δόση καθαρού *πατριωτισμού* (Αριστερού και Δεξιού): είδαμε και παπάδες να πλαισιώνουν το ταξίδι στο Βελιγράδι, και είδαμε και πολλές ελληνικές και βυζαντινές σημαίες στις κερκίδες. Η μνήμη και η λήθη, όπως είδαμε και στην περίπτωση τού πώς αντιλαμβάνονται οι αεκτζήδες τη σχέση της ομάδας με τη Χούντα, στέκονται ή δεν στέκονται συχνά όπου «βολεύει» συναισθηματικά, και αντίστοιχα αποφεύγονται όταν εικόνες και γεγονότα «ξεβολεύουν» και αμφισβητούν την αφήγηση της κάθε κοινότητας.

Η ομάδα και οι οπαδοί της ΑΕΚ υποστηρίζουν εδώ και δεκαετίες τον αγώνα των Παλαιστινίων. Δεν υπάρχει ματς της ομάδας χωρίς ένα πανό που να υπενθυμίζει αυτόν τον

αγώνα ή έστω χωρίς μία παλαιστινιακή σημαία. Οι ομάδες νέων και εφήβων στο μπάσκετ έχουν δώσει αγώνες το 2016 και το 2018 με τις παλαιστινιακές αντίστοιχες Εθνικές Ομάδες, σπάζοντας ένα άτυπο εμπάργκο που υπάρχει εις βάρος τους σε όλες τις επίσημες διοργανώσεις. Οι παλαιστινιακές ομάδες δεν αναγνωρίζονται ως «Εθνικές Ομάδες» οπότε είχαν ένα ισχυρό συμβολικό μήνυμα αυτοί οι αγώνες της ΑΕΚ.









(Η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης βραβεύει τους οπαδούς της ΑΕΚ και την Original 21 για την πολιτική της στάση στο Παλαιστινιακό).

Ο Νικόλας θυμάται τον αγώνα με τη Χιμπέρνιαν στη Φιλαδέλφεια μία βδομάδα μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001, όταν και είχε δοθεί οδηγία από την UEFA να κρατηθεί ενός λεπτού σιγή για τους νεκρούς στους δίδυμους πύργους, και οι οπαδοί της ΑΕΚ έκαιγαν αμερικανικές σημαίες και φώναζαν «Φονιάδες των λαών, Αμερικάνοι». Όλοι θυμούνται τα συνθήματα «Ο-Ο-Οτσαλάν – Λευτεριά στο Κουρδιστάν» της δεκαετίας του ’90 αλλά και ένα πάντρεμα ποδοσφαίρου και πολιτικής στο ιστορικό «Γαμιέται το ΝΑΤΟ κι ο Πειραιάς» της ίδιας δεκαετίας.

Έχει, κατά τη γνώμη μου, πολύ ενδιαφέρον που οι αεκτζήδες θυμούνται και θυμίζουν έντονα προσωπικότητες που είναι ευρέως γνωστές ως *άνθρωποι της Αριστεράς*. Μιλώντας με συνομιλητές, παρατήρησα πως θυμούνται και θυμίζουν με πολύ μεγάλη ευκολία διάσημους αεκτζήδες που έχουν συνδεθεί, ο καθένας με τον δικό του τρόπο, με τον χώρο της Αριστεράς. Άλλος τον Νίκο Ζαχαριάδη του ΚΚΕ, άλλος τον Μανώλη Γλέζο, τον Δημαρά, τον Φώτη Κουβέλη, τον Φλαμπουράρη, τον Φυντανίδη, τον Στρατούλη, τον Λαφαζάνη, τον κόμικ σκιτσογράφο Στάθη. Αναρχικοί αεκτζήδες θυμούνται τα μέλη της 17 Νοέμβρη Γιωτόπουλο, Κουφοντίνα και τους αδελφούς Ξηρούς. Κανείς δεν θυμήθηκε τον Πάνο Καμμένο των Ανεξάρτητων Ελλήνων. Αντίστοιχα, το παιχνίδισμα και η διαλεκτική μνήμης και λήθης ήταν έκδηλα όταν στις *αεκοκουβέντες* μιλούσαμε για γνωστούς αεκτζήδες γενικότερα. Οι αριστεροί αεκτζήδες στρέφουν τη μνήμη προς τον Στέλιο Καζαντζίδη, τη Σωτηρία Μπέλλου, τον Λευτέρη Παπαδόπουλο, τον Κιμούλη, τον Παντελή Βούλγαρη, τον Τζίμη Πανούση, τους καλλιτέχνες των φεστιβάλ των αριστερών νεολαιών, όπως τον Πασχαλίδη, τον Δεληβοριά, τον Γεράσιμο Ανδρεάτο, τη Μουτσάτσου, τη Βιτάλη, την Αρβανιτάκη, τον Καλογιάννη, τον Κοντογιαννίδη, τον Νότη Μαυρουδή, τον Ξυδάκη, τον Μαργαρίτη, τον Μάριο Τόκα. Κανείς αριστερός αεκτζής δεν ανακαλεί στη μνήμη του την Πέγκυ Ζήνα, ή τον Πάνο Κιάμο, ή τον Σταμάτη Γονίδη, που κι αυτοί αεκτζήδες δηλώνουν. Κανείς επίσης αριστερός αεκτζής δεν ανέφερε ποτέ τον Άρη Πρωτοσάλτε και τον Νίκο Ευαγγελάτο, παρόλο που η οπαδική τους προτίμηση στην ΑΕΚ είναι πολύ προβεβλημένη. «Η λογική και αφήγηση που διέπει τον αφηγηματικό λόγο του καθενός είναι η λογική της ζωής του» (Κυριακίδου_Νέστορος: 233). Θυμούνται και ξεχνούν ανάλογα με τις δικές τους οικειότητες και τα δικά τους πολιτικά και αισθητικά χαρακτηριστικά, τα οποία και συχνά προβάλλουν στην ομάδα.

Η μνήμη είναι επιτελεστική (Αθανασίου 2016) , είναι ζωντανή, ενεργητική και εμπρόθετη διαδικασία. Το παρελθόν έχει πολλές αναγνώσεις και ανακατασκευάζεται μέσα

από την επαφή του με τους ανθρώπους και τις κοινωνίες. Οι κοινωνικές, συλλογικές και πολιτικές ταυτότητες έρχονται μέσα από το *τι θέλει να θυμάται και τι να ξεχνά η κάθε κοινότητα* (Misztal : 160). Η αίσθηση που έχουν οι αεκτζήδες πως η ομάδα τους είναι μια ομάδα - διαμαρτυρίας και ανέκαθεν σχετίζονταν με την Αριστερά είναι υπαρκτή, πραγματική και γεμάτη συναίσθημα.

Στον πυρήνα της βρίσκεται μια *εμφυλιακή ταραχή* και ένα βαθύ συναίσθημα αντιπαράθεσης μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς. Μιας ταραχής που η εθνική αφήγηση έθαψε το τραύμα της «κάτω απ' το χαλί» θεωρώντας είναι καλύτερα να μη μιλάμε γι' αυτά δημιουργώντας και συχνά επιβάλλοντας μια σιωπή σε αυτές τις αφηγήσεις (Βιδάλη 1999: 89 – 105). Οι οπαδοί της ΑΕΚ σε αυτό το ψυχικό δίπολο θέλουν να τοποθετούνται Αριστερά. Υπάρχει ένα παρελθόν και μια γενεαλογία βασισμένη σε πολύ ισχυρές βαθιές εικόνες που κινητοποιεί αυτή την ψυχική διαδικασία. Οι πρόσφυγες και η αντι-δεξιά πολιτική τους παράδοση και η σχέση τους με το ΕΑΜ, ο Κοντούλης, το γεγονός ότι δεν ήταν όπως Ολυμπιακός και Παναθηναϊκός, ποδοσφαιρικό κατεστημένο, το γεγονός ότι οι οπαδοί της εξέφραζαν έντονη αλληλεγγύη για την Παλαιστίνη αλλά και έναν έντονο αντιαμερικανισμό, εγκαθίδρυσαν την ΑΕΚ στη συνείδηση των οπαδών ως (διαχρονικά) Αριστερή ομάδα.

Η μνήμη στρέφεται προς το παρελθόν, ακούει ιστορίες, διαβάζει κείμενα. «Συσχετίζει ιστορίες με άλλες ιστορίες, αφηγήσεις με άλλες αφηγήσεις, κείμενα με άλλα κείμενα, με άλλους Λόγους. Δημιουργεί εικόνες με συναισθήματα και όλο αυτό το πελώριο κυμαινόμενο απόθεμα επιθυμιών και συμβόλων που μας συγκροτεί, τελικά δεν διακυβεύεται την ενότητα του κειμένου αλλά η συγκρότηση του εαυτού». (Levy 1999 : 46-47). Αυτή η «μαστορική» της μνήμης εκβάλει σε πραγματικές πολιτικές ζωές στο παρόν και στο μέλλον. Όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο η κερκίδα της ΑΕΚ σήμερα είναι η πλέον δραστήρια σε πολιτικές δράσεις με αριστερό και ακροαριστερό περιεχόμενο. Όλο αυτό το παραγόμενο συναισθηματικό φορτίο μιας Αριστερής ανάγνωσης της ιστορίας της ομάδας εκκινεί διαδικασίες πολιτικής συγκρότησης στο εδώ και τώρα.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Η μνημόνευση και η ενθύμηση του ελάσσονος ως πολιτική ταυτότητας.

«Θυμάμαι λίγο μετά την Πρωτοχρονιά του 1985 που παίζαμε με την Καλαμαριά στο παλιό γήπεδο, με Ζαφειρόπουλο πρόεδρο, και θυμάμαι που ο Εστερχάζι, ο Σάντμπεργκ, ο

Μαύρος, ο Αρδίζογλου και ο Βλάχος είχαν χάσει τα άχαστα! Αυτός ο τερματοφύλακας της Καλαμαριάς, ο Συμεούνοβιτς, είχε κάνει το ματς της ζωής του… Ο Κουκουλάκης διαιτητής. Όπου μας έπαιζε αυτός, όλο κάτι στραβό γινότανε.. σαν τώρα θυμάμαι το γκολ του Δίντσικου στο τέλος και την μπάλα από το αριστερό του πόδι να έρχεται ευθεία επάνω μου, γιατί καθόμουν στην 21 σε εκείνο το ματς, κάτω στα κάγκελα». Ο Κωστής θυμάται και θυμίζει μικρές λεπτομέρειες από ένα «αδιάφορο» ματς που ξεχάστηκε για τους υπόλοιπους πολύ γρήγορα. Ο Κωστής θυμάται τρομερές λεπτομέρειες από αγώνες, αλλά δεν αποτελεί εξαίρεση στην κοινότητα των αεκτζήδων. Και αναρωτιόμαστε: τι κάνει τον Κωστή να θυμάται όλες αυτές τις λεπτομέρειες και ποιο είναι το διακύβευμα αυτής της έντασης στη μνήμη και την ενθύμηση; Εκτός από το ξεκάθαρα προικισμένο μνημονικό του Κωστή, το οποίο, ως βιολογική λειτουργία, δεν θα μπορούσε να αποτελεί αντικείμενο αυτής της διατριβής, θα μπορούσαμε να δούμε άλλες αιτίες, όπως και άλλες απευθύνσεις, αυτής της έντασης στη μνήμη και την ενθύμηση;

Οι οργανωμένοι οπαδοί της «Original 21» είχαν για πολλά χρόνια μια εβδομαδιαία εκπομπή στον τηλεοπτικό σταθμό Blue Sky, η οποία ονομαζόταν «Το Κιτρινόμαυρο Μονοπάτι». Κάθε εβδομάδα, μια πολύ δημοφιλής θεματική της εκπομπής ήταν το «Κουίζ». Επέλεγαν μια φωτογραφία κάποιου ποδοσφαιριστή, ή αθλητή, ή παράγοντα, ή κάποιου από το προπονητικό τιμ της ομάδας, και ζητούσαν από τον κόσμο να τηλεφωνήσει και να προσπαθήσει να αναγνωρίσει ποιο ήταν αυτό το πρόσωπο. Το πρόσωπο αυτό ποτέ δεν ήταν κάποιο γνωστό και προβεβλημένο, και η απάντηση δεν ήταν ποτέ προφανής. Ήταν πάντοτε ένα πρόσωπο που, αν δεν ήξερε κανείς πολύ καλά την Ιστορία της ομάδας, ήταν σχεδόν αδύνατον να το βρει. Το πρόσωπο του «Κουίζ» σπάνια συνδεόταν με επιτυχίες και θριάμβους· αντίθετα, συνήθως είχε να κάνει με μια γλυκόπικρη ή σκέτα πικρή, και σίγουρα ξεχασμένη, ιστορία.[135] Το τρικ της όλης διαδικασίας που την έκανε φοβερά δημοφιλή ήταν ότι οι αεκτζήδες ανέτρεχαν σε εγκυκλοπαίδειες και λευκώματα για να μπορέσουν να βρουν την απάντηση. Και όλο αυτό ‘είχε την πλάκα του’.

Δώρο για τον νικητή στο παιχνίδι του «Κουίζ» δεν υπήρχε κατά βάση, ή μπορεί να ήταν, για παράδειγμα, ένα εισιτήριο για έναν αγώνα βόλεϊ της γυναικείας ομάδας της ΑΕΚ με την Ορεστιάδα στην ακριτική πόλη. Το όλο παιχνίδι του «Κουίζ» ήταν το *παιχνίδι της*

[135] Επισκέφτηκα την εκπομπή διά ζώσης αρκετές φορές, μιλώντας με τους συντελεστές της από κοντά για τον τρόπο με τον οποίο επέλεγαν να επικοινωνήσουν με την κοινότητα των αεκτζήδων και για αυτή την επιμονή τους στη μνήμη και το παρελθόν.

μνήμης, το ποιος θυμάται το έλασσον (minor), αυτό που η μεγάλη αφήγηση δεν συμπεριέλαβε αφού δεν σχετίζεται με επιτυχίες και νίκες. Η μνήμη ως παιχνίδι αλλά και πολιτική ταυτότητας γύρω από αυτήν ή με αυτήν στο επί-κεντρο. Ακόμα και το δώρο που δινόταν ήταν κάτι που σχετιζόταν με αυτό το *έλασσον.* Ποιος θα ήθελε ένα εισιτήριο για έναν αγώνα βόλεϊ σχεδόν χίλια χιλιόμετρα μακριά από την Αθήνα; Μάλλον αυτός που θα γνώριζε και την απάντηση στο κουίζ!

Το τηλεοπτικό κουίζ αποτυπώνει μια σχέση. Μια σχέση μεταξύ των αεκτζήδων που προσδιορίζεται με βάση το ποιος θυμάται καλύτερα. Το κουίζ της μνήμης ήταν και μια υπενθύμιση της λήθης. Θύμιζε και εγκαλούσε ψυχικά τους αεκτζήδες που είχαν ξεχάσει. Τους εγκαλούσε να θυμηθούν το έλασσον. Σε αυτή την ενότητα υποστηρίζω πως αυτό το ιδιότυπο κουίζ της τηλεοπτικής εκπομπής της «Original 21» απαντάται διάχυτα στις *αεκοπαρέες* και στις *αεκοκουβέντες* οπουδήποτε κι αν αυτές λαμβάνουν χώρα. Ένα ιδιότυπο παιχνίδι μνήμης που το συναντάμε συχνότερα ως στρατηγική και πολιτική ταυτότητας.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το κουίζ προσέδιδε αξία αφενός στον ξεχασμένο «πρωταγωνιστή» της φωτογραφίας, αφού αυτός καθίστατο αξιομνημόνευτος, και αφετέρου σε αυτόν που θα απαντούσε σωστά. Τέλος, σε ένα ακόμα επίπεδο, προσέδιδε αξία και συμβολικό κεφάλαιο και σε αυτόν που εξαρχής είχε θέσει το ερώτημα. Ήταν ο πρώτος που είχε ανασύρει από τη λήθη το ξεχασμένο πρόσωπο και το τοποθετούσε στο κέντρο του εν-διαφέροντος. Το τοποθετούσε εντός της μνήμης, το τοποθετούσε εντός της αφήγησης. Έθετε την αντζέντα στους υπόλοιπους που παρακολουθούσαν την εκπομπή, τους ζητούσε να θυμηθούν – να θυμηθούν μάλιστα προς μια κατεύθυνση που είχε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: την *κατεύθυνση προς το έλασσον*, η οποία, κατά τη γνώμη μου, φέρει από μόνη της και κάποια πολιτικά χαρακτηριστικά.

Στον τρόπο και το ύφος που είχε η «ιστοριογραφία» της ομάδας μέχρι και πρόσφατα, είδαμε έντονα αυτή την έμφαση στο έλασσον, στο κάπως πιο δευτερεύον, σε αυτό όπου δεν πέφτουν απαραίτητα επάνω τα μεγάλα φώτα και οι μεγάλοι προβολείς της κυρίαρχης ιστοριογραφίας. Τη συναντήσαμε και τη συναντάμε και στον τρόπο που θυμούνται οι άνθρωποι. Πέρα από αυτό που ονομάζουμε *Καθήκον της Μνήμης,* συναντάμε επιπροσθέτως και έναν λανθάνοντα ανταγωνισμό της. Μια σύνδεση τού πόσο καλά αλλά και τού τι θυμάται ο κάθε οπαδός με το πόσο *αυθεντικός* αεκτζής είναι. Το κριτήριο της *αυθεντικότητας*, αποδίδοντας χαρακτηριστικά σε μια κοινωνική ομάδα, συνιστά

διακύβευμα, διότι «οι άνθρωποι επενδύουν τεράστια αξία στις έννοιες της ταυτότητας, των ορίων και της αυθεντικότητας» (Γκέφου-Μαδιανού 2003: 51). Όσο πιο ελάσσονες λεπτομέρειες θυμάται κάποιος, τόσο πιο ψηλά τοποθετείται από τους υπόλοιπους σε μια συμβολική ιεραρχία (Bourdieu 1977). Η πολιτική της μνήμης συνιστά και συμμετέχει σε διαδικασίες ταυτότητας και ετεροποίησης στο εσωτερικό της κοινότητας.

«Τον θυμάσαι τον Κοφινά; Κάνεις εργασία για την ΑΕΚ λες, αλλά τον Κοφινά τον θυμάσαι;», με ρώτησε ο κύριος Κώστας όταν πρωτοσυναντηθήκαμε. «Αν δεν τον θυμάσαι, δεν είσαι ΑΕΚ». Ευτυχώς τον θυμόμουν, αλλά πραγματικά θα μπορούσα είτε να μην έχω ακούσει το όνομά του είτε να τον έχω ξεχάσει πλέον. Παραπονιόταν πως όλοι θυμούνται τον Οικονομόπουλο, τον Μήνου ή τον Θεολόγη Παπαδόπουλο και ξεχνούν τον Φάνη Κοφινά. Όλοι τους τερματοφύλακες των δεκαετιών ’80 και ’90. «Μα, κύριε Κώστα, δεν είχε παίξει αρκετά στην ομάδα για να τον θυμούνται όλοι!», του είχα απαντήσει τότε, αλλά αυτός δεν έπαιρνε από λόγια. Επ-έμενε, εν-έμενε και περί-μενε πως όλοι μας είχαμε καθήκον να θυμόμαστε τον Κοφινά («και τον κάθε Κοφινά» – όπως μου είπε όταν αποχαιρετιστήκαμε).

Τον κύριο Κώστα τον είχα συναντήσει στο Κιάτο, σε μια εκδρομή μου σε αυτή την, σαν βγαλμένη από τη δεκαετία του ’80, κωμόπολη. Σε ένα καφενείο στο κέντρο της πιάσαμε την κουβέντα. Τα βρήκαμε αρχικά, μιας και ήμασταν αεκτζήδες και οι δυο, αλλά στο δεύτερο τσίπουρο άρχισαν να στήνονται ριζικές ετερότητες! Ο Φάνης Κοφινάς είχε παίξει ως πιτσιρικάς στον Πέλοπα Κιάτου και ο κύριος Κώστας τον ήξερε από τότε. Θυμόταν και θύμιζε το σημαίνον –κυριολεκτικά, αλλά και με όρους του Roland Barthes– Φάνη Κοφινά. Το σημαινόμενο, όμως, όσων αφηγούνταν ήταν ο ίδιος ο κύριος Κώστας. Ο ίδιος που-ήταν-ικανός-να-θυμάται τον Φάνη Κοφινά.

Χρησιμοποιούσε τον συμπαθή αλλά αρκετά άτυχο τερματοφύλακα για να τεστάρει *πόσο ΑΕΚ* ήταν ο συνομιλητής του. Κι αν ο κύριος Κώστας ήταν *ολίγον περίεργος* και *ιδιαίτερος* –όπως έλεγαν οι συντοπίτες του–, θα πρέπει να πω πως αυτό το παιχνίδι και αυτή την πολιτική ταυτότητας τα είδα αμέτρητες φορές στις συναντήσεις μου με αεκτζήδες. Όπως ο κύριος Κώστας με τον Κοφινά, άλλοι αεκτζήδες θυμούνταν και θύμιζαν άλλους παίχτες που οι περισσότεροι είχαμε ξεχάσει. Στυλιανόπουλος, Λάμπρος Γεωργιάδης, Κλόπας, Φαμέλης… – η ενθύμηση αυτών των παιχτών τίθονταν κάθε φορά ως διακύβευμα στις *αεκοκουβέντες*. Το ίντερνετ στα κινητά τηλέφωνα βοηθούσε συχνά να

μοιραστεί ή να τσεκαριστεί η πληροφορία από τους υπόλοιπους και να μάθουν ή να θυμηθούν την παρουσία των συγκεκριμένων ποδοσφαιριστών στην ομάδα.

Το ποιος θυμάται, τι θυμάται και τι έχει ξεχάσει δημιουργεί ετερότητες μέσα στην ίδια την κοινότητα. Η *αυθεντικότητα* συνδέεται άμεσα με το *έλασσον*. Η *αυθεντικότητα* του κάθε αεκτζή κρίνεται από το κάθε *έλασσον* που αυτός θυμάται και θυμίζει. Η οργάνωση της «Original» (που σημαίνει άλλωστε «αυθεντικός») δημιουργεί και διεκδικεί αυτή την ορατότητα του *ελάσσονος*. Παράλληλα και ταυτόχρονα κερδίζει *πλεόνασμα υποκειμενικότητας* και *πλεόνασμα αυθεντικότητας* μέσα από αυτή τη διαδικασία. Μέσα στην κοινότητα στήνονται ετερότητες μεταξύ οπαδικών ομαδώσεων. Η *Θύρα 21* και η *Γνήσια Θύρα 21* είναι οι δύο μεγαλύτεροι σύνδεσμοι οργανωμένων οπαδών και επιτελούν τη διαφοροποίησή τους στο πεδίο της μνήμης.

Η πολιτική της μνήμης λαμβάνει χώρα σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα. Ας διακρίνουμε πέντε πολύ βασικά κατά τη γνώμη μου. Α) Οι αεκτζήδες θυμούνται γιατί έχουν καθήκον να θυμούνται. Όπως είδαμε, το προσδοκώμενο και επιδιωκόμενο αυτό καθήκον συνιστά πολιτισμικά ένα βασικό διακύβευμα στον εσωτερικό αξιακό κώδικα της κοινότητας. Β) Παράλληλα με αυτή τη διαδικασία ενθύμησης και τον Λόγο γύρω από αυτήν, συντελείται και μια διαδικασία υποκειμενοποίησής τους αλλά και ετεροποίησής τους σε σχέση με τους οπαδούς των άλλων ομάδων – αυτούς που ξεχνούν, αυτούς που δεν θυμούνται. Γ) Ταυτόχρονα, το ίδιο συμβαίνει και στο εσωτερικό της κοινότητας σχεδόν «φρακταλικά»: επιμέρους εσωτερικές ετερότητες με βάση τη μνήμη. Επιπροσθέτως σε αυτά τα τρία, να θυμίσω και άλλα δύο επίπεδα με τα οποία έχουμε ασχοληθεί έως τώρα στη διατριβή. Δ) Το πώς η πολιτική της Μνήμης σημαίνει και προκαλεί πράγματα και στο ψυχικό επίπεδο, πολλά από τα οποία τα εξετάσαμε όταν μιλήσαμε για τη Νοσταλγία. Οι άνθρωποι θυμούνται με ένταση και έμφαση τις εποχές όπου ήταν πιο νέοι, και θυμούνται γιατί δεν θέλουν και οι ίδιοι να ξεχαστούν. Ε) Τέλος, μέσω της Μνήμης, όπως είδαμε στο κεφάλαιο για την ιστοριογραφία, συντελούνται και πολλές διαδικασίες που αφορούν τη μορφή και το περιεχόμενο της ίδιας της ιστορικής αφήγησης.

Αυτή η *μνήμη του ελάσσονος,* μια μνήμη «φροντιστική»[136] για όσους παίχτες δεν είχαν την τύχη να συνδέσουν το όνομά τους με επιτυχίες, τους κάνει να βρίσκουν τον χώρο

[136] Σε αυτή την ατμόσφαιρα της γεμάτης φροντίδα και της συμπεριληπτικής μνήμης δημιουργούνται ο χώρος και οι προϋποθέσεις για μνήμες που έχουν να κάνουν με πολύ ωραία γκολ, όχι που έβαλε αλλά που δέχτηκε η ομάδα. Συνομιλητές θυμόντουσαν και θύμιζαν «την γκολάρα του Φωτάκη που είχαμε φάει με το Αιγάλεω

τους στο μνημονικό της κοινότητας. Ιστορίες *off the record* και αφηγήσεις με λεπτομέρειες για παίχτες, προπονητές και παράγοντες, και μέσα από αυτές τα ελάσσονα συμβάντα ζωντανεύουν ξανά και αποκτούν μια θέση, αν όχι στην επίσημη αφήγηση, σίγουρα σε ένα άλλο πλαίσιο, που δημιουργείται από τα κάτω αυτή τη φορά. Πρόκειται για ένα πλαίσιο και μια συνθήκη που επιφέρουν ρωγμές στην ιεραρχία των νικητών και των λαμπερών πρωταγωνιστών, ρωγμές που ενδέχεται σε πρώτο χρόνο να μην αρκούν για να επηρεάσουν άμεσα τη συναισθηματική οικονομία, πλαισιώνουν εντούτοις τα κρίσιμα συμβάντα, στιγμές και γεγονότα (critical events) με τέτοιον τρόπο, που δημιουργείται ένα ιδιαίτερο ύφος και αισθητική κάθε φορά. Η μνημόνευσή τους δεν έρχεται συντεταγμένα με στόχο να ανατρέψει την κυρίαρχη αφήγηση, αλλά με έναν τρόπο διεκδικεί τον χώρο της, και έχω την αίσθηση ότι τον κερδίζει. Ας δούμε κάπως αναλυτικά ένα εθνογραφικό παράδειγμα που θα μας οδηγήσει και ένα βήμα παρακάτω.

Το 2004 βρισκόμουν για διακοπές στην Κάρπαθο. Αγαπούσα πολύ ένα καφενείο στη Βωλάδα, που είχε ένα μαγικό μπαλκόνι από όπου, με καθαρή ατμόσφαιρα, οι θαμώνες χάζευαν απέναντι τη Ρόδο, την Τήλο, τη Χάλκη, την Κω και τη Νίσυρο. Τσακώνονταν κάθε φορά για το ποιο νησί ήταν κάθε αχνό σημείο στον ορίζοντα και έλεγαν ο ένας στον άλλο πως τα γηρατειά τον είχαν κάνει να ξεχνάει, ή να μη βλέπει καλά, ή να μπερδεύει το ένα νησί με το άλλο. Γύριζαν σε εμένα και με τοποθετούσαν στη θέση του διαιτητή για να τους λύσω τις διαφορές.

Περισσότερο ήθελαν να πιάσουμε κουβέντα και να μου πουν ιστορίες από το χωριό όταν ήταν παιδιά, για τη φτώχεια που υπήρχε, για το ένα ζευγάρι παπούτσια που είχαν για όλο τον χρόνο, για το ένα παντελόνι που μπάλωναν και μάκραιναν και μ' αυτό έβγαζαν και δυο και τρεις τάξεις στο δημοτικό. Όλοι τους είχαν ξενιτευτεί στην Αμερική όταν ήταν έφηβοι και πλέον έρχονταν τα καλοκαίρια στο χωριό για ήλιο, μπάνια και φαγητά που «έχουν νόστα», όπως έλεγε ο κυρ-Μένιος. Μαζί τους καθόταν συχνά ο παπα-Μάρκος, που ήταν ο ιερέας του διπλανού χωριού αλλά ερχόταν στο καφενείο της Βωλάδας γιατί, όπως έλεγε, τον είχαν «ζαλίσει στον Όθο», αφού εκεί τα βράδια στο καφενείο έβαζαν στην τηλεόραση κι έβλεπαν τους Ολυμπιακούς Αγώνες, ενώ αυτός ήθελε κουβέντα ή να παίξει

στο γήπεδό τους και το χειροκροτήσαμε», ή του Τζόρτζεβιτς όταν έπαιζε στον Πανηλειακό μέσα στη Φιλαδέλφεια, ή «του Αθανασιάδη το '94 με τον ΟΦΗ ή την άλλη την γκολάρα του Νέτσα της Ξάνθης δυο χρόνια μετά». Κάθε οπαδός της ΑΕΚ θυμάται και ένα όμορφο γκολ που έχει πετύχει ο εκάστοτε αντίπαλος, «αναγκάζοντας» τον κόσμο στο γήπεδο να το χειροκροτήσει.

καμιά πρέφα. Η γυναίκα του παπά ήταν θρυλική μαγείρισσα στο νησί, κι ο κυρ-Μένιος την έφερνε ως παράδειγμα όταν ήθελε να μιλήσει για φαγητά που «έχουν νόστα».

Ο παπα-Μάρκος ήταν ο μοναδικός στο μπαλκόνι που δεν είχε φύγει για την Αμερική αλλά είχε (ξε)μείνει και ζήσει όλα τα χρόνια στο νησί. Δεν ρωτούσαν τη γνώμη του για τα νησιά, γιατί τα μάτια του έπασχαν από καταρράκτη και δεν έβλεπε καλά πλέον. Ο ίδιος ισχυριζόταν ότι πιο παλιά έβλεπε μέχρι τη Σύμη και μέχρι την Τουρκία, ενώ πλέον «και μόνο που έβλεπε να κοινωνάει τον κόσμο… αυτό ήταν ένα θαύμα από μόνο του».

Ήδη από την πρώτη μας συνάντηση μιλήσαμε για την ΑΕΚ. Όλοι τους σχεδόν ήταν ΑΕΚ, κι εγώ είχα ένα ημερολόγιο-σημειωματάριο με τον Δικέφαλο που τους κίνησε το ενδιαφέρον και άρχισαν να με ρωτάνε αν είχε μέσα φωτογραφίες με παίχτες. Για κάθε μήνα είχε έναν ποδοσφαιριστή. Είχε τον Νεστορίδη, τον Παπαϊωάννου, τον Μαύρο, τον Μπάγιεβιτς, αλλά και πιο σύγχρονους όπως τον Δημητριάδη και τον Νικολαΐδη. Θυμάμαι τον κυρ-Μένιο να μου λέει: «Αυτούς έχει μόνο; Τον Γούλιο δεν τον έχει;». Σχεδόν θύμωσε που το ημερολόγιο δεν είχε τον Γούλιο. Έλεγε πως, αφού δεν είχε τον Γούλιο, δεν μπορούσε να είναι αντιπροσωπευτικό της Ιστορίας της ΑΕΚ και μαζί του συμφωνούσαν και οι υπόλοιποι.

«Μα έχει τον Νεστορίδη από εκείνη την εποχή», τους είπα εγώ όταν κατάλαβα ότι πρόκειται για ποδοσφαιριστή που έπαιζε στην ΑΕΚ στις αρχές του ’50. «Ποιος Νεστορίδης; Τον Νεστορίδη τον ξέρει και η μπακάλισσα. Ο Γούλιος ήταν ο παιχταράς, αλλά εσείς οι νέοι μόνο όσους βάζουν γκολ ξέρετε». «Ρε, κυρ-Μένιο, αν ο Γούλιος ήταν παιχταράς, τότε ο Νεστορίδης τι ήτανε;». «Ο Νεστορίδης ήταν μύθος. Legend, που λένε στην Αμερική. Δεν μπορείς να έχεις όμως μόνο legends. Πού θα βρεις έντεκα legends; Έναν μπορείς να τον βρεις. Και οι αντίπαλοι όμως έχουν πάντα έναν legend… Οι άλλοι δέκα όμως είναι που θα κάνουν τη διαφορά».

Η φράση του μου έμεινε, γιατί αντιτιθόταν σφόδρα σε ό,τι συνηθίζεται να λέγεται στο ποδόσφαιρο *για τον έναν παίχτη*, *τον παιχταρά που θα κάνει τη διαφορά* με τον αντίπαλο. Με τα χρόνια συνειδητοποιώ ότι είχε *τα δίκια του* ο κυρ-Μένιος, ο οποίος θυμήθηκε και το «κανονικό» όνομα του Γούλιου. «Γουίλιαμ ήταν το κανονικό του όνομα». «Γουλιέλμος», τον διόρθωσε ο παπάς, και σαν σε ένα ιδιότυπο λεκτικό πινγκ πονγκ ο κυρ-Μένιος τού ανταπάντησε: «Καλά, δεν του κάνουμε και βάφτιση… Γουίλιαμ τον φώναζε η μάνα του!». Ο παπάς θυμόταν και το πραγματικό του επώνυμο: «Αρβανίτης».

Οι θαμώνες, όσες φορές κι αν καθήσαμε να τα πούμε, ποτέ δεν μιλούσαν για τα χρόνια τους στην Αμερική. Ενώ είχαν ζήσει μια ολόκληρη ζωή εκεί, δεν μιλούσαν καθόλου γι' αυτήν. Πολύ σπάνια κάποια λέξη ξεγλιστρούσε από τα χείλη τους για κάποιο αμάξι, κάποια μάρκα air condition, την οποία έλεγαν με αμερικανική προφορά. Κατά τα άλλα, είχαν πιο καρπαθιώτικη προφορά κι από τον παπά που ζούσε στο νησί 80 χρόνια.

Μιλούσαν μόνο για την παιδική τους ηλικία στο χωριό. Για τα λίγα χρόνια που έζησαν στο χωριό πριν φύγουν. Μιλούσαν αναλυτικά για όλα τα σημεία του χωριού που είχαν αλλάξει από τη δεκαετία του '50. Για όλα τα σπίτια που δεν υπήρχαν πριν ή για άλλα που γκρεμίστηκαν. Για τη μέρα που τελείωνε στις 15:00 το μεσημέρι τον χειμώνα, γιατί μετά έπιανε αέρας κι έπεφτε σκοτάδι, αλλά και για τον δρόμο για τον Όθο που τον περνούσαν μόνο γαϊδούρια. Μέσα σε όλα αυτά έβρισκε θέση και ο Γούλιος, τον οποίο, όταν κατάλαβαν ότι δεν τον ήξερα, για έναν περίεργο λόγο επανέφεραν στις συζητήσεις μας. Έμαθα ότι ήταν σπουδαγμένος κι ότι, εκτός από το «Γούλιος», έφερε και το ψευδώνυμο «Σοφός». Επέμεναν να μου τονίζουν τη σχέση του με τα γράμματα. «Όπως εσύ. Διάβαζε κι αυτός». Το έβαλα προσωπικό στοίχημα μετά την Κάρπαθο να βρω έστω και έναν που να ήξερε, σαν τον παπά, το πραγματικό όνομα του Γούλιου, και η αλήθεια είναι πως ποτέ δεν βρήκα. Ποτέ. Κανέναν.

Η μνήμη του κυρ-Μένιου και των άλλων ξενιτεμένων Καρπάθιων είχε καθήκον να θυμάται τον Γούλιο. Έπαιζε στην Εθνική όταν αυτοί έπαιρναν τα πλοία για την Αμερική. Ήταν από τα τελευταία πράγματα που θυμόντουσαν από την Ελλάδα. Έπαιζε τότε στην Εθνική Ελλάδος, αλλά δεν ήταν από τους γνωστούς παίχτες. Είχαν καθήκον όμως να θυμούνται τόσο ως αεκτζήδες όσο και ως ξενιτεμένοι. Ο Γούλιος είναι σαν τα σπίτια στη Βωλάδα που γκρεμίστηκαν. Σαν αυτές τις ελάσσονες λεπτομέρειες από το χωριό τους που θυμούνταν οι ίδιοι και θύμιζαν και σε εμένα. Σαν το φαγητό με «νόστα»[137], που έλειπε του κυρ-Μένιου στην Αστόρια. Η ιστορία της Καρπάθου και η ιστορία του Γούλιου κείνται πέραν των διαδικασιών και των πολιτικών της μνήμης. Διαπερνούν και διαπερνώνται από ένα πολιτισμικό και ψυχικό όριο τέτοιο, που μπορούμε να μιλάμε για *μνημοπολιτική της ανθρώπινης ψυχής* (Αθανασίου 2016).

[137] Φαγητό που «έχει νόστα» είναι αυτό που είναι *νόστιμο*, είναι το φαγητό που *θυμίζει*, το φαγητό που *σε ταξιδεύει*, το φαγητό που *σε γυρίζει πίσω σε μια πατρίδα ή ένα σπίτι που έχεις αφήσει* (Σερεμετάκη 1997: 35, η έμφαση δική μου).

Ο Γούλιος ήταν για εκείνους «παρέα», και ο Γούλιος, που εγώ δεν τον γνώριζα, καθιστούσε εμένα έτερο. «Πού να θυμάστε εσείς» – και αυτό το «εσείς» ήμουν εγώ ως νεαρός, ως Αθηναίος, ως κάποιος που δεν είχε ξενιτευτεί από πάντα και για πάντα. Ο Γούλιος ήταν ένα από τα πράγματα και πρόσωπα που πήραν μαζί τους στην Αμερική, και ένα από τα λίγα πράγματα στα οποία μπορούσαν πλέον να αναφέρονται από κοινού όταν επέστρεφαν τα καλοκαίρια στην Ελλάδα. Στην αρχή αισθανόμουν περίεργα, που πίστευαν ότι περνιούνταν στα μάτια μου πιο ντόπιοι κι από τους ντόπιους. Σιγά σιγά καταλάβαινα πως δεν ήθελαν να ξεγελάσουν εμένα ότι ήταν ντόπιοι, αλλά τους ίδιους τους εαυτούς τους. Τους εαυτούς τους ήθελαν να πείσουν ότι παρέμεναν ντόπιοι και ότι δεν ήταν *Ελληνοαμερικάνοι,* όπως τους φώναζαν όλοι στο νησί. Η μνήμες και οι αυτοβιογραφίες τους, είχαν να κάνουν με τη δική τους ανακούφιση και «θεραπεία» Αμπατζόγλου(1999). Κι όσο περισσότερες λεπτομέρειες και ελάσσονα πρόσωπα και συμβάντα της δεκαετίας του ’50 θυμόντουσαν, τόσο πιο ντόπιοι αισθάνονταν. Μιλούσαν για τον Γούλιο, αλλά τελικά μιλούσαν για τις ζωές τους· σε μια στριμωγμένη βεράντα ενός καφενείου, στρίμωχναν όλα τα επίπεδα της μνήμης για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω.

Η έμφαση στο έλασσον δημιουργεί ένα ύφος και μια ατμόσφαιρα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, καθώς το έλασσον, το μικρό, το μειονοτικό και το ξεχασμένο απαντάει σε μια έλλειψη που συνήθως είναι πολλαπλή και πολυεπίπεδη. Η έμφαση σε αυτό, η ανάδειξή του και η ανάσυρσή του από κάποιους, ανασύρει και αυτούς μαζί του. Στα φώτα της Ιστορίας δεν βγαίνουν μόνο αυτοί οι ξεχασμένοι παίχτες ή τα ξεχασμένα συμβάντα, αλλά και όσοι τα μνημόνευσαν. «Τα κρίσιμα συμβάντα έρχονται με ό,τι περισσεύει και ό,τι εμ/εκ-πίπτει από τη θεσμοθέτηση και την κανονικοποίηση της μνήμης» (Αθανασίου 2016: 50, μιλώντας για τη Veena Das).

Το μικρό και το έλασσον εμπεριέχονται στο μεγάλο, στο γνωστό, σε αυτό που τελικά *γράφει (η) Ιστορία*. Είναι όλο αυτό που παρακάμπτεται προκειμένου να αναδειχθεί το *αξιομνημόνευτο.*[138] Η μνήμη είναι *επιτελεστική* και το *αξιομνημόνευτο* είναι ένα συνεχές διακύβευμα. Ποτέ σταθερό και πάντα εν δυνάμει. Γιατί εν δυνάμει είναι οι ζωές των ανθρώπων. «Η μνήμη είναι ταυτόχρονα μια διαδικασία λήθης, αφαίρεσης, απώθησης και παραμερισμού αλλά και μια διαδικασία διαφύλαξης» *(ό.π.: 48).* Ενέχει και τις δύο αυτές λειτουργίες και διαδικασίες, και αυτή η ρευστότητα την καθιστά εν δυνάμει

[138] Ο όρος είναι της Αθηνάς Αθανασίου (2016).

αποσταθεροποιητικό παράγοντα της επικρατούσας μνήμης και του *δημόσιου αξιομνημόνευτου.* Αυτό θα φανεί καλύτερα, νομίζω, στη συνέχεια, όπου θα δούμε τη σχέση των οπαδών με τον σύλλογο των παλαίμαχων ποδοσφαιριστών.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Η μνημόνευση του ελάσσονος και οι δράσεις του Συλλόγου Παλαιμάχων.

Η ΑΕΚ έχει έναν από τους σημαντικότερους και πιο δραστήριους συλλόγους παλαίμαχων ποδοσφαιριστών. Το καθήκον της μνήμης της αεκτζήδικης κοινότητας καθιστά τον Σύλλογο Παλαιμάχων ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ομάδας, κάτι που ανάγει τις εκδηλώσεις τους σε πολύ σημαντικά γεγονότα τόσο για τον σύλλογο όσο και για τους οπαδούς. Οι παλαίμαχοι ταξιδεύουν συνεχώς στην Ελλάδα και το εξωτερικό για να δώσουν αγώνες κυρίως με ομάδες προσφυγικής καταγωγής σε διάφορες επετείους μνήμης, αλλά και για διάφορους φιλανθρωπικούς συνήθως σκοπούς, όπως η φροντίδα κάποιου παλαίμαχου ποδοσφαιριστή που χρειάζεται χρήματα για νοσηλεία λόγω ασθένειας. Καλούνται επίσης να εγκαινιάσουν γήπεδα, εξέδρες, να γιορτάσουν «γενέθλια» αντίπαλων συλλόγων ή να τιμήσουν επετείους θανάτου ποδοσφαιριστών.

Ο Σύλλογος Παλαιμάχων της ΑΕΚ αποτελεί έναν σύλλογο ενθύμησης, έναν σύλλογο μνήμης. Είναι «κοινότητα μνήμης» (mnemonic community) (Misztal 2003) τόσο ως προς τον σκοπό και τον λόγο ύπαρξής του όσο και ως προς την εναρκτήρια διαδικασία μέσα από την οποία δημιουργήθηκε. Ο Σύλλογος Παλαιμάχων θυμίζει και ενθυμείται. Το να βλέπει κανείς παλαίμαχους ποδοσφαιριστές να αγωνίζονται είναι κάτι που κινητοποιεί τη μνήμη από μόνο του. «Είδα τον Νεστορίδη, τον Καραγκιοζόπουλο, τον Σεραφίδη, τον Μαύρο, τον Γεωργαμλή, τον Λάκη τον Νικολάου, και θυμήθηκα τα παλιά χρόνια». Ο κύριος Πέτρος, στα 70 του χρόνια, παρακολουθεί όσο μπορεί τις εκδηλώσεις του Συλλόγου Παλαιμάχων. «Αν είναι κάπου εδώ στην Αθήνα κοντά, μπορεί να πάω… είχα πάει στο Αιγάλεω στους Ορυζόμυλους με την "Ελλάς Ποντίων" για να τιμήσουμε τους νεκρούς της γενοκτονίας … Συγκινούμαι πολύ σε αυτές τις εκδηλώσεις… Και στα Μέγαρα είχα πάει, που παίζανε οι παλαίμαχοι με τον Βύζαντα, τιμήσαμε ζωντανούς και θυμηθήκαμε και πεθαμένους. Πετρίδης, Αντωνόπουλος, Εξαρχίδης, Ζωγράφος… κάποιοι είχαν παίξει και στις δύο ομάδες το ’60 και το ’70… Και στην ΑΕΚ και στα Μέγαρα. Ούτε που θα τους ξέρεις εσύ».

Η αλήθεια ήταν ότι δεν τους ήξερα και τους έψαξα εκ των υστέρων. Όπως τον Γιώργο Τανίδη, για τη μνημόνευση του οποίου οι παλαίμαχοι ταξίδεψαν στη Ρόδο, τον

Γιώργο Σιδηρόπουλο, τον Ανδρέα Καρακίδη, τον Τάσο Βασιλείου, τον Γιώργο Λαβαρίδη, τον Κώστα Τριανταφύλλου ή τον Στέφανο Δεμίρη. Για ορισμένους δόθηκαν αγώνες προς τιμήν τους, άλλοι μνημονεύτηκαν σε ανακοινώσεις γιατί συμπληρώνονταν κάποια χρόνια από τον θάνατο ή τη γέννησή τους.

«Οι παλαίμαχοι είναι η ζωντανή ιστορία της ΑΕΚ και οι δράσεις τους θυμίζουν σε όλους την Ιστορία που δεν έχει μόνο να κάνει μόνο με τα πρωταθλήματα». Ο Κυριάκος είναι νέος οπαδός, αλλά παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς τη δράση των παλαιμάχων. «Πραγματικά το πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι παίρνεις και μια γεύση, ένα άρωμα περασμένων εποχών. Την εποχή του πατέρα ή του παππού μου. Και κάπως καταλαβαίνεις και αυτούς καλύτερα. Ποιους θαύμαζαν, για ποιους λόγους έγιναν ΑΕΚ, γιατί έκαναν κι εμένα, και, επ' ευκαιρία, ανασύρεις και ψάχνεις αρχειακό υλικό για όλη την εποχή. Δεν θα μάθαινα ποτέ για τον Κοντόπουλο ή τον Κώστα Τριανταφύλλου, που δώσανε στις Αφίδνες και το όνομά του στο τοπικό γήπεδο, ή ακόμα τον Τάσο Βασιλείου, που ήταν κομμουνιστής και τον έκοβε η Χούντα από την Εθνική Ομάδα, αν δεν υπήρχαν οι παλαίμαχοι να κάνουν όλες αυτές τις δράσεις».

Οι παλαίμαχοι οργανώνουν δράσεις που σχεδόν πάντα σχετίζονται με κάποια οικονομική βοήθεια προς ιδρύματα για άτομα με αναπηρίες, ορφανοτροφεία, γηροκομεία, αλλά και με βοήθεια σε συγκεκριμένους ανθρώπους, ενίοτε σε πρώην ποδοσφαιριστές όπως ο Γιάννης Μόνος. Για παράδειγμα, ο αγώνας που διεξήχθη στο Βαθύ Αυλίδας με τον τοπικό Απόλλωνα για να στηριχτεί οικονομικά ένας κάτοικος της περιοχής με ειδικές ανάγκες, ή ο αγώνας στο Ίλιον με τον Ολυμπιακό Λιοσίων για να συγκεντρωθούν χρήματα για το ορφανοτροφείο της περιοχής, ή στα Αθίκια με τον Τενεάτη, πάλι για ένα ορφανοτροφείο. Ο κύριος Πέτρος παρευρέθηκε στον αγώνα στο Ίλιον και θυμάται τη δράση αυτή των παλαιμάχων με μεγάλη συγκίνηση: «Οι παλαίμαχοι ήταν και είναι κομμάτι της κοινωνίας… οι περισσότεροι ήταν πολύ φτωχοί και δεν έβγαλαν και πολλά χρήματα από το ποδόσφαιρο, δεν ήταν όπως σήμερα. Ήταν και είναι κομμάτι της κοινωνίας. Γι' αυτό είναι ευαίσθητοι. Όχι μόνο γιατί είναι γέροι – εντάξει κι αυτό μετράει…»



(Αφίσα από αγώνα παλαιμάχων για εγκαίνια γηπέδου – τα έσοδα θα διατίθονταν για ένα τοπικό ειδικό σχολείο).

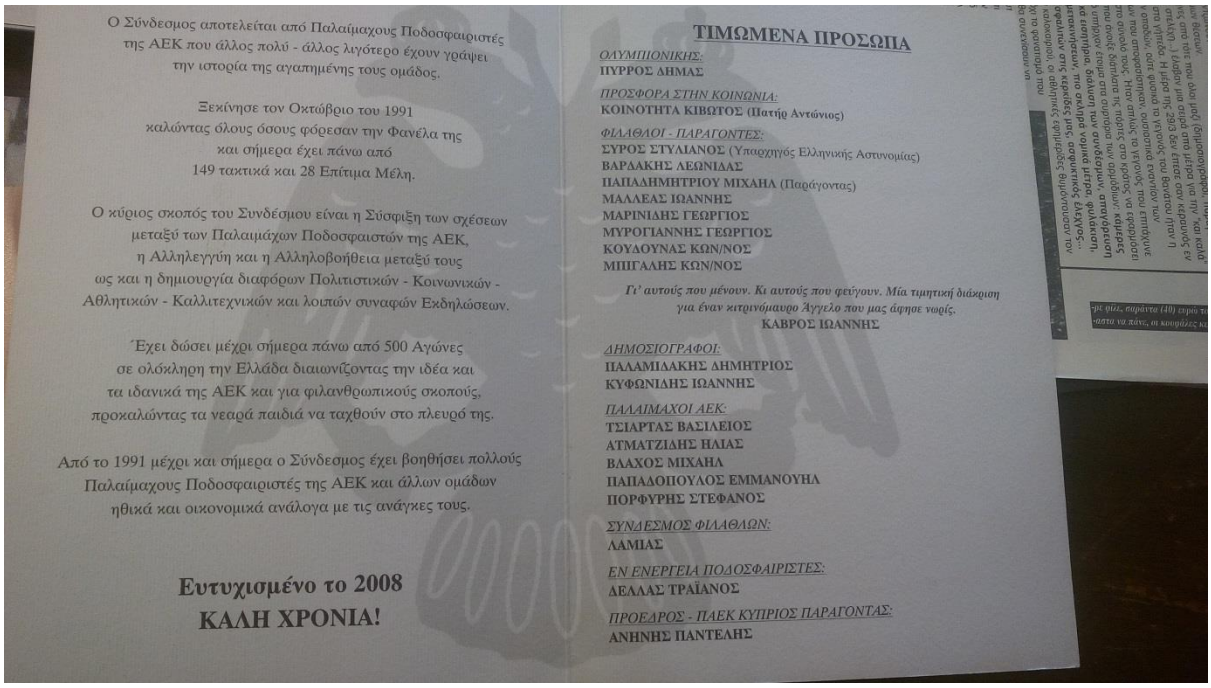
Οι παλαίμαχοι τιμούν και μνημονεύουν όχι μόνο ποδοσφαιριστές της ΑΕΚ αλλά και άλλων ομάδων, όπως τον ξεχασμένο ποδοσφαιριστή του Παναθηναϊκού Βαγγέλη Πανάκη, όπως και οπαδούς που φεύγουν από τη ζωή απρόσμενα, όπως τον Θέμη Γρυπάρη, μέλος της Original Ηρακλείου. Στις ετήσιες πρωτοχρονιάτικες κοπές πίτας τιμώνται πρόσωπα γνωστά ή λιγότερο γνωστά από όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής, και αυτές οι συναντήσεις είναι κατεξοχήν τόποι/συμβάντα ενθύμησης.

Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής παρευρέθηκα σε αρκετές τέτοιες εκδηλώσεις, αγώνες, επετείους, γιορτές, εγκαίνια, μνημόσυνα που διοργάνωναν ή όπου συμμετείχαν οι παλαίμαχοι της ομάδας. Μία από αυτές ήταν η τελετή μνήμης που διεξάγεται κάθε χρόνο προς τιμήν των 22 αντιστασιακών που εκτελέστηκαν στο «Μπλόκο της Καλογρέζας» από τον κατοχικό γερμανικό στρατό το 1944. Όταν συμμετέχουν παλαίμαχοι της ΑΕΚ, συναντάει κανείς εκεί ένα περιβάλλον όπου άνθρωποι τριών γενεών θυμίζουν και θυμούνται τα γεγονότα της δεκαετίας του ’40. Πάντοτε μνημονεύεται και ο

ποδοσφαιριστής της ΑΕΚ Σπύρος Κοντούλης, ο οποίος την ίδια χρονιά εκτελέστηκε στο σκοπευτήριο Καισαριανής γιατί συμμετείχε στο μπλόκο της Κοκκινιάς.

Το όνομα του Κοντούλη το άκουσα πρώτη φορά σε ένα πηγαδάκι νεαρών οπαδών σε μια κοπή πίτας παλαιμάχων στο ξενοδοχείο Park στο Πεδίο του Άρεως. Νεαροί συζητούσαν για έναν ποδοσφαιριστή της δεκαετίας του ’40, με την όλη ατμόσφαιρα της εκδήλωσης να προσφέρεται για τέτοιες συζητήσεις. Οι παλαίμαχοι δημιουργούν αυτή την ατμόσφαιρα μόνο και μόνο με τη φυσική τους παρουσία. Είναι σαν να μπαίνει από μόνη της η αντζέντα της συζήτησης, είναι σαν το κυρίαρχο διακύβευμα να είναι το παρελθόν και η εν-θύμησή του. Υπάρχει στον αέρα μια νοσταλγία, μια ελαφριά θλίψη, ένας ψυχικός χώρος όπου ο καθένας μπορεί, είτε συζητώντας είτε σιωπώντας, να θυμηθεί πράγματα.

Θυμάμαι ότι στην εκδήλωση του Park μιλούσα με αρκετούς παλαίμαχους ποδοσφαιριστές και είχα αρκετό άγχος που τους συναντούσα. Ενδιάμεσα έπινα μπίρες από το catering, τις οποίες μου σέρβιρε ένας νεαρός bartender. Ήταν αεκτζής και είχε ζητήσει επίμονα να δουλέψει στο Park εκείνη τη βραδιά για να μπορέσει να δει από κοντά ανθρώπους που θαύμαζε, αφίσες των οποίων είχε κατά καιρούς στο δωμάτιό του. «Ήθελα πολύ να τους δω από κοντά. Τώρα όμως με έχει πιάσει μια στεναχώρια… Δεν ξέρω από τι είναι ακριβώς… που τους θυμάμαι αθλητές με όμορφα νεαρά κορμιά και τώρα έχουν παχύνει, έχουν γεράσει, έχουν πέσει τα μαλλιά τους… Δεν ξέρω… Για κάποιους σκέφτομαι ότι ίσως να μην τους ξαναδώ… ότι του χρόνου μπορεί και να μην ζουν. Προσπαθώ να σκέφτομαι όσα έκαναν και πόσο έντονα συναισθήματα πήραν και έδωσαν. Αγάπη, λατρεία, χαρά, λύπη, μίσος από τους αντιπάλους… χειροκρότημα από γεμάτα γήπεδα».



Ο Σύνδεσμος αποτελείται από Παλαίμαχους Ποδοσφαιριστές
της ΑΕΚ που άλλος πολύ - άλλος λιγότερο έχουν γράψει
την ιστορία της αγαπημένης τους ομάδος.

Ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1991
καλώντας όλους όσους φόρεσαν την Φανέλα της
και σήμερα έχει πάνω από
149 τακτικά και 28 Επίτιμα Μέλη.

Ο κύριος σκοπός του Συνδέσμου είναι η Σύσφιξη των σχέσεων
μεταξύ των Παλαιμάχων Ποδοσφαιστών της ΑΕΚ,
η Αλληλεγγύη και η Αλληλοβοήθεια μεταξύ τους
ως και η δημιουργία διαφόρων Πολιτιστικών - Κοινωνικών -
Αθλητικών - Καλλιτεχνικών και λοιπών συναφών Εκδηλώσεων.

Έχει δώσει μέχρι σήμερα πάνω από 500 Αγώνες
σε ολόκληρη την Ελλάδα διαιωνίζοντας την ιδέα και
τα ιδανικά της ΑΕΚ και για φιλανθρωπικούς σκοπούς,
προκαλώντας τα νεαρά παιδιά να ταχθούν στο πλευρό της.

Από το 1991 μέχρι και σήμερα ο Σύνδεσμος έχει βοηθήσει πολλούς
Παλαίμαχους Ποδοσφαιριστές της ΑΕΚ και άλλων ομάδων
ηθικά και οικονομικά ανάλογα με τις ανάγκες τους.

Ευτυχισμένο το 2008
ΚΑΛΗ ΧΡΟΝΙΑ!

ΤΙΜΩΜΕΝΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΗΣ:
ΠΥΡΡΟΣ ΔΗΜΑΣ

ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΙΒΩΤΟΣ (Πατήρ Αντώνιος)

ΦΙΛΑΘΛΟΙ - ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ:
ΣΥΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ (Υπαρχηγός Ελληνικής Αστυνομίας)
ΒΑΡΔΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ (Παράγοντας)
ΜΑΛΛΕΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΜΑΡΙΝΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΜΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΥΔΟΥΝΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ
ΜΠΙΓΑΛΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

Γι' αυτούς που μένουν. Κι αυτούς που φεύγουν. Μία τιμητική διάκριση
για έναν κιτρινόμαυρο Άγγελο που μας άφησε νωρίς.
ΚΑΒΡΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΙ:
ΠΑΛΑΜΙΔΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΥΦΩΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΠΑΛΑΙΜΑΧΟΙ ΑΕΚ:
ΤΣΙΑΡΤΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΑΤΜΑΤΖΙΔΗΣ ΗΛΙΑΣ
ΒΛΑΧΟΣ ΜΙΧΑΗΛ
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΠΟΡΦΥΡΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΑΘΛΩΝ:
ΛΑΜΙΑΣ

ΕΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΣΤΕΣ:
ΔΕΛΛΑΣ ΤΡΑΪΑΝΟΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ - ΠΑΕΚ ΚΥΠΡΙΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ:
ΑΝΗΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ

(Το πρόγραμμα μίας εκ *των* πολλών εκδηλώσεων των παλαιμάχων όπου παρευρέθηκα το 2008 – 500 φιλικούς αγώνες είχαν δώσει μέχρι τότε οι παλαίμαχοι. Στα τιμώμενα πρόσωπα συμπεριλαμβάνονται πάντοτε και άνθρωποι εκτός αθλητισμού).

Ο σερβιτόρος, όπως και όλοι μέσα στη μεγάλη σάλα, είχαν το βλέμμα στραμμένο προς τα πίσω. Κι εγώ το ίδιο. Κοιτούσαμε γλυκόπικρα το παρελθόν. Γλυκά γιατί ήταν όμορφα όσα θυμόμασταν. Γιατί, για όποιον αγαπάει το ποδόσφαιρο, οι παλιές εικόνες έχουν μια αθωότητα και μια γλύκα. Όσο πιο ασπρόμαυρες και ξεθωριασμένες, τόσο πιο απροσδιόριστα νοσταλγικές, τόσο πιο επενδεδυμένες με γλυκά συναισθήματα. Ακόμα και τα πιο δύσκολα και στενάχωρα κάπως μαλακώνουν με τα χρόνια, γιατί γενικότερα η ενασχόληση με το ποδόσφαιρο συνδέεται πάντα με *κάτι έξω από τις υποχρεώσεις*, τις δουλειές και την καθημερινότητα του καθενός. Συνδέεται με κάτι που σου άρεσε να κάνεις. Να βλέπεις ή να παίζεις ποδόσφαιρο.

Αλλά σε εκείνη τη σάλα υπήρχε και μια πικρή γεύση, η οποία προερχόταν από τη σκέψη ότι «γεράσαμε και δεν έχουμε την ομορφιά που είχαμε». Υπήρχε και αυτό στον αέρα και το αισθανόμασταν όλοι. Και έσπρωχνε τα βλέμματα χαμηλά και τις σκέψεις πίσω στο παρελθόν. Εκεί όπου υπήρχε έντονη ζωή των παλαίμαχων ποδοσφαιριστών. Πίσω στο παρελθόν, αφού, όπως έλεγε ο αεκτζής σερβιτόρος, αν κοιτούσαμε προς το μέλλον μάλλον θα βλέπαμε ευθεία τον θάνατο ή έστω τον φόβο του θανάτου.

Μίλησα με πολλούς ανθρώπους για τις εκδηλώσεις των παλαιμάχων και συνάντησα αυτή τη γλυκόπικρη αίσθηση· με ανθρώπους όμως που δεν σταματούσαν να συμμετέχουν σε αυτές. Όπως τον Λύσανδρο, η συνάντηση με τον οποίο «είχε πλάκα», γιατί εμένα με φωνάζουν συχνά κατά λάθος Λύσανδρο και αυτόν συχνά κατά λάθος Λυκούργο. Μετά βρήκαμε ως κοινό σημείο μας, εκτός από την ΑΕΚ και την καταγωγή μας από την Πελοπόννησο, το γεγονός ότι και οι δύο συμμετείχαμε σε μια ομάδα στο facebook με το όνομα «Σπύρος Κοντούλης», προς τιμήν του ποδοσφαιριστή της ΑΕΚ που εκτελέστηκε από τους Ναζί.

Πολλά κοινά «σημεία» για να τα προσπεράσουμε, που τελικά μας έκαναν να διανύσουμε γρηγορότερα την απόσταση από τη γνωριμία στην οικειότητα. «Παρακολουθώ συχνά εκδηλώσεις των παλαιμάχων. Αισθάνομαι πως μπορεί αύριο μεθαύριο να μην ζουν. Η αλήθεια είναι ότι το αισθάνομαι σαν χρέος. Μου φαίνεται πως θέλω να πηγαίνω στους αγώνες τους, για να τους χειροκροτήσω… πριν πεθάνουν… Καλύτερα να τους πεις "μπράβο" όσο ζουν, και γενικότερα καλύτερα να λέμε στους μεγαλύτερους όσα νιώθουμε, όσο προλαβαίνουμε. Μπορεί να είναι επειδή έχασα τον πατέρα μου νωρίς και δεν πρόλαβα να του πω πόσο τον θαύμαζα».

Ο Λύσανδρος δεν πρόλαβε να πει όσα θα ήθελε στον πατέρα του και έχει μείνει με το μαράζι. «Με μια μελαγχολική ελπίδα, επανοικειοποιείται το παρελθόν και διαπερνά επίμονα το παρόν, εμπνέοντάς το πέρα από την υπαρκτή του εκδοχή. Αυτή η μελαγχολική ελπίδα, στοιχειωμένη από τις πληγές και τις σιωπές του παρελθόντος, είναι πολύτιμο πολιτικό υλικό επιβίωσης γι' αυτόν», μας λένε περίπου οι Αθανασίου - Παπανικολάου (Αθανασίου - Παπανικολάου: 20), και στη συνέχεια μας θυμίζουν τα λόγια του José Esteban Muñoz: «Όλο αυτό είναι ένας μηχανισμός που μας βοηθά να (ανα)δημιουργήσουμε ταυτότητα και να παίρνουμε μαζί τις νεκρές και τους νεκρούς μας» (ό.π.).

Μια εκδήλωση των παλαιμάχων μπορεί να ξαναφέρει εικόνες και αισθήσεις από εποχές που έχουν παρέλθει. Δημιουργεί μια γλυκόπικρη αίσθηση, που όμως είναι θελκτική και συχνά επιθυμητή από ορισμένους αεκτζήδες. Αυτή η αίσθηση του καθήκοντος της μνήμης, του χρέους να θυμάται κανείς το έλασσον (minor), ιστορίες και πρόσωπα, τους ωθεί να θυμούνται ιστορίες που δεν γράφτηκαν με χρυσά γράμματα. Η αεκτζήδικη κοινότητα ανέκαθεν ενέτασσε στο «αξιομνημόνευτο» και αυτές τις μικρές και

παρακατιανές ιστορίες· ιστορίες που δεν είχαν όμορφο τέλος ούτε συνδέθηκαν με επιτυχίες.[139]

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε: Οι «Δραγουμάνοι του ΠΟΚ» – Η «Ντροπή της Προσφυγιάς» και άλλες ιστορίες μνημονικού ανταγωνισμού της αυθεντικής προσφυγικότητας.

«Τι γυρεύουμε εμείς μέσα στη νύχτα των άλλων;»

Τρύπες

«Τον Αύγουστο του 2010 η ΑΕΚ επρόκειτο να φιλοξενήσει την Νταντί Γιουνάιτεντ στον επαναληπτικό του Γιουρόπα Λιγκ, αλλά το ΟΑΚΑ δεν ήταν διαθέσιμο. Και ποια λύση προκρίθηκε; Αυτή της Νέας Σμύρνης! Οι οπαδοί του Πανιωνίου όμως είχαν διαφορετική άποψη και δεν επέτρεψαν να γίνει κάτι τέτοιο. Πώς; Εισέβαλαν δύο ημέρες νωρίτερα (Τρίτη 23/8, ο αγώνας θα γινόταν Πέμπτη) και, έχοντας μαζί τους κηπευτικά εργαλεία και αιχμηρά αντικείμενα, έσκαψαν το μεγαλύτερο μέρος του γηπέδου, μετατρέποντάς το σε χωράφι! Όχι μόνο αυτό όμως: έβγαλαν τα δοκάρια από τα τέρματα, ενώ έβαλαν και φωτιά στους πάγκους, με αποτέλεσμα ο αγώνας της ΑΕΚ να είναι αδύνατο να διεξαχθεί».[140]

Συχνά σε αυτή τη διατριβή έχουμε αναρωτηθεί *τι γυρεύουν νέοι άνθρωποι και τριγυρνάνε μέσα στα ερείπια και μέσα στα συντρίμμια;* Τι τους κάνει να εμμένουν στο παρελθόν και σε ζωές που έζησαν άλλοι, πολλές δεκαετίες πριν; Σε αυτή την ενότητα θα φωτίσουμε ακόμα περισσότερο αυτή τη διερώτηση προσπαθώντας να δούμε γιατί (νεαροί) οπαδοί του Πανιωνίου προτίμησαν να καταστρέψουν ολοσχερώς το αγαπημένο τους γήπεδο, προκειμένου να μην το χρησιμοποιήσει εκτάκτως η ΑΕΚ, μια άλλη προσφυγική ομάδα, για να δώσει έναν αγώνα με αντίπαλο μια αγγλική ομάδα. Να σημειώσουμε εδώ ότι, λίγα χρόνια πριν, η ΑΕΚ χρησιμοποιούσε επί μονίμου βάσεως ως έδρα της το γήπεδο του Πανιωνίου, χωρίς οι οπαδοί της ομάδας της Νέας Σμύρνης να έχουν κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα.

[139] Οι παλαίμαχοι, η ομάδα «Σπύρος Κοντούλης», το «Χρονοντούλαπο», η «Λέσχη Ιστορίας και Πολιτισμού ΑΕΚ», το site «aek-live.gr» είναι κυρίως οι βασικοί φορείς που αποδίδουν έμφαση σε αυτή τη μειονοτική και ελάσσονα μνήμη.

[140]https://www.sdna.gr/podosfairo/superleague/article/145502/panionios-aek-krataei-xronia-ayti-i-kolonia.

Τα τελευταία δέκα χρόνια υπάρχει μια πολύ μεγάλη *κόντρα* ανάμεσα στους αεκτζήδες και τους πανιώνιους, αλλά και ανάμεσα σε αεκτζήδες και παοκτζήδες. Το βασικό διακύβευμα αυτής της *κόντρας* είναι η προσφυγικότητα του κάθε συλλόγου. Συγκεκριμένα, η *αυθεντικότητα* της προσφυγικότητας της κάθε ομάδας. Κάθε φορά σε αυτές τις διαμάχες εμπλέκονται διοικητικοί παράγοντες, εν ενεργεία ή παλαίμαχοι ποδοσφαιριστές, δημοσιογράφοι, ανοργάνωτοι ή οργανωμένοι οπαδοί. Η πολεμική αυτή λαμβάνει χώρα μέσω επίσημων ανακοινώσεων των διοικήσεων των ομάδων, μέσω ανακοινώσεων των οπαδών, μέσω αρθρογραφίας σε έντυπα και στο διαδίκτυο. Το βασικότερο πεδίο στο οποίο επιτελείται αυτή η αντιπαράθεση είναι οι αγώνες μεταξύ ΑΕΚ και Πανιωνίου ή ΑΕΚ και ΠΑΟΚ. Μέσα από τα πανό, τα συνθήματα και, πολύ συχνά, τις συγκρούσεις σώμα με σώμα, οι αντίπαλοι οπαδοί διεκδικούν την καθαρότητα της προσφυγικότητας.

Τι υπάρχει ανάμεσα σε αεκτζήδες και πανιώνιους και δευτερευόντως ανάμεσα σε αεκτζήδες και παοκτζήδες; Παρεμπιπτόντως, μεταξύ πανιωνίων και παοκτζήδων οι σχέσεις είναι πολύ θερμές. Στον πυρήνα αυτής της καλής τους σχέσης βρίσκεται το γεγονός ότι είναι και οι δύο προσφυγικές ομάδες. Τι αλλάζει όμως σε σχέση με την ΑΕΚ; Γιατί οι οπαδοί τους μισούν τους οπαδούς της ΑΕΚ και γιατί οι αεκτζήδες τρέφουν αντίστοιχα συναισθήματα γι' αυτούς; Ποιοι είναι οι Λόγοι γύρω από αυτά τα συναισθήματα και ποιοι συναισθηματικοί λόγοι ξεκίνησαν να ανατροφοδοτούν αυτή την πολεμική;

Μετά το 2015, όταν στην Ελλάδα προέκυψε το *προσφυγικό ζήτημα* και αναδείχθηκε ως ένα από τα κυρίαρχα θέματα της επικαιρότητας και του δημόσιου διαλόγου, αυτή η *κόντρα* ανάμεσα στα μεγάλα προσφυγικά σωματεία εντάθηκε και αναδείχθηκε ακόμα περισσότερο. Οι οπαδοί της ΑΕΚ στράφηκαν έκτοτε ακόμα πιο έντονα στο προσφυγικό τους παρελθόν, θυμήθηκαν και θύμισαν πολύ έντονα τις δικές τους προσφυγικές καταβολές. Στάθηκαν και στέκονται με ιδιαίτερο ζήλο αλληλέγγυοι στους πρόσφυγες, διοργανώνοντας δράσεις πανελλαδικά. Συγκεντρώνουν ρούχα, τρόφιμα, φάρμακα, διοργανώνουν πορείες αλληλεγγύης, αιμοδοσίες, και συγκρούονται τοπικά στις περιοχές τους με τους ρατσιστές και τους φασίστες.

Κατά τον ίδιο τρόπο, παίχτες και διοίκηση της ομάδας καλούν και φιλοξενούν πρόσφυγες στους αγώνες στο γήπεδο, οργανώνουν δράσεις με επίκεντρο τα προσφυγόπουλα, συγκεντρώνουν τρόφιμα και φάρμακα, συμμετέχουν σε πολλές εκδηλώσεις αλληλεγγύης. Η προσφυγική ταυτότητα της ΑΕΚ επανεπικαιροποιήθηκε μετά

το 2015, και οι αεκτζήδες επανοικειοποιήθηκαν και *αναπλαισίωσαν* το προσφυγικό τους παρελθόν υπό το σύν-θημα «ΑΕΚ, Μάνα Όλων των Προσφύγων».



(Το «*ΑΕΚ Σημαίνει Προσφυγιά Ξεριζωμένη*», που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναπλαισιώθηκε μετά το 2015 ως «*ΑΕΚ, Μάνα Όλων των Προσφύγων*»).

Αυτή η *αναπλαισίωση* (Αθανασίου 2016 : 48)συνέβη και στον Πανιώνιο και αν προσθέσουμε το ότι και οι πανιώνιοι, όπως και οι οπαδοί της ΑΕΚ, έχουν ένα αριστερό προφίλ, θα έλεγε κανείς ότι με έναν τρόπο είχαν έρθει πολύ κοντά «ιδεολογικά». Ένας οπαδός του Παναθηναϊκού, όταν του ζήτησα να μου πει πώς έβλεπε την *κόντρα* μεταξύ αεκτζήδων και πανιώνιων, μου είπε: «Είναι όπως η κόντρα που είχε η Original πριν δύο δεκαετίες με τους δικούς μας τους MAD BOYS. Πανιώνιοι και αεκτζήδες (Πάνθηρες και Original) είχαν αρχίσει να μοιάζουν επικίνδυνα. Αριστερή φάση και οι δύο, προσφυγική καταγωγή, δράσεις για τους πρόσφυγες… κάπου έπρεπε να τα σπάσουν…». Το «κάπου έπρεπε να τα σπάσουν» ας το κρατήσουμε για λίγο αργότερα. Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι η *κόντρα* ανάμεσα στους αεκτζήδες και τους οπαδούς των άλλων δύο μεγάλων προσφυγικών ομάδων, του ΠΑΟΚ και του Πανιωνίου, βαίνει παράλληλα με το ευρύτερο προσφυγικό ζήτημα της ελληνικής κοινωνίας, όπως και με το ότι οι οπαδοί της ΑΕΚ ιστορικά δεν αντιπαρατέθηκαν ποτέ με κανέναν ως προς το ποιος δύναται να εκπροσωπεί τους πρόσφυγες και ποιος όχι.

Ιστορικά, από τη δεκαετία του ’20 μέχρι σήμερα, δεν είχε προκύψει με τέτοια ένταση κανένα ζήτημα σε σχέση με αυτό. Το ζήτημα προέκυψε, αναδείχθηκε και συντηρείται από νεαρούς κυρίως οπαδούς. Από ανθρώπους 20 και 30 ετών που απέχουν

σχεδόν έναν αιώνα από το ίδιο το γεγονός της προσφυγιάς. Να αναφέρουμε επιπλέον πως οι ίδιοι οι πρόσφυγες και τα παιδιά τους δεν είχαν θέσει ποτέ τέτοιο ζήτημα. Τι γυρεύουν, λοιπόν, νεαροί άνθρωποι να πολεμούν μεταξύ τους πάνω σε συντρίμμια και ερείπια που χρονολογούνται έναν αιώνα πριν, και τι γυρεύουν μέσα στην τραυματική νύχτα ανθρώπων που εκτοπίστηκαν έναν αιώνα πριν;

Για να μπορέσω να διαπραγματευτώ το συγκεκριμένο θέμα μίλησα με αρκετούς φίλους του ΠΑΟΚ και του Πανιωνίου, με ανθρώπους που έχουν ζήσει τη σχέση των τριών ομάδων αρκετές δεκαετίες τώρα, αλλά και με πολλούς νεαρούς οπαδούς που στο εδώ και τώρα εμπλέκονται σε αυτή την αντιπαράθεση. Ας μιλήσουμε αρχικά για τη σχέση της ΑΕΚ με τον Πανιώνιο. Οι αεκτζήδες ανέκαθεν συμπαθούσαν τον Πανιώνιο ως *μικρή και προσφυγική* ομάδα. Αυτή η συμπάθεια σχετιζόταν και με το γεγονός ότι κάποιοι πολύ σημαντικοί και αγαπημένοι παίχτες της ΑΕΚ έπαιζαν πριν στην ομάδα της Νέας Σμύρνης. Νεστορίδης, Ιντζόγλου, Σκρέκης, Δέδες, Μαύρος, Ενσαλίβα, Τζιμπούρ, Μάκος, Μπακασέτας είναι κάποιοι από αυτούς. Ο Νεστορίδης και ο Μαύρος, όπως είδαμε, είναι κρίσιμες μορφές για την αεκτζήδικη Ιστορία και συγκαταλέγονται στους τρεις καλύτερους και σημαντικότερους παίχτες από την εποχή της ίδρυσής της. Και οι δυο έπαιζαν πριν στον Πανιώνιο και κατέληξαν στην ΑΕΚ με περιπετειώδη τρόπο, που προσλαμβάνεται διαφορετικά από τις δύο κοινότητες.

Οι αεκτζήδες θεωρούν πως είναι πολύ λογικό ένας καλός ποδοσφαιριστής που παίζει σε μια μικρή προσφυγική ομάδα να μεταγραφεί σε μια μεγαλύτερη, προκειμένου να εξελιχθεί ο ίδιος (να κατακτήσει τίτλους, να παίξει στην Ευρώπη και στην Εθνική Ομάδα, να κερδίσει περισσότερα χρήματα ενδεχομένως). Και αφού η ΑΕΚ είναι η μεγαλύτερη προσφυγική ομάδα, η διαδρομή Νέα Σμύρνη - Νέα Φιλαδέλφεια είναι μια συνήθης και επαναλαμβανόμενη διαδρομή.

Από τη μεριά τους, οι οπαδοί του Πανιωνίου θεωρούν πως, αν η ΑΕΚ δεν είχε αποκτήσει όλους αυτούς τους παίχτες, η μοίρα του Πανιωνίου θα ήταν διαφορετική. Θεωρούν ότι η ΑΕΚ ανέκαθεν *καπέλωνε* τις υπόλοιπες προσφυγικές ομάδες, και αυτό συμβαίνει επειδή παραδοσιακά η ΑΕΚ ήταν η πιο πλούσια. Το μνημονικό νήμα ξεκινά και καταλήγει στην ίδρυση των δύο ομάδων. Ο Πανιώνιος ιδρύθηκε στη Σμύρνη το 1890, και το ’22 πλέον εκπροσωπούσε στην Αθήνα όλους τους πρόσφυγες της Ιωνίας. «Τι δουλειά είχε η ΑΕΚ, που ιδρύθηκε το ’24 από πλούσιους Κωνσταντινουπολίτες, να εκπροσωπεί όλους τους πρόσφυγες; Αυτό είναι καπέλωμα και το κατάφερε με λεφτά και διαπλοκή και κάνοντας

αφαίμαξη στον μεγαλύτερο αντίπαλό της, τον Πανιώνιο…», δηλώνει ο Γιώργος, οπαδός του Πανιωνίου. Ο Γιώργος και οι περισσότεροι οπαδοί στην κερκίδα του Πανιωνίου θεωρούν πως ο σημαντικότερος αγώνας για την ομάδα τους είναι ο αγώνας απέναντι στην ΑΕΚ.

Θεωρούν πως η ΑΕΚ, με την οικονομική επιφάνεια των μεγαλοαστών ιδρυτών της, «έκλεβε» τους παίχτες του Πανιωνίου, μεγάλωνε η ίδια και μίκραινε σταδιακά τον Πανιώνιο. Με αυτόν τον τρόπο, με το πέρασμα του χρόνου, στην ουσία «έκλεβε» και τους οπαδούς του, αφού οι επιτυχίες της την έκαναν ολοένα και πιο δημοφιλή. Θεωρούν την ίδρυση του ΠΟΚ, του οποίου τα αρχικά σημαίνουν Παναθηναϊκός - Ολυμπιακός - Κωνσταντινούπολη (έτσι λεγόταν η ΑΕΚ τις πρώτες δεκαετίες μετά το ’22), ως το κομβικό σημείο που άνοιξε την ψαλίδα ανάμεσα σε Πανιώνιο και ΑΕΚ. Το ΠΟΚ ήταν ένα σύμφωνο εμπορικού χαρακτήρα μεταξύ Παναθηναϊκού, Ολυμπιακού και ΑΕΚ που συνήφθη το 1927. Ιστορικά, το ΠΟΚ διεκδικούσε οικονομικά προνόμια για τις τρεις «μεγάλες ομάδες». Για τους οπαδούς όλων των εκτός ΠΟΚ ομάδων, τα προνόμια των τριών ομάδων του Κέντρου, όπως ονομάζονταν, δεν ήταν μόνο οικονομικά· αφορούσαν κυρίως μια διαχρονική ειδική μεταχείριση από το κράτος, κυρίως στο ζήτημα της διαιτησίας.

Το 2009, οπαδοί του Πανιωνίου ανήρτησαν ένα τεράστιο πανό στον αγώνα με αντίπαλο την ΑΕΚ το οποίο ανέγραφε «Ντροπή της Προσφυγιάς – Δραγουμάνοι του ΠΟΚ». Νεαροί οπαδοί θυμήθηκαν, και σήμερα θυμούνται ακόμα πιο έντονα, το ΠΟΚ της δεκαετίας του ’20, και χρησιμοποιούν τη λέξη «δραγουμάνοι», την ύπαρξη της οποίας αγνοούσαν όταν την πρωτοάκουσαν το 2009, και ανέτρεξαν σε λεξικά για να δουν τι σήμαινε. Οι *δραγουμάνοι* ήταν οι μεταφραστές και διερμηνείς του Σουλτάνου επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνήθως ήταν Φαναριώτες. Οι Φαναριώτες, επειδή γνώριζαν πολλές ξένες γλώσσες, χρησιμοποιούνταν ως μεταφραστές και διερμηνείς, αλλά είχαν γενικότερα και έναν ρόλο συμβούλου του Σουλτάνου. Για πολλούς ήταν υποτελείς στον Σουλτάνο.



(Το επίμαχο πανό «Ντροπή της Προσφυγιάς – Δραγουμάνοι του ΠΟΚ»).



(Εκτός από «*Δραγουμάνους του ΠΟΚ*», οι πανιώνιοι αποκαλούσαν εκείνη την περίοδο την ΑΕΚ «*Αγαπημένη Εταιρεία Κυβερνήσεων*», παίζοντας με τα αρχικά της).

Έναν χρόνο μετά, η διοίκηση του Πανιωνίου εξέδωσε μια επίσημη ανακοίνωση που δήλωνε: «Η ΑΕΚ δεν προέρχεται ούτε από την Πόλη ούτε από τη Σμύρνη. Η ΑΕΚ ιδρύθηκε στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Εμείς δεν τη θεωρούμε προσφυγικό σωματείο όπως είναι ο Πανιώνιος και ο Απόλλωνας». Η ΑΕΚ, για τη διοίκηση του Πανιωνίου και –το κυριότερο– για τη νέα γενιά πανιωνίων, *δεν είναι καν προσφυγικό σωματείο*.

Έκτοτε, οι πανιώνιοι «σκάβουν» συνεχώς το παρελθόν και ανακαλούν ιστορίες που επιβεβαιώνουν στην πανιώνια αφήγηση την ασύμμετρη σχέση ανάμεσα στις δύο ομάδες

και κυρίως την εξουσιαστική σχέση εις βάρος τους. Η μνήμη των οπαδών του Πανιωνίου εμμένει πολύ έντονα στις «κλοπές», όπως χαρακτηρίζουν τις μεταγραφές του Κώστα Νεστορίδη και του Θωμά Μαύρου από την ομάδα τους στην ΑΕΚ, αλλά και σε άλλες τραυματικές ιστορίες στις οποίες πρωταγωνιστεί η ισχυρή ΑΕΚ, η οποία, με αθέμιτους και ανήθικους τρόπους, υποτιμούσε και υποβάθμιζε πάντοτε την ομάδα τους.

Οι οπαδοί και η διοίκηση του Πανιωνίου, με ανακοινώσεις, συνθήματα και πανό, θυμούνται, θυμίζουν και κατηγορούν τους αεκτζήδες πως «συμμάχησαν με τη Χούντα το '70 και έκλεψαν το Πρωτάθλημα από τον Πανιώνιο, χάρη στην αλήστου μνήμης «κυρία Δέσποινα»[141] και πως «το 1992, όταν ο Πανιώνιος υποβιβάστηκε για πρώτη φορά στην Ιστορία του, έβγαλαν "ντουντούκες" και ένα κατάπτυστο βιντεοκλίπ στο οποίο εμφανίζουν την ΑΕ Κωνσταντινουπόλεως ως ομάδα προερχόμενη από τη Σμύρνη και την Ιωνία (!) με σκοπό να υφαρπάξουν και από τον Πανιώνιο φιλάθλους» (επίσης από την επίσημη ανακοίνωση της διοίκησης του Πανιωνίου το 2010).

Οι αεκτζήδες, στο εσωτερικό της οπαδικής κοινότητας, ξεκίνησαν εκείνη την περίοδο να παράγουν έναν Λόγο που, κάπως αυθαίρετα ομολογουμένως και πολύ γενικευτικά, κατηγοριοποιούσε τον Πανιώνιο ως *ομάδα-δορυφόρο* του ΠΑΟΚ τότε και του Ολυμπιακού παλαιότερα, πως είχε δηλαδή συμμαχήσει με την ομάδα του Ιβάν Σαββίδη και του Μαρινάκη απέναντι στην ΑΕΚ. Εκείνα τα χρόνια, ΠΑΟΚ, ΑΕΚ και Ολυμπιακός ήταν οι βασικοί διεκδικητές του τίτλου. Με τον τρόπο αυτόν, ακύρωναν (και ακυρώνουν) την ιστορία του Πανιωνίου, κάτι που στο κυανέρυθρο context συνιστά πολύ βαριά μομφή.



(Ο Πανιώνιος, για τους οπαδούς του αλλά και γενικότερα για τους οπαδούς, ονομάζεται Ιστορικός (σύλλογος) λόγω «*παλαιότητας*». Εδώ, πανό των αεκτζήδων που εγκαλεί τον Πανιώνιο ότι συνεργάζεται με τον ΠΑΟΚ και τον Ολυμπιακό ενάντια στην ΑΕΚ).

[141] https://www.aek365.org/a-37103/anakoinwsh-ntroph-kai-ubri-th-pae-neo-paniwnio.htm. Οι πανιώνιοι με τους οποίους συνομιλήσαμε θυμούνται έντονα το πρωτάθλημα του 1971, όπου η ομάδα τους τερμάτισε δεύτερη, πίσω από την ΑΕΚ. Θεωρούν πως η σύζυγος του δικτάτορα Παπαδόπουλου, που ήταν ΑΕΚ, ευνοούσε την αγαπημένη της ομάδα εις βάρος του Πανιωνίου.

Ένας ακόμα παράγοντας που συνέβαλε στη νεόκοπη *κόντρα* των δύο συλλόγων είναι η ένταση που δόθηκε στη Μνήμη και η κατεύθυνση που αυτή πήρε από την ανέγερση του νέου γηπέδου της ΑΕΚ, στο οποίο, ως «Κέντρο Αθλητισμού, Μνήμης και Πολιτισμού "Αγιά Σοφιά"» θα συστεγάζεται και το «Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού "Η Κιβωτός της Ρωμιοσύνης"». Οι φίλοι του Πανιωνίου προσλαμβάνουν ως πολύ επιθετική σε συμβολικό επίπεδο αυτή την κίνηση της διοίκησης του προέδρου της ΑΕΚ Δημήτρη Μελισσανίδη. Θεωρούν και αισθάνονται πως η ΑΕΚ προσπαθεί να *καπελώσει* ακόμα μία φορά τις υπόλοιπες προσφυγικές ομάδες. Θεωρούν ότι η διοίκηση Μελισσανίδη απλώνει τις ιστορικές ρίζες της ΑΕΚ και στη Σμύρνη αλλά και σε όλη τη Μικρά Ασία. Αισθάνονται πως το «Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού» θα διαστρεβλώσει την Ιστορία και θα αλλοιώσει τον χαρακτήρα του *Ιστορικού (συλλόγου).* Νιώθουν πως είναι άδικο να τεθεί η ΑΕΚ στο επί-κεντρο της προσφυγικότητας και αισθάνονται ότι απειλούνται.



(Η πολεμική φτάνει σε σημείο οπαδοί της ΑΕΚ και του Πανιωνίου να σκάβουν βαθιά στην Ιστορία προσπαθώντας να την επαναδιαπραγματευτούν. Αναπλαισιώνουν το παρελθόν με όρους του παρόντος: «*Η ανάμνηση-ανάπλαση επιτρέπει την εισαγωγή μιας εκ των υστερών οπτικής που επιτρέπει την ανατροπή της χρονικότητας*» (Ρασιδάκη: 69)).

Το ίδιο συμβαίνει και μεταξύ αεκτζήδων και παοκτζήδων μετά το 2015, όταν το προσφυγικό βρίσκεται στο επί-κεντρο της επικαιρότητας, αλλά και όταν ο ΠΑΟΚ, με πρόεδρο τον Ιβάν Σαββίδη, πρωταγωνιστεί πλέον ως ισότιμος διεκδικητής του πρωταθλήματος. Πρόσφατα κατέκτησε το τρίτο πρωτάθλημα της Ιστορίας του, 35 χρόνια μετά το προηγούμενο. Έχει μια σημασία, θέλω να πω, πως ο ΠΑΟΚ είναι πλέον

υπολογίσιμος αντίπαλος για την ΑΕΚ. Στην ενότητα για τη βία, θα επανέλθω σε αυτή την *κόντρα* μεταξύ ΑΕΚ και ΠΑΟΚ, γιατί είναι ένα πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο – όπως και με τον Πανιώνιο όμως, η πολεμική μεταφέρεται στο πεδίο της προσφυγικότητας και της αυθεντικότητας του κάθε προσφυγικού σωματείου.



(Αεκτζήδες προς Παοκτζήδες)…



… (και αντίστροφα).

ΑΕΚ και ΠΑΟΚ ιδρύθηκαν και οι δύο από Κωνσταντινουπολίτες, και οι αγώνες ΠΑΟΚ-ΑΕΚ αποτελούν πλέον μια κατάθεση και μια αφήγηση στο πλαίσιο μιας δημόσιας πρακτικής μνημόνευσης. Σε αυτή τη δημόσια μνημόνευση τίθεται αντιπαραθετικά με όρους ανδρικής κυριαρχίας το ποια αφήγηση θα κυριαρχήσει και ποια μνήμη και αντι-μνήμη θα καταστήσουν τι είναι άξιο να μνημονευθεί ή να περάσει στη λήθη. Η κάθε προσφυγική οπαδική μνήμη θεωρεί αληθινή τη δική της αφήγηση. Στο κέντρο της κάθε αφήγησης τοποθετείται μια διαπραγμάτευση α-λήθειας, και το διακύβευμα συνίσταται στο ποια α-λήθεια θα κυριαρχήσει και θα εκτοπίσει την α-λήθεια του άλλου οπαδού.

Ο καθένας θεωρεί τον εαυτό του ως τον μοναδικό αυθεντικό απόγονο των προσφύγων και την ομάδα του ως τη μοναδική άξια κληρονόμο αυτής της ιδιότητας. Με συνεχείς και σκληρές ανακοινώσεις απαξιώνουν τον αντίπαλο, θεωρώντας τον ως (κι αυτό έχει ενδιαφέρον, διότι είναι αμφίδρομο) την «Ντροπή της Προσφυγιάς». Η πολεμική αυτή έχει δημιουργήσει μια πρωτοφανή τοξικότητα στη σχέση της κοινότητας των αεκτζήδων με

τους πανιώνιους και τους παοκτζήδες. Η τοξικότητα και η τεταμένη αυτή σχέση εκβάλλουν πολύ συχνά σε βίαια επεισόδια και συγκρούσεις. Νέοι άνθρωποι μισούν άλλους νέους ανθρώπους και συγκρούονται μεταξύ τους για γεγονότα και ιστορίες που έλαβαν χώρα πολλές δεκαετίες πριν και των οποίων οι άμεσα εμπλεκόμενοι –οι ίδιοι οι πρόσφυγες του ’22– σήμερα δεν ζουν, αλλά και ενόσω ζούσαν δεν ενεπλάκησαν ποτέ σε τέτοιες πολιτικές ταυτότητας, πόσο μάλλον σε τέτοιες πολεμικές. Συναντήσαμε πολύ συχνά ανθρώπους μεγάλης ηλικίας που υποστήριζαν λόγω προσφυγικότητας και τις δύο ή και τις τρεις ομάδες – ακριβώς πάνω στην ίδια θε(α)ματική όπου οι οπαδοί σήμερα χτίζουν ριζικές ετερότητες.

Οι ποδοσφαιρικές κοινότητες σήμερα αρθρώνονται πάνω σε τέτοιες ριζικές ετερότητες. Ακόμα κι αν οι επιμέρους κοινότητες κάνουν πάνω κάτω τα ίδια πράγματα, ακόμα κι αν πρεσβεύουν παρόμοια πράγματα σε πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και ποδοσφαιρικό επίπεδο (όπως η ΑΕΚ, ο ΠΑΟΚ και ο Πανιώνιος), αν δεν υπάρχει, θα πρέπει να δημιουργηθεί και να τεθεί ένα όριο μεταξύ τους. Ο Εαυτός και ο «Άλλος» συνδέονται μεταξύ τους πολύ περισσότερο απ’ όσο νομίζουν, όμως οι επιμέρους ανδρικές ομοκοινωνικότητες νεαρών, στο πλαίσιο του ποδοσφαίρου, είναι σαν να χρειάζονται αυτή τη ριζική ετερότητα, σαν να τρέφονται από αυτή. Κι αυτό έχει να κάνει με το ότι λειτουργούν κυριαρχικά και ανταγωνιστικά η μία έναντι της άλλης. Το πλεόνασμα της υποκειμενικότητάς τους, ως κοινοτήτων πλέον, πηγάζει από τους αρμούς αυτής της διαλεκτικής.

Όταν πανιώνιοι και αεκτζήδες λένε εκατέρωθεν πως ο «Άλλος» δεν είναι καν προσφυγικό σωματείο και δεν εκπροσωπεί καμία προσφυγικότητα, ή ότι είναι «η ντροπή της προσφυγιάς», δεν προσπαθεί απλά να «χτυπήσει» αλλά να «εξαφανίζει» το πολιτικό και ποδοσφαιρικό «σώμα» του «Άλλου». Η συναισθηματική κατανόηση του «Άλλου» ως ανύπαρκτου (σαν-να-μην υπάρχει), ή, ακόμα πιο ορθά, ως κάποιου-που-πρέπει-να-εξαφανιστεί, ακυρώνει κάθετα, οριζόντια και διαγώνια τους λόγους και τους τρόπους με τους οποίους αυτός ο «Άλλος» υπάρχει – εδώ και έναν περίπου αιώνα. Η στόχευση και η πρακτική της βούλησης για αφανισμό του «Άλλου» είναι το όριο όπου η πολιτική ταυτοτήτων προσλαμβάνει χαρακτηριστικά πολεμικής. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πώς αυτή η λογική της ριζικής διαφοροποίησης και της επιθυμίας να εξαφανιστεί ο «Άλλος» βρίσκεται στον πυρήνα του φαινομένου της οπαδικής βίας.

Η σχέση της ΑΕΚ με τον Πανιώνιο (και δευτερευόντως με τον ΠΑΟΚ) είναι μια σχέση που δυσκολεύει και «στριμώχνει» ψυχικά τους αεκτζήδες. Δεν ταιριάζει στην αφήγησή

τους, δεν ταιριάζει με τη *λούζερ* αισθητική και πολιτική ταυτότητας που οικειοποιούνται. Ο Λόγος των πανιώνιων έρχεται και ταράζει κάποια κομβικά σημαινόμενα της ΑΕΚ-ως-έννοια και της ΑΕΚ-ως-συναισθηματική-οικονομία. Η ΑΕΚ δείχνει/τείνει να σχετίζεται, και οι αεκτζήδες θέλουν να τη συ-σχετίζουν με έννοιες και συναισθήματα *βασάνων και υπερηφάνειας,* και κυρίως με το συναίσθημα της *αδικίας* (όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο). Η πανιώνια αφήγηση έρχεται και απειλεί συθέμελα αυτή τη συναισθηματική οικονομία. Ο Πανιώνιος και ο ΠΑΟΚ μοιάζουν πολύ με την ΑΕΚ και παράγουν παρόμοιο Λόγο για την *αδικία* που έχουν υποστεί. Ο ΠΑΟΚ από «το κράτος των Αθηνών» και το ΠΟΚ, μέρος των οποίων είναι η ΑΕΚ, και ο Πανιώνιος από την ΑΕΚ συγκεκριμένα.

Τα *βάσανα* των αεκτζήδων στη διαλεκτική με τους παοκτζήδες και τους πανιώνιους αμφισβητούνται και σχετικοποιούνται, και έτσι απειλούνται θεμελιακά και δομικά συναισθήματα της κοινότητας. Ταυτόχρονα απειλείται και η *περηφάνια* τους, και μάλιστα απειλείται και προκαλείται με ολοκληρωτικό τρόπο από τους οπαδούς των άλλων προσφυγικών ομάδων, αφού αυτοί τους κατηγορούν ως «ντροπή». Οι *κοντινοί τους «Άλλοι»,* πανιώνιοι και παοκτζήδες, τους χαρακτηρίζουν ως «η ντροπή της προσφυγιάς» και τους εγκαλούν να λογοδοτήσουν (Μπάτλερ 2010) για το παρελθόν τους.

Το ΠΟΚ και η συμμετοχή της ΑΕΚ σε αυτό είναι ένα *ένοχο μυστικό* της κοινότητας των αεκτζήδων που, μέσω της λήθης, μπήκε κάτω από το χαλί. Το *βάσανο* αλλάζει χέρια, και οι αεκτζήδες από θύματα εμφανίζονται ως θύτες. Η *θυματοποίηση ως πολιτική ταυτότητας,* για την οποία έχουμε κατ' επανάληψη μιλήσει, και το πλεόνασμα υποκειμενικότητας που εκβάλλει στους αρμούς της αεκτζήδικης συναισθηματικής οικονομίας στρέφονται αυτή τη φορά, με ανάποδη κατεύθυνση, εναντίον τους. Προκαλούν ρωγμές σε ολόκληρη τη διαδικασία υποκειμενοποίησής τους. *Έρχονται και απειλούν τον ίδιο τον αεκτζή* ως «εαυτό» πλέον.

Ο Freud, στο υπέροχο κείμενό του για το «ανοίκειο», αποδίδει σε αυτό τα χαρακτηριστικά της *κρυφότητας και της συγκάλυψης* (Freud: 15). Είναι ένα *ένοχο μυστικό* που αναδύεται από τη σιωπή και έρχεται στο φως. Είναι κάτι *παλιό που έχει απωθηθεί* (ό.π.: 48). Η αίσθηση του ανοίκειου έρχεται/εμφανίζεται για τους αεκτζήδες λόγω της συμμετοχής της ομάδας στο ΠΟΚ. Οι πανιώνιοι αποκαλύπτουν και υπενθυμίζουν αυτό που ο Freud ονομάζει *μυστικό από τους ίδιους μας τους εαυτούς* (ό.π.: 78). Η σκληρή *κόντρα* που έχει προκύψει τα δέκα τελευταία χρόνια ανάμεσα σε αεκτζήδες και πανιώνιους βασίζεται σε αυτό το ανοίκειο άγχος που έχει προκληθεί. Ξαφνικά, και μετά από έναν

αιώνα Ιστορίας, μια εξίσου ιστορική ομάδα καταγγέλλει δημόσια ότι η ΑΕΚ *είναι μια από τα ίδια* με τον Ολυμπιακό και τον Παναθηναϊκό. Η ταραχή που προκλήθηκε στους αεκτζήδες οφείλεται στη συχνά «δίχως πρόθεση επάνοδο του ομοίου και [στην] εκ των ένδον απειλή εαυτού» (ό.π.: 56-59).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: «Μεταξύ Ανδρών»

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Ιστορίες από τον παππού στον πατέρα και από τον πατέρα στον γιο: Πώς γίνεται κάποιος ΑΕΚ και η εκ των υστέρων ανα-συγκρότηση εαυτού.

Η ΑΕΚ είναι ο χρόνος με τον πατέρα μου, η κοινή μας αγάπη, ο τρόπος να λέμε ο ένας στον άλλον πόσο σημαντικός είναι για εκείνον, χωρίς να χρησιμοποιούμε λέξεις.

(συνομιλητής)

Τόσο σε αυτό όσο και στο επόμενο κεφάλαιο, θα δούμε εκ του σύνεγγυς την έννοια της *ομοκοινωνικότητας (homosociality)* (Geertz 2003: 400) και πώς αυτή επιτελείται στο πλαίσιο της συναισθηματικής οικονομίας των αεκτζήδων. Διασχίζοντας πολιτισμικά όρια (Martin: 384) , θα μπούμε σε κατεξοχήν ανδρικούς χώρους όπως οι κερκίδες των γηπέδων, τα πούλμαν με τα οποία ταξιδεύουν ανά την Ελλάδα για να δουν την ομάδα, τα καφενεία, τα προποτζίδικα, και στο επόμενο κεφάλαιο θα διασχίσουμε πολιτισμικά όρια για να δούμε τι κάνουν οι αεκτζήδες στις πλατείες, τους δρόμους και τις γειτονιές της Αθήνας αλλά και της επαρχίας.

Ο Κώστας Γιαννακόπουλος, για να μιλήσει για το ποδόσφαιρο, χρησιμοποιεί τον όρο «ανδρική ομοκοινωνικότητα», τόσο για τους ποδοσφαιριστές όσο και για τους οπαδούς και τους παράγοντες (Γιαννακόπουλος 2001: 163). Όπως και στο πολιτισμικό πλαίσιο του στρατού ή του καφενείου (ή του προποτζίδικου), μιλάμε για «ανδροκρατικούς πολιτισμούς» (Lancaster 2006), για περιβάλλοντα που κυριαρχούνται από τον *ανδρικό τρόπο*. Ο ανδρισμός, ή, καλύτερα, οι ανδρισμοί, αποτελούν κεντρικό διακύβευμα, είτε αυτό τίθεται ρητά είτε όχι. Αυτή η «ανδροκεντρικότητα» (G. Mosse 1996) κυκλοφορεί ανάμεσα στα σώματα και υπάρχει στον αέρα αυτών των πολιτισμικών περιβαλλόντων. Σε κάθε περίπτωση, όπως διατείνεται και ο Lancaster μιλώντας για το *machismo*[142] στο πολιτισμικό περιβάλλον της Νικαράγουα «Το machismo δεν είναι ιδεολογικό ζήτημα. Δεν είναι ένα σύνολο λανθασμένων ιδεών που σφηνώθηκαν στα μυαλά των ανθρώπων με έναν περίεργο τρόπο. Συνιστά τρόπο οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και παράγει ιδέες. Δεν είναι

[142] Γενικά, το «machismo» μένει αμετάφραστο στη βιβλιογραφία. Στα ελληνικά, κοντινές του έννοιες είναι αυτές της «ματσίλας» ή της «αντρίλας», ή καλύτερα «ο πολιτισμός του μάτσο». Σε κάθε περίπτωση μιλάμε για πολιτισμού κυριαρχίας, ανταγωνισμού και επιθετικότητας.

αποτέλεσμα, αλλά πραγματική πολιτική οικονομία του σώματος» (Lancaster, 2006: 550-551) «και συνιστά μέσο δόμησης της εξουσίας ανάμεσα σε άντρες» (ό.π.: 556).

Σε αυτό το κεφάλαιο, αλλά και στο επόμενο, θα μπούμε σε στεγασμένα κλαμπ και πούλμαν γεμάτα αεκτζήδες. Θα μπούμε σε σπίτια όπου οι αεκτζήδες παρακολουθούν αγώνες και σε διαδικτυακά περιβάλλοντα όπου κυρίως άντρες μεταξύ ανδρών αλληλεπιδρούν, επιτελώντας τους ποδοσφαιρικούς έμφυλους εαυτούς τους, υλοποιώντας σχέσεις εξουσίας σε μια διαδικασία που, όπως θα δούμε, αρθρώνεται γύρω από μια συνεχή επανεπιβεβαίωση του κανονιστικού ιδανικού τού φύλου, και συγκεκριμένα του ανδρικού (Butler, 2004).



(Πανό στην κερκίδα των οργανωμένων οπαδών – για τους παππούδες, τους πατεράδες και τα αδέλφια που δεν είναι στη ζωή… «*για όλους όσοι μας έκαναν ΑΕΚ*», όπως μου έλεγε ο Κωστής).

Δεν υπήρξε συνέντευξη ή συνομιλία με οπαδό της ΑΕΚ όπου να μην τέθηκε κάποια στιγμή το ερώτημα «Κι εσύ πώς έγινες ΑΕΚ;». Θέτοντας αυτό το ερώτημα, κάθε φορά, είναι σαν να άνοιγε μια πόρτα σε έναν μικρόκοσμο όπου ένα αγόρι, συνήθως, συναντιόταν με μια «απόφαση». Συχνά η απόφαση αυτή έγκειτο σε ένα δίλημμα – το δίλημμα *να γίνει ΑΕΚ* από εδώ και πέρα, ή μήπως να υποστηρίξει κάποια άλλη ομάδα; Η πόρτα σε αυτόν τον μικρόκοσμο πολύ συχνά δεν οδηγούσε σε μία και μοναδική χρονική στιγμή, αλλά σε μια ολόκληρη περίοδο και μια αλληλουχία συμβάντων και εμπλεκόμενων προσώπων, κυρίως ανδρικών.

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει, νομίζω, το περισσότερο εθνογραφικό υλικό. Αμέτρητες ιστορίες, αμέτρητοι μικρόκοσμοι, αμέτρητοι «πολιτισμοί της διπλανής πόρτας» (Auge 1997), με τον έναν να εισβάλλει μέσα στον άλλον, και αμέτρητες αφηγήσεις που είχαν και έχουν ως κοινό τους σημείο το ότι αναζητούν στο σήμερα τους λόγους μιας επιλογής τού τότε. Συχνά αναζητούν, όπως θα δούμε, τη *συμφιλίωση* με μια επιλογή τού τότε, αλλά και κάποιες φορές την κριτική ή και την άρνηση αυτής της επιλογής. Ο συνομιλητής κάθε φορά κάνει ένα βήμα πίσω και μια βουτιά στα χρόνια της παιδικής του ηλικίας. Επιστρέφει σε ένα μακρινό και θολό χρονικό σημείο. Αμέτρητες διαφορετικές αφηγήσεις μιας θολής και ενίοτε σκιώδους περιόδου των ανθρώπων, οι οποίες είχαν πάντα ως πρωταγωνιστές παππούδες, πατεράδες, αδέλφια, θείους, γείτονες, συμμαθητές, νονούς και ξαδέρφια. Είχαν δηλαδή ως πρωταγωνιστές άντρες, οι οποίοι κάποια στιγμή επηρέασαν ή ήθελαν να επηρεάσουν κάποια αγόρια να γίνουν ΑΕΚ. Να γίνουν ΑΕΚ και να μην γίνουν κάτι άλλο.

Αυτές τις πόρτες θα ανοίξουμε σε αυτή την ενότητα. Πόρτες που οδηγούν σε συναντήσεις και κοινές ζωές ανδρών και αγοριών: πατεράδων και γιων, θείων και ανιψιών, παππούδων και εγγονών, συνήθως όχι ανά ζεύγη αλλά πολυπρισματικά. Οι ποδοσφαιρόφιλοι συνηθίζουν να λένε πως «Γυναίκα αλλάζεις, κόμμα αλλάζεις, θρησκεία μπορεί να αλλάξεις, ομάδα όμως δεν αλλάζεις» (Κυπριανός - Χουμεριανός: 110-122), και αυτό καθιστά εκείνη τη στιγμή ή την περίοδο της απόφασης σημαντικό γεγονός για τους άντρες της οικογένειας.

Η επιλογή ομάδας γίνεται συνήθως όταν το παιδί είναι περίπου οκτώ ετών, αλλά πολύ συχνά, όπως είπαμε, το χρονικό αυτό σημείο της «απόφασης» χάνεται στον χρόνο. «Δεν θυμάμαι πότε ακριβώς έγινα ΑΕΚ, νομίζω ήμουν από πάντα», μου είπαν πολλοί αεκτζήδες. Ο πατέρας του Θοδωρή, Παναθηναϊκός ο ίδιος, θυμάται τον αδελφό του, *τον θείο τον Διονύση*, να πηγαίνει πάνω από την κούνια του Θοδωρή όταν αυτός ήταν βρέφος και να λέει στον μικρό συλλαβιστά και ψιθυριστά «α-εκ, α-εκ, α-εκ». Η οικογενειακή τους ιστορία λέει πως τελικά η πρώτη λέξη του Θοδωρή ήταν «ΑΕΚ».[143] Πριν πει «μαμά» ή «μπαμπά». «Πήγαινε ο θείος του και τον ζάλιζε όλη μέρα. ΑΕΚ - ΑΕΚ. Εγώ τότε ασχολιόμουν με τον μηχανοκίνητο αθλητισμό και δεν με ενδιέφερε να κάνω τα παιδιά παναθηναϊκούς (σημ.: και οι τρεις γιοι του έγιναν ΑΕΚ). Έτσι, με τον θείο τον Διονύση κρεμασμένο πάνω

[143] «Σκόνταψα» σε αμέτρητες τέτοιες ιστορίες και επίσης εντόπισα στο διαδίκτυο πολλά τέτοια βίντεο σαν την ιστορία του Θοδωρή, βλ. π.χ. https://www.youtube.com/watch?v=0shyHmTHJsw.

από την κούνια, κάποια στιγμή ο μικρός είπε «ΑΕΚ». Σαφώς και δεν θα διερευνήσουμε αν ο μικρός είχε πει «αεκ» ή «ακ», «αφ», «αβ», ή σκέτο «α». Μας ενδιαφέρει όμως πολύ ένας θείος πάνω από μια κούνια που προσπαθεί να κάνει ένα μωρό να πει «ΑΕΚ». Μας ενδιαφέρουν οι αμέτρητοι πατεράδες που, όταν το παιδί τους αρχίσει να μιλάει, το ρωτάνε μπροστά στον κόσμο: «Πες μας, Κωστάκη, τι ομάδα είσαι;», και ο μικρός Κωστάκης απαντάει «ΑΕΚ» και όλοι του λένε «Μπράβο!» Μας ενδιαφέρει τι συμβαίνει εκείνη την ώρα και ποιο είναι το διακύβευμα αυτών των ιστοριών όπου τελικά ο πατέρας καμαρώνει για μια μηχανική απάντηση ενός μωρού ή μικρού παιδιού.

Πατεράδες και θείοι που καμαρώνουν όταν το παιδί μιμείται μια δική τους βούληση, ή πατεράδες που ντρέπονται όταν το παιδί δεν το κάνει – όταν τη μία στιγμή λέει «ΑΕΚ» για να τους κάνει το χατίρι και μετά από δύο ώρες λέει «Ομπιακός» γιατί αυτό του μαθαίνει ο πεθερός όταν λείπει ο πατέρας. Πατεράδες οι οποίοι νιώθουν τουλάχιστον αμήχανα όταν το παιδί τους δεν συμμορφώνεται, που το απειλούν πως δεν θα του πάρουν το παιχνίδι που ξέρουν ότι λαχταρά ή που το βάζουν τιμωρία. Ή, και ακόμα πιο ακραία, όπως ο Στέφανος: «Καλύτερα πούστης παρά Ολυμπιακός», μου έλεγε στο μαιευτήριο όταν γεννήθηκε ο γιος του. «Το "πούστης, αν δεν είναι κραγμένη, δεν φαίνεται. Επίσης το "πούστης" μπορεί και να αλλάξει. Αν όμως σου βγει γαύρος, **και** φαίνεται **και** δεν αλλάζει κιόλας».

Αυτό το αλάφιασμα και η αγωνία των πατεράδων για το τι ομάδα θα γίνουν τα παιδιά τους, αν θα τους μοιάσουν ή αν θα «ξωκείλουν», τους οδηγεί, όταν αυτά είναι νεογέννητα, να τους αγοράζουν κιτρινόμαυρα ρουχαλάκια, να τα φωτογραφίζουν και να στέλνουν τις φωτογραφίες σε περιοδικά και εφημερίδες της ΑΕΚ, ή να τις ανεβάζουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ή περήφανα να τις στέλνουν σε συγγενείς και φίλους, όπως ο Στέφανος από το μαιευτήριο, γράφοντας κάτω από τη φωτογραφία: «Ένας νέος αεκτζής μόλις γεννήθηκε».

Οι μαμάδες πολύ συχνά κάνουν το χατίρι του μπαμπά. Οι ίδιες συνήθως δεν ασχολούνται με το ποδόσφαιρο, οπότε δεν παρεμβαίνουν. Προσπαθούν να βοηθήσουν τον μπαμπά να κάνει το παιδί ΑΕΚ. Συχνά έχουν και οι ίδιες αλλάξει ομάδα «για να μην θυμώνει ο Σταύρος» ή γιατί «ούτως ή άλλως δεν ήταν τίποτα».

Κατά τη διάρκεια της διατριβής, πολλοί γνωστοί και φίλοι αεκτζήδες απέκτησαν παιδιά και στο μαιευτήριο κατέφθαναν δώρα, μπλουζάκια, καπελάκια, φορμάκια, πιπίλες και μπιμπερό στα χρώματα της ΑΕΚ. Αργότερα, κιτρινόμαυρες τούρτες που έγραφαν «Για

πάντα ΑΕΚ» σε γενέθλια μωρών ενός έτους, όπου το μωρό δεν μπορούσε να σβήσει το κεράκι και το έσβηνε ο μπαμπάς, και κάπως μπερδευόμουν για το ποιος είχε γενέθλια τελικά.





(Σαλιάρες και κορμάκια, καθώς και άλλα αμέτρητα αξεσουάρ που αγοράζουν οι αεκτζήδες σε βρέφη, μωρά και παιδιά. «*Ο μπαμπάς μου κι εγώ αγαπάμε την ΑΕΚ*» γράφουν επάνω. Για τη μαμά δεν μας πολυνοιάζει).



(Ο Παναγιωτάκης στο μαιευτήριο ντυμένος στα κιτρινόμαυρα. Ο θείος του έσπευσε από την πρώτη ημέρα ζωής του μικρού να τον ντύσει στα χρώματα της ΑΕΚ. Δεκαπέντε χρόνια μετά, ο Πάνος- πλέον - σήμερα δεν ασχολείται καθόλου με το ποδόσφαιρο, αφού ο πατέρας του είναι ιερέας και τα ενδιαφέροντα της οικογένειας έχουν στραφεί προς τη θρησκεία. Ο θείος σήμερα είναι θυμωμένος και απογοητευμένος από τα ενδιαφέροντα του ανιψιού του. «*Καλύτερα να γινόταν χουλιγκάνι παρά να γίνει παπάς και αυτός. Έπρεπε να τον είχα πάρει μερικές φορές στο γήπεδο μαζί μου να του κολλήσω το "μικρόβιο", αλλά δεν θα μου ξαναμιλούσε ο αδερφός μου*». Το κορμάκι-δώρο εκείνη την ημέρα στο μαιευτήριο δεν ήταν ακριβώς μια ενδυματολογική παρέμβαση του θείου – τα δυο αδέλφια είχαν άλλες δικές τους ιδεολογικές διαφορές, τις οποίες προέβαλλαν και προβάλλουν ακόμα και σήμερα στον νεαρό Πάνο. – *Αρχείο ερευνητή*).



(Δεν ξέρω αν ο μικρούλης θα γίνει ποδοσφαιριστής, αλλά η μαμά του, που τον έντυσε αεκτζή μπαλαδόρο για να χαρεί ο μπαμπάς, όπως έγραφε από κάτω στα σχόλια της ανάρτησης, σίγουρα καμάρωνε όταν ο μικρούλης έπιανε με τα χεράκια του τη μπαλίτσα. Η φωτογραφία ανέβηκε σε οπαδικά sites και blogs και όλοι εύχονταν στον μικρούλη να γίνει 10άρι στην ΑΕΚ όταν μεγαλώσει).

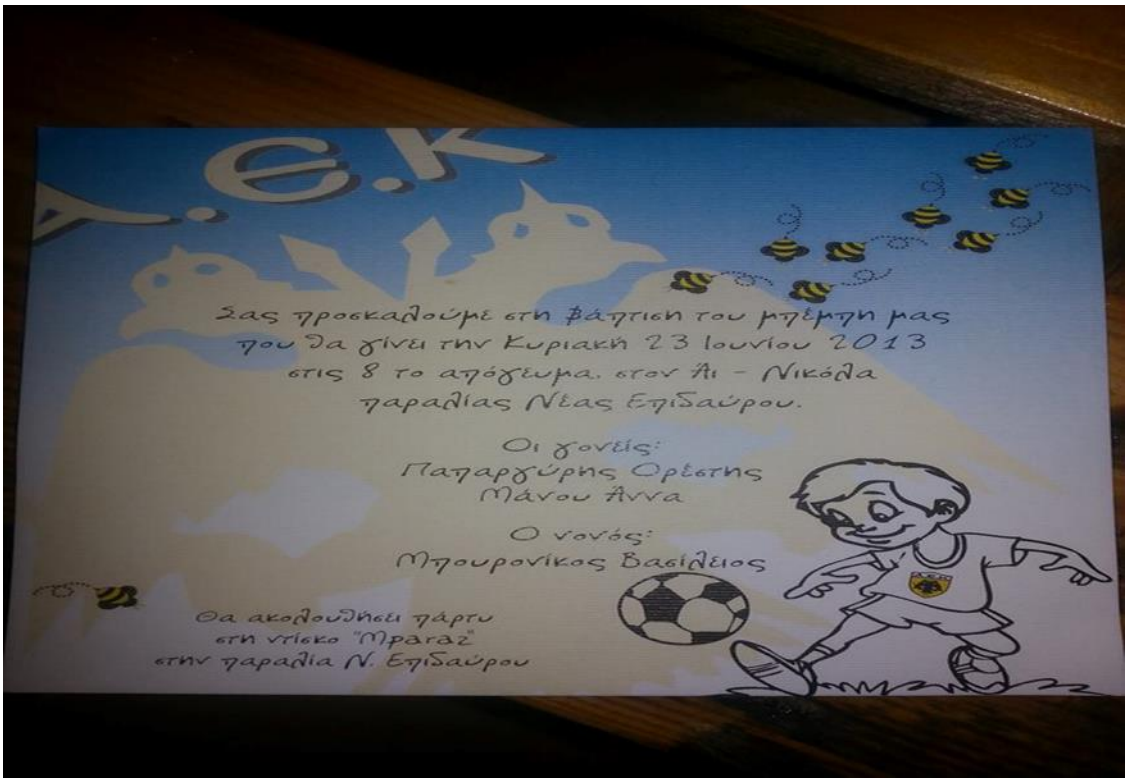


(«*ΑΕΚ από κούνια*» και «*ΑΕΚ γεννιέσαι, δεν γίνεσαι*». Με όρους ουσιοκρατίας, η στιγμή κατά την οποία κάποιος πρέπει να γίνεται ΑΕΚ είναι αυτή της γέννησής του).

Πέρα από τη συμβολική διάσταση όλων αυτών των αντικειμένων, υπάρχει και «ο ενεργός τους ρόλος στις ζωές των ανθρώπων» (Latour 2000). Τα καπέλα, οι φανέλες, οι σχολικές τσάντες, τα μολύβια, τα αμέτρητα αντικείμενα στα χρώματα της ΑΕΚ που είχαν ως παιδιά οι συνομιλητές μου μετατοπίζονται από το καθαρά συμβολικό επίπεδο και αφήνουν ισχυρά μνημονικά ίχνη στον τρόπο με τον οποίο, ενήλικες πλέον, θυμούνται και συναισθάνονται τους εαυτούς τους. Η Γιαλούρη (2012: 38-41) καταδεικνύει αυτή την ενσωμάτωση του υλικού κόσμου στην ανθρώπινη υποκειμενικότητα και στον εαυτό που θυμάται. Ο Νεκτάριος ήταν 20 ετών όταν μιλήσαμε, και θυμόταν: «Όλες μου οι φωτογραφίες μικρός είναι με μπλουζάκια της ΑΕΚ. Από μωρό, από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, ήμουν ΑΕΚ. Στη βάφτισή μου οι μπομπονιέρες ήταν κιτρινόμαυρες και είχαν το σήμα της ΑΕΚ. Ο στολισμός στα γενέθλια με κιτρινόμαυρα μπαλόνια και με τούρτα-ΑΕΚ. Όταν με σκέφτομαι μικρό, με σκέφτομαι με κάτι κιτρινόμαυρο επάνω μου».



(Τούρτα γενεθλίων).



(Πρόσκληση σε βάφτιση).

Αυτό το αλάφιασμα των γονιών, και κυρίως των πατεράδων, να ντύνουν τα παιδιά τους στα χρώματα της ΑΕΚ, εκτός του ότι οδηγεί τους μετέπειτα ενήλικες να συνδέουν την παιδική τους ηλικία με την ΑΕΚ, ενέχει κατά τη γνώμη μου και κάποιες άλλες ψυχικές διαστάσεις. Ο Μπάμπης δεν ασχολούνταν ποτέ ιδιαίτερα με το ποδόσφαιρο, αλλά, αν τον ρωτούσες μέχρι και την εφηβεία του τι ομάδα είναι, θα σου απαντούσε «ΑΕΚ» από συνήθεια. Ο πατέρας του Μπάμπη, από τότε που ήταν μωρό και για όλο σχεδόν το δημοτικό, του αγόραζε φανέλες και σορτσάκια της ΑΕΚ, παρόλο που δεν έβλεπε κάποιο ζωηρό ενδιαφέρον από αυτόν, όχι μόνο για την ΑΕΚ αλλά για το ποδόσφαιρο γενικότερα.

«Έχω άπειρες φωτογραφίες με φανέλες τις ΑΕΚ, είχα πάει με τον πατέρα μου και στο γήπεδο τρεις-τέσσερις φορές και πάντα έλεγα "ΑΕΚ" αν με ρωτούσες τι ομάδα είμαι. Μέχρι τα 18. Μετά ήρθα εδώ στο Πάντειο και από το πρώτο έτος άρχισα να ασχολούμαι με διάφορα αριστερά φοιτητικά σχήματα. ΑΕΚ τέλος. Πλέον έλεγα "δεν ασχολούμαι". Όχι ότι ασχολιόμουν πριν, αλλά πλέον μου φαίνονταν και βλακεία να λέω πως είμαι ΑΕΚ και να ταυτίζομαι με εκατομμυριούχους ποδοσφαιριστές και απατεώνες προέδρους που συντηρούν στρατούς για να παίρνουν δημόσια έργα. Είχα φύγει και από το σπίτι και τον πατέρα μου και πλέον δεν με έπρηζε. Θυμάμαι όταν με ρωτάγανε πιο παλιά –και μέχρι

μεγάλος δηλαδή– "τι ομάδα είσαι;", πολλές φορές απαντούσε αυτός αντί για μένα. "ΑΕΚ είναι"… Στις πανελλήνιες τσακωθήκαμε χοντρά. Ήθελα να βάλω πρώτη προτίμηση ψυχολογία και αυτός με πίεζε να βάλω οικονομικά και ΑΣΟΕ για να πάρω το λογιστικό γραφείο στην Κόρινθο. Εκεί ήταν η πρώτη σύγκρουση. Εννοείται ότι δήλωσα μόνο ψυχολογία και εννοείται ότι τσακωθήκαμε. Μετά, στις εκλογές του 2000, ήθελε να ψηφίσω Καραμανλή "μην τυχόν κι έβγαινε ο Σημίτης" – που βγήκε τελικά. Εγώ, 19 ετών τότε, ψήφισα Συνασπισμό, που με το ζόρι μπήκε στη Βουλή, και έτσι τα σπάσαμε χοντρά για δεύτερη φορά μέσα σε έναν χρόνο. Μετά έφυγα και από το σπίτι για να σπουδάσω Αθήνα και κάπου εκεί σταμάτησαν και τα πολλά-πολλά. Κάπου εκεί σταμάτησα και να λέω πως είμαι ΑΕΚ. Ούτε για πλάκα πλέον. Με ήθελε δεξιό, οικονομολόγο και αεκτζή κι εγώ ασφυκτιούσα. Δεν το καταλάβαινα τότε. Αφού απομακρύνθηκα από το πατρικό σπίτι κατάλαβα την πίεση που μου ασκούσε».

Ο Μπάμπης και οι φωτογραφίες του, από μωρό μέχρι και την εφηβεία, με φανέλες της ΑΕΚ για να καμαρώνει ο πατέρας του. Ο Μπάμπης και μια επιθυμία του πατέρα του. Τώρα κάνει ψυχοθεραπεία και, στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, θυμάται και θυμίζει πολλές τέτοιες επιθυμίες και προβολές του πατέρα του. Προσπαθεί ακόμα να ξεδιαλύνει το όριο μεταξύ τους· ποιες ήταν, και αν τελικά είχε δικές του επιθυμίες. Θυμάται και θυμίζει το άγχος και την πρεμούρα του πατέρα του μην τυχόν και δεν γίνει ΑΕΚ. Το άγχος και την πρεμούρα του μην τυχόν και δεν γίνει τόσα ακόμα. Θυμάται και θυμίζει τον πατέρα του *να απαντά αντ' αυτού* για το τι ομάδα είναι και, το κυριότερο, *να απαντά αντ' αυτού* για το τι δουλειά έπρεπε να κάνει και τι κόμμα να ψηφίσει. Ένα εκκωφαντικό, καθαρό και ατόφιο «άι σιχτίρ» έβγαινε *από τα μέσα του,* αλλά ποτέ δεν έφτανε στα χείλη του, και έγινε ένας εσωτερικός θυμός που για χρόνια δεν ήξερε τι να τον κάνει. Θυμός απέναντι στον πατέρα του αλλά και απέναντι στον εαυτό του που δεν κατάφερε να ξεστομίσει αυτό το «άι σιχτίρ». Και ύστερα παγωμένα βλέμματα μεταξύ τους για 10-15 χρόνια. Η μητέρα του όλα αυτά τα χρόνια «ευτυχώς έσωζε τα προσχήματα». Διαφορετικά «θα είχαν γίνει μπίλιες».

Με τα χρόνια όλο αυτό το συναίσθημα του θυμού, με πολλή προσωπική δουλειά του Μπάμπη κάπως μαλάκωνε. Τα τελευταία χρόνια ο Μπάμπης, (ξανα)συμπαθεί τους αεκτζήδες, «γιατί στην Κόρινθο συγκρούονται με τους χρυσαυγίτες και κάνουν και πολλές δράσεις αλληλεγγύης για τους πρόσφυγες». Τα τελευταία χρόνια επίσης, που έχει ξανασκύψει πάνω στη σχέση με τον πατέρα του, *τα πράγματα μεταξύ τους πηγαίνουν καλύτερα.* «Δεν έχουμε τίποτα να πούμε, αλλά προσπαθώ να τα βρίσκουμε. Συνήθως

θυμάται αυτός πράγματα από το χωριό που μεγάλωσε και πώς με τα χρόνια το χωριό άλλαζε, θυμάται εμένα μικρό και τις βόλτες μας στο χωριό, θυμόμαστε και λίγο την ΑΕΚ. Κάτι να έχουμε να λέμε όσο είμαστε στο τραπέζι και τρώμε όταν κατεβαίνω τρεις-τέσσερις φορές τον χρόνο στην Κόρινθο».

Η ΑΕΚ και η κουβέντα γύρω από αυτήν γίνεται ο ενδιάμεσος ψυχικός χώρος για να έχουν κάτι να πουν πατέρας και γιος ή για να καλύψουν τις σιωπές. Χωρίς αυτόν τον ενδιάμεσο χώρο, στον οποίο *κατοικούν* πράγματα που ενώνουν πατέρα και γιο, οι συναντήσεις τους δεν θα ήταν το ίδιο εύκολες και ανώδυνες. Αμέτρητα τα αγόρια που δεν είχαν και δεν έχουν πολλά πράγματα να πουν με τους πατεράδες τους ή δεν έμαθαν ποτέ πώς να το κάνουν, και η ΑΕΚ λειτουργούσε σαν μια μετα-γλώσσα. Μέσα από την ΑΕΚ έλεγαν (ή απέκρυπταν) το πώς αισθάνονταν. Στις σχέσεις μεταξύ ανδρών, η τρυφερότητα, η «φροντιστικότητα» και η στοργή «στριμώχνονται», ακολουθώντας συχνά τη λογική της «ηγεμονικής αρρενωπότητας» (Gilmore 1990). Είτε δεν εκφράζονται, είτε εκφράζονται αμήχανα ή και άγαρμπα. Ένας συνομιλητής, απαντώντας μου στο ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο στην ερώτηση *τι σημαίνει ΑΕΚ για αυτόν*, μου έγραψε: «Η ΑΕΚ είναι ο χρόνος με τον πατέρα μου, η κοινή μας αγάπη, ο τρόπος να λέμε ο ένας στον άλλον πόσο σημαντικός είναι για εκείνον, χωρίς να χρησιμοποιούμε λέξεις». Ο κοινός χρόνος με τον πατέρα και ένα συναισθηματικό μοίρασμα που έχει αφετηρία μια ποδοσφαιρική ομάδα, αλλά τελικά έχει να κάνει με πολύ περισσότερα πράγματα.

Ο Πάνος θυμάται τον πατέρα του να τον πηγαίνει στο γήπεδο της ΑΕΚ για πρώτη φορά το 2005. «Πρωτοπήγα γήπεδο όταν πρόεδρος ήταν ο Ντέμης Νικολαΐδης. Στο ΟΑΚΑ, λίγο πριν τις διακοπές των Χριστουγέννων, παίζαμε με την Καλαμαριά. Εμείς καταγόμαστε από τη Σμύρνη οι μισοί παππούδες, και οι άλλοι μισοί από Καππαδοκία. Πήγαμε με τον πατέρα μου στο γήπεδο από νωρίς. Μου μίλησε για την καταγωγή μας, για τους γονείς του και τους γονείς της μάνας μου. Όλοι τους πρόσφυγες. Μου έλεγε πως για πολλά χρόνια, ζούσαν καλά με τους Τούρκους "μέχρι που μπήκαν οι στρατοί στη μέση και χώρισαν τον κόσμο". Είχαμε δει και τη Σινασό[144] μια εβδομάδα πριν πάμε στο γήπεδο. Σε εκείνο το ματς παίζαμε με μια άλλη προσφυγική ομάδα, την Καλαμαριά. Ο πατέρας μου, όταν μπήκαμε

[144] Ένα ντοκιμαντέρ για την Καππαδοκία, με έμφαση στο γεγονός ότι στα χωριά που ήταν μεικτά πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι Τούρκοι που έμειναν μετά τον εκτοπισμό των Ελλήνων φυλούσαν για χρόνια τα σπίτια όσων έφυγαν, για να τα βρουν όταν θα ξαναγυρνούσαν.

στο γήπεδο μου είπε: "Σήμερα δεν έχει σημασία ποιος θα κερδίσει. Κι αυτοί πρόσφυγες κι εμείς πρόσφυγες… Πονεμένοι κι οι δυο". Δύο-ένα τους κερδίσαμε, αλλά δεν είχε σημασία».

Ο Πάνος θυμάται πολύ έντονα εκείνη την ημέρα, την ημέρα που *του άλλαξε τη ζωή,* όπως λέει, και περιμένει την ημέρα που *θα κάνει το ίδιο και στα δικά του τα παιδιά.* Τελειώνει τη σχολή της ανθρωπολογίας φέτος και κάνει ήδη πρακτική σε μια ΜΚΟ που ασχολείται με πρόσφυγες. Όταν συναντιόμασταν και μιλούσαμε για την ΑΕΚ, συνήθως στη Σόλωνος, στο μαγαζί του πατέρα του που πούλαγε καφέδες και σφολιάτες, ένιωθα κάθε φορά την αγάπη και τη ζεστασιά του για τους πρόσφυγες. Και την αγάπη του για τους παππούδες και τις γιαγιάδες που δεν είχε γνωρίσει, αλλά και για την ΑΕΚ, η οποία ήταν η γέφυρα για να ταξιδεύει στη Σμύρνη και την Καππαδοκία. Μέσα σε όλα αυτά ένιωθα και την πολύ βαθιά αγάπη που είχε για τον πατέρα του. Η ζωή και η σχέση με τον πατέρα του τον έφερε να φροντίζει και ο ίδιος πρόσφυγες σήμερα, να είναι «καλός φίλος», όπως λέει ο ίδιος, με τον πατέρα του, και ο πατέρας του να τον καμαρώνει τόσο ως επιστήμονα όσο και ως αεκτζή.

Ο ιστορικός Παντελής Κυπριανός και ο κοινωνιολόγος Μανώλης Χουμεριανός, στο βιβλίο τους *Ανατομία των Ποδοσφαιρικών Παθών* (2010), εξετάζουν τις περισσότερες από τις μεγάλες στατιστικές έρευνες των τελευταίων δεκαετιών σε σχέση με τους οπαδούς του ποδοσφαίρου και προσπαθούν, μεταξύ άλλων, να δουν πώς γίνεται κανείς οπαδός στην Ελλάδα. Διαπιστώνουν πως οι αεκτζήδες γονείς δεν ενδιαφέρονται όσο οι οπαδοί του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού να πείσουν τα παιδιά/ανίψια/εγγόνια τους κ.ο.κ. να ακολουθήσουν την ομάδα της δικής τους προτίμησης. Οι δύο συγγραφείς παρατηρούν, όπως οι ίδιοι το ονομάζουν, μια «δημοκρατικότητα και ανεκτικότητα στους αεκτζήδες γονείς και κυρίως στους πατεράδες, οι οποίοι αφήνουν τον ψυχικό χώρο στα παιδιά, και κυρίως στους γιους τους, να αποφασίσουν τα ίδια κάποια στιγμή ποια ομάδα θα υποστηρίξουν».

Μια συγκριτική ποιοτική μελέτη με εθνογραφικά χαρακτηριστικά ανάμεσα σε οπαδούς διαφορετικών ομάδων, που ίσως γίνει στο μέλλον, θα μπορούσε να σχολιάσει το συμπέρασμα των δύο ακαδημαϊκών. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας συνάντησα πολλούς αεκτζήδες που έλεγαν πως το παιδί τους έγινε ΑΕΚ, αλλά πως οι ίδιοι ήταν *χαλαροί* και πως *δεν πίεσαν καθόλου προς αυτή την κατεύθυνση*. Μιλώντας όμως με γιους αεκτζήδων, πάντα «σκόνταφτα» σε ιστορίες με έντονο συναισθηματικό φορτίο που μεταφέρονταν από τον πατέρα προς τον γιο. Όχι με τρόπο επιθετικό, ούτε πάντοτε ρητά

διατυπωμένο. Συχνά ο τρόπος ήταν λανθάνων, αλλά το φορτίο παρέμενε βαρύ για το νεαρό αγόρι.

Σε κάθε περίπτωση, ένας κοινός τρόπος για να κάνουν οι πατεράδες τα παιδιά τους να αγαπήσουν την ΑΕΚ είναι να τα παίρνουν μαζί τους στο γήπεδο. Δεν υπάρχει συνομιλητής που να μην θυμάται την πρώτη φορά που πήγε στο γήπεδο. Στα μάτια ενός μικρού παιδιού, η *πρώτη φορά στο γήπεδο* είναι, βιώνεται και μνημονεύεται ως *μια συγκλονιστική στιγμή.* Ο Αντρέας θυμάται όταν, το 1986, σε ηλικία εννέα ετών, πήγε με τον πατέρα του μαζί στο γήπεδο. «Πρώτο ματς που είδα την ΑΕΚ ήταν με την Ίντερ στο Ολυμπιακό Στάδιο. Χάσαμε 0-1 με γκολ του Πασαρέλα.[145] Είχα τρελαθεί με τα χρώματα και τους ήχους. Τεράστιο γήπεδο και όλο αυτό το πράσινο χορτάρι! Χιλιάδες κόσμου που φώναζαν, η ΑΕΚ με τα κίτρινα και μαύρα σορτσάκια, και η Ίντερ με μπλε-μαύρα με ρίγες. Τότε έγινα Ίντερ από τις ξένες ομάδες. Για μήνες έβλεπα στον ύπνο μου τα χρώματα και άκουγα τις φωνές. Ο πατέρας μου στο γήπεδο μου έλεγε συνέχεια: "'Ωραία δεν είναι, ρε Αντρέα;" Και συνέχισε να μου το λέει και στο σπίτι. Για εβδομάδες και μήνες. Είχαμε μοιραστεί κάτι πολύ δυνατό μεταξύ μας. Σαν πατέρας και γιος νομίζω ήταν η πιο σημαντική στιγμή μας». Ο Αντρέας είχε ζήσει κάτι μοναδικό με τον πατέρα του και το είχαν ζήσει οι δυο τους. Για χρόνια ο αγώνας με την Ίντερ ήταν μια γλυκιά ανάμνηση που συντηρούσε τη σχέση τους.

[145] Διάσημος Αργεντινός ποδοσφαιριστής.



(Ο Αντρέας θυμάται τη δική του πρώτη-φορά-γήπεδο με τον πατέρα του σε έναν αγώνα με αντίπαλο την Ίντερ το 1986. Εδώ, στη φωτογραφία, 33 χρόνια μετά, με τον γιο του τον Σπήλιο, στο ίδιο γήπεδο και στην ίδια Θύρα, στο 5-0 της ΑΕΚ με αντίπαλο τον Πανιώνιο. Ο πρώτος αγώνας του δυόμιση ετών Σπήλιου, ο οποίος γεννήθηκε στις 31/5, όταν η ΑΕΚ έπαιζε (και τότε) με τον Πανιώνιο. Στις 31/5 είναι και τα γενέθλια του Θωμά Μαύρου, και η σύμπτωση είναι βαρύνουσας σημασίας για όλη την οικογένεια, αφού ο Αντρέας και η σύντροφός του Λήδα αγαπήθηκαν μοιραζόμενοι την κοινή τους αγάπη για την ομάδα της ΑΕΚ. Γνωρίστηκαν τυχαία σε ένα ταξί πιάνοντας κουβέντα για την ΑΕΚ και πάνω σε αυτή την οικειότητα έφτιαξαν τελικά οικογένεια).



(Σήμερα, Ιούλιος του 2021, ο Σπήλιος στις εγκαταστάσεις της ΑΕΚ στα Σπάτα μαζί με άλλα αεκοπαιδάκια. Η ζωή σε διαγενεακούς κύκλους).

Ο Στάθης, σε ηλικία έξι ετών, πήγε με τον πατέρα του και είδε για πρώτη φορά την ΑΕΚ στην Καλαμάτα, αφού εκεί μεγάλωσε: «Τότε παιζόμουν ακόμα αν θα γίνω Ολυμπιακός ή ΑΕΚ. Η ΑΕΚ είχε τρομερή ομάδα τότε, αλλά όλη μου η τάξη ήταν ολυμπιακοί και παναθηναϊκοί και κάπως δυσκολευόμουν να διαφοροποιηθώ. Ο πατέρας μου με είχε τρελάνει να γίνω ΑΕΚ. Μου είχε πάρει φανέλες, αλλά δεν τις φόραγα ακόμα, γιατί ο παππούς μου, ο πατέρας της μάνας μου, με ήθελε ολυμπιακό και μου είχε πάρει και αυτός φανέλα. Τότε πήγαινα πρώτη δημοτικού και έπαιζε Καλαμάτα-ΑΕΚ, στην Καλαμάτα, στο καινούργιο στάδιο, όχι στο παλιό του Μεσσηνιακού. Πήγαμε με τον πατέρα μου και τον θείο μου και έπαθα πλάκα. Είδα τους αεκτζήδες στην κερκίδα με τα κιτρινόμαυρα που τραγουδάγανε, χορεύανε. Είχε βάλει ο Ντέμης τρία γκολ! Έγινα ΑΕΚ. Μετά παρακάλαγα τον πατέρα μου να πάμε στην Αθήνα στο γήπεδο της ΑΕΚ. Μου είχε τάξει να πάμε στον τελευταίο αγώνα με την Ξάνθη. Πήγαμε από το Σάββατο, μείναμε σε μια θεία μου στα Πατήσια, και την ημέρα του αγώνα πήραμε τον ηλεκτρικό. Δεν είχα ξαναμπεί σε τρένο και μου είχε φανεί συγκλονιστικό. Ήταν γεμάτο αεκτζήδες που τραγουδάγανε και βαρούσαν τα τύμπανα μέσα στο τρένο! Φτάσαμε στον Περισσό και μπήκαμε όλοι μαζί στο γήπεδο στη Θύρα 21 και, θυμάμαι, έτρεμα από συγκίνηση που είδα το γήπεδο. Τεράστιο! Με προβολείς, κερκίδα γύρω γύρω. Όχι όπως της Καλαμάτας. Έβαλαν και τον ύμνο της ΑΕΚ και όλοι χειροκροτάγανε. Αν μου έλεγες να διαλέξω πέντε στιγμές από τη ζωή μου, η μία θα ήταν αυτή… Μετά, για χρόνια τσακωνόμουνα με τον παππού μου, γιατί ο Ολυμπιακός έπαιρνε όλα τα πρωταθλήματα και μου έλεγε: "Αν είχες γίνει Ολυμπιακός, τώρα θα χαιρόσουνα, κορόιδο". Ούτε που τον άκουγα. Είχα γίνει ΑΕΚ και αυτό δεν άλλαζε ούτε με 100 πρωταθλήματα αντάλλαγμα».

Η στιγμή όπου ο πατέρας πηγαίνει τον γιο στο γήπεδο είναι μια πολύ σημαντική στιγμή για τον καθένα τους ξεχωριστά. Όλο αυτό το φαντασμαγορικό του γηπέδου λειτουργεί σαν μια έκρηξη στο παιδικό μυαλό. Όλα είναι μεγεθυμένα, όπως έλεγε ο Αντρέας. Τα χρώματα πιο έντονα, οι προβολείς πιο φωτεινοί, το πράσινο του γηπέδου πιο πράσινο, οι φωνές πιο δυνατές, και όλα πιο μεγάλα! Τα πάντα μέσα στο γήπεδο, για τα παιδικά μάτια, είναι *πιο*. Όλα διογκώνονται και διαστέλλονται. Μαζί και η σχέση πατέρα-γιου.

Η μνήμη εμμένει σε αυτή την πρώτη επίσκεψη στο γήπεδο, συμπυκνώνοντας μέσα της μια ολόκληρη εποχή. Συχνά ταυτίζεται με κάποιου είδους «ενηλικίωση», όχι ακριβώς με τη στενή έννοια του όρου. Συχνά οι αεκτζήδες μιλάνε για «τη ζωή πριν» και «τη ζωή μετά», την «πρώτη φορά γήπεδο», όπως τα αγόρια μιλάνε για τη ζωή πριν και τη ζωή μετά την πρώτη τους σεξουαλική εμπειρία. Σε αυτή την περίπτωση, αυτή η *πρώτη φορά (γήπεδο)* συνδέεται με την πρώτη μεγάλη απόφαση που θεωρεί ότι πήρε ένα αγόρι στη ζωή του, αφού είναι η μέρα που αποφάσισε *να είναι ΑΕΚ από εδώ και πέρα*. Είναι η μέρα όπου (θυμάται πως) το αποφάσισε οριστικά. Ανεξάρτητα από το πώς θα εξελιχθεί αυτή η προσκόλληση, στα μάτια των αγοριών και μετέπειτα αντρών η μέρα της *πρώτης φοράς γήπεδο* συνιστά ένα σημαντικό χρονικό σημείο –μέσα στα πολλά χρονικά σημεία της ζωής που θα ακολουθήσουν–, που πάντα κουβαλά ένα πολύ ιδιαίτερο φορτίο ταραχής.[146]

Πολύ συχνά, καταλυτικό ρόλο για να διαλέξει κάποιος να γίνει ΑΕΚ, εκτός από τον πατέρα, τον θείο, τον παππού ή τον νονό, παίζει κάποιος άντρας ή κάποιο αγόρι από τη γειτονιά ή το σχολείο. «Στο σχολείο καθόμουνα με τον Ιάκωβο. Αυτός ήταν πολύ αλάνι στους Αμπελόκηπους για την ηλικία μας. Έκανε skate στην πλατεία, είχε καρεδάκι[147] μαλλί, έπαιζε και καλό μπάσκετ και ήρθε στο σχολείο μας στην τετάρτη. Μέχρι τότε ήμουνα Παναθηναϊκός, όπως όλοι στη γειτονιά. Ο Ιάκωβος με έψησε και άλλαξα ομάδα. Φόραγε στο σχολείο μια μπλούζα του Μανωλά και δεν μάσαγε όταν του τη λέγανε. Ήταν η χρονιά που η ΑΕΚ έβαλε πέντε γκολ στη Δυναμό Δρέσδης. Πρωταθλήτρια Ανατολικής Γερμανίας τότε. Ο Ιάκωβος είχε πάει με τον πατέρα του στο γήπεδο και την άλλη μέρα ήρθε στο σχολείο με τη φανέλα του Μανωλά και κασκόλ. Του είπα πως έγινα κι εγώ ΑΕΚ και μου έδωσε το κασκόλ, ένα της Original, μαύρο, και το έχω φυλάξει 28 χρόνια μετά».

[146] Ο Γιαννακόπουλος (2005) προβαίνει με πολύ πειστικό τρόπο σε έναν παραλληλισμό σεξουαλικότητας και ομοκοινωνικότητας στο πλαίσιο του ποδοσφαίρου. Μπήκα πολλές φορές στον πειρασμό να παραλληλίσω την *πρώτη φορά γήπεδο* με την πρώτη σεξουαλική εμπειρία κάθε νέου άνδρα, αλλά θα προτιμήσω να προβώ στη συσχέτιση των δύο αυτών πεδίων σε πιο εμφανείς καταστάσεις στο επόμενο κεφάλαιο. Θα μπορούσαμε να πούμε πάντως ότι τα αγόρια θυμούνται γενικότερα τις πρώτες τους φορές, σίγουρα σαν *ένα προσωπικό αρχείο κατορθωμάτων.*

[147] Κούρεμα που ήταν στη μόδα τη δεκαετία του ’80.



(Ο Ιάκωβος έχει κρατήσει το απόκομμα του εισιτηρίου από τον αγώνα με τη Δυναμό Δρέσδης. Ήταν η πρώτη του φορά στο γήπεδο και θυμάται βήμα βήμα την είσοδό του στη Νέα Φιλαδέλφεια και πως, περπατώντας χέρι χέρι με τον πατέρα του την ελαφρώς ανηφορική είσοδο της Σκεπαστής, σιγά σιγά αποκαλυπτόταν μπροστά του το συγκλονιστικό εκείνη τη στιγμή πράσινο χορτάρι του γηπέδου. Αυτή η χέρι χέρι είσοδος με τον πατέρα του στο γήπεδο, η γλυκιά αγωνία, το ελαφρύ άγχος λόγω της πολυκοσμίας και η ανακούφιση που ο πατέρας του ήταν εκεί, μαζί με την έκρηξη συναισθημάτων ακούγοντας και βλέποντας χιλιάδες κόσμου να τραγουδά συνθήματα της ΑΕΚ, ήταν και είναι ακόμα ένα «*μοίρασμα*» καθοριστικό για τη σχέση πατέρα-γιου. Μου έλεγε πως είναι το safe place του όταν είναι πολύ αγχωμένος. Όταν είναι σε μεγάλη πίεση, θυμάται αυτή την ελαφριά ανηφόρα όταν έμπαινε με τον πατέρα του χέρι χέρι στη Σκεπαστή. Και πάντα ησυχάζει).

Ο 10χρονος τότε Χρήστος θαύμαζε τον Ιάκωβο, θαύμαζε και τον πατέρα του Ιάκωβου που είχε μπιλιαρδάδικο και ηλεκτρονικά παιχνίδια. Έτσι, μετακινήθηκε από την επιθυμία του δικού του πατέρα, που τον ήθελε Παναθηναϊκό. Αυτό στοίχισε στον Χρήστο το να μην τον στείλει ο πατέρας του για μαθήματα ηλεκτρικής κιθάρας, με τη δικαιολογία ότι *οι πολλές παρέες με τον Ιάκωβο τον είχαν αφήσει πίσω στα μαθήματα.* Ο Χρήστος θεωρεί ότι η ΑΕΚ ήταν η αφορμή, και πως εξαρχής στον πατέρα του δεν άρεσε η ηλεκτρική κιθάρα, γιατί ο ίδιος ήταν *του ελαφρολαϊκού και δεν άκουγε ποτέ του ροκ.*

Τι ωθεί τους πατεράδες να θέλουν να κάνουν τους γιούς τους να έχουν ίδιες συνήθειες, απόψεις και στυλ με αυτούς; Τι απόλαυση προσφέρει αυτή *η διαιώνιση μιας ομοιότητας* και γιατί οι πατεράδες ταράζονται όταν οι γιοι τους δεν ακολουθούν πιστά τα βήματά τους; Οι σχέσεις του Χρήστου με τον πατέρα του δεν είναι καθόλου καλές μέχρι και σήμερα, και μάλλον συμπεραίνει κανείς πως δεν ήταν μόνο η ΑΕΚ και η κιθάρα το πρόβλημα. Η λοξοδρόμηση του Χρήστου σε πολλαπλά επίπεδα ταυτοτήτων και οι διαφορετικές επιλογές ζωής –διαφορετικές από αυτές που ο πατέρας θα ήθελε– χαλούσαν

χρόνο με τον χρόνο τη σχέση τους.

Άλλος παράγοντας που παίζει συχνά καθοριστικό ρόλο στο να γίνει κάποιος ΑΕΚ είναι κάποιος σημαντικός αγώνας της ομάδας που έτυχε να δει κανείς ως παιδί από την τηλεόραση – αγώνας που συνοδεύτηκε συνήθως από κάποια μεγάλη επιτυχία της ΑΕΚ. Συνάντησα πολλούς σημερινούς 30ρηδες-35ρηδες που έγιναν ΑΕΚ μετά τον τελικό Κυπέλλου της ΑΕΚ με αντίπαλο τον Απόλλωνα το 1996, όταν η ΑΕΚ είχε σκοράρει επτά γκολ, κάνοντας ένα ρεκόρ που κρατάει μέχρι και σήμερα. Άλλοι της ίδιας ηλικίας, όπως ο Στάθης, που είδαμε πιο πριν, έγιναν ΑΕΚ τη δεκαετία του ’90 από κάποιο γκολ του Ντέμη σε κάποιο σημαντικό ντέρμπι με τον Ολυμπιακό. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του ’90, τα ντέρμπι ΑΕΚ-Ολυμπιακού έμπαιναν με πολύ μεγάλη ένταση στο κάδρο της επικαιρότητας. Αυτά τα ντέρμπι τα κέρδιζε κατά κόρον η ΑΕΚ και σχεδόν πάντα σκόραρε ο λατρεμένος της κερκίδας Ντέμης Νικολαΐδης. Παλαιότερα, μεγάλη επιρροή είχε η απίθανη πορεία της ΑΕΚ στο Κύπελλο UEFA τη χρονιά 1976-1977, και ειδικά η μεγάλη πρόκριση επί της αγγλικής ΚΠΡ στις 16/3/1977, η οποία είχε λάβει κολοσσιαία δημοσιότητα εκείνη την εποχή. Πολλοί αεκτζήδες που σήμερα είναι γύρω στα 50 έγιναν ΑΕΚ εκείνο το βράδυ. Όπως πολλοί σημερινοί 60ρηδες έγιναν ΑΕΚ τη μυθική βραδιά της κατάκτησης του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου στο μπάσκετ, πρώτη φορά από ελληνική ομάδα.

Στο πλαίσιο συγκρότησης της ανδρικής ταυτότητας, «ο ανταγωνισμός, η επικράτηση και η κυριαρχία παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο» (Lancaster 2006). Το μικρό αγόρι θέλει να είναι με τον πρώτο, με τον καλύτερο, με αυτόν που κερδίζει. Έτσι, μια σημαντική νίκη, μια νίκη που την άλλη μέρα μπορεί να κάνει κάποιον μαθητή να πάει στο σχολείο περήφανα ως ο πρώτος των πρώτων, είναι μια πολύ καλή αφορμή για να προσκολληθεί κάποιος νεαρός σε μια ομάδα. Γι’ αυτόν τον λόγο, αλλά και για άλλους ασφαλώς, οι περισσότεροι Έλληνες υποστηρίζουν τον Ολυμπιακό, ενώ το αντίστοιχο συμβαίνει σχεδόν καθολικά σε όλες τις χώρες του πλανήτη. Η πρωτιά και η κυριαρχία δίνουν χαρά στους άντρες οπαδούς.

Η ανταγωνιστικότητα και η επικράτηση, ως ψυχικές καταστάσεις (της εξουσίας εν τέλει (Butler 2009), συνιστούν τις βασικότερες συνισταμένες της ψυχικής οικονομίας «ανδροκρατικών πολιτισμικών πλαισίων» (Lancaster 2006: 536-538). Η ΑΕΚ βρίσκεται σίγουρα εντός του ανταγωνιστικού πλαισίου, αλλά με έναν τρόπο είναι και εκτός αυτού. Ή μάλλον οι οπαδοί της ΑΕΚ συναισθάνονται ότι είναι εκτός. Αυτό συμβαίνει γιατί, ενώ η ΑΕΚ είναι μεγάλη ομάδα και αντ-αγωνίζεται για τους τίτλους και τις πρωτιές, βρίσκεται εκτός του πολύ μεγάλου και σκληρού ανταγωνιστικού διπόλου «Ολυμπιακός-Παναθηναϊκός».

Είναι καταστατικά τόσο εντός όσο και εκτός. Ο Κυπριανός και ο Χουμεριανός επεσήμαναν ότι πολλές γυναίκες πολύ συχνά διάλεγαν και διαλέγουν να γίνουν ΑΕΚ κυρίως λόγω αυτού του εκτός του σκληρού ανταγωνισμού. Τους ήταν και τους είναι ελκυστικό ότι η ΑΕΚ ανέκαθεν συνδεόταν με μια ομάδα που ήταν έξω από το πολύ έντονα αντιπαραθετικό δίπολο «Ολυμπιακός-Παναθηναϊκός».

Ο Λάκης Νικολάου, παλαίμαχος ποδοσφαιριστής της ομάδας, στο ντοκιμαντέρ του ΣΚΑΙ στη σειρά *Για πάντα Πρωταθλητές,*[148] απαντά στο ρητορικό ερώτημα του αφηγητή-δημοσιογράφου: «Για πείτε μας. Στο τέλος τέλος είναι όντως διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ;» Ο Λάκης Νικολάου θυμάται: «Πήγα να παρακολουθήσω ένα παιχνίδι Παναχαϊκής-Ολυμπιακού στην Πάτρα σαν φοιτητής, με έναν συμφοιτητή μου ο οποίος ήταν ολυμπιακάκιας φανατικός. Οι θέσεις μας ήταν αριθμημένες, αλλά, όταν φτάσαμε κάπως αργοπορημένοι, είδαμε πως είχαν καθίσει στις θέσεις μας δύο άλλοι. Με τη συζήτηση αυτός ο ολυμπιακάκιας τους είπε να σηκωθούνε. Αυτοί δεν σηκωνόντουσαν, με αποτέλεσμα, επειδή ήταν σωματώδης και πολύ επιθετικός, να τους πιάσει και τους δύο στο ξύλο και να τους πετάξει από την εξέδρα για να διεκδικήσει τη θέση του. Αυτός είναι ο ολυμπιακός. Αν ήταν παναθηναϊκός, θα φώναζε την αστυνομία να καθαρίσει για πάρτη του για να καθίσουμε στις θέσεις μας. Ο αεκτζής θα έλεγε, "εντάξει, ρε παιδιά, κάντε λίγο χώρο, λίγο δεξιά εσύ, λίγο αριστερά εσύ, και θα βολευτούμε"».[149]

Αυτό το *καταστατικά εντός και εκτός* του ανταγωνιστικού διπόλου «Ολυμπιακός-Παναθηναϊκός» και το γεγονός ότι η ΑΕΚ είναι *ο τρίτος πόλος* δίνει έναν *παραπάνω χώρο* στο πώς αυτή θα νοηματοδοτηθεί τελικά – και δίνει έναν παραπάνω *ψυχικό χώρο* στους ανθρώπους να προβάλουν τους εαυτούς τους σε αυτήν. Ο Λάκης Νικολάου ήταν ανέκαθεν ένας ευγενής άνθρωπος και αθλητής. Ήταν και είναι πάντοτε συμβιβαστικός και σε καμία περίπτωση δεν ήταν άνθρωπος και αθλητής των εντάσεων, των διαπληκτισμών και της ίντριγκας. Αυτά, τα δικά του δηλαδή χαρακτηριστικά, προβάλλει στο τι θα έκανε ένας αεκτζής στο περιστατικό που αφηγήθηκε. Αυτό ακριβώς θα έκανε ο ίδιος (σήμερα) και αυτή είναι η δική του αναπλαισίωση, με όρους του δικού του παρόντος, του τι σημαίνει ΑΕΚ.

Αντίθετα ο Κωστής, όταν του έφερα το ίδιο παράδειγμα του Λάκη Νικολάου, μου είπε: «Όντως ο γαύρος και ο βάζελος αυτά θα κάνανε. Ο σωστός αεκτζής όμως θα

[148] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=gnw-yOc4jXM.
[149] Βλ. *Για Πάντα Πρωταθλητές*, στο 43'.00'.

σηκωνότανε να φύγει. Ο σωστός αεκτζής δεν στριμώχνεται στην κερκίδα με μαλάκες. Βασικά, ο αεκτζής δεν ασχολείται με μαλάκες». Γνωρίζοντας τον Κωστή, είμαι σίγουρος ότι αυτό θα έκανε ο ίδιος. Θα πήγαινε παραπέρα και δεν θα ασχολούνταν. Δεν θα ήθελε να τα βρει μαζί τους ευγενικά, κι αυτό ακριβώς προβάλλει στο σημαινόμενο «ΑΕΚ».

Η (τότε) επιλογή της ΑΕΚ μπαίνει σε μια διαδικασία *συμφιλίωσης* με το κάθε ξεχωριστό και μοναδικό παρόν των ανθρώπων που *είναι ΑΕΚ*. Το «είμαι ΑΕΚ» είναι διαφορετικό από το «υποστηρίζω την ΑΕΚ». Το «είμαι ΑΕΚ» ελαχιστοποιεί, αν δεν μηδενίζει, την απόσταση υποκειμένου και αντικειμένου. Ο οπαδός που *είναι ΑΕΚ* και η επιλογή του *να είναι ΑΕΚ* εμπλέκει *τον εαυτό* συχνά βαθιά και δεσμευτικά σε αυτή την προσκόλληση. Αυτή η συναισθηματική εμπλοκή *ανοίγει* καλειδοσκοπικά όσο διαφορετικές είναι οι ζωές των ανθρώπων και *κλείνει* σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όσο οι ζωές των ανθρώπων εν τέλει δεν είναι και τόσο ριζικά διαφορετικές. Το σημαινόμενο «ΑΕΚ» δεν είναι κενό – έχει, όπως έχουμε δει, συγκεκριμένη ιστορία και ψυχοβιογραφία. Είναι όμως πάντα ανοιχτό. Ανοιχτό στη διαφορά και στην έντασή της με την ομοιότητα. Με την έννοια αυτού του διττού τρόπου συναισθηματικής εμπλοκής των ανθρώπων με την ΑΕΚ, θα επισημάνω δύο ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της εμπλοκής· δύο σημεία όπου οι διαφορετικές ιστορίες και ζωές των ανθρώπων έδειχναν και δείχνουν να εφάπτονται.

Το πρώτο ποιοτικό χαρακτηριστικό των αφηγήσεων για το πώς κάποιος γίνεται ΑΕΚ είναι η (εκ των υστέρων) *δυσκολία* αυτής της επιλογής. Κάποιος γίνεται ΑΕΚ κάποια στιγμή στην παιδική συνήθως ηλικία, και στην αφήγηση αυτής της επιλογής στο σήμερα συναντάμε συναισθηματικά μοτίβα που παραπέμπουν σε μια κάποια *δυσκολία* σε αυτή την επιλογή. «Στην τάξη ήμουν ο μόνος αεκτζής. Πειραιάς. Το 1996-2002 ήμουν στο δημοτικό και 2002-2008 γυμνάσιο και λύκειο. Πρωταθλήματα η ΑΕΚ; Μηδέν. Όλοι μέσα στην τάξη γαύροι και τρεις-τέσσερις βάζελοι που τους την έλεγαν για το μπάσκετ τουλάχιστον[150]. Φίλε, δύσκολο να στην πέφτει όλη η τάξη επί δέκα χρόνια και να σε ξεφτιλίζουν. Να προσπαθούν να σε ξεφτιλίσουν γιατί, άμα είσαι ΑΕΚ, μέσα σου ξέρεις τον λόγο που είσαι ΑΕΚ. Και αυτός δεν είναι τα πρωταθλήματα». Ο Κωστής δίνει σήμερα μεγάλο βάρος στο ότι ήταν *μειοψηφία* στο σχολείο, αλλά και στο ότι δεν είχε το επιχείρημα της νίκης για να το αντιπαραθέσει στους συμμαθητές του. Η ΑΕΚ στο τέλος έβγαινε δεύτερη ή τρίτη, ή και πιο κάτω.

[150] Ο Παναθηναϊκός ήταν κυρίαρχος στο μπάσκετ εκείνα τα χρόνια.

Τα δύο αυτά στοιχεία τα συναντάμε σχεδόν καθολικά στις αφηγήσεις. Μπορεί κάποιος να έγινε ΑΕΚ (τότε) μετά από μια μεγάλη νίκη της ομάδας, σήμερα όμως περιγράφει την επιλογή ως μια «δύσκολη επιλογή», γιατί η ΑΕΚ: α. κέρδιζε σπάνια σε σχέση με τους άλλους μεγάλους και β. συνήθως οι αεκτζήδες ήταν πολύ λίγοι, σίγουρα λιγότεροι, στα περιβάλλοντα με τα οποία σχετίζονταν τότε νεαροί αεκτζήδες.

Ο Λάμπρος με τον Φίλιππο πήγαιναν στο γυμνάσιο στην Αργυρούπολη στις αρχές της δεκαετίας του ’80 και ήταν δύο από τους δέκα με δεκαπέντε αεκτζήδες που είχε συνολικά το σχολείο. Έγιναν αχώριστοι φίλοι, με κύριο σημείο επαφής τους για χρόνια την αγάπη τους για την ΑΕΚ. Έχτισαν πάνω στην ΑΕΚ και έγιναν κολλητοί. Αργότερα αγάπησαν και οι δυο την ποδηλασία και έγιναν αθλητές της ΑΕΚ στην ερασιτεχνική ποδηλασία. «Στα δύσκολα στηρίζαμε ο ένας τον άλλον. Μας τη λέγανε συνέχεια στο σχολείο, αλλά δεν μασάγαμε. Ξέραμε ότι θα είναι δύσκολο να είμαστε ΑΕΚ, αλλά για τα δύσκολα είμαστε. “ΑΕΚ στα εύκολα - ΑΕΚάρα στα δύσκολα”, λέμε εμείς οι αεκτζήδες. Και εκείνα τα χρόνια, αν θυμάσαι, ονομάστηκαν “πέτρινα χρόνια” γιατί δεν παίρναμε ποτέ πρωτάθλημα. Αν πάντα είναι δύσκολα για την ΑΕΚ, “δέκα λύπες, μία χαρά” που λέμε,[151] τότε ήταν ακόμα πιο δύσκολα».



(Ένα από τα κεντρικότερα μότο των αεκτζήδων. Σε τοίχους πραγματικούς, αλλά και ηλεκτρονικούς –όπως εδώ–, σε πανό, σε εξώφυλλα εφημερίδων και κατακλυσμιαία στην καθημερινή φρασεολογία των οπαδών).

[151] https://www.youtube.com/watch?v=ZoZ1590gBTY.

Αν εξαιρέσει κανείς την περιοχή της Θράκης, οι αεκτζήδες σε γενικές γραμμές αποτελούν μειοψηφία. Σε όλες τις περιοχές του ελλαδικού χώρου οι αεκτζήδες είναι πάντα μειοψηφία, και σε πολλές περιπτώσεις ισχνή. Οι περισσότεροι θυμούνται με όρους τού σήμερα *τη δυσκολία της επιλογής να είναι ΑΕΚ* στην περιοχή όπου διέμεναν – στον «κόκκινο» Πειραιά, ή τους «πράσινους» Αμπελόκηπους, ή τα «κοκκινοπράσινα» Πετράλωνα, ή στην επαρχιακή πόλη όπου μεγάλωναν. Τη δυσκολία τού να είσαι ΑΕΚ στη Θεσσαλονίκη, ή στο Κουφονήσι με 300 κατοίκους από τους οποίους οι 290 είναι ολυμπιακοί και οι οκτώ παναθηναϊκοί. Η *δυσκολία* αυτής της επιλογής στο παρελθόν και η ανάμνησή της στο εδώ και τώρα προσδίδουν ένα σαφές *πλεόνασμα υποκειμενικότητας* στον αεκτζή. Είναι *συμφιλιωμένη* ψυχικά με το συναισθηματικό φορτίο που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο έχει αρχειοθετηθεί η ιστορία της ομάδας, με τη *δυσκολία* και το *βάσανο* να παίζουν κεντρικό ρόλο σε αυτή τη συναισθηματική αρχειοθέτηση.

Η επιλογή της ΑΕΚ, όπως προκύπτει από τον τρόπο που τη θυμούνται πολλοί αεκτζήδες, ενέχει επίσης *μια δυσκολία νεαρών αγοριών να ταυτιστούν με μια ομάδα με όνομα θηλυκού γένους*. Ο Κωνσταντίνος ήταν ο μοναδικός αεκτζής στην τάξη του στον Ωρωπό. «Ήμουν ο μόνος αεκτζής και τα υπόλοιπα αγόρια, με την απλουστευτική σκέψη εκείνης της ηλικίας, με κορόιδευαν και μου έλεγαν ότι, αφού είμαι ΑΕΚ, είμαι γυναίκα. Ο πατέρας μου, που με είχε κάνει ΑΕΚ, μου είπε πως οι άντρες αγαπάνε γυναίκες, οπότε το πιο σωστό είναι να αγαπάς θηλυκή ομάδα, και πως επίσης όλες οι μεγάλες ομάδες του κόσμου –η Ρεάλ, η Μπαρτσελόνα, η Μάντσεστερ, η Λίβερπουλ, η Μπάγερν, αλλά και όλες της Λατινικής Αμερικής– ήταν κι αυτές θηλυκές, γι' αυτό τις αγαπάει τόσο πολύ ο κόσμος. Θυμάμαι ακόμα την ανακούφιση που είχα νιώσει με το επιχείρημά του. Είχα πιεστεί πολύ στο σχολείο. Σήμερα θα το λέγαμε bulling».

Η περίπτωση του Κωνσταντίνου δεν είναι η μοναδική. Αυτή την ψυχική δυσκολία να διανυθεί μια απόσταση από ένα αγόρι στο να γίνει ΑΕΚ μόνο και μόνο επειδή η ΑΕΚ έχει όνομα θηλυκού γένους, τη συνάντησα σε πολύ μεγάλο βαθμό σε μεγαλύτερους ανθρώπους, σε ανθρώπους που έζησαν τα παιδικά τους χρόνια τις δεκαετίες τους '60 ή του '70. Τη δυσκολία αυτή καταγράφουν και οι Κυπριανός και Χουμεριανός (2007: 127) μελετώντας τις σημαντικότερες στατιστικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί για τους οπαδούς στον ελλαδικό χώρο. Η δυσκολία αυτής της ταύτισης με ομάδα θηλυκής ονομασίας σε αεκτζήδες μεγαλύτερης ηλικίας και η πίεση που δέχονταν στα περιβάλλοντα του σχολείου

και της γειτονιάς τίθεται στο κέντρο της αφήγησης σήμερα ως προς την επιλογή αυτών των ανθρώπων να γίνουν ΑΕΚ. Στις μέρες μας θεωρώ πως αυτό το στοιχείο έχει εμφανώς ατονήσει ακόμα και στις μικρές ηλικίες του δημοτικού, αλλά δεν θα το έβγαζα εντελώς από το αναλυτικό κάδρο, αφού η *Μάνα-ΑΕΚ* αλλά και η *ΑΕΚ-Καψούρα* είναι πολύ βασικά συναισθηματικά πεδία στα οποία οι αεκτζήδες επιτελούσαν και επιτελούν το «αεκτζήδειν».



(Είχαμε δει στο κεφάλαιο για την προσφυγικότητα τα πανό που έγραφαν «*ΑΕΚ, Μάνα όλων των προσφύγων*». Οι αεκτζήδες αποκαλούν την ερασιτεχνική ΑΕΚ, την ΑΕΚ πέρα από την ΠΑΕ ή την ΚΑΕ, «*Μάνα ΑΕΚ*»).

Ας δούμε τώρα, μετά τη *δυσκολία*, το δεύτερο ποιοτικό χαρακτηριστικό που ήταν κοινό στις αφηγήσεις των ανθρώπων σε σχέση με το πώς και το γιατί έγιναν ΑΕΚ.

«Αεκτζήδες γίνονται όλοι οι τρελοί, οι ρομαντικοί, οι περίεργοι, οι λίγο βαρεμένοι. Άμα το ψάξεις, όλο και κάποια τρέλα θα δεις να έχει ο καθένας μας. Εγώ, με τη μοναξιά μου, τα βιβλία, τις γάτες και τα σκυλιά, ο Κωστάκης (ο κολλητός του) με τη μουσική. Από το γυμνάσιο άκουγε Joy Division και Cure,[152] φόραγε μαύρα ρούχα και έγραφε ποιήματα για αυτόχειρες. Αεκτζήδες γίνονται όσοι είχαν δύσκολη γέννα. Αυτό να γράψεις!»

Αυτό μου είπε ο Βαγκ να γράψω και του κάνω το χατίρι! Αυτό πίστευε και αυτό πιστεύει το μεγαλύτερο μέρος των αεκτζήδων, και αυτή ακριβώς η αίσθηση της διαφορετικότητας εκβάλλει σε αυτό που οι ίδιοι τονίζουν: «Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ».

[152] Μουσικά συγκροτήματα της Dark Wave σκηνής, που ταυτίστηκαν με μια κάπως πιο εσωστρεφή και μελαγχολική νεολαία.



(Το «*Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ*» εδώ σε πανό στην κερκίδα του ΟΑΚΑ).

Ο Λόγος για τη διαφορετικότητα συνδέεται με την επιλογή των ανθρώπων που γίνονται ΑΕΚ και κυρίως με την αφήγηση αυτής της επιλογής. Ο Βαγκ θεωρεί ότι έγινε ΑΕΚ γιατί ΑΕΚ γίνονται όλοι *οι πειραγμένοι*. Ο ίδιος αποδέχεται και προβάλλει το γεγονός ότι ανήκει σε αυτή την κατηγορία *των πειραγμένων*. Το γεγονός ότι έχει σπίτι του 15 ζώα, γάτες και σκύλους, είναι η απόδειξη αυτής της ιδιαιτερότητας και διαφορετικότητας. Το ίδιο και ο Κωστάκης, ο οποίος άκουγε και ακούει σκοτεινές μουσικές και διάβαζε ρομαντικούς ποιητές. Υπάρχει οριζόντια μια αγωνία να ανευρεθεί μια διαφορετικότητα. Το οριζόντια σημαίνει μια κοινή αίσθηση, η οποία εκβάλλει σε πολύ ξεχωριστούς και μοναδικούς τρόπους να υπάρχει κανείς ως διαφορετικός.

Ο Ντιέγκο πίστευε πως μπορεί να ξεχωρίσει τους αεκτζήδες ακόμα και στον δρόμο. Πόνταρε στο τι ομάδα είναι ο καθένας τριγύρω μας όταν καθόμασταν σε ένα καφέ και εξηγούσε τους λόγους που τον έκαναν να το πιστεύει. Στη ερώτησή μου αν *είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ*, μου απάντησε αδιαπραγμάτευτα καταφατικά. «Αν μπορείς να σέβεσαι το διαφορετικό, αυτό από μόνο του σήμερα δεν σε κάνει διαφορετικό; Αν βρίσκεις τη φιλοσοφία μέσα στα πεζά, δεν είναι διαφορετικό; Αν ο φίλαθλος αντιστέκεται σε μια διοίκηση, αυτό δεν είναι διαφορετικό; Αν δεν σε νοιάζει να είσαι ο δεύτερος ή ο τρίτος αφού μπορείς να έχεις αξίες, δεν είναι διαφορετικό; Αν σε έχουν διώξει από το σπίτι σου και κάνεις έδρα την ξενιτιά, δεν είναι διαφορετικό; Αν εκτός από την μπάλα έχεις μέσα σου

τα μπαχάρια, το ούτι, την εξωγηπεδική τέχνη και ας μην το ξέρεις, δεν είναι διαφορετικό; Αν βαρέθηκες να κάθεσαι σε γκρίζα καθίσματα και περιμένεις τα κιτρινόμαυρα, δεν είναι διαφορετικό; Αν σε νοιάζει που καταργήθηκε ο Χρυσός Οδηγός[153] επειδή με αυτόν υποδεχόσουν την ομάδα σου, δεν είναι διαφορετικό; Αν η φωνή του ενός είναι η φωνή κάποιου, δεν είναι διαφορετικό; Όλες οι μονάδες, οι διαφορετικές μονάδες, συνθέτουν αυτή τη διαφορετικότητα. Ακόμα και αν δεν το καταλαβαίνεις ότι είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ, το καταλαβαίνουν σίγουρα οι άλλοι (οι αντίπαλοι)».



(Παιχνίδι με τα αρχικά της ομάδας σε πανό στο ΟΑΚΑ: Άλλη Εντελώς Κατάσταση).

[153] Ο *Χρυσός Οδηγός* διανεμόταν για δεκαετίες σε όλα τα σπίτια στον ελλαδικό χώρο, μέχρι και τα μέσα του ’90. Ήταν συνοδευτικός του τηλεφωνικού καταλόγου και περιελάμβανε τα τηλεφωνικά νούμερα των εταιρειών. Ήταν πολυσέλιδος, 400 με 500 κίτρινες σελίδες, τις οποίες οι αεκτζήδες έκοβαν σε χιλιάδες μικρά χαρτάκια και τα πετούσαν κατά την είσοδο της ομάδας στο γήπεδο.



(Η επιλογή της ΑΕΚ και η αναπλαισίωση αυτής της επιλογής στο παρόν ανοίγει την κουβέντα της ριζικής διαφορετικότητας, αφού, εκτός του ότι «*Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ*», για τους αεκτζήδες ΑΕΚ σημαίνει επίσης και «*Άλλη Εντελώς Κατάσταση*». Αυτό το «*Εντελώς*» δείχνει μια διάθεση και συχνά μια αγωνία τού να θέλει να διαφοροποιηθεί κάποιος ριζικά. Και η διαφοροποίηση αυτή, εκτός από αφετηρία, έχει σίγουρα και κάποια κατεύθυνση).

Οι αεκτζήδες νιώθουν πως υπάρχουν-ως-διαφορετικοί-στον-(ποδοσφαιρικό)-κόσμο. Βιώνουν το να είναι κανείς ΑΕΚ *ως Άλλη Εντελώς Κατάσταση* – ως ριζικά διαφορετική κατάσταση. Το πρώτο πράγμα που είπε ο Ντιέγκο ήταν ότι «η ΑΕΚ θεωρεί πως οι αεκτζήδες διαφέρουν ριζικά από τους υπόλοιπους οπαδούς». Και διαφέρουν όχι μόνο ως οπαδοί, αλλά γενικότερα ως άνθρωποι – όχι ως μια ομοιογενής κοινότητα και ομάδα ανθρώπων, αλλά έχοντας ως κοινό σημείο το ότι ο καθένας ξεχωριστά διαφέρει με τον δικό του τρόπο. Κι ας μην το ξέρει ο ίδιος. Κι ας μην συμβαίνει εν γνώσει του.

Ο Λάμπρος, όπως δεκάδες αεκτζήδες, μου είπε κάποια στιγμή όταν συζητούσαμε γύρω από αυτή τη διαφορετικότητα. «Αεκτζήδες υπάρχουν σε όλες τις δουλειές, τις τάξεις και τις κοινωνικές ομάδες. Ακόμα και μπάτσος να είναι, θα είναι ο ευαίσθητος μπάτσος. Αν είναι δημόσιος υπάλληλος, θα είναι αυτός που κάνει καλά τη δουλειά του. Αν είναι πασόκος, θα είναι ο ιδεολόγος, όχι το λαμόγιο». Η κοινότητα των αεκτζήδων δεν θεωρεί ότι

είναι ομοιογενής, αλλά πως διακρίνεται από κάποια χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν από τους άλλους οπαδούς, και αυτή η διαφορά και διαφορετικότητα από τους Άλλους γίνεται το βασικό χαρακτηριστικό αυτο-προσδιορισμού της. Έτσι, με έναν τρόπο, ο Άλλος ενυπάρχει στην καρδιά του υποκειμένου και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή του.

Στη συναισθηματική οικονομία της ΑΕΚ, όλος αυτός ο παραγόμενος Λόγος ριζικής διαφορετικότητας, αλλά και όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο και πλεόνασμα, ακουμπούν σε μια ουσιοκρατία και έναν ντετερμινισμό που ενέχουν έντονα και μια αντίστροφη φορά υποκειμενοποίησης. Η μία φορά υποκειμενοποίησης κατευθύνεται από την ΑΕΚ προς τους οπαδούς. Η ΑΕΚ είναι για τους αεκτζήδες η ομάδα που διαχρονικά παίζει το πιο όμορφο και ελκυστικό ποδόσφαιρο. Ταυτόχρονα, είναι μια βασανισμένη ομάδα. Κινείται δηλαδή προς τους οπαδούς με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και προσδίδει αξία στους οπαδούς που επιλέγουν να είναι ΑΕΚ. Οι αεκτζήδες, όπως μέχρι τώρα έχουμε δει, προσλαμβάνουν αξία από το γεγονός ότι επιλέγουν να είναι με την ομάδα που παίζει όμορφα, που αδικείται, που οι άλλοι της κλέβουν τα πρωταθλήματα, κ.α.

Σε αντίθεση με τους ολυμπιακούς και τους παναθηναϊκούς, που διαλέγουν να συντάσσονται με τον πρώτο, αυτοί επιλέγουν το διαφορετικό. Εδώ, κατ' αυτόν τον τρόπο, ξεκινά και μια αντίστροφη φορά υποκειμενοποίησης. Η επιλογή της διαφορετικής ΑΕΚ αποκαλύπτει και αποδεικνύει μια –ήδη υπάρχουσα από πριν– διαφορετικότητα. Οι αεκτζήδες επιλέγουν τη *διαφορετική* ΑΕΚ ακριβώς γιατί ήταν και είναι *διαφορετικοί* οι ίδιοι. Αυτή η ταυτολογία βαθαίνει τα χαρακτηριστικά που η κοινότητα αποδίδει στον εαυτό της. Θεωρούν ότι ήταν και είναι διαφορετικοί από τους «Άλλους». Το τι είναι οι «Άλλοι» είναι απολύτως σαφές για τους αεκτζήδες. Οι «Άλλοι» είναι οι ολυμπιακοί και οι παναθηναϊκοί, που έχουν διαχρονικά την Εξουσία, που είναι Ανήθικοι και Κλέφτες. Είναι Άδικοι, Πλεονέκτες και ηθικά Βρόμικοι. Οι αεκτζήδες αναγνωρίζουν ρητά και με σαφήνεια τους «Άλλους». Κάποιοι τους διακρίνουν ακόμα και φυσιογνωμικά στον δρόμο. Έχουν πολύ ξεκάθαρα στο μυαλό τους τι ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ. Δεν είναι *κλέφτες*, δεν είναι *άδικοι*, δεν θέλουν να κερδίζουν *βρόμικα* και δεν θέλουν να είναι πρώτοι *με οποιονδήποτε τρόπο*. Συναισθάνονται πως είναι *περίεργοι, διαφορετικοί, ρομαντικοί*. Αυτή η αντίστροφη φορά υποκειμενοποίησης είναι πολύ έντονη στους αεκτζήδες σε σχέση με τους οπαδούς άλλων ομάδων. Μιλούν για το τι είναι, παράγουν Λόγο για τους ίδιους πολύ εντονότερα έχω την αίσθηση από άλλους οπαδούς, και αυτό γίνεται ακουμπώντας σε ουσιοκρατικές θεωρήσεις.

Ο Peter Stearns (2005) αναλύει πώς ο τρόπος που παράγεται ο Λόγος γύρω από τον Φόβο κατά τις τελευταίες δεκαετίες στις ΗΠΑ κάνει τους ανθρώπους που εκτίθενται σε αυτόν τον Λόγο να φοβούνται με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η αμερικανική κοινωνία, εκτιθέμενη σε αυτή την πολιτική φόβου, τελικά φοβάται – και μάλιστα φοβάται με έναν ιδιαίτερο, δικό της τρόπο. Ο τρόπος με τον οποίο παράγεται ο Λόγος γύρω από ένα συναίσθημα επηρεάζει τον τρόπο επιτέλεσης αυτού του συναισθήματος, τον τρόπο με τον οποίο θα βιωθεί αυτό το συναίσθημα, και τέμνει διαγώνια και εξ ολοκλήρου τη συναισθηματική του οικονομία.

Μια συναισθηματική κοινότητα όπως αυτή των αεκτζήδων φέρει και αναδεικνύει τη διαφορετικότητά της ως βασικό της γνώρισμα· μια διαφορετικότητα, μάλιστα, με τα πολύ ειδικά χαρακτηριστικά μιας *πιο περίεργης, πιο πειραγμένης, πιο παράξενης, πιο ρομαντικής και πιο απροσάρμοστης* διαφορετικότητας, η οποία με τη σειρά της επιδρά σε αυτά τα χαρακτηριστικά, φέρνοντάς τα στα μέτρα της κοινότητας και του κάθε οπαδού. Μιλώντας για διαφορετικότητα, βλέπουν εν τέλει διαφορετικότητα ή αποδίδουν διαφορετικότητα σε οποιαδήποτε δράση και δραστηριότητα. Αυτός είναι ο ψυχικός μηχανισμός που φωτίζει εκ των υστέρων την επιλογή κάποιου, ως παιδιού, να γίνει ΑΕΚ, και όχι κάτι άλλο.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Καφενεία : αεκτζήδες, τσίπουρα και επιτελέσεις.

Στα μέσα της δεκαετίας του ’90 δημιουργήθηκαν τα λεγόμενα «συνδρομητικά κανάλια» – ψηφιακές πλατφόρμες που προϋποθέτουν για την παρακολούθησή τους την καταβολή μιας μηνιαίας συνδρομής. Τα *συνδρομητικά*[154] αγόρασαν τα δικαιώματα της αποκλειστικής μετάδοσης αγώνων του ελληνικού πρωταθλήματος, όπως και όλων σχεδόν των πρωταθλημάτων του εξωτερικού, ενώ και οι μεγάλες διασυλλογικές διοργανώσεις σε ευρωπαϊκό και όχι μόνο επίπεδο μεταφέρθηκαν σε αυτές τις ψηφιακές πλατφόρμες (αρχικά το Filmnet, και στη συνέχεια το Supersport, η Nova, η Cosmote TV, κ.ο.κ.).

Για τους οπαδούς που δεν πήγαιναν στο γήπεδο αλλά παρακολουθούσαν τα ματς από την τηλεόραση του σπιτιού τους, αυτή ήταν μια κολοσσιαία αλλαγή στη ζωή και την καθημερινότητά τους. Πλέον δεν μπορούσαν να βλέπουν τους αγώνες από το σπίτι τους χωρίς οικονομική συνδρομή. Την πρώτη δεκαετία των συνδρομητικών καναλιών, πολύ λίγοι, τελικά, έγιναν συνδρομητές. Ήταν πολύ καινούργιο και πρωτόγνωρο όλο αυτό για την

[154] Το «κανάλια» παραλείπεται συνήθως στον προφορικό λόγο και λέγονται «συνδρομητικά» (σκέτο).

ελληνική πραγματικότητα, και πέρασαν αρκετά χρόνια πριν αρχίσουν οι άνθρωποι να επενδύουν σε μεγάλες οθόνες και home cinema ήχο, και βέβαια πριν από την εισβολή του Netflix στην καθημερινότητα εκατομμυρίων ανθρώπων.

Σε αυτό το νέο δεδομένο επένδυσαν τότε οι ιδιοκτήτες καφενείων όλης της χώρας καταβάλλοντας συνδρομή και διαθέτοντας τα κανάλια αυτά στα καφενεία.[155] Έτσι, πολύς κόσμος που μέχρι τότε δεν σύχναζε σε αυτά, επέλεγε πλέον αυτούς τους χώρους για να δει τους αγώνες. Ειδικά για τους εκτός έδρας αγώνες της ομάδας, το να τους παρακολουθήσει κάποιος οπαδός στο καφενείο ήταν μονόδρομος. Αυτό επέφερε μια αλλαγή χρήσης στα καφενεία όλης της χώρας, την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Κατά τη διάρκεια της διατριβής, μιλήσαμε με πάρα πολλούς ανθρώπους που συχνάζουν σε καφενεία και με πολλούς ιδιοκτήτες-καφετζήδες. Επίσης, διεξαγάγαμε πολύχρονη επιτόπια έρευνα σε δύο καφενεία του κέντρου της Αθήνας στα οποία οι αεκτζήδες *της διπλανής πόρτας* παρακολουθούσαν και παρακολουθούν τους αγώνες της ομάδας από την τηλεόραση.

Ο κύριος Σπύρος, φανατικός αεκτζής, είχε το καφενείο «Το Διεθνές» στα Πατήσια από τα τέλη της δεκαετίας του ’90 και για δέκα περίπου χρόνια. Αεκτζήδες ήταν και οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες, που το πρωτοάνοιξαν στα μέσα της δεκαετίας του ’70. «Εγώ το πήρα το ’98 το καφενείο. Το είχε ανοίξει και το κράταγε από το ’75, αμέσως μετά τη Χούντα, ο μπαρμπα-Αλέξης με τον γιο του. Αεκτζήδες και οι δύο. Το ονόμασαν “Το Διεθνές” γιατί ήταν αριστεροί. Δεν είχε τέτοιο χαρακτήρα το μαγαζί, αλλά ήταν κάπως φιλικό σε τέτοιον κόσμο. Και η 17Ν, που μετά τους πιάσανε, λένε ότι εδώ ερχόντουσαν και αυτοί. Όταν το πήρα εγώ, το 1998, αριστερός δεν ήμουν, αλλά ο μπαρμπα-Αλέξης ήθελε να το δώσει σε αεκτζή. Κι ας ήταν και δεξιός. Όχι ότι είμαι δεξιός πάντως. Μου είπε μόνο να μην πειράξω το όνομα. Το όνομα δεν το άλλαξα. Αν είχα το ελεύθερο, θα το έλεγα “Το Γνήσιον” ή “Το Ελληνικό”. Ο σχωρεμένος θα στεναχωριότανε πολύ όμως». Ο κύριος Σπύρος το δούλεψε δύο-τρία χρόνια, μετά αρρώστησε και *βάρυνε,* οπότε το άφησε στον γιο του να το

[155] Αυτό συνέβη και στις καφετέριες. Σε όσες τουλάχιστον διέθεταν τηλεόραση και προέβαλλαν αγώνες και πριν – δηλαδή, μιλώντας ποσοστιαία, σε πολύ λιγότερες περιπτώσεις σε σχέση με τα καφενεία, τα οποία σε καθολικό σχεδόν ποσοστό είχαν μια τηλεόραση να παίζει κάπου μέσα στον χώρο. Επίσης, επιλέγω να ασχοληθώ με τα καφενεία διότι είναι χώροι με μια σταθερότητα και μια ρουτίνα, χώροι λιγότερο transit, αφού σε αυτά συναντάει κανείς σχεδόν καθημερινά τα ίδια πρόσωπα. Είναι επίσης χώροι όπου οι θαμώνες συχνάζουν πολλές ώρες, συχνά πηγαίνουν και πρωί και απόγευμα ή απλά περνάνε (δεν κάθονται, δηλαδή, αλλά λένε δυο-τρεις κουβέντες, αράζουν λίγο, φεύγουν, ξαναπερνάνε…). Τα καφενεία εξάλλου είναι κατεξοχήν ανδρικοί χώροι, οπότε ταιριάζουν καλύτερα στη συγκεκριμένη ενότητα όπου εξετάζουμε (και) το ζήτημα του ανδρισμού μεταξύ άλλων. Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα της επιλογής ήταν κοινός παρονομαστής καθ’ όλη τη διάρκεια της διατριβής

δουλεύει, αλλά ήταν και αυτός τριγύρω σχεδόν καθημερινά. «Του είπα, το παίρνεις γιατί είσαι ΑΕΚ, αλλιώς δεν θα στο έδινα. Τον νου σου άμα πεθάνω μην αλλάξεις το όνομα! Αν και πλέον, όπως έγινε η περιοχή, το Τριεθνές και το Πολυεθνές θα έπρεπε να λέγεται».



ΣΥΝΕΠΛΑΚΗΣΑΝ ΚΑΙ ΣΕ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ

Φανατικοί οπαδοί της ΑΕΚ, αλλά και του Ιπποδρόμου, οι Αλ. Γιωτόπουλος, Δημ. Κουφοντίνας και Σάββας Ξηρός

Οπαδοί της ΑΕΚ, αλλά και ιπποδρομιάκηδες, τρία από τα βασικά στελέχη της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη».

Εξακριβωμένες πληροφορίες αναφέρουν ότι ο αρχηγός της οργάνωσης Αλέξανδρος Γιωτόπουλος, ο σκληρός Δημήτρης Κουφοντίνας και ο Σάββας Ξηρός υποστηρίζουν μετά μανίας την Ένωση και μάλιστα έχουν εμπλακεί και σε επεισόδιο ανάμεσα σε φιλάθλους του Ολυμπιακού και της ΑΕΚ.

Το επεισόδιο έγινε πριν από μήνες στα Πατήσια, γύρω στο Πάσχα, όταν οι τρεις τρομοκράτες βρίσκονταν σε καφενείο κοντά στη διασταύρωση των οδών Ιωάννου Δροσοπούλου και Κόντου προς την περιοχή του Αγίου Λουκά.

Είχε διεξαχθεί ή επρόκειτο να διεξαχθεί ο αγώνας μεταξύ των δύο ομάδων και μία ομάδα οπαδών του Ολυμπιακού που έφερε σημαίες, συναντήθηκε με τους τρεις και κάποιους άλλους οπαδούς της ΑΕΚ.

Τα πνεύματα δεν χρειάστηκε πολύ να οξυνθούν και το επεισόδιο γενικεύτηκε. Κάποιοι αυτόπτες μάρτυρες λένε ότι έπεσε ξύλο, αλλά δεν έγινε γνωστό αν έβαγε ή έδωσε ξύλο ο αρχηγός της οργάνωσης που δολοφονούσε και έκανε άνω κάτω τη χώρα μας για 27 ολόκληρα χρόνια.

Το περιστατικό είναι πέρα για πέρα αληθινό και διασταυρωμένο, ενώ οι πληροφορίες αναφέρουν ότι στο συγκεκριμένο καφενείο σύχναζαν οι τρεις τρομοκράτες και κανένας δεν είχε αντιληφθεί το παραμικρό.

Κανένας δεν μπορούσε να φαντασθεί ότι μπορούσε να πίνει καφέ στο διπλανό τραπέζι με τους ανθρώπους που ήταν θουτυμένοι στο αίμα.

Ομως, οι τρομοκράτες ήταν και ιπποδρομιάκηδες. Οι ίδιες πληροφορίες αναφέρουν ότι πήγαιναν συχνά στον Ιππόδρομο ο Γιωτόπουλος και ο Κουφοντίνας, ενώ θαμώνες ήταν και κάποιοι από τους αδελφούς Ξηρού.

Σε ένα από τα παιχνίδια, πρόσφατα, που

Μετά μανίας υποστήριζαν την ΑΕΚ οι Αλέξανδρος Γιωτόπουλος, Δημήτρης Κουφοντίνας και Σάββας Ξηρός.

Ενας από τους φιλίππους που καθόταν δίπλα από τον Σάββα Ξηρό, είχε θγει εκτός εαυτού και φώναζε. Ο Σάββας προσπάθησε να τον καλμάρει και κάποια στιγμή ο αγανακτισμένος ιπποδρομιάκιος λέει γεμάτος εκδίκηση στον Ξηρό:

«Αυτοί εδώ δεν είναι άνθρωποι. Αυτοί χρειάζονται μία "17 Νοέμβρη" για να μπορέσει να τους δώσει να καταλάβουν ότι δεν πρέπει να μας κοροϊδεύουν. Εδώ θα έπρεπε να βρεθεί η "17 Νοέμβρη" να βάλει τάξη».

Τότε, ο Σάββας Ξηρός γύρισε προς τον Κουφοντίνα που καθόταν δίπλα του, τον κοίταξε και χαμογέλασαν και οι δύο.

Πού να γνώριζε ο άνθρωπος ότι τη «17

(Ένα δημοσίευμα που μιλά για τα μέλη της 17 Νοέμβρη και το ότι συνήθιζαν να βλέπουν τους αγώνες της ΑΕΚ στο «*Διεθνές*». Κάποιοι θαμώνες και ο κύριος Σπύρος, ο ιδιοκτήτης, ένιωθαν με έναν περίεργο τρόπο «*καμάρι*» για αυτή την ιστορία. Ίσως γιατί έμπαιναν στο κάδρο της δημοσιότητας και της τότε επικαιρότητας. Σε πολύ κοντινή απόσταση υπάρχει και άλλο ένα καφενείο, του οποίου οι θαμώνες επίσης «*καμαρώνουν*» πως και εκεί σύχναζαν τα μέλη της 17 Νοέμβρη).

Ο κύριος Σπύρος και ο γιος του Μάριος, που το ανέλαβε το 2002, *δεν γούσταραν καθόλου* τους Αλβανούς της περιοχής. «Οι μαύροι είναι εντάξει. Οι Αλβανοί πίνουν και κάνουν όλο μαλακίες». «Ο Αλβανός κάποια στιγμή θα στη φέρει. Όσο καλός και να είναι, όταν σε βρει σε αδυναμία, θα στη φέρει». Δεν τους ήθελαν ούτε ο ένας ούτε ο άλλος στο καφενείο, αλλά επειδή η ευρύτερη περιοχή είχε χιλιάδες τέτοιους άντρες μετανάστες –που έχουν το καφενείο στην καθημερινότητά τους–, έβαζαν νερό στο κρασί τους και τους ανέχονταν. Έτσι στο «Διεθνές» τις Κυριακές μαζεύονταν για να παρακολουθήσουν τους αγώνες της ΑΕΚ άνθρωποι από όλα τα μέρη της Γης. Αφρικανοί, Αλβανοί, Πολωνοί, μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά και αρκετοί Έλληνες. Όταν κάποια στιγμή ρώτησα πατέρα και γιο, ως ιδιοκτήτες, πώς τους φαινόταν αυτό το γεγονός, μου απάντησαν: «Κοίτα, δεν είναι και ό,τι καλύτερο, αλλά τι να κάνουμε; Την ΑΕΚάρα μας

έρχονται να δουν. Ας έρχονταν περισσότεροι Έλληνες». Απ' όσους έρχονταν οι περισσότεροι ήταν ΑΕΚ. Κάποιους απλά τους έφερνε κάποιος φίλος τους που ήταν αεκτζής.

Το καφενείο, ως κατεξοχήν αντρικός χώρος, ως ο χώρος όπου οι άντρες *περνάνε την ώρα τους* πίνοντας (καφέ ή ποτό), έχει τα χαρακτηριστικά ενός *στεκιού*. Οι *θαμώνες* δεν δίνουν ραντεβού για να βρεθούν στο καφενείο. Απλώς *πάνε*. Ή *περνάνε,* όπως λένε, αν η επίσκεψή τους είναι σύντομη σε διάρκεια. Ας δούμε λίγο πιο προσεκτικά κάποιους θαμώνες, πώς συναντήθηκαν οι ζωές τους και πώς βρέθηκαν να τα πίνουν κάθε βράδυ σε αυτό το μητροπολιτικό και ελαφρώς λούμπεν καφενείο. Ας δούμε τις διαδρομές τους, τι κουβαλάει ο καθένας τους και το εναποθέτει στο πλαίσιο της επιτελεστικότητας αυτής της ομοκοινωνικότητας, για να εξετάσουμε κατόπιν πώς εισέρχεται μέσα σε όλη αυτή την επιτελεστική διαδικασία και η αγάπη τους για την ΑΕΚ.

Θα ξεκινήσω από τον Στέφανο, που δεν ήταν ΑΕΚ. Στα 60 του, *παναθηναϊκάκιας* και *ακραιφνής νεοδημοκράτης*. Ούτε φιλελευθερισμός ούτε νεοφιλελευθερισμός ήξερε τι σημαίνει, αλλά ήξερε πως *ο Καραμανλής ήταν νοικοκύρης και μας έβαλε στην Ευρώπη.* Ψηλός και γαλανομάτης, *με πολλές επιτυχίες στις γυναίκες όταν ήταν νέος.* Αγαπούσε το αλκοόλ παντός είδους· μπίρες, τσίπουρα, κρασιά, μέσα στην ημέρα τριγυρνούσε από καφενείο σε καφενείο στη γειτονιά, αλλά πάντα το βραδάκι κατέληγε «στον κυρ-Σπύρο», όπως αποκαλούσε το «Διεθνές». Ήταν μόνιμα μεθυσμένος, αλλά όχι «σουρωμένος». Ποτέ δεν «σερνότανε». Είχε μια μόνιμη ζαλούρα, αλλά «δεν το έχανε» ποτέ. Ίσως λίγο να ψεύδιζε καμιά φορά, αλλά ποτέ δεν παρανοούσε. Αν έπινε λίγο παραπάνω, θυμόταν το χωριό του στην Κρήτη που *έβλεπε το Λιβυκό από ψηλά και τίποτα δεν του έκοβε τη θέα προς τη θάλασσα.* Από αυτή τη θέα, όπως έλεγε, *άνοιξε το μυαλό του και έτσι άνοιξε και ο δρόμος για τα κορίτσια*. Το χωριό του στην Κρήτη το άφησε στα 20, μετά τον στρατό, οπότε ήρθε στην Αθήνα να γίνει υδραυλικός θητεύοντας σε έναν κρητικό μάστορα. Άμα, λοιπόν, μεθούσε λίγο παραπάνω, θυμόταν το Λιβυκό και τα κορίτσια και φλυαρούσε πειράζοντας τους πάντες μέσα στο καφενείο. Δεν τσακωνόταν, δεν φώναζε και, παρά την πληθωρική του παρουσία, έκανε «τζέρτζελο» αλλά όχι «σαματά». Συνήθως δεν καθόταν σε καρέκλα αλλά περιφερόταν όρθιος. Ο Στέφανος δεν εμπίπτει στην κατηγορία του «μπεκρή» ή του «μέθυσου», στις οποίες κατατάσσεται όποιος «δεν συνάπτει και δεν δημιουργεί σχέσεις». (Παπαταξιάρχης 1992: 236). *Μπεκρής* είναι όχι αυτός που πίνει ποτό, αλλά αυτός που «το

ποτό τον πίνει». *Που μεθάει, απομονώνεται και κλείνεται*[156]*.* Δεν μοιράζεται *κεράσματα ή ιστορίες* με τους άλλους και, είτε δεν μιλά με κανέναν είτε, όταν μιλά, τσακώνεται. Με άλλα λόγια, *μπεκρής* είναι αυτός που πίνει μόνος του, που δεν έχει καταφέρει να ανήκει σε μια δική του παρέα στενών, καρδιακών φίλων που πίνουν μαζί…

Ο κύριος Κωστής, «φόλα αεκτζής» όπως έλεγε (στεναχωριόταν δηλαδή πολύ όταν έχανε η ομάδα), μονίμως στο ίδιο τραπέζι, πίνοντας καφέ και λιγότερο συχνά κανένα τσίπουρο, είτε διάβαζε τον *Ριζοσπάστη* είτε έβλεπε την ΑΕΚ είτε μιλούσε με κάποιον πελάτη που ήταν από άλλη χώρα. Μιλούσε πολύ με τους Αλβανούς. Πολύ ευγενικός, ρωτούσε για τα μεροκάματα στην Αλβανία, ρωτούσε για την εποχή του Χότζα, και πάντα με όσους Αλβανούς συνομιλούσε κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι τα πράγματα ήταν πολύ καλύτερα για τον *απλό λαό* επί κομμουνισμού. Πάνω στη συμφωνία, συχνά κερνούσε τον συνδαιτυμόνα του και κανένα τσίπουρο. Στα καφενεία δύσκολα μιλούν οι άνθρωποι ανοιχτά για πολιτική, αλλά ο κύριος Κωστής ήταν σαν να το είχε κερδίσει αυτό το δικαίωμα επειδή δεν προκαλούσε καυγά. Ρωτούσε, έλεγε τη γνώμη του και τα συμπεράσματά του και ξαναχωνόταν στην εφημερίδα του.

Μόνιμα και ο Παντελής στο καφενείο. Ένας 50χρονος αεκτζής που ήταν πάντα πολύ μεθυσμένος. Όταν μεθούσε, έκανε ένα χαρακτηριστικό τικ με τα μάτια, τα χείλη και τη μύτη. Έβαζε το χέρι στο πηγούνι και, με πολύ σοβαρό ύφος, κοιτούσε την τηλεόραση, συχνά της μιλούσε και έγνεφε καταφατικά ή κουνούσε αρνητικά το κεφάλι. Καθόταν πολύ σπάνια σε τραπέζι, σχεδόν πάντα στεκόταν στην μπάρα ή περιφερόταν. Δεν μιλούσε στους υπόλοιπους, δεν ήθελε να φανεί ότι ήταν μεθυσμένος, έμπαινε πάντα καθαρός και περιποιημένος, έπινε δυο-τρία ουϊσκάκια, έλεγε τα δικά του, κάποια στιγμή διαφωνούσε με αυτό που έλεγε η τηλεόραση, «έβγαινε έξω από τα ρούχα του», έλεγε «εεεε, μα!», και αγανακτισμένος συνέχιζε τη γύρα του. Στους αγώνες ερχόταν στο δεύτερο ημίχρονο, γιατί πριν είχε πάντα κάποια δουλειά. Καθόταν στην μπάρα και σχολίαζε τους *άχρηστους νέους παίχτες* πίνοντας τα ουϊσκάκια του. Δεν στεναχωριόταν ούτε χαιρόταν ιδιαίτερα – αλλά δεν έχανε και αγώνα, η αλήθεια είναι.

Ο Στέλιος, κοντά στα 60 του, βλέπει τους αγώνες της ΑΕΚ στο «Διεθνές» εδώ και 10 χρόνια. Συνδέεται με φιλικές σχέσεις με κάποιους από τους αεκτζήδες του καφενείου. Η ΑΕΚ ήταν η αρχική αφορμή για να συνδεθούν με τον κύριο Κώστα. Ο Στέλιος είναι

[156] «Μέθουρας» έχει επίσης καταγραφεί στη βιβλιογραφία Βλ. έρευνα D. Gefou-Madianou (1992) για τη χρήση αλκοόλ στα Μεσόγεια Αττικής.

ηλεκτρολόγος, με μαγαζί παραδίπλα στο καφενείο, και ο κύριος Κώστας συνταξιούχος γιατρός. Και οι δύο από τη Θεσσαλία. Βόλο και Λάρισα αντίστοιχα. «Αν μέναμε στη Θεσσαλία, θα τρωγόμασταν με την κόντρα Βόλου και Λάρισας. Εδώ, στην Αθήνα, στο μεγάλο χωνευτήρι, τον λέω "πατριώτη". Ήρθε και η ΑΕΚ και δυο-τρία άλλα και μας δέσανε… Ερχόμαστε το απόγευμα για έναν καφέ. Μας αρέσει να κοροϊδεύουμε τους Πελοποννήσιους, που νομίζουν ότι είναι σε όλα πρώτοι. Καθόμασταν σε ξεχωριστά τραπέζια στην αρχή, αλλά, όταν ήρθαν τα συνδρομητικά, τις Κυριακές καθόμασταν στο ίδιο, γιατί το μαγαζί δεν έχει και πολλά. Ο κύριος Κώστας είναι πιο συντηρητικός από μένα στα πολιτικά, αλλά οι ταμπέλες αυτές δεν λένε και πολλά σήμερα».

Η ΑΕΚ και η αλλαγή χρήσης του καφενείου τούς έφεραν πιο κοντά και κυριολεκτικά. Η κοινή τους καταγωγή από τη Θεσσαλία, στο περιβάλλον της μεγαλούπολης, δημιούργησε μεταξύ τους μια οικειότητα. Αυτός ο ψυχικός χώρος, που δημιουργήθηκε από το μοίρασμα κοινών εμπειριών λόγω καταγωγής, ήταν πολύ βασικός στη σχέση τους. Μιλούσαν για τοπωνύμια, για πανηγύρια, για φαγητά και συνήθειες. Όλα αυτά επι-κοινωνούνταν μόνο μεταξύ τους, εμείς οι υπόλοιποι απλώς τα ακούγαμε. Σε αυτόν τον ψυχικό χώρο ήρθε και ακούμπησε η αγάπη τους για την ΑΕΚ, και απλώθηκε στους αρμούς της επικοινωνίας τους. Έτσι οι δύο άντρες μοιράζονταν αρχικά τα απογεύματά τους στο καφενείο, αλλά σιγά σιγά ολοένα και περισσότερο χρόνο.

«Αν ήταν γαύρος, θα τα χαλάγαμε. Τα πολιτικά τού τα συγχωρώ, αν και πού και πού τα βρίσκουμε. Τι να βρούμε όμως με τα ποδοσφαιρικά; Αν είσαι γαύρος, δεν θα μπορέσουμε να συνεννοηθούμε. Ό,τι και να κάτσουμε κάτω να θυμηθούμε, εκεί που εσύ χαιρόσουν, εγώ στεναχωριόμουν. Εκεί που εγώ έτρωγα τα συκώτια μου με τους πουλημένους διαιτητές, εσύ τους πλήρωνες και κέρδιζες τους αγώνες. Ο Στέλιος είναι αριστερός κι εγώ κεντρώος, κάπου θα τα βρούμε. Καλά νοσοκομεία και καλά σχολεία θέλουμε για τα παιδιά μας και οι δύο. Στο ποδόσφαιρο, με τους ολυμπιακούς το πρόβλημα είναι ότι δεν θέλουμε τα ίδια πράγματα. Υπάρχει χάος, όχι μόνο ποδοσφαιρικό».

Υπήρχαν κι άλλοι θαμώνες. Όλοι άντρες ηλικιωμένοι, ο καθένας με τη δική του ιστορία, με μια ροπή και αγάπη οι περισσότεροι για το αλκοόλ. Είχαν τη ρουτίνα τους που επαναλαμβανόταν καθημερινά, σχεδόν τελετουργικά, και μέσα σε αυτήν τη ρουτίνα έρχονταν οι Κυριακές ή κάποια μέρα μεσοβδόμαδα όταν είχε ματς της ΑΕΚ, και το καφενείο γέμιζε με παρέες και κόσμο. Στους αγώνες της ΑΕΚ, οι περισσότεροι κάθονταν σχεδόν πάντα στα ίδια τραπέζια και παράγγελναν πάνω κάτω τα ίδια πράγματα.

Μια παρέα πέντε-έξι νεαρών γύρω στα 30 ξεκινούσε πάντα με καφέ *για να μην το ξεφτιλίσουν από νωρίς με τις μπίρες,* και μετά από κάνα μισάωρο παράγγελναν πατάτες με αβγά, κεφτεδάκια και λουκάνικα τηγανιτά, χωριάτικη και μπίρες σε χαμηλά καφενειακά ποτηράκια. Η παραγγελία τους ήταν πάντα η ίδια. Αυτοί είναι και οι κατεξοχήν καφενειακοί μεζέδες γενικότερα.[157] Δεν είχε ποτέ ο καθένας τη δική του μπίρα,[158] τις έπαιρναν δύο-δύο για να είναι κρύες. Σπούδαζαν ή είχαν σπουδάσει, άλλος μαθηματικά, άλλος πολιτικές επιστήμες, άλλος αρχιτεκτονική, και είχαν έναν κεντρικό πυρήνα με καταγωγή από τη Σπάρτη, αλλά και διάφορους φίλους τους από την Αθήνα.

Καμιά φορά κέρναγαν και τον Στέφανο, κι αυτός έπινε «στην υγειά της Σπάρτης, που βγάζει τα καλύτερα παιδιά». «Άσε, ρε Στέφανε, μόνο λάδι βγάζει η Σπάρτη. Λάδι και νεοδημοκράτες». «Νεοδημοκράτες. Γι' αυτό λέω ότι βγάζει τα καλύτερα παιδιά». Αυτός ο λίγο σουρεαλιστικός τρόπος επικοινωνίας μπορούμε να πούμε πως είναι ο *καφενειακός τρόπος* να επικοινωνούν οι θαμώνες. Κάτι λέει κάποιος από το ένα τραπέζι, κάτι λέει κάποιος άλλος από ένα άλλο, μπορεί αυτά να συνδέονται, μπορεί και όχι. Μπορούν να νοηθούν ως διάλογος, αλλά μπορεί και να είναι ένα μουρμουρητό που απλώς ακούγεται, ή μια απάντηση που απευθύνεται σε κάποιον τρίτο ή σε μια κουβέντα της περασμένης εβδομάδας, ή μπορεί να είναι ένα ευρύτερο κοινωνικό σχόλιο.

Στο καφενείο *χωράνε* οι ασυναρτησίες αλλά και οι εμμονικοί λόγοι, φτάνει να μην ανεβάζουν τους τόνους και να μην οδηγούν σε τσακωμούς. Στα καφενεία συχνά οι άνθρωποι δεν μιλάνε με στοιχεία για όσα λένε, γενικεύουν ακατάσχετα, περιπτωσιολογούν ακραία, επιμένουν και μετά ξεχνιούνται, κάποιος υποστηρίζει τη μία θέση και μετά από καιρό την αντίθετη, και κάποιες φορές δεν υπάρχει διάλογος αλλά παράλληλοι μονόλογοι. Ενίοτε γίνεται και «χάβρα». Ο χώρος του καφενείου επιτελείται και υπάρχει μέσα από την ανθρώπινη δράση, και η σχέση του με αυτήν είναι δεδομένη. Ταυτόχρονα όμως, δεν πρόκειται απλώς για ένα τοπίο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η ανθρώπινη δράση, αλλά ο χώρος έχει επίδραση πάνω σε αυτήν (Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης 2010). Ο χώρος του καφενείου έχει τους τρόπους του να επιτελείται, και λίγο έως πολύ οι θαμώνες καταλαβαίνουν αυτή την τροπικότητα. Ακόμα και η κατανάλωση αλκοόλ, όπως είδαμε,

[157] Οι μεζέδες του καφενείου είναι σχεδόν πάντα τηγανητοί και σχεδόν πάντα πολύ αλμυροί. Οι άντρες στα καφενεία (ειδικά αυτοί που είναι μεγαλύτερης ηλικίας) βρίσκουν την ευκαιρία να φάνε αυτούς τους «απαγορευμένους» για την υγεία μεζέδες.

[158] Στο καφενείο, το κέρασμα είναι σημαντικό για την ανδρική επιτέλεση (Παπαταξιάρχης 1992). Σήμερα, τα κεράσματα έχουν λιγοστέψει. Πολύ σπάνια ο ένας κερνά τον άλλο, υπάρχει όμως ακόμα ένας «αέρας κεράσματος», ή μια επιθυμία, ή μια ενοχή που κάποιος δεν μπορεί να κεράσει.

περνάει μέσα από αυτή την πολιτισμική τροπικότητα.[159] Ξέρουν τα όρια που θέτει ο χώρος ή ο κάθε καφετζής και πολύ σπάνια τα ξεπερνούν. Η *επιβολή της φωνής* είναι λανθάνουσα. Φωνάζουν σπάνια και κυρίως για *ποδοσφαιρικά* ενώ τα πολιτικά *τα μουρμουράνε.* Τον τόνο και την ένταση της φωνής τον έχει δώσει εξαρχής ο καφετζής. Ένα δικό του *Σσσστ!* πίσω απ' τον πάγκο είναι αρκετό για να καταλάβουν όλοι ότι πρέπει να χαμηλώσουν.

Ας δούμε τώρα μαζί έναν αγώνα της ΑΕΚ στο «Διεθνές». Η ΑΕΚ αγωνιζόταν στην Αθήνα με αντίπαλο τη Μονακό, σε ένα εντελώς αδιάφορο παιχνίδι που μπορούσε κανείς να πάει να το δει και στο γήπεδο, και ταυτόχρονα ο Ολυμπιακός έπαιζε στην Ιταλία με τη Γιουβέντους, τη *Μεγάλη Κυρία* του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου. Σαφώς και ο αγώνας του Ολυμπιακού ήταν πολύ πιο ελκυστικός για το κοινό, όμως ο κύριος Σπύρος, ο καφετζής, είχε αποφασίσει ότι στην τηλεόραση του καφενείου του θα προβαλλόταν ο αδιάφορος αγώνας της ΑΕΚ. Τη βραδιά των δύο αγώνων, στο καφενείο είχαν μαζευτεί αρκετοί οπαδοί του Ολυμπιακού. Όλα τα καφενεία της γειτονιάς ήταν γεμάτα.

Στο «Διεθνές» προβαλλόταν ο αγώνας της ΑΕΚ, και οι πελάτες διαμαρτύρονταν ότι θα έπρεπε να δείχνει τον Ολυμπιακό, γιατί οι ολυμπιακοί ήταν περισσότεροι εκείνη τη στιγμή μέσα στο καφενείο. Οι ιδιοκτήτες τούς είπαν να φύγουν αν δεν ήθελαν να δουν την ΑΕΚ. «Εμένα είναι η δουλειά μου και τρώω ψωμί από αυτήν. Αλλά, πες μου, τι είναι πιο σημαντικό; Η πελατεία ή να υπάρχει ένα μέρος στα Πατήσια που να δείχνει την ΑΕΚ;», μου είπε ο Μάριος, ενώ στο μαγαζί πλέον οι ολυμπιακοί είχαν αποχωρήσει και είχαμε μείνει μόνο 15 άτομα, αεκτζήδες όλοι, εκ των οποίων τρεις Αλβανοί και δύο Κονγκολέζοι, ο Στέλιος, ο Κώστας, ο Κωστής, ο Στέφανος να περιφέρεται, ο Παντελής να πίνει ουϊσκάκια στην μπάρα και η παρέα των νεαρών από τη Σπάρτη.

Στη συνέχεια της βραδιάς, και ενώ το ματς της ΑΕΚ ήταν ένα «μέχρι θανάτου βαρετό» 0-0, μάθαμε ότι ο Ολυμπιακός έχανε με σκορ 5-0 στην Ιταλία και ζητήσαμε από τους ιδιοκτήτες να αλλάξουν κανάλι για να δούμε την ερυθρόλευκη κατρακύλα! «Αν φάνε κι άλλο γκολ οι γαύροι, κερνάω μπίρες», είπε Θανάσης, ένας μαρμαράς από την παρέα των

[159] Η χρήση των καφενείων ως τόπων παρακολούθησης αγώνων και το γεγονός ότι, από το 2000 και μετά, άρχισαν να γεμίζουν με κόσμο πολύ πιο νεανικό επέφεραν μια ευρύτερη αλλαγή στα καφενεία στην Ελλάδα. Σιγά σιγά έγιναν μόδα στην πιο *εναλλακτική νεολαία.* Με τον καιρό, πολλά καφενεία πλέον μοιάζουν περισσότερο με μεζεδοπωλεία, έχουν μουσική και συχνά δεν έχουν τραπέζι για χαρτιά. Από κάποια έχει αποσυρθεί εντελώς και η τηλεόραση ως συσκευή.

Αλβανών. «Σιγά, ρε Τανάση,[160] μην ξοδεύεσαι. Τέσσερα τραπέζια είμαστε!», του απάντησε ο Στέφανος, που γενικά «ψαχνότανε» για κουβεντούλα. Εκείνη την στιγμή, ο Ντελ Πιέρο της Γιουβέντους σκόραρε και μας έκανε να πεταχτούμε από τις καρέκλες πανηγυρίζοντας! «Δικές μου οι μπίρες, άστο, Τανάση!», είπε ο κύριος Σπύρος, ο καφετζής, και φώναξε στον Μάριο: «Από μια μπίρα στο κάθε τραπέζι, Μάριε! Και μια πορτοκαλάδα για τα παιδιά (τους Κονγκολέζους)». Σηκώσαμε τα ποτήρια μας τρισευτυχισμένοι για τα γκολ που είχε «φάει» ο Ολυμπιακός και ευχηθήκαμε να τα εκατοστήσει! Μετά από λίγο ο Ολυμπιακός «έφαγε» και το έβδομο! Απ' έξω περνούσαν οι ολυμπιακοί που έφευγαν από τα άλλα καφενεία και πήγαιναν στο σπίτι τους μην αντέχοντας να βλέπουν το θέαμα και τη βαριά ήττα της ομάδας τους. Ο κόσμος στο «Διεθνές» ξαναπαράγγελνε μπίρες. «Άντε, κύριε Σπύρο, μ' αυτά και μ' αυτά βγήκε το μεροκάματο σήμερα. Τους έδιωξες τους γαύρους, αλλά από τον Ολυμπιακό τελικά βγήκε το μεροκάματο!», φώναξε ο Στέφανος γελώντας μέχρι τ' αυτιά!

Εκείνη τη βραδιά, οι μπίρες, και κυρίως η ήττα του Ολυμπιακού, είχαν φέρει *κέφι* στην αεκοπαρέα. Αισθανόμασταν *ανάλαφροι,* έτσι ώστε να *συντονιζόμαστε και να συγκλίνουμε* ο ένας προς τον άλλο, λέγοντας αστεία και κάνοντας πειράγματα που εκείνο το βράδυ *τα σήκωνε η περίσταση,* ενώ άλλες φορές θα ακούγονταν *παράταιρα.* Ο κυρ-Σπύρος μάς *εξίσωνε* κερνώντας όλα τα τραπέζια. Όσο περνούσε η ώρα, λίγο οι μπίρες, λίγο τα γκολ της Γιουβέντους, λίγο τα νευρικά γέλια που μας είχαν πιάσει, άρχισε να συμβαίνει μια κάποιου είδους «μέθεξη» (Παπαταξιάρχης: 237). Το περιστατικό το θυμόμασταν μήνες μετά όταν ξανασυναντιόμασταν, και ήταν ένα αεκτζήδικο *κλείσιμο ματιού* και μια οικειότητα του ενός προς τον άλλον.

Ο κύριος Σπύρος, μετά από τέσσερα-πέντε χρόνια, πέθανε από καρκίνο. Ο γιος του, ο Μάριος, είχε μπει σε διαδικασία να πουλήσει το καφενείο γιατί θα μετακόμιζε στο Αγρίνιο, απ' όπου καταγόταν. Είχε κληρονομήσει το πατρικό σπίτι εκεί και θα είχε, όπως ο ίδιος έλεγε, μια *πιο στέρεη βάση*. Θα άνοιγε εκεί άλλο καφενείο. Όταν έψαχνε αγοραστή για το «Διεθνές», είχαν παρουσιαστεί διάφοροι υποψήφιοι, αλλά ο Μάριος ήθελε ο νέος ιδιοκτήτης να είναι ΑΕΚ. «Δεν πρόκειται να το δώσω αν ο άλλος δεν είναι ΑΕΚ, προτιμάω να μην φύγω». Ο Μάριος πενθούσε τον πατέρα του και ήθελε να τιμήσει την υπόσχεση που του είχε δώσει να μην αλλάξει όνομα το μαγαζί και να περάσει σε αεκτζήδικα χέρια.

[160] Ως «Θανάσης» συστηνόταν, αλλά στο καφενείο τον φώναζαν «Τανάση», για να τονίζουν την αλβανική καταγωγή του.

Οι θαμώνες τού έλεγαν πως *δεν χάθηκε κι ο κόσμος*, πως *όλα κάνουν τον κύκλο τους* και *καλύτερα να κοιτάξει να το πάρει κάποιος καλός άνθρωπος κι ας μην ήταν ΑΕΚ.* Ο Μάριος εξάντλησε για πολλούς μήνες όλα τα περιθώρια για να βρει αεκτζή ιδιοκτήτη, και τελικά ένας υποψήφιος αγοραστής από την Αλβανία, που ήταν και ΑΕΚ, του έκανε μια πολύ καλή προσφορά. Ο Μάριος εκείνες τις ημέρες είχε τρελαθεί. «Ένας, ρε φίλε, βρέθηκε αεκτζής, ένας και είναι Αλβανός, γαμώ την τύχη μου… Είναι καλό παιδί όμως. Από τις εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα!». Με κρύα καρδιά και μεγάλη αμφιθυμία ο Μάριος το έδωσε το μαγαζί τελικά στον «πούστη τον Αλβανό», όπως τον έλεγε.

Προτίμησε να το πάρει Αλβανός για να κάνει πράξη την υπόσχεση στον πατέρα του, αλλά και να κρατήσει και ο ίδιος μια παράδοση δεκαετιών για ένα στέκι αεκτζήδων στα Πατήσια. «Τι να σας κάνω που σας αγαπάω… Πού να σας αφήσω έτσι μέσα στους γαύρους και να φύγω. Θα το έχω τύψεις στο Αγρίνιο. Θα μου ξινίζουν οι ελιές και θα μου χαλάνε και τα τσίπουρα». Ο Μάριος έφυγε για την επαρχία, αλλά οι θαμώνες συνέχισαν, όπως και η δική μου παρέα, να πηγαίνουν στο «Διεθνές». Ο καινούργιος ιδιοκτήτης άλλαξε το όνομα του μαγαζιού, συνέχισε με συνέπεια να παίζει τους αγώνες της ΑΕΚ, αλλά προσέθεσε και μια δεύτερη τηλεόραση για να προσελκύσει και τους ολυμπιακούς και να είναι όλοι ικανοποιημένοι.

Η ρόδα της ζωής κυλούσε και κυλάει παράλληλα με την ΑΕΚ σε μια γειτονιά της μητρόπολης, όπου συναντήθηκαν οι ζωές αντρών από τα πέρατα του κόσμου. Εκεί τα απογεύματα ξαποσταίνουν από τον μόχθο της οικοδομής ή της δουλειάς στο βενζινάδικο ή στο ταξί, ή αναζητούν ως συνταξιούχοι λίγη παρέα και *λίγα νέα από τον έξω κόσμο.* Πίνουν πολύ, συζητάνε πολύ, τσακώνονται λιγότερο, βλέπουν την ΑΕΚ και, επειδή *στο ποδόσφαιρο όλοι μπορούν να έχουν άποψη,* έχουν κι αυτοί όπως όλοι και την εκφράζουν *καφενειακά,* ο καθένας από το δικό του τραπέζι ή τις Κυριακές στριμωγμένοι στο ίδιο. Η ΑΕΚ, το αλκοόλ και η μοναξιά της μητρόπολης τούς σπρώχνουν κάθε απόγευμα *να περνούν* από το καφενείο. Σ’ έναν ομόφυλο και ομοκοινωνικό χώρο δίχως θεσμοθετημένη οργάνωση και με όχι ακριβώς δημόσια επιτέλεση ανδρισμού (Public Masculinity) αλλά στο όριο οικιακού και δημόσιου (Βασιλειάδου 2009 : 179 – 181). Στο καφενείο οι άντρες βγαίνουν απ’ τον οικιακό χώρο και συναντούν άλλους άνδρες για να δουν μπάλα στο συναισθηματικό

περιβάλλον που δημιουργεί το τρίπτυχο αλκοόλ/ανδρισμός/ποδόσφαιρο το συναντάμε σχεδόν οικουμενικά (Crawford 2009)[161].

Κάποιοι αεκτζήδες μέσα στο καφενείο δεν ταράζονται καθόλου όταν παίζει η ομάδα· θυμούνται και θυμίζουν μόνο τις ομάδες της ΑΕΚ περασμένων δεκαετιών. Κομπάζουν στους νεαρότερους ότι η ΑΕΚ *πιο παλιά ήταν πιο σπουδαία* – και οι ίδιοι, κατ' αναλογία, πιο σπουδαίοι σε σχέση με τους σημερινούς νέους. «Κάνουν μαγκιές», ψεύδονται ενίοτε, ανταγωνίζονται συνήθως με λανθάνοντες και όχι ευθείς τρόπους, και διαιωνίζουν την κόντρα ανάμεσα στο παλιό και το νέο, στους παλιούς και τους νέους (Γιαννακόπουλος 2005).

Οι πιο νέοι που συμμετέχουν σε αυτές τις ανδρικές ομοκοινωνικότητες άλλοτε επιχειρηματολογούν διεκδικώντας τη δική τους ορατότητα, άλλοτε «κάνουν χάζι» τους μεγαλύτερους, ενίοτε με ενδιαφέρον, άλλοτε βαριούνται να ακούν τις ίδιες ιστορίες, άλλοτε τους κοροϊδεύουν και τους πειράζουν, και άλλοτε όλοι μαζί κοροϊδεύουν τους «γαύρους» στα γύρω καφενεία. Ένα κομμάτι αυτής της ρόδας της ζωής των αντρών και του καθενός ξεχωριστά είναι η συνύπαρξή τους στα καφενεία, της Αθήνας και της επαρχίας, όπου βλέπουν ή απλά χαζεύουν τους αγώνες της ΑΕΚ. Άλλος είναι περισσότερο ΑΕΚ κι άλλος λιγότερο, και ο καθένας με τον δικό του τρόπο συνδέει την ΑΕΚ με δικές του ιστορίες και με τη δική του ζωή.

Οι περισσότεροι αεκτζήδες παρακολουθούν την ΑΕΚ μόνο τηλεοπτικά, όπως παλαιότερα μόνο ραδιοφωνικά. Πολλοί οπαδοί δε βρέθηκαν ποτέ στο γήπεδο. Το πόσο ΑΕΚ είναι ο καθένας τους θα αποτελεί πάντα το βασικο διακύβευμα στο εσωτερικό της κοινότητας κι ενας όπως θα δούμε πολύ βασικος παράγοντας ετερότητας μεταξύ τους. Το να παρακολουθεί όμως κάποιος την ομάδα του μόνο από την τηλεόραση ήταν ανέκαθεν το σύνηθες κι ευτυχώς η βιβλιογραφία τα τελευταία τους συμπεριλαμβάνει. (Williams 2013 : 68). Η «ανδροκεντρικότητα» (G. Mosse 1996) και ο ανδρικός τρόπος που κυριαρχεί στο ποδόσφαιρο με αυτό τον τρόπο βγαίνει και εκτός των γηπέδων, αφού «ούτως ή άλλως ποτέ δεν ήταν μόνο εκεί» (ό.π). Το ζήτημα γενικότερα της έννοιας του «ανδροκρατικού πολιτισμού» ως έννοια (Lancaster, 2006), ήταν ανέκαθεν η πληθυντικότητά του. Το να μην θεωρείται δεδομένη η τροπικότητά του. Έχει μεγάλη σημασία να αναδεικνύεται αυτή η πληθυντικότητα, τόσο από χωρο σε χώρο όσο και από άνδρα σε άνδρα και να συζητάμε για

[161] Αναφέρεται συγκεκριμένα στην μπίρα, αφού μιλά κυρίως για το βρετανικό παράδειγμα.

τις ρωγμές ανάμεσά τους. Οι ρωγμές μάλλον οδηγούν και στη αποφυσικοποίηση αυτών των τρόπων και των πολιτισμών της κυριαρχίας.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Ο χώρος του προποτζίδικου και η επιτέλεση ενός θλιμμένου αεκτζήδειν.

Η αλήθεια είναι πως ελάχιστες φορές είχα μπει σε προποτζίδικο. Ένιωθα κάπως μια «μιζέρια». Αισθανόμουν ως «μίζερο» και «θλιβερό»[162] το χώρο του όπως τον έβλεπα έξω από τις τζαμαρίες. Ίσως γιατί δεν είχα ποτέ κάποια σχέση με τον τζόγο γενικότερα. Κάποια στιγμή, στον ημιτελικό του Μουντιάλ της Βραζιλίας το 2014, έπαιζε *η οικοδέσποινα* με τη Γερμανία. Τεράστιας εμβέλειας γεγονός για ολόκληρο τον πλανήτη. Τον αγώνα παρακολούθησαν ζωντανά εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι. Όταν ξεκινούσε ο αγώνας, πήγαινα αργοπορημένος, και με τα πόδια, να τον παρακολουθήσω σε ένα καφενείο στην πλατεία Αγίου Νικολάου. Κάποια στιγμή, στάθηκα έξω από ένα προποτζίδικο για να δω στις οθόνες του ένα φάουλ σε πολύ καλή θέση που είχε κερδίσει η Βραζιλία στα πρώτα λεπτά του αγώνα.

Όλες οι μεγάλες οθόνες στο πρακτορείο έδειχναν τον αγώνα, και κάποιες μικρότερες οθόνες στο πλάι έδειχναν τις κληρώσεις του ΚΙΝΟ[163]. Η πλειονότητα των αντρών κοιτούσε βαριεστημένα τις οθόνες του ΚΙΝΟ. Δεν ασχολούνταν με τον αγώνα και έβλεπαν τις κληρώσεις. Μου φάνηκε αδιανόητο. Δεν μπορούσα να καταλάβω τι έκαναν όλοι αυτοί οι άνθρωποι εκεί μέσα, και όταν τα πρακτορεία γέμιζαν με αεκτζήδες που παρακολουθούσαν τους αγώνες της ΑΕΚ, ποτέ δεν μπορούσα να καταλάβω τι αεκτζήδες ήταν όλοι αυτοί και με ποια χαρακτηριστικά επιτελούνταν το «αεκτζήδειν» σε αυτούς τους, πολύ περίεργους για εμένα, χώρους.

«Μεγάλωσα στο προποτζίδικο του πατέρα μου στην Καρδίτσα. Μεγάλωσα ανάμεσα σε άντρες. Έμπαιναν στο προποτζίδικο κουρασμένοι και έβγαιναν ακόμα πιο κουρασμένοι. Έβλεπαν αγώνες, αλλά ήταν σαν να μην τους έβλεπαν». Η Ελισάβετ μεγάλωσε στην επαρχία και, από τότε που θυμάται τον εαυτό της, στριφογύριζε σε έναν κατεξοχήν ανδρικό χώρο όπως είναι αυτός του προποτζίδικου. Αν στα καφενεία, ειδικά σήμερα πλέον, μπορεί να δει κανείς κάποιες λίγες γυναίκες, σε ένα προποτζίδικο είναι πολύ πιο σπάνιο. Αυτού του

[162] «Θλιβερός» με την έννοια πως μου προκαλούσε θλίψη – όχι πως ο ίδιος ο χώρος ήταν θλιβερός γενικά.

[163] Το ΚΙΝΟ είναι ένα τυχερό παιχνίδι που ο συμμετέχον διαλέγει κάποιους αριθμούς προσπαθώντας να προβλέψει ποιοι θα κληρωθούν. Περίπου σαν το ΛΟΤΤΟ αλλά οι κληρώσεις γίνονται κάθε 5 λεπτά. Από το πρωί μέχρι αργά το βράδυ.

είδους ο τζόγος δεκαετίες τώρα αφορά σχεδόν αποκλειστικά τους άντρες.

Μέσα στα χρόνια αυτού που συνηθίσαμε να ονομάζουμε «οικονομική κρίση», τα προποτζίδικα έχουν αποκτήσει και αυτά μια νέα χρήση. Από χώρους όπου κανείς απλώς έπαιζε ένα τυχερό παιχνίδι (ΠΡΟ-ΠΟ, ΛΟΤΤΟ, ΣΤΟΙΧΗΜΑ και ΚΙΝΟ τα πιο δημοφιλή) και μετά έφευγε –έμενε δηλαδή στο πρακτορείο όση ώρα χρειαζόταν για να συμπληρώσει το δελτίο– έχουν πλέον μετατραπεί σε χώρους όπου μπορεί κανείς να πιει καφέ αλλά και να παρακολουθήσει αγώνες. Ανέκαθεν μπορούσε κανείς να παρακολουθήσει κάποιον αγώνα στο προποτζίδικο, αλλά πάντοτε κάνοντας παράλληλα κάτι άλλο.

Τα προποτζίδικα διαθέτουν πλέον πολλές εγκατεστημένες οθόνες, και κάποιες από αυτές προβάλλουν αγώνες που παίζονται ταυτόχρονα, αγώνες στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, σε πολλά αθλήματα· σε άλλες προβάλλονται ιπποδρομίες, σε άλλες τα αποτελέσματα του ΠΑΜΕ ΣΤΟΙΧΗΜΑ και οι ανά δεκάλεπτο κληρώσεις του ΚΙΝΟ. Το ΚΙΝΟ, λόγω της ευκολίας των κανόνων, του χαμηλού κόστους και των συνεχόμενων κληρώσεων, έχει πολύ φανατικούς οπαδούς όλων των ηλικιών και όλων των εθνικοτήτων. Υποσαχάριοι, φαρσόφωνοι, αραβόφωνοι και μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη, άλλοι από χρόνια και άλλοι πιο πρόσφατα, περνούν την ημέρα τους στα προποτζίδικα.

Πρόκειται για μέρη, όπως και τα καφενεία, όπου μπορεί κανείς να πάει μόνος. Στα προποτζίδικα σχεδόν όλοι πηγαίνουν μόνοι και κάθονται με τις ώρες, κοιτάζοντας τις οθόνες, χαζεύοντας αγώνες και κληρώσεις, τζογάροντας κυρίως στο ΚΙΝΟ και στο ΣΤΟΙΧΗΜΑ – μικροποσά οι περισσότεροι, λίγο πάνω ή λίγο κάτω από ένα ευρώ. Συμπληρώνουν δελτία αφού πρώτα μελετήσουν για ώρα τις αποδόσεις, τα στατιστικά και τις προγνώσεις. Τζογάρουν, έχουν αγωνία, συνήθως χάνουν, άλλοτε χαίρονται· κι όπως μου έλεγε ένας ιδιοκτήτης πρακτορείου: «Σαν τα παλιά ΚΑΠΗ είναι για κάποιους. Έρχονται νωρίς το απόγευμα, παίρνουν καφέ στο πλαστικό με ένα ευρώ και κάθονται μέχρι το βράδυ. Πολλοί δεν παίζουν καθόλου, άλλοι δυο-τρία ΚΙΝΟ με κάνα δυο ευρώ. Κάθονται και βλέπουν απίθανους αγώνες. Από το πρωτάθλημα Αυστρίας ή της Νορβηγίας μέχρι της Λατινικής Αμερικής. Κάπως πρέπει να περάσει η μέρα τους. Τουλάχιστον όσοι έρχονται εδώ δεν πίνουν (αλκοόλ) όπως στα καφενεία. Όσοι είναι εδώ –μαύροι, άσπροι, κίτρινοι– την ώρα τους θέλουν να περάσουν».

Στους αγώνες της ΑΕΚ, πολύς κόσμος που δεν έχει πλέον χρήματα να πιεί έστω έναν καφέ για να καθήσει στο τραπέζι ενός καφενείου πηγαίνει στα προποτζίδικα που προβάλλουν τους αγώνες και «τυπικά» δεν χρειάζεται να παραγγείλει κάτι. Επίσης, στα

προποτζίδικα πηγαίνουν αεκτζήδες που βαριούνται να παρακολουθήσουν τον αγώνα για 90 λεπτά και θέλουν να κάνουν και κάτι άλλο παράλληλα, να χαζεύουν και κάποιο άλλο ματς, να παίζουν κανένα παιχνίδι ή να κάνουν βόλτες μπες-βγες στο προποτζίδικο. «Άμα πάω στο καφενείο, κάτι θα πιω, κάτι θα κεράσω, θα γκρινιάζει μετά η γυναίκα μου. Άσε που βαριέμαι εκεί. Εδώ έχει πιο πολλή νεολαία, βλέπω όποιον αγώνα θέλω. Άμα παίζει χάλια η ΑΕΚ, βλέπω αγγλικό ή ισπανικό πρωτάθλημα». Ο Πέτρος έχει ένα αγαπημένο προποτζίδικο στην Κυψέλη για στέκι. Πηγαίνει δηλαδή καθημερινά χωρίς να το κανονίζει. Εκεί βλέπει τους αγώνες της ΑΕΚ κάθε εβδομάδα. Ουσιαστικά είναι άνεργος τέσσερα χρόνια τώρα, κάνει ένα μεροκάματο την εβδομάδα *από εδώ κι από κει* και δεν έχει χρήματα ούτε για τον καφέ στο καφενείο.

Ο Πέτρος βλέπει την ΑΕΚ εδώ και χρόνια από την τηλεόραση. Έχει πάει κάποιες φορές στο γήπεδο, αλλά περισσότερο του άρεσε να παρακολουθεί την ΑΕΚ στα καφενεία. Ήταν πολύ ενημερωμένος για την ΑΕΚ, παρακολουθεί πολύ στενά την επικαιρότητά της και, πιο παλιά, όπως μου έλεγε, είχε και περισσότερο *την έγνοια της*. «Δεν στεναχωριέμαι, ούτε χαίρομαι ακραία, όπως έκανα παλαιότερα». Είχε μαγαζί με ηλεκτρολογικά είδη στην Κρίσσης (δρόμος της Κυψέλης), *δρόμο με 50-60 μαγαζιά στα ισόγεια των πολυκατοικιών κατά μήκος της, που τώρα έχουν μείνει μόλις εφτά με οκτώ.* Πριν τέσσερα χρόνια έκλεισε το μαγαζί του, γιατί *έμπαινε μέσα αφού όλοι ψωνίζουν στα Leroy και τα Praktiker*. Έκτοτε άνεργος, τον συντηρεί, όπως και την κόρη τους, η γυναίκα του, η οποία *από αφεντικό που ήταν (είχε μίνι μάρκετ) τώρα καθαρίζει τις πολυκατοικίες της γειτονιάς.*

Ο Πέτρος είναι γνωστός στο προποτζίδικο της γειτονιάς όπου και πηγαινοέρχεται όλη μέρα. Δεν παίζει γιατί δεν έχει χρήματα, αλλά χαζεύει τα περιοδικά για τις προβλέψεις των αγώνων και, κυρίως, βλέπει καθημερινά ποδοσφαιρικούς αγώνες, περιμένοντας μια-δυο φορές την εβδομάδα τον αγώνα της ΑΕΚ. Ο προποτζής δεν του λέει τίποτα που ούτε παίζει ούτε παραγγέλνει κάτι: «Άμα ο άλλος είναι σε ανάγκη και πιεσμένος από παντού, τι να του πεις, μην έρχεσαι; Άμα δεν έρθει εδώ, θα πάρει ένα μπουκάλι κρασί από το περίπτερο και θα πίνει σαν αυτούς στον Άγιο Αθανάσιο, που είναι λιάρδα από το πρωί μέχρι το βράδυ, ή θα παίζει ντόμινο όλη μέρα σαν τους Αλβανούς στα παγκάκια της πλατείας (Κυψέλης). Άσ' τον. Έρχεται, βλέπει την ΑΕΚ και περνάει την ώρα του». Περνάει την ώρα του, περνάει την ημέρα του, την εβδομάδα του, κι έτσι κυλά η ζωή του μεταξύ σπιτιού και προποτζίδικου.

Τον Πέτρο, στο προποτζίδικο, με έναν τρόπο τον σέβονται και οι υπόλοιποι θαμώνες που τον ξέρουν χρόνια ως επαγγελματία. «Από το ρετιρέ που έμενε, μέσα σε δέκα χρόνια πήγε στον δεύτερο όροφο και τώρα στο υπόγειο της ίδιας πολυκατοικίας. Δίπλα στους Αφρικανούς. Γι' αυτόν είναι χειρότερο, όμως, γιατί οι Αφρικανοί τουλάχιστον το έχουν συνηθίσει να μένουν εκεί. Την κορούλα του λυπάμαι πιο πολύ, που μεγαλώνει μέσα στην υγρασία», μου έλεγε ένας από τους θαμώνες του προποτζίδικου.

Ο Πέτρος, με καταγωγή από τη Νάουσα, καμάρωνε χρόνια γιατί ήταν συντοπίτης με το *μεγάλο δεκάρι* της ΑΕΚ, τον Βασίλη Τσιάρτα, αλλά τώρα ντρέπεται και τον χαρακτηρίζει «πολιτικό σκουπίδι». Ο Τσιάρτας, αφού σταμάτησε την ποδοσφαιρική του καριέρα, έκανε πολλές δημόσιες παρεμβάσεις με ακροδεξιές απόψεις. Ο Πέτρος κάποια στιγμή ζήτησε από τον προποτζή να κατεβάσει από τον τοίχο μια φωτογραφία με τον Τσιάρτα σε πρώτο πλάνο από τους πανηγυρισμούς της Εθνικής Ελλάδας στο Euro 2004. «Άλλο τα πολιτικά, άλλο η Εθνική μας», του είπε ο προποτζής και η φωτογραφία παρέμεινε. Στους αγώνες της ΑΕΚ κάθεται μπροστά μπροστά και είναι *σαν να τον ρουφάει η οθόνη.* Του το επεσήμανα κάποια στιγμή και μου είπε πως *συγκεντρώνεται καλύτερα γιατί έχει φασαρία γύρω γύρω και μπερδεύεται με τις πολλές οθόνες.*

Σαν κι αυτόν είναι πολλοί αεκτζήδες σε πολλές λαϊκές συνοικίες της Αθήνας. Βλέπουν τους αγώνες της ΑΕΚ στα προποτζίδικα, όπως έκαναν πιο παλιά στα καφενεία. Κάποιοι από αυτούς, όπως ο Φάνης, πιο παλιά πήγαιναν και στο γήπεδο και έβλεπαν από κοντά την ομάδα τρεις-τέσσερις ή και παραπάνω φορές το χρόνο. «Δεν είναι μόνο το οικονομικό που με κάνει να βλέπω τους αγώνες στο προποτζίδικο της γειτονιάς μου. Είναι η γενικότερη διάθεση. Το ποδόσφαιρο μετά την κρίση μπήκε σε πολύ δεύτερη μοίρα στη ζωή μου. Παρακολουθώ, αλλά όχι όπως πριν. Έχω και δυο γιους έξι και οκτώ ετών. Δεν τους έβαλα ποτέ στη διαδικασία να γίνουν οπαδοί. Καλύτερα να κοιτάξουν να μάθουν γράμματα και να προκόψουν, παρά να τρέχουν στα γήπεδα όπως κάναμε εμείς», μου έλεγε ο Φάνης και κάπως με παρέπεμπε στα λόγια της Ελισάβετ, η οποία μεγαλώνοντας στην Καρδίτσα τη δεκαετία του '80 έβλεπε κουρασμένους άντρες να μπαίνουν στο προποτζίδικο του πατέρα της και, ώρες μετά, να βγαίνουν από αυτό ακόμα πιο κουρασμένοι. Ήταν κουρασμένοι από τη δουλειά και όσο βράδιαζε τα σώματά τους βάραιναν. Ο Φάνης σήμερα, *φανατικός αεκτζής* μέχρι πρότινος, μπαίνει «σκυφτός» στα προποτζίδικα για να δει τους αγώνες της ΑΕΚ. Ξέρει πως και οι άλλοι τριγύρω του είναι και αυτοί οικονομικά

«στριμωγμένοι» και προτιμούν το πρακτορείο από τα καφενεία και τις καφετέριες, γιατί δεν έχουν καθόλου χρήματα.

Η οικονομική κρίση επέφερε ταυτόχρονα και μεγάλη «κρίση στις αρρενωπότητες» (Χαλκιά: 15). «Ντρέπομαι να βλέπω τους αγώνες στο πρακτορείο, αλλά ευτυχώς είναι κι άλλοι αεκτζήδες άφραγκοι, που από την ανάγκη βρέθηκαν εκεί. Κι όταν μπαίνει γκολ χαμογελάμε μεταξύ μας, και είναι κάπως σα να είσαι στο γήπεδο. Αλλά δεν είναι κιόλας. Και παίζουμε και κανένα ΚΙΝΟ, έτσι για το ξεκάρφωμα, για να μην μας την πει κανένας άλλος πιο "κανονικός πελάτης" ότι είμαστε τσαμπατζήδες. Μου έχει συμβεί κι αυτό στα Πετράλωνα σε ένα πρακτορείο και ντράπηκα όσο δεν έχω ντραπεί στη ζωή μου. "Ρε φίλε, τι θα γίνει εδώ πέρα; Θα ερχόσαστε να βλέπετε την ΑΕΚ τσάμπα και δε θα έχουμε εμείς πού να κάτσουμε; Εμείς ερχόμαστε και παίζουμε τα λεφτά μας εδώ πέρα". Ήθελα να ανοίξει η γη να με καταπιεί. Μας πήραν και την αξιοπρέπεια οι κουφάλες με τα μνημόνια».

Είδα πολλά ματς της ΑΕΚ σε προποτζίδικα. Οι άντρες που έμπαιναν σε αυτά, όπως οι Καρδιτσιώτες του '80, ήταν κι αυτοί κουρασμένοι και με σκυφτούς ώμους. Δεν ήταν κουρασμένοι από τη δουλειά. Αν, όπως έλεγε –πολύ κακώς κατά τη γνώμη μου– το παλιό λαϊκό τραγούδι «η δουλειά κάνει τους άντρες», και αν η πατριαρχία –πολύ κακώς, επαναλαμβάνω– αναθέτει στους άντρες έναν ενεργητικό ρόλο, σκέφτομαι πως όλοι αυτοί οι αεκτζήδες, όλοι αυτοί οι άντρες που άνεργοι και «στριμωγμένοι» λαθροκοιτάνε τους αγώνες στα προποτζίδικα, θα πρέπει να βρουν άλλους τρόπους να επιτελέσουν αυτούς τους *πληγωμένους ανδρισμούς*. Κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο, και η πατριαρχία μοιάζει αφόρητη στους ώμους τους αυτή τη φορά. Γιατί δεν έχουν άλλους τρόπους να υπάρξουν έξω από αυτήν την πατριαρχία και γιατί δεν είναι καθόλου εύκολο να φανταστούν τους εαυτούς τους πέρα από αυτήν. Γιατί κι αυτοί από τα ψυχικά υλικά της είναι ολότελα φτιαγμένοι, και η αποτυχία να επιτελέσουν τον κοινωνικό τους ρόλο τους συν-θλίβει.[164]

Αν η οικονομία στα χρόνια του νεοφιλελευθερισμού τείνει να καλύπτει σαν οδοστρωτήρας όλο σχεδόν το φάσμα της ζωής των ανθρώπων, το να μην έχει κάποιος εργασία ενώ θα ήθελε και *να μην έχει χαρτονόμισμα στην τσέπη παρά μόνο ψιλά* τον στριμώχνει και βαραίνει ακόμα παραπάνω τους ήδη σκυφτούς ώμους του. Μπαίνοντας στα προποτζίδικα, όπως και μπαίνοντας στα καφενεία, περίμενα έναν αντι-οικογενειακό και

[164] Βλ. Και σχετική έρευνα Madianos, M., Economou, M., Alexiou T. and Stefanis, C. 2011, 'Depression and economic hardship across Greece in 2008 and 2009: two cross-sectional surveys nationwide', Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology volume 46, pages 943–952 (2011)

αντι-παραγωγικό Λόγο (Παπαταξιάρχης 1992). Έναν Λόγο στον οποίο θα λανθάνει μια κριτική στην έννοια του χρήματος και στο πώς η κοινωνία αναμένει να το ξοδεύει κανείς. Δεν ήταν το αντικείμενο της διατριβής, οπότε δεν έδινα έμφαση στις συζητήσεις προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά η αλήθεια είναι πως, ειδικά στην περίπτωση του τζόγου, περίμενα πολύ περισσότερο έναν τέτοιο Λόγο και μια τέτοια ατμόσφαιρα. Δεν τη συνάντησα, και μάλλον έχει να κάνει με το ότι η οικονομική πίεση έχει επιφέρει τέτοια κούραση και θλίψη, που οι άνθρωποι, όπως ο Φάνης και τόσοι άλλοι, έχουν εντελώς «μπλοκάρει». Θυμάμαι παλιότερα τον Φάνη να μου λέει πως *είναι δικό του θέμα πού θα ξοδεύει τα λεφτά,* και πως *άλλοι αγοράζουν αποχυμωτές και μίξερ, ενώ αυτός προτιμάει να τζογάρει· αν χάνει, ούτε σκυλιά ούτε γατιά έχει, οπότε δικαίωμά του.*

Δεν ξέρω αν ήταν γενικευμένος αυτός ο Λόγος παλαιότερα – υποθέτω πως ναι. Τον καιρό πάντως όπου βρέθηκα να συνομιλώ με ανθρώπους στα προποτζίδικα (τα τελευταία τρία-τέσσερα χρόνια δηλαδή), οι άνθρωποι ήταν χωρίς συναισθηματική ένταση. Μιλούσαν πολύ λίγο για την πολιτική και την επικαιρότητα, όταν δε μιλούσαν, ήταν απαξιωτικοί. Δεν είχαν θυμό ή οργή όμως· απλώς μια απαξίωση που εφάπτεται στη θλίψη και την εσωστρέφεια (Σκούρτη 2021). Ανάμεσά τους και δεκάδες αεκτζήδες με τους οποίους συνομιλήσαμε. Όχι πρώην αεκτζήδες αλλά νυν οπαδοί της ομάδας, οι οποίοι συχνά ήταν πολύ πιο ενημερωμένοι από εμένα για το τι συνέβαινε στην ομάδα και γνώριζαν λεπτομέρειες της καθημερινότητάς της που με άφηναν έκπληκτο.

Η ΑΕΚ και οι αγώνες που αυτή η κατηγορία αεκτζήδων βλέπει στα προποτζίδικα όλης της χώρας έρχονται για να τους κρατήσουν δυο-τρεις ώρες παρέα. Όχι για να ξεχαστούν, γιατί τελικά ποτέ δεν ξεχνιούνται. Όπως λέει ο Φάνης για τους *γηπεδικούς,* «[α]ν έχεις δει έστω και μία φορά πώς είναι να απλώνεται μπροστά σου το καταπράσινο χορτάρι της Νέας Φιλαδέλφειας και πάνω σε αυτό τους παίχτες με τα λαμπερά κιτρινόμαυρα, τι να σου πει τώρα το προποτζίδικο και η οθόνη; Σκέτη μιζέρια». Με τον Φάνη συνηθίζουμε να μιλάμε με ατάκες από την ταινία *Απόντες* του Νίκου Γραμματικού. «Κάναμε τη ζωή ζωούλα για να τη φέρουμε στα μέτρα της κρίσης», μου είπε ο Φάνης κάποια στιγμή.

Μου είπε ακόμα πως σπάνια κοιτάζει στα μάτια τους άλλους αεκτζήδες στο προποτζίδικο. «Δεν κοιτάζω τους άλλους στο προποτζίδικο. Άμα βαριέμαι, χαζεύω τις οθόνες του ΚΙΝΟ. Καμιά φορά παίζω και κανένα, και όπως περιμένω να βγουν τα νούμερα ονειρεύομαι πως κερδίζω και φαντάζομαι τι θα έκανα αν ήμουν ξαφνικά πλούσιος».

Λαθροκοιτάνε την ΑΕΚ στα πρακτορεία και μαζί λαθροκοιτάνε μια ζωή που ποτέ δεν ήρθε, δεν έρχεται και ποτέ δεν θα έρθει. Στα προποτζίδικα δεν φωνάζει κανείς «γκολ!» όταν σκοράρει η ΑΕΚ, παρά μόνο κάποιοι λίγοι κοιτάζονται μεταξύ τους. Μερικοί από αυτούς χαμογελάνε, αλλά ποτέ δεν καταλάβαινα αν χαίρονται για την ΑΕΚ ή αν έχουν παίξει στο ΣΤΟΙΧΗΜΑ πως αυτή θα κερδίσει. Δεν κοιτάζονται στα μάτια γιατί δε θέλουν ν ’ανοίξουν κουβέντα. «Δεν αντέχουν τη μυρωδιά των ανθρώπων αλλά έχουν ανάγκη τη μυρωδιά τους» μου έλεγε ο Φάνης, πάλι απ’ τους *Απόντες.*

Ο Φάνης δεν αλλάζει προποτζίδικο, γιατί σε αυτό που έχει βρει στον Νέο Κόσμο πηγαίνουν πολλοί αεκτζήδες. Μπορεί να μην τους κοιτά στα μάτια, ούτε να πανηγυρίζει μαζί τους, ούτε να συζητά μαζί τους για τον αγώνα ή για το διαιτητή αλλά με έναν ιδιαίτερο τρόπο σχετίζεται. Γνωρίζει τις «φάτσες» τους, ξέρει ότι είναι ΑΕΚ, ξέρει πού συνήθως κάθονται και αυτό του αρκεί. Δεν αλλάζει προποτζίδικο, γιατί μπορεί να βρεθεί με «γαύρους» να βλέπει τον αγώνα και *αυτό θα ήταν μαρτύριο.* Η αντιπάθεια μπορεί να μην ήταν ρητή, ούτε και η αντιπαράθεση λεκτική, στον αέρα όμως η ατμόσφαιρα θα ήταν πολεμική.

Αυτή η νέα χρήση που έχουν αποκτήσει τα προποτζίδικα στα «χρόνια της κρίσης», τα οποία σιγά σιγά θα συμπεριλάβουν τα χρόνια μιας ολόκληρης γενιάς, έφερε κυρίως στα αστικά κέντρα τη συνάντηση, εντός τέτοιων χώρων, ανθρώπων πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων, κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων: α) Τζογαδόρους που κατεξοχήν βρίσκονταν σε αυτούς τους χώρους και παίζουν μεγάλα ποσά στο ΣΤΟΙΧΗΜΑ ή στον Ιππόδρομο. β) Μικροτζογαδόρους των 20 ευρώ που παίζουν λίγο από όλα και, πλέον, γ) ανθρώπους που ξοδεύουν δυο-τρία ευρώ και παίζουν κυρίως ΚΙΝΟ. Για πέντε ή έξι ώρες, λίγο κερδίζουν, λίγο χάνουν, τα πέντε ευρώ τα κάνουν δέκα, και μετά πέφτουν στα δύο, και μετά πάλι στα δέκα, και ουσιαστικά περνούν την ημέρα τους τζογάροντας. Αυτή ακριβώς η τελευταία κατηγορία έφερε στον ίδιο χώρο ανθρώπους που δύσκολα θα συναντιούνταν σε κάποιο άλλο πλαίσιο και κλειστό χώρο.

Ανάμεσά τους τις Κυριακές και κάποιοι αεκτζήδες κυρίως αυτής της τρίτης κατηγορίας, επιτελώντας ένα μοναχικό, σιωπηλό, αμήχανο και κάπως θλιμμένο «αεκτζήδειν». Χωρίς συνθήματα, χωρίς εντάσεις, χωρίς φωνές, χωρίς τη μέθεξη του αλκοόλ, χωρίς κεράσματα και σχεδόν χωρίς καθόλου *σχετίζεσθαι.* Χωρίς συζήτηση για τον αγώνα, χωρίς διαμαρτυρίες για τη διαιτησία. Ένα διαφορετικό «αεκτζήδειν» από οπουδήποτε κι αν βρέθηκα. Ένα εσωτερικό και εσώτερο «αεκτζήδειν», με «πολύ λίγη»

εμφανή επιτελεστική πρακτική, αλλά με πολλή σκέψη και με πολύ συναίσθημα. Δεν ξέρω αν οι ολυμπιακοί ή οι παναθηναϊκοί συμπεριφέρονται διαφορετικά στα προποτζίδικα. Μια πιο ειδική μελέτη ίσως μας έδειχνε περισσότερα πράγματα.

Μιλώντας όμως για τα συναισθήματα σε αυτή τη διατριβή, μπορούμε να μιλήσουμε για μια *συγκατάβαση* αυτών των ανθρώπων, του ενός προς τη ζωή του άλλου. Μια *συγκατάβαση τουλάχιστον να μη ρωτάνε πολλά, να μην γίνονται αδιάκριτοι ή παρεμβατικοί.* Κάπως δείχνουν να κατανοούν ότι και μόνο το γεγονός ότι βλέπουν τους αγώνες της ΑΕΚ σε αυτούς τους χώρους αποτελεί μια συν-δήλωση, ότι σε αυτή τη φάση η ζωή τους δεν είναι και η καλύτερη, και νιώθει κανείς στον αέρα μια *ελαφριά θλίψη*, που συχνά ούτε τα γκολ της ΑΕΚ δεν τη διακόπτουν. Συχνά ένιωθα πως ο ένας κάνει πως δεν βλέπει τη θλίψη του άλλου. Δεν ξέρω αν η ελαφριά θλίψη που αισθανόμουν στον αέρα ήταν μια δική μου προβολή· μπορεί και να ήταν. Για τους αεκτζήδες των προποτζίδικων νιώθω πως εκεί υπάρχουν αρρενωπότητες που δεν είναι ακριβώς «ηγεμονικές» (βλ. Σκούρτη, 2021), αλλά *θλιμμένες*.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Εισιτήρια και Αγάπη διαρκείας.



(Πανοραμική φωτογραφία του ΟΑΚΑ γεμάτο με αεκτζήδες).

Όταν κοιτάζει κανείς την κερκίδα στο ΟΑΚΑ, βλέπει μια ομοιογενή μάζα χιλιάδων αεκτζήδων. Αυτή η μαζική εικόνα, όμως, δημιουργείται από ανθρώπους μοναδικούς, με μοναδικές ιστορίες και μοναδικές καθημερινότητες στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των μοναδικών και ξεχωριστών ζωών τους. Όλοι αυτοί οι χιλιάδες άνθρωποι που βρίσκονται στο γήπεδο, στον ίδιο χώρο για μερικές ώρες, επιτελούν και συναισθάνονται μια τροπικότητα τού να *είναι κανείς ΑΕΚ* και να πηγαίνει τις Κυριακές στο γήπεδο. Όλοι αυτοί οι χιλιάδες άνθρωποι, από όποια πόλη, γειτονιά, σπίτι και να προ-έρχονται, με όποιον διαφορετικό βηματισμό ζωής και να μπήκαν στο γήπεδο, όποια διαφορετική θέ(α)ση κι αν έχουν στον/για τον κόσμο, κοιτάζουν αυτό το πολύ ελκυστικό πράσινο χορτάρι και έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς. Μοιράζονται *την αγάπη τους για την ΑΕΚ.*

Η *αγάπη* αυτή είναι αυτό που τους ενώνει και τους καθιστά *συναισθηματική κοινότητα*. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η *αγάπη* αυτή είναι και το βασικό στοιχείο διαφοροποίησής τους. Μια ατέρμονη διαδικασία υποκειμενοποίησης με διαδοχικές και παράλληλες διαδικασίες ετεροποίησης συντελείται εντός αυτής της μαζικής συνάντησης

ανθρώπων. Η *θυσία,*[165] *η πίστη, η αφοσίωση, η τρέλα, το πάθος, η αρρώστια* είναι βασικές παράμετροι που δίνουν νόημα στην αγάπη που νιώθει ο καθένας για την ομάδα, και αυτές ακριβώς οι διαφορετικές εννοιολογήσεις της *αγάπης* διαφοροποιούν την κοινότητα στο εσωτερικό της.

Μια πρώτη και αναμενόμενη διαφοροποίηση των αεκτζήδων είναι ανάμεσα σε αυτούς που παρακολουθούν την ομάδα διά ζώσης στο γήπεδο, τους λεγόμενους «γηπεδικούς», και στους αποκαλούμενους «αεκτζήδες του καναπέ» ή τους «αεκτζήδες του καφενείου», οι οποίοι, για πολλούς και διάφορους λόγους, δεν πηγαίνουν στο γήπεδο αλλά παρακολουθούν τους αγώνες από την τηλεόραση, στο σπίτι ή στο καφενείο, ή οπουδήποτε αλλού. Για τους *γηπεδικούς,* το να παρακολουθεί κάποιος αεκτζής τους αγώνες από την τηλεόραση δηλώνει αυτομάτως και μια *αγάπη χαμηλής έντασης*. Για τους *γηπεδικούς, ο αεκτζής του καναπέ* δεν βοηθά την ομάδα. Η ομάδα χρειάζεται τη *φυσική παρουσία* των οπαδών και την *ενεργή συμμετοχή* τους στο γήπεδο. *Για να βοηθηθεί η ομάδα, χρειάζεται ο οπαδός να γίνει ο δωδέκατος παίχτης.*

Η στήριξη κατά τη διάρκεια του αγώνα είναι καταρχάς ψυχολογική, αφού ο οπαδός είναι εκεί και στηρίζει διά ζώσης την ομάδα, αλλά η στήριξη είναι και οικονομική, αφού όποιος πηγαίνει στο γήπεδο πληρώνει εισιτήριο, που αποτελεί βασικό έσοδο για την ομάδα. Η αγάπη για την ομάδα αποδεικνύεται με τη *θυσία* να αφιερώνει κανείς προσωπικό χρόνο, κόπο και χρήματα για την ομάδα. Αυτό το κριτήριο της *θυσίας* θα το δούμε μέχρι το τέλος της διατριβής να διαπερνά όλες τις επιμέρους κατηγοριοποιήσεις και διαφοροποιήσεις της κοινότητας στο εσωτερικό της.

Η *θυσία* ως έννοια χρησιμοποιείται από τους συνομιλητές μου όχι με τη θρησκευτική της, αλλά με την «κοσμική» και καθημερινή της διάσταση. Κατά τη γνώμη μου, ακόμα και αυτή η καθημερινή χρήση του όρου ποτέ δεν διαχωρίζεται πλήρως από τη θρησκευτική χροιά και χρήση της. Μπορούμε να πούμε, τηρουμένων των αναλογιών, ότι η θυσία για τους αεκτζήδες εφάπτεται με τη θρησκευτική χρήση της έννοιας. Η ΑΕΚ για τους οπαδούς της είναι «θρησκεία», η ΑΕΚ θεωρείται «Θεά» και το γήπεδό της «Ναός». Οι οπαδοί πρέπει να είναι «Πιστοί» και να «Λατρεύουν» την ομάδα.

[165] Μια πολύ καλή επισκόπηση του ρόλου της *θυσίας* (*sacrifice*), τόσο σε προφορικές θρησκευτικές όσο σε μονοθεϊστικές παραδόσεις, αλλά και στον Ινδουισμό (για αυτόν, βλ. και Veena Das [1983]), είναι το άρθρο «The Structure and the Meaning of Sacrifice: From Marcel Mauss to Rene Girard» (2008) του Louis Dupré, φαινομενολόγου καθηγητή φιλοσοφίας της θρησκείας στο πανεπιστήμιο του Yale.



(Η ΑΕΚ για τους αεκτζήδες είναι θρησκεία, όπως πολλές ποδοσφαιρικές ομάδες για τους οπαδούς τους, που οφείλουν να είναι πιστοί).



(Τα εισιτήρια διαρκείας του 2018-2019 [τα συγκεκριμένα για το μπασκετικό ΟΑΚΑ]. Γράφουν επάνω «Αγάπη Διαρκείας». Η αγορά ενός τέτοιου εισιτηρίου αποδεικνύει μια σχέση και μια αγάπη διαρκείας για την ομάδα).

Στην ενότητα αυτή, θα μπούμε μέσα στο γήπεδο και θα καθίσουμε στις κερκίδες δίπλα στους ανθρώπους που διαθέτουν εισιτήρια διαρκείας. Αυτοί είναι περίπου δέκα με είκοσι χιλιάδες αεκτζήδες τον χρόνο, διάσπαρτοι σε όλες τις θύρες του γηπέδου. Εμείς θα καθήσουμε σε μια «φθηνή Θύρα» κοντά στο πέταλο, αφού σε μια τέτοια καθόμουν για κάποια χρόνια όσο διεξαγόταν η επιτόπια έρευνα. Το εισιτήριο διαρκείας εξασφαλίζει σε κάποιον πρόσβαση σε όλα τα εντός έδρας ματς τόσο του πρωταθλήματος όσο και του Κυπέλλου, αλλά και πρόσβαση στα εντός έδρας ευρωπαϊκά ματς. Οι οπαδοί που «έχουν διαρκείας» έχουν αποφασίσει ήδη από το καλοκαίρι όπου διατίθενται αυτά τα εισιτήρια πως την επόμενη ποδοσφαιρική χρονιά θα παρακολουθήσουν όλα τα εντός έδρας ματς της

ομάδας. Οικονομικά είναι προς το συμφέρον κάποιου να προπληρώσει τους αγώνες, αφού κερδίζει κάποια έκπτωση, αλλά δεν είναι οικονομικό το διακύβευμα αυτής της αγοράς.

Το βασικό διακύβευμα είναι η *αφοσίωση* και η συν-δήλωση ότι *η ΑΕΚ είναι προτεραιότητα στη ζωή τους*, διότι: α) βοηθούν την ομάδα οικονομικά, και μάλιστα τη βοηθούν την κρίσιμη περίοδο του καλοκαιριού, όπου συνήθως αυτή δεν έχει άλλα έσοδα· β) ακριβώς επειδή η αγορά του εισιτηρίου διαρκείας λαμβάνει χώρα το καλοκαίρι, κανείς δεν γνωρίζει αν και ποιες μεταγραφές θα γίνουν (δηλαδή ποιους παίχτες, ακόμα και ποιον προπονητή, θα έχει η ομάδα)· γ) κανείς δεν ξέρει ποια ακριβώς θα είναι η ευρωπαϊκή της πορεία ή η πορεία της στον θεσμό του Κυπέλλου (αν, δηλαδή, η ΑΕΚ θα δώσει π.χ. 15 ματς στην Ευρώπη και 15 στο Κύπελλο ή αν θα παίξει π.χ. μόλις δύο σε κάθε θεσμό).

Ο οπαδός της ομάδας, μη γνωρίζοντας το ακριβές πρόγραμμα τόσο των αγώνων όσο και των δικών του υποχρεώσεων, ουσιαστικά «δεσμεύεται» για τους επόμενους δέκα μήνες. Αυτή ακριβώς η εκ των προτέρων, μακράς διάρκειας και απροϋπόθετη δέσμευση για συμμετοχή και φυσική παρουσία στους αγώνες διαφοροποιεί τους συγκεκριμένους οπαδούς από όλους τους υπόλοιπους. Η δέσμευση αυτή, με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πολλαπλασιάζει το βάρος της σημαντικότητας που έχει η ΑΕΚ στη ζωή κάποιου οπαδού. Παράλληλα με το βάρος της σημαντικότητας, μεγαλώνει συμβολικά και το βάθος της αγάπης.

Η *αγάπη* για την ομάδα σε αυτή την περίπτωση, όπως και σε άλλες ακόμα που θα δούμε στη συνέχεια, ενέχει στοιχεία βαθιάς *αφοσίωσης* και στοιχεία *θυσίας,* οπότε και προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά ενός *Έρωτα*. Είναι βαθιά και πολύ έντονη στις εκδηλώσεις της· είναι παθιασμένη, ζωντανή, ενεργή. Είναι *έμπρακτη*, και «όχι μόνο στα λόγια». Αποδεικνύεται, και η απόδειξη είναι το εισιτήριο διαρκείας. «Όλοι λένε "αγαπάω την ΑΕΚ". "Είμαι ΑΕΚ". Και το λένε ένα εκατομμύριο άνθρωποι. Είναι δυνατόν να την αγαπάνε όλοι το ίδιο; Πραγματική αγάπη και νοιάξιμο για την ομάδα νιώθουν μόνο όσοι πάνε στο γήπεδο, και κυρίως όσοι έχουν διαρκείας. Τι θα πει "θα δω αν θα πάω γήπεδο, γιατί δεν ξέρω από τώρα τα προγράμματά μου"; Θα φτιάξεις το πρόγραμμά σου με βάση τους αγώνες της ΑΕΚ. Θα κινήσεις Γη και ουρανό για να είσαι στο γήπεδο. Τι άλλο σημαντικότερο μπορεί να έχεις να κάνεις;»

Όταν με ρωτούσε ο Θωμάς, σκεφτόμουν αρκετά πράγματα πιο σημαντικά, αλλά το θέμα είναι ότι ο Θωμάς δεν μπορούσε να σκεφτεί. Αγοράζει εισιτήριο διαρκείας από το 2004, πάρα το γεγονός ότι τα οικονομικά του είναι σχετικά στενά. «Παίρνω κάθε χρόνο

διαρκείας. Το παίρνω με το που θα βγουν (σ.σ. τον Ιούλιο ή τον Αύγουστο). Δεν με νοιάζει αν θα γίνουν μεταγραφές, δεν με νοιάζει να δω τις κληρώσεις στην Ευρώπη. Δεν θα αλλάξει κάτι αν περάσουμε στους ομίλους ή αν δεν προκριθούμε». Ο Θωμάς, μαζί με χιλιάδες ακόμα αεκτζήδες, κάνουν το ίδιο και ξέρουν πως, ό,τι και να συμβεί μέσα στη χρονιά, αυτοί θα συνεχίσουν να πηγαίνουν στο γήπεδο.

Η δέσμευσή τους είναι πολύ ισχυρή και βασίζεται σε μια πολύ βαθιά ψυχική έγκληση, η οποία αναδεικνύει την έννοια του *χρέους* ως ηθικής υποχρέωσης. Αισθάνονται χρέος απέναντι στην ομάδα. Η καμπάνια των εισιτηρίων διαρκείας την πολύ δύσκολη χρονιά του 2013, όταν η ΑΕΚ υποβιβάστηκε στη Γ' Εθνική,[166] είχε ως κεντρικό μότο το «Ξεπληρώνουμε το Χρέος Μας». Γενικότερα οι καμπάνιες των εισιτηρίων διαρκείας αναδεικνύουν τέτοιας κατεύθυνσης συναισθηματικές συσχετίσεις με την ομάδα, όπως το «Αγάπη Διαρκείας» του 2019, ή τη συσχέτιση του εισιτηρίου διαρκείας με το *ποιος πραγματικά είναι ΑΕΚ* το 2020.



(Πραγματικά ΑΕΚ είναι όσοι έχουν εισιτήρια διαρκείας, αφού είναι οι πλέον αφοσιωμένοι σε αυτήν. Από επάνω τα εισιτήρια για τη σεζόν 2019/20 με το μότο «*Η ΑΕΚ Είμαστε Εμείς!*»)

Κατά τη διάρκεια των αγώνων, οι οπαδοί του ενός πετάλου συγχρονίζονται και φωνάζουν στην ομάδα «Σ' αγαπώ πολύ». Τότε οι οπαδοί του απέναντι πετάλου αλλά και οι υπόλοιποι οπαδοί απαντούν «Πιο πολύ!». Αυτό γίνεται τελετουργικά τρεις φορές. Στη συνέχεια, όλο μαζί το γήπεδο τραγουδά «Σ' αγαπώ, ΑΕΚάρα, σ' αγαπώ, και τον Θεό Δικέφαλο αετό – μόνο εσύ μου γεμίζεις τη ζωή – γι' αυτό σ' ακολουθώ, αγάπη μου τρελή».

[166] Αγωνιστικά, η ΑΕΚ το 2013 υποβιβάστηκε από την Α' Εθνική στη Β'. Επιλέχθηκε από τους διοικούντες της ΠΑΕ να πάει στη Γ' (μια κατηγορία παρακάτω δηλαδή), διότι έτσι απαλλάσσονταν και από τα οικονομικά της χρέη.

Αυτή η διαλεκτική και αυτός ο *λανθάνων συναγωνισμός* τού «Σ' αγαπώ πολύ! – Πιο πολύ!», του ποιος δηλαδή τελικά αγαπά πιο πολύ την ομάδα, βρίσκεται στον πυρήνα της Αγάπης των αεκτζήδων για την ομάδα, του τρόπου με τον οποίο οι αεκτζήδες αγαπούν την ομάδα. Όσο προχωράμε βαθύτερα, διαπιστώνουμε ότι στην ανάλυσή του αυτό το συναίσθημα της Αγάπης δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί από την αφοσίωση και τη θυσία. Με όρους της Sara Ahmed (2002), θα λέγαμε ότι μας ενδιαφέρει όχι μόνο ο Λόγος για αυτή την Αγάπη, αλλά και «τι κάνει αυτή η Αγάπη και πώς επιτελείται αυτή η Αγάπη» (ό.π.: 123). Στην περίπτωση των αεκτζήδων, η Αγάπη λειτουργεί ως ο συναισθηματικός χώρος που ενώνει και ταυτόχρονα διαχωρίζει τους οπαδούς μεταξύ τους. Στον συναισθηματικό αυτό χώρο και «στο όνομα της Αγάπης» οι αεκτζήδες «κάνουν πράγματα» (ό.π.: 125).

Οι περισσότεροι οπαδοί με διαρκείας κρατούν αυτή τη συνήθεια εδώ και πολλά χρόνια. Άλλος δύο, άλλος τρία, άλλος 15, άλλος 30 χρόνια. Σπάνια αλλάζουν Θύρα. Κάπως με τα χρόνια βολεύονται στη *Θύρα τους* και τους αρέσει να παρακολουθούν πλέον τους αγώνες από εκεί. Πολύ συχνά τα διαρκείας τα αγοράζει μια ολόκληρη παρέα ή οικογένεια. Σε αυτές τις περιπτώσεις συναντάμε και αρκετές γυναίκες με εισιτήρια διαρκείας, κυρίως νεαρών ηλικιών, αλλά και κάποιες λίγες μεγαλύτερης ηλικίας. Συνήθως, οι κάτοχοι των διαρκείας που είναι γυναίκες έγιναν μέρος της όλης διαδικασίας λόγω της παρέας ή της οικογένειας, λόγω του συντρόφου ή κάποιου φίλου.

Κάθε Θύρα έχει τους φανατικούς της. Με τον καιρό, οι κάτοχοι των διαρκείας δημιουργούν μια οικειότητα με τον χώρο. Η κάθε Θύρα και η κάθε συγκεκριμένη θέση μέσα στην κάθε Θύρα εξασφαλίζουν και συγκεκριμένη θέαση, οπτική και ακουστική στον αγωνιστικό χώρο, τις οποίες ο κάτοχος διαρκείας με τον καιρό συνηθίζει. Κάποιος που κατέχει εισιτήρια διαρκείας για τη Θύρα 9, που βρίσκεται ακριβώς στο κέντρο του γηπέδου, έχει συνηθίσει τη συγκεκριμένη οπτική γωνία και απόσταση από όσα διαδραματίζονται στον αγωνιστικό χώρο. Αν για κάποιον λόγο (σε κάποιο άλλο γήπεδο) βρεθεί στην κερκίδα του πετάλου που βρίσκεται πίσω από το τέρμα, δυσκολεύεται να παρακολουθήσει τον αγώνα. «Είμαι στην (Θύρα) 9 εδώ και 15 χρόνια. Θέλω να βλέπω από κοντά τι γίνεται, να νιώθω την ανάσα των παιχτών. Αν είναι να τους βλέπω από μακριά και να χρειάζομαι κιάλια, άσ' το, κάθομαι και στο σπίτι».

Ο κύριος Πέτρος, πιο παλιά στο γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας, πήγαινε σταθερά με διαρκείας στη Θύρα 3, στο κέντρο του γηπέδου και απέναντι από τους επίσημους. Όταν η ΑΕΚ πριν από 15 χρόνια μετακόμισε στο ΟΑΚΑ, ο κύριος Πέτρος πήγε στην αντίστοιχη

Θύρα. Απέναντι από τους επίσημους ξανά. Στο κέντρο του γηπέδου. Δεν θα πήγαινε «με τίποτα» στους επισήμους, δεν *νιώθει τόσο κυριλέ,* όπως λέει, και δεν θα ένιωθε καθόλου άνετα εκεί. «Στην 3 στη Φιλαδέλφεια, και τώρα στην 9, πάνε όσοι αγαπάνε την μπάλα και θέλουν να βλέπουν τον αγώνα καθαρά. Στους επίσημους πάνε όσοι θέλουν να φωτογραφηθούν και να βγουν στα περιοδικά. Στους επίσημους –τους βλέπω με τα κιάλια που έχω πάντα μαζί μου στους αγώνες, όλο κάτι μοντέλα πάνε και κάτι ηθοποιοί– ούτε ΑΕΚ δεν είναι όλοι αυτοί οι χαραμοφάηδες. Παίρνουν προσκλήσεις από εταιρείες, από την Cosmote και από τράπεζες και τηλεοπτικούς σταθμούς. Οι χορηγοί τούς στέλνουν. Ούτε ευρώ δεν πληρώνουν. Ούτε για μπάλα μιλάνε, ούτε για τον αγώνα… Δυο-τρεις φορές που έχω βρεθεί εκεί, βλαστήμησα την ώρα και τη στιγμή που πήγα. Σέλφι φωτογραφίες κάθε δύο λεπτά, συνέχεια μιλάγανε στο κινητό και λέγανε σε όλους ότι είναι στο γήπεδο ή λέγανε άσχετα πράγματα. Μου είχε ανέβει το αίμα στο κεφάλι. Ένας που καθότανε μπροστά μου, μου έκανε και παρατήρηση που έτρωγα πασατέμπο: "Λίγο πιο ήρεμα, κύριε," μου λέει. "Δεν είμαστε σινεμά, ρε φίλε," του απάντησα. "Μα πετάτε κάτω όλα τα σκουπίδια." Δεν του είπα τίποτα… ήθελα να του πω "εσύ και όλοι οι σελέμπριτις είστε τα σκουπίδια", αλλά κρατήθηκα. Τώρα, και να με πληρώσεις, δεν πάω με τίποτα στους επίσημους. Ούτε VIP ούτε ξε-VIP, ούτε Members, ούτε καν στην 29».[167]

Ο κύριος Πέτρος είναι αυτό που οι αεκτζήδες ονομάζουν «κλασικός αεκτζής», ή και «τρελός αεκτζής». Κατά τη διάρκεια της έρευνας, όταν έλεγα σε μια παρέα το θέμα της διατριβής μου, πάντα υπήρχε ένας από την παρέα που μου *έλεγε:* «Καλά, έχω έναν θείο, ή έναν ξάδερφο, ή τον παππού μου, που είναι κλασικός αεκτζής (ή τρελός αεκτζής). Δεν μπορείς να φανταστείς, εδώ και 30 χρόνια δεν έχει χάσει ματς»· ή «Όταν έχει αγώνα και δεν είναι στο γήπεδο, κάθεται και τον ακούει στο ράδιο και δεν μπορούμε να του μιλήσουμε» · ή «Άμα χάσουμε από τον Ολυμπιακό, δεν μιλιέται ούτε τρώει για δυο μέρες». Ο κύριος Πέτρος είναι *ο κλασικός αεκτζής*, ενίοτε *ο τρελός αεκτζής*, αυτός που δεν χάνει ματς. Που πηγαίνει στο γήπεδο με έναν ή δύο φίλους του, τους ίδιους εδώ και χρόνια. Σε πολλές περιπτώσεις συνάντησα και ανθρώπους που πηγαίνουν μόνοι τους. Σε κάθε περίπτωση, ο *κλασικός αεκτζής* εμπλέκεται συναισθηματικά με την ομάδα πάρα πολύ έντονα. Βαθιά και στενά. Ο *κλασικός* και ο *τρελός αεκτζής* ταυτίζονται ως έννοιες. Για την κοινότητα των αεκτζήδων, κάθε *κλασικός αεκτζής* χαρακτηρίζεται από μια δόση *τρέλας.*

[167] Θύρες VIP και Members και Θύρα 29 – και οι τρεις τους είναι οι «κυριλέ» Θύρες.

Κάνει τις «τρέλες» και τις υπερβάσεις του. Το όριο της *τρέλας* και πότε αυτή μπορεί να γίνει *αρρώστια* θα είναι το διακύβευμα στην επόμενη ενότητα.

Υπάρχουν χιλιάδες σαν τον κύριο Πέτρο, συνήθως αθόρυβοι και σιωπηλοί, σε σχέση με την πιο θεαματική δημοσιότητα που διεκδικούν, για παράδειγμα, οι οργανωμένοι οπαδοί. Αεκτζήδες που δεν κάνουν «θόρυβο», δεν τραγουδάνε καν συνθήματα στο γήπεδο, που φωνάζουν μόνο «ΑΕΚ-ΑΕΚ» όταν μπει γκολ. Αν είναι μεγάλης ηλικίας, όπως ο κύριος Θάνος, καμιά φορά στο γήπεδο ακούνε παράλληλα από το τραντζιστοράκι ή το κινητό τους αγώνες των αντιπάλων της ΑΕΚ, και οι υπόλοιποι κάθε τόσο τους ρωτάνε: «Πόσο είναι ο Ολυμπιακός;» Ο κύριος Πέτρος είναι 80 ετών, αλλά θα μπορούσε να είναι και 40, και 50, ή 60, σαν άλλους *κλασικούς αεκτζήδες* όπως αυτός. Πηγαίνει στο γήπεδο με εισιτήρια διαρκείας, εντελώς μόνος, και πολύ σπάνια με τον γιο του. Ο γιος του, όταν μιλήσαμε, μου εκμυστηρεύτηκε: «ΑΕΚ είμαι, αλλά μην φανταστείς. Για τον μπάρμπα-Πέτρο το κάνω πιο πολύ. Πάμε καμιά φορά μαζί γήπεδο για να κάνουμε παρεούλα. Αν τον δεις πώς στεναχωριέται άμα δεν παίζουμε καλά, θα ντραπείς μετά να πεις κι εσύ ότι είσαι και συ ΑΕΚ και ότι είσαστε το ίδιο πράγμα. Πραγματικοί αεκτζήδες είναι μόνο όσοι, όταν χάνει η ομάδα, δεν μπορούνε ούτε να φάνε ούτε να μιλήσουν σε άνθρωπο. ΑΕΚ είναι ο μπάρμπα-Πέτρος. Εμείς απλά υποστηρίζουμε ή συμπαθούμε την ΑΕΚ. Αγάπη για την ΑΕΚ είναι όταν στεναχωριέσαι άμα χάνει».

Ο Ηλίας, στα 65 του, μένει στο Νέο Ηράκλειο και πηγαίνει με τα πόδια μέχρι το ΟΑΚΑ, πάντα μαζί με δυο φίλους του που μένουν από 20 ετών στην ίδια γειτονιά. «Δεν έχουμε τσακωθεί ποτέ… 40 χρόνια τώρα… από το ’75 που γνωριζόμαστε και από το ’80 πάμε παρέα στο γήπεδο, και πηγαίναμε μέχρι το 2010. Μετά έκανα την επέμβαση στο πόδι». Με διαρκείας στη Θύρα 5-6-7[168] της Νέας Φιλαδέλφειας, και οι τρεις τους μιλούσαν συνέχεια για ποδοσφαιρικά συστήματα και προπονητικές τακτικές. Είχαν ασχοληθεί και με το τοπικό-ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο ως παράγοντες, έφοροι, ταμίες, φροντιστές. «Ποδοσφαιράνθρωποι», ή αλλιώς και «μπαλαδόφατσες», όπως λέγονται στον μικρόκοσμο του ποδοσφαίρου. Λαϊκοί άνθρωποι, που έλεγαν συνέχεια πως, *αν ήταν αυτοί στη θέση του προπονητή, θα έκαναν αυτή ή την άλλη αλλαγή* κ.ο.κ. Νοητά μεταφέρονταν και κάθονταν στον πάγκο της ομάδας και αναλάμβαναν να την κοουτσάρουν. Άλλοτε γίνονταν

[168] Οι αεκτζήδες αποκαλούν τη Θύρα 5-6-7 στον ενικό αριθμό (και όχι «οι Θύρες 5-6-7»), αφού ουσιαστικά πρόκειται για μία Θύρα με μία ενιαία είσοδο. Το ίδιο ισχύει για όλες τις διπλές ή τριπλές Θύρες. Αντίστοιχα δηλαδή λένε «η Θύρα 16-17», «η Θύρα 1-2», κ.ο.κ.

παίχτες που θα σούταραν με τέτοιον τρόπο ώστε σίγουρα θα σκόραραν, ή θα έδιναν την μπάλα στον συμπαίχτη τους δίπλα για να σιγουρέψουν το γκολ και να κερδίσει η ομάδα. Άλλοτε διένυαν την απόσταση μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας, επιθυμίας και πραγματοποίησης, και γίνονταν πρόεδροι της ομάδας που πλήρωναν αδρά για έναν νέο παίχτη που, εκ των υστέρων, αποδείχθηκε πως ήταν ο νέος Μέσι, ή δεν έδιναν δεκάρα για γνωστά ονόματα που τελικά «βγήκαν παλτά».[169]

Θυμάμαι, τη δεκαετία του ’90, όσες φορές είχα βρεθεί στη Θύρα 5-6-7 της Νέας Φιλαδέλφειας, είχα συναντήσει και άλλους τέτοιους «προπονητές της εξέδρας». Όταν συνομίλησα με το «Τρίο Στούτζες», όπως αυτοσυστήνονταν, τους το είπα εντελώς αυθόρμητα. «Να σας πω κάτι; Εγώ πήγαινα χρόνια στη Σκεπαστή (ακριβώς δίπλα ήταν η 5-6-7) και θυμάμαι ότι όλο μπίρι μπίρι και γκρίνια ήσασταν και όλο κάνατε τους προπονητές». Επιτέλους μετά από χρόνια μού λύθηκε το μυστήριο πώς εκείνη η καθ’ όλα συμπαθής Θύρα είχε μαζέψει εκείνα τα χρόνια τόσους *προπονητές της εξέδρας*, ή αλλιώς *ποδοσφαιρικούς ξερόλες.* «Κοίτα, κάποιοι ήταν όντως προπονητές σε τοπικά πρωταθλήματα και γενικά είχε γίνει στέκι ποδοσφαιρανθρώπων. Του τοπικού, μη φανταστείς. Λίγο πολύ όλοι γνωριζόμασταν μεταξύ μας». Η 5-6-7 ήταν μια σχετικά «φθηνή Θύρα», και παρόλο που είχε ακριβώς την ίδια ορατότητα με άλλες θύρες (με τη 16-17, για παράδειγμα), για κάποιον λόγο το εισιτήριο γι’ αυτήν κόστιζε πιο λίγο και έτσι προσέλκυε λαϊκά στρώματα που είχαν την ευκαιρία με λίγα χρήματα να βρεθούν σε σχετικά «καλή» Θύρα.

Οι οπαδοί που σύχναζαν στην 5-6-7 έδειχναν να γνωρίζονται μεταξύ τους, όπως σίγουρα γνωριζόμασταν κι εμείς οι της Σκεπαστής. Με τη μετακόμιση της ΑΕΚ στο ΟΑΚΑ το 2004, αυτός ο κόσμος της 5-6-7 ουσιαστικά «έσπασε» σε διαφορετικές θύρες. Κυρίως μεταφέρθηκε ξανά δίπλα στους οργανωμένους, είτε στις Θύρες 2 και 3, είτε στις Θύρες 33 και 34. Κάποιοι πήγαν και στη 13. «Στο ΟΑΚΑ, αυτό το ξεχωριστό ύφος της 5-6-7 χάθηκε – άλλοι πήγαν στο άνω διάζωμα, άλλοι στο κάτω, κυρίως δίπλα πάλι στη Σκεπαστή του ΟΑΚΑ. Με τόσα χρόνια συνύπαρξη στη Φιλαδέλφεια, είχαμε συνηθίσει τον ωραίο ρυθμό που δίνουν οι οργανωμένοι, οπότε, όταν αλλάξαμε γήπεδο, εμείς σαν παρέα διαλέξαμε τη Θύρα 2 – να βλέπουμε και μπάλα, να ακούμε και κανένα σύνθημα». Στη Θύρα 2 καθόμουν

[169] Δεν ανταποκρίθηκαν στις αρχικές προσδοκίες των οπαδών. Συνήθως ακριβοί παίχτες, σαν ακριβό παλτό που το κουβαλάς μαζί σου μην έχοντας προβλέψει σωστά τον καιρό. Τελικά έκανε ζέστη και δεν χρειαζόταν παλτό, αλλά συνεχίζεις να το κρατάς στα χέρια, γιατί είναι ακριβό και δεν μπορείς να το πετάξεις.

κι εγώ για αρκετά χρόνια με εισιτήριο διαρκείας. Εκεί συνάντησα αυτό το *Τρίο Στούτζες* από το Νέο Ηράκλειο. Κάθονταν έξι-επτά σειρές πίσω μας, και οι προπονητικές τους παρατηρήσεις αρχικά μας ήταν ενοχλητικές, αλλά με τον καιρό δείχναμε κατανόηση. Με τον καιρό και συνυπάρχοντας σε σταθερή βάση μαθαίναμε ο ένας τον άλλο.

Οι κάτοχοι των διαρκείας αισθάνονται μετά από λίγους μήνες τον χώρο της Θύρας ως οικείο χώρο – ως «προέκταση του σπιτιού τους», όπως μου έλεγαν κάποιοι. Για κάποια χρόνια, στη Θύρα 2 του ΟΑΚΑ όπου και είχα διαρκείας, συναντούσα κόσμο να έρχεται από νωρίς και να διαβάζει το βιβλίο του ή να τρώει ένα σάντουιτς με μια μπίρα, ή τη Φωτεινή, που καθόταν παραδίπλα μας και έφερνε γλυκά που είχε φτιάξει η ίδια για να κεράσει την παρέα της. Στις θύρες όπου ο κόσμος είναι σταθερός, με τον καιρό οι άνθρωποι γνωρίζονται μεταξύ τους και, έτσι, Κυριακή με Κυριακή, και με έναν πολύ ατελή και θραυσματικό τρόπο, όλο και περισσότερες πλευρές του εαυτού αποκαλύπτονται.

Ήδη μετά από τρία χρόνια συνύπαρξης στη Θύρα 2, φτάσαμε να ξέρουμε τις παραξενιές, τις ιδιοτροπίες ο ένας του άλλου, τα «κολλήματα», τα γούρια, τους αγαπημένους παίχτες, αλλά και συχνά τι δουλειά έκαναν ή πού περίπου στέκονταν πολιτικά ο καθένας. Δεν προέκυπταν φιλίες εκτός γηπέδου, όπως θα δούμε στη συνέχεια ότι συμβαίνει στα πέταλα, αλλά μια αίσθηση οικειότητας αρκετή για να νιώθεις όμορφα. Αγκαλιές και φιλιά στα γκολ, χειραψίες, χαιρετούρες και μια ερώτηση στον Γρηγόρη παραδίπλα που ξέραμε ότι σπουδάζει ιατρική, «πώς πήγε η εξεταστική». Οι σχέσεις δεν «προχωρούσαν», αλλά κανείς δεν ήθελε να τις «προχωρήσει». Βρισκόμασταν σε ένα γήπεδο και το ζούσαμε με έντονα συναισθήματα, αφού έτσι το ζουν όσοι αγαπούν το γήπεδο, το ποδόσφαιρο και την ΑΕΚ. Ήταν όμορφο να νιώθεις οικειότητα με τον κύριο Πέτρο και το *Τρίο Στούτζες*, να μπορείς να τους αγκαλιάσεις, αλλά είχε μια ιδιαίτερη δύναμη αυτή η αγκαλιά, που προερχόταν από το γεγονός ότι στην πραγματικότητα ήμασταν άγνωστοι μεταξύ μας.

Στις θύρες που έχουν φθηνά (άρα και πολλά) εισιτήρια διαρκείας, όπως και στα πέταλα, οι αγκαλιές, τα φιλιά και οι high five χειραψίες μεταξύ αγνώστων είναι πολύ σύνηθες φαινόμενο. Ένας χώρος με κατά βάση άγνωστους μεταξύ τους ανθρώπους, χωρίς πραγματική κοινωνική σχέση να τους συνδέει, χωρίς κάποια δέσμευση του ενός προς τον άλλον, παρόλα αυτά επιδρά στους ανθρώπους, διαχέοντας μια οικειότητα και μια αίσθηση του «ανήκειν». (Γιαννακόπουλος 2010β : 117-139).

Το συναίσθημα αυτής της σωματικής οικειότητας στις θύρες με τα πολλά διαρκείας μού θυμίζει το να βρίσκομαι σε μια πορεία ή σε μια συναυλία όπου συμμετέχουν εκατοντάδες ή χιλιάδες άνθρωποι. Όταν τριγύρω υπάρχουν γνωστά πρόσωπα, που δεν είναι φίλοι σου αλλά κάτι γνωρίζεις γι' αυτούς, όλο αυτό το συναίσθημα μεταξύ οικειότητας και ξενότητας και τα συγκεντρωμένα σώματα δημιουργούν από μόνα τους έναν πλεονάζοντα ψυχικό χώρο που επιτρέπει, τη στιγμή του γκολ, ή του ρεφρέν του τραγουδιού, ή του πολιτικού συνθήματος, τη μετακίνηση του ενός προς τον άλλον και της μίας προς την άλλη. Αυτή η μετακίνηση προς τον άλλον και την άλλη μπορεί να μην συγκροτεί ακριβώς κοινωνική σχέση ή φιλία· όμως αυτή ακριβώς *η εντός πλαισίου*, αλλά *απροϋπόθετη σωματική κίνηση προς τα έξω*, προς τα έξω από τον εαυτό μας και τους πολύ οικείους μας, παραμένει ως σωματικό κεκτημένο – ίσως για οποιαδήποτε, και σε επόμενο χρόνο, κίνησή μας προς τα έξω και προς επόμενους «Άλλους».

Στις θύρες με τα πολλά εισιτήρια διαρκείας δημιουργείται αυτή η δυνατότητα να βρίσκεται κανείς μεταξύ γνωστών και αγνώστων, μεταξύ οικειότητας και ξενότητας. Οι τρόποι να υπάρχει ο καθένας και η καθεμία στην κερκίδα συντονίζονται και συναρμόζονται με τους τρόπους των άλλων. Το πώς ο καθένας και η καθεμία στέκεται, τραγουδά, διαμαρτύρεται, χαίρεται, χειροκροτά· το πώς μιλά ή δεν μιλά με τους γύρω και τις γύρω του· το πώς στεναχωριέται, θυμώνει, εκπλήσσεται ή παγώνει στο γκολ που δέχεται η ΑΕΚ· και, το κυριότερο, η επανάληψη όλων αυτών κάθε εβδομάδα δημιουργεί μια ατμόσφαιρα οικειότητας που «κολλάει στα σώματα» (Sedwick από Αβραμοπούλου: 38) κάνοντάς τα τελικά να αγκαλιάζονται.

Οι κερκίδες με τα πολλά εισιτήρια διαρκείας αποτελούν ένα πολύ αποκαλυπτικό πεδίο αυτής της διείσδυσης του κάθε εαυτού μέσα στον χώρο της κερκίδας. Η επαναληπτικότητα της συνεύρεσης δημιουργεί αυτό το πεδίο οικειότητας, το οποίο στιγμιαία αφήνει τον κατάλληλο χώρο για να συναντηθούν πλευρές του εαυτού που μπορεί να μην σχετίζονται με «σκληρές», συμπαγείς ταυτότητες. Ίσως να μην γνωρίζει ο ένας τι δουλειά κάνει ο άλλος ή από πού κατάγεται· αλλά έχουν επικοινωνηθεί αστεία, μικρές συνήθειες του καθενός, έχουν σχολιαστεί αυθόρμητα γέλια ή θυμοί και άλλα μικρά θραύσματα του χαρακτήρα που, θέλοντας και μη, ο καθένας και η καθεμία εναποθέτουν σε αυτήν τη συνύπαρξη σωμάτων.

Η Φωτεινή παραδίπλα μας κάθε Κυριακή έφερνε χειροποίητα γλυκά στην παρέα της και κερνούσε κι εμάς αν έμενε κανένα, αφού βλέπαμε ότι ο σύντροφός της, ο Θοδωρής,

ήταν τρομερά λιχούδης και πάντα έτρωγε παραπάνω από ένα· ή ο Γιάννης, τρεις σειρές μπροστά μας, μας είχε συμπαθήσει και με το βλέμμα του μας αναζητούσε για να μας αναλύσει τεχνικά τον αγώνα, τις αποστάσεις μεταξύ κέντρου και μεγάλης περιοχής· ή ο λιχούδης Θοδωρής, εμμένοντας στην 11άδα που είχε η τρομερή ΑΕΚ το 1995, νοσταλγούσε εκείνους τους παίχτες κατά τη διάρκεια του αγώνα. Ο Πέτρος με τον Αντρέα, μερικές θέσεις παραδίπλα μας, κολλημένοι με τις εμφανίσεις της ΑΕΚ (αν είναι Adidas, Puma ή Nike), σχολίαζαν τα σορτσάκια και τις μπλούζες του αντιπάλου, θυμόντουσαν τις παλιότερες μόδες στις αθλητικές εμφανίσεις, που *είχαν σορτσάκια σαν μακριές βράκες,* και *ευτυχώς που ήρθε η Adidas τη δεκαετία του '80 και άλλαξε τη μόδα*. Δεν ήξερα πολλά για τον Αντρέα, ή τον Γιάννη, ή τον Θοδωρή, αλλά γνώριζα κάποια μικρά θραύσματα του εαυτού τους που με έκαναν να αισθάνομαι οικεία και, όταν η ομάδα σκόραρε, να αναζητώ την αγκαλιά ή το high five τους. Δεν ήξερα τι δουλειά έκανε ο Αντρέας, αλλά ήξερα πως σε κάθε ματς έστριβε σίγουρα έναν «μπάφο» που τον γύριζε στην παρέα του και πάντα ήταν βαρύς και έκανε τους υπόλοιπους της παρέας να του λένε: «Ρε, Αντρέα! Πάλι βαρύ το έκανες το ρημάδι…» Μετά από πέντε-έξι αγώνες, το «Ρε, Αντρέα!» άρχισαν να του το λένε και άλλοι, άγνωστοι οπαδοί – είτε κοροϊδεύοντάς τον είτε ουσιαστικά ζητώντας του να δώσει και σε αυτούς να καπνίσουν λίγο.

Η σύνθεση μιας κερκίδας, και παράλληλα η ανθρωπογεωγραφία της, στήνουν και ξεστήνουν τις Κυριακές ένα κολάζ διαφορετικών ψυχικών βηματισμών και διαθέσεων, του οποίου όμως η επαναληπτικότητα δημιουργεί μια οικειότητα και μια «συγκολλητική ουσία» (Ahmed 2004: 125) ανάμεσα σε όσους συμμετέχουν και επι-κοινωνούν αυτήν τη συνύπαρξη. Η διαφορά στις θύρες με τα πολλά διαρκείας έγκειται σε αυτήν ακριβώς την οικειότητα, η οποία μετατρέπει μία one/off συνάντηση ανθρώπων (όπως συμβαίνει σε άλλες θύρες) και έναν «μη-τόπο» σε έναν τελικά τόπο όπου ο καθένας και η καθεμία μπορούν να σχετιστούν και να εμπλακούν με τη γενικότερη συναισθηματική οικονομία που δημιουργείται στην κερκίδα. Μπορεί επίσης να μην εμπλακούν, ή να βάλουν το δικό τους όριο εμπλοκής και συσχέτισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: «Έρωτας, Αφοσίωση, Λατρεία: Τα Εκτός Έδρας Ματς, οι Οργανωμένοι Οπαδοί και το Παιχνίδι της Ορατότητας».

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: Εκτός έδρας: Ένα κοντέρ που «γράφει χιλιόμετρα» αγάπης και αφοσίωσης, και η τροπικότητα του «Όπου παίζεις, ερχόμαστε».

Αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου είναι το πώς η αγάπη για την ΑΕΚ συνδέεται με μια συναισθηματική οικονομία της *αφοσίωσης* και της *θυσίας*. Παράλληλα θα εξετάσουμε πώς η *αφοσίωση και η θυσία* συμμετέχουν σε διαδικασίες ετεροποίησης στο εσωτερικό της κοινότητας της ΑΕΚ. Αρχικά, στην πρώτη ενότητα θα δούμε τους εκτός έδρας αγώνες της ομάδας, και στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους τόπους και τους τρόπους επιτέλεσης της ταυτότητας του οργανωμένου οπαδού. Στεγασμένα κλαμπ, γειτονιές της Αθήνας και επαρχιακές πόλεις, πλατείες, δρόμοι και πέταλα γηπέδων θα βρίσκονται στο επίκεντρο της ανάλυσης.

«Όπου κι αν παίζεις, πάντα θα σ' ακολουθώ»[170]… τραγουδούν οι οπαδοί της ΑΕΚ στους εκτός έδρας αγώνες. «ΑΕΚ, γερά, στη Φιλαδέλφεια παίζουμε ακόμα μια φορά»[171] φωνάζουν στην ομάδα και προσπαθούν να κάνουν το γήπεδο του αντιπάλου να είναι σαν να παίζουν εντός έδρας. Ταξιδεύουν σε όλη την Ελλάδα και στο εξωτερικό για να στηρίξουν την ομάδα όταν αυτή αγωνίζεται μακριά από το γήπεδό της. «Πάμε στην Πάτρα, πάμε στη Λάρισα και στη Θεσσαλονίκη…».[172] Κάποιοι ακολουθούν την ομάδα παντού, όπου κι αν αυτή αγωνίζεται, και αυτό τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους οπαδούς.

[170] https://www.youtube.com/watch?v=37fHStRJZQM.
[171] https://www.youtube.com/watch?v=4mbn2kxxS_c (1.10'').
[172] https://www.youtube.com/watch?v=u2qceeKQas0&ab_channel=Jsn21

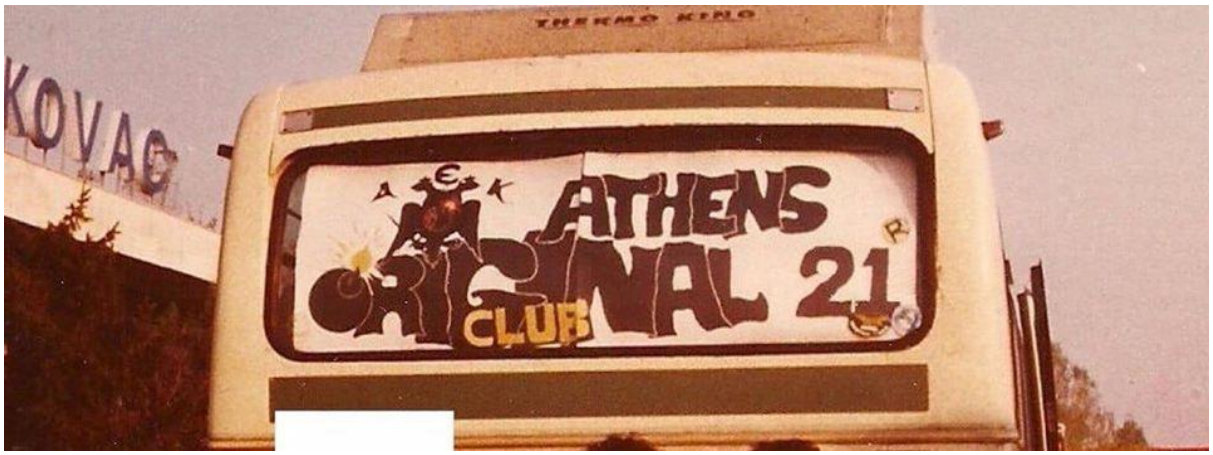


(«*ΑΕΚάρα, όπου παίζεις ερχόμαστε*», γράφουν οι οπαδοί στους τοίχους της πόλης – σλόγκαν που βασίζεται και εκφράζει έναν ιδιαίτερο τρόπο να αγαπάς την ΑΕΚ, έναν τρόπο που έχει να κάνει με τη συμμετοχή των οπαδών στους εκτός έδρας αγώνες. – *Αρχείο ερευνητή*).

Οι εκτός έδρας αγώνες –«τα εκτός έδρας» (ματς) ή σκέτο «τα εκτός»– είναι οι αγώνες που δίνει η ΑΕΚ μακριά από το γήπεδό της, στην έδρα του αντιπάλου. Σε σχέση με τους εντός έδρας αγώνες, «τα εκτός» έχουν έναν μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας στο να παραβρεθεί κανείς. Χρειάζεται χρόνος και χρήμα, αλλά και να είναι κανείς έτοιμος, κατά κάποιον τρόπο, να ταλαιπωρηθεί – «να φάει ταλαιπώρια». Όλος αυτός ο *κόπος* που καταβάλλει κάποιος για να *πάει στα εκτός έδρας* δείχνει, στο πλαίσιο της οπαδικής κουλτούρας, τον βαθμό *αφοσίωσης* στην ομάδα. Την *αφοσίωση* τη συναντάμε πολύ κεντρικά σε πολλές έρευνες οπαδικών κοινοτήτων σε πολλά και διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα[173]. Όσο πιο μακρινό και δύσκολο το ταξίδι, τόσο μεγαλύτερη η αναγνώριση αυτής της *αφοσίωσης* εντός της κοινότητας. Όσο πιο επικίνδυνη η αντίπαλη έδρα, αναλογικά αντίστοιχη είναι και η αναγνώριση. Θα προβώ για αναλυτικούς λόγους σε μια διάκριση ανάμεσα στα εκτός έδρας ματς στον ελλαδικό χώρο και σε αυτά στο εξωτερικό, γιατί υπάρχουν μεταξύ τους κάποιες ποιοτικές διαφοροποιήσεις και προκύπτουν διαφορετικά θεωρητικά ζητήματα που θα ήθελα να εξετάσω ξεχωριστά.

[173] Για μια ανασκόπηση, βλ. Anil Sayan και Gunes Ekin Aksan 2020).

Ξεκινώντας από τα ματς εντός ελλαδικού χώρου και μιλώντας «αθηνοκεντρικά», έχοντας ως βάση την Αθήνα δηλαδή –αλλά με τις αναλογίες να ισχύουν για οποιαδήποτε πόλη–, *δύσκολο εκτός έδρας ματς* θεωρείται ένα ταξίδι στην Καβάλα, στην Ξάνθη, στην Έδεσσα ή στην Κρήτη. Οι συγκεκριμένοι προορισμοί είναι αρκετά μακρινοί, αφού απαιτούν πολύωρα ταξίδια. Επίσης, τα γήπεδα στην επαρχία είναι συνήθως σε κακή κατάσταση, και το θέαμα που συνήθως παρακολουθεί σε αυτά ένας οπαδός της ΑΕΚ δεν είναι και το πιο ελκυστικό. Το να ταξιδέψει ένας οπαδός σε ένα τέτοιο μακρινό γήπεδο έχει ως βασικό κίνητρο την επιθυμία του να ακολουθεί την ομάδα οπουδήποτε κι αν αυτή αγωνίζεται, να της φωνάξει όταν βγει στον αγωνιστικό χώρο για ζέσταμα: «ΑΕΚ, θυμήσου – ήρθε η Original και είναι εδώ μαζί σου»[174].



(Οπουδήποτε κι αν αγωνίζεται η ΑΕΚ και σε οποιοδήποτε άθλημα υπάρχουν πάντα έστω και λίγοι οπαδοί που την παρ-ακολουθούν. Πάντα και παντού υπάρχει ένα magic bus –όπως το αποκαλούν– με οπαδούς που ακολουθούν την ομάδα).

Πριν μερικά χρόνια γνώρισα μια οικογένεια από τα Γιάννενα – πατέρας, μητέρα και τρεις κόρες, τότε έξι, οκτώ και δέκα ετών αντίστοιχα. Οι γονείς, 45άρηδες, έκαναν λουτρά και διέμεναν σε έναν δημοτικό ξενώνα στο Λισβόρι της Λέσβου – αυτό που θα λέγαμε με την πολύ ευρεία έννοια *εναλλακτική* οικογένεια. Έκαναν κάμπινγκ, έκαναν γυμνισμό, «έπιναν και κανένα τσιγάρο πού και πού», οι γονείς. Όλοι και όλες τους ήταν ΑΕΚ. Στην πολύ αρχή της κουβέντας μας δέχτηκα μια αφοπλιστική ερώτηση από τον πατέρα της οικογένειας. «Εσύ, που κάνεις και εργασία για την ΑΕΚ. Πόσο ΑΕΚ είσαι;». Τον ρώτησα τι

[174] https://www.youtube.com/watch?v=y-OQs5oPrgI. Η στιγμή της εισόδου της ομάδας στον αγωνιστικό χώρο για ζέσταμα είναι από τις πλέον αγαπημένες στιγμές των οπαδών που ταξιδεύουν στα εκτός έδρας.

ακριβώς εννοούσε. «Εμείς είμαστε των 40.000 χιλιομέτρων το χρόνο. Εσύ των πόσων είσαι;»

Παρακολουθούσαν και οι πέντε τους την ομάδα με διαρκείας σε όλα τα ματς στο ΟΑΚΑ. Κάθε δύο βδομάδες ή συχνά και κάθε εβδομάδα ταξίδευαν οικογενειακώς από τα Γιάννενα στην Αθήνα, πέντε άτομα με το αυτοκίνητο, και επέστρεφαν αυθημερόν. Γυρνούσαν πάντοτε αργά, νύχτα Κυριακής προς Δευτέρα. Επιπλέον, μέσα στην ποδοσφαιρική χρονιά, πήγαιναν ανελλιπώς σε όλα τα ματς της ΑΕΚ στη Βόρεια Ελλάδα (σίγουρα πέντε-έξι τον χρόνο) και επίσης παρακολουθούσαν και έναν-δυο αγώνες τον χρόνο στην Ευρώπη. Όλες τους οι δραστηριότητες ιεραρχούνταν με βάση το πρόγραμμα της ΑΕΚ. Η ζωή τους προσαρμοζόταν στους αγώνες της ΑΕΚ. Οι γονείς ασχολούνταν με το εμπόριο, οπότε ρύθμιζαν με βάση το πρόγραμμα της ΑΕΚ και όλη την επαγγελματική τους δραστηριότητα.

Οι τρεις κόρες δεν μάθαιναν, όπως συνηθίζεται για ξένη γλώσσα, αγγλικά, αλλά ισπανικά. Τότε η ΑΕΚ είχε Ισπανό προπονητή και πολλούς ισπανόφωνους ποδοσφαιριστές. «Καλά, και οι τρεις θέλατε να κάνετε ισπανικά;». «Ναι. Θέλουμε να μιλήσουμε κάποια στιγμή με τον κύριο Φερέρ», μου είπε η μεγάλη κόρη. Η μεσαία ήθελε να μιλήσει και με τον Νάτσο Σκόκο, ενώ η μικρούλα με τον Ισμαήλ Μπλάνκο. Ήθελαν να μιλήσουν με τον Ισπανό προπονητή και τους δύο Αργεντινούς σταρ της ομάδας. «Τα βλέπεις;», μου είπε ο πατέρας. «Χωρίς εμένα το αποφάσισαν. Με τη μαμά τους τα κανόνισαν όλα».

«Και με το σχολείο τι γίνεται;», ρώτησα εγώ. «Πώς πάνε τη Δευτέρα σχολείο αν γυρίζετε 4:00 ή 5:00 η ώρα το πρωί από την Αθήνα;». «Αν το ματς είναι Κυριακή απόγευμα, τότε γυρνάμε γύρω στις 2:00-3:00. Αν ο αγώνας είναι βραδινός, τότε γυρνάμε ξημερώματα. Τις απουσίες, και τις δικαιολογημένες και τις αδικαιολόγητες, τις φέρνουμε τσίμα-τσίμα. Τις Δευτέρες συχνά δεν πάνε σχολείο. Τους παίρνουμε τηλέφωνο και τους λέμε: "Δεν θα έρθουν σήμερα. Είναι άρρωστες. Έπαθαν ΑΕΚ". Πλέον ξέρουν οι δάσκαλοι και δεν ρωτάνε καν».

Για τον πατέρα, όπως και για πολλούς αεκτζήδες, το «πόσο ΑΕΚ» είναι κανείς έχει να κάνει με το «πόσα χιλιόμετρα» διανύει για να δει την ομάδα. Η γιαννιώτικη οικογένεια διάγει μια ζωή που τη ζουν με λιγότερη ή και περισσότερη ακόμη αφοσίωση στην ομάδα πολλοί αεκτζήδες στην επαρχία. Μια ζωή της οποίας η πραγματική οικονομία ακολουθεί την «οικονομία ενός συναισθήματος» (Ahmed 2018) – του συναισθήματος *της αγάπης* για την ΑΕΚ, η οποία συναρτάται *με* και εξαρτάται *από* την *αφοσίωση, την προσκόλληση*

(Flatley 2008) και τις *θυσίες* που καταβάλλει κανείς για την ομάδα. Σε αυτήν τη διαλεκτική «σκοντάφταμε» καθ' όλη τη διάρκεια της διατριβής. Η απόσταση –είτε πραγματική, σωματική είτε ψυχική είτε οικονομική– που χρειάζεται να διανύσει κάποιος για να παρακολουθήσει έναν εκτός έδρας αγώνα είναι με έναν τρόπο ανάλογη του *συμβολικού* (και ψυχικού) *κεφαλαίου* που τελικά του αποδίδει η ίδια η κοινότητα (Bourdieu 2002: 16-21).

Η *θυσία, η αφοσίωση* και η σχέση τους με την *αγάπη* είναι έννοιες πολύ στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους στο ελληνοχριστιανικό πολιτισμικό περιβάλλον και έχουν ένα τέτοιο ιστορικό παρελθόν που είναι πολύ δύσκολο να αναζητήσει κανείς την αφετηρία τους (Vassiliadou 2017: 289). Η Jill Dubisch (2000), μελετώντας το προσκύνημα της Τήνου, αναδεικνύει μια σχέση ταύτισης, αγάπης και θυσίας ήδη από τον 19ο αιώνα, ενώ η Αμερικανίδα ιστορικός Barbara H. Rosenwein (2006), μιλώντας για (θρησκευτικές) «κοινότητες συναισθημάτων» (emotional communities) της μεσαιωνικής περιόδου, ανάγει τη συγκεκριμένη διαλεκτική όχι μόνο στον Μεσαίωνα, αλλά σε ολόκληρο το χρονικό φάσμα του Χριστιανισμού. Η *αγάπη* σε όλες τις περιπτώσεις οφείλει να επιτελείται μέσα από τον δρόμο της *θυσίας και της αφοσίωσης.*

Στην περίπτωση των οργανωμένων οπαδών, η αναγνώριση της *αφοσίωσης* είναι άμεση: η ιστορία και η διαδρομή κάθε οργανωμένου οπαδού είναι γνωστές, και το *οπαδικό του βιογραφικό* είναι «ορατό» και «διαθέσιμο» σε όλους τους υπόλοιπους, αφού όλοι γνωρίζουν και όλοι συζητούν το οπαδικό παρελθόν του καθενός μέσα σε αυτές τις κοινότητες. Σε περιπτώσεις, όμως, μη-οργανωμένων οπαδών, η οπαδική διαδρομή κάποιου μπορεί να είναι αφανής ή όχι και τόσο ορατή. Ή μπορεί να είναι ορατή σε ανθρώπους οι οποίοι όχι μόνο *αναγνώριση* δεν λαμβάνουν, αλλά η *αφοσίωση* και η συναισθηματική προσκόλλησή τους στην ομάδα μπορεί να θεωρείται «ακατανόητη, βλακεία, κουταμάρα, ανωριμότητα, κόλλημα, αρρώστια» – εξ ου και «ο άρρωστος» ή «ο κολλημένος» ως διαχρονικοί χαρακτηρισμοί σε αυτές τις περιπτώσεις.

Ο Αλεξάκης πηγαινοέρχεται από τη Σύρο στην Αθήνα κάθε σαββατοκύριακο για τα ματς της ΑΕΚ και είναι «δακτυλοδεικτούμενος» από τους συντοπίτες του. Τον επικρίνουν που *αντί να παντρευτεί, κάθεται και ασχολείται με βλακείες, λες και είναι 15 χρονών.* Τον χλευάζουν καθημερινά, όπως και την οικογένεια από τα Γιάννενα για την οποία μιλούσαμε παραπάνω. Στα Γιάννενα, όπου «όλοι γνωρίζονται μεταξύ τους και όλοι πρέπει να μπουν σε συγκεκριμένο καλούπι», όπως μου έλεγε ο πατέρας της οικογένειας, «μας περνάνε για

πυροβολημένους και μας λένε ότι παίρνουμε στο λαιμό μας και τα κορίτσια. Κανείς δεν εγκρίνει αυτό που κάνουμε, αλλά κι εμείς δεν περιμένουμε την έγκρισή τους. Ούτε την άδειά τους. Με λίγους και καλούς κάνουμε παρέα στα Γιάννενα και σε καμία περίπτωση με συγγενείς. Αυτοί μας έκαναν πέρα και επειδή δεν κάναμε θρησκευτικό γάμο, και μετά κάναμε ονοματοδοσίες στα κορίτσια». Η *αφοσίωση* και οι *θυσίες,* σε πολλές περιπτώσεις και πολύ συχνά όταν αυτές επιτελούνται εκτός του «κλειστού» πλαισίου των οργανωμένων οπαδών, δεν συνοδεύονται από κοινωνική αναγνώριση και πλεόνασμα υποκειμενικότητας σε ένα πρώτο επίπεδο, αλλά σε ένα δεύτερο. Η οικογένεια στα Γιάννενα και ο Αλεξάκης στη Σύρο αισθάνονται «ξένα σώματα» στις κοινωνίες όπου ζουν. Τελικά όμως αυτή η *ξενότητα* γίνεται ταυτότητα. Αυτή η αισθητική και ψυχική απόσταση από τους ντόπιους τελικά υποκειμενοποιείται και *κεφαλαιοποιείται συμβολικά*.

Συνάντησα αμέτρητους *μοναχικούς και* «άστεγους» *οπαδούς* στην επαρχία (που δεν ήταν ή *δεν ένιωθαν αρκετά νέοι* για να προσεγγίσουν κάποια «στέγη» οργανωμένων, ή που απλά δεν ήθελαν να ενταχθούν σε αυτήν), οι οποίοι εν τέλει κοινωνικοποιούνταν σε έναν πολύ μικρό κύκλο ανθρώπων. Όμως αυτή η μειοψηφική και συχνά μοναχική αίσθηση τους έδινε με κάποιον τρόπο και μια απόλαυση. Θέλουν *να πηγαίνουν κόντρα στο ρεύμα* και απολαμβάνουν αυτή την αίσθηση διαφορετικότητας. Η επαφή τους με την πρωτεύουσα κάθε εβδομάδα προσδίδει στη διαφορετικότητα αυτή και μια αίσθηση ανωτερότητας. Βαριούνται και επικρίνουν τους συντοπίτες τους στην επαρχία, βαριούνται και κατακρίνουν τη ζωή εκεί. Κάποιοι μπορεί να φύγουν κάποια στιγμή για να ζήσουν σε μεγαλύτερη πόλη. Κάποιοι άλλοι, που είναι και οι περισσότεροι, δεν φεύγουν ποτέ, και η ΑΕΚ είναι, κατά κύριο λόγο, *η επαφή τους με την πρωτεύουσα* και τον «Άλλο» τόπο, και αρκετά δευτερευόντως μια ποδοσφαιρική προτίμηση.

«Τα συναισθήματα κάνουν πράγματα» (Ahmed 2004). Η αγάπη κάποιων αεκτζήδων για την ομάδα και η σύνδεσή της με την αφοσίωση και τη θυσία *κάνουν αυτούς να κάνουν πράγματα.* Στην προκειμένη περίπτωση, *κάνουν αυτούς να ταξιδεύουν εκτός έδρας.* Η «σύνδεση των συναισθημάτων με τη δράση και την πρακτική» (Monique Scheer 2012), εκτός του ότι *κάνει τα συναισθήματα τελικά να έχουν ιστορία*, τα τοποθετεί στο κέντρο της ανάλυσης οποιουδήποτε Λόγου. Ειδικά στον Λόγο μιας *κοινότητας συναισθημάτων και συναισθηματικής κοινότητας,* όπως αυτής των αεκτζήδων, τα συναισθήματα, εκτός του ότι βιώνονται, επιπροσθέτως συγκροτούν και συγκροτούνται από Λόγους (Abu Lughod και Lutz 1990). Έτσι εν τέλει ωθούν σε δράση. Αυτό ακριβώς θα δούμε στη συνέχεια.

Αi : «Οι εκδρομές»

Όσοι ταξιδεύουν για τους εκτός έδρας αγώνες θεωρούν ότι αυτά τα ματς είναι πολύ πιο *δυνατές εμπειρίες* από τα εντός έδρας. Συχνά έθετα στους συνομιλητές μου το δίλημμα τι θα έκαναν αν είχαν να διαλέξουν ανάμεσα σε ένα ματς εντός έδρας με μεγάλο και ελκυστικό αντίπαλο από τη μία και σε έναν αγώνα εκτός έδρας με μικρότερο και κάπως πιο «αδιάφορο» αντίπαλο από την άλλη. Όσοι αγαπούν να πηγαίνουν σε εκτός έδρας αγώνες δυσκολεύονταν πολύ να διαλέξουν. Αυτό, όπως μου εξηγούσαν, είχε να κάνει κυρίως με το ότι στα εκτός έδρας ματς συμπεριλαμβάνεται η όλη διαδικασία της «εκδρομής» (Παπαγεωργίου: 103-107). *Εκδρομή* ονομάζεται ολόκληρο το χρονικό και η διαδικασία στο σύνολό της, από τη μετάβαση στην έδρα του αντιπάλου και τον ίδιο τον αγώνα μέχρι την επιστροφή στην πόλη διαμονής του οπαδού.

Η διαδικασία και προετοιμασία μιας *εκδρομής εκτός έδρας* ξεκινάει αρκετό καιρό πριν. Τα διαθέσιμα εισιτήρια είναι συνήθως πολύ περιορισμένα και, ως εκ τούτου, η κινητοποίηση του κόσμου πάντα πολύ μεγάλη. Όταν, για παράδειγμα, η ΑΕΚ αγωνίζεται στη Λάρισα με την τοπική ΑΕΛ, πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό γεγονός για όλους τους αεκτζήδες – όχι μόνο της Λάρισας, αλλά όλης της Θεσσαλίας και της ευρύτερης περιοχής της κεντρικής και βόρειας Ελλάδας. Το ίδιο ισχύει αντίστοιχα όταν η ΑΕΚ αγωνίζεται στην Ξάνθη ή την Καβάλα. Οι οπαδοί στην επαρχία περιμένουν με πολύ μεγάλη αγωνία και ανυπομονησία την ΑΕΚ να έρθει κάπου κοντά στην περιοχή τους για να τη δουν διά ζώσης. Συνεπώς, τα εισιτήρια που συνήθως δίδονται στην ΑΕΚ –1.000 ή 2.000-3.000, ανάλογα με τη χωρητικότητα του γηπέδου– είναι πάντα πολύ λίγα για να καλυφθούν οι ανάγκες όλων των αεκτζήδων που θα ήθελαν να πάνε στο εκάστοτε επαρχιακό γήπεδο. Όταν, λοιπόν, η ΑΕΚ αγωνίζεται στη Λάρισα, στο γήπεδο βρίσκονται αεκτζήδες οπαδοί από τη Λάρισα, τον Βόλο, τη Λαμία, τα Τρίκαλα την Καρδίτσα, από τη Θεσσαλονίκη, τα Γρεβενά, την Κοζάνη και όλες τις τριγύρω περιοχές. Ανάμεσα σε αυτούς βρίσκονται πάντα και οπαδοί που ταξιδεύουν από την Αθήνα.

Μέρος της διαδικασίας της *εκδρομής* αρχικά είναι να βρει κανείς εισιτήριο για τον αγώνα. Τα εισιτήρια συνήθως αναλαμβάνουν να τα διανείμουν οι οργανωμένοι οπαδοί, οπότε και ο τρόπος να τα αποκτήσει κανείς είναι να μάθει πότε θα κυκλοφορήσουν, τι ώρα θα πάνε στο κάθε στεγασμένο κλαμπ, ώστε να είναι εκεί για να τα αγοράσει πριν αυτά «κάνουν φτερά». Σπάνια διατίθενται ιντερνετικά και ηλεκτρονικά, ή σε κάποιο γκισέ

εκδοτηρίων της ΠΑΕ. Η όλη διαδικασία λαμβάνει χώρα στόμα με στόμα, «στο μιλητό». Συνήθως, ο κάθε οπαδός μπορεί να προμηθευτεί ένα ή το πολύ δύο εισιτήρια. Οι πιο γνωστοί μπορεί να εξασφαλίσουν και κανένα παραπάνω, ενώ σίγουρα έχουν «μπει στην άκρη» εξ αρχής κάποια εισιτήρια προκειμένου να καλυφθούν οι εσωτερικές ανάγκες του κλαμπ. Ακόμα πιο δύσκολη γίνεται η εξεύρεση του εισιτηρίου αν ο εκτός έδρας αγώνας είναι ντέρμπι με τον Ολυμπιακό, τον Παναθηναϊκό ή τον ΠΑΟΚ.

Από τη στιγμή που κάποιος θα καταφέρει να βρει εισιτήριο, όλη η εβδομάδα του περιστρέφεται γύρω από τον επικείμενο εκτός έδρας αγώνα, με μια «γλυκιά αγωνία», όπως συνήθιζε να λέει και να αισθάνεται ο Μανιός. «Όλη την εβδομάδα *βλέπει στον ύπνο του* την εκδρομή και τον αγώνα» (Bromberger 2007: 42). «Μια ταραχή και ένταση που οι άλλοι οπαδοί την αισθάνονται μόνο τις εβδομάδες των ντέρμπι. Εμείς που ταξιδεύουμε σε όλη την Ελλάδα αυτή την ταραχή και αυτή τη γλυκιά αγωνία την αισθανόμαστε και όλη την εβδομάδα πριν από κάθε ταξίδι που κάνουμε».

Τα πούλμαν ξεκινούν από πολύ νωρίς αν το ματς διεξάγεται στη Βόρεια Ελλάδα. Το ταξίδι διαρκεί συχνά 12 και παραπάνω ώρες αν μιλάμε για την Ξάνθη, για παράδειγμα, αφού θα πρέπει να συντονιστεί ένα τεράστιο κιτρινόμαυρο κομβόι, μια αλυσίδα από 50, 100, μπορεί και παραπάνω, λεωφορεία που σταματούν όλα μαζί για στάση ή στα διόδια. Το ίδιο ισχύει και για τα εκατοντάδες Ι.Χ. που ακολουθούν τα λεωφορεία. Στις αρχές του 2000, οι στάσεις στις εκδρομές άρχισαν να απαγορεύονται. Δεν γίνονταν στάσεις, γιατί οι αστυνομικές Αρχές δεν ήθελαν καθόλου να εξέρχονται οι οπαδοί από τα πούλμαν. Ήθελαν να αποφευχθούν συγκρούσεις με οπαδούς άλλων ομάδων που ταξίδευαν και αυτοί για κάποιον εκτός έδρας αγώνα,[175] καθώς και δολιοφθορές ή κλοπές στα καταστήματα της Εθνικής Οδού. Συχνά, λοιπόν, και ανάλογα με τις εντολές των Αρχών, τα ταξίδια προς τη Βόρεια Ελλάδα γίνονταν από την Αθήνα χωρίς καθόλου στάση ή με κάποια στάση σε διόδια ή σε πάρκινγκ για τουαλέτα. Αυτό καθιστούσε τα ταξίδια για εκτός έδρας αγώνες ακόμα λιγότερο ελκυστικά για πολλούς οπαδούς, και αυτή η ταλαιπωρία προσέθετε συμβολικό κεφάλαιο σε όσους τα πραγματοποιούσαν. «Νόμιζαν πως θα μας απέτρεπαν να ταξιδεύουμε αν προσέθεταν σε αυτά μια επιπλέον ταλαιπωρία – γιατί ούτε πριν ήταν εύκολα τα πράγματα. Αντί να μας αποτρέψουν, μας πείσμωσαν ακόμα περισσότερο.

[175] Η «Μάχη της Αλαμάνας» μεταξύ ολυμπιακών και παοκτζήδων έχει βαρύνουσα σημασία τόσο στην οπαδική μυθολογία όσο και στις διαστάσεις που προσελάμβανε στα ΜΜΕ. Βλ. σχετικά Κυπριανός και Χουμεριανός: 188-200).

Έχουμε πάει στην Καβάλα και στην Ξάνθη χωρίς στάση. Μόνο για τουαλέτα όπου να ’ναι σταματάγαμε. Ούτε τσιγάρο τόσες ώρες». Ο Βαγκ, όπως και πολλοί ακόμα, πείσμωσαν με τα νέα μέτρα και με τις νέες οδηγίες της αστυνομίας. Αισθάνονταν, όπως πολλές φορές έχουν αισθανθεί, πολίτες δεύτερης κατηγορίας και συχνά επίσης ως αντικείμενο ενός *κοινωνικού πειράματος καταστολής* από την πλευρά του κράτους. Σε αυτήν τη διάσταση της απαξίωσης των οπαδών από τις Αρχές θα επανέλθουμε και στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο, το οποίο αφορά ζητήματα οπαδικής βίας. Πάντως, το να προσθέτει κανείς ταλαιπωρία σε κάποιους ανθρώπους των οποίων η θυσία και η αφοσίωση κρίνονται και από τον βαθμό της *ταλαιπώριας και της κακουχίας* δεν έδειξε και δεν δείχνει να τους αποτρέπει από το να ταξιδεύουν· μάλλον τελικά εντείνει μια *κόντρα* που ήδη υπάρχει ανάμεσα στην αστυνομία και τους οπαδούς της ΑΕΚ την οποία θα εξετάσουμε εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο.

Στα εκδρομικά λεωφορεία, στα *πούλμαν,* η κατάσταση που επικρατεί δεν θυμίζει μια απλή μετάβαση με ΚΤΕΛ σε μια άλλη πόλη. Θυμίζει περισσότερο σχολική εκδρομή. Ο «χαβαλές» και το «πείραγμα» είναι κοινοί παρονομαστές καθ’ όλη τη διάρκεια του ταξιδιού, με τη «γαλαρία» να τραγουδά ασταμάτητα και το υπόλοιπο πούλμαν να ακολουθεί στο τραγούδι. Συνθήματα, στιχάκια, ρυθμικά παλαμάκια, ενώ ενίοτε επιστρατεύεται και το τύμπανο της κερκίδας (βλ. και Παπαγεωργίου: 109). Ένα καλό «ζέσταμα» πριν τον κυρίως αγώνα. Στο πούλμαν, δε, οι περισσότεροι γνωρίζονται μεταξύ τους. Υπάρχει ένας πυρήνας ανθρώπων από κάποιο κλαμπ που είναι φίλοι και γνωστοί μεταξύ τους, υπάρχουν όμως και αρκετοί *περιφερειακοί* και αρκετοί εντελώς άγνωστοι, οι οποίοι απλώς έχουν δηλώσει συμμετοχή στην εκδρομή. Αυτοί ακολουθούν κάπως τον ρυθμό και τον τόνο των υπολοίπων. Ιδίως παλιότερα, οι εντελώς άγνωστοι αποτελούσαν μεγάλο ποσοστό των εκδρομέων που βρίσκονταν μέσα στο πούλμαν, καθώς, ειδικά τις δεκαετίες του ’80 και του ’90, σχεδόν όλοι ταξίδευαν με τα πούλμαν που ναυλώνονταν από τα κλαμπ για αυτόν ακριβώς τον σκοπό. Αργότερα είδαμε και πολλά Ι.Χ. στις εκδρομές.[176]

[176] Στα ναυλωμένα τσάρτερ για τους αγώνες στο εξωτερικό και γενικότερα στα ταξίδια με αεροπλάνο θα αναφερθούμε παρακάτω. Κάποιες φορές, πολύ πιο σπάνια, το ταξίδι γίνεται και με πλοίο (βλ. Παπαγεωργίου: 110).



(Κομβόι με πούλμαν της ΑΕΚ στην Εθνική Οδό. Κάποιες εκδρομές αριθμούσαν 400 ή και παραπάνω πούλμαν).



(Το τραγούδι στους εκτός έδρας αγώνες ξεκινά από το πούλμαν. Μια old school φωτογραφία της δεκαετίας του ’90, με το κάπνισμα ακόμα να επιτρέπεται εντός – αδιανόητο για τη σημερινή εποχή!)

Θυμάμαι ότι σε εκδρομές στα μέσα της δεκαετίας του ’90, όταν και το κάπνισμα είχε μόλις σταματήσει να επιτρέπεται σε λεωφορεία και αεροπλάνα, η κατάσταση με την απαγόρευση ήταν σε αυτές πολύ πιο ρευστή, ελαστική και διαπραγματεύσιμη. Πάντα γινόταν μια διαπραγμάτευση με τον οδηγό – ότι *δεν θα καπνίζουν όλοι μαζί ταυτόχρονα* και πως οι υπεύθυνοι θα φρόντιζαν *ο κόσμος να πετάει τη στάχτη και τα αποτσίγαρα στο τασάκι.*[177] Ο οδηγός συνήθως συμφωνούσε και έλεγε στον κόσμο *να καπνίζει με προσοχή*. Εκμεταλλευόμενος αυτή την άρση, ή αναστολή, της απαγόρευσης, όλο και κάποιος άναβε

[177] Τα λεωφορεία τότε διέθεταν τασάκια για τους καπνιστές. Όταν απαγορεύτηκε το κάπνισμα, εντός τους έβρισκε κανείς σκισμένα εισιτήρια και μασημένες τσίχλες.

έναν «μπάφο και τον γύριζε» και στους υπόλοιπους τριγύρω, αλλά ουσιαστικά σε τόσο μικρό χώρο «την άκουγε» όλο το λεωφορείο, αφού ο καπνός μεταφερόταν παντού.

Συχνά τότε οι οπαδοί «κολλούσαν» με κάποια αργόσυρτα και *μινόρε* (γλυκόπικρα) συνθήματα. Ο κόσμος τα τραγουδούσε για πολλή ώρα, μπορεί και για ώρες, μέχρι κάποιος από τις μπροστινές συνήθως θέσεις να διακόψει, καλώντας τούς πιο πίσω *να* «ξεκολλήσουν» και να τραγουδήσουν κάτι άλλο. Η *μέθεξη* με αλκοόλ ή με «μπάφους», τόσο στα πέταλα του γηπέδου όσο και στις εκδρομές εκτός έδρας, έχει επισημανθεί τόσο στο επίπεδο της «επιτέλεσης φύλου» (Crawford 2009) όσο και στο επίπεδο του «συνανήκειν» και της «ανδρικής αδελφότητας» *(*brotherhood*)* που δημιουργεί (Γιαννακόπουλος 2003: 61 και 2005: 58), αφού με έναν τελετουργικό τρόπο αυτή η «communitas» μεταξύ ανδρών (Turner 1969) *εξισώνει* τους συμμετέχοντες δημιουργώντας μια σχέση σύμπτωσης του «εγώ» με το «εσύ» (Παπαταξιάρχης: 237). «Στη γαλαρία όλοι κλασμένοι ήμασταν», και αυτό το *όλοι* προσδιορίζει αυτή τη *σύμ-πτωση.*

Στις προβλεπόμενες, και όταν αυτές επιτρέπονταν, στάσεις στην Εθνική Οδό, κάποιοι «ψείριζαν» μερικά μικροπράγματα από τα μαγαζιά. Θυμάμαι, πηγαίνοντας για έναν αγώνα με την Παναχαϊκή στην Πάτρα, κάποιος γύρισε στο λεωφορείο με κλεμμένες σοκοφρέτες και τις μοίρασε στους συνεπιβάτες για τις «υπογλυκαιμίες», μαζί με κάποιες κλεμμένες μπίρες. Μεταξύ «χαβαλέ» και «καφρίλας». Έτσι κάπως επιτελείται στις ομαδικές εκτός έδρας εκδρομές η ανδρική και κατά βάση νεανική ομοκοινωνικότητα. Η «καφρίλα» είναι μια κατηγορία που εφάπτεται στη βία και έχει, ομολογουμένως, δυσδιάκριτα όρια σε σχέση με αυτήν. Πρόκειται για όρο που χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους οπαδούς για μια συμπεριφορά την οποία συναισθάνονται κάποιες φορές ως οριακά ανεκτή, αλλά σε γενικές γραμμές ως μη ανεκτή. Το «Σταματήστε τις καφρίλες!» είναι φράση που απευθύνεται από οπαδούς της ΑΕΚ προς άλλους οπαδούς της ομάδας όταν αυτοί «ξεφεύγουν». Η *καφρίλα* έχει πάντα ένα όριο που είναι διαπραγματεύσιμο. Ο «κάφρος» σε κάθε περίπτωση είναι αρνητικός χαρακτηρισμός. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλύσουμε διεξοδικότερα αυτές τις έννοιες. Το να κλέψει, πάντως, κάποιος ένα κατάστημα στην Εθνική Οδό είναι αρχικά μια *καφρίλα* ανεκτή, συχνά «επιβραβεύσιμη» και οριακά αναμενόμενη εντός της οπαδικής κουλτούρας των εκτός έδρας αγώνων. Η ένταση, το μέγεθος και ο τρόπος με τον οποίο θα γίνει αυτή η «απαλλοτρίωση», όπως αστειευόμενοι ονομάζουν τη μικροκλοπή οι πράττοντες, ανοίγουν κάθε φορά μια συζήτηση για το ποιο

είναι το όριο κι αν κάτι θα θεωρηθεί *καφρίλα* ή όχι. Πότε δηλαδή κάποιος «ξεφεύγει» ή κινείται εντός των επιτρεπτών ορίων ηθικής.

Η νεανική παραβατικότητα, το ρίσκο και η ριψοκίνδυνη δράση σε πολλές περιπτώσεις, και κυρίως στις «αντροπαρέες», βρίσκεται, πολιτισμικά αλλά και ψυχικά, στον πυρήνα αυτών των δράσεων (Χαϊρπάλογλου 2010). Νεαροί άντρες, έφηβοι αλλά και ενήλικες, επιβραβεύονται –«παίρνουν πόντους»– όταν προβαίνουν σε τέτοιες παραβατικές πράξεις, ειδικά αν το κάνουν *για την παρέα* και όχι *για πάρτη τους*. Αποκτούν *κύρος* εντός της παρέας ή στο ευρύτερο οπαδικό περιβάλλον. Ακόμα, υπάρχει και μια «γοητεία και μια ειλικρινής απόλαυση που προκαλεί η ανάληψη ρίσκου και ο κίνδυνος που ενέχει αυτή η μικροπαραβατικότητα» (Dunning 2000).

Στην οπαδική κουλτούρα γενικότερα, ο νόμος του κράτους τίθεται πάντοτε υπό κριτική και συχνά απαξιώνεται ευθέως. Την απαξίωση αυτή τη συναντάμε και σε άλλους χώρους και πλαίσια ανδρικών ομοκοινωνικοτήτων (Papataxiarchis 1999, Γιαννακόπουλος 2005). Την παραβίαση του Νόμου και γενικότερα του (ψυχικού) ορίου τη συναντάμε συχνά σε επιτελέσεις ανδρισμού. Ο ανδρισμός ανα-παράγεται κοινωνικά μέσα από κοινωνικές πρακτικές, συχνά όχι νόμιμες, αλλά εξίσου συχνά νομιμοποιημένες στον πολιτισμικό χώρο και στο περιβάλλον στο οποίο αναφέρονται (Herzfeld, 1985). Ο Michael Herzfeld, έχοντας δουλέψει εθνογραφικά για πολλά χρόνια στο νησί της Κρήτης, μιλά για τη σχέση των κοινωνικών πρακτικών με την κοινωνική ανα-παραγωγή του ανδρισμού. *Ο άντρας γίνεται άντρας* μέσα από πράγματα *που κάνει ή οφείλει να κάνει* – μέσα από πρακτικές (μιλά εκτεταμένα για τη «ζωοκλοπή») που η κοινωνική συνθήκη επιβάλλει και αναμένει από αυτόν. Η ανδρική ταυτότητα επιτελείται σε κάθε περίπτωση μέσα από πρακτικές, και κάθε άντρας ξέρει τι πρέπει να κάνει *για να είναι άντρας*. Αυτό το *πρέπει* δεν έρχεται άνωθεν ή έξωθεν, αλλά τελικά ως δημιουργία μιας υπαρκτής επιθυμίας που ούτε και αυτή είναι ακριβώς εσώτερη και εντός υποκειμένου. Η παραβίαση των ορίων και του Νόμου συχνά *κάνουν*[178] *τον άντρα άντρα,* και αντίστοιχα στον νεανικό οπαδισμό *κάνουν τον οπαδό οπαδό* – και κάνουν τον οπαδό επίσης *μάγκα οπαδό*, με συζητήσιμο και

[178] Το «κάνουν» στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται ως «καθιστούν». Αντίστοιχα, η έννοια της «πρακτικής» χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια της «επιτέλεσης» (Butler 2009). Θεωρητικά σημαίνει πως το «τι κάνει τον άντρα άντρα» κείται πέρα και έξω από οποιαδήποτε λογική, πως το φύλο, και στην περίπτωσή μας το ανδρικό φύλο, υπάρχει πριν-και-πέρα από την επιτέλεσή του. Αυτό που μας ενδιαφέρει κάθε φορά είναι οι κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις συγκρότησης του ανδρισμού στο εκάστοτε πολιτισμικό περιβάλλον (Βασιλειάδου κ.ά: 20).

διαπραγματεύσιμο, μεταξύ των οπαδών, το όριο ανάμεσα στον *μάγκα οπαδό* και τον *κάφρο*.

Ας δούμε τώρα ένα άλλο σημείο αυτών των εκτός έδρας εκδρομών. Οι οπαδοί που ταξιδεύουν από την Αθήνα για να δουν την ΑΕΚ γνωρίζουν πως υπήρχε μια «παράδοση» της αστυνομίας να επιτρέπει των είσοδο των εκδρομέων στο γήπεδο με μεγάλη καθυστέρηση. Συχνά και στο δεύτερο ημίχρονο *μόνο και μόνο για να τους σπάσουν τα νεύρα, μόνο και μόνο για να τους ταλαιπωρήσουν*. Όλη αυτή η προετοιμασία, η προσμονή, η αναμονή και η λαχτάρα που έχει κάθε φορά δημιουργηθεί, όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο, όταν τελικά οι οπαδοί της ΑΕΚ εισέρχονται στο γήπεδο, μετουσιώνεται σε πάθος και ασταμάτητο τραγούδι.[179] Στα εκτός έδρας ματς, ο κόσμος τραγουδάει πολύ έντονα, ασταμάτητα και με πολύ πάθος. Οι οπαδοί τραγουδούν ακόμα και στην ανάπαυλα του ημιχρόνου: «Οε! ΑΕΚ ολέ ολέ. ΑΕΚ ολέ ολέ! Δεν σταματώ να τραγουδώ ποτέ!»[180]

Πολλοί οπαδοί έχουν κλεισμένες και βραχνιασμένες φωνές, αλλά και πονεμένους λαιμούς όλη την υπόλοιπη εβδομάδα. Θυμάμαι νεαρό στην επιστροφή από έναν αγώνα στη Λάρισα να λέει: «Έκλεισε η φωνή μου, και δεν μπορώ τώρα να κρυφτώ από τον πατέρα μου που δεν ήθελε να έρθω». Οι *κλεισμένες φωνές* προκαλούνταν από όλη αυτή τη λαχτάρα του ταξιδιού να δει κάποιος την ομάδα στο γήπεδο του αντιπάλου, την προσμονή μιας ολόκληρης εβδομάδας, την οποία μεγάλωνε η τακτική της αστυνομίας να καθυστερεί την είσοδο των οπαδών. Χίλιοι ή δύο χιλιάδες άνθρωποι συν-ταξιδεύουν, συν-ταλαιπωρούνται, συν-χαίρονται, και μετά από πολλές ώρες όλη αυτή η διαδικασία λειτουργεί από μόνη της συγκροτητικά. Βρίσκονται μετά από όλα αυτά στην ίδια κερκίδα και είναι ήδη με έναν τρόπο «συν-τονισμένοι». Ψυχικά και «μουσικά». Το συναίσθημα της «αδελφοσύνης» εντός της κοινότητας γίνεται πολύ εντονότερο στα εκτός έδρας ματς λόγω αυτού του «συντονισμού», ο οποίος είναι απαραίτητος «για να μπορέσουν να σταθούν μαζί απέναντι στον αντίπαλο» (Sayan και Aksan 2020), που σχεδόν πάντα υπερτερεί, αφού παίζει στην έδρα του.

Οι οπαδοί στα εκτός έδρας ματς τραγουδούν πολύ περισσότερο, και αυτό έχει να κάνει και με το ότι το βλέμμα του «Άλλου» οπαδού (του γηπεδούχου) με έναν τρόπο

[179] Επίσης, πολύ συχνά η ταλαιπωρία που υφίστανται οι οπαδοί από την αστυνομία προκαλεί και επεισόδια στους εκτός έδρας αγώνες, όπως θα συζητηθεί στη συνέχεια.

[180] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=WjT9uJydZ8o. Εδώ, οι οπαδοί της ΑΕΚ τραγουδούν το συγκεκριμένο σύνθημα σε έναν αγώνα στη Ριζούπολη, μπροστά σε ένα πανό που προτρέπει τον κόσμο να μην ψηφίσει τη Νέα Δημοκρατία στις επικείμενες εκλογές.

λειτουργεί και αυτό συγκροτητικά για τους αεκτζήδες εκδρομείς. Το βλέμμα των «Άλλων» οπαδών κάνει τους αεκτζήδες σε αυτούς τους αγώνες να θέλουν *να παρουσιάσουν τον καλύτερό τους εαυτό*. Σαφώς το ίδιο ισχύει και για τους εντός έδρας αγώνες όταν παρευρίσκονται αντίπαλοι οπαδοί, αλλά η μεγάλη ασυμμετρία (λίγοι αεκτζήδες – πολλοί αντίπαλοι) δημιουργεί μια διαφορετική δυναμική. Το *ασταμάτητο τραγούδι* έχει σίγουρα να κάνει επίσης και με το γεγονός ότι σε αυτές τις εκδρομές οι περισσότεροι συμμετέχοντες είναι οργανωμένοι οπαδοί, στους οποίους το τραγούδι συνδέεται έντονα με την πολιτισμική τους έκφραση και τροπικότητα (Bromberger: 103-137). Οι αγώνες εν μέρει είναι κι ένα παιχνίδι «επιβολής της φωνής» (Guillaumin: 188). Όταν ο αντίπαλος υπερτερεί λόγω έδρας, το πάθος του καθενός αλλά και της κερκίδας στο σύνολό της αναπληρώνει αυτή την έλλειψη.

Τα τελευταία χρόνια, λόγω της απαγόρευσης μετακίνησης οπαδών στα ντέρμπι, είναι πολύ λίγες οι φορές κάθε χρόνο όπου οι οπαδοί της ΑΕΚ έχουν κάποιους αντίπαλους οπαδούς απέναντί τους. Μετά από αυτές τις απαγορεύσεις, όλο και πιο συχνά οι οργανωμένοι οπαδοί της ΑΕΚ τοποθετούν μια κάμερα απέναντί τους και καταγράφουν όλες τις χορογραφίες και τα συνθήματα που τραγουδούν, και γενικότερα την παρουσία τους καθ' όλη τη διάρκεια του αγώνα[181]. Καταγράφουν το πώς *φαίνεται* η κερκίδα. Πώς *φαίνεται* αυτό που κάνουν στους «Άλλους» οπαδούς, στους αντιπάλους που το παρακολουθούν από την τηλεόραση ή που θα παρακολουθήσουν το αρχείο της καταγραφής στο youtube. Ή πώς θα φαινόταν στους αντίπαλους οπαδούς *αν ήταν εκεί.* Με την εκτενή καταγραφή οι οπαδοί προβάλλουν τον επιτελεστικό εαυτό τους. *Broadcast yourself*, όπως είναι το βασικό μότο του youtube – κάτι που, νομίζω, χαρακτηρίζει όλη τη ζωή γύρω από τα social media και τον σύγχρονο κόσμο γενικότερα, αν και η ιδέα του *εαυτού και της κοινωνίας ως θεάματος* είναι σαφώς παλαιότερη (βλ. Guy Debord και τη δεκαετία του '60).

Παράλληλα, όμως, την εποχή όπου απαγορεύεται να παρευρίσκονται οπαδοί διαφορετικών ομάδων στο γήπεδο, τοποθετώντας την κάμερα σε τέτοιο σημείο ώστε να καταγράφει την επιτελεστικότητα της κερκίδας, οι οπαδοί φέρνουν το βλέμμα του «Άλλου» εντός του γηπέδου. Εφευρίσκουν τον Άλλο όταν αυτός δεν υπάρχει – τουλάχιστον με φυσική παρουσία. Καθιστούν παρόντα τον αντίπαλο και το αντίπαλο βλέμμα, που εκείνη τη στιγμή (φαινομενικά) απουσιάζουν. Η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ παρουσίας και

[181] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=RNISckEdy-M&t=541s&ab_channel=Original21%231982. Η κάμερα παραμένει ακίνητη απέναντι από την κερκίδα καθ' όλη τη διάρκεια του αγώνα.

απουσίας, η αξιολογική κρίση που ενέχει ο διαχωρισμός τους και η πριμοδότηση της πρώτης έναντι της δεύτερης είναι πολύ σημαντική για όλα αυτά που συζητάμε και για όλη αυτήν τη διαδικασία μέσω της κάμερας που καταγράφει. Το ίχνος αυτών που λείπουν (των αντιπ-«Άλλων» οπαδών) είναι πολύ ισχυρό, και το σύνορο μεταξύ απουσίας και παρουσίας είναι πολύ δυσδιάκριτο.

Ας δούμε τώρα τα εκτός έδρας ματς που διεξάγονται στην Αττική. Αν το εκτός έδρας ματς γίνεται εντός Αττικής, οι οπαδοί μετακινούνται με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, με Ι.Χ. αυτοκίνητα ή μηχανάκια, ακόμη και με τα πόδια. Σημείο συνάντησης, αφετηρίας και εκκίνησης είναι συνήθως το γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας. Κάποιες φορές, και όταν η μετακίνηση αφορά λίγα άτομα (π.χ., 50 ή 100), σημείο συνάντησης μπορεί να είναι το κεντρικό κλαμπ της Original στη λεωφόρο Αλεξάνδρας.

Νίκαια, Κορυδαλλός, Περιστέρι, Βύρωνας, Αιγάλεω, Ριζούπολη, Πειραιάς, Μαρούσι και πολλές ακόμα περιοχές της Αττικής και γειτονιές της Αθήνας έχουν φιλοξενήσει τους αεκτζήδες τα τελευταία χρόνια. Σε αυτές τις περιπτώσεις, και στην εποχή όπου οι μετακινήσεις οπαδών επιτρέπονταν, η μέρα του αγώνα ξεκινούσε από πολύ νωρίς, πέντε ή έξι ώρες πριν από τον αγώνα ή δέκα ώρες αν ήταν ντέρμπι. Εκείνη την ημέρα των εκτός έδρας αγώνων εντός Αττικής, παρόλο που η ΑΕΚ δεν αγωνιζόταν στη Νέα Φιλαδέλφεια, η περιοχή έσφυζε από ζωή. Χιλιάδες άνθρωποι συγκεντρώνονταν έξω από το γήπεδο για να μεταβούν μαζικά στο γήπεδο του αντιπάλου.

Ο κύριος Τάσος δούλευε για χρόνια στο «Ιντεάλ», το αγαπημένο σουβλατζίδικο των αεκτζήδων στη Νέα Φιλαδέλφεια, και θυμάται πως μερικές φορές: «Ήταν σαν να έπαιζε η ΑΕΚ εντός έδρας. Μαζεύονταν χιλιάδες κόσμου από το πρωί, με μηχανάκια, αυτοκίνητα, κόρνες. Ένας χαμός γινότανε – τρώγανε, πίνανε μπίρες, πίνανε καφέδες, φωνάζανε, ψάχνανε να βρούνε εισιτήρια. Η μεγάλη διαφορά με τους εντός έδρας αγώνες ήταν ότι όλος αυτός ο χαμός σταματούσε πολύ απότομα. Κράταγε δυο-τρεις ώρες και μετά τίποτα. Όλοι εξαφανίζονταν. Ένας χαμός που ξεκινούσε και σταματούσε απότομα». Ο κόσμος στη Νέα Φιλαδέλφεια, όταν η ΑΕΚ έπαιζε εντός Αττικής, συγκεντρωνόταν και αποχωρούσε όλος μαζί. Δημιουργούσε το «ηχοτοπίο» (Πανόπουλος: 167) που μας περιέγραψε ο κύριος Τάσος. Η αποχώρηση γινόταν συνήθως με το τρένο, όπου και στηνόταν ένα πανηγυρικό σκηνικό μέσα στα βαγόνια, με κιτρινόμαυρα κασκόλ και συνθήματα να κυριαρχούν στον χώρο και τις φωνές να δυναμώνουν σε κάθε στάση. Ειδικά σε στάσεις προς τα νότια προάστια, όπως το Μοσχάτο ή το Φάληρο, οι οπαδοί φώναζαν συνθήματα κατά του

Ολυμπιακού, ενώ στο Μαρούσι και το Νέο Ηράκλειο κατά του Παναθηναϊκού, γνωρίζοντας ότι σε αυτές τις περιοχές υπήρχαν πολλοί ολυμπιακοί και παναθηναϊκοί αντίστοιχα.

Τα περισσότερα γήπεδα της Αττικής (πλην της «Λεωφόρου» και του «Καραϊσκάκη») είναι μικρά και σε κακή κατάσταση. Οι οπαδοί της ΑΕΚ βρίσκονταν συνήθως στο πέταλο απέναντι από τους αντίπαλους οργανωμένους οπαδούς. Σήμερα που οι μετακινήσεις των οπαδών απαγορεύονται, οι συνομιλητές θυμούνται με νοσταλγία κάποια χαρακτηριστικά «στραβά πέταλα»: κερκίδες σε πέταλα που, κατασκευαστικά και αρχιτεκτονικά, ήταν κυριολεκτικά *στραβά* (όπως στο Περιστέρι, το Αιγάλεω, τη Νέα Σμύρνη, την Καλλιθέα) ή γήπεδα που δεν είχαν καν κερκίδες στα πέταλα, και οι οπαδοί της ΑΕΚ στέκονταν όρθιοι ο ένας πίσω από τον άλλον (όπως στο νταμάρι του Βύρωνα, όπου *το ματς μπορούσε να δει μόνο η μπροστινή σειρά, εκατό άτομα το πολύ, κι οι υπόλοιποι βλέπανε τα κεφάλια τους).* Γήπεδα που ταλαιπωρούσαν, και ενίοτε συνεχίζουν να ταλαιπωρούν, τους φιλοξενούμενους οπαδούς στην παρακολούθηση ενός αγώνα, αλλά πλέον, λόγω των καθολικών απαγορεύσεων και ένεκα της νοσταλγίας λόγω χρονικής απόστασης, κατέχουν ξεχωριστή θέση στην καρδιά των αεκτζήδων. Είναι η νοσταλγία που συχνά έχουμε συναντήσει στη διατριβή, για ένα *κάποτε* και ένα *αλλού* που δεν είναι πάντοτε συγκεκριμένα – «δεν είναι πάντοτε χωρικά και χρονικά προσδιορισμένα» (Wagner C. 2006). Κάπως σαν να κατοικούν στην ένταση ανάμεσα σε *αρχές* που κάποτε υπήρχαν και σε μια *πρόοδο* που ήρθε, αλλά ο βηματισμός της δημιουργεί μια αμηχανία στους οπαδούς.



(Η κερκίδα των οπαδών της ΑΕΚ στο «*νταμάρι του Ελ Πάσο*» στην Καλλιθέα, σε μία από τις πιο στραβές αρχιτεκτονικά κερκίδες των γηπέδων της Αττικής. Τότε εκνεύριζε τους οπαδούς, τώρα τη θυμούνται με νοσταλγία).

Τα ματς εντός Αττικής ενείχαν και ενέχουν μια ιδιαίτερη *δυσκολία,* αφού υπήρχε και υπάρχει ο κίνδυνος συμπλοκών τόσο κατά την άφιξη όσο και κατά την αποχώρηση των οπαδών σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως το Περιστέρι, η Καλλιθέα, η Νέα Σμύρνη, η Νίκαια, ο Κορυδαλλός, το Αιγάλεω ή η Φυλή. Εκεί, εκτός από τους οπαδούς της τοπικής ομάδας, οι οπαδοί της ΑΕΚ έπρεπε να αντιμετωπίσουν και τους οπαδούς του Ολυμπιακού, κυρίως όσους διέμεναν στην εκάστοτε περιοχή. Διαχρονικά όμως, τα πιο δύσκολα ματς εντός Αττικής ήταν τα εκτός έδρας ντέρμπι με τον Παναθηναϊκό και τον Ολυμπιακό.

Aii : Τα εκτός έδρας στο Εξωτερικό.

Ας δούμε τώρα μια διαφορετική κατηγορία αγώνων: τα εκτός έδρας ματς στο εξωτερικό, τα οποία έχουν τους δικούς τους πιστούς οπαδούς. Έχοντας μιλήσει με αρκετούς ανθρώπους, και έχοντας ταξιδέψει και ο ίδιος στο εξωτερικό για αγώνα της ΑΕΚ, νομίζω ότι θα πρέπει αρχικά να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης αυτών των αγώνων, των οποίων τα όρια τελικά ίσως δεν είναι και τόσο σαφή.

Α) Ένας τρόπος προσέγγισης είναι αυτός των οπαδών που (παρ)ακολουθούν την ομάδα παντού και πάντα, που δεν θέλουν να χάνουν σημαντικό ή λιγότερο σημαντικό ματς. Είτε είναι οργανωμένοι σε κάποιο κλαμπ είτε όχι, σχεδόν πάντα κατέχουν εισιτήρια διαρκείας, και για οικονομικούς λόγους οι περισσότεροι επιλέγουν ένα ή το πολύ δύο ευρωπαϊκά ματς εκτός έδρας κάθε χρόνο. Θα ήθελαν να τα βλέπουν όλα, αλλά το κόστος και οι επαγγελματικές τους υποχρεώσεις δεν τους το επιτρέπουν.

Ο Κωστής δουλεύει σταθερά ως διανομέας, λαμβάνοντας εδώ και χρόνια *τον βασικό μισθό.* Είναι εργένης και ζει σε μια γκαρσονιέρα στα Κάτω Πατήσια. Είναι κάτοχος εισιτηρίων διαρκείας για τη Θύρα 35 και παλαιότερα για τη Σκεπαστή. Δεν είναι οργανωμένος, αλλά του αρέσει να παρακολουθεί τους αγώνες μαζί τους. Αγαπάει πολύ τις εκδρομές και τους αγώνες εκτός έδρας. «Ματς εκτός έδρας δεν έχανα ποτέ». Χρησιμοποιεί παρατατικό, διότι η κουβέντα μας έγινε αφού είχαν ξεκινήσει οι απαγορεύσεις των μετακινήσεων. «Και στην Ευρώπη επίσης ένα ταξίδι τον χρόνο θα το κάνω. Μπορεί να κόψω από τις καλοκαιρινές διακοπές ή να δανειστώ, αλλά με το που θα γίνει η κλήρωση των ομίλων, είτε Champions League είτε UEFA, βγάζω πλάνο. Διαλέγω ένα ματς που ξέρω ότι θα με παίρνει να πάρω άδεια, και επίσης να μην είναι πολύ ακριβό ταξίδι… Πορτογαλία με την Μπενφίκα ούτε που το σκέφτηκα – Γερμανία με την Μπάγερν όμως πήγα. Και Μιλάνο φτηνά ήταν επίσης, και όσο περνάνε τα χρόνια όλο και φτηνότερα γενικώς. Οι άλλοι, πιο παλιά, τότε που τραβιόντουσαν στη Μόσχα, ήταν θέμα. Κάποιοι πηγαίνανε και οδικώς. Μέρες γύρω από τις γιορτές το αποκλείω, γιατί δεν παίζει άδεια τότε. Και είναι και όλα πιο ακριβά εκείνη την περίοδο. Νοέμβρη όμως; Μια χαρά να πας Αγγλία στη Λέστερ. Άνοιξη δεν έχω πάει ποτέ, γιατί δεν το ρισκάρω να περιμένω. Συνήθως έχουμε αποκλειστεί από τον χειμώνα».

Το κόστος του ταξιδιού, το πότε διεξάγεται ο αγώνας, αλλά και η επιλογή μιας αμιγώς ποδοσφαιρικής πόλης, μιας παραδοσιακά ποδοσφαιρικής πόλης, με ένα ιστορικό γήπεδο (όπως το Τορίνο, η Γλασκόβη, το Μπιλμπάο, η Μασσαλία), είναι τα βασικά κριτήρια αυτής της κατηγορίας οπαδών. Έχουν, λοιπόν, ως βασικό κριτήριο να επισκεφτούν ένα ποδοσφαιρικό γήπεδο που ο καθένας τους, ξεχωριστά και για τους δικούς του λόγους, επιθυμεί ή και έχει «σαν απωθημένο»· ένα γήπεδο στο οποίο παίζει η ομάδα που ο ίδιος υποστηρίζει, αφού σχεδόν όλοι οι αεκτζήδες υποστηρίζουν και μία τουλάχιστον *ξένη ομάδα*. Είναι ΑΕΚ, αλλά αγαπούν και τη Λίβερπουλ, ή τη Νάπολι, ή οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή (συνήθως) ομάδα. Συνάντησα ανθρώπους που πήγαν στο «Μπερναμπέου»

γιατί ήταν όνειρο ζωής τους να βρεθούν εκεί, αφού παιδιόθεν υποστήριζαν τη Ρεάλ, ή που πήγαν αντίστοιχα στη Βαρκελώνη και το «Καμπ Νου» για να δουν ως αεκτζήδες την ΑΕΚ απέναντι στην επίσης αγαπημένη τους Μπαρτσελόνα.

Ο Μάικ αγαπούσε πολύ το σκοτσέζικο ποδόσφαιρο· είχε περάσει τα φοιτητικά του χρόνια στο Εδιμβούργο, και από εκείνη την περίοδο είχε γίνει οπαδός της Dundee United. Παρόλο που είχε επισκεφτεί πολλές φορές την πόλη Dundee αλλά και το Tannadice Park (το γήπεδό της), εν τούτοις δεν είχε καταφέρει να παρακολουθήσει ποτέ αγώνα σε αυτό. Ζώντας πλέον στην Ελλάδα, είχε μεγάλη επιθυμία να κληρωθεί κάποια στιγμή η αγαπημένη του ΑΕΚ με την επίσης αγαπημένη του Dundee. Αυτό έγινε το 2010, και ο Μάικ ακύρωσε τις καλοκαιρινές του διακοπές για να παρευρεθεί, μιας και ο αγώνας έλαβε χώρα στα μέσα Αυγούστου. Η ΑΕΚ κέρδισε εκτός έδρας τελικά, αλλά ο Μάικ θα ήταν πολύ χαρούμενος με οποιοδήποτε αποτέλεσμα, αφού η λαχτάρα του ήταν να μπει στο Tannadice Park και να δει αγώνα μέσα σε αυτό.

Β) Ο άλλος τρόπος προσέγγισης των εκτός έδρας αγώνων στο εξωτερικό είναι αυτός των οπαδών που θέλουν να συνδυάσουν το ματς της ΑΕΚ με την επίσκεψη σε μια ευρωπαϊκή πόλη. Σε αυτή λοιπόν τη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται οπαδοί που δεν κατέχουν απαραίτητα εισιτήριο διαρκείας, ούτε πηγαίνουν στο γήπεδο σε όλα τα ματς. Πηγαίνουν όμως σε όλα τα ντέρμπι, αλλά και στους ιδιαίτερα κρίσιμους αγώνες, συνήθως προς το τέλος της χρονιάς. Συγκέντρωσα πολλές ιστορίες αεκτζήδων των οποίων βασικό κριτήριο για την επιλογή ενός ευρωπαϊκού εκτός έδρας αγώνα ήταν η πόλη διεξαγωγής του.

Ο Κυριάκος και η Στεφανία είναι παντρεμένοι εδώ και 20 χρόνια και έχουν δυο γιους. Ζουν στα Χανιά και βλέπουν την ΑΕΚ τρεις με τέσσερις φορές τον χρόνο, κυρίως στα ντέρμπι. Κάθε χρόνο κάνουν ένα ταξίδι με την ομάδα στο εξωτερικό. «Είμαι ΑΕΚ από τότε που με θυμάμαι. Όλοι γαύροι ήταν στην οικογένεια. Πήγαν τα αδέλφια μου μετά να μου κάνουν και τα παιδιά γαύρους, κοντέψαμε να σκοτωθούμε. Η Στεφανία ήταν Παναθηναϊκός τη μία, ΟΦΗ την άλλη, Πλατανιάς την παράλλη. Δεν ασχολούνταν. Όταν γνωριστήκαμε, έγινε ΑΕΚ. Της είπα: "Γίνε ΑΕΚ και θα πηγαίνουμε ένα ταξίδι τον χρόνο μαζί στας Ευρώπας!". Κι έτσι το συνδυάζουμε. Και ταξίδι, και ΑΕΚ. Τα τελευταία πέντε-έξι χρόνια και με τα παιδιά. Βλέπουμε την κλήρωση με πιο πολλή αγωνία κι από τους παίχτες. Ειδικά η Στεφανία. Έχει απωθημένα το Βερολίνο και το Λονδίνο. Δεν έχουμε πάει, αλλά έχουμε πάει Ισπανία δυο φορές, έχουμε πάει Μιλάνο, Βιέννη, Σκοτία, Παρίσι, Βρυξέλλες,

Άμστερνταμ, Αγία Πετρούπολη – εκεί να δεις. Τρομερές πόλεις. Τρομερές χώρες. Να πας να δεις και κάτι. Από μόνοι μας δεν θα πηγαίναμε πουθενά. Με την ΑΕΚ τα συνδυάζουμε. Πάμε, έχουμε και ξεναγό στο γκρουπ, βλέπεις και πέντε πράγματα, μουσεία, εκκλησίες, αξιοθέατα, μαθαίνεις και την Ιστορία… Τώρα, να πας στην Τιφλίδα, ή στο Σπλιτ, ή στα Τίρανα – τι να πας να δεις; Ούτε που το σκεφτήκαμε γι' αυτές τις πόλεις».

Το ποδόσφαιρο και η υποστήριξη (fandom) μιας ποδοσφαιρικής ομάδας αποκτά από τη δεκαετία του '90 και μετά μια πιο *lifestyle εκδοχή* (Ζαϊμάκης 2005), όπως όλη η ζωή μας άλλωστε. Τα ταξίδια με την ομάδα στο εξωτερικό, τα γκάτζετ, οι φανέλες και όλα όσα άρχισαν να κατακλύζουν την ποδοσφαιρική πραγματικότητα άφησαν ένα πολύ ιδιαίτερο αποτύπωμα στον τρόπο με τον οποίο οι οπαδοί συναισθάνονταν, και συναισθάνονται, τις ομάδες τους. Πέρα από το προφανές συναισθηματικό αποτύπωμα, πάντοτε θα υπάρχει και θα τίθεται και το ερώτημα «αν η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου (ως προϊόντος) συνεπάγεται και την εμπορευματοποίηση των οπαδών» (Giulianotti 2005: 3).

Ο Κυριάκος δεν θα πήγαινε με τίποτα στη Γλασκόβη για να δει την ΑΕΚ: «Τι να πας να δεις στη Γλασκόβη; Δεν έχει τίποτα. Είχαμε πάει στο Εδιμβούργο το 2001 και τρελαθήκαμε. Κάστρα, ανάκτορα, παλάτια. Είχε τρελαθεί η Στεφανία. Μας άρεσε τόσο πολύ που ξαναπήγαμε και μετά από πέντε χρόνια, αλλά αυτή τη φορά κάναμε και εκδρομή στα Χάιλαντς». Ο Κυριάκος δεν αναφέρει καν τα ονόματα των ομάδων με τις οποίες έπαιζε η ΑΕΚ. Στο Εδιμβούργο, η ΑΕΚ έπαιζε με τη Χιμπέρνιαν και τη Χαρτς αντίστοιχα.

Συνάντησα ανθρώπους που πήγαν στη Γλασκόβη είτε για ματς με τη Ρέιντζερς το 1994, είτε με τη Σέλτικ πριν από δύο χρόνια. Κάποιοι είχαν όνειρο ζωής να δουν την αγαπημένη τους Σέλτικ μέσα στο πραγματικά ιστορικό γήπεδό της.[182] Ένας από αυτούς, ο Στράτος, είχε συγκλονιστεί με την πόλη της Γλασκόβης: «Η πόλη εκ πρώτης δεν έχει κάτι το ιδιαίτερο ή κάτι εντυπωσιακό. Μια βιομηχανική πόλη που μετά παρήκμασε. Παντού σκούρο καφέ από το χρώμα που έχουν τα σπίτια –αφού είναι φτιαγμένα με ένα ιδιαίτερο τούβλο–, ποτάμι, υγρασία και μια θλίψη παντού. Κάπως μίζερη. Είχε όμως έναν ποδοσφαιρικό αέρα που "τον έκοβες στον αέρα." Τον αέρα από την προαιώνια πολιτική

[182] Συνάντησα επίσης αεκτζήδες που υποστήριζαν και τη Σέλτικ, και πήγαν στο «Άιμπροξ» (το γήπεδο της Ρέιντζερς, με αντίπαλο την οποία έπαιζε η ΑΕΚ το 1994) μόνο και μόνο για να «κράξουν» τη Ρέιντζερς στην επίσης πολύ ιστορική της έδρα – και μάλιστα εκ του ασφαλούς, αφού εναντίον της μισητής τους Ρέιντζερς έπαιζε η πολύ αγαπημένη τους ΑΕΚ.

και θρησκευτική έχθρα ανάμεσα σε Ρέιντζερς και Σέλτικ.[183] Τρομερό ταξίδι. Την είχαμε διαλύσει τη Ρέιντζερς, παρόλο που ήταν οικονομικά και ποδοσφαιρικά πανίσχυρη τότε».

Ο Στράτος και ο Κυριάκος έβλεπαν και βλέπουν διαφορετικά πράγματα στη Γλασκόβη. Ο πρώτος μια αμιγώς ποδοσφαιρική πόλη, και ταραζόταν μόνο και μόνο με το γεγονός ότι η ΑΕΚ αγωνιζόταν εκεί με αυτές τις τόσο ιστορικές ομάδες, οι οποίες είχαν μεταξύ τους μία από τις μεγαλύτερες έχθρες όλων των εποχών και ολόκληρου του πλανήτη· ο δεύτερος μια πόλη χωρίς κανένα τουριστικό ενδιαφέρον. Οι οπαδοί που ταξιδεύουν στο εξωτερικό νιώθοντας κατά βάση θαυμασμό για το ότι η ΑΕΚ αγωνίζεται σε κάποια ιστορική έδρα αποκαλούν «τουρίστες» τους υπόλοιπους, που έχουν ως προτεραιότητα το «κοσμικό» και όχι το αμιγώς ποδοσφαιρικό κομμάτι του ταξιδιού.

Η αλήθεια είναι, όπως αναφέρω και στην εισαγωγή, πως «δυσκολεύομαι» πολύ να συμπεριλάβω στο θεωρητικό μου πλαίσιο τον κυρίαρχο αυτόν διαχωρισμό μεταξύ «παλιού, αυθεντικού οπαδού και νέου οπαδού, που κατά βάση είναι καταναλωτής και αντίστοιχα μη αυθεντικός» (Nash 2000). Ο διαχωρισμός αυτός ενσωματώνεται και σε αυτόν του κοινωνιολόγου Richard Giulianotti (2002), κυρίαρχο στη βιβλιογραφία αυτή τη στιγμή. Ο Βρετανός κοινωνιολόγος με ανθρωπολογικά ενδιαφέροντα διαχωρίζει τους οπαδούς σε υποστηρικτές (supporters), ακόλουθους (followers), φανς (fans) και flaneurs.[184] Οι supporters και οι followers είναι οι οπαδοί που εμπλέκονται πολύ συναισθηματικά με την ομάδα, με τους πρώτους να παρεμβαίνουν και να επηρεάζουν ακόμα και διοικητικές εξελίξεις και αποφάσεις (ακόμα πιο *ζεστή,* δηλαδή, συναισθηματική εμπλοκή), ενώ οι fans και οι flaneurs έχουν λιγότερο θερμό ενδιαφέρον. Αυτές οι δύο τελευταίες κατηγορίες οπαδών καταναλώνουν προϊόντα της ομάδας, με τους flaneurs να εμπλέκονται ακόμα λιγότερο συναισθηματικά, αφού αρκούνται στο να συμμετέχουν σε διαδικτυακές ομάδες και συζητήσεις.

[183] Στη Γλασκόβη, αγωνίζονται οι δύο μεγαλύτερες ομάδες της Σκοτίας που μονοπωλούν ιστορικά όλα τα πρωταθλήματα: η Ρέιντζερς, την οποία παραδοσιακά υποστηρίζουν οι προτεστάντες της πόλης, και η Σέλτικ, την οποία υποστηρίζουν οι καθολικοί. Εδώ και περίπου 150 χρόνια, αφού και οι δύο είναι από τις πιο παλιές ομάδες του Νησιού, υπάρχει μια πολύ έντονη θρησκευτική κόντρα μεταξύ των δύο ομάδων, η οποία εκβάλλει και σε πολιτική κόντρα.

[184] Ο «flaneur» είναι όρος του Walter Benjamin (τον οποίο δανείζεται από τον Baudelaire) για τον άνθρωπο (τον αστό των αρχών του 19ου αιώνα) που περιδιαβαίνει άσκοπα την πόλη, χωρίς ακριβή προορισμό και διαδρομή. Συνήθως δεν επιλέγει τη συνήθη ροή και διαδρομή, αλλά καθοδηγείται από τη διάθεση και το ένστικτό του ή από κάτι που στιγμιαία θα του τραβήξει την προσοχή. Ο όρος χρησιμοποιείται από τον Giulianotti πολύ χαλαρά σε σχέση με τον ορισμό του Benjamin, και ουσιαστικά σημαίνει τον οπαδό που δεν «καίγεται» και πολύ για την ομάδα, την παρακολουθεί πού και πού κυρίως από την τηλεόραση και το ενδιαφέρον του είναι διαδικτυακό και καταναλωτικό.

Ο διαχωρισμός αυτός, αλλά και το δίπολο «οπαδός/πελάτης», εκτός του ότι είναι αρκετά δυσλειτουργικά και μπορούν να σχετικοποιηθούν (βλ. Williams 2013: 68, Giulianotti 2005), περισσότερο συσκοτίζουν τον συναισθηματικό τρόπο εμπλοκής των οπαδών με την ομάδα. Στην περίπτωση των εκτός έδρας αγώνων, αν λέγαμε ότι ο Στράτος είναι «old school αυθεντικός» οπαδός και ο Κυριάκος «νέου τύπου, καταναλωτικός και οπαδός-πελάτης», τότε θα συσκοτίζαμε το γεγονός ότι ο Κυριάκος, ενώ βλέπει λιγότερους αγώνες από τον Στράτο, στεναχωριέται ή χαίρεται εξίσου με τον Σταύρο, και με πολύ μεγάλη ένταση, όταν, όπως γνωρίζω καλά, παρακολουθεί τους αγώνες στα καφενεία στην Κρήτη. Κι αν δεν ξέρει την Ιστορία του «Άιμπροξ», ούτε αυτός ούτε η Στεφανία, κι αν θέλουν να συνδυάζουν την ΑΕΚ με ένα ταξίδι σε μια ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, θα ήταν κάπως αυθαίρετο να ορίσουμε τον έναν ως λιγότερο ή περισσότερο αυθεντικό, αφού αν το κάνουμε θα ανακύψει το εξής ερώτημα: Αυθεντικός ως προς τι; Ποιο (θα) είναι το κριτήριο; Η κατανάλωση; Μα και οι δυο καταναλώνουν. Ή μήπως το αισθητικό κριτήριο της κατανάλωσης; Τι μας αρέσει ή τι θα μας άρεσε να καταναλώνει ο κάθε οπαδός;

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που καταναλώνουν τόσο ο «χαλαρός» («ο νεόκοπος») όσο και ο πιο έντονα συναισθηματικά εμπλεκόμενος οπαδός («ο παλιός») είναι οτιδήποτε σχετίζεται με την αυθεντικότητα, τον *old school* οπαδισμό και το αντίστοιχο ρετρό συναισθηματικό φορτίο. Από τα φανζίν, το φωτογραφικό υλικό μέχρι τα logos στα μπλουζάκια και τα κάθε λογής προϊόντα, όλα παραπέμπουν στη νοσταλγία μιας *χρυσής εποχής του ποδοσφαίρου*, η οποία, εν τέλει, βρίσκεται πάντοτε λίγο πιο πίσω από την εποχή όπου ζούμε, οποτεδήποτε κι αν συμβαίνει αυτό (Wagner 2014: 66-67).

Ο ένας οπαδισμός εισχωρεί μέσα στον άλλο, και οι λόγοι για τους οποίους ο κάθε αεκτζής ταξιδεύει για να δει την ομάδα του θα πρέπει να αναζητούνται κάθε φορά και σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά, και όχι να παραπέμπουν σε έναν εκ των προτέρων διαχωρισμό, που κατά βάση είναι στερεοτυπικός. Ο διαχωρισμός μεταξύ παλιού και νέου είναι αξιολογικός και ερείδεται στη νοσταλγία του καθενός, συμπεριλαμβανομένων και των ακαδημαϊκών μελετητών. Το πότε έζησε ο κάθε ερευνητής πιο έντονα την ποδοσφαιρική του ζωή έχει σημασία, αφού αυτό το *κάποτε* συχνά ακυρώνει ή ματαιώνει οτιδήποτε συμβαίνει μετά από αυτό. Επίσης δύσκολα μπορεί να μετρήσει κανείς τη ζέση του πάθους του κάθε αεκτζή και να τον κατατάξει σε «θερμό» ή «ψυχρό» οπαδό ανάλογα με τις πρακτικές του, αφού μια επιτέλεση μπορεί να φέρει ένα πολύ έντονο συναισθηματικό φορτίο – όπως τα ταξίδια του Κυριάκου με τη Στεφανία στο Μιλάνο, κι ας φαίνονται εκ

πρώτης όψεως *τουριστικά* και *καταναλωτικά*. Αν τα ταξίδια ολόκληρης της οικογένειας από την Κρήτη για να δουν την ΑΕΚ κάθε χρόνο δεν φέρουν έντονο συναισθηματικό φορτίο και δεν καταδεικνύουν/αποδεικνύουν μια εντελώς θερμή σχέση με την ΑΕΚ, τότε δυστυχώς θα πρέπει να πούμε το ίδιο και για ολόκληρο το φάσμα της ζωής αυτής της οικογένειας, διότι η ΑΕΚ είναι *όλη τους η ζωή*.

Τα ταξίδια στο εξωτερικό για κάποιον αγώνα της ΑΕΚ συμπεριλαμβάνουν σε κάθε περίπτωση και επισκέψεις σε τουριστικά αξιοθέατα και μέρη. Οι οπαδοί πηγαίνουν εκεί όλοι μαζί με τα κασκόλ και τα τις φανέλες της ομάδας, προσπαθώντας τις μέρες εκείνες να κάνουν ορατή και αισθητή την παρουσία τους στους κατοίκους αυτών των πόλεων. Οι στιγμές κατά τις οποίες κεντρικές πλατείες ευρωπαϊκών πόλεων γεμίζουν με κιτρινόμαυρα χρώματα είναι στιγμές μοναδικές για πολύ κόσμο. «Περπατάγαμε στη Λας Ράμπλας και στην Πλάθα Καταλούνια της Βαρκελώνης χιλιάδες αεκτζήδες και τραγουδάγαμε ασταμάτητα. Το ίδιο και στην Πλάθα ντελ Σολ στη Μαδρίτη λίγα χρόνια μετά. Υπέροχο συναίσθημα. Θυμάμαι τους Ισπανούς να μας βγάζουν φωτογραφίες. Τρεις μέρες στη Βαρκελώνη, όπου και να πηγαίναμε ήταν συγκλονιστικά. Χιλιάδες αεκτζήδες – γεμίζαμε μουσεία, πλατείες, σταθμούς μετρό. Όλα κιτρινόμαυρα και παντού άκουγες συνθήματα στα ελληνικά», θυμάται ο Βαγκ, που έχει κάνει ουκ ολίγα ταξίδια στην Ευρώπη με την ΑΕΚ.

Πολύ ιδιαίτερη αυτή η συνθήκη, λειτουργεί με έναν επίσης πολύ ιδιαίτερο τρόπο για τους ανθρώπους που βρίσκονται εντός της. Το βλέμμα του «Άλλου» οπαδού ή πολίτη της πόλης του εξωτερικού ωθεί τους οπαδούς-ταξιδιώτες σε μια πιο *θεαματική* επιτέλεση του εαυτού. Στα εκτός έδρας ευρωπαϊκά ματς, οι οπαδοί βάφουν τα μαλλιά τους και τα πρόσωπά τους κιτρινόμαυρα, φοράνε μεγάλα κιτρινόμαυρα καπέλα και κουβαλούν σημαίες· αντιθέτως, στα ματς του ελληνικού πρωταθλήματος, οι ίδιοι άνθρωποι συχνά δεν φοράνε ούτε τη φανέλα της ΑΕΚ, ούτε έχουν καν κασκόλ της ομάδας μαζί τους. Έχει άλλωστε τη σημασία του και το ότι αυτές οι εκδρομές έχουν στον πυρήνα τους κάτι το γιορτινό.

Ο Βαγκ μού μίλησε για το ταξίδι στο Παρίσι, για τον αγώνα με την Παρί Σεν Ζερμέν το 1997, σε ένα 0-0 που ήταν μεγάλη επιτυχία για την ΑΕΚ. Το παιχνίδι έχει όμως κυρίως μείνει γνωστό για την κερκίδα 5.000 αεκτζήδων που δημιουργήθηκε στο γήπεδο. «Μάρτη ήταν ο αγώνας στο Παρκ Ντε Πρενς. Ακόμα δεν είχε φτιαχτεί το Στατ Ντε Φρανς,[185] και η

[185] Το μεγαλύτερο γήπεδο της Γαλλίας, 80.000 θέσεων, που κατασκευάστηκε εν όψει του Παγκοσμίου Κυπέλλου του 1998, το οποίο διεξήχθη στη Γαλλία.

έδρα της Παρί ήταν το σημαντικότερο γήπεδο της πόλης και ένα από τα πιο ιστορικά στην Ευρώπη. Μέσα σε αυτό το γήπεδο θέλαμε να έχουμε κι εμείς μια ιστορική παρουσία, και μαζεύτηκαν 5.000 άτομα από όλη την Ευρώπη – 5.000 άτομα που για την περίσταση "έβαλαν τα καλά τους." Όλοι βαμμένοι, με περούκες κίτρινες που είχαμε κρατήσει από τις Απόκριες, καπέλα, μακιγιάζ, με πλακάτ και σημαίες – άμα δεις εικόνες της κερκίδας, θα πάθεις πλάκα. Εγώ στην Ελλάδα ούτε κασκόλ δεν φοράω στο γήπεδο. Ανά πάσα στιγμή, αν είσαι με ορατό κασκόλ στο "λάθος" σημείο, μπορεί να βρεθείς να τρως μπουνιές από δέκα άτομα. Στο Παρίσι –από το αεροδρόμιο, στον προαστιακό, στην Οντεόν, στη Σεν Ζερμέν, στη Μονμάρτρη, στο Περ Λα Σεζ, στον Πύργο του Άιφελ, στη Νοτρ Νταμ, στα μουσεία, στο μετρό– για τρεις μέρες κυκλοφορούσαμε με τις φανέλες και τα κασκόλ. Ήταν τρομερό το συναίσθημα. Αισθανόμασταν πως μια ολόκληρη πόλη μάς χάζευε. Κι όσο νιώθαμε έτσι, τόσο δεν μπορούσαμε να σταματήσουμε να τραγουδάμε παντού».

Όπως και στους εκτός έδρας αγώνες εντός Ελλάδας, έτσι και σε αυτούς στο εξωτερικό, συναντάμε αυτό που ονομάσαμε συναίσθημα μεταξύ *χαβαλέ και καφρίλας*. Ένας «μπάφος» δίπλα στον Πύργο του Άιφελ, μια μπίρα που πέρασε κάποιος στα κρυφά μέσα στο μουσείο του Λούβρου, μια κλεφτή φωτογραφία της Τζοκόντα με το κασκόλ της ΑΕΚ μπροστά της ή μια μαζική είσοδος χωρίς εισιτήριο στο τελεφερίκ της Μορνμάρτρης έδιναν και δίνουν στα ευρωπαϊκά ταξίδια αυτόν τον συναισθηματικό τόνο μεταξύ *χαβαλέ* και *καφρίλας*. Συμπληρωματικά, σε αυτά τα ματς, με ένα συναίσθημα πως οι Άλλοι (οι Ευρωπαίοι και συγκεκριμένα οι Δυτικο-Ευρωπαίοι) «είναι και λίγο φλώροι» (Γιαννακόπουλος 2005: 62) και κρύοι σε σχέση με τους θερμόαιμους Μεσόγειους, Βαλκάνιους, Έλληνες αεκτζήδες. Όπως και στις εγχώριες εκδρομές, έτσι και σε αυτά τα ταξίδια, η μέθη κυρίως με αλκοόλ αποτελεί βασικό μέρος του ταξιδιού και της όλης ατμόσφαιρας που περιγράψαμε.

Εντός ή εκτός Αττικής, εντός ή εκτός Ελλάδας, το να παρευρεθεί κάποιος σε εκτός έδρας αγώνες είναι πολύ σημαντικό στο πλαίσιο της οπαδικής κουλτούρας – ειδικά στο πλαίσιο των αεκτζήδων, τους οποίους μελετάμε, και για τους οποίους *το βάσανο, η θυσία, η δυσκολία,* και εν τέλει η *αφοσίωση,* αναδεικνύονται ως πολύ σημαντικές πτυχές τού να είναι κανείς ΑΕΚ. Οι εκτός έδρας αγώνες, με τη *δυσκολία* που ενέχουν και τις *θυσίες* που συχνά απαιτούν, έρχονται να τοποθετηθούν στον πυρήνα των πολιτικών ταυτότητας στο εσωτερικό της κοινότητας. Πολλές και διαφορετικές υποκειμενοποιήσεις λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. Ποιος πηγαίνει σε εκτός έδρας αγώνες, σε ποιους αγώνες πηγαίνει και με

ποιον τρόπο, όλα αυτά δημιουργούν μια ατέρμονη διαδικασία νοηματοδότησης και συναίσθησης τελικά του τρόπου με τον οποίο οφείλει κανείς να αγαπά την ομάδα. Η αγάπη και ο τρόπος με τον οποίο αυτή επιτελείται είναι ο βασικός ψυχικός χώρος μέσα στον οποίο συντελούνται οι επιμέρους διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κοινότητας.

Αυτοί που «πάνε γήπεδο» και οι «οπαδοί του καναπέ»· αυτοί που έχουν εισιτήρια διαρκείας κι αυτοί που δεν έχουν· οι οργανωμένοι οπαδοί και οι «Άλλοι»· όσοι πηγαίνουν σε εκτός έδρας αγώνες και οι «Άλλοι» που τους αποφεύγουν. Η κοινότητα σπάει σε χίλια κομμάτια στο εσωτερικό με βασικό κριτήριο την αφοσίωση, και ανασυντίθεται, ανασυγκροτείται και ομογενοποιείται ενώπιον του Άλλου και όταν το διακύβευμα είναι αντιπαραθετικό με μια αντίπαλη ομάδα. Οι ταυτότητες είναι ρευστές, και, όταν το χρονικό, τοπικό και πολιτισμικό πλαίσιο αλλάζει, αλλάζουν κι αυτές.[186]

Κάτι που επίσης δείχνει να έχει μεγάλη σημασία στη συναισθηματική κοινότητα των αεκτζήδων, και κυρίως μεταξύ των οργανωμένων οπαδών, είναι η παρακολούθηση αγώνων εκτός έδρας σε έδρες που θεωρούνται επικίνδυνες. Η «Τούμπα» του ΠΑΟΚ, το «Καραϊσκάκη»[187] του Ολυμπιακού, η «Λεωφόρος» του Παναθηναϊκού,[188] το «Χαριλάου» του Άρη, το «Γεντί Κουλέ» του ΟΦΗ θεωρούνταν και θεωρούνται «δύσκολες έδρες».



(Από το εσωτερικό ενός στεγασμένου κλαμπ. Το «*παντού*» εμπεριέχει γλωσσικά και το «*ντου*», κάτι που συχνά προϋποτίθεται στους εκτός έδρας αγώνες).

[186] Γενικότερα για το ζήτημα της ρευστότητας των ταυτοτήτων μετά τη λεγόμενη «Πολιτισμική Κριτική», βλ. Γκέφου-Μαδιανού (2009: 15-61).

[187] Οι παλαιότεροι οπαδοί το ονομάζουν «Καραϊσκάκη», ενώ οι περισσότεροι οπαδοί και δημοσιογράφοι σήμερα το αποκαλούν «Γεώργιος Καραϊσκάκης».

[188] Αντίθετα το ΟΑΚΑ, ως έδρα του Παναθηναϊκού, δεν θεωρείται το ίδιο επικίνδυνο με τη «Λεωφόρο», την οποία οι αεκτζήδες ονομάζουν και συναισθάνονται ως «κλουβί».

«Όταν πηγαίναμε στην Τούμπα, τα λεωφορεία πάρκαραν μακριά από το γήπεδο και έπρεπε να διασχίσεις όλη τη συνοικία και να περάσεις και πολύ κοντά από τη Θύρα 4. Τρώγαμε πέτρες από παντού. Και μέσα στο γήπεδο πάλι τα ίδια. Θυμάμαι μια χρονιά, τέλη ’90, που ενώ κερδίζαμε, βλέπαμε τους οπαδούς του ΠΑΟΚ από τη Θύρα 4 να σπάνε κιγκλιδώματα, να πηδάνε κάγκελα και να έρχονται από τη Θύρα 4 στη Θύρα 5 και μετά δίπλα μας, στη Θύρα 6. Εμείς καθόμασταν στην 7. Και από την άλλη πλευρά, από την 4, πέρασαν στην 3, τη 2, την 1, και μετά στην 8. Οπότε τους είχαμε και δεξιά μας και αριστερά μας σε απόσταση αναπνοής, να μας πετάνε σπασμένα τσιμέντα από τις κερκίδες».

Ο Κωστής θυμάται συχνά εκείνη την εκδρομή. Την αφηγείται σε αεκτζήδες αλλά και άλλους οπαδούς, και με τα χρόνια έχει γίνει κομμάτι της βιογραφίας του. «Να μιλήσεις με τον Κωστή, που έχει πάει στην Τούμπα δέκα φορές και ξέρει», μου έλεγαν άλλοι οπαδοί όταν συζητούσαμε για τους εκτός έδρας αγώνες και δη για αυτούς στη Θεσσαλονίκη. Ο Κωστής ήταν *αυτός που είχε πάει στην Τούμπα δέκα φορές,* και το να πηγαίνει κάποιος στην Τούμπα έστω και μία φορά είναι σημαντικό, τόσο για τον ίδιο όσο και για τους υπόλοιπους. Ο Κωστής θυμάται και θυμίζει πως «Τα λεωφορεία, ακόμα πιο παλιά, μας άφηναν σε ένα τεράστιο πάρκινγκ που υπήρχε πίσω από τη Θύρα 4. Εκεί που μετά κάνανε το κολυμβητήριο. Διακόσια μέτρα από τη Θύρα 4, σαν να θέλανε να μας βάλουν σε φάκα. Από τη μία οι μπάτσοι, από την άλλοι οι παοκτζήδες – αν και οι μπάτσοι, ως Θεσσαλονικείς, ΠΑΟΚ ήταν κι αυτοί. Και δεν ήξερες από πού να ξεφύγεις. Το 1993 είχαμε πάει 8.000. Τότε δεν μπορούσαν να μας κάνουν καλά. Άλλες χρονιές όμως, που ανεβαίναμε 200 και 300 άτομα, έπρεπε να το λέει η καρδούλα σου». Έπρεπε σίγουρα *να το λέει η καρδούλα του,* και βέβαια αυτός που *το έλεγε η καρδούλα του* και το είχε ζήσει το αφηγούνταν μετά σε άλλους αεκτζήδες· και η αφήγηση γίνεται η βιογραφία αυτών των ανθρώπων, και η μνήμη εμμένει σε αυτά τα δύσκολα και γεμάτα αυταπάρνηση ταξίδια στις δύσκολες έδρες.

Ο Αμερικανός κριτικός λογοτεχνίας Christian Messenger (1995), μελετώντας το ποδόσφαιρο, μας λέει πως πρόκειται για μια ενασχόληση που, για όσους ασχολούνται με αυτό, πέρα από τους παίχτες (και για αυτούς μόνο για το διάστημα εκείνο όπου διαρκεί ο αγώνας), είναι μια *ιστορία αφήγησης* – μια ιστορία αφήγησης των γεγονότων που έχουν ή δεν έχουν συμβεί. Εντός και εκτός γηπέδου. Η αφήγηση και η μετα-αφήγηση στις ποδοσφαιρικές οπαδικές κοινότητες είναι κεντρικές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι άντρες-οπαδοί στις ομοκοινωνικότητες «πρέπει πάντα να έχουν κάποιες ιστορίες να πουν» (Redhead 2004) – ιστορίες που έζησαν ή έστω, δευτερευόντως, ιστορίες που άκουσαν.

Με τον Μανιό σπουδάσαμε μαζί σε προπτυχιακό επίπεδο στο Πάντειο. Έκτοτε χαθήκαμε, αυτός έκανε οικογένεια, αλλά σίγουρα μια φορά τον χρόνο βρισκόμασταν να δούμε μαζί έναν αγώνα, είτε της ΑΕΚ, την οποία αγαπούσαμε και οι δύο, είτε κάποιον σημαντικό αγώνα της Μπαρτσελόνα, αφού και οι δυο αγαπούσαμε τον Ροναλντίνιο και αργότερα τον Μέσι. Ο Μανιός, κάθε φορά που βρισκόμασταν, θυμόταν τα εκτός έδρας ματς στο «Καραϊσκάκη» από το 1995 και μετά. Σήμερα, γύρω στα 40 του, εμμένει ακόμη σε εκείνα τα εκτός έδρας ματς. Πολλά χρόνια τώρα, κάθε φορά που βρισκόμαστε, συνήθως σε ένα καφενείο στο Ίλιον, τη γειτονιά του, στην αρχή θυμάται τα κοινά «παντειακά» μας χρόνια γύρω στο 2000. Όταν, όμως, φτάνουμε στην τρίτη ή τέταρτη μπίρα, η κουβέντα πηγαίνει πάντα σε ένα ματς της ΑΕΚ στο «Καραϊσκάκη», όπου, αν και τότε είχαμε πάει με διαφορετικές παρέες, είχαμε συναντηθεί στο βαγόνι του ηλεκτρικού και μετά μέσα στην κερκίδα. Το ματς έλαβε χώρα το 1997. Η ΑΕΚ είχε νικήσει. Αυτό που είχε μείνει περισσότερο, όμως, στον Μανιό δεν ήταν το αποτέλεσμα του αγώνα, αλλά κάποιες πέτρες που πετούσαν οι αντίπαλοι οπαδοί στα βαγόνια του ηλεκτρικού που μας μετέφεραν στο γήπεδο.

Συχνά παρόντες στην κουβέντα είναι κάποιοι σημερινοί του φίλοι από το Ίλιον, που συχνάζουν ούτως ή άλλως στο συγκεκριμένο καφενείο. «Θυμάσαι πετρίδια που πέφτανε στον ηλεκτρικό; Πετράλωνα, Ταύρος, Καλλιθέα, Μοσχάτο, μέχρι να φτάσουμε στο Φάληρο. Ειδικά ανάμεσα στην Καλλιθέα και το Μοσχάτο, τι ήταν αυτό; Κοντέψαμε να σκοτωθούμε. Και το γήπεδο δεν ήταν όπως τώρα, ήταν ανάποδα φτιαγμένο.[189] Για να πας από τον ηλεκτρικό στο πέταλο των αεκτζήδων ήθελες τουλάχιστον μισή ώρα περπάτημα». Το γήπεδο όντως είχε άλλον προσανατολισμό τότε, αλλά ο πραγματικός χρόνος ήταν σαφώς λιγότερος. Επίσης είναι αλήθεια ότι είχαν πέσει κάποιες πέτρες στον συρμό του ηλεκτρικού που μας μετέφερε το ’97 στο «Καραϊσκάκη», όταν με τον Μανιό βρισκόμασταν στο ίδιο βαγόνι. Για να είμαι ειλικρινής, όμως, δεν τα θυμάμαι ακριβώς έτσι τα γεγονότα, και νομίζω πως θυμάμαι αρκετά καλά. Μιλώντας πολλά χρόνια τώρα μαζί του για εκείνο το ματς, οι πέτρες με τα χρόνια πολλαπλασιάζονται· κάθε πέτρα που προστίθεται παράγει πλεόνασμα υποκειμενικότητας στην προσωπική του βιογραφία, χτίζοντας τη *βαθιά εικόνα* ενός σπουδαίου κατορθώματος που φέρνει στη μνήμη του κάθε φορά που χαλαρώνει και θέλει να θυμηθεί κάτι σπουδαίο στο οποίο πρωταγωνίστησε. Μέσα από την επαφή με αυτό το

[189] Αναφέρεται στο «παλιό Καραϊσκάκη», το οποίο γκρεμίστηκε για να ξαναχτιστεί ως Ολυμπιακό Έργο. Όντως το νέο σχέδιο και το «νέο Καραϊσκάκη» είχαν περιστραφεί κατά 90°.

«κάτι», παίρνει κι αυτός λίγη από τη λάμψη του. Κι εκεί, στις καρέκλες του καφενείου, καμαρώνουν με τα λόγια του φίλου τους κι όσοι μας ακούν, και λάμπουν τα μάτια τους από περηφάνια, παρότι δεν ήταν παρόντες…

Σίγουρα ο δικός μου ρόλος δεν είναι να απομυθοποιήσω τις αφηγήσεις του Μανιού. «Η ανακρίβεια και ο μύθος άλλωστε βρίσκονται στον πυρήνα των οπαδικών κοινοτήτων γενικότερα» (Ζαϊμάκης 2013: 44). Δική μου δουλειά ίσως είναι να φωτίσω κάπως τις διαδικασίες και τους Λόγους αυτής της μυθοποίησης. Η μνήμη μαστορεύει –ανασυνθέτει–, ανακατασκευάζει με όρους του παρόντος και με όποια υλικά βρίσκει διαθέσιμα. Κι αν η ζωή μας δεν είχε πιο σπουδαίες ιστορίες, κι αν μόνο αυτές τις ιστορίες έχει να πει ο Μανιός, κι αν βλέπω την κόρη του 15 χρόνια τώρα να τις ακούει και άλλοτε να καμαρώνει, άλλοτε να βαριέται, και άλλοτε να εντοπίζει τις υπερβολές και τις διαφορές με άλλες, προηγούμενες αφηγήσεις του ίδιου συμβάντος, δεν θα είμαι εγώ αυτός που θα του τις χαλάσει.

Κι αυτό διότι δεν είχα παρουσία στη ζωή του από τότε που απέκτησε παιδιά και δεν του προσέφερα χρόνο μαζί μου, που ήξερα πως τον λαχταρούσε, και δεν του προσέφερα άλλες κοινές ιστορίες να έχουμε να μοιραζόμαστε και να θυμόμαστε όταν πίνουμε μπίρες. Αν οι άντρες πρέπει να λένε σπουδαίες ιστορίες και να μιλάνε για σπουδαία πράγματα που συνέβησαν σε ένα σπουδαίο παρελθόν τους, ο Μανιός βρίσκει σε έναν εκτός έδρας αγώνα της ΑΕΚ τη γέφυρα που θα τον ενώσει όχι μόνο με εμένα, αλλά και με την κόρη του και τους σημερινούς του φίλους που μας ακούν κάθε φορά, αλλά και με τον εαυτό του τον ίδιο. Αν υπάρχουμε ανάμεσα στην ένταση του *είμαι* και του *θέλω να είμαι,* ο Μανιός, μέσα στην ανάμνηση ενός εκτός έδρας αγώνα της ΑΕΚ, βρίσκει –πρόχειρα και ομολογουμένως σχετικά εύκολα, καθώς και πολύ στερεοτυπικά– έναν μάγκα και γενναίο ανδρικό εαυτό που θα ήθελε να έχει υπάρξει.

Όπως θα έλεγε ο Γάλλος ανθρωπολόγος Christian Bromberger (2007), ο Μανιός (έστω και εκ των υστέρων) «επιλέγει τον εαυτό και το στυλ με τα οποία θέλει να υπάρχει». Το στυλ ως τρόπος ύπαρξης είναι τελικά ο τρόπος με τον οποίο αρέσει στον καθένα να διηγείται τη ζωή του (Bromberger: 89). Δεν γνωρίζω το στυλ και τον τρόπο που επιλέγουν οι οπαδοί άλλων ομάδων για να εντάξουν τους εαυτούς τους σε μια αφήγηση ενός παρελθόντος που έζησαν (ή και δεν έζησαν). Προφανώς πρόχειρα και στερεοτυπικά και με τεχνικές *μαστορέματος της μνήμης*, αντλούν τα μοτίβα μέσα από όσα η ανδρική ομοκοινωνικότητα θέλει να ακούει. Αν το ποδόσφαιρο και η οπαδική κουλτούρα είναι

όμως «ένας πόλεμος των στυλ» (ό.π.: 91), είναι πιθανό να υπάρχουν διαφορετικές συναισθηματικές αποχρώσεις σε αφηγήσεις άλλων οπαδών.

Ο Μανιός και άλλοι πολλοί αεκτζήδες επιλέγουν να θυμούνται, ή να ανακατασκευάζουν, ή να επινοούν –μάλλον λίγο από όλα–, κάποιες ιστορίες· κάποιες ιστορίες που θα τους καταστήσουν ήρωες. Οι εκτός έδρας αγώνες είναι για τους οπαδούς μια πλούσια δεξαμενή για να αντλήσει κανείς ηρωισμό. Ο ηρωισμός των αεκτζήδων διαθέτει χαρακτηριστικά που, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα έχουν και οι δικοί τους (ποδοσφαιρικοί) ήρωες. Ο Παπαϊωάννου, ο Νεστορίδης, ο Μαύρος «σχετίζονται πάντα με δυσκολίες και κακουχίες» (Παπαγεωργίου - Νικολακάκης: 109). Ο Μανιός και ο κάθε αεκτζής Μανιός έλκονται από αυτό το συναισθηματικό περιβάλλον της *δυσκολίας* και της *κακουχίας*. Τους είναι οικείο, γνώριμο, και μπορούν ευκολότερα να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους μέσα σε αυτό ή σε ένα αντίστοιχου συναισθηματικού φορτίου περιβάλλον.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Οργανωμένοι οπαδοί: Τρέλα, θυσία και η επιτέλεση ενός εκφραστικού ανδρισμού.

Οι οργανωμένοι οπαδοί αποτέλεσαν, πριν από χρόνια, την αρχική ιδέα της εκπόνησης μιας διατριβής με θέμα το ποδόσφαιρο και την ΑΕΚ. Με τον καιρό απομακρύνθηκα από αυτή την ιδέα, αλλά πάντα και σε κάθε περίπτωση με απασχολούσε και με απασχολεί ο τρόπος και οι τρόποι των οργανωμένων οπαδών να είναι ΑΕΚ, να παθιάζονται για την ομάδα και να υπάρχουν μέσα στην κοινότητα, ομολογουμένως φέροντας και βιώνοντας ένα πολύ έντονο συναισθηματικό φορτίο. Επηρεάζουν άμεσα την κοινότητα, δίνουν συνήθως τον συναισθηματικό τόνο, και επίσης διαφωνούν, αντιπαρατίθενται και συχνά βρίσκονται σε πολεμική με τους υπόλοιπους οπαδούς.

Χωρίς ποτέ να ανήκω σε κάποιον σύνδεσμο, από τότε σχεδόν που θυμάμαι τον εαυτό μου, συν-υπάρχω, συν-τραγουδώ, συν-διαλέγομαι, συν-ομιλώ, συν-αγωνιώ, συν-χαίρομαι και συν-θλίβομαι στα πέταλα των γηπέδων μαζί τους. Για πολλά χρόνια πήγαινα αποκλειστικά στα πέταλα των οργανωμένων. Ακόμα κι όταν δεν έβρισκα εισιτήριο για το πέταλο, αγόραζα εισιτήριο για άλλη, ακριβότερη, Θύρα (μιας και τα εισιτήρια που διατίθενται για τα πέταλα είναι τα πιο φθηνά), και προσπαθούσα στο ημίχρονο να μπω στη Θύρα των οργανωμένων. Το γήπεδο για εμένα συνδεόταν ανέκαθεν με το τραγούδι. Κατά τη γνώμη μου, ένας ποδοσφαιρικός αγώνας χωρίς χορογραφίες και συνθήματα, χωρίς

θόρυβο από τις κερκίδες, δεν έχει το ίδιο ενδιαφέρον με έναν αγώνα όπου είναι έντονη η παρουσία των οπαδών. Ένας ποδοσφαιρικός αγώνας χωρίς καθόλου οπαδούς είναι για μένα ένα βαρετό και αδιάφορο θέαμα. *Δεν έχει* «νόστα», δεν θα το θυμάμαι, ούτε θα μου λείψει μετά από καιρό.

Όταν άρχισα, στο γυμνάσιο, να πρωτοπηγαίνω στο γήπεδο της ΑΕΚ, κάποιες φορές καθόμουνα χαμηλά στα κάγκελα της Σκεπαστής και περισσότερο χάζευα την κερκίδα πίσω μου παρά τον αγώνα. Άπειροι συνομιλητές μού έχουν πει πως έκαναν το ίδιο και πως είχαν βρεθεί κάποιες φορές στην κατάσταση την οποία ο αεκτζής και φίλος Στέφανος ονομάζει «πάτο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας» –να ρωτάμε «πόσο είναι το σκορ», απλώς γιατί χαζεύαμε τις κερκίδες και δεν ήμασταν συγκεντρωμένοι στα τεκταινόμενα εντός του αγωνιστικού χώρου. Συνεπώς, η ζωή μου εφάπτεται στον χώρο των *οργανωμένων* της ΑΕΚ χωρίς ποτέ να ανήκω σε αυτούς. Έχω αμέτρητους φίλους *συνδεσμίτες,* και ακόμα και σήμερα, όταν πηγαίνω στο γήπεδο, προτιμώ να βρίσκομαι στα πέταλα μαζί τους ή ακριβώς δίπλα για να τους αισθάνομαι κοντά μου και σε κάποιες στιγμές του αγώνα να συντονίζομαι με τα τραγούδια τους.

Οι οργανωμένοι οπαδοί, τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στον καθημερινό λόγο των ποδοσφαιρόφιλων, αναφέρονται συχνά ως «φανατικοί οπαδοί, φανατικοί, θυράδες, συνδεσμίτες». Επίσης, συχνά τους συναντάμε ως «χούλιγκανς, χουλιγκάνια», ενώ δημοσιογραφικά αναφέρονται ως «άρρωστοι», ως «τα 200 τσογλάνια που τα σπάνε», ως «αλήτες, ανεγκέφαλοι, κουκουλοφόροι, γνωστοί-άγνωστοι των ελληνικών γηπέδων», ως «αυτοί που διώχνουν τον κόσμο από τα γήπεδα», κ.ά. Όλοι οι παραπάνω όροι και χαρακτηρισμοί έχουν λίγο-πολύ ως κοινό τους σημείο το ότι εμπεριέχουν μια αρνητική θέ(α)ση των οργανωμένων οπαδών και συνήθως τους συνδέουν με μια κουλτούρα βίας.

Όλα αυτά τα ζητήματα θα τα εξετάσουμε. Ας διευκρινίσουμε, όμως, αρχικά ότι στη διατριβή ως «οργανωμένοι» θεωρούνται οι οπαδοί που οργανώνουν την οπαδική τους παρουσία και δράση εντός και εκτός γηπέδου. Η δράση αυτή οργανώνεται στους λεγόμενους «συνδέσμους», οι οποίοι στεγάζονται συνήθως σε χώρους που ονομάζονται «κλαμπ». Συχνά, ο *σύνδεσμος* ως έννοια αφορά και τον ίδιο τον χώρο του *κλαμπ* και χρησιμοποιείται εναλλακτικά με αυτόν. Υπάρχουν και οπαδοί που οργανώνουν τη δράση τους όχι σε κάποιον σύνδεσμο αλλά διαδικτυακά, ή, συνηθέστερα, συνδυάζουν αυτές τις μορφές δράσης και οργάνωσης.

Αναφέραμε αρκετά πράγματα στην εισαγωγή σε σχέση με την ιστορική διαδρομή του οργανωμένου *οπαδικού κινήματος* και γιατί σήμερα μιλάμε με κινηματικούς όρους, θα θέλαμε όμως να θυμίσουμε κάποια σημεία και εδώ. Από τη δεκαετία του ’60 άρχισαν να δημιουργούνται στην Ελλάδα οι πρώτοι *σύνδεσμοι φιλάθλων* ή *οπαδικοί σύνδεσμοι,* οι οποίοι δημιούργησαν την κατηγορία των οργανωμένων οπαδών ή απλά των *οργανωμένων.* Όσον αφορά την ΑΕΚ, ιστορικά συναντάμε διάφορες κοινότητες οργανωμένων οπαδών από τη δεκαετία του ’70 και μετά, με την καθεμία να εισφέρει τα δικά της χαρακτηριστικά στην ευρύτερη κοινότητα των αεκτζήδων. «Θύρα 21», «Γνήσια Θύρα 21 (Original 21)», «ΑΕΚ Fans», «Defenders», «Πειρατές του Ονείρου», αλλά και οι «Σύνδεσμοι Φιλάθλων ΑΕΚ» είναι οι σημαντικότερες από αυτές. Στη διατριβή, θα επιλέξουμε να ασχοληθούμε περισσότερο με την Original 21, καθώς πρόκειται για την πολυπληθέστερη και επιδραστικότερη ομάδα οργανωμένων οπαδών, η οποία όχι μόνο δίνει τον συν-αισθηματικό τόνο στους αγώνες της ομάδας, αλλά και βρίσκεται στο προσκήνιο των γεγονότων της Ιστορίας της ομάδας τα τελευταία 35 χρόνια.

Ιδρύθηκε μεταπολιτευτικά το 1975 με το όνομα «Θύρα 21» από ανθρώπους που ήθελαν να έχουν μια πιο οργανωμένη παρουσία στο γήπεδο. Εκείνα τα χρόνια της δεκαετίας του ’70, υπήρχε ένας χώρος στην περιοχή του Αγίου Νικολάου στην Αθήνα όπου οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονταν κατά τη διάρκεια της εβδομάδας και οργάνωναν την κυριακάτικη παρουσία τους στο γήπεδο, στο πέταλο της Θύρας 21 του γηπέδου της Νέας Φιλαδέλφειας. Οργάνωναν τα συνθήματα, τα πανό, το πώς θα στέκονταν στην κερκίδα χωροταξικά, κάποια κορέο της εποχής και χορογραφίες.

Ένα μέρος των οργανωμένων οπαδών της Θύρας 21 ήθελε να εισφέρει κάποια διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία μεταξύ άλλων συνδέονταν και με τον τρόπο οργάνωσης και «διοίκησης» των συνδέσμων. Ήθελαν μια περισσότερο αυτο-οργανωμένη διαδικασία, με περισσότερη *από τα κάτω* πρωτοβουλία, και η οργάνωσή τους να ασχολείται γενικότερα με την ομάδα, και όχι μόνο με το ποδοσφαιρικό τμήμα και την κυριακάτικη εξέδρα. Διεκδικούσαν επίσης εντονότερη παρέμβαση στα ζητήματα της ΑΕΚ, αλλά και σε κοινωνικά ζητήματα. Το 1982, κάποιος κόσμος αποχώρησε από τη Θύρα 21 και ίδρυσε τη Γνήσια Θύρα 21, η οποία, μετά από κάποια διαδρομή, στεγάστηκε στην περιοχή της λεωφόρου Αλεξάνδρας. Πολύ γρήγορα τον κόσμο αυτόν ακολούθησαν νεαροί από όλες τις γειτονιές της Αθήνας.

Εκτός από τις γειτονιές της Αθήνας, οργανωμένοι οπαδοί άνοιξαν κλαμπ και συνδέσμους σε ολόκληρη την επικράτεια, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του ’90.[190] Η Original 21 αριθμούσε κατά περιόδους 50-100 στεγασμένους χώρους ανά τον ελλαδικό χώρο, αλλά και στην Κύπρο, τη Μελβούρνη, το Σίδνεϊ, το Λονδίνο. Μιλάμε για μια εποχή χωρίς Διαδίκτυο, οπότε απαιτούνταν «φυσική» παρουσία και εμπλοκή, ένας «φυσικός» χώρος με πραγματικά συμβόλαια, ευθύνες και κόστος, καθώς και «πραγματική», «σωματική» έκθεση στους οπαδούς των άλλων ομάδων.

Συνήθως μια (αντρο)παρέα[191] αεκτζήδων σε μια γειτονιά της Αθήνας ή σε μια πόλη στον ελλαδικό χώρο αποφάσιζε ότι θέλει να έχει οργανωμένη δράση και στεγασμένο κλαμπ, οπότε έπρεπε να βρει έναν χώρο, να τον φτιάξει, να τον συντηρεί και να προσκαλέσει και άλλους να πλαισιώσουν την προσπάθειά τους. Αυτή ήταν και είναι μια διαδικασία με πολυσύνθετες σχέσεις και δεσμεύσεις των ανθρώπων που εμπλέκονται σε αυτήν. Πρόκειται για μια διαδικασία ολοκληρωτικής *αφοσίωσης*. Περνάμε σε μια σχέση «που απαιτεί θυσίες», όπως λένε οι ίδιοι οι οργανωμένοι. «Η ΑΕΚ ήταν η ζωή μας. Πέντε άτομα ανοίξαμε το κλαμπ αρχές του ‘90. Βάζαμε λεφτά από την τσέπη μας. Οικοδομή δουλεύαμε, ή ντελιβεράδες, ή γκαρσόνια. Τέτοιες δουλειές κάναμε και τα απογεύματα αράζαμε στον σύνδεσμο, πίναμε καμιά μπίρα και μιλάγαμε για την ΑΕΚ. Αυτό ήταν, και με τα χρόνια γίναμε και κυριολεκτικά και μεταφορικά οικογένεια». Όπως το γήπεδο, και συγκεκριμένα το πέταλο του γηπέδου, έτσι και –ίσως και εντονότερα– το κλαμπ είναι για την κοινότητα των οργανωμένων οπαδών «ο κοινός τόπος» (Bale 2000), «το σπίτι τους» (Giulianotti 2002). Εκεί συναντούν *τα αδέλφια τους* – έναν διευρυμένο κύκλο στην κερκίδα και έναν πιο στενό και συναισθηματικά πιο έντονο στο κλαμπ και τον σύνδεσμο.

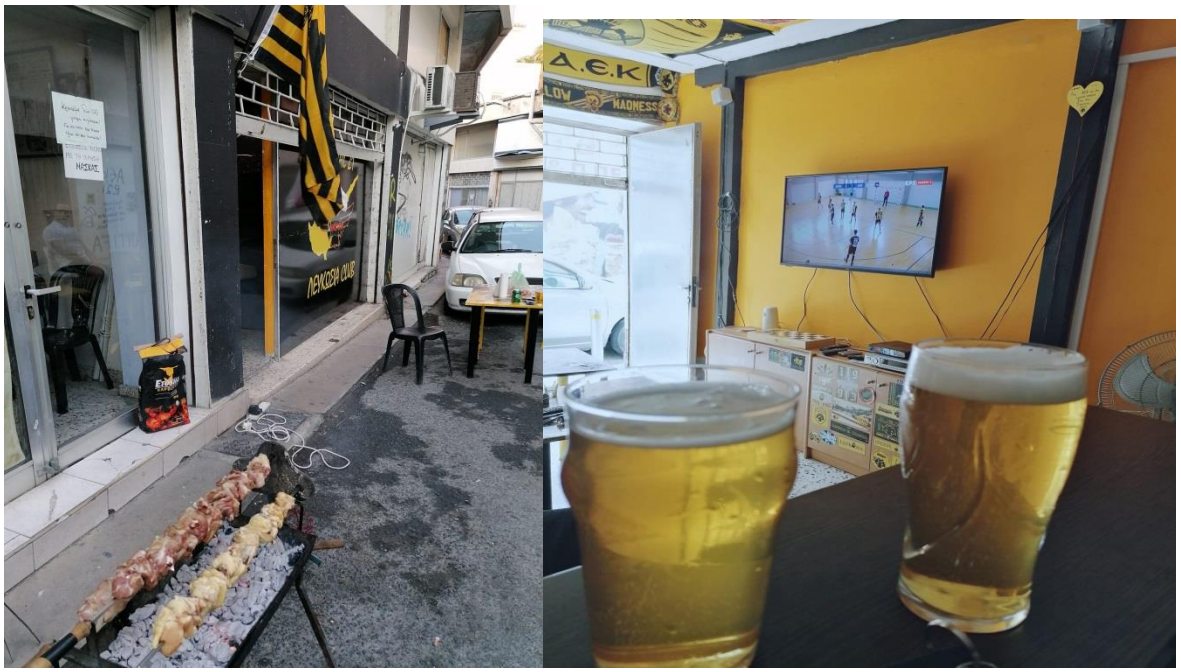
Οι οπαδοί της Original 21, σύμφωνα με τη διεθνή οπαδική βιβλιογραφία, θεωρούνται «υποστηρικτές» (supporters) (Giulianotti 2002). Στα ελληνικά, η λέξη «υποστηρικτής» δεν χρησιμοποιείται, οπότε θα κρατήσουμε τον όρο «οπαδοί» ή «οργανωμένοι οπαδοί». Σε κάθε περίπτωση, για τους οργανωμένους οπαδούς η ΑΕΚ είναι «τρόπος ζωής» (Giulianotti, 2005: 12). Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα ή το πόσο εμπορική και επιτυχημένη είναι η ομάδα, ο *οργανωμένος οπαδός* (σε αντίθεση με τους υπόλοιπους οπαδούς – followers, fans και flaneurs, σύμφωνα με τον Άγγλο κοινωνιολόγο,

[190] Για βίντεο με φωτογραφίες από όλα τα στεγασμένα κλαμπ, σε Αθήνα, επαρχία και εξωτερικό, βλ. https://www.youtube.com/watch?v=IxIlCUqnt4A.
[191] «Αντροπαρέες» αποκαλούνται και στα γαλλικά.

με τις αποδόσεις των όρων στα ελληνικά να είναι και πάλι αδόκιμες) είναι κατά μία έννοια ένας οπαδός του οποίου το ενδιαφέρον και η ζωή μονοπωλούνται από μια ομάδα, την ΑΕΚ εν προκειμένω (Ben Porat 2010). Σχεδόν όλες οι συζητήσεις περιστρέφονται γύρω από την ομάδα (ό.π.: 280). Οι «ποδοσφαιροκουβέντες» και οι «αεκοκουβέντες» εντός και εκτός κλαμπ καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος της ζωής αυτών των ανθρώπων.



(Στο εσωτερικό του κλαμπ, μια κερκίδα στα κιτρινόμαυρα και μια μεγάλη οθόνη για να παρακολουθούν τα ματς όσοι δεν μπορούν να βρίσκονται διά ζώσης κοντά στην ομάδα).



(Άραγμα, ψήσιμο και μπίρα μαζί με ματς και αεκοκουβέντα είναι η καθημερινότητα των οργανωμένων οπαδών).

Οι οργανωμένοι οπαδοί αποτελούν το αγαπημένο θέμα των ακαδημαϊκών μελετητών/ερευνητών όταν αυτοί ασχολούνται με το ποδόσφαιρο. Αμέτρητες ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες έχουν γίνει γι' αυτούς από τη δεκαετία του '80 και μετά, από τον χώρο της κοινωνιολογίας κυρίως, αλλά και της ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας και της εγκληματολογίας. Όλες αυτές οι έρευνες[192] συγκλίνουν στο ότι οι οργανωμένοι οπαδοί θεωρούν την κοινότητά τους *οικογένεια*. Θεωρούν *αδέλφια* τούς άλλους αεκτζήδες και οικογένειά τους τα υπόλοιπα μέλη του κλαμπ. Η *Μάνα ΑΕΚ* είναι η σημαντικότερη αξία, και εξίσου σημαντικές είναι η αφοσίωση και η θυσία καθενός για την ΑΕΚ και τον σύνδεσμο. Αντίθετα, η αξία της «βιολογικής» οικογένειας, της εργασίας, αλλά και της θρησκείας βρίσκονται πολύ χαμηλά στο αξιακό σύστημα των οργανωμένων οπαδών.

Στα στεγασμένα κλαμπ συναντά κανείς κυρίως νέο κόσμο, από 20 έως 40 ετών. Δεν αποκλείονται και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, οι οποίοι έχουν συνήθως και τον ηγετικό ρόλο. Η *εμπειρία* τους και *όλα όσα έχουν ζήσει* τους τοποθετούν στο βάθρο μιας *άτυπης* αλλά πολύ ουσιαστικής ιεραρχίας στον κύκλο των Original οργανωμένων. Σε αυτούς τους «άγραφους κώδικες των οργανωμένων οπαδών» (Giulianotti και Armstrong 2013: 168), ο *παλιός* και ο *νέος* (συν)υπάρχουν ως μορφές ετερότητας και υποκειμενοποίησης, όπως και σε πολλές ομοκοινωνικότητες ανδρών. Η μεγάλη άνθηση των στεγασμένων κλαμπ αεκτζήδων παρατηρήθηκε τη δεκαετία του '90, οπότε πάρα πολλά από αυτά βρίσκονται ήδη στη δεύτερη ή τρίτη δεκαετία της ζωής τους. Οι αρχικοί ιδρυτές τους είτε έχουν αποσυρθεί είτε δεν ασχολούνται με την ίδια ζέση. Ο ίδιος ο ηγέτης της Original 21 πρόσφατα δήλωσε πως αποχωρεί από την κεφαλή της οργάνωσης και πως την *παραδίδει στα παιδιά του.* Το ίδιο ισχύει και με τους συνιδρυτές της οργάνωσης. Περίπου από το 2000, μπορούμε να πούμε ότι τόσο στην Original όσο και στους συνδέσμους της ΑΕΚ γενικότερα (αλλά ίσως και εκτός ΑΕΚ) συναντάμε μια αμφισβήτηση των «βετεράνων» (Λουί: 169). Οι 20άρηδες της δεκαετίας του '80 είχαν γίνει πλέον 40ρηδες και ήθελαν *περισσότερο χώρο* και από όσους ήταν πλέον άνω των 50 ετών.

[192] Μια εκτενή αναφορά σε αυτές μπορεί να βρει κανείς στις ομιλίες της ημερίδας για το ποδόσφαιρο η οποία διεξήχθη στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση στις 5/12/2012. Βλ. http://i.sgt.gr/SFWYwy?fbclid=IwAR11i2VORxi46xmzJQEAh-Fpd8Bkb0esLrDdLhRFRZWNR-IENxAOqYrAAGQ.

Αυτό αποτελεί μια σταθερά στα κλαμπ και σε διεθνές επίπεδο. Στην Ιταλία, όπου η οργάνωση των οπαδών έλαβε χώρα νωρίτερα, το φαινόμενο αυτής της αμφισβήτησης παρουσιάστηκε τη δεκαετία του ’90. Τα παλιά «μέλη» κρατούν τα *κλειδιά* του κλαμπ για το διάστημα που είναι ενεργά, και με τον καιρό παραδίδουν τη σκυτάλη στους αμέσως νεότερους. Αυτός ο αξιακός κύκλος που ακολουθεί τον ηλικιακό κύκλο παγιώνει με έναν τρόπο το πλέγμα μιας μικροφυσικής της εξουσίας την οποία μπορεί κάποιος συγχρόνως να φέρει και να υφίσταται (Foucault 1991). Ταυτόχρονα, επειδή ο χρόνος σε κάθε περίπτωση είναι αμείλικτος, το πλέγμα αυτό συνεχώς αλλάζει, ανατρέπεται και υφαίνεται ξανά.

Στον σύνδεσμο, τα ενεργά άτομα –που «τρέχουν», δηλαδή, σε καθημερινή βάση– είναι είκοσι με τριάντα τον αριθμό (μπορεί και παραπάνω, αλλά μπορεί και λιγότερα). Υπάρχουν και άλλα τόσα, ενίοτε και πολύ παραπάνω άτομα, που είναι πιο *περιφερειακά* και δεν αναλαμβάνουν ιδιαίτερες δεσμεύσεις και ευθύνες, αλλά στηρίζουν τις δράσεις του κλαμπ. Ένα γκράφιτι ή ένα στένσιλ[193] θα γίνει από την πιο κλειστή ομάδα, αλλά μια ετήσια εκδήλωση ή μια παρουσία σε έναν κυριακάτικο αγώνα απαιτεί τη συμμετοχή ενός ευρύτερου κύκλου ανθρώπων. Μέσα στο πλέγμα των σχέσεων σημασία έχει και το πόσο «θερμός» είναι ο κάθε συμμετέχων – πόσο χρόνο διαθέτει και πόσες *θυσίες* κάνει.

Ο χώρος ενός κλαμπ της ΑΕΚ είναι πάντα βαμμένος στα κιτρινόμαυρα. Πόρτες, τοίχοι εσωτερικοί και εξωτερικοί, ακόμα και τα γραφεία και τα έπιπλα είναι βαμμένα στα χρώματα της ομάδας, με προσωπική δουλειά των μελών του κλαμπ και με μια DIY[194] προσέγγιση στο στήσιμο του χώρου, με τον καθένα να εισφέρει το προσωπικό του γούστο. Αν κάποιου πιάνουν τα χέρια του ή ζωγραφίζει, τότε αυτός βοηθά και συμμετέχει πιο ενεργά. Αλλά *για να στηθεί ο χώρος χρειάζονται χέρια και χρήματα,* και αυτό απαιτεί τη συνεισφορά όλων. Αυτά τα είκοσι-τριάντα άτομα του *κλειστού κύκλου* επωμίζονται και όλα τα πρακτικά ζητήματα του συνδέσμου (άνοιγμα, κλείσιμο, καθαριότητες, πληρωμές λογαριασμών, συντήρηση του χώρου, επικοινωνία με άλλα κλαμπ, ανταλλαγή οπαδικού υλικού, κασκόλ, κονκάρδες, μπλουζάκια, εκπροσώπηση σε ευρύτερες συναντήσεις, παραλαβή και διάθεση εισιτηρίων). Τα «μέλη» (στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν

[193] Διαφορετικές τεχνικές γραφής σε τοίχους (βλ. Καραθανάσης 2010).

[194] DIY (Do It Yourself, «κάν’ το μόνος σου») είναι η λογική να κάνει κανείς πράγματα χωρίς τη διαμεσολάβηση «ειδικών», θεσμών ή εταιρειών, που, κατ’ επέκταση, συνεπάγονται τη διαμεσολάβηση του χρήματος. Συνδέεται πολιτικά με την έννοια της αυτοοργάνωσης και της μη διαμεσολάβησης, και πολιτισμικά με τον ευρύ όρο του «underground», του αντίθετου του «mainstream».

υπάρχει λίστα με ονόματα και συνδρομές) δηλώνουν «διαθεσιμότητες» και εισφέρουν από τον προσωπικό τους χρόνο για τις δουλειές που πρέπει να γίνουν.

Ο σύνδεσμος ανοίγει τις πόρτες του μία με δύο φορές την εβδομάδα, οπότε αυτός ο κύκλος ανθρώπων συναντιέται και προετοιμάζει την κυριακάτικη παρουσία του στο γήπεδο. Αν μιλάμε ειδικά για την Original 21 και για τα κλαμπ της Αθήνας, τότε αυτή η παρουσία είναι πολλαπλή και περιλαμβάνει, εκτός από το ποδόσφαιρο, και παρουσία στο μπάσκετ, το βόλεϊ, το χάντμπολ, και μάλιστα όχι μόνο στα ανδρικά τμήματα αλλά και στα γυναικεία. Περιλαμβάνει την παρουσία ακόμα και σε αυτά που ονομάζουμε «ερασιτεχνικά αθλήματα», όπως είναι το σκάκι ή η ποδηλασία. Η παρουσία του κλαμπ στους αγώνες του σαββατοκύριακου αφορά την οργάνωση για το πού και πότε θα συναντηθούν, το πώς θα γίνει η μετάβαση στο γήπεδο και πώς θα οργανωθεί η παρουσία τους μέσα σε αυτό.

Οι συζητήσεις των οργανωμένων, όπως και το βασικό ενδιαφέρον τους, δεν αφορούν το αγωνιστικό αλλά το οπαδικό κομμάτι. Υπάρχουν ζητήματα που *καίνε τους συνδεσμίτες* πολύ παραπάνω από το αν είναι τραυματισμένος ένας παίχτης ή αν ο προπονητής θα επιλέξει εκείνο ή το άλλο σύστημα για να αγωνιστεί η ομάδα. Σε πολλά αθλήματα, στο γυναικείο βόλεϊ π.χ., οι οπαδοί δεν γνωρίζουν καν τα ονόματα των παικτριών· *και μόνο, όμως, που φοράνε τα κιτρινόμαυρα και έχουν τον Δικέφαλο στο στήθος* αρκεί για να τις χειροκροτήσουν και με την παρουσία τους να τις βοηθήσουν να κερδίσουν τα ματς. Για τους οργανωμένους οπαδούς, *οποιοσδήποτε αθλητής ή αθλήτρια της ΑΕΚ, οποιουδήποτε αθλητικού τμήματος,* είναι το ίδιο σημαντικός ή σημαντική και χρειάζεται *στήριξη* από τον κόσμο – ιδίως οι αθλητές των μικρών και μη-προβεβλημένων τμημάτων, όπως, για παράδειγμα, του στίβου. Υπάρχει ένα *χρέος*, που αφορά τόσο την παρουσία όσο και την οικονομική στήριξη.

Η οικονομική και ψυχολογική στήριξη των οργανωμένων στα *μικρά και ερασιτεχνικά αθλήματα* γίνεται μέσα από τη στήριξη της λεγόμενης «Ερασιτεχνικής», δηλαδή του συλλόγου που γεννήθηκε από τους πρόσφυγες το 1924 και συμπεριλαμβάνει όλα τα αθλήματα πλην εκείνων που διοικούνται από ανώνυμες εταιρείες (Α.Ε), όπως η ΠΑΕ στο ποδόσφαιρο και η ΚΑΕ στο μπάσκετ. Όλα τα άλλα τμήματα υπάγονται στην Ερασιτεχνική, και δεκάδες χιλιάδες οργανωμένοι οπαδοί γίνονται κάθε χρόνο μέλη σε αυτήν καταβάλλοντας συνδρομή για τη στήριξη αυτών των μικρών αθλητικών τμημάτων.

Το ενδιαφέρον των οργανωμένων της ΑΕΚ για την Ερασιτεχνική τούς έφερε το 2008 να κερδίσουν τις εκλογές του συλλόγου. Για χρόνια η ΑΕΚ παρουσίαζε το μοναδικό ίσως

φαινόμενο να διοικείται ο σύλλογος από τους οργανωμένους οπαδούς. Ο Δημήτρης Χατζηχρήστος, φυσικός ηγέτης της Original 21 και γενικότερα των οργανωμένων οπαδών, ήταν για αρκετά χρόνια πρόεδρος της Ερασιτεχνικής, δηλαδή της ΑΕΚ.[195] Αυτή είναι μια κολοσσιαία διαφορά των οργανωμένων οπαδών με τους υπόλοιπους αεκτζήδες. Όταν οι οργανωμένοι, κυρίως της Original 21, λένε «ΑΕΚ», εννοούν *όλα τα τμήματα του συλλόγου και όλους τους αθλητές και τις αθλήτριες.*

Αυτός ο διαφορετικός ορισμός και η ριζικά διαφορετική αντίληψη και ενσυναίσθηση του τι είναι ΑΕΚ επιφέρει και διαδικασίες ριζικής ετερότητας σε σχέση με τους υπόλοιπους οπαδούς. Η βάση και ο πυρήνας αυτής της ριζικής ετερότητας βρίσκονται στο *συναίσθημα* – στο συναίσθημα και στα συναισθήματα, όπως αυτά αναπαράγονται στον Λόγο και όπως βιώνονται από τους ανθρώπους. Η αγάπη προς την ομάδα προσλαμβάνει διαφορετική ένταση σε κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά της.



(Η ζωή μας κυλάει (με τρόπο) Original. Η ΑΕΚ ως τρόπος ζωής. Στα συντρίμμια της Νέας Φιλαδέλφειας. – *Αρχείο ερευνητή*).

Όταν οι οργανωμένοι μιλάνε για το πώς αισθάνονται απέναντι στην ομάδα, μιλάνε για «έρωτα» και μιλάνε και για «καψούρα»: «Από μικρό παιδάκι εσένα αγαπώ – καψούρης από τότε και θα ’μαι όσο ζω» (σύνθημα).[196] Ως «καψούρα» θα μπορούσαμε να πούμε πως

[195] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=ZoZ1590gBTY.
[196] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=6M0DVUYll2k.

εννοούν μια αγάπη που συνδέεται με την «τρέλα» και την «αρρώστια», και αυτό είναι και το όριο πάνω στο οποίο συγκροτείται η διαδικασία ετεροποίησης με τους υπόλοιπους οπαδούς. Η *τρέλα* και η *αρρώστια* έχουν να κάνουν με επιλογές που γίνονται πέρα-από-και-κόντρα-σε οποιαδήποτε λογική. Το συναίσθημα είναι και οφείλει να είναι κατακλυσμιαίο.

Το πάθος στους οργανωμένους οπαδούς των ομάδων της Μεσογείου συνδέεται με τον αυθεντικό εαυτό των ανδρών (Bromberger 2007: 41-44). Η λογική ως αντιθετική του πάθους είναι κατακριτέα στις κοινότητες αυτές και προσλαμβάνεται ως *ντροπή να εκφράσουν τα συναισθήματα* (ό.π.). Στους οργανωμένους οπαδούς, το *παράλογο πάθος* για την ομάδα δεν είναι μόνο «απενεχοποιημένο» (Γιαννακόπουλος 2005: 61) αλλά και πολιτισμικά προσδοκώμενο. *Ο έρωτας* και *η καψούρα* είναι οι συναισθηματικές εντάσεις που, ως οι αυθεντικοί τρόποι να σχετίζεται κανείς με την ομάδα, μνημονεύονται οριζόντια σε όλη τη συνθηματολογία των οπαδών.

«Είμαστε άρρωστοι και είναι πια αργά…»[197]· ή «Δικέφαλε, δεν σταματώ στιχάκια να σου τραγουδώ, σ' ολόκληρη τη Γη σ' ακολουθώ και στο φεγγάρι θα 'ρθω να σε δω, μαζί σου θα απογειωθώ, να φτάσουμε στο άπειρο, στο άπειρο κι ακόμα παραπέρα, η λογική με σένα είναι τρέλα!»[198]· ή το πολύ αγαπημένο της κερκίδας «Δικέφαλε, με έχεις κάνει τρελό, η μόνη έννοια μου να 'ρθω να σε δω – να 'μαι στο πλάι σου να σου τραγουδώ και να φωνάζω το πόσο σ' αγαπώ. Κι όταν σε βλέπω, η καρδιά μου χτυπά πιο δυνατά, πιο δυνατά – μπερδεύονται τα λογικά. Χάνω τις σκέψεις μου, χάνω το μυαλό, θα τρελαθώ, θα τρελαθώ – Δικέφαλε για σένα ζω».[199]

Αμέτρητα συνθήματα και τραγούδια που οι οπαδοί τραγουδούν και χορεύουν στο πέταλο, χωρίς μπλούζες και συχνά με γυρισμένη την πλάτη στον αγωνιστικό χώρο (το οποίο σημειολογικά δείχνει ότι δεν τους νοιάζει ακριβώς τι γίνεται στον αγωνιστικό χώρο, αλλά ότι «η φάση είναι στο πέταλο και στο τραγούδι!»), κάτι που προσδίδει μια μεγαλύτερη ένταση στο πώς αυτή η ενίοτε *καταστροφική τρέλα και αρρώστια* εξυμνούνται και μνημονεύονται. Μπορεί να είναι *καταστροφική* συχνά, αλλά είναι *αναπόφευκτη σαν τη μοίρα*. Σαν τη μοίρα που μπορεί να οδηγήσει στη λύτρωση ή (συχνότερα) στην καταστροφή. «Τρελαίνομαι, τρελαίνομαι, Δικέφαλε, μαζί σου ανασταίνομαι – Τρελάθηκα,

[197] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=2hv2pUxGV_Q.
[198] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=Hm8XWm2qGX4.
[199] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=YNb_m6YbWMw.

τρελάθηκα, Δικέφαλε μαζί σου καταστράφηκα»[200]. «Αεκάρα, με χιόνια και βροχές – Αεκάρα, σε δύσκολες στιγμές – Αεκάρα, όπου κι αν παίζεις θα 'μαι – με την Original μαζί και στο Θεό θα πάμε».[201]

Η *λατρεία*[202] τους για την ομάδα υπαγορεύει έναν *τρόπο ζωής* όπου τα πάντα και όλη η καθημερινότητα περιστρέφονται γύρω από την ΑΕΚ. Είναι «full time job», όπως μου έλεγε ο Σπυράκος. «Βλέπω τρία ματς της ΑΕΚ την εβδομάδα. Διαρκείας έχω σε πέντε αθλήματα. Ποδόσφαιρο, μπάσκετ, βόλεϊ, χάντμπολ και βόλεϊ γυναικών. Δεν ξέρω πού να πρωτοπάω. Παλιότερα τραβιόμουνα και εκτός Αθήνας. Τώρα διαλέγω τα εντός έδρας, γιατί δεν έχουμε και λεφτά για βενζίνες και διόδια». Ο Σπυράκος είναι βοηθός μάστορα σε συνεργείο για μηχανάκια. Μου δείχνει τα χέρια του γεμάτα λάδια και μουτζούρες. «Με τούτα τα χέρια βγάζω ένα μεροκάματο. Το μισό για μένα, το μισό για την ΑΕΚ. Η ΑΕΚ παλιά έλεγα ότι είναι το δεύτερό μου σπίτι. Τώρα λέω πως είναι το σπίτι μου σκέτο. Ζω για τα σαββατοκύριακα που πάω και βλέπω την ομαδάρα μας. Αυτό είναι να είσαι Original».

Ο λόγος του Σπυράκου είναι συναισθηματικός. Τονίζει το στοιχείο της *θυσίας* που κάνει για την ΑΕΚ. Δεν πρόκειται μόνο για *οικονομική θυσία,* αλλά ουσιαστικά για *θυσία της ίδιας του της ζωής,* αφού η ΑΕΚ δεσμεύει τον περισσότερο χρόνο της καθημερινότητάς του. *Η ΑΕΚ είναι η ζωή του και θυσιάζει τη ζωή του για την ΑΕΚ*. «Εμείς την ΑΕΚ σπουδάσαμε, την ΑΕΚ παντρευτήκαμε. Ο πατέρας μου πριν χρόνια μου είπε: "Ρε γαμώτο! Σε έκανα αεκτζή. Θα είχε πάρει άλλο δρόμο η ζωή σου". Εννοούσε ότι θα είχα οικογένεια δηλαδή και θα είχα τελειώσει τη Νομική»,[203] δήλωσε ο Δημήτρης Χατζηχρήστος, ηγέτης της Original 21 και πρότυπο για δεκάδες χιλιάδες νεαρούς αεκτζήδες, κοιτάζοντας πίσω στο παρελθόν και έχοντας συμπληρώσει πλέον ηλικιακά τα εξήντα του χρόνια. Η *καταστροφική τρέλα* έχει ακριβώς αυτή τη σημασία. Ότι κάποιος καταστρέφει τη ζωή του για να ακολουθεί την ΑΕΚ. Η ΑΕΚ είναι ο μεγάλος τους Έρωτας και γύρω από αυτήν κινούνται οι ρυθμοί όλης τους της ζωής. Η συναισθηματική προσκόλληση και αφοσίωση στην ομάδα και η ταύτιση με αυτήν είναι πολύ μεγάλες, και νομίζω γίνεται κατανοητό αυτό το συναισθηματικό όριο της θυσίας που τους διακρίνει από τους υπόλοιπους οπαδούς.

[200] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=0gi71VL0Gpg&t=103s.
[201] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=En3LUrwmnVk.
[202] Η λέξη «fan», που σημαίνει «οπαδός», έχει ως ετυμολογική ρίζα της το «fanum», που είναι το «ιερό» και ο «ναός» (βλ. https://el.wiktionary.org/wiki/fanum).
[203] Βλ. https://www.lifo.gr/proswpa/athenians/dimitris-hatzihristos και https://www.youtube.com/watch?v=ZoZ1590gBTY.

Στο δικό τους πολιτισμικό περιβάλλον και για όσο καιρό διαρκέσει αυτή η πλήρης ταύτιση –καμιά φορά όσο περνούν τα χρόνια είδαμε ότι σχετικοποιείται–, το να επιλέγει κάποιος να *θυσιάζει* την προσωπική του ζωή για την ομάδα (ή μάλλον η ενασχόλησή του με την ΑΕΚ να γίνεται όλη, άρα και η προσωπική του ζωή) είναι μια επιλογή δύσκολη μεν, αναπόφευκτη δε. Μέσα σε αυτή την επιλογή και μέσα στη συγκεκριμένη συναισθηματική οικονομία της πίστης, της τρέλας, της θυσίας και της ΑΕΚ ως τρόπου ζωής, οι οργανωμένοι οπαδοί δημιουργούν ένα περιβάλλον όπου η φυσική οικογένεια, η επαγγελματική εξέλιξη και ο προσωπικός χρόνος σχετικοποιούνται από μια συναισθηματική οικονομία που στο κέντρο της βρίσκεται η ΑΕΚ. Η ζωή περιστρέφεται γύρω από την ομάδα και το κλαμπ. Οι φίλοι είναι τα παιδιά από το κλαμπ, ενώ σε γιορτές, γάμους, βαφτίσεις, κηδείες, ορκωμοσίες στο πανεπιστήμιο ή το στρατό, υπάρχει πάντα έντονο το στοιχείο της ΑΕΚ, με τους φίλους από το κλαμπ να είναι εκεί. Οι εκδρομές είναι συνήθως εκδρομές με την ομάδα, οι διακοπές είναι διακοπές με την «αεκοπαρέα» και ο ελεύθερος χρόνος είναι ελεύθερος χρόνος πάντα σε σχέση με την ομάδα και το κλαμπ. «Είναι πολύ θολό το όριο ανάμεσα στην "κανονική" και την "ποδοσφαιρική" ζωή» (Γιαννακόπουλος 2005: 62).



(«*Μια ζωή στο πέταλο παρά φυλακισμένος – Καλύτερα στο πέταλο παρά ερωτευμένος*». Η Λατρεία, η Καψούρα και ο Έρωτας για την ΑΕΚ αντιπαρατίθενται στα αντίστοιχα συναισθήματα για μια γυναίκα. Η ΑΕΚ είναι εν μέρει, όπως είδαμε, και μάνα αλλά και γκόμενα [ό.π.]).



(Αγάπη, Έρωτας, Καψούρα και ΑΕΚ ως Τρόπος Ζωής. Ταυτόχρονα, η ΑΕΚ ως Ιδέα. Στον τοίχο ενός στεγασμένου κλαμπ).



(Είμαστε ΑΕΚ και η ζωή μας κυλάει Original. Το να είναι κανείς οργανωμένος οπαδός ως τρόπος ζωής).










(ΑΕΚ στο σπίτι, ΑΕΚ στα κουδούνια – ο οπαδός ονομάζεται Θ.Π., αλλά στο κουδούνι του υπο-γράφει με το όνομα του γνωστού ποδοσφαιριστή της ΑΕΚ. Στις φυλακές Κορυδαλλού, σε γάμους, σε κηδείες, σε ορκωμοσίες,

σε βαφτίσεις, σε γενέθλια… Η ΑΕΚ για κάποιους είναι παρούσα με έναν καλειδοσκοπικό τρόπο σε ολόκληρο το φάσμα της ζωής τους).

Συχνά στη συνθηματολογία, η *καψούρα* και ο καταστροφικός εθισμός στην ομάδα παρομοιάζονται με τη χρήση ναρκωτικών: «Η καψούρα μου για τον Δικέφαλο δεν μ' αφήνει και ακόμα τραγουδώ – σαν ουσία μες το αίμα μου κυλά και μου έχει αρρωστήσει τα μυαλά»[204]· και αμέτρητα ακόμα συνθήματα που συνδέουν την ΑΕΚ με τον εθισμό και την καταστροφή: «Δικέφαλε, μαζί σου αρρωσταίνω – ΑΕΚάρα μου, το έχασα το τρένο»[205], κι ένα ακόμα πολύ αγαπημένο της κερκίδας: «Είσαι ναρκωτικό, μαστούρα στο μυαλό, μικρόβιο στο αίμα, και πώς να γιατρευτώ, σου λέω δεν μπορώ, ΑΕΚΑΡΑ, από σένα να απεξαρτηθώ»[206]. Η ΑΕΚ παραλληλίζεται με έναν *καταστροφικό εθισμό ή μια καταστροφική, θανατηφόρα ασθένεια που είναι γραφτό να συμβεί*: «Εσύ, εσύ, της μοίρας μου γραφτό»[207] – αυτό είναι και το οριακό σημείο που τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους οπαδούς στο εσωτερικό της κοινότητας.

Οι οργανωμένοι οπαδοί, σε πάρα πολλά ποδοσφαιρικά περιβάλλοντα, σε όλο το μήκος και το πλάτος της Γης, λιγότερο ή περισσότερο, λένε πως «είμαστε παράξενοι και το ξέρουμε» (Williams 2013: 59). Η επίγνωση, που, κατά τη γνώμη μου, συνιστά και επιθυμία, κάνει συχνά τους οργανωμένους να αποκαλούν τους εαυτούς τους «άρρωστους»[208] με την ομάδα.[209] Από την άλλη, οποιαδήποτε κριτική ασκείται στους οργανωμένους έχει να κάνει ακριβώς με αυτή την *αρρώστια* που έχουν για την ομάδα. Για τους οργανωμένους, η αρρώστια σημαίνει πάθος, και η επιτέλεση του πάθους είναι η επιτέλεση ενός «εκφραστικού ανδρισμού» (Παπαταξιάρχης 1992). Για τους υπόλοιπους, η *αρρώστια* νοηματοδοτείται με βάση την απουσία (ψυχικής και πνευματικής) υγείας. Για τους μη οργανωμένους, η *αρρώστια* γίνεται η μεταφορά (Sontag 1993) για να μιλήσουν και για πολλά περισσότερα πράγματα. Μιλούν για την *αρρώστια* των οργανωμένων και μέσω αυτής μιλούν εν γένει για *τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουν στον* ποδοσφαιρικό *κόσμο*

[204] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=FGyDxx4qddE.
[205] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=b2_ul8EkBSs.
[206] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=JpAnZU1LAO0.
[207] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=zkvFHX5dbrs.
[208] Στην Ιταλία, οι φανατικοί οπαδοί αυτοαποκαλούνται «Τιφόζοι» (αυτοί που έχουν την ασθένεια του τύφου).
[209] Συχνά χρησιμοποιούν τη φράση «είμαι φόλα ΑΕΚ». Έχω φάει τη φόλα, δηλαδή, που με οδηγεί στην καταστροφή – στον θάνατο.

αλλά και γενικότερα. Αυτό που προσδίδει στους οργανωμένους πλεόνασμα υποκειμενικότητας είναι το σημείο όπου οι υπόλοιποι διαχωρίζονται από αυτούς. Είναι το μεταξύ τους όριο, ένα όριο τελικά αποδεκτό και από τις δύο πλευρές. Το μόνο που σχετικοποιείται είναι το σημαινόμενό του και η σημασία του για τις δύο πλευρές, όχι το ίδιο το σημαίνον. Έτσι το όριο καθίσταται ισχυρό και σχεδόν ανυπέρβλητο, αφού είναι ακριβώς αυτό που εκκινεί τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης. Πάνω σε αυτό το όριο παράγονται ταυτότητες, καθεστώτα αληθείας και, εν τέλει, μορφές ζωής, με τόσες διαφορές εντός της κοινότητας που συχνά έρχονται σε ευθεία αντιπαράθεση metaj;y



(«*Λατρεύουμε ό,τι μας αρρωσταίνει*» με υπογραφή Original 21. Το να είναι κανείς άρρωστος με την ομάδα είναι προσδοκώμενο και ευκταίο, και ταυτόχρονα το συναισθηματικό όριο με τους υπόλοιπους οπαδούς. Σε τοίχο στην Αθήνα. – *Αρχείο ερευνητή*).



(Το καταστροφικό πάθος στο πλαίσιο των οργανωμένων οπαδών είναι βασικό διακύβευμα και ζητούμενο, ακόμα κι αν έχει και κυριολεκτικά κακή κατάληξη).

Οι μη-οργανωμένοι προβάλλουν τον *συναισθηματικό έλεγχο ως ανδρική αρετή*. Η Suzette Heald (1999), μελετώντας τους Gisu στην Ουγκάντα, μίλησε για το πώς οι ιδέες *του μέτρου, της στωικότητας και του συναισθηματικού ελέγχου* είναι κεντρικές σε πολλές ανδρικές κοινότητες. Μιλά για τη *lirima* (ως «κεντρικό» συναίσθημα στους Gisu – ως ζητούμενο και βασικό διακύβευμα), η οποία σχετικοποιεί και ασκεί κριτική στην έννοια του *machismo* (Lancaster), την οποία η Heald θεωρεί γκροτέσκο, υπερβολική. Επισημαίνει μια διττότητα στους ανδρισμούς και θεωρεί πως αυτοί πάντα επιτελούνται και βιώνονται μεταξύ αμφισημιών και πολλαπλών, σημασιών. Στην εθνογραφία της μιλά για το μαχαίρι (*panga*), τη φωτιά και την κούπα που χαρακτηρίζουν και συμβολίζουν τον ανδρισμό. Είναι αυτά που παραλαμβάνει κάθε νέος άντρας από τους γηραιότερους και είναι αυτά επάνω στα οποία χτίζει τη ζωή του κάθε άντρας της κοινότητας. Θεωρεί πως από τη χρήση τους κρίνεται τελικά η απόδοση ή όχι της (θεμιτής και ιδανικής) ανδρικής ταυτότητας. Ένας άντρας θα πρέπει με το μαχαίρι να χτίζει και όχι να σκοτώνει, με την κούπα να πίνει αλλά να μη μεθάει, και με τη φωτιά να μαγειρεύει και όχι να καίει σπίτια.

Ο άντρας θα πρέπει *να ελέγχει το συναίσθημα και να διακατέχεται από στωικότητα*. Ο ιδεώδης τρόπος να υπάρχει ένας άντρας είναι μέσω ενός *ελεγχόμενου πάθους*. Η Σκοτσέζα ανθρωπολόγος, διδάσκοντας τόσο στο Λάνκαστερ όσο και στην Μποτσουάνα,

έγινε γνωστή για το γεγονός ότι θεωρεί πως το παράδειγμα των Gisu μπορεί να ερμηνεύσει και δυτικούς ανδρισμούς. Σε σχέση με τον ανδρισμό στο ποδόσφαιρο, στην έρευνα του επίσης Σκοτσέζου R. Giulanotti (1995) για τους οπαδούς της Εθνικής Ομάδας της Σκοτίας στο Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα που διεξήχθη στη Σουηδία το 1992, αναδείχτηκε μια *αντι-αγγλικότητα* των συγκεκριμένων οπαδών, στον πυρήνα της οποίας υπήρχε ένας ανδρισμός που επιτελούνταν με όρους ελέγχου των συναισθημάτων. Ο Σκοτσέζος οπαδός δεν ήθελε να μοιάζει στον Άγγλο, που ήταν μέθυσος[210] και με ανεξέλεγκτα πάθη.

Η κριτική στο *machismo* και οι εναλλακτικοί, αλλά εξίσου ανδρικοί, τρόποι να υπάρχει κανείς ανοίγουν την κουβέντα της πληθυντικότητας των ανδρισμών (βλ. Βασιλειάδου κ.ά., 2019). Το *machismo* δεν ανατρέπεται με αυτόν τον τρόπο, αλλά γίνεται αντικείμενο διερώτησης, σχετικοποιείται πολιτισμικά και έτσι εμπλουτίζεται και με τη σειρά του εμπλουτίζει την ανθρωπολογική θεωρία. Πλέον θεωρείται ένας από τους τρόπους να είναι κανείς άντρας ανάμεσα σε πολλούς άλλους τρόπους, που όλοι τους όμως με κάποιον τρόπο εφάπτονται, εκκινούν και καταλήγουν στα χαρακτηριστικά της κυριαρχίας και του ανταγωνισμού – δηλαδή στα βασικά χαρακτηριστικά του *machismo*.

Ο Rafael Ramirez (1999), στην έρευνά του για τον ανδρισμό στο Πουέρτο Ρίκο, εμπλουτίζοντας την έννοια του *machismo*, μιλά για νέους ανδρισμούς που δεν είναι παγιωμένοι στη στερεοτυπική ταυτότητα του επιθετικού και παθιασμένου ανδρισμού. Μιλά για τον *ανδρισμό ως μια διαδικασία* που πάντα είναι εν δυνάμει, που τελικά επιτελείται πολύ δύσκολα και από λίγους. Δείχνει μάλλον μια κατεύθυνση και μια επιθυμία, παρά μια πραγματικότητα και μια παγιωμένη ταυτότητα. Αυτό που μας καλεί να κάνουμε, ειδικά αν θέλουμε να είμαστε κριτικοί και κριτικές απέναντι στην ηγεμονική αρρενωπότητα, είναι να δούμε τους (πολλούς) τρόπους με τους οποίους αυτή εγκαθιδρύει την ηγεμονία και την κυριαρχία της. Συχνά οι τρόποι αυτοί ενέχουν περισσότερες διαστάσεις, κι όχι μόνο την επιθετικότητα ή το πάθος.

Το όριο μεταξύ των οργανωμένων οπαδών και των υπολοίπων αεκτζήδων το συναντάμε ιστορικά πολύ έντονα μετά το 2002, με την τότε επιστροφή του Ντούσαν Μπάγιεβιτς στην ΑΕΚ, η οποία δίχασε τον κόσμο της. Το συγκεκριμένο γεγονός το χαρακτηρίσαμε *βαθιά εικόνα* σε προηγούμενο κεφάλαιο, ακριβώς γιατί 20 χρόνια μετά, με την παραμικρή αφορμή, οι δύο πλευρές μετατρέπονταν σε *στρατόπεδα* και οι διαφορετικές

[210] Για τους Σκοτσέζους οπαδούς, η χρήση του αλκοόλ δεν οδηγεί στη φανέρωση ενός αυθεντικού εαυτού (Παπαταξιάρχης 1992 : 237), αλλά ενός ανθρώπου με στρεβλή οπτική της πραγματικότητας.

απόψεις σε *πολεμικές*. Το όριο κάθε φορά τίθεται στο ποιος θέλει περισσότερο το καλό της ΑΕΚ και στο ποιος καταλαβαίνει καλύτερα ποιο είναι αυτό: ως προς το πού θα χτιστεί το γήπεδο, αν θα έχει εμπορικές χρήσεις, αν ο Μελισσανίδης τα κάνει όλα καλά ή όχι, αν ο Ντέμης Νικολαΐδης έκανε καλά που κατέθεσε στοιχεία στην αστυνομία για να καταπολεμήσει τη βία στα γήπεδα, αν θα πρέπει να δεχτούν τον Μπάγιεβιτς στη δεύτερη ή στην τρίτη επιστροφή του, αν παίχτες που έπαιζαν πιο παλιά στον Ολυμπιακό θα πρέπει να γίνονται αποδεκτοί, και άλλες κόντρες που τα τελευταία 20 χρόνια αναδεικνύονται.



(Το «*Εφημεριδάκι*», όπως το αποκαλούν, που εξέδιδαν και εκδίδουν κατά περιόδους, έγραφε πάντα στην πρώτη σελίδα: «*ΑΕΚ είναι η καρδιά σου και χτυπάει Original*». Η καρδιά χτυπάει για την ΑΕΚ και ο τρόπος αυτού του χτύπου είναι ο Original τρόπος, ο αυθεντικός τρόπος. Αυθεντική είναι η αγάπη κάποιου που κάνει θυσίες).

Για την Original 21 και τους οργανωμένους οπαδούς που εντάσσονται σε αυτήν, όλο το παραπάνω συναισθηματικό φορτίο και πλεόνασμα υποκειμενικότητας αφορά όχι μόνο την ΑΕΚ, αλλά και την ίδια την οργάνωση. Συνηθίζουν να λένε «ΑΕΚ, σ' αγαπώ – Original, σε λατρεύω». «Αγαπούν» την ΑΕΚ και «Λατρεύουν» την Original. Για τους οργανωμένους, η ΑΕΚ και η Original 21 τίθενται πλάι πλάι ως αντικείμενα Αγάπης ή Λατρείας. Αυτό αναδεικνύεται και στη συνθηματολογία που δημιουργούν, όπου ΑΕΚ και Original 21 χρησιμοποιούνται εναλλάξ, σαν ή μία να σημαίνει την άλλη.

Ο αυθεντικός (original) , τρόπος να είναι κανείς ΑΕΚ έχει να κάνει με αυτό που συνήθιζε να λέει ο επί σχεδόν 40 χρόνια ηγέτης της οργάνωσης:[211] «Original και ΑΕΚ σημαίνει "Δεν απογοητεύομαι ποτέ!"». Το «δεν απογοητεύομαι» σημαίνει πως η σχέση του καθενός με την ομάδα δεν θα πρέπει να εξαρτάται από τα αποτελέσματα, τις νίκες ή τις

[211] Βλ. https://www.sport-fm.gr/article/podosfairo/superleague1/595714.

ήττες της ομάδας, αλλά να βρίσκεται πέρα από όλα αυτά. Προσπαθούν η απο-γοήτευση να τίθεται έξω από το συναισθηματικό τους κάδρο και η γοήτευσή τους από την ΑΕΚ να μη συναρτάται με νίκες ή ήττες. Ο Giulianotti (2005), μελετώντας το Σκοτσέζικο ποδόσφαιρο, μιλά για «οπαδούς που δεν κυνηγούν τη δόξα – τη νίκη» (τους χαρακτηρίζει η ιδέα του «Not Glory Hunting»).



(«*Πρωταθλητές στις καρδιές μας*». Κορέο από τους οργανωμένους οπαδούς στην τελευταία αγωνιστική της σεζόν 2004-2005. Η διαπραγμάτευση της νίκης και της ήττας δεν έχει να κάνει ακριβώς με το αποτέλεσμα ενός αγώνα. Για τους οργανωμένους οπαδούς, αποτελεί μέρος μιας συνολικότερης σχέσης με την ομάδα. Η ΑΕΚ, την ποδοσφαιρική σεζόν 2004-2005, τερμάτισε δεύτερη. Για τους οργανωμένους οπαδούς όμως, η ΑΕΚ ήταν Πρωταθλήτρια).

Αυτή η ψυχική διαπραγμάτευση της νίκης και της ήττας, και η κατεύθυνση που κάθε φορά προσλαμβάνει, είναι ακόμα ένας ψυχικός χώρος εντός του οποίου θα επι-τελεστούν διαφοροποιήσεις και ετερότητες μέσα στην κοινότητα των αεκτζήδων. Οι οργανωμένοι, όταν η ομάδα χάνει, συχνά τραγουδούν: «Τελεία και παύλα, ΑΕΚ είσαι κάβλα!», προβαίνουν δηλαδή σε μια δήλωση που –εκτός από τη σύνδεσή της με τη σεξουαλικότητα, την οποία θα εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα– καταδεικνύει τη διαφοροποίησή τους από τους υπόλοιπους οπαδούς (όπως και την αντίθεσή τους προς αυτούς), αφού συνεχίζουν να γοητεύονται από την ΑΕΚ ακόμη και τη στιγμή της ήττας.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Το κλαμπ και η συναισθηματική οικονομία της ορατότητας.

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε με το πώς επι-δρά η ύπαρξη ενός στεγασμένου κλαμπ σε μια γειτονιά της Αθήνας ή μιας επαρχιακής πόλης. Αν κοιτάξει κανείς την ανθρωπογεωγραφία των συνδέσμων των μεγάλων ομάδων, θα δει ότι συνυπάρχουν σύνδεσμοι οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ, του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού, συχνά και του ΠΑΟΚ, στις ίδιες περιοχές ή στις ίδιες πόλεις. Τι συμβαίνει σε αυτές τι περιπτώσεις; Τι επι-φέρει η ύπαρξη ενός κλαμπ σε μια πόλη ή σε μια γειτονιά; Πώς επηρεάζονται οι ζωές των ανθρώπων από το γεγονός ότι στις πόλεις και τις γειτονιές τους, εδώ και 40 χρόνια, σε όλο το μήκος και το πλάτος της ελληνικής επικράτειας, υπάρχουν χώροι που στεγάζουν οργανωμένους οπαδούς διαφορετικών ομάδων;

Το κλαμπ ως υλικός χώρος ως το σημείο συνεύρεσης και συνάντησης ανθρώπων (ανδρών) που θέλουν να οργανώσουν την οπαδική τους δραστηριότητα και δράση. Προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πραγματικού *εδάφους* (ενός χώρου με υλικότητα) και, όταν αυτός ο χώρος επι-τελείται (βλ. Tilley 1994, 2012), σχετίζεται με, και δημιουργεί με τη σειρά του, ροές νοημάτων, ροές ανθρώπων και συμβόλων, και ροές συναισθημάτων. Η γειτονιά, η πλατεία, οι δρόμοι, οι δημόσιοι χώροι επηρεάζονται, αφού οι οργανωμένοι οπαδοί κινούνται στον δημόσιο χώρο και επιτελούν σε αυτόν την αγάπη, το πάθος ή την τρέλα τους για την ομάδα – τον τρόπο θα τον εξετάσουμε στη συνέχεια.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να θεωρείται γεγονός πως υπάρχει σήμερα γενικότερα μια τάση *εξευγενισμού (gentrification)* των πόλεων, μια τάση μετατροπής τους σε πεδία *ασφαλούς κατανάλωσης* (βλ. Σταυρίδης 2010: 66). Ειδικά οι δρόμοι της πόλης, οι οποίοι αποτελούν προϋπόθεση για τα παραπάνω, σταδιακά *αποπολιτικοποιούνται* (ό.π.: 59-77). Οι δρόμοι ως πεδίο κοινωνικών και πολιτικών *αναμετρήσεων* παύουν σταδιακά να είναι *αμφισβητούμενοι.* Η χρήση και το νόημά τους δεν αμφισβητούνται, και συνάμα δεν αμφισβητείται και η συναισθηματική ροή τους. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο φιλελευθερισμού, το συναίσθημα εκτοπίζεται από τη δημόσια σφαίρα και περιχαρακώνεται στην ιδιωτική (βλ. Αθανασίου 2010: 255). Η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου, η οικειοποίηση των δρόμων της πόλης και η οικειοποίηση που θα επαναφέρει το συναίσθημα σε αυτούς συνιστούν ένα διακύβευμα σήμερα, και μάλιστα ένα πολιτικό

διακύβευμα. Με αυτές τις σκέψεις μπορούμε να περάσουμε στην ίδια την πόλη και τους δρόμους της, δηλαδή στην εθνογραφία.

Στην περιοχή της Κυψέλης συνυπάρχουν στεγασμένα κλαμπ τόσο της ΑΕΚ όσο και του Ολυμπιακού – ο σύνδεσμος «Original 21 Κυψέλης» και η «Θύρα 7 Κυψέλης». Και τα δύο θεωρούνται βαρύνουσας σημασίας στην οπαδική αφήγηση. Ιντερνετικά και όχι στεγασμένα βρίσκει κανείς διάφορες ομαδοποιήσεις οπαδών και άλλων ομάδων, όπως του Παναθηναϊκού, που όμως δεν διαθέτουν κάποιον φυσικό χώρο να συνευρίσκονται. Αυτοί είναι οι «σύνδεσμοι-φαντάσματα» ή «πουθενάδες», όπως τους αποκαλούν όσοι έχουν φυσική παρουσία σε ένα αστικό περιβάλλον. Η *ορατότητα ή η μη-ορατότητα* των οπαδών στον εκάστοτε αστικό χώρο είναι το σημαντικότερο διακύβευμα στο παιχνίδι της κυριαρχίας και του ανταγωνισμού.

Η ορατότητα προσεγγίζεται με έναν διττό τρόπο στη διατριβή. Αφενός με την κυριολεξία ενός *οπτικοκεντρισμού*, ο οποίος χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα κυρίως (βλ. Jay 1994), δηλαδή με μια σύνδεση της όρασης με τη γνώση, υποβιβάζοντας τις υπόλοιπες αισθήσεις αν αυτές διαχωρίζονται (βλ. Σερεμετάκη 1997), καθότι συνδέονται με το σώμα και το μη λογικό – την κυριολεξία δηλαδή μιας ορατότητας ως αισθητηριακής λειτουργίας που πριμοδοτεί και πριμοδοτείται από *ό,τι φαίνεται, ό,τι είναι ορατό, είναι αληθινό και ισχύει* (βλ. Χαρίδη: 116-129), σε αντίθεση με τις υπόλοιπες αισθήσεις, η ισχύς των οποίων αποτελεί κάθε φορά διακύβευμα.

Αφετέρου, η ορατότητα προσεγγίζεται στη διατριβή σχεσιακά, με την *παρουσία* (Derrida 1993). Μια πριμοδοτημένη παρουσία έναντι της απουσίας και μια συνάφειά της με την όραση (κάτι που φαίνεται υπάρχει˙ και κάτι που υπάρχει πρέπει να φαίνεται) υποβιβάζει αυτό που δεν είναι ορατό στο (μη) καθεστώς της απουσίας. Το κριτήριο του ποιος είναι πιο ορατός συνιστά ένα διαρκές διακύβευμα και έχει να κάνει με ορισμένες σημαντικές παραμέτρους που μπορούν να ομαδοποιηθούν με βάση τρία διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Α) Έχει καταρχάς σημασία το πόσον καιρό υπάρχει το στεγασμένο κλαμπ οργανωμένων οπαδών στην κάθε περιοχή – πρόκειται για την ιεραρχία με βάση τη διάκριση *παλιού* και *νέου* και το ποιος βρίσκεται περισσότερα χρόνια στην περιοχή (*παλαιότητα*). Η διάκριση αυτή μάς είναι πολύ γνωστή στο πλαίσιο ανδρικών ομοκοινοτήτων, και την έχουμε συναντήσει σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα και χώρους όπου επιτελείται το «αεκτζήδειν». Ο πιο *παλιός*, ο «πάλιουρας», προέρχεται ως

χαρακτηρισμός-όρος από το πλαίσιο του στρατού, όπως και τα «ψάρια» ή οι «ψαρωμένοι», όπως αποκαλούνται οι νεότεροι και νεόφερτοι στην περιοχή. Ο πιο παλιός στην περιοχή εγκαθιδρύει μια κυριαρχία. Τα κλαμπ, είτε στα πανό τους είτε στα συνθήματα στους τοίχους είτε στα μπλουζάκια κ.λπ., αναγράφουν την ημερομηνία ίδρυσης του συνδέσμου. Έχει ενδιαφέρον το πώς σύνδεσμοι που ιδρύθηκαν λιγότερο από 10 χρόνια πριν δεν αναφέρονται ποτέ στο έτος ίδρυσής τους. Περήφανοι για την παλαιότητα του συνδέσμου είναι οι οπαδοί αν ο σύνδεσμος έχει «περάσει τις εξετάσεις» και έχει διάρκεια ζωής πάνω από δεκαετία.



(Σε πανό και σε φούτερ αναγράφεται περήφανα το έτος ίδρυσης και η ηλικία του κλαμπ).

Β) Έχει επίσης μεγάλη σημασία στο πλαίσιο της οπαδικής κουλτούρας αν το κλαμπ βρίσκεται σε *εμφανές σημείο* ή αν είναι κάπου *κρυμμένο* ή κάπου «χωμένο». Εμφανές είναι ένα σημείο όταν βρίσκεται κοντά στο κέντρο της περιοχής, έχει μεγάλο εμβαδόν και ιδανικά στεγάζεται σε ισόγειο, και όχι σε απομακρυσμένο σημείο της περιοχής και *κρυμμένο* σε κάποιον όροφο. Η χωροθέτηση σε κεντρικό σημείο της περιοχής δείχνει ισχύ, όπως επίσης και η επιφάνεια του χώρου. Αν κάποιο κλαμπ βρίσκεται στο κέντρο της περιοχής, τότε και οι οπαδοί που συχνάζουν σε αυτό κυκλοφορούν στο κέντρο της περιοχής φορώντας τα χρώματα της ομάδας. Η περιοχή έτσι θεωρείται δική τους. Αν εξάλλου το κλαμπ στεγάζεται σε ισόγειο, τότε η κυριαρχία εγκαθιδρύεται πιο εμφατικά, αφού οι οπαδοί δείχνουν πως *δεν κρύβονται* από τους αντιπάλους, δεν τους φοβούνται –

απεναντίας, οι αντίπαλοι θα έπρεπε να φοβούνται. Το κεντρικό κλαμπ σημαίνει ότι, όταν οι οπαδοί δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τον αγώνα στο γήπεδο είτε λόγω απόστασης είτε λόγω απαγόρευσης, θα επιλέξουν το κλαμπ για να τον δουν, ειδάλλως ένα κοντινό (κεντρικό) καφενείο, με την «κατάληψή» του κατά τη διάρκεια του αγώνα να καταδεικνύει και πάλι κυριαρχία στον χώρο.

Αυτές οι «ενδοαστικές αντιπαλότητες» (Giulanotti & Armstrong, 2013: 183), οι αντιπαλότητες μεταξύ ομάδων και οπαδών για το ποιος θα κυριαρχήσει στον αστικό χώρο, είναι ένα φαινόμενο που συναντάμε στις πόλεις, και κυρίως στις μεγάλες πόλεις. Ο δημόσιος χώρος παράγει νοήματα (Lefebvre 1991), και τα παραγόμενα νοήματα συνιστούν διακύβευμα μεταξύ των οπαδών, ως προς το ποιος θα έχει τελικά το πάνω χέρι σε αυτή τη ροή νοημάτων. Ο έλεγχος του δημόσιου χώρου και του αστικού περιβάλλοντος βρίσκονται στον πυρήνα της *παρουσίας* (Derrida 1993) των οπαδών στον χώρο.



(Όταν οι οπαδοί δεν μπορούν για κάποιον λόγο να πάνε στο γήπεδο να δουν από κοντά την ομάδα, τη βλέπουν από το κλαμπ. Εδώ, με προτζέκτορα, έξω στον δρόμο και στον δημόσιο χώρο, ορατά, με τα κασκόλ και τις φανέλες της ομάδας).

Ο Λάμπρος είναι 40 ετών και μένει στην Κυψέλη τα τελευταία 20 χρόνια. «Στην Κυψέλη η ΑΕΚ είχε πάντα κλαμπ. Τριάντα χρόνια τώρα στεγασμένοι αεκτζήδες. Όχι σαν τους "πουθενάδες" τους βάζελους που, λέει, έχουνε ομάδα στο Facebook "Παναθηναϊκοί Κυψέλης". Πού, ρε; Σε ποιον δρόμο; Πόσο δίνετε νοίκι; Πού μπορούμε να σας βρούμε, ρε

παιδί μου, άμα θέλουμε να σας πούμε κάτι; Θα πρέπει να κάνουμε login και μετά να σας κάνουμε dislike; Και οι γαύροι "πουθενάδες" είναι. Τώρα τη θυμηθήκανε την Κυψέλη. Εξαφανισμένοι ήταν τόσα χρόνια, και τώρα που ήρθανε, πάλι κότες. Στη Δροσοπούλου πήγαν και βρήκαν χώρο. Πιο έξω ρε δεν πηγαίνατε;! Ανύπαρκτοι. Σε όροφο το κάνανε το μαγαζάκι τους, γιατί φοβούνται. Παραμυθιάζονται μεταξύ τους ότι δεν βρίσκανε ισόγειο. Εγώ ξέρω ότι όποιος ψάχνει βρίσκει. Όποιος ψάχνει αγχωμένα, για να το πω κομψά, δεν βρίσκει. Οι δικοί μας πάντως ισόγειο βρήκανε, πάνω στην πλατεία. Η πλατεία γεμίζει με κόσμο με κασκόλ της ΑΕΚ. Στα φανερά και όχι στα κρυφά. Από δω ξεκινάνε τα παιδιά για το γήπεδο. Και οι μαύροι από την Αφρική στην πλατεία κι αυτοί ΑΕΚ είναι. Δικοί μας. Και σε όλα τα ματς στα καφενεία της πλατείας μόνο αεκτζήδες βλέπουν τα ματς. Και τα παιδιά από τον σύνδεσμο, αν δεν πάνε στο γήπεδο, στα καφενεία της πλατείας κάθονται. Φόρα παρτίδα». Σε αυτό το «φόρα παρτίδα» με κασκόλ της ομάδας πάνω στην πλατεία, στον μεγάλο ισόγειο χώρο, βρίσκει κανείς αυτό που ονομάσαμε ορατότητα.


ORIGINAL

ΚΥΨΕΛΗ CLUB

Πιστά στα βήματα της γνήσιας Θύρας 21 προσπαθούμε στη γειτονιά μας, στη Κυψέλη, να διαδίδουμε όσο πιο πολύ γίνεται το κίνημα της ORIGINAL και την ιδέα της ΑΕΚ. γι' αυτό εδώ και κάμποσο καιρό φτιάξαμε το τοπικό CLUB της ORIGINAL με μεγάλη δραστηριότητα. Το παραπάνω στιγμιότυπο είναι στη πλατεία Κυψέλης στο άγαλμα του Κανάρη, όπου κάθε Κυριακή ξεκινάμε όλοι μαζί για τη Νέα Φιλαδέλφεια. Οποιος φίλος της ΑΕΚ, που μένει στην Κυψέλει, θέλει να μας γνωρίσει και να προμηθεύεται από μας το εισιτήριό του, ας επικοινωνήσει με το ... ! (Παναγιώτη).

(Η ορατότητα και το «κουμάντο» συνίστανται στο ότι οι οπαδοί κυκλοφορούν στην πλατεία με τα κασκόλ τους, λίγα μέτρα από το ισόγειο που στεγάζει τον σύνδεσμο. Δίνουν τηλέφωνα επικοινωνίας και δημοσιοποιούν ραντεβού για να πάνε όλοι μαζί στο γήπεδο).

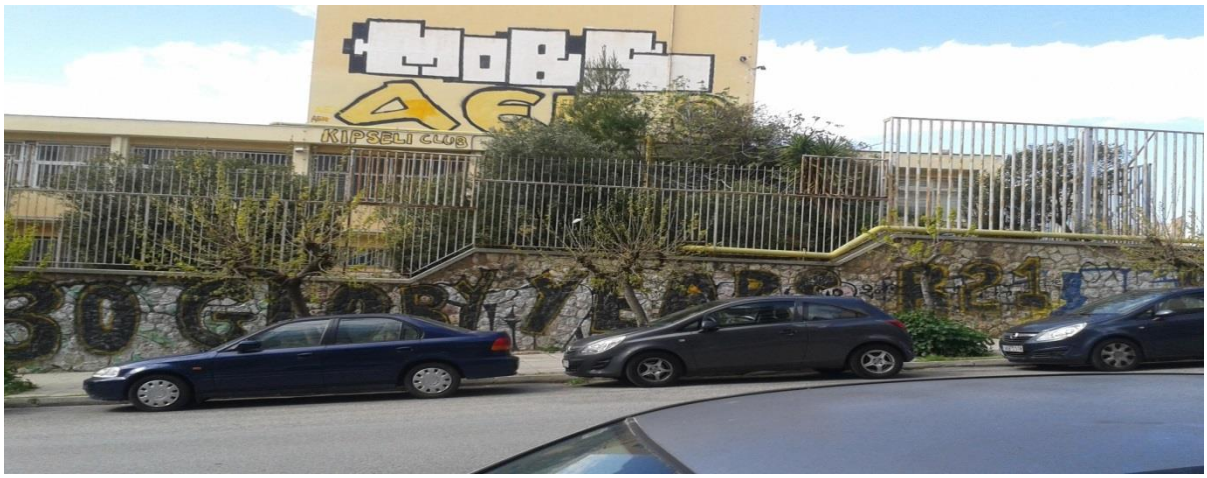
Γ) Γύρω από αυτή την ορατότητα δημιουργείται ένας μικρόκοσμος καθημερινότητας που έχει να κάνει με έναν ανταγωνισμό σε σχέση με το *αποτύπωμα* που αφήνουν οι οπαδοί στον αστικό χώρο – το *αποτύπωμα* και το *ίχνος* στον χώρο. Η τεχνική που

χρησιμοποιούν οι οπαδοί είναι το *σπρέι*, το οποίο δεν αφορά μόνο το μέσον αλλά μια γενικότερη τεχνική και αισθητική. Χρησιμοποιούν πολύ λιγότερο το *γκράφιτι* ή το *στένσιλ*. Γράφουν συνθήματα και μηνύματα, σχεδόν πάντα στα χρώματα της ομάδας. Περπατώντας κανείς στην Κυψέλη, στους 30 ή 40 πιο βασικούς δρόμους της γειτονιάς, δεν υπάρχει περίπτωση να περάσουν πάνω από 30 δευτερόλεπτα χωρίς να συναντήσει ένα σύνθημα για την ΑΕΚ με έντονο χρώμα, μαύρο με κίτρινο περίγραμμα ή το αντίστροφο. Στις επιφάνειες ολόκληρων πολυκατοικιών, στις επιφάνειες τοίχων σπιτιών, σχολείων, παιδικών χαρών, μαγαζιών, σε στάσεις λεωφορείων, σε δημόσιες τουαλέτες. Περπατώντας στην Κυψέλη, κάθε στιγμή το βλέμμα σου πέφτει επάνω σε ένα σύνθημα της ΑΕΚ, γραμμένο από τους οργανωμένους οπαδούς του κλαμπ της Κυψέλης. Τα συνθήματα αυτά, για να καταλάβουμε τον όγκο τους, μετριούνται σε αρκετές εκατοντάδες!

«Όταν κοιτάς τα Τουρκοβούνια από την Κυψέλη, βλέπεις στο βουνό γραμμένο ένα τεράστιο ΑΕΚ γραμμένο στον περιφερειακό. Φαίνεται από παντού. Το πρωί, όταν βγαίνω στο μπαλκόνι, είναι το πρώτο πράγμα που βλέπω. Κι αν ανέβεις στα Τουρκοβούνια να χαζέψεις την Αθήνα από ψηλά, όπως κάνουν άπειροι Αθηναίοι κάθε μέρα, κοιτώντας την Κυψέλη βλέπεις ολόκληρες ταράτσες ζωγραφισμένες στα χρώματα της ΑΕΚ και ολόκληρους τοίχους πολυκατοικιών, 15 και 20 μέτρα ύψος, να γράφουν ΑΕΚ. Δεν ξέρω πώς το κάνουν οι πούστηδες. Σημασία έχει που η Κυψέλη είναι κιτρινόμαυρη και από ψηλά, και όταν κυκλοφορείς στους δρόμους της», μου είπε ο Λάμπρος, ο οποίος μένει στην Άνω Κυψέλη τα τελευταία 20 χρόνια και καμαρώνει πολύ για το κιτρινόμαυρο χρώμα της και την ορατότητα των αεκτζήδων στη γειτονιά του.



(Η θέα που μας έλεγε ο Λάμπρος από τα Τουρκοβούνια).






ΑΕΚ ΑΡΑ ΜΟΝΟ!!


CLUB

,


ΑΕΚ R.21
ΚΥΨΕΛΗΣ





(Τοίχοι σε πλατείες, σε μαγαζιά, σε πολυκατοικίες, σε δημόσιες υπηρεσίες, σε τουαλέτες, σε σχολεία, σε παιδικές χαρές και οπουδήποτε υπάρχει επιφάνεια είναι εν δυνάμει χώρος για να αφήσουν ένα κιτρινόμαυρο ίχνος οι οπαδοί. – *Όλες από αρχείο ερευνητή*).

Το παιχνίδι της ορατότητας παίζεται αρχικά στα κεντρικά σημεία του αστικού ιστού, την κεντρική πλατεία και τους κεντρικούς δρόμους. Επίσης πολύ σημαντικό είναι να καταληφθούν οι τοίχοι των σχολείων της περιοχής, αφού καθημερινά εκατοντάδες παιδιά τα επισκέπτονται και χαζεύουν τους τοίχους. «Η πλατεία είναι το πιο σημαντικό για το ποιος κάνει το κουμάντο στην περιοχή. Γράφουμε εμείς ΑΕΚ, έρχονται οι άλλοι το κάνουν "ΑΕΚλάψες", ή το κάνουν "Γαμώ την ΑΕΚ", ή το κάνουν "ΑΕΚ = ΤΟΥΡΚΟΙ", ή το σβήνουν και γράφουν ΠΑΟ».



(Στην πλατεία Αστροναυτών στο Αιγάλεω, καθημερινό σβήσε-γράψε απέναντι στους οπαδούς της τοπικής ομάδας για το ποιος τελικά θα κατακτήσει τους τοίχους της πόλης. – *Αρχείο ερευνητή*).

«Αυτό μπορεί να γίνεται κάθε εβδομάδα. Δίνεται ραντεβού "Πάμε για συνθήματα" ή "Πάμε για σπρέι". Σβήνουμε τα δικά τους, γράφουμε τα δικά μας. Δυο-τρία άτομα είναι κομπλέ. Ένας-δυο να γράφουν κι ένας να κοζάρει μη γίνει καμιά μαλακία αν παίζουν άλλοι οπαδοί τριγύρω ή άμα παίζουν Δίας ή Δέλτα», μου έλεγε ο Πέτρος, που ασχολείται όχι μόνο με το οπαδικό, αλλά και με το πολιτικό γκράφιτι και στένσιλ.

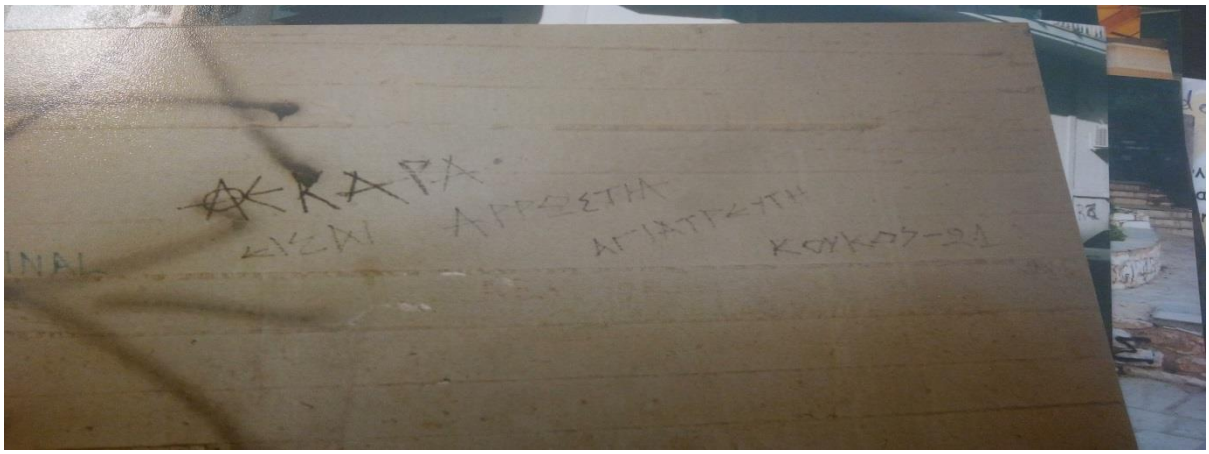
«Άμα γράψεις απλά ΑΕΚ με ένα μαύρο σπρέι, αυτό εύκολα στο χαλάνε, όπως σου είπα και πριν. Άμα είναι πιο μεγάλο, πιο δύσκολα το πειράζουνε. Κι αν είναι, ρε φίλε, ολόκληρος τοίχος σπιτιού ή πολυκατοικίας, τι να πειράξει ο άλλος; Αυτό μπορεί να μείνει για χρόνια. Πώς να το σβήσουνε;. Θέλουν 50 κιλά μπογιά και πέντε μέρες. Μόνο ο Δήμος Αθηναίων μπορεί να το σβήσει. Άμα έχεις κάνει τέτοια δουλειά, όπως τα παιδιά στην Κυψέλη, τύπου 30 μέτρα, κι έχουνε βάλει στάνταρ σκαλωσιές για να το φτιάξουνε, λες κι ένα ρισπέκτ. Κέρδισες, φίλε. Έχει κάτι γκράφιτι του Παναθηναϊκού έξω από τη Λεωφόρο που δεν τα πειράζεις, φίλε, παρόλο που είναι του βάζελου. Μεγάλα, προσεγμένα. Τέχνη. Τι να κάνω εγώ δηλαδή; Να πάρω 20 λίτρα μπογιά και να το χαλάσω; Δίνω τα λεφτά αυτά και παίρνω δέκα σπρέι και κάνω παπάδες σε δέκα βαγόνια του ηλεκτρικού ή σε δέκα σχολεία στους Αμπελόκηπους. Τα μεγάλα και τα καλά δύσκολα τα πειράζεις. Η Κυψέλη, που μένεις εσύ, είναι γεμάτη με συνθήματα που έχουν ολόκληρη τη νύχτα δουλειά από πέντε-έξι άτομα. Δεν τα πειράζεις».

Στο αποτύπωμα και το ίχνος θα ήθελα θα σταθούμε λίγο παραπάνω. Εκτός από τις μεγάλης κλίμακας επιφάνειες, υπάρχουν και τα μικρής κλίμακας *αποτυπώματα* και *ίχνη*, στα οποία πλέον δεν χρησιμοποιούνται σπρέι και μπογιές αλλά μαρκαδόροι και

αυτοκόλλητα. Σε αυτή τη μικροκλίμακα, η επιφάνεια-στόχος πλέον είναι τα παγκάκια, οι πινακίδες σήμανσης, μικρά σημεία στα κάγκελα του πάρκου, πόρτες ασανσέρ, σκαλάκια, περβάζια, ΑΤΜ, κουδούνια πολυκατοικιών και οπουδήποτε μπορεί να σταθεί το βλέμμα κάποιου σε απόσταση ενός μέτρου.

«Πήγα και έγραψα ΑΕΚ με μαρκαδόρο σε όλα τα παγκάκια στο πάρκο. Στα Πετράλωνα. Έχει και γαύρους, αλλά σε όλα τα παγκάκια στο πάρκο γράφει ΑΕΚ». Ο Στέφανος είναι 20 ετών, αλβανικής καταγωγής και μέλος χιπ χοπ μπάντας. Αράζει με τους φίλους του σε πλατείες, πάρκα και δημόσιους χώρους. Μου έλεγε να μην υποτιμάω και τα μικρής κλίμακας *αποτυπώματα* και *ίχνη*. «Έρχεται ο άλλος και αράζει εδώ στο παγκάκι. Εκεί που κάθεται διαβάζει ΑΕΚ. Έχει κι αυτό σημασία. Έχουμε τυπώσει και αυτοκόλλητα που θα τα δεις παντού. Κοίτα φανάρια, πινακίδες, καφάο, ασανσέρ, τουαλέτες σε καφετέριες. Εμένα μου αρέσει να τα κολλάω σε μπατσικά και στις ταμπέλες από πίσω εκεί που λέει "Φυλάκιση 2 χρόνια" αν πειράξεις την ταμπέλα!». Το ίχνος μπορεί να υπάρχει και σε αυτή τη μικρο-κλίμακα. Σε σημεία που δεν φαίνονται από μακριά, αλλά, όπως λένε οι ίδιοι, την κάνουν τη δουλειά τους. «Μπορεί η ΑΕΚ να μην έχει σε μια γειτονιά ή σε μια πόλη στεγασμένο κλαμπ, αλλά να έχει παρεάκια αεκτζήδων που κυκλοφορούν και αράζουν έξω στις πλατείες και στα πάρκα κι εκεί αφήνουν τα άπειρα μικρά "ίχνη" τους που, όταν δεις τελικά τη μεγάλη εικόνα μιας γειτονιάς, με έναν τρόπο κυριαρχούν στον χώρο, αφού τα συναντάς παντού».

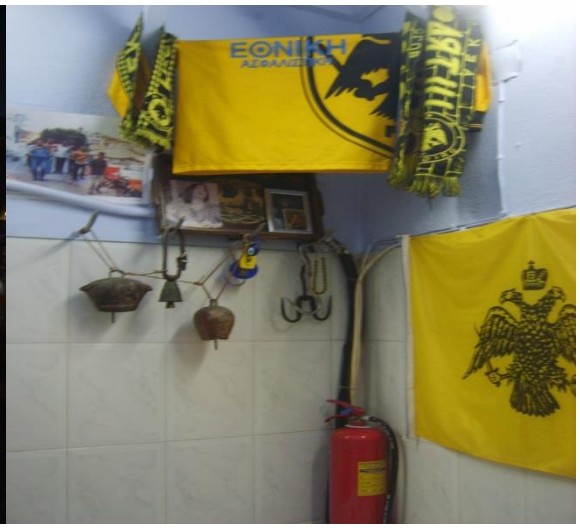






(Με απλό μαρκαδόρο σε πόρτες, πινακίδες, παγκάκια, κάγκελα, ασανσέρ… και οπουδήποτε σε κοντινό πλάνο μπορεί να πέσει το μάτι κάποιου. ΑΕΚ στο μικρο-επίπεδο).



(Ένα φορτηγό στην Κάλυμνο, μια ψαρόβαρκα στους Φούρνους, ένα σουβλατζίδικο στην Κύθνο – από το αρχείο του ερευνητή. Στην επαρχία, το παιχνίδι της ορατότητας είναι πολύ έντονο και σε σημεία πέρα από τους τοίχους της κάθε γειτονιάς. Στην επαρχία επίσης είναι σύνηθες να βλέπει κανείς σπίτια στολισμένα με σημαίες κάποιας ποδοσφαιρικής ομάδας. Στην Αθήνα κάτι τέτοιο είναι σπανιότερο, αφού οι αντίστοιχοι χώροι θα κινδύνευαν να καταστραφούν).

Η ύπαρξη ενός κλαμπ σε μια γειτονιά ή πόλη διεκδικεί, με έναν διττό τρόπο, χώρο και νόημα στην γειτονιά ή στην πόλη αυτήν. Η υλικότητα του χώρου, το να υπάρχει ένα κτίριο το οποίο στεγάζει ανθρώπους που δρουν και «κατοικούν» τελικά την πόλη ή τη γειτονιά, κάνει το τοπίο (landscape) πολυφωνικό – και η πολυφωνικότητά του λειτουργεί τόσο ως μέσο όσο και ως αποτέλεσμα κοινωνικής δράσης (Tilley 1994: 10). Το να υπάρχει ένα κλαμπ σε μια πόλη ή μια γειτονιά, από τη μία, διεκδικεί χώρο από την κυρίαρχη διαλεκτική κατοίκησης και κατανάλωσης (σπίτια-μαγαζιά). Ενθέτει στα ισόγεια ή τους ορόφους πολυκατοικιών ή σε διπλοκατοικίες ανάμεσα σε αυτές ένα στέκι ανθρώπων που συνευρίσκονται όχι για να καταναλώσουν, αλλά για να οργανώσουν τη δράση τους (οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή) – συχνά ούτε καν γι’ αυτό, αλλά γιατί απλώς θέλουν να συνευρεθούν. Είναι ομάδες ανθρώπων που «κατοικούν» με τον δικό τους τρόπο τον χώρο και εμπλέκονται ενεργητικά με αυτόν (Bender 2006: 1-10).

Βγάζουν καρέκλες και «αράζουν» στα πεζοδρόμια και τις πυλωτές, κερνούν μπίρες ο ένας τον άλλο, και, με κάποιον τρόπο, το κλαμπ εμπεριέχει μια εμπρόθετη δράση (agency) που αμφισβητεί τα κυρίαρχα νοήματα κατοίκησης και κατανάλωσης (Cresswell 1996). Ο Cresswell μιλά για «ηγεμονικές και αιρετικές γεωγραφίες». Ένα σπίτι, ή ένα μαγαζί, ή ένα σχολείο, το κτίριο μιας δημόσιας υπηρεσίας, ανήκουν στην ηγεμονική

γεωγραφία. Ένα πολιτικό, οπαδικό, πολιτιστικό στέκι ανθρώπων, ένας ανοιχτός δημόσιος χώρος, αποτελούν σημαίνοντα που, ως προς τη χρήση τους αρχικά, φέρουν στον πυρήνα τους μια *αιρετική γεωγραφία*. Δεν είναι σπίτια, δεν ανήκουν στον σκληρό πυρήνα των κρατικών λειτουργιών και δεν σχετίζονται άμεσα με την κατανάλωση. Τα οπαδικά στέκια διεκδικούν ως χώροι μια εκτροπή των συνηθισμένων χρήσεων. Μια εγγενής (τουλάχιστον) μη τυπικότητα, βάσει του Νόμου, των ίδιων των χώρων, αλλά και το γεγονός ότι από αυτούς εκκινούν συχνά επίσης μη τυπικές, μη σύμφωνες με τον Νόμο, δραστηριότητες και δράσεις, τους καθιστούν φορείς που δημιουργούν ρωγμές στη συνηθισμένη ροή της πόλης.

Οι βαμμένοι με συνθήματα τοίχοι της πόλης ή της γειτονιάς (βλ. Καραθανάσης: 317-322) συνιστούν για την κυρίαρχη αισθητική και πολιτική των Δήμων «*ύλη εκτός τόπου*» (Douglas 1991). Ο Δήμος Αθηναίων, με επικεφαλής τον Κώστα Μπακογιάννη, εκτελεί σήμερα ένα πολύ δαπανηρό «anti-graffiti» (όπως το ονομάζει) πρόγραμμα που καθαρίζει την πόλη από τους βαμμένους τοίχους. Παραδίδει τις γειτονιές «καθαρές και απαλλαγμένες από μπογιές, συνθήματα και τον αισθητικό βανδαλισμό που είχαν υποστεί».[212] Τα συνθήματα και τα γκράφιτι αποτελούν και αυτά *αιρετικές γεωγραφίες* (Cresswell 1996), αφού δημιουργούν μια ρωγμή στην επιβεβλημένη ανάγνωση του τοπίου (Καυταντζόγλου: 48). Ο Cresswell μιλά για αυτά που θα πρέπει να είναι *in place* και *out of place*. Οι ιδιωτικοί τοίχοι χρησιμοποιούνται ως δημόσιος χώρος, και έτσι αμφισβητείται η χρήση τους. Βαμμένοι πλέον με συνθήματα, εμπεριέχουν εμπρόθετη δράση και την κατευθύνουν διττά. Πρώτον προς όσους θεωρούν ότι τα συνθήματα στους τοίχους συνιστούν βανδαλισμό, βρωμιά και ότι λερώνουν την πόλη (υπάρχουν και εθελοντικές ομάδες πολιτών[213] που σπεύδουν να καθαρίσουν τους τοίχους της πόλης), και δεύτερον προς τους αντίπαλους οπαδούς.

Τα συνθήματα φέρουν και μία ακόμα διττότητα, αφού, από τη μία, ανεξάρτητα από το ποιος ή ποιοι τα έγραψαν ή τα ζωγράφισαν (ανεξάρτητα δηλαδή από τον δημιουργό τους, ο οποίος σχεδόν ποτέ δεν τα υπογράφει), αποτελούν κτήμα πολλών άλλων ανθρώπων που εκφράζονται μέσα από αυτά συμφωνώντας με το νόημα και την αισθητική που αυτά φέρουν. Ταυτόχρονα και παράλληλα, όμως, με έναν τρόπο τονίζουν εμφατικά τον δημιουργό τους, που είναι κάποιος αεκτζής και συνήθως το κλαμπ της πόλης ή της γειτονιάς.

[212] Βλ. https://m.naftemporiki.gr/story/1722475/dimos-athinaion-megali-anti-gkrafiti-parembasi-stin-ermou.
[213] Βλ. https://atenistas.wordpress.com/.

Το παιχνίδι της ορατότητας από τους οργανωμένους οπαδούς το συναντάμε και στο γήπεδο. Οι οργανωμένοι οπαδοί συνήθως κάθονται, στέκονται, βρίσκονται στα λεγόμενα πέταλα του γηπέδου. Τα πέταλα είναι τόποι που, λόγω των φθηνών εισιτηρίων, είχαν παραδοσιακά μια λαϊκή χρήση (Λουί 2011: 211-215). Η λαϊκή αυτή χρήση προσδιοριζόταν και από ταξικό πρόσημο, αλλά σήμερα υπάρχει μια συζήτηση κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε με αυτούς τους όρους για το πέταλο, το γήπεδο και το ποδόσφαιρο γενικότερα ίσως. Η συζήτηση οδηγείται στο ερώτημα ποια είναι εν τέλει τα λαϊκά στρώματα, αν η διευρυμένη σε πολλές χώρες μεσαία τάξη είναι όντως μεσαία τάξη, και αν οι αλλαγές που έχουν συμβεί στην οικονομία και την κοινωνία τελικά μας επιτρέπουν πλέον να μιλάμε με αυτούς τους όρους, τουλάχιστον με τους σαφείς διαχωρισμούς του παρελθόντος.

Βιβλιογραφικά, στον χώρο της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας του ποδοσφαίρου υπάρχει μια συζήτηση γύρω από αυτό το ζήτημα. Σε γενικές γραμμές, ενώ παραδοσιακά μιλούσαμε για το ποδόσφαιρο ως λαϊκό άθλημα που παρακολουθούνταν και παίζονταν κυρίως από τα λαϊκά στρώματα και τη λεγόμενη εργατική τάξη, σήμερα οι μελετητές του ποδοσφαίρου καλούνται να επανατοποθετηθούν σε σχέση με αυτή τη θεώρηση. Πολλοί ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι σχετικοποιούν τη σύνδεση ποδοσφαίρου και εργατικής τάξης και δίνουν βάρος στην έννοια του «πολιτισμού, του πολιτισμού των ανδρών» (Bromberger, Clayton και Harris: 317-335), της «ομοκοινωνικότητας» (Γιαννακόπουλος 2005), της «αρρενωπής στυλιστικής» (Archetti 1999). Το παιχνίδι του λαού και παιχνίδι της εργατικής τάξης[214] (Walvin 1975) γίνεται παιχνίδι των ανδρών, και η δεδομένη σύνδεσή του με την εργατική τάξη καθίσταται διερώτηση.

Η Βραζιλιάνα φιλόσοφος Carolina Vimieiro μελέτησε το πώς με τη νεο-φιλελευθεροποίηση του ποδοσφαίρου στη Βραζιλία (με αφορμή το Μουντιάλ που διεξήχθη εκεί το 2014 και προετοιμαζόταν τουλάχιστον δέκα χρόνια πριν) άλλαξε η σύνθεση των οπαδών στα νεοκατασκευασθέντα γήπεδα, καθώς πλέον προσέλκυαν κι ένα κοινό που δεν είναι ακριβώς αυτό που ονομάζουμε εργατική τάξη. Στις κερκίδες και στα πέταλα των βραζιλιάνικων γηπέδων βρέθηκαν και βρίσκονται και οπαδοί από τα μεσαία ή

[214] Ο Άγγλος ιστορικός James Walvin κάνει μια αναδρομή από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τη δεκαετία του ’60, θεωρώντας πως σε αυτό το διάστημα το ποδόσφαιρο ήταν ένα άθλημα που έπαιζαν και παρακολουθούσαν αυστηρά τα λαϊκά στρώματα. Για την Ελλάδα, οι Γάσιας (2010) και Κυπριανός (2013) δίδουν μια διαφορετική εκδοχή, υποστηρίζοντας πως μέχρι το 1922 με το ποδόσφαιρο ασχολούνταν μόνο τα αστικά στρώματα των μεγάλων πόλεων και πως λαϊκό άθλημα έγινε με την έλευση των προσφύγων.

και τα υψηλά στρώματα. Η συγγραφέας, με αφορμή το παράδειγμα της Βραζιλίας των τελευταίων είκοσι ετών, μας καλεί να ξαναδούμε το ζήτημα της τάξης γενικότερα, και ειδικότερα παροτρύνει όσους μελετητές ασχολούνται με το ποδόσφαιρο να μην αναζητούν μια εργατική τάξη με συνήθειες της δεκαετίας του ’60 και του ’70, αλλά μια εργατική τάξη *εντός της μαζικής κατανάλωσης* και με συνήθειες, τηρουμένων των αναλογιών, διαταξικές (Vimieiro 2015: 273-278). Στην ίδια θεωρητική γραμμή, ο Giulianotti (2002: 33), μιλώντας για το παράδειγμα της Βρετανίας, κρατά την τάξη ως αναλυτική κατηγορία, αλλά μιλά για μια «νέα εργατική τάξη» ή όπως λέει η Vimieiro μια «διευρυμένη μεσαία τάξη, με διαφορετκές πλέον πολιτισμικές συνήθειες (ό.π:275).

Κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε με ταξικούς όρους για ένα υπερεμπορευματοποιημένο και παγκοσμιοποιημένο ποδόσφαιρο, αλλά και ο ίδιος ο ορισμός της μεσαίας και της εργατικής τάξης, αποτελούν ερωτήματα που δεν έχουν εύκολες απαντήσεις. Σε κάθε περίπτωση, σε σχέση με το ελληνικό ποδόσφαιρο και σε σχέση με το γήπεδο της ΑΕΚ ειδικότερα, στα πέταλα του γηπέδου σίγουρα συναντάμε τους πιο πιεσμένους οικονομικά οπαδούς που δεν έχουν να διαθέσουν πάνω από 10 ή 15 ευρώ για έναν αγώνα. Τα 15 ευρώ είναι αυτή τη στιγμή ένα υπολογίσιμο ποσό για ανθρώπους που ζουν με στενά οικονομικά δεδομένα. Πριν την κρίση ίσως συναντούσαμε κάποιες υπερβάσεις από οπαδούς που, αν και δεν κατείχαν αρκετά χρήματα, ήθελαν κατά προτεραιότητα να βρεθούν σε μια καλή κερκίδα. Γνώρισα αρκετούς τέτοιους ανθρώπους, που πλέον δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα για (οικονομικές) υπερβάσεις. Δεν εννοώ ότι ισχύει ένας οικονομικός ντετερμινισμός σε ένα πολιτισμικό κατά βάση φαινόμενο, που είναι η επιλογή της Θύρας από την οποία θα παρακολουθήσει κανείς έναν αγώνα, όμως ο οικονομικός παράγοντας δείχνει να έχει εκ νέου μια σημασία –μια σημασία που παραδοσιακά υπάρχει σε μελέτες για τις ποδοσφαιρικές δεκαετίες του ’50 ή του ’60 (βλ. Bromberger 2007: 11-19).

Αν βάλουμε στην παραπάνω συζήτηση μια άνω τελεία, μπορούμε να πούμε με σιγουριά πως το πέταλο των οργανωμένων της ΑΕΚ είναι μια «νεανική κερκίδα» (Louis 2011: 22- 26), αφού εκεί συναντά κανείς ανθρώπους νέους στην πλειονότητά τους, μέχρι 30 ή 35 ετών. Συναντά κανείς και μεγαλύτερους σε ηλικία, αλλά το μεγαλύτερο ποσοστό είναι νεαροί. Επίσης, σημαντικό στοιχείο θεωρώ το γεγονός ότι *η συντριπτική πλειονότητα* των νεαρών θεατών οπαδών στους αγώνες της ΑΕΚ *βρίσκεται στο πέταλο* και όχι σε άλλες Θύρες. Αν δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα πως το πέταλο της ΑΕΚ είναι η κερκίδα

των ανθρώπων που ανήκουν στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, είναι χωρίς αμφιβολία η κερκίδα των νέων, και μάλιστα η κερκίδα που κατακλύζεται, σε σχέση με τις υπόλοιπες, κυρίως από άντρες.

Το πέταλο, όχι ως μια νεανική κερκίδα ανάμεσα σε άλλες αλλά ως «η» νεανική κερκίδα έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Οι νεαροί οπαδοί δημιουργούν στο πέταλο έναν αέρα, μιαν ατμόσφαιρα, ελαφριάς αυθαιρεσίας. Οι οπαδοί διακρίνονται γενικότερα από έναν βαθμό αυτοσχεδιασμού (Bromberger 2007: 134), και ειδικά ως προς το πού θα καθήσουν, αν θα καθήσουν (τυπικά είναι υποχρεωτικό) ή αν θα στέκονται όρθιοι, αλλά και ως προς το πώς θα κινούνται στον χώρο κατά τη διάρκεια του αγώνα. Μιας και η αρίθμηση των θέσεων δεν τηρείται όπως στις άλλες Θύρες, μπορεί κάποιος να πάει σε έναν αγώνα με πέντε φίλους του που, βάσει των εισιτηρίων τους, έχουν θέσεις σκορπισμένες μέσα στη Θύρα, αλλά να καθίσουν όλοι μαζί, αφού κανείς δεν θα τους πει να μετακινηθούν στις θέσεις που αναγράφονται στα εισιτήριά τους. Μια τέτοια συνομιλία θα ακουγόταν «αστεία» στο πέταλο του ΟΑΚΑ, αλλά συμβαίνει κατά κόρον στις υπόλοιπες Θύρες.

Αυτή η *ελευθερία κινήσεων* έχει μεγάλη σημασία, αφού προϋπάρχοντα (του αγώνα) «παρεάκια» ή «παρεάκια» που δημιουργούνται εν καιρώ μέσα στο γήπεδο μπορούν να κάθονται μαζί, συγκεντρωμένα, κι έτσι να παρατηρεί κανείς αμέτρητους μικρούς πυρήνες μέσα στα πέταλα με πολλές και διαφορετικές δυναμικές σε πολλαπλά επίπεδα. Για τους οργανωμένους οπαδούς αυτό έχει μεγάλη σημασία, αφού όποια θέση κι αν αναγράφει το εισιτήριό τους, το κάθε κλαμπ μπορεί να βρίσκεται συγκεντρωμένο όλο μαζί και να οργανώνει την παρουσία του και παράλληλα την ορατότητά του. Μπορεί επίσης να κάθεται κοντά ή να απομακρύνεται από σημεία του πετάλου όπου, για διάφορους λόγους, θέλει ή δεν θέλει να βρίσκεται, να στέκεται κοντά ή μακριά από άλλα κλαμπ και συνδέσμους, να μεταβαίνει σε σημεία όπου «τα πιάνει ή δεν τα πιάνει» η κάμερα, να πηγαίνει σε σημεία στο πέταλο όπου μπορεί να «περνά συνθήματα» στους υπόλοιπους οπαδούς, ή σε σημεία όπου μπορεί να απαντά και να σχολιάζει τα συνθήματα των άλλων.

Αυτό που συναντάμε συνήθως είναι το ότι ο κάθε σύνδεσμος, το κάθε κλαμπ, επιδιώκει να βρίσκεται κάπως κεντρικά στο πέταλο, και το σημείο όπου θα τοποθετήσει το πανό του να είναι ορατό – να είναι κι αυτό κάπου κεντρικά. Ακριβώς στο κέντρο τοποθετείται λοιπόν το πανό των οργανωμένων από το «Δωματιάκι», το κλαμπ με τη μεγαλύτερη εμβέλεια πανελλαδικά, ενώ των υπολοίπων αναρτώνται πάντοτε (παρα)δίπλα σε αυτό. Οι οργανωμένοι φροντίζουν να βρίσκονται από νωρίς στο γήπεδο για να

τοποθετήσουν το πανό του συνδέσμου τους σε ένα *ορατό* σημείο, και πάντοτε το φωτογραφίζουν και το αναρτούν σε ιστοσελίδες και μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Τα επιμέρους πανό αναγράφουν πάντα τον τόπο όπου στεγάζεται το κάθε κλαμπ – την πόλη ή την περιοχή της Αθήνας.

Είδαμε αρκετές φορές στη βιβλιογραφία πως αυτή η αναγραφή στα πανό ερμηνεύεται ως περηφάνια για τον τόπο καταγωγής (βλ. σχετική ανασκόπηση, Παπαγεωργίου 1998: 89). Εν μέρει μπορεί να ισχύει και αυτό, κυρίως όμως η αναγραφή του τόπου προέλευσης στα πανό έχει να κάνει με τη συν-δήλωση πως ο σύνδεσμος *είναι εκεί.* Πως το κλαμπ είναι μέσα στο γήπεδο. Κι αυτό οι οργανωμένοι του καθενός κλαμπ θέλουν να καθίσταται ορατό, τόσο στα υπόλοιπα κλαμπ και τους υπόλοιπους αεκτζήδες όσο και στα κλαμπ των αντιπάλων από τις περιοχές τους. Συχνά τα κλαμπ συγκεντρώνουν φωτογραφίες από τα γήπεδα και τους αγώνες όπου παρευρέθηκαν κατά τη διάρκεια της χρονιάς και τις προβάλλουν με τη μορφή βίντεο. Το οπτικό αυτό υλικό καθιστά ορατή και γνωστή την ένταση και τη συχνότητα της παρουσίας του κλαμπ στους αγώνες. Η ορατότητα ως διακύβευμα συχνά υποστηρίζεται εκτός από το πανό του κλαμπ και με DIY σημαίες, είτε αγγλικού στυλ, που έχουν δύο κοντάρια και μοιάζουν με πλακάτ, είτε ιταλικού, που είναι τεράστιες και έχουν ένα κοντάρι. Σε κάθε περίπτωση αναγράφουν την περιοχή όπου στεγάζεται το κλαμπ. Υπάρχουν, επίσης, «ναυτικές φωτοβολίδες, πολύχρωμα καπνογόνα, κροτίδες, τύμπανα και μια γενική σκηνοθεσία της παρουσίας τους» (Sebastien ό.π., Bromberger 2007: 125-126). Οι «εμψυχωτές» (ό.π.), αυτοί που οργανώνουν τα συνθήματα στο πέταλο, βρίσκονται σε μια βάση πιο ψηλά από τους υπόλοιπους, ώστε να φαίνονται και να οργανώνουν καλύτερα την κερκίδα. Υπάρχουν κάποιοι πολύ σταθεροί που έχουν το «ρισπέκτ» της κερκίδας, αλλά κατά τη διάρκεια του αγώνα εναλλάσσονται και τον ρόλο αναλαμβάνουν, κάπως κυκλικά, διαφορετικά κλαμπ από την Αθήνα και την επαρχία. Είναι πολύ τιμητικό για κάποιον να βρίσκεται έστω και για λίγα λεπτά της ώρας στη θέση του διοργανωτή, όπως τιμητικό είναι και για το κλαμπ που εκπροσωπεί.



(Το κεντρικό πανό της Original 21 – το λευκό με τον μαύρο Δικέφαλο – πάντα στο μέσον της κερκίδας, και δεξιά και αριστερά τα πανό από άλλες πόλεις και γειτονιές. Αμπελόκηποι, Ηλιούπολη, Περιστέρι, Κολωνός, Τρίκαλα, Αλμυρός… Σημαίες με δύο κοντάρια αλλά και οι μεγάλες «ιταλικές», ένα μεγάλο σεντόνι που ξετυλίγεται πάνω από τα κεφάλια των οπαδών, καπνογόνα, φανέλες, κασκόλ… Όλα αυτά μαζί στήνουν ένα πολύχρωμο και πολύβουο πέταλο).

Το παιχνίδι της ορατότητας, ως ένα παιχνίδι κυριαρχίας, λαμβάνει χώρα τόσο στα πέταλα των γηπέδων όσο και στην πόλη και τις γειτονιές, οριζόντια στους δρόμους, τους τοίχους και τις πλατείες της – με το διακύβευμα να συνίσταται στο ποιος τελικά θα είναι περισσότερο ορατός, ποιος θα φέρει και θα φορά τα διακριτικά χρώματα της ομάδας του σε φανέλες, κονκάρδες και κασκόλ, και με αυτά τα διακριτικά θα μπορεί να παρακολουθεί τους αγώνες στο καφενείο ή να συγκεντρώνεται και να «αράζει» στις πλατείες και τα πάρκα. «Στα Εξάρχεια υπάρχουν, και το ξέρουμε, οπαδοί όλων των ομάδων. Τελικά όμως βλέπεις μόνο ΑΕΚ γραμμένο στους τοίχους και μόνο αεκτζήδες με διακριτικά στον δρόμο. Αν μετρηθούμε, παίζει να είμαστε λιγότεροι από τους παναθηναϊκούς και τους ολυμπιακούς. Αλλά αυτοί δεν φαίνονται πουθενά. Είναι ανύπαρκτοι. Δεν τολμάνε να φανερωθούν πουθενά». Η ύπαρξη προϋποθέτει την παρουσία και τελικά ταυτίζεται με την ορατότητα. Με τη φράση αυτή του φίλου μου του Βαγκ νομίζω μπορούμε να περάσουμε στην επόμενη ενότητα για να δούμε πώς το παιχνίδι της ορατότητας μπορεί να ξεφύγει από

την ένταση μεταξύ σοβαρού και αστείου και να γίνει απόλυτα σοβαρό. Να μιλήσουμε πλέον δηλαδή για το φαινόμενο της βίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: «Α.ΕΚΤΖΗΔΕΣ Ε.ΝΑΝΤΙΟΝ Κ.ΡΑΤΟΥΣ : Πολιτισμική και πολιτική επιτέλεση οπαδικής βίας»

Ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, πολιτισμικές σπουδές (Cultural Studies) και κοινωνική ψυχολογία είναι οι ακαδημαϊκοί κλάδοι που ασχολήθηκαν και ασχολούνται περισσότερο με τις κοινότητες οπαδών ποδοσφαίρου, εστιάζοντας στο ζήτημα της οπαδικής βίας. Η εικόνα του οπαδού σχεδόν πάντα, άμεσα ή λιγότερο άμεσα, συνδέονταν και συνδέεται με το φαινόμενο της βίας. Αυτό δεν αφορά μόνο τους προαναφερθέντες ακαδημαϊκούς κλάδους, αλλά εν γένει την κοινωνία και όσα συζητούν οι άνθρωποι όταν αναφέρονται στους οπαδούς. Ο οπαδός ταυτίζεται στερεοτυπικά με τον «χούλιγκαν» (*hooligan*).

Με αυτό τον τρόπο, ως μελέτη του «χουλιγκανισμού», εισήχθη η μελέτη του ποδοσφαίρου στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Τη δεκαετία του ’70 στην Αγγλία, η κοινωνιολογία και οι πολιτισμικές σπουδές άρχισαν να μελετούν το φαινόμενο, με πρώτη τη νεομαρξιστική βρετανική σχολή πολιτισμικών σπουδών που είχαν ιδρύσει στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμιγχαμ οι Richard Hoggart και Stuart Hall. Βασικό τους ενδιαφέρον ήταν η ανάδειξη των «υποπολιτισμών» (*subcultures*) και η σχέση τους με το εκάστοτε «κυρίαρχο» (*dominant*) πολιτισμικό παράδειγμα. Οι Taylor, Clarke και Critcher ήταν οι πρώτοι που μελέτησαν το οπαδικό φαινόμενο. Ασχολήθηκαν σε επίπεδο θεωρίας με την έννοια των προτύπων της εργατικής τάξης της μεταπολεμικής Αγγλίας και τις μεταβολές που αυτά είχαν υποστεί. Οι οπαδοί νοούνταν ως μέλη της εργατικής τάξης, και με μαρξιστικούς όρους οι ζωές τους καθορίζονταν και ερμηνεύονταν από αυτή την ταξική τους θέση. (Taylor 1971, Critcher 1979).

Οι όροι «χούλιγκανς» και «χουλιγκανισμός» άρχισαν να χρησιμοποιούνται στην Αγγλία της δεκαετίας του ’60. Επιδίωκαν να περιγράψουν τους νεαρούς άντρες των λαϊκών στρωμάτων εκείνης της περιόδου που συνήθιζαν «να τριγυρνάνε στην πόλη, συχνά άνεργοι, να πίνουν μπύρες, να κάνουν τσαμπουκάδες και τις Κυριακές να κάνουν φασαρίες στα γήπεδα. Η συγκεκριμένη κοινωνικότητα και τα νοήματα που αυτή παρήγαγε οφείλονταν στη (δυσμενή) ταξική τους θέση» (Hourcade:93-95). Για τους πρώιμους στοχαστές των πολιτισμικών σπουδών, οι οπαδοί παρήγαγαν έναν *υπο-πολιτισμό* (*subculture*) με συμβολισμούς που αντιπαραβάλλονταν στο κυρίαρχο πολιτισμικό παράδειγμα, αυτό των λευκών μεσοαστών και μεγαλοαστών της Βρετανίας. Είτε κριτικά και αντιπαραθετικά είτε σε συμφωνία, ο (υπο)πολιτισμός των χούλιγκαν ετεροκαθορίζονταν

και σχετίζονταν πάντα με το κυρίαρχο παράδειγμα. Έτσι, έμεναν έξω από τις αναλύσεις τους νοήματα και συμβολισμοί που είτε δεν σχετίζονταν άμεσα με την παραπάνω διαλεκτική είτε απλά δεν σχετίζονταν με τη βία, την οποία οι παραπάνω θεωρητικοί τοποθετούσαν στο κέντρο των αναλύσεών τους.

Συνεχιστές των θεωριών των πολιτισμικών σπουδών ήταν η κοινωνιολογική σχολή του Λέστερ υπό το πρίσμα των θεωριών σχηματισμού (figurational approach)[215], με κεντρικό πρόσωπο τον Norbert Elias. Οι οπαδοί αυτή τη φορά μελετήθηκαν μέσα από το πρίσμα της εξέλιξης του πολιτισμού. Η ομάδα του Nobert Elias προσπάθησε να μελετήσει ένα φάσμα δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου, μεταξύ αυτών και τα σπορ, και σε αρκετές μελέτες στο επίκεντρο βρισκόταν το ποδόσφαιρο (Elias και Dunning 1998). Στην «εξέλιξη του πολιτισμού» μεταβιομηχανικά δημιουργήθηκαν «τελετουργίες του ελεύθερου χρόνου» που αντικατέστησαν τις παλιές. Μία από αυτές είναι και το ποδόσφαιρο, στο οποίο διοχετεύεται ο δοσμένος από τη φύση «επιθετικός ανδρισμός» (*aggressive masculinity*). Κοινό χαρακτηριστικό των σχετικών μελετών, έως αυτή τη θεωρητική στιγμή, είναι ότι ακόμα δεν έχουν διεξαχθεί επιτόπιες έρευνες, αλλά οι ερευνητές επικεντρώνονται σε αρχειακές πηγές, στην ανάλυση λόγου εφημερίδων, και σε ορισμένες περιπτώσεις σε απαντήσεις ερωτηματολογίων.

Η κοινωνιολογία και η κοινωνική ψυχολογία, ως οι βασικές επιστήμες-πειθαρχίες που ασχολήθηκαν με το φαινόμενο από τη δεκαετία του ’70, κλήθηκαν τότε να εξηγήσουν την οπαδική βία στενά, ως ένα κοινωνικό πρόβλημα. Σε επίπεδο θεωρίας, οι αναλύσεις τους εστίασαν στο άτομο: στο (εκάστοτε) άτομο, ως φορέα της οπαδικής βίας (χουλιγκανισμού), που είτε λόγω ανεργίας, αλκοολισμού, τοξικοεξαρτήσεων ή κοινωνικής ανασφάλειας πήγαινε στο γήπεδο μαζί με άλλους (χούλιγκαν) και «τα έκαναν γυαλιά καρφιά», είτε λόγω ψυχολογικών και οικογενειακών δυσλειτουργιών, προσωπικής ανασφάλειας και αγωνίας προσπαθούσε να γεμίσει τη μεταξύ μελαγχολίας και οργής ζωή του με μια εφορία, μέθεξη ή διέγερση. Σε αυτό το σημείο, και παράλληλα με αυτές τις δύο σχολές, θα ήθελα να δούμε πώς η ανθρωπολογία άρχισε να μελετά φαινόμενα βίας (όχι μόνο ποδοσφαιρικής αλλά βίας εν γένει), διότι ίσως εντοπίσουμε κάποια κοινά σημεία.

[215] Συχνά οι συγγραφείς του Λέστερ ονομάζουν την προσέγγισή τους «developmental» (αναπτυξιακή) ή «sociogenetic» (κοινωνιογενετική) ή «psychogenetic» (ψυχογενετική). Επικρατέστερο σήμερα είναι πλέον να ονομάζουμε την κοινωνιολογική αυτή σχολή «figurational» (σχολή των θεωριών σχηματισμού).

Μέχρι και τη δεκαετία του ’80, οι ανθρωπολόγοι αρνούνταν να δουν τη βία στις ερευνητικές τους εργασίες και διατηρούσαν απέναντί της μια σχέση αμηχανίας. Επί δεκαετίες, δεν συμπεριελάμβαναν στα κείμενά τους το κολοσσιαίο γεγονός της αποικιοκρατίας, ενώ μελετούσαν λαούς που υπόκειντο σε αυτή την εξουσιαστική και βίαιη συνθήκη (Αστρινάκη 2005: 7-17). Ο λειτουργισμός και ο δομολειτουργισμός, τοποθετώντας την κοινωνική ισορροπία στο επίκεντρο των αναλύσεών τους, μελετούσαν το φαινόμενο της βίας σαν αυτό να βρισκόταν κάπου έξω από όσα συνέβαιναν (ή θα έπρεπε να συμβαίνουν) στην κοινωνική ζωή. Σα να ήταν *καταστατικά εκτός κοινωνίας και κοινωνικής ισορροπίας*, και κατά καιρούς εμφανιζόταν *ως εξαίρεση* απειλώντας την. Αποσιωπούνταν έτσι οι πολιτισμικές διεργασίες και οι τρόποι με τους οποίους αυτές σχετίζονταν με την ευρύτερη κοινωνία. Το φαινόμενο αφορούσε κάποιους αντι- και εξω-κοινωνικούς Άλλους, των οποίων τα εγγενή, ζωώδη και άγρια ένστικτα δεν κατάφερε να δαμάσει η πολιτισμική διαδικασία (Elias, 1996). Έτσι, το νόημα της βίας καθηλώθηκε σε ένα προ-κοινωνικό και προ-πολιτισμικό κενό. Η βία ανήκε σε ένα πριν· σε ένα παρελθόν. Ήταν «επιβίωμα», κατάλοιπο, και ήταν κενή περιεχομένου αφού το νόημά της επικαθορίζονταν ταυτολογικά από τα βιολογικά και ψυχολογικά αίτιά της. Πάντα μ’ έναν τρόπο απειλούσε την κοινωνική ισορροπία ή εν τέλει συνέδραμε σε αυτή.

Σε αυτό το τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, θα επιχειρήσω να αναλύσω κριτικά ορισμένες από τις παραπάνω έννοιες και να εξετάσω την πολιτισμική διάσταση της οπαδικής βίας και το νόημα που αυτή φέρει έξω από τις γραμμές μιας ενιαίας και οικουμενικής σημασίας της (Feldman 1991, Nordstrom 2004). Τι είναι και τι κάνει η οπαδική βία, πώς επιτελείται και σε ποια πεδία εμφανίζεται αυτή η επιτέλεση; Θα δούμε τους τόπους και της μορφές επιτέλεσής της αλλά και την (πολιτική) κατεύθυνση που προσλαμβάνει κάθε φορά. Για αναλυτικούς λόγους, αλλά και για θεωρητικούς που ελπίζω ότι θα διαφανούν στη συνέχεια, θα διακρίνω ανάμεσα: α) στις συγκρούσεις ανάμεσα στους αεκτζήδες και τους οπαδούς άλλων ομάδων, θεωρώντας ότι σχετίζονται περισσότερο με πολιτικές ταυτότητας και β) στο υπόλοιπο φάσμα όπου εκδηλώνεται το φαινόμενο της βίας, έχοντας μια πιο άμεση σύνδεση με την Πολιτική stricto sensu (κυβερνητικές αποφάσεις, νομικό καθεστώς, δικαστικές αποφάσεις, κινηματικές διαδικασίες, κ.ο.κ).

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: «Γκολ και ξύλο»

Αi : «Εδώ υπάρχουμε μόνο εμείς» : Η οπαδική κουλτούρα του κουμάντου.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, εξετάσαμε το ζήτημα *της οπαδικής ορατότητας* στον αστικό χώρο, ως ένα παιχνίδι και μια πολιτική ταυτοτήτων με επίδικο το ποιος θα είναι περισσότερο ορατός στην πόλη, τη γειτονιά και τον δημόσιο χώρο ευρύτερα. Σε αυτή την ενότητα, θα μετατοπίσουμε την έμφαση στο πώς αυτή η πολιτική και διαλεκτική των ταυτοτήτων μπορεί να προσλάβει τη μορφή πολεμικής και το διακύβευμα πλέον να μην είναι η *ορατότητα* του άλλου, αλλά η ίδια η *ύπαρξή* του. Θα μιλήσουμε για την κουλτούρα τού «Εδώ Μόνο ΑΕΚ» και θα εξετάσουμε τα όρια του «ποιος κάνει Κουμάντο», «ποιος είναι το Αφεντικό» και «σε ποιον ανήκει η πόλη»· τα συμβολικά και πραγματικά όρια αυτών.





(«*Η πόλη μας ανήκει*» – ιστορικό κορεό των οπαδών της ΑΕΚ, με αποδέκτες του μηνύματος τους οπαδούς του Παναθηναϊκού, την άλλη μεγάλη ομάδα της Αθήνας. Σε ποιον ανήκει η πόλη, ποιος είναι το αφεντικό σε αυτήν και ποιος κάνει το κουμάντο; Μερίδα οπαδών τοποθετεί στο κέντρο της ταυτότητάς της τα παραπάνω ερωτήματα. Εδώ υπάρχουμε μόνο εμείς. Εδώ μόνο ΑΕΚ. Ο αποκλεισμός του Άλλου, η τροπικότητα αυτού του αποκλεισμού και η ένταση της επιτέλεσής του είναι τα βασικά θέματα που θα μας απασχολήσουν σε αυτή την ενότητα).






ΕΔΩ ΜΟΝΟ
ΑΕΚ 21
ΜΟΝΟ ΑΕΚ


ORIGINAL 21
Size



(Π. Φάληρο, Πετρούπολη, Φιλαδέλφεια, Κυψέλη, Εξάρχεια, Καισαριανή. Σε όλες τις γειτονιές της Αθήνας, και όχι μόνο, συναντά κανείς το αποτύπωμα μιας πολεμικής μεταξύ των οπαδών με τη μορφή τού ΕΔΩ ΥΠΑΡΧΟΥΜΕ ΜΟΝΟ ΕΜΕΙΣ ή του ΕΔΩ ΜΟΝΟ ΑΕΚ και αντίστοιχα «*Εδώ Μόνο ΠΑΟ ή Μόνο Αιγάλεω*» κ.ο.κ)

Οι τοίχοι σε αμέτρητες γειτονιές γράφουν «Εδώ Μόνο ΑΕΚ». Το *Μόνο ΑΕΚ* έχει μια διττή σημασία. Καταρχάς, σημαίνει για τους οπαδούς της ομάδας πως «Μόνο η ΑΕΚ έχει σημασία στη ζωή μου», όπως μου έλεγε ο Βαγκ. Σημαίνει πως «Μπροστά στην ΑΕΚ τίποτα δεν είναι σημαντικό», όπως μου έλεγε ο Στέφανος. Σημαίνει πως «Η ΑΕΚ είναι το πιο σημαντικό πράγμα στον κόσμο (μας)», κάτι που με αφοπλιστική ειλικρίνεια μου έλεγαν κάποιοι αεκτζήδες που συνάντησα στις πηγές του ποταμού Φονιά στη Σαμοθράκη, οι οποίοι είχαν κατασκηνώσει σε ένα πολύ επικίνδυνο ορειβατικά σημείο, κυριολεκτικά μες το πουθενά, και είχαν τοποθετήσει σημαίες της ΑΕΚ έξω απ' τις σκηνές τους.

«Εσύ, της μοίρας μου γραφτό, μου παίρνεις την καρδιά και το μυαλό, εσύ μου δίνεις λόγο να υπάρχω. Ναρκωτικά, γυναίκες και λεφτά, τι να σου πουν εσένα όλα αυτά» – σύνθημα[216] που τραγουδούν στις κερκίδες οι αεκτζήδες. Ούτε η δουλειά και η καριέρα ούτε τα λεφτά θα πρέπει να μπαίνουν πάνω από την ΑΕΚ· ούτε η υγεία, αφού «είμαστε άρρωστοι και είναι πια αργά» (σύνθημα)[217], ούτε η οικογένεια, αφού αποκαλούν την ομάδα «Μάνα ΑΕΚ» και θεωρούν *αδέλφια* τους και οικογένειά τους τους υπόλοιπους *Ενωσίτες*· ούτε, τέλος, η θρησκεία, μιας και «Όλοι στο Ναό έχουν για Θεό το Δικέφαλο» (σύνθημα)[218].

Καταλαβαίνουμε και κατανοούμε το γκροτέσκο και τη γηπεδική υπερβολή όλων των παραπάνω συνθημάτων. Καταλαβαίνουμε και κατανοούμε τη συμβολική διάσταση όλων αυτών. Καταλαβαίνουμε και κατανοούμε ότι όταν ένα ολόκληρο γήπεδο τραγουδά αυτά τα συνθήματα, υπάρχει μια υπερβολή και μια «ποιητική» (Herzfeld 1985) σε όλη αυτή τη συνθηματολογία. Σχεδόν κανείς δεν εννοεί ακριβώς αυτά που λέει και σχεδόν κανείς δεν διατίθεται να υπερασπιστεί και να υποστηρίξει έμπρακτα τους στίχους: «Στη Σκεπαστή μπροστά θα κάνουμε πατσά από τα μυαλά κάθε γαύρου πουσταρά» (σύνθημα)[219]. Ποιος είναι έτοιμος να επιτελέσει αυτή την απειλή; Σχεδόν κανείς. Κάποιοι ελάχιστοι, ίσως, ναι.

Για τον Μποντριγιάρ (2002), τα *συνθήματα* είναι «λέξεις που συμπυκνώνουν, φανερώνουν και ταυτόχρονα αποκρύπτουν νοήματα και κόσμους. Είναι λέξεις και έννοιες που θα πρέπει κανείς να εξετάσει βαθιά για να εισχωρήσει στις διαδοχικές στιβάδες της πραγματικότητας. Για να τις κατανοήσει κανείς θα πρέπει να ξεκλειδώσει τις πόρτες αυτών των κόσμων». Το *Εδώ Μόνο ΑΕΚ*, εκτός από τη δήλωση ενός φορτίου πλήρους συναισθηματικής προσκόλλησης στην ομάδα, ενέχει και μία απεύθυνση. Το καινούριο στοιχείο αυτής της ενότητας έγκειται σ' αυτή την απεύθυνση· προς τον Άλλο.

[216] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=99zRl6o5mm0.
[217] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=2hv2pUxGV_Q.
[218] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=e2RuUNAbb8k.
[219] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=A2ENBT4GXbY.



(«*Αλλόθρησκοι Μετανοείτε!*» στη Σκεπαστή, όταν ξεκίνησε το γκρέμισμά της.)

Τι γίνεται όμως αν ο Άλλος δεν μετανοεί; Πώς θα σχετικοποιηθεί η Αλήθεια του ενός για να συναντηθεί με την Αλήθεια του Άλλου; Το παιχνίδι και η πολιτική της ορατότητας γίνεται σε πολλές περιπτώσεις πολεμική, και αν ο Άλλος δεν θέλει να παραμείνει στην κατάσταση της αορατότητας, αν ο Άλλος εμφανιστεί (στον δημόσιο χώρο), τότε κινδυνεύει. Κινδυνεύει να τον «τραμπουκίσουν», να του αρπάξουν το κασκόλ, τη φανέλα ή το πανό, πιθανώς να τον «πλακώσουν στις φάπες», ενδεχομένως «να του σπάσουν τα μούτρα» και τα πλευρά με κλωτσιές και μπουνιές, ή μπορεί «να βγει και κανένας σιδηρολοστός ή σιδηρογροθιά». Σπανιότερα, ίσως «βγει κανένα κέρατο» (μαχαίρι). Μίλησα με αρκετούς ανθρώπους που «είχαν μπλεχτεί» σε συγκρούσεις με άλλους οπαδούς στο γήπεδο. Με μια απλή αναζήτηση στο διαδίκτυο μπορεί άλλωστε να βρει κανείς αμέτρητα βίντεο με συμπλοκές, όπου δύο ομάδες οπαδών, συνήθως με τον ίδιο αριθμό συμμετεχόντων πάνω-κάτω, πετούν η μία στην άλλη από απόσταση σπασμένες καρέκλες, πέτρες, ξύλα, φωτοβολίδες, προσπαθώντας να κάνουν τους αντιπάλους να οπισθοχωρήσουν. Αυτό που παρατηρεί κανείς είναι, όπως μου έλεγε ο Στέφανος, *ένα συνεχές μπρος πίσω* των δύο πλευρών.

Τα τελευταία χρόνια, τα περισσότερα περιστατικά οπαδικής βίας έχουν μεταφερθεί και εκτός γηπέδου (Kossakowski 2017 : 12). Η οπαδική βία μπορεί να τελεστεί σε γειτονιές, δρόμους, πλατείες, σταθμούς τρένων, ή ακόμα και με ραντεβού σε γέφυρες ή χωράφια. Ο Kossakowski, Πολωνός κοινωνιολόγος, μιλά για το παράδειγμα της χώρας του και κάνει επιπλέον μια ιστορική αναδρομή σε όλη την Ευρώπη, εξετάζοντας το πώς τα φαινόμενα βίας, με αφετηρία την Αγγλία της δεκαετίας του ’80 όπου υπήρξε σκληρή καταστολή (της Θάτσερ), εκτοπίστηκαν σταδιακά εκτός γηπέδων και ουσιαστικά μεταφέρθηκαν στις πόλεις και τις γειτονιές. Στα εκτός γηπέδου φαινόμενα οπαδικής βίας παρουσιάζεται μια

αντίστοιχη *μηχανική*: *ένα συνεχές μπρος πίσω των δύο πλευρών*. Πολύ λίγα άτομα έρχονται σε άμεση επαφή. Κάποια στιγμή, μία απ' τις δύο ομάδες οπαδών υπερτερεί τελικά και «τρέχει την άλλη».

Οι συνομιλητές μου είχαν βρεθεί σε συμπλοκές αρκετές φορές, αλλά ποτέ σε άμεση επαφή με τον αντίπαλο. «Τους ρίξαμε ό,τι είχαμε και δεν είχαμε από μακριά, κάποιοι ελάχιστοι πιο μπροστά ίσως έρχονταν στα χέρια αλλά μόνον αυτοί. Όλα γίνονταν από τους πίσω και όλο το σκηνικό έληγε και λήγει μέσα σε λίγα λεπτά». Στον πυρήνα των οπαδικών συμπλοκών βρίσκεται αυτό που ο Redhead (2004) ονόμασε «hit and tell». Η ίδια η συμπλοκή δεν είναι το πιο σημαντικό – το πιο σημαντικό είναι η αφήγησή της. Η ανδρική ομοκοινωνικότητα διαπερνάται διαγώνια και «διάτρητα» από αυτές τις αφηγήσεις, για το «ποιος έτρεξε ποιον» ή για το «ποιος άφησε τα μηχανάκια κι έτρεξε σα λαγός» από το σημείο της συμπλοκής.

Από το 2007 και μετά, όταν συνέβη η δολοφονία του οπαδού του Παναθηναϊκού Μιχάλη Φιλόπουλου[220] από οπαδούς του Ολυμπιακού, παρατηρείται μια ποιοτική αλλαγή στις συγκρούσεις μεταξύ οπαδών. Ο νομικός Κώστας Παπαδάκης, σε εκδηλώσεις για την οπαδική βία, διατύπωνε και σχηματοποιούσε αυτή τη μεταβολή ως εξής: «Πριν από το 2008, διακρίναμε στη βία μεταξύ οπαδών τα εξής χαρακτηριστικά: α) Οι συμπλοκές γίνονταν την εβδομάδα του ντέρμπυ. Ήταν δηλαδή περίπου γνωστό πότε μπορεί να γίνονταν κάποιο "πέσιμο" σε κάποιον χώρο όπως σε έναν σύνδεσμο, β) Οι καταστροφές στον χώρο του αντιπάλου ήταν σχετικά μικρές. Δεν έμπαινε φωτιά να καούν π.χ. υπολογιστές ή άλλα αντικείμενα αξίας, και γ) Δεν χρησιμοποιούνταν μαχαίρια ή μολότοφ»[221].

Η επιμέρους ποιοτική αλλαγή αυτών των χαρακτηριστικών που μέχρι πρότινος αποτελούσαν τρόπον τινά «άγραφους κώδικες θεμιτής δράσης» (Gulianotti & Armstrong : 168) μας ενδιαφέρει εδώ για να δούμε την κατεύθυνση του φαινομένου της οπαδικής βίας. Σήμερα, οι επιθέσεις γίνονται σε ανύποπτο χρόνο και χώρο – στην περίπτωση της επίθεσης εναντίον ενός κλαμπ, οι δράστες προσπαθούν να το καταστρέψουν εξολοκλήρου, στις δε συμπλοκές, χρησιμοποιούνται όλα τα διαθέσιμα μέσα. Ο Άλλος πρέπει να εξαφανιστεί. «Πιο παλιά, αν ο άλλος έπεφτε κάτω, εσύ σταμάταγες. Σήμερα, αν ο άλλος πέσει κάτω ορμάνε 30 άτομα και τον λιντσάρουν», μου έλεγε ο Στέφανος, χωρίς καμία διάθεση

[220] Βλ. https://www.sportime.gr/extratime/agenda/michalis-filopoulos-i-dolofonia-tou-michali-filopoulou/.
[221] Βλ. http://rfu.blogspot.com/2009/11/blog-post_30.html.

νοσταλγίας, αλλά περισσότερο με απογοήτευση, ανησυχία αλλά και φόβο για την (ν)τροπή που έχουν πάρει σήμερα τα «πεσίματα». Ο ίδιος σήμερα ντρέπεται που κάποτε συμμετείχε σε τέτοιου είδους δράσεις, για τις οποίες όμως θεωρεί πως είχαν κατά κύριο λόγο μια συμβολική διάσταση. Το κυριότερο διακύβευμα ήταν «ποια ομάδα θα τρέψει σε φυγή την άλλη»· θα την κάνει δηλαδή να οπισθοχωρήσει. Η χαρακτηριστική φράση που χρησιμοποιούνταν ήταν «ποιος θα τρέξει ποιον» – ποιος θα μείνει στον χώρο και ποιος θα «τρέξει σα λαγός» (όπως αποκαλούν τους παναθηναϊκούς).

Η *σκληράδα* ως αρρενωπό χαρακτηριστικό αποδίδεται τόσο πολιτισμικά όσο και γεωγραφικά (Giulianotti & Armstrong 2013 : 171) – άνδρες που απειλούν άλλους άνδρες *με σκληρή γλώσσα*, η οποία δεν αφήνει χώρο για τυχόν αμφισβήτησή της. Το «ούτε βήμα πίσω» και το *ούτε σπιθαμή παραχώρησης* προσδίδουν εν τέλει νοήματα «χωραφιού ή τσιφλικιού στον δημόσιο χώρο» (ό.π). Αυτή είναι ακριβώς η λογική του (οπαδικού) «κουμάντου», η οποία εκβάλλει στο φαινόμενο της (οπαδικής) βίας. Με το *κουμάντο* θεωρώ ότι ξε-περνάμε ένα όριο, αυτό του «εκφραστικού ανδρισμού» (Παπαταξιάρχης 1992), και περνάμε σε έναν ανδρισμό «κτητικό» (Herzfield 2012) με μεγάλη ένταση, στα στοιχεία της κυριαρχίας και του ανταγωνισμού που χαρακτηρίζουν τον «ηγεμονικό ανδρισμό» (Connel 2005, Lancaster 2006). Από το *Μόνο ΑΕΚ* ως πλήρη προσκόλληση στην ομάδα περνάμε στην επιβολή του αποκλεισμού του Άλλου.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο μιλήσαμε για την οικειοποίηση των δημόσιων χώρων κάνοντας ειδική αναφορά στους δρόμους της πόλης. Είδαμε πώς αυτή η οικειοποίηση των δημόσιων χώρων σε ένα περιβάλλον αποπολιτικοποίησης και εξευγενισμού ενέχει εν τέλει πολιτικές διαστάσεις. Στο ζήτημα της βίας και της επιβολής που εξετάζουμε σε αυτό το κεφάλαιο, με την τροπή που έχουν πάρει και την ένταση που έχουν προσλάβει αυτά τα φαινόμενα τα τελευταία χρόνια, έχει σημασία να επισημάνουμε πως μέσω της κουλτούρας και της πολεμικής του *κουμάντου*, λαμβάνει χώρα, μία νέα, λανθάνουσα αυτή τη φορά, προσπάθεια κατοχής και ιδιοποίησης των δημόσιων χώρων (Lefebvre, από Σταυρίδης 2010 : 70). Το *κουμάντο* σημαίνει *κατοχή*, και η *ιδιοποίηση* με αυτούς τους αρρενωπούς κυριαρχικούς όρους, όπου ο Άλλος (οπαδός αρχικά) αποκλείεται, φλερτάρει επικίνδυνα με την *ιδιωτικοποίηση*. Η απόστασή τους «μια φάπα δρόμος»…



(Η «φάπα» είναι ο αεκτζήδικος οπαδικός τρόπος γι' αυτό που οι άλλοι οπαδοί ονομάζουν «ξύλο». Τα παραπάνω συνθήματα δεν αφήνουν και πολλές επιλογές στους Άλλους οπαδούς, και όχι μόνο σε οπαδούς όπως θα δούμε στη συνέχεια. Αρχείο ερευνητή).

Μετά το 2008 (σχηματικά), στις γειτονιές της Αθήνας πήρε σάρκα και οστά αυτή η κουλτούρα της *μηδενικής ανεκτικότητας*[222] προς τον αντίπαλο οπαδό. Η πολιτική ταυτοτήτων έγινε *πολεμική* (Schmitt 2009 [1932], Φιλιππίδης 2016 : 31-101), και η κατάργηση των *άγραφων κανόνων* για τους οποίους συζητήσαμε πριν δημιουργούσε μια ανοιχτή δυνατότητα και πιθανότητα πλήρους *εξόντωσης του αντιπάλου* (Φιλιππίδης: 101-113 και 63-64). Το *Εδώ Μόνο ΑΕΚ* και η αγωνία για το «ποιος κάνει κουμάντο στην κάθε περιοχή» συνιστά έκτοτε ένα ανοριοθέτητο «νταηλίκι» κυριαρχίας μεταξύ ανδρών. Η πολεμική της κυριαρχίας, της επιβολής, της αδιαλλαξίας και του «αν μπορώ και με παίρνει θα σε εξαφανίσω» διαπερνά μέσα από ψυχικούς και σωματικούς πόρους τα εδάφη αυτών των ψυχικών και ιδεολογικών τόπων. Οι πολιτισμοί του *machismo* είναι αυτοί οι τόποι, οι πολιτισμοί που γεννά η Πατριαρχία, και πιο συγκεκριμένα η «επιβολή της φωνής» (Guillaumin 1995) και η επιβολή ενός σώματος πάνω σε ένα άλλο ή η επιβολή *στις δυνατότητες κίνησης* αυτών των σωμάτων (ό.π). Το *Εδώ Μόνο ΑΕΚ* έρχεται σαν δήλωση προθέσεων. Ο Άλλος, ενώ υπάρχει, είναι σαν να μην υπάρχει, ή σαν να πρέπει να καθηλωθεί σε μια συνθήκη που εκτείνεται από τη μη-ορατότητα μέχρι τη μη-ύπαρξη. Από τη «φάπα» μέχρι τον θάνατο. Το όριο δεν είναι πλέον σαφές, όπως τουλάχιστον δείχνει να

[222] Έχει ενδιαφέρον το ότι ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης της Νέας Δημοκρατίας Βύρων Πολύδωρας, δυο χρόνια νωρίτερα, είχε κάνει σημαία της διακυβέρνησής του τη *Μηδενική Ανοχή* (https://m.naftemporiki.gr/story/131423).

ήταν πιο παλιά. Στην περίπτωση του Φιλόπουλου, για παράδειγμα, δεν υπήρξε κανένα όριο. Σε άλλες περιπτώσεις, μόνο από τύχη δεν πέθαναν άνθρωποι.



*(«*Εδώ Μόνο ΑΕΚ*». Ο αποκλεισμός του Άλλου, αν είναι ανοριοθέτητος όπως δείχνει να είναι τα τελευταία 15 χρόνια, μπορεί εν δυνάμει να οδηγήσει στην απειλή του αφανισμού του, ακόμα και στον ίδιο τον αφανισμό του. Αρχείο Ερευνητή.)*

Ο ηγεμονικός και κτητικός ανδρισμός, τόσο ως Λόγος όσο και ως πρακτική και αίσθηση, αφήνει αυτό το «άγγιγμα» *(soft touch)* (Sara Ahmed 2004) στις ανδρικές ομοκοινωνικότητες αλλά και σε κάθε αρρενωπότητα ξεχωριστά. Αυτό το *άγγιγμα* λαμβάνει χώρα συχνά μεταξύ σοβαρού και αστείου, μέσα από την καθημερινή ζωή και τις πρακτικές των ανθρώπων. Έρχεται επιβράβευση-την-επιβράβευση, ή απαγόρευση-την-απαγόρευση, από/σε ομοκοινωνικότητες, σχολεία, γυμναστήρια, οικογενειακά τραπέζια. Ανάσα-την-ανάσα, η ανταγωνιστικότητα και η κυριαρχία περνούν στα ανδρικά σώματα. Αυτή η ταραχή και το αλάφιασμα των ανδρών να κυριαρχούν έναντι άλλων αντρών είναι αυτό που έχει ονομαστεί «πατριαρχία», και χρήσιμο και γόνιμο θα είναι να αναγνωρίζεται στους αρμούς της επιτέλεσής της. Εκεί όπου «κλειδώνουν», αν ποτέ συμβαίνει αυτό, τα σημαινόμενα κι εκεί όπου μπορεί να διακρίνει κανείς τα σημάδια μιας πρώιμης ή προχωρημένης *τοξικής αρρενωπότητας*. Αυτή ακριβώς η πορώδης και καλειδοσκοπική τροπικότητα της πατριαρχίας τής δίνει τη δύναμη να αναπαράγεται διαχρονικά. Έναν τέτοιο αρμό και «σημείο διαρραφής» *(point de capiton)* φωτίζουμε αυτή τη στιγμή.

Η εχθρότητα, η πολεμική, εν μέρει και η βία (λεκτική, ψυχολογική, υλική, που εκφράζεται ενίοτε με καταστροφές, σωματική με όρια και κανόνες) είναι συγκροτητικά (Kapferer 1988) και όχι διαλυτικά στοιχεία στο πλαίσιο ενός μέρους της οπαδικής

κουλτούρας. Μέρος του οπαδισμού έχει στον πυρήνα του αυτήν ακριβώς την εχθροπάθεια και πολεμική (Κούπερ 1999, Καπισίνσκι 2001), η οποία τα τελευταία 15 χρόνια υφίσταται μια κοινωνική μεταβολή. Ολοένα και πιο συχνά, οι οπαδοί βγάζουν μαχαίρια και χτυπούν το σώμα του Άλλου, ή μια ομάδα οπαδών λιντσάρει ανελέητα τους αντιπάλους που δεν πρόλαβαν να τραπούν σε φυγή, ή στήνουν καρτέρι και τους χτυπούν στα κεφάλια με ρόπαλα του μπέιζμπολ ή με καδρόνια[223].

Τέτοιου τύπου βία, με μαχαιρώματα και λιντσαρίσματα, βλέπουμε ολοένα και πιο συχνά γύρω μας, όπως στις περιπτώσεις του Ζακ Κωστόπουλου, του Παύλου Φύσσα, και σε τόσες ακόμα, εις βάρος ανθρώπων που είχαν πιο δύσκολα ονόματα και ξεχάστηκαν ευκολότερα. Επίσης όλο και πιο συχνά ακούμε για μαφιόζικα καρτέρια ανάμεσα σε μπράβους και νονούς της νύχτας. Αυτή η ομοιότητα έρχεται να συνδέσει με την υπόλοιπη κοινωνία αυτή την ποιοτική μετατόπιση στο φαινόμενο της γηπεδικής και οπαδικής βίας. Το «νταηλίκι» του *Εδώ Μόνο ΑΕΚ* συνιστά την κατάληξη μιας ευρύτερης λογικής μη ανοχής και μη ανεκτικότητας ενός μιαρού Άλλου, στα χωράφια μας, στις γειτονιές μας, στον τόπο μας ή στο γήπεδό μας, όπου ο καθένας αισθάνεται πως είναι το *Αφεντικό* και πως εκεί κάνει το *Κουμάντο*. Δεν είναι εύκολο να γενικεύσουμε, αλλά κάποιες φορές στο ποδόσφαιρο και στο γήπεδο καθρεφτίζονται ευρύτερες αξίες της κοινωνίας (Bromberger 2007 : 154). Οι συγκρούσεις ανάμεσα σε οπαδούς δεν λαμβάνουν χώρα σε κάποια κλειστή πολιτισμική σφαίρα, αλλά σχετίζονται και με την ευρύτερη κοινωνία – αποτελούν μέρος της κοινωνικής ζωής και της δημόσιας σφαίρας.

Το φαινόμενο της βίας θα πρέπει να ιστορικοποιείται. Ποιες είναι οι δύο πλευρές που συναντιούνται, που διασταυρώνονται σε ένα περιστατικό βίας; Ποια είναι η ιστορία που τις συγκροτεί και κάτω από ποιες συνθήκες καθίστανται «Άλλοι» και «εχθροί» εκατέρωθεν; Από ποιο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον και από ποιο παρελθόν προερχόταν ο Παύλος Φύσσας και από ποια ψυχική και πολιτική γεωγραφία προερχόταν ο Ρουπακιάς; Ποιοι Λόγοι συγκροτούν τον Ζακ και ποιες «ιστορίες για "πούστηδες και πρεζάκια" παραμένουν ζωντανές» (Ahmed 2004) στα μυαλά των δολοφόνων του; Και αφού οι Εχθροί τους είναι πεσμένοι στο χώμα, ποιος είναι αυτός ο σκοτεινός χρόνος που μεσολαβεί και σπρώχνει τα χέρια και τα πόδια τους να συνεχίζουν να χτυπούν και να

[223] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=50-1OZ_VSe4&ab_channel=OPEN. Πρόσφατη συμπλοκή μεταξύ ολυμπιακών κι ενός ανήλικου παναθηναϊκού έξω από το Πάρκο Τρίτση στο Ίλιον, όπου οι πρώτοι χτύπησαν με καδρόνι στο κεφάλι τον ανήλικο που επέβαινε σε μηχανάκι, τον έριξαν κάτω και τον λίντσαραν.

κλωτσούν το ήδη σακατεμένο σώμα του Ζακ; Γιατί το μαχαίρι έπρεπε να μπει ακόμα πιο βαθιά στο στήθος του Παύλου Φύσσα και γιατί ο Φιλόπουλος έπρεπε να πεθάνει και να μείνει χωρίς πνοή στη Λεωφόρο Λαυρίου επειδή κάποιοι ολυμπιακοί δεν ανέχονταν ότι δεν υποστήριζε τη δική τους ομάδα;

Συνήθως βαφτίζουμε τους δράστες τέτοιων δολοφονικών επιθέσεων «παρανοϊκούς, ψυχοπαθείς, τρελούς», ή στην περίπτωση των οπαδών «ανεγκέφαλους» ή «πίθηκους» ή «ζώα», και ουσιαστικά «πετάμε την μπάλα στην κερκίδα». Αστείο το αστείο, θυμό με θυμό, και με χτυπήματα επιβράβευσης στην πλάτη από φίλους και συγγενείς, χτίζεται η τοξική *αρρενωπότητα* που κρατάει μαχαίρια και σκορπίζει θάνατο. Υπάρχει παρελθόν και μια λογική, έστω και παράλογη, πίσω από τους θύτες· ένα συνεπές –αν ειδωθεί στην προσίδια εμμένειά του– σχήμα. Στους θύτες, πριν εισέλθουν στο *κοινωνικό στιγμιότυπο* όπου διαδραματίζεται η συμπλοκή, αν δούμε όσα δεν έχουν κοπεί σε αυτό που η Αμερικανίδα φιλόσοφος και ιστορικός Suzan Buck-Morss ονομάζει «μοντάζ» (1997: 139), θα διακρίνουμε πλάνα από καθημερινά περιβάλλοντα όχι πολύ μακρινά από εμάς. Νομίζω πως έχει μια σημασία, πέραν του να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τους ιδεολογικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς τους κοινούς τόπους και να διατρανώσουμε ότι όλοι αυτοί οι θύτες είναι «φασίστες», «νοικοκυραίοι» ή «γρανάζια της πατριαρχίας», να εξετάσουμε τη λογική που διέπει τις «λογικές» τους.

Η συναισθηματική οικονομία του «Κουμάντου» και του «Εδώ Μόνο Εμείς» βρίσκεται μεταξύ άλλων, κατά τη γνώμη μου, στον πυρήνα αυτών των φαινομένων. Στην περίπτωση των οπαδών της ΑΕΚ, η συναισθηματική οικονομία του «Εδώ Μόνο ΑΕΚ» και του «ΑΕΚ ή Φάπα» δημιουργεί όλη αυτή την πολιτισμική συνθήκη όπου ο Άλλος θα πρέπει κάθε φορά να εξ-αφανίζεται. «Δεν ανεχόμαστε γαύρους να κυκλοφορούν στη γειτονιά και πλέον δεν τολμάνε να κυκλοφορήσουν. Δε χρειάστηκε να κάνουμε κάτι αλλά ακούνε τι γίνεται σε άλλες γειτονιές και κάθονται στ' αυγά τους», μου έλεγε ένας απ' τους αρκετούς συνομιλητές που συμμετείχαν ή συμμετέχουν σε συμπλοκές.

Όσοι παρακολουθούμε το φαινόμενο του οπαδισμού και ζούμε στην Αθήνα, ακούμε συχνά για επιθέσεις οπαδών σε άλλους οπαδούς, για «πεσίματα» σε οπαδούς την ώρα που κατευθύνονται προς το γήπεδο, για επιθέσεις σε συνδέσμους, σε μαγαζιά και σε σπίτια. Είναι δεκάδες τα περιστατικά κάθε χρόνο, και σε κάποια από αυτά εμπλέκονται ως θύτες και οπαδοί της ΑΕΚ. «Πεσίματα», «ντου» και «ραντεβού στο μιλητό». Σε αυτό που συζητάμε και με τον θεωρητικό τρόπο που το συζητάμε σε αυτή την ενότητα, δεν έχει

σημασία η ακριβής και επί του συγκεκριμένου ψυχική και κοινωνική βιογραφία αυτών των συμπλοκών και το τι ακριβώς έχει συμβεί σε κάθε ειδική περίπτωση, αλλά μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τη γενική ψυχική και κοινωνική τους γεωγραφία.

Το *Κουμάντο* ως ψυχικός και πολιτισμικός τρόπος δείχνει να αφορά και άλλες πτυχές της κοινωνικής ζωής και βάλλει όχι μόνο εναντίον Άλλων οπαδών αλλά και εναντίον Άλλων γενικότερα – εναντίον διαφωνούντων που συχνά δεν έχουν οπαδική ταυτότητα. Η περίπτωση της επίθεσης και κατάληψης του αυτοδιαχειριζόμενου κοινωνικού χώρου «Στρούγκα»[224] στη Νέα Φιλαδέλφεια από κάποιους οπαδούς της ΑΕΚ καταδεικνύει την ψυχική και πολιτισμική εγκαθίδρυση αυτής της τροπικότητας.

Αεκτζήδες άσκησαν σωματική, ψυχολογική, έμφυλη, οικονομική και σχεδόν όλες τις μορφές βίας σε βάρος ανθρώπων που διαφωνούσαν πολιτικά ή διατηρούσαν έντονες επιφυλάξεις σε σχέση με την ανέγερση του νέου γηπέδου της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια. Εκτός από τους ξυλοδαρμούς και τις υλικές καταστροφές, η στοχοποίηση των διαφωνούντων με «επισκέψεις» στα σπίτια και τα μαγαζιά τους και οι απειλές με τελεσίγραφα σε βάρος οικείων των διαφωνούντων μαρτυρούν την εγκαθίδρυση αυτής της μαφιόζικης τροπικότητας. Αρκετοί από τα θύματα ήταν αεκτζήδες, κι αυτό εκτός του ότι πάντα είχε και έχει σημασία για τους αεκτζήδες θύτες, επιβεβαιώνει ότι τελικά *η τροπικότητα του Κουμάντου* εκβάλλει απέναντι σε οποιονδήποτε η ίδια νοηματοδοτεί και αισθάνεται ως διαφορετικό. Ο διαφορετικός καθίσταται ριζικά Άλλος, και, επειδή οθύτης μπορεί και «τον παίρνει να το κάνει», τον λεηλατεί, τον λιντσάρει και τον εξαφανίζει.

[224] Βλ. https://strouga.espivblogs.net/page/2/.



(Οπαδοί της ΑΕΚ κατέλαβαν διά της βίας έναν κοινωνικό χώρο που διαφωνούσε μαζί τους διατυπώνοντας πολιτικές και οικολογικές επιφυλάξεις σε σχέση με την ανέγερση του νέου γηπέδου της ομάδας. Το «ΑΕΚ ή Φάπα» και το «Εδώ μόνο ΑΕΚ» βρίσκονται στον πυρήνα της πολιτισμικής τροπικότητας του Κουμάντου. Οι άνθρωποι που στεγάζονταν εκεί εκδιώχτηκαν, ο χώρος σφραγίστηκε, ενώ η ταμπέλα και όλοι οι τοίχοι βάφτηκαν στα κιτρινόμαυρα. Ο Άλλος εξ-αφανίστηκε.)

Aii : Η σεξιστική κουλτούρα του «γαμάμε και δέρνουμε».

«ΑΕΚάρα γάμα τους το μουνί της μάνας τους - Κι αν δεν τους αρέσει αυτό - ΑΕΚάρα πήδα τους την κωλοτρυπίδα τους – ΑΕΚάρα έχεις όνομα έχεις κόσμο ιστορία – σε σφαγές και μαχαιρώματα, είσαι εσύ κι άλλη καμία» (σύνθημα)[225].

Στο παραπάνω σύνθημα, το ζητούμενο για τους οπαδούς δεν είναι απλώς να νικήσουν τον αντίπαλο. Καλούν την «ΑΕΚάρα να γαμήσει» τον αντίπαλο και συγκεκριμένα να «γαμήσει το μουνί της μάνας του». Ο οπαδικός κόσμος είναι, διαγωνίως και καθέτως, γεμάτος με τέτοια συνθήματα. Μεθοδολογικά, θα προσπαθήσω να αποφύγω τη στυγνή ανάλυση λόγου, καθώς αντιλαμβάνομαι πως ο παραγόμενος αυτός λόγος είναι ένας οπαδικός λόγος που έχει νόημα να γίνεται κατανοητός εντός του πολιτισμικού του πλαισίου. «Θα ήταν αδόκιμο να αδειάσουμε τη γλώσσα του οπαδού από κάθε νόημα ή να της προσδώσουμε αυστηρή νοηματική πληρότητα» (Bromberger 2007 : 88). Ταυτόχρονα όμως, είναι και ένας κοινωνικός λόγος, ένας δημόσιος λόγος· ένας λόγος που απευθύνεται,

[225] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=jxiXZrXNDdE.

που απαντά, που θέτει ερωτήματα και *δημιουργεί μια ατμόσφαιρα* συνομιλίας, τόσο εντός όσο και εκτός του γηπέδου και του ποδοσφαιρικού πολιτισμικού του πλαισίου. «Σε γενικές γραμμές, είναι γεγονός πως η ρητορική των οπαδών αντλεί πολύ συχνά θεματικές και μοτίβα από τη σεξουαλικότητα» (ό.π : 89-107).

Θυμάμαι στα μετεφηβικά μου χρόνια τον κύριο Άρη. Ευγενής, καλλιεργημένος, από πάντα και για πάντα κομμουνιστής. Διαπρεπής πνευμονολόγος στην πόλη του Ναυπλίου, πιο παλιά έκανε παρέα με τον συντοπίτη του και αγαπημένο μου ποιητή Νίκο Καρούζο. Εγώ μεγαλώνοντας στην περιοχή του Ναυπλίου μ' έναν τρόπο θαύμαζα τον κύριο Άρη σε εκείνη την ηλικία. Κάποια στιγμή τον ρώτησα, γιατί ενώ αγαπούσε το ποδόσφαιρο και παρακολουθούσε τους αγώνες στην τηλεόραση, παρόλα αυτά δεν πήγαινε πλέον στο γήπεδο ούτε είχε και την πρόθεση να ξαναδεί την ΑΕΚ στο γήπεδο κάποια στιγμή στο μέλλον. «Δεν τους μπορώ που βρίζουνε», μου είχε πει. Η απάντηση του κυρίου Άρη με είχε απο-γοητεύσει. Μου είχε φανεί πουριτανός και συντηρητικός και άλλα χίλια μύρια αρνητικά. Πως δεν καταλάβαινε ότι όλα αυτά λέγονται για πλάκα – γιατί έτσι είναι το γήπεδο. Με τον καιρό, κι ενώ έχουν περάσει εικοσιπέντε χρόνια από τότε, άλλοτε σκέφτομαι ότι τον είχα αδικήσει και άλλοτε σκέφτομαι μήπως έχω γίνει κι εγώ όλα αυτά που σκεφτόμουνα για τον κύριο Άρη τότε πίσω στο 1996. Αυτό ακριβώς που ορίζει το «ανοίκειο» δεν είναι απλώς το ότι κάτι μας φαντάζει ξένο, αλλά το ότι «κάτι που μπορεί τώρα να φαντάζει ξένο και αποκρουστικό […] κάποτε δε φάνταζε» (Freud 2009 : 22).

«Γαύροι μουνιά, γαύροι μουνιά γαμώ τη θύρα την 7 και την 8 και την 9, γαμώ όλο τον Πειραιά. Τις μάνες σας, τ' αδέρφια σας γαμώ και τον πατέρα σας. Και τον παππού και την γιαγιά και την πουτάνα τη νονά, το σπίτι σας, την κόρη σας, γαμώ όλο το σόι σας» (σύνθημα) [226].

Στο γηπεδικό φαντασιακό τους, οι αεκτζήδες (θέλουν να) είναι «αυτοί που γαμάνε». Σε αυτή τη φαντασιακή σεξουαλική σχέση είναι οι *άντρες* και είναι *ενεργητικοί*. Ο αντίπαλος υποβιβάζεται σε «μουνί» ή σε «πούστη/αδερφή». Υποβιβάζεται σε κάτι *παθητικό*. Αυτός ο υποβιβασμός καθιστά τον Λόγο αυτόν σεξιστικό. Ο αντίπαλος ξεφτιλίζεται ως «μουνί» ή «πούστης», και οι δύο αυτοί χαρακτηρισμοί, στο ποδοσφαιρικό πολιτισμικό πλαίσιο, παραπέμπουν στις εσχατιές της ανδρικής σεξουαλικότητας. Στα ντέρμπυ, όταν οι αντίπαλοι οπαδοί φωνάζουν για παράδειγμα «Ο-λυ-μπι-α-κός», οι

[226] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=jxiXZrXNDdE.

αεκτζήδες ανταπαντούν «πού-στη-δες». «Ο ανδρισμός συγκροτείται μέσω μιας διαρκούς κυκλοφορίας, ανταλλαγής, απόδοσης και ανταπόδοσης του στίγματος του πούστη» (Γιαννακόπουλος 2001 : 163). Το στίγμα της ομοφυλοφιλίας κυκλοφορεί στην ατμόσφαιρα και οι αντίπαλοι οπαδοί προσπαθούν με επιθετικό τρόπο να το αποδώσουν οι μεν στους δε: «Ο ρόλος του στίγματος της ομοφυλοφιλίας στη συγκρότηση και παγίωση του ανδρισμού, αλλά και ο ρόλος του ως κομβικού και αναγκαίου στοιχείου στην αναπαραγωγή των έμφυλων σχέσεων ευρύτερα, εντός και εκτός ποδοσφαίρου» (Lancaster 2006 : 533, η έμφαση δική μου). Στον ανδροκρατικό οπαδικό πολιτισμό, ο ιδεώδης ανδρισμός της αυτοπεποίθησης, της επιθετικότητας, του ανταγωνισμού και της επιβολής εγκαθιδρύεται μέσω του «Μην είσαι και μη γίνεις αδερφή/ πούστης» (Lancaster 1992, ξανά η έμφαση δική μου).

Οι οπαδοί της ΑΕΚ τραγουδούν για τους οπαδούς του Ολυμπιακού πως «Στη θύρα 7 είναι μαλάκες, στη θύρα 8 ρουφιάνοι, στη θύρα 9 πουτάνες, στη θύρα 10 γαμιέται η μάνα τους, στη θύρα 11 είναι πουτάνας γιοι, στη θύρα 12 είναι τραβεστί, στη 14 μουνιά, στη 15 μπάσταρδα, στη 16 πισωγλέντηδες και στη 17 αδερφές» (σύνθημα)[227]. Το μοτίβο του «πούστη/αδερφής/πισωγλέντη/μουνιού» ή αυτό τού να βρίζουν *τη μάνα* του αντιπάλου αποτελούν αμετακίνητες σταθερές απ' όπου οι οπαδοί αντλούν φαντασιακά την ομολογουμένως στερεοτυπική εικόνα και αίσθηση για τον Άλλο και κυρίως για τους αντιπάλους των ντέρμπυ.



(Εξώφυλλο εφημερίδας που πρόσκειται στην ΑΕΚ. Ο Ολυμπιακός «παίζει κλαρίνο» στην ΑΕΚ).

[227] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=VUN_we6MzOo.

Στα ντέρμπυ, κυκλοφορούν γυναικεία εσώρουχα που επιδεικνύονται στον αντίπαλο (με τη συνδήλωση ότι τέτοια φορούν οι αντίπαλοι), φουσκωτές μπανάνες (με τη συνδήλωση ότι αυτό είναι το μέγεθος «της πούτσας που θα φάνε») και φωτογραφίες του αντιπάλου να «παίζει κλαρίνο» (σύμβολο της πεολειχίας). Ο αντίπαλος γίνεται «πουτάνα», είτε ο ίδιος είτε η μάνα του είτε η αδερφή του. «Κάθε πατέρας βάζελος έχει πουτάνα κόρη, έχει και έναν πούστη γιο που τον γαμάνε όλοι» (σύνθημα)[228]. Το ανδρικό γηπεδικό φαντασιακό, ειδικά στα ντέρμπυ, γίνεται εμμονικό, μονομερές και σεξιστικό. Στους αγώνες με μικρούς αντιπάλους, οι οπαδοί της ΑΕΚ δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με τον αντίπ-αλλο, έτσι ο Λόγος και οι πρακτικές αυτές δεν εμφανίζονται με την ίδια ένταση.

Συζήτησα δεκάδες φορές το συγκεκριμένο ζήτημα με οπαδούς. Το «μεταξύ σοβαρού και αστείου» συμπυκνώνει και συνοψίζει τις απαντήσεις τους. Ότι *δεν εννοούν αυτά που λένε*, ότι *έτσι είναι το γήπεδο,* ότι *είναι ποδόσφαιρο κι όχι τένις,* ότι *με ποίηση δεν κερδίζεις ντέρμπυ*. Με ρωτούσαν *ποιο ακριβώς είναι το πρόβλημά μου,* κάποιοι με τους οποίους δεν γνωριζόμασταν αρκετά με ρωτούσαν *αν έχω βρεθεί ποτέ σε κερκίδα*, κάποιοι που δεν με ήξεραν καθόλου με ρωτούσαν *αν έχω πάει ποτέ σε πορεία κι αν εκεί έχω βρίσει ποτέ τους μπάτσους και πώς τους αποκάλεσα.* Κάποιοι άλλοι με ρωτούσαν *πώς αλλιώς να αποκαλέσεις τον Κόκκαλη και τον Μαρινάκη αν όχι μουνόπανα και πουτάνας γιους.*

Στο πλαίσιο του παιχνιδιού και του «να κάνουμε πως…» (Bateson 1972 : 179), οι οπαδοί επιτελούν εαυτούς που είναι *τραχείς* και το γήπεδο ενέχει ιστορικά μια τέτοια *τραχύτητα,* μια *σκληράδα* και μια *αντρίλα* (βλ. Giulianotti & Armstrong 2013 : 171). Ο πολιτισμός της «επιβολής της φωνής» στην κερκίδα (Guillaumin 1995) και γενικότερα «το αρρενωπό παρουσιαστικό ως ύφος άσκησης της οπαδικής εξουσίας» (Γιαννακόπουλος 2005 : 183-204, έμφαση δική μου) εκβάλλουν σε μια «ομοφοβία» (Casgmore & Cleland 2012), η οποία ίσως να μειώνεται τα τελευταία χρόνια σε ορισμένα κεντροευρωπαϊκά περιβάλλοντα (βλ. Cleland 2013), αλλά νομίζω πως σε γενικές γραμμές όταν μιλάμε για το ποδόσφαιρο και το γήπεδο θα πρέπει έστω και εν μέρει να το αντικειμενοποιούμε *και ως* ένα «ομοφοβικό περιβάλλον» (Plummer 1999). Στο ελληνικό παράδειγμα νομίζω ότι ακολουθείται η αντίστροφη πορεία.

Στην ανδρική ομοκοινωνικότητα του ποδοσφαίρου και στους αεκτζήδες ειδικότερα «ο ανδρισμός συγκροτείται μέσω μιας διαρκούς ενοχοποίησης των θηλυκών Άλλων»

[228] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=zTMNai_-YCE.

(Γιαννακόπουλος 2001 : 182). Όλα αυτά συμβαίνουν ως πρακτική κυριαρχίας και επιβολής, η οποία πρέπει «διαρκώς να αποδεικνύεται και να επιδεικνύεται στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ ανδρών παρά μεταξύ ανδρών και γυναικών» (Γιαννακόπουλος 2005 : 59). Ο Άλλος μετατρέπεται σε *θηλυκό άλλο*, και, εκτός του ότι –όπως προαναφέραμε– υποβιβάζεται, ταυτόχρονα καθίσταται και προσπελάσιμος, τρωτός, εκτεθειμένος.

Μέσα από τον ακραίο σεξισμό των ντέρμπυ, ο αντίπαλος υπόκειται σε αυτό που ο Carl Schmitt, μιλώντας για τον εχθρό, ονόμασε «ολοκληρωτική υποτίμηση» (από Φιλιππίδης 2017 : 146): «Όταν η έχθρα δεν σχετικοποιείται και γίνεται απόλυτη και όταν οι αντίπαλοι αλληλωθούνται στην άβυσσο της ολοκληρωτικής υποτίμησης, τότε δημιουργούνται και οι συνθήκες που επιτρέπουν την πλήρη εξόντωση του Άλλου» (ό.π : 145).[229] Όταν κάποιος υποτιμά ολοκληρωτικά τον εχθρό του ταυτόχρονα τον καθιστά εξοντώσιμο. Αυτή η συσχέτιση, από το οποιοδήποτε (έστω και άτυπο) Δίκαιο, της *πλήρους και ολοκληρωτικής υποτίμησης* με τη βία και συγκεκριμένα με την ανοριοθέτητη βία, θεωρώ ότι θα πρέπει να βρίσκεται στο μυαλό μας όταν μελετάμε την οπαδική βία και το πώς αυτή σχετίζεται και με τον ακραίο και μονοθεματικό σεξιστικό λόγο για τον Αντίπαλο-Εχθρό. Αντίστοιχα, το πέρασμα από έναν «εκφραστικό ανδρισμό που εδράζει στην καρδιά», τον οποίο εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, «σ' έναν ανδρισμό πιο σαρκικό που εδράζει στα γεννητικά όργανα» (Γιαννακόπουλος 2003) μπορεί να αποδειχθεί ένα προβληματικό πέρασμα. Ένας τέτοιος ανδρισμός νοείται και δικαιολογείται ως ανεξέλεγκτος, και σε αυτή τη βάση βίαιες συμπεριφορές νομιμοποιούνται και δικαιολογούνται με τη σειρά τους λόγω αυτής της ανδρικής ανεξέλεγκτης φύσης.

Οι οπαδοί νοηματοδοτούν αυτόν τον σεξιστικό Λόγο ως κάτι «μεταξύ σοβαρού και αστείου» – κάτι που εν μέρει είναι κατανοητό. *Μεταξύ σοβαρού και αστείου* επιτελούνται, δίχως αμφιβολία, πολλές ταυτότητες που φέρουν οι άνθρωποι, θεωρώ όμως πως όταν κάποιος *κάνει συνεχώς το ίδιο αστείο*, τούτο ενέχει μια ιδιαίτερη σημασία και χρήζει ειδικότερης ανάλυσης.[230] Τέλος, αν όλος αυτός ο σεξιστικός Λόγος έχει και μία παιγνιώδη πλευρά (που οπωσδήποτε έχει), δεν θα πρέπει να λησμονούμε πως, με τους όρους του

[229] Ο Γερμανός εθνικοσοσιαλιστής και φιλοναζιστής νομικός, μιλώντας για «ολοκληρωτική υποτίμηση», επικρίνει τον Λένιν και τον κομμουνισμό για τις οριζόντιες, ταξικές και πανανθρώπινες αξίες που πρεσβεύουν, οι οποίες, σύμφωνα με αυτόν, δημιουργούν τις συνθήκες της ολοκληρωτικής υποτίμησης του Εχθρού και στη συνέχεια της πλήρους εξόντωσής του. Μιλούσε βέβαια για τον Λένιν και έκλεινε τα μάτια σε όσα συνέβαιναν ακριβώς δίπλα του, σε όσα έκαναν οι Ναζί σε άλλους πληθυσμούς, κοινωνικές ομάδες και ανθρώπους.

[230] Σύμφωνα με τον Sigmund Freud (2009), το αστείο είναι ένα μέσο για να γνωρίζουμε τις καταπιεσμένες επιθυμίες ενός ατόμου και μιας κοινωνίας – σχετικά με τα ταμπού τους και όλα όσα δεν μιλούν ανοιχτά και ως εκ τούτου απαγορεύονται κατά κάποιον τρόπο από τη συνειδητή εκτίμηση.

Bateson (1972), στο παιχνίδι ναι μεν «όλοι γνωρίζουν πως το δάγκωμα δεν είναι δάγκωμα και ο πυροβολισμός δεν είναι πυροβολισμός κι ότι αυτοί είναι οι όροι του παιχνιδιού» (ό.π : 179), όμως «στον κόσμο του παιχνιδιού μπαίνει κανείς έχοντας συναινέσει στους όρους» (ό.π : 180). Στην περίπτωση της κερκίδας, οι όροι του παιχνιδιού αποκλείουν όπως είδαμε κάποιους, όπως τον κύριο Άρη, που δεν συμφωνούν με αυτούς.



(Στην εθνική οδό.)

Οι αεκτζήδες ανέκαθεν θεωρούσαν και θεωρούν ότι η κερκίδα τους, τα τραγούδια και τα συνθήματά τους διαφέρουν από αυτά των άλλων οπαδών. Όσον αφορά το σεξιστικό περιεχόμενο, σχεδόν όλοι τους διακρίνουν μια αλλαγή (προς το χειρότερο) στην κερκίδα της ΑΕΚ τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτό φαίνεται να ισχύει γενικότερα, αφού «μέχρι τη δεκαετία του ’70 τα συνθήματα χαρακτηρίζονταν από περισσότερη σκωπτική και χιουμοριστική διάθεση και απευθύνονταν προς τους αντιπάλους και στόχευαν στην υποβάθμιση του αντιπάλου όχι όμως και στην ακραία προσβολή ή την ταπείνωσή τους» (Παπαγεωργίου 1998 : 50).

Ο Κωστής, στα 50 του σήμερα, έχει δει την κερκίδα της ΑΕΚ να αλλάζει. Θεωρεί πως παλαιότερα δεν υπήρχε σε τέτοιο βαθμό το σεξιστικό περιεχόμενο. «Ακόμα και τους

γαύρους τους βρίζαμε με φαντασία. Με το "Μπιν Λάντεν", με το "Τσουνάμι", με το "Όλοι Mega", με το "Σωκράτη με φόρμα ριγέ"» (συνθήματα)[231]. Τώρα βρίζουμε μάνες, κόρες, μανάδες, γιαγιάδες, νονές…». Ο Κωστής θυμάται την περίοδο προεδρίας του Ντέμη Νικολαΐδη. «Ο Ντέμης ως πρόεδρος κρατούσε την ένταση ανάμεσα στην ΑΕΚ και τους μεγάλους της αντιπάλους σε χαμηλά και πολύ κόσμια επίπεδα. Έκανε κοινές κερκίδες όπου κάποιοι αεκτζήδες και παναθηναϊκοί παρακολουθούσαν μαζί τους αγώνες ή προσπαθούσε να κάθεται πλάι πλάι με τον αντίπαλο πρόεδρο σε κάποια ντέρμπυ. Είχε εξαφανίσει έτσι την καφρίλα και τη χυδαιότητα – έρχονταν πολλές γυναίκες και παιδιά στο γήπεδο τη στιγμή που οι αντίπαλοί του Βαρδινογιάννης και Κόκκαλης είχαν υιοθετήσει μια διαφορετική προσέγγιση». Ο Κωστής μού θυμίζει τα κρασιά που έστελνε ο Βαρδινογιάννης στον Κόκκαλη και αντίστροφα, μετά από τα μεταξύ τους ντέρμπυ. Ο πρώτος στον δεύτερο το κρασί «Παράγκα», θέλοντας να σχολιάσει τη γνωστή διαιτητική διαπλοκή (*παράγκα*) που είχε δημιουργήσει ο Σωκράτης Κόκκαλης, ενώ αντίστροφα, όταν ο Ολυμπιακός κέρδιζε τον Παναθηναϊκό, ο Κόκκαλης απαντούσε με δημόσιες δηλώσεις στις κάμερες πως «Σήμερα δεν θα πιω το κρασί "Παράγκα" αλλά το "Da Pipa"»[232], προβαίνοντας έτσι σε σεξουαλικό σχόλιο για το αποτέλεσμα του αγώνα.

Στον Ολυμπιακό, σήμερα, πρόεδρος είναι ο Βαγγέλης Μαρινάκης, ο οποίος δείχνει να τρέφεται από αντιπαραθέσεις τέτοιου τύπου, ενώ στην ΑΕΚ πρόεδρος είναι ο Δημήτρης Μελισσανίδης, που έχει στρέψει και την ΑΕΚ σε αυτή τη χυδαία πολεμική. «Εγώ τα βάζω με άντρες όχι με αυτούς που φοράνε φουρό και δεν πήγαν στον ελληνικό στρατό. Δεν ασχολούμαι. Αλβανικές κουράδες είναι αυτές…»· «Εγώ δεν βρήκα τίποτα έτοιμο, πάντα στη ζωή μου ήμουν δημιουργός. Κάποιοι τα βρήκαν όλα έτοιμα. Μπούληδες ήταν, μπούληδες θα μείνουν. Είπαν μαμά 20 χρονών», και άλλες δεκάδες υβριστικές δηλώσεις[233] για τον Βαγγέλη Μαρινάκη, οι οποίες κατά τη γνώμη μου μ' έναν τρόπο δίνουν τον τόνο στην κερκίδα και την προτρέπουν να ακολουθήσει αυτή την «αισθητική».

Το γεγονός ότι σήμερα οι πρόεδροι της ΑΕΚ και του Ολυμπιακού διακρίνονται από την ίδια αισθητική, μιλούν την ίδια γλώσσα, μιλούν στο ίδιο χυδαίο επίπεδο, συμπεριλαμβάνοντας τον πρόεδρο του ΠΑΟΚ που κυκλοφορεί με όπλα μέσα στους

[231] Θα παραπέμψω στη συνέχεια σε σχετικά βίντεο.
[232] Βλ. https://www.sport-fm.gr/article/podosfairo/35895.
[233] Βλ. https://www.sdna.gr/podosfairo/superleague/article/379051/melissanidis-vs-marinaki-ntermpi-tis-atakas.

αγωνιστικούς χώρους[234] και τον ακραία «τοξικό» Δημήτρη Γιαννακόπουλο[235], πρόεδρο του Παναθηναϊκού, δημιουργεί μια *ατμόσφαιρα ομοιότητας* στον τρόπο με τον οποίο οι διοικήσεις επικοινωνούν μεταξύ τους. Σε σχέση με τους αεκτζήδες, αυτή η *ατμόσφαιρα ομοιότητας* έχει ένα ψυχικό κόστος, αφού στον συγκροτητικό τους πυρήνα ως υποκειμένων βρίσκεται *η διαφορετικότητά τους*. Συνάντησα αεκτζήδες που καμαρώνουν για τον τρόπο με τον οποίο μιλά και φέρεται ο Μελισσανίδης, και ανέκαθεν τους άρεσε[236]. Υπάρχουν και πολλοί αεκτζήδες που αισθάνονται «περίεργα» και «στριμωγμένα» με αυτή την αισθητική, και κυρίως ότι ξαφνικά *βρέθηκαν να μοιάζουν με τους Άλλους.* «Γίναμε σαν τους γαύρους», μου είπαν στενάχωρα ή θυμωμένα ή και τα δυο μαζί.

Ειδικά αεκτζήδες μεγαλύτερης ηλικίας ενοχλούνταν και ενοχλούνται πολύ από αυτού του τύπου τη δημόσια αντιπαράθεση και το «λιμανίσιο»[237] ύφος του Μελισσανίδη. «Είναι ντροπή για την ιστορία της ΑΕΚ να μιλάει ο πρόεδρός της έτσι. Δεν είναι δικαιολογία ότι "έτσι μιλάνε οι άλλοι και έτσι πρέπει να απαντάμε κι εμείς". Ας κάνουμε εμείς αυτό που θεωρούμε σωστό όπως κάναμε πάντα και γι' αυτό διαφέραμε. Ο Λουκάς Μπάρλος που ήταν πραγματικός μάγκας δεν είχε ανάγκη να μιλάει έτσι», μου έλεγε ο κύριος Μιχάλης στο σπίτι του στο Νέο Ηράκλειο, σερβίροντάς με, όλο ευγένεια, έναν ελληνικό καφέ, με τα χέρια του να τρέμουν λόγω ηλικίας και ζητώντας μου συγγνώμη που ο καφές χυνόταν στο πιατάκι.

Ο κύριος Μιχάλης θυμήθηκε τον διαιτητή Μπάκα, που είχε αδικήσει την ΑΕΚ στον τελικό Κυπέλλου με τον Παναθηναϊκό το 1995, και λίγο αργότερα κάποιοι του είχαν στήσει ενέδρα και τον «έσπασαν στο ξύλο», στέλνοντάς τον σε πολύ άσχημη κατάσταση στο νοσοκομείο. Όταν ο διαιτητής στο νοσοκομείο γδύθηκε και έδειξε στους φωτορεπόρτερ τα πολύ σοβαρά τραύματά του, ο Μελισσανίδης, που ήταν και τότε πρόεδρος της ΑΕΚ, δήλωνε για τον χτυπημένο και τραυματισμένο διαιτητή: «Περιφέρεται στα κανάλια με το κόκκινο εσώρουχό του σαν τη Μπριζίτ Μπαρντό». Ο κύριος Μιχάλης κοκκίνιζε ακόμα και τώρα. «Εμείς παιδί μου, εμείς οι πρόσφυγες κι εμείς οι αεκτζήδες, δε μιλάμε έτσι. Έτσι

[234] Βλ. https://www.iefimerida.gr/news/401932/sok-me-peristrofo-eisevale-o-ivan-savvidis-sto-gipedo-eikones-vinteo.
[235] Βλ. https://www.iefimerida.gr/news/478763/o-dimitris-giannakopoylos-afise-kokkino-esoroyho-ston-pagko-toy-olympiakoy-eikones.
[236] Βλ. http://www.aekvoice.allaek.gr/revolution/item/23782-%CE%BF-%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BA%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%BC%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B6%CE%AF%CF%84-%CE%BC%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BD%CF%84%CF%8C-video.
[237] Στην οπαδική γλώσσα, οτιδήποτε έχει να κάνει με Λιμάνι σχετίζεται με τον Ολυμπιακό.

μιλάνε οι άλλοι, όχι εμείς» … κι ένιωθα και εγώ ντροπή μαζί του που θυμόμουν πολύ αχνά αυτό το χυδαίο σχόλιο του Μελισσανίδη. Γιατί μάλλον τότε, στα 18 μου, δεν με είχε ενοχλήσει και τόσο πολύ.

Aiii : Οι ποδοσφαιρικοί αγώνες ως δημόσιες τελετές μνήμης και ο κύκλος μνησικακίας ανάμεσα σε οπαδούς-που-δεν-ξεχνούν.

Μνησικακία είναι το να μην ξεχνάει κάποιος το κακό που του έκαναν[238].

Η μνήμη έχει αποτελέσει τη βασική θεματική αυτής της διατριβής. Η ένταση και η έμφαση που απο-δίδει στη μνήμη η κοινότητα των αεκτζήδων στο σύνολό της είναι ένας από τους πλέον βασικούς άξονες που τους διαφοροποιεί από άλλους οπαδούς, αλλά όπως έχουμε δει διαδραματίζει τον σημαντικότερο ρόλο και στις διαφοροποιήσεις εντός της κοινότητας. Σε αυτή την ενότητα, θα δούμε τους ποδοσφαιρικούς αγώνες της ομάδας ως «δημόσιες τελετές μνημόνευσης» (Αθανασίου 2008, 2010). Τι είναι κάθε φορά αξιομνημόνευτο και πώς αυτό μπορεί να σχετίζεται με τη διατήρηση της εχθρότητας μεταξύ των οπαδών διαφορετικών ομάδων;

Οι ποδοσφαιρικοί αγώνες της ΑΕΚ, και ειδικά τα ντέρμπυ με τον Ολυμπιακό, τον Παναθηναικό, τον ΠΑΟΚ, τον Πανιώνιο και τον Άρη, λειτουργούν ως *μνημονικά συμβάντα* στο σύνολό τους, και το ίδιο το γήπεδο ως τόπος επιτέλεσης των πολιτικών της μνήμης. Για τους αγώνες της ΑΕΚ με τον ΠΑΟΚ και τον Πανιώνιο μιλήσαμε στο κεφάλαιο για την προσφυγικότητα, και είδαμε εκτενώς την πολιτική της μνήμης και το πώς οι οπαδοί μέσω αυτής και της δημόσιας επιτέλεσής της χτίζουν μια ιδιόμορφη πολεμική μεταξύ τους διεκδικώντας ο καθένας για τη δική του πλευρά την αυθεντικότητα της προσφυγικότητας. Σε αυτή την ενότητα θα δούμε και κάποιους ακόμα μεγάλους αντιπάλους.

Στους αγώνες της ΑΕΚ, οι οπαδοί λένε ή προσπαθούν να πουν ιστορίες. Δημιουργούν, επανανακαλύπτουν ή αναπαράγουν ιστορίες που έχουν ακούσει, και έτσι αυτές *παραμένουν ζωντανές*. Οι ιστορίες αυτές αφορούν το παρελθόν και αποδίδουν στον αντίπαλο κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Συνήθως, τα χαρακτηριστικά αυτά του αντιπάλου είναι διαχρονικά, ενίοτε όμως, όπως είδαμε και στην περίπτωση του Πανιωνίου, αλλάζουν ανάλογα με την εποχή και το τι συμβαίνει στην κοινωνία και ειδικότερα στις

[238]https://el.thefreedictionary.com/%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CE%B1.

σχέσεις μεταξύ των ομάδων ή των οπαδών. Σε κάθε περίπτωση, τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται κάθε φορά στον αντίπαλο είναι «σαν να ήταν έτσι από πάντα». Έχουν δηλαδή έναν *στερεοτυπικό και απόλυτο χαρακτήρα,* εξ ου και *δύσκολα αναστρέψιμο*.



(Με τρεις λέξεις αποτυπώνουν οι οπαδοί της ΑΕΚ το τι είναι ο Παναθηναϊκός).

«Τι είναι ο Παναθηναϊκός; Ψεύτης, Κλέφτης και Λαγός». Το κορεό των οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ αποδίδει ιστορικά χαρακτηριστικά στον μεγάλο αθηναϊκό αντίπαλο. Τα χαρακτηριστικά αυτά προκύπτουν από μια ένταση και μια κόντρα που υπάρχει τα τελευταία 20-25 χρόνια μεταξύ των οργανωμένων οπαδών για το ποιος «κάνει κουμάντο» στην πόλη της Αθήνας. Η Original 21 διατηρεί το κεντρικό της κλαμπ μόλις λίγα μέτρα από το γήπεδο του Παναθηναϊκού και τις περιοχές του Γκύζη και των Αμπελοκήπων, οι οποίες θεωρούνται διαχρονικά «πράσινες» περιοχές. Η δημιουργία του κεντρικού κλαμπ των οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ σε αυτή την περιοχή της λεωφόρου Αλεξάνδρας έχει οδηγήσει σε μια μεγάλη οπαδική ένταση, η οποία κατά καιρούς εκβάλλει σε «σκηνικά» αντιπαράθεσης και σύγκρουσης μεταξύ των οπαδών. Το *κουμάντο που κάνουν* οι αεκτζήδες «μες το σπίτι του Παναθηναϊκού» –όπως το αποκαλούν– είναι τρομερά ενοχλητικό για τους αντιπάλους και σημείο καθημερινής τριβής.



(Οι οπαδοί της ΑΕΚ υπενθυμίζουν την ύπαρξη του κεντρικού τους κλαμπ «μες το σπίτι του Παναθηναϊκού». Θυμούνται και κυρίως θυμίζουν ποιος είναι το αφεντικό στην πόλη της Αθήνας. Σε κάθε αθηναϊκό ντέρμπυ, οι οπαδοί της ΑΕΚ θυμούνται και κυρίως θυμίζουν δημόσια και εμφατικά σε ποιον ανήκει η περιοχή της Λεωφόρου Αλεξάνδρας).

«Βαζέλες βαζέλες ρουφιάνοι – από τους γαύρους τα ζηλέψατε τα κράνη – κι ερχόσαστε Παρασκευή βραδάκι – όταν αδειάζει το Δωματιάκι – και βάλτε το καλά μες το μυαλό σας – κουμάντο κάνουμε στο γήπεδό σας» (σύνθημα).[239] Αυτό είναι το βασικό σύνθημα της κερκίδας της ΑΕΚ όταν η ομάδα παίζει με τον Παναθηναϊκό. Οπτικά κυριαρχεί η εικόνα της μαζικής χορογραφίας και ταυτόχρονα ακουστικά οι αεκτζήδες θυμούνται και θυμίζουν ένα οπαδικό «σκηνικό» που συνέβη στο κεντρικό κλαμπ της Original, στο λεγόμενο «Δωματιάκι», στη λεωφόρο Αλεξάνδρας (πολύ κοντά στο γήπεδο του Παναθηναϊκού). Οι παναθηναϊκοί φορώντας κράνη επιτέθηκαν στους αεκτζήδες την ώρα που έκλεινε το κλαμπ, κι έτσι υπήρχε λίγος κόσμος για να το υπερασπιστεί. Ο αστικός και οπαδικός μύθος λέει πως οι παναθηναϊκοί είχαν συνεννοηθεί με την αστυνομία για «να τους κάνει πλάτες», οι δε αεκτζήδες μιλούν για μια ασυμμετρία μεταξύ επιτιθέμενων παναθηναϊκών και αμυνόμενων αεκτζήδων αλλά και για επιτυχή απόκρουση της επίθεσης, ώστε στο τέλος πάλι «έτρεχαν» οι παναθηναϊκοί.

Ένα γεγονός στο οποίο ενεπλάκησαν κάποιοι λίγοι και συγκεκριμένοι άνθρωποι γίνεται σύνθημα στα χείλη χιλιάδων οπαδών οι οποίοι αισθάνονται και βιώνουν πως τους αφορά. Συμμερίζονται την αδικία της ασυμμετρίας, ταυτίζονται με τους αμυνόμενους και

[239] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=tvtKeymH88Q.

εξοργίζονται με τον αντίπαλο που είναι «ρουφιάνος» της αστυνομίας, φοράει κράνη και επιτίθεται ύπουλα. Αυτές οι πρακτικές λειτουργούν ως σημαινόμενο του παναθηναϊκού οπαδού γενικά και αποδίδονται στερεοτυπικά στον σύλλογο συλλήβδην.

Μίλησα με πολλούς οπαδούς που τραγουδούσαν αυτό το σύνθημα την ώρα του αγώνα και κάποιοι από αυτούς δεν ήξεραν ακριβώς σε τι αναφέρονταν, ούτε λεπτομέρειες για το περιστατικό. Η αλήθεια είναι πως αν έβλεπε κανείς το πάθος με το οποίο τραγουδούσαν το συγκεκριμένο σύνθημα θα πίστευε πως ήταν παρόντες στο *Δωματιάκι* εκείνη την Παρασκευή. Ο κόσμος τραγουδούσε και τραγουδάει, θυμάται και θυμίζει όχι ακριβώς εκείνο το γεγονός, αλλά μια αίσθηση. Στα ντέρμπυ, *αισθητικοποιείται* η ριζική ετερότητα και η απόλυτη εχθρότητα με τον αντίπαλο. Ο Benjamin (2013) μίλησε για «αισθητικοποίηση της πολιτικής», και με αυτό τον όρο περιγράφει μία κατάσταση κατά την οποία η έμφαση αποδίδεται από το κοινό, από τη μάζα, στη γενική πολιτική μορφή (ύφος, πρόσωπα, εικόνα), και όχι στο ειδικό πολιτικό περιεχόμενο. Ο Γερμανός φιλόσοφος ασκούσε κριτική στον ναζισμό και στον τρόπο με τον οποίο αυτός χρησιμοποιούσε την εικόνα για να δημιουργεί στον κόσμο την αίσθηση της κυριαρχίας και της απόλυτης ισχύος. Κατ' αναλογία, στα ντέρμπυ, οι οπαδοί της ΑΕΚ *αισθητικοποιούν* την απόλυτη κυριαρχία τους και την απόλυτη απαξίωσή τους προς τον αντίπαλο.

Στη ρητορική της αντιπαλότητας μεταξύ αεκτζήδων και παναθηναϊκών βρίσκουμε τους αεκτζήδες διαχρονικά να αναπαράγουν το αισθητικό μοτίβο του «λαϊκού, τίμιου άνδρα», το οποίο έχει τις ρίζες του στην προσφυγική καταγωγή της ομάδας, ενώ στον αντίπαλό τους προσάπτεται, με ιδιαίτερη ασάφεια και ευκολία η αλήθεια είναι, μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα «αστικής και μεγαλοαστικής καταγωγής». Ο παναθηναϊκός οπαδός «κουβαλάει τη ρετσινιά των βορείων προαστίων», ότι πάντα τα είχε καλά με την Εξουσία και διαχρονικά σχεδόν με όλες τις κυβερνήσεις. Οι παναθηναϊκοί θεωρούνται «βαζέλες», δηλαδή «μαλθακοί» και «φλώροι», που είναι «ρουφιάνοι» και συνεργάζονται με την αστυνομία, αλλά στο τέλος γίνονται «λαγοί».





(Στην πρώτη φωτογραφία, το κορεό της κερκίδας της ΑΕΚ αναφέρεται στη «ρετσινιά των βορείων προαστίων» που κουβαλάει ο Παναθηναϊκός. Στη δεύτερη, το ιστορικό σύνθημα του Παναθηναϊκού «Πράσινε Θεέ Παναθηναϊκέ» μετατρέπεται σε «Πράσινε Λαγέ» και στον σύλλογο αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του «Ρουφιάνου», που για την οπαδική κουλτούρα είναι πολύ βαρύς.)

Το γεγονός εκείνης της ασύμμετρης επίθεσης των παναθηναϊκών στο *Δωματιάκι* αισθητικοποιείται και υπενθυμίζεται εμφατικά σε κάθε ματς με τον Παναθηναϊκό. Η μνήμη εμμένει σε αυτό το περιστατικό σχεδόν 20 χρόνια. Κάθε αγώνας με τον Παναθηναϊκό αποτελεί μια υπενθύμιση της αντίθεσης που προκύπτει από τη σχέση του *αδικημένου* με τον *θύτη*, του *τίμιου* με τον *ρουφιάνο*, του *γενναίου* με τον *δειλό-λαγό*, και μέσω ενός ακραίου σεξισμού η αντίθεση αυτή αισθητικοποιείται αφήνοντας την αίσθηση της απόλυτης κυριαρχίας των αεκτζήδων και της απόλυτης υποβάθμισης του αντιπάλου. Αυτά τα αντιθετικά δίπολα είναι πολύ δύσκολο να σχετικοποιηθούν και να αποκτήσουν ρωγμές. Κατευθύνονται από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον με πολύ μεγάλη δύναμη και ένταση και διοχετεύονται τελικά σε έναν *ριζικά Άλλο*, *ριζικά διαφορετικό* και απόλυτα εχθρικό παναθηναϊκό (και Παναθηναϊκό).

Αντίστοιχα, ο ριζικά διαφορετικός ολυμπιακός (και Ολυμπιακός) αρθρώνεται σε αυτή την αίσθηση αδικίας που έχουμε δει κατ' επανάληψη στη διατριβή. Αμέτρητα συνθήματα κυρίως της δεκαετίας του '90 ανασύρονται απαράλλαχτα, με τους στίχους και τις μελωδίες που τα τραγουδούσε τότε ο κόσμος, και επαναφέρουν (αν ποτέ είχε χαθεί) την αίσθηση της τεράστιας αδικίας που είχε ο κόσμος της ΑΕΚ εκείνη την περίοδο. Για τους νέους ανθρώπους της κερκίδας, πολλά από αυτά τα συνθήματα είναι εντελώς ακατανόητα ως προς το περιεχόμενό τους. Συνθήματα που αναμειγνύουν τη μεταγραφή του γυμναστή Βαμβακά στον Ολυμπιακό, τους Ντάλτον από τον Λούκι Λουκ με τον Σωκράτη Κόκκαλη[240], τον Μπιν Λάντεν[241], τους αδελφούς Ξηρούς[242], το τσουνάμι στην Ιαπωνία[243] με το ότι η ΑΕΚ τότε έπαιζε συνήθως στο γήπεδο Καραϊσκάκη με έναν ή δύο παίχτες λιγότερους. Όλα αυτά μαζί είναι πάρα πολύ δύσκολο να τα παρακολουθήσει κανείς ως *περιεχόμενο*, αν δεν έχει ζήσει διά ζώσης και εκ του σύνεγγυς την ΑΕΚ της δεκαετίας του '90. Παρακολουθεί και ταυτίζεται όμως με τη *μορφή* που προσδίδει η κερκίδα σε όλα αυτά και με την αίσθηση που όλα αυτά αφήνουν – την αίσθηση της απόλυτης εχθρότητας.

Η ατμόσφαιρα στα παιχνίδια με τον Ολυμπιακό, που δημιουργείται μέσω της δημόσιας μνημόνευσης του τι είχε συμβεί τριάντα χρόνια πριν, εντείνεται με ενθυμήσεις διαφόρων συγκρούσεων ανάμεσα στους οπαδούς. Μυθικές διαστάσεις έχει προσλάβει ένα «σκηνικό» αντιπαράθεσης ανάμεσα σε 20 αεκτζήδες από τη μία πλευρά και μια

[240] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=VmTXUJeUtfY.
[241] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=ukZBEZposSQ&t=82s.
[242] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=WTjyjW2r3JY.
[243] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=ciAyyUqRJR4.

πολλαπλάσια ομάδα οπαδών του Ολυμπιακού από την άλλη πλευρά, στην τάφρο του ΟΑΚΑ στον τελικό Κυπέλλου ανάμεσα στις δύο ομάδες στις 2 Μαΐου 2009[244]. «Μια χούφτα αεκτζήδες», όπως λένε οι οπαδοί της ΑΕΚ, απέκρουσε μια συντονισμένη επίθεση της «Ερυθρόλευκης Στρατιάς», της δυναμικότερης ομάδας των ολυμπιακών οπαδών.

«Το σκηνικό της Τάφρου», όπως έχει μείνει στην ιστορία, μνημονεύεται σε κάθε αγώνα με τον Ολυμπιακό, όπως μνημονεύονται στους αγώνες με αντίπαλο τον ΠΑΟΚ οι συμπλοκές μεταξύ των οπαδών των δύο ομάδων που είχαν λάβει χώρα στη Λαμία σ' έναν αγώνα χάντμπολ το 2010. Τόσο «η Τάφρος» όσο και «η Λαμία» είναι μυθικές στη ρητορική των οπαδών. Σε κάθε ντέρμπυ με τον Ολυμπιακό και τον ΠΑΟΚ αντίστοιχα, η μνήμη εμμένει σε αυτά τα «σκηνικά» και «δηλητηριάζει» (Das 2002 205-225) κάθε φορά τις ήδη δηλητηριασμένες σχέσεις. Με τον ΠΑΟΚ θα πρέπει να πούμε πως η ΑΕΚ, τόσο σε επίπεδο συλλόγου όσο και σε επίπεδο οπαδών, είχε παραδοσιακά καλές σχέσεις, κυρίως λόγω της κοινής καταγωγής τους από την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, το «σκηνικό της Λαμίας» και η ανταγωνιστική σχέση με την προσφυγικότητα έχουν πλέον δημιουργήσει ένα «τοξικό» περιβάλλον ανάμεσά τους. Κάθε ποδοσφαιρικός αγώνας μεταξύ τους αποτελεί τον τόπο επιτέλεσης όπου αυτή η πολιτική και πολεμική της μνήμης λαμβάνει χώρα.



[244] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=IrAml92lR3w.



(Δεν ήξερες; Δε ρώταγες; Οι οπαδοί της ΑΕΚ υπενθυμίζουν στους οπαδούς του ΠΑΟΚ τις ακριβείς ημερομηνίες και τα ακριβή μέρη όπου κυριάρχησαν σε συμπλοκές. «Ξύλο Παντού». Σε άλλον αγώνα θυμίζουν στους παοκτζήδες ότι η ΑΕΚ διατηρεί στεγασμένο κλαμπ μες τη Θεσσαλονίκη, «το σπίτι» του ΠΑΟΚ. Αντίστοιχα, στους αγώνες με τον Ολυμπιακό, στην κερκίδα της ΑΕΚ τραγουδούν «Στην Τάφρο στοιβαγμένοι ρε μουνιά, η Ερυθρόλευκή σας η Στρατιά, ούτε ένα βήμα εμπρός, σας γάμησε της ΑΕΚ ο λαός» (σύνθημα)[245], θυμίζοντας στους αντίπαλους οπαδούς τι είχε συμβεί στην Τάφρο του ΟΑΚΑ πριν από δέκα και πλέον χρόνια. Στην τρίτη εικόνα, οπαδοί της ΑΕΚ και του ΠΑΟΚ αλληλομαχαιρώνονται σε μια σύγκρουση στο Πανθεσσαλικό Στάδιο, στον τελικό Κυπέλλου τον Μάιο του 2017, που έμεινε γνωστή ως «η μάχη της αερογέφυρας».

Στις συγκρούσεις και τις συμπλοκές ανάμεσα σε οπαδούς, είναι πολύ συχνό φαινόμενο αυτοί που υπερισχύουν να κρατούν ως «λάφυρα» αντικείμενα που έχει στην κατοχή του ο αντίπαλος και φέρουν τα διακριτικά χρώματα της ομάδας. Στα ντέρμπυ, οι οπαδοί της ΑΕΚ κρεμούν ανάποδα στα κάγκελα του γηπέδου, μπροστά στην εξέδρα των οργανωμένων οπαδών, φανέλες, πανό, κασκόλ και σημαίες που έχουν κρατηθεί ως *λάφυρα* από συγκρούσεις με οπαδούς του αντιπάλου. Το ότι κρεμιούνται ανάποδα καταδεικνύει την υποτίμηση και την προσπάθεια εξευτελισμού τους. Συχνά και κατά περιόδους, αυτά τα *λάφυρα* καίγονται θεαματικά κατά τη διάρκεια του αγώνα και στη θέση τους αμέσως μετά τοποθετούνται τα πανό με τα χρώματα της ΑΕΚ.

Τα εκτεθειμένα σε δημόσια θέα *λάφυρα* επιδεικνύουν και αποδεικνύουν το γεγονός ότι στις *πραγματικές συγκρούσεις στον δρόμο και στις γειτονιές*, οι αντίπαλοι έχουν ηττηθεί. Κάθε πανό αναγράφει την περιοχή από την οποία προέρχεται το κλαμπ – το ηττημένο κλαμπ εν προκειμένω. Βλέπει κανείς δημόσια την χειροπιαστή απόδειξη πως οι αντίπαλοι από μία συγκεκριμένη περιοχή υπέστησαν ολοκληρωτικό πλήγμα, αφού τους αφαιρέθηκαν τα οπαδικά διακριτικά – αυτά δηλαδή που πριν τους καθιστούσαν *ορατούς*

[245] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=VUN_we6MzOo.

στον δρόμο και τη γειτονιά. Αποδεικνύεται έτσι ποιος κάνει *κουμάντο* στη γειτονιά και ποιος είναι «το αφεντικό στην πόλη» αλλά και στις επιμέρους περιοχές του ελλαδικού χώρου.









(Οι οργανωμένοι οπαδοί απλώνουν τα λάφυρα που έχουν αποσπάσει από τους αντιπάλους οπαδούς. Τα κρεμούν ανάποδα για κάποια ώρα και στη συνέχεια τα καίνε. Αριστερά στην ιστορική Σκεπαστή, δεξιά στο ΟΑΚΑ, από κάτω τα λάφυρα σε ντέρμπυ με τον Ολυμπιακό).

Αυτή η διάσταση των αγώνων της ΑΕΚ ως *δημόσιων τελετών μνήμης και ενθύμησης* δεν αφορά μόνο τα μεγάλα ντέρμπυ, αλλά υπάρχει λιγότερο ή περισσότερο σε όλους τους αγώνες. Με αντίπαλο τον Άρη για παράδειγμα, τα τελευταία 25 χρόνια οι οπαδοί της ΑΕΚ θυμούνται και θυμίζουν ένα πολύ σκληρό περιστατικό που συνέβη στο γήπεδο «Χαριλάου» του Άρη, τον Σεπτέμβριο του 1995. Η αστυνομία τότε, χωρίς καμία λογική, στοίβαξε και στρίμωξε τους οπαδούς της ΑΕΚ στο πέταλο της κερκίδας του Χαριλάου, σ' έναν χώρο πολύ μικρότερο[246] από αυτόν που αναλογούσε στον αριθμό και τον «όγκο» τους. Ως αποτέλεσμα, οι οπαδοί άρχισαν να ασφυκτιούν, και υπό την πίεση που ασκούνταν κάποια σαπισμένα κάγκελα του γηπέδου έσπασαν. Η πτώση των συμπιεσμένων σωμάτων επέφερε τον βαρύ τραυματισμό του Νίκου Ξηροκώστα, ενός 22χρονου τότε οπαδού, με αποτέλεσμα να μείνει ανάπηρος. Ένας νέος άνθρωπος έμεινε για πάντα ανάπηρος, επειδή ασκήθηκε επάνω του αστυνομική βία και, στην πραγματικότητα, ένα αστυνομικό «καπρίτσιο». Ο Νίκος Ξηροκώστας έγινε σύμβολο για την κοινότητα των οπαδών της ΑΕΚ.

Έκτοτε, οι αγώνες με αντίπαλο τον Άρη έγιναν αφορμές ενθύμησης αυτού του τραγικού περιστατικού. Οπαδοί του Άρη, για λόγους που δεν γνωρίζω, τρία χρόνια αργότερα, το 1998, ανήρτησαν ένα πανό που απεικόνιζε τον δικέφαλο αετό με αναπηρικό

[246] Στις επίσημες καταγγελίες που έγιναν, αναφέρεται πως η αστυνομία στοίβαξε στην κυριολεξία δυόμιση χιλιάδες οπαδούς σε έναν χώρο που αναλογούσε σε χίλιους πεντακόσιους ανθρώπους. Βλ. https://aek24.gr/a-676666/ena-egklhma-pou-den-timwrhthhke-kanei-videos.htm.

αμαξίδιο, θέλοντας έτσι να χλευάσουν την ΑΕΚ και τον άτυχο νεαρό οπαδό. Επισήμως, οι οπαδοί του Άρη ζήτησαν συγγνώμη[247], αλλά ουδέποτε απομόνωσαν όσους συνέχισαν και συνεχίζουν να εξυβρίζουν τον Ξηροκώστα στα εντός έδρας ματς του Άρη με την ΑΕΚ[248]. Έτσι, το συγκεκριμένο περιστατικό *δηλητηρίασε* τις σχέσεις των δύο ομάδων και η αφήγησή του φτάνει μέχρι τις νεότερες γενιές οπαδών με αρκετή *τοξικότητα*. Είκοσι δύο χρόνια μετά, όταν οπαδοί του Άρη επισκέπτονται την Αττική για οποιονδήποτε αγώνα, νεαροί οπαδοί της ΑΕΚ προσπαθούν να τους προπηλακίσουν ή να συγκρουστούν μαζί τους[249].

«Τις μάνες σας γαμάμε κάθε μέρα – πουτάνας γιοι σκουλήκια Αρειανοί – τον Ξηροκώστα έχετε πατέρα και της μαμάς σας το μουνί» (σύνθημα)[250].

Αυτό είναι το κεντρικό σύνθημα στους αγώνες με αντίπαλο τον Άρη, και στρέφει τη μνήμη προς τον Σεπτέμβριο του 1995, όταν συνέβη το τραγικό περιστατικό στο γήπεδο Χαριλάου. Οι οπαδοί της ΑΕΚ απαξιώνουν απόλυτα τους οπαδούς του Άρη, αποκαλώντας τους «σκουλήκια». Η έχθρα απέναντί τους, τόσο καινούρια σε σχέση με την εκατονταετή ιστορία των δύο ομάδων, φαντάζει σαν να υπήρχε από πάντα. Ενώ, αντίστροφα, το τραύμα από το 1995 φαντάζει τόσο νωπό, παρόλο που έχουν περάσει πάνω από είκοσι πέντε χρόνια. Η αφήγηση διαστέλλει και συμπυκνώνει τον χρόνο ανάλογα με τη διαδικασία υποκειμενοποίησης, και οι αγώνες μεταξύ της ΑΕΚ και του Άρη συνιστούν *ζωντανές και δημόσιες τελετές μνημόνευσης* ενός, ομολογουμένως, τόσο τραγικού γεγονότος όσο είναι η

[247] Βλ. https://inaek.com/2019/04/06/%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B5-%CF%83%CF%85%CE%B3%CE%B3%CE%BD%CF%8E%CE%BC%CE%B7-%CE%B7-super-3-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CF%8C/.

[248] Βλ. https://www.enwsi.gr/345969/enwsi-tv/alitia-opadon-tou-ari-evrizan-ton-xirokosta-tin-ora-tis-synentefxis-typou-video.html.

[249] Βλ. https://sportdog.gr/sports/podosfairo/article/368115/kolash-sto-menidi-aektzhdes-thn-epesan-sto-poylman-toy-arh-kai-ekapsan-aytokinhta.

[250] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=f7sGs7IHvGU.

απώλεια της υγείας και της αρτιμέλειας ενός νέου ανθρώπου.



(Ο Νίκος Ξηροκώστας υπέστη μια πολύ βίαιη αλλαγή στη ζωή του. Η αστυνομική βία και τα αστυνομικά καπρίτσια τού στέρησαν την αρτιμέλεια, αλλά του έδωσαν ξεχωριστή θέση στην καρδιά των οπαδών. Συχνά στα παιχνίδια της ΑΕΚ, οργανώνει την κερκίδα και δέχεται χαιρετισμούς από τους παίχτες. Οι αγώνες με αντίπαλο τον Άρη βρίσκονται στο επίκεντρο αυτών των εκδηλώσεων).

Έχουμε μιλήσει εκτεταμένα για τους αγώνες της ΑΕΚ με τον ΠΑΟΚ και τον Πανιώνιο και τη σφοδρή κόντρα που έχει προκύψει γύρω από την προσφυγικότητα. Ας αναφέρουμε κλείνοντας την ενότητα και κάποιους «μικρότερους» αντιπάλους. Στους αγώνες με τον ΟΦΗ, οι οπαδοί θυμούνται και θυμίζουν ότι η ομάδα του Ηρακλείου Κρήτης διοικείται όπως και ο Παναθηναϊκός από την οικογένεια Βαρδινογιάννη. Με το Αιγάλεω, υπενθυμίζουν την αδελφική (κυριολεκτικά) σχέση που είχε η ομάδα μέσω των αδελφών Μητρόπουλου με την «παράγκα» του Ολυμπιακού και του Σωκράτη Κόκκαλη. Στους οπαδούς της Λάρισας υπενθυμίζουν την «Υπόθεση Τσίγκοφ»[251] και το πρωτάθλημα του

[251] «Τον Μάρτιο του 1988, ανακοινώθηκε η απόφαση του Αθλητικού Δικαστή με την οποία αφαιρέθηκαν 4 βαθμοί από την πρωτοπόρο στο πρωτάθλημα Α.Ε.Λ. λόγω του ότι ο ποδοσφαιριστής της Γκεόργκι Τσίγκοφ βρέθηκε θετικός στην ουσία κωδεΐνη σε έλεγχο που έγινε μετά τον αγώνα με τον Παναθηναϊκό στις 27/12/1987. Οπαδοί της ομάδας απέκλεισαν την εθνική οδό και τις γραμμές των τραίνων με αποτέλεσμα να κοπεί η Ελλάδα στη μέση. Υπό την πίεση των γεγονότων, στις 21/03/1988 τροποποιήθηκε το άρθρο 32 του ΚΑΠ και εναρμονίστηκε με την ισχύουσα από τότε νομοθεσία όλων των χωρών-μελών της UEFA, σύμφωνα με την οποία η ομάδα δεν φέρει ευθύνη και δεν τιμωρείται σε περίπτωση ντοπαρισμένου παίκτη της. Αυτή η απόφαση είχε ως αποτέλεσμα από τη μία να παραμείνει η τιμωρία σε βάρος του ποδοσφαιριστή και από την άλλη να επιστραφούν οι βαθμοί στην ομάδα» (https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%B8%CE%BB%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%88%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7_%CE%9B%CE%AC%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B1%CF%82_(%CF%80%CE%

1988, *το οποίο στερήθηκε η ΑΕΚ λόγω πολιτικών παρεμβάσεων.* Η μνήμη επιμένει σε σημεία όπου η ΑΕΚ *αδικήθηκε*, σε ιστορίες όπου οι αντίπαλοι *πλήγωσαν την ομάδα*. Θυμούνται με επιμονή *το κακό που τους προκάλεσαν οι αντίπαλοι*. Οι αγώνες αποτελούν *ζωντανές τελετές ενθύμησης* και εφάπτονται συχνά στη *μνησικακία.*

Η συνεχής και επίμονη ανατροφοδότηση αυτής της μνησικακίας, μέσα από διαδικασίες αισθητικοποίησης μιας απόλυτης έχθρας και μιας *ολοκληρωτικής υποτίμησης* του αντιπ-Άλλου, από τη μία αποτελεί συγκοινωνούν δοχείο με τις πραγματικές συγκρούσεις στον δρόμο και τις γειτονιές και από την άλλη ακυρώνει οποιαδήποτε προσπάθεια έστω και απλής συνύπαρξης και απλής συνεννόησης, πόσο μάλλον «συμφιλίωσης». Όταν ψηφίστηκε ο «Νόμος Ορφανού» από τη Νέα Δημοκρατία το 2006, ο οποίος μεταξύ άλλων απαγόρευε και τις μετακινήσεις οπαδών στους εκτός έδρας αγώνες, ο φυσικός ηγέτης της Original συναντήθηκε με τους εκπροσώπους της παοκτζίδικης κερκίδας για να ανατρέψουν και να ακυρώσουν τον Νόμο «από τα κάτω» και στο πεδίο εφαρμογής του. Η ιδέα έγκειτο στο ότι η γηπεδούχος ομάδα, μετά από επαφές και συνεννοήσεις, θα άφηνε κάθε φορά χώρο στην κερκίδα της για τους εκδρομείς των αντιπάλων. Η προσπάθεια αυτή δεν τελεσφόρησε, γιατί μια μερίδα οπαδών της ΑΕΚ επέκρινε τη στάση του Δημήτρη Χατζηχρήστου απλώς και μόνο να συναντηθεί με τους αντιπ-Άλλους και να συνυπάρξουν στο ίδιο τραπέζι. Η συνεννόηση δεν έγινε ποτέ.

Ο κόσμος που γενικά παρακολουθεί ποδόσφαιρο αγαπά τις ποδοσφαιρικές ιστορίες και τις αναμετρήσεις όπου οι αντίπαλοι έχουν διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές αφετηρίες και ιστορίες. Όταν οι Βάσκοι της Αθλέτικ Μπιλμπάο παίζουν με τη Ρεάλ Μαδρίτης, την αγαπημένη ομάδα του δικτάτορα Φράνκο και του Βασιλικού Στέμματος, ή όταν οι Καστιγιάνοι αντιμετωπίζουν τη Μπαρτσελόνα, σύμβολο της καταλανικής αυτονομίας και της πλευράς των Αριστερών στον Εμφύλιο, πρόκειται για αγώνες που όλος ο «ποδοσφαιρόκοσμος» θέλει να παρακολουθήσει, γιατί πέρα από την ποδοσφαιρική τους ιστορία, οι ομάδες αυτές έχουν και μια κοινωνική ιστορία και μια κοινωνική κόντρα (με πολιτικές συνδηλώσεις) μεταξύ τους.

Το ίδιο συμβαίνει όταν οι «προτεστάντες» της Ρέιντζερς παίζουν με τους «καθολικούς» της Σέλτικ ή όταν η Μπόκα Τζούνιορς, η οποία στην Αργεντινή εκπροσωπεί την εργατική τάξη, αντιμετωπίζει τη Ρίβερ Πλέιτ, αγαπημένη των πιο υψηλών στρωμάτων,

BF%CE%B4%CF%8C%CF%83%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%BF_%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CF%8E%CE%BD).

που στις αρχές του αιώνα έμεναν δίπλα στο ποτάμι και κατείχαν τα πιο μεγάλα και πιο παραγωγικά χωράφια. Οι ιστορίες πίσω από τις ομάδες, η διαφορετικότητά τους αλλά και η συχνή μεταξύ τους κόντρα ενέχουν έναν συμβολισμό που αγγίζει και συγκινεί τους οπαδούς. Όλες αυτές οι ιστορικές διαφορές προσθέτουν ένα επιπλέον *εν-διαφέρον*. Για τους οπαδούς, οι ιστορίες αυτών των ομάδων είναι σημαντικές, ακριβώς γιατί *διαφέρουν.*

Οι αγώνες για αυτά τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα και οι συμβολισμοί τους κάνουν τους οπαδούς πολλών ιστορικών ομάδων αλλά και ίδιες οι ομάδες ως διοικήσεις, θέλουν να θυμούνται και να θυμίζουν τις ιστορικές τους καταβολές. Αυτή η πολιτική μνήμης, που μπορεί εν μέρει να υποβιβάζει και να αποδίδει συχνά γκροτέσκο χαρακτηριστικά στον αντίπαλο, αφηγείται ωστόσο μια ιστορία, και έχω την αίσθηση ότι στους οπαδούς αρέσουν οι ιστορίες όπου πέρα από την ποδοσφαιρική υπάρχει και κάποια άλλη αντιπαλότητα. Αυτή είναι η μία κατεύθυνση – ότι δηλαδή οι οπαδοί θέλουν να θυμούνται και να θυμίζουν τη διαφορά τους με τους Άλλους. Αυτή τη διαδικασία υποκειμενοποίησης θα τη συναντήσουμε ίσως σε οποιαδήποτε ταυτότητα κι αν μελετήσουμε. Θα βρούμε δηλαδή τον Άλλο στην καρδιά της ταυτότητας. Η *ολοκληρωτική υποτίμηση* όμως είναι κατά τη γνώμη μου κάτι διαφορετικό.

Οι αεκτζήδες δεν θέλουν να μοιάζουν με τους παναθηναϊκούς. Έχει μια σημασία γι' αυτούς να θυμούνται και να θυμίζουν την ιστορία και το παρελθόν. Έχει μια σημασία να θυμούνται και να θυμίζουν ότι είναι προσφυγική ομάδα και ότι διαφέρουν απ' τον Παναθηναϊκό. Είναι σημαντικό για αυτούς να θυμούνται και να θυμίζουν τη διαδρομή που διένυσαν για να φτάσουν στο πρώτο ευρωπαϊκό Κύπελλο το 1968. Να θυμούνται και να θυμίζουν τον αποκλεισμό των προσφύγων από τον εθνικό κορμό, τον ρατσισμό και την καταπίεση που βάρυνε τους ώμους τους· τη σκόνη, το χώμα, τη φτώχεια και τις αρρώστιες που θέριζαν τις προσφυγικές συνοικίες.

«Ο κόσμος πρέπει να θυμάται», μου έλεγε ο Βαγκ. «Να θυμάται τι ζήσανε οι πρόσφυγες, τι ζήσαμε με τον Κόκκαλη, να θυμάται τον Βαρδινογιάννη, να θυμάται τους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ στη Σερβία. Όλα αυτά τα θυμίζει η ΑΕΚ. Και να θυμάται τον Ξηροκώστα που τον ξέχασε η πολιτεία. Κι αν δεν θυμάται όλα αυτά, εμείς [οι οργανωμένοι] θα είμαστε εδώ να του τα θυμίζουμε. Τι να κάνουμε; Να καθόμαστε σαν τους γαύρους να τραγουδάμε μόνο ΑΕΚ ολέ – ΑΕΚ ολέ σα χαζοχαρούμενοι και να πετάμε κομφετί; Τα κάνουμε κι αυτά ούτως ή άλλως και καλύτερα από αυτούς». Για τους οπαδούς της ΑΕΚ, οι αγώνες ως *δημόσιες τελετές μνημόνευσης* θεωρούνται μαρτυρίες μιας αντι-μνήμης

(Foucault 1977). Θέλουν να κρατήσουν ζωντανές κάποιες ιστορίες (βλ. Ahmed 2004), και γι' αυτούς πρόκειται για πολιτικές ιστορίες.

Για να επιστρέψουμε στον Benjamin (2013), πολλοί οπαδοί της ΑΕΚ αισθάνονται πως *πολιτικοποιούν ένα αισθητικό γεγονός.* Μια ποδοσφαιρική κερκίδα γεμάτη οπαδούς κατά τη διάρκεια ενός αγώνα, όπου αυτό που κάνει είναι να τραγουδάει, να ζωγραφίζει πανό, να φτιάχνει χορογραφίες, να σκηνοθετεί και να παρουσιάζει τον εαυτό της (Goffman 2006) και γενικά να δημιουργεί μια αισθητική και πολυαισθητηριακή ατμόσφαιρα. Αν «το ποδόσφαιρο είναι θέαμα» (Vigarello 2004), οι οπαδοί της ΑΕΚ στα πέταλα αισθάνονται ότι θέλουν να το πολιτικοποιούν.

Κατά τη γνώμη μου, όμως, η επιμονή κυρίως των οργανωμένων οπαδών να θυμούνται και να θυμίζουν με πολύ μεγάλη ένταση ιστορίες που αφορούν κάποιους λίγους που συμμετείχαν και συμμετέχουν σε οπαδικές συγκρούσεις και μέσω της πολύ ισχυρής, πολυαισθητηριακής αισθητικοποίησής τους την ώρα του αγώνα να τις καθιστούν εν τέλει κτήμα της κοινότητας στο σύνολό της ξεπερνά, νομίζω, το όριο της αντι-μνήμης. Η μορφή με την αισθητικοποίησή της παρεμβαίνει, θολώνει και συγχέει το ίδιο το περιεχόμενο αυτών των ιστοριών σύγκρουσης. Αυτό που τελικά αφήνει στα σώματα της κοινότητας είναι μια στερεοτυπική, *τοξική* και «δηλητηριώδης γνώση» (Das 2002), την οποία οι οπαδοί κουβαλούν στους ώμους τους και μ' έναν τρόπο πρέπει να διαχειριστούν.

Αυτή τη διαχείριση δυσκολεύει το γεγονός ότι μετά την απαγόρευση των μετακινήσεων οι οπαδοί των μεγάλων ομάδων ουσιαστικά δεν συναντιούνται ποτέ. Αυτή η απόσταση έχω την αίσθηση ότι μυθοποιεί ακόμα περισσότερο τον αντίπαλο, δίνοντας τροφή στα στερεότυπα και καθιστώντας τα έτσι ακόμη πιο αρτηριοσκληρωτικά. Ειδικά οι πιο νεαροί οπαδοί, που δεν συναντούν πλέον –και πολλοί δεν έχουν συναντήσει ποτέ– ολυμπιακούς ή παναθηναϊκούς στο γήπεδο, μένουν μόνο με αυτή τη βαριά τοξική γνώση των αφηγήσεων στους ώμους τους και δεν έχουν κάτι άλλο να αντιπαραθέσουν ψυχικά, με αποτέλεσμα να εγκαλούνται συνεχώς από αυτήν και προφανώς να την επανεπιτελούν.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β : Πολιτικές διαστάσεις της οπαδικής βίας



(«Ζούμε Εξεγερμένοι και όχι σαν Ρουφιάνοι και Προσκυνημένοι». Οι «Εξεγερμένοι» με κίτρινο χρώμα, ενώ οι «Ρουφιάνοι» και οι «Προσκυνημένοι» με πράσινο και κόκκινο αντίστοιχα. Ένα τεράστιο πανό που «ανέβηκε» στις 15.10.2011 σ' έναν αγώνα με αντίπαλο τον Ολυμπιακό. Η φράση προέρχεται από το αναρχικό σύνθημα «Το δίκιο το έχουν οι Εξεγερμένοι και όχι οι Ρουφιάνοι και οι Προσκυνημένοι»).

Γιατί οι αεκτζήδες αισθάνονται εξεγερμένοι; Απέναντι σε ποιον αισθάνονται ότι εξεγείρονται ή ότι θέλουν να εξεγερθούν; Γιατί πολλοί οπαδοί μετατρέπουν το ακρωνύμιο Α.Ε.Κ. σε Α.εκτζήδες Ε.νάντια στο Κ.ράτος; Πώς προκύπτει αυτό και ποια η σημασία του; Τι σημαίνει Κράτος για τους οπαδούς; Γιατί οικειοποιούνται κινηματικά-πολιτικά συνθήματα; Πώς βιώνεται όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο και με ποιες πρακτικές των οπαδών σχετίζεται; Σε αυτή την τελευταία ενότητα, προσπαθώντας να φωτίσουμε περισσότερες πλευρές της οπαδικής βίας, θα δούμε τι σχέση μπορεί να έχει αυτή και με πολιτικά διακυβεύματα.

Ο στρουκτουραλισμός, ο δομο-μαρξισμός, η συμβολική και αργότερα η ερμηνευτική ανθρωπολογία, η θεωρία της πρακτικής και όλα τα συνακόλουθα κριτικά ρεύματα (μεταδομισμός, φαινομενολογία και πολιτισμική κριτική) άσκησαν κριτική στην *εργαλειακή* διάσταση της βίας, στο σύνηθες φαινόμενο να υπερτονίζεται και να υπερτιμάται η σχέση της με τη δομή. Μέσω όλων των παραπάνω θεωριών, φωτίστηκε η *εκφραστική* διάστασή της, κι έτσι η βία άρχισε να εξετάζεται ως πολιτισμική και πολιτική συν-δήλωση και πρόταση Για να δει κανείς αυτή την *πολιτισμική και πολιτική συν-δήλωση και πρόταση* «θα πρέπει να εξετάσει με μεγάλη λεπτομέρεια την ιδεολογία και των υποκειμένων που την ασκούν» (Riches:184). Η διατριβή προσπαθεί να «σκύψει» πάνω στα υποκείμενα, να ακούσει την πολιτική τους *φωνή* ή καμιά φορά τον πολιτικό τους *ψίθυρο*. Αν υπάρχει και όπου υπάρχει.

Η βία κάπως και από κάποιους ορίζεται. Το τι θεωρείται βία ενέχει μια ιστορικότητα και μια γενεαλογία. Είναι κάτι που συνεχώς αλλάζει· όχι μόνο χρονικά, αλλά και όταν μεταβάλλεται το πολιτισμικό περιβάλλον. Συχνά έχει μια νομική αποτύπωση, η οποία, όμως, είναι κι αυτή ευμετάβλητη μέσα στον χρόνο. Έχει, εξάλλου, πολιτισμικές τροπικότητες και επιτελεστικές πρακτικές. Κάθε φορά υπάρχει σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο συνήθως συνομιλεί και με άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η βία φέρει μαζί της σημαίνοντα και σημαινόμενα. Αφορά υποκείμενα που φέρουν ιστορία και απευθύνεται κάπου. Έχει κάποιο νόημα για τα δρώντα υποκείμενα και σχετίζεται με το νόημα που της αποδίδουν και οι άλλοι. Σχετίζεται με τα συναισθήματα. Οι άνθρωποι αισθάνονται πράγματα και ασκούν βία, συναισθάνονται τον κόσμο με κάποιον τρόπο και ασκούν βία.

Bi : «Βαρδινογιάννη πουσταρά βάλε στον κώλο τα λεφτά»[252]

Ας δούμε το στιγμιότυπο ενός τελικού Κυπέλλου όπου πρωταγωνιστούν οπαδοί της ΑΕΚ, και όπου έλαβαν χώρα, όπως συνήθως αποκαλούνται, «αποτρόπαια, εκτεταμένα και θλιβερά επεισόδια» και ασκήθηκε «τυφλή, αδικαιολόγητη βία από ανεγκέφαλους νεαρούς»[253].

Στις 19 Απριλίου του 1995, ΑΕΚ και Παναθηναϊκός, οι δύο ισχυρότερες ομάδες εκείνης της περιόδου, συγκρούονταν για ακόμα μία φορά σε έναν τελικό Κυπέλλου Ελλάδος. Ο αγώνας κρίθηκε με ένα πέναλτι που έδωσε ο διαιτητής Μπάκας στον Παναθηναϊκό στο τελευταίο λεπτό της παράτασης. Ο Βαζέχα το εκτέλεσε εύστοχα και αμέσως μετά οι οπαδοί της ΑΕΚ ξεκίνησαν τα επεισόδια, καίγοντας και σπάζοντας πολλές χιλιάδες καθίσματα και προκαλώντας εκτεταμένες φθορές στον περιβάλλοντα χώρο του Ολυμπιακού Σταδίου. Κατά τη διάρκεια του αγώνα είχαν σημειωθεί και συμπλοκές ανάμεσα στους οπαδούς των δύο ομάδων, με εκατέρωθεν ρίψεις κυρίως σπασμένων καθισμάτων. Η τεράστια δημοσιότητα που προσέλαβε το γεγονός εκείνο το καθιστά σήμερα πολύ *βαθιά εικόνα* στην κοινότητα των αεκτζήδων. Η εικόνα χιλιάδων αεκτζήδων ταυτόχρονα σε όλες τις θύρες του γηπέδου (θύρες οργανωμένων, θύρες οικονομικές αλλά και πιο ακριβές θύρες), να λεηλατούν το γήπεδο σπάζοντας και καίγοντας. Μιλώντας και τότε αλλά και χρόνια μετά από το γεγονός με ανθρώπους που βρίσκονταν στο γήπεδο,

[252] Διαχρονικά αγαπημένο σύνθημα της κερκίδας της ΑΕΚ που απευθύνεται στην οικογένεια Βαρδινογιάννη, ταυτισμένη για δεκαετίες με τη διοίκηση του Παναθηναϊκού.
[253] Βλ. https://sport-retro.gr/panathinaikos-aek-1-0-mpakas-1995-telikos-oaka/.

πολλοί από αυτούς είπαν πως ήταν η πρώτη και η μοναδική φορά που συμμετείχαν σε επεισόδια. «Ξέσπασμα». Αυτή ήταν η λεκτική αποτύπωση. Όλοι όσοι συμμετείχαν στην καταστροφή του γηπέδου εκείνη τη μέρα χρησιμοποίησαν τη λέξη «ξέσπασμα» για να μπορέσουν να προσεγγίσουν ως ανάμνηση πλέον εκείνο το συμβάν. *Μια πίεση που συσσωρεύονταν,* μια πίεση ψυχική που τη στιγμή όπου ο διαιτητής έδωσε το πέναλτι άρχισε να έχει σωματικό αποτύπωμα. Άλλου *η καρδιά πήγαινε να σπάσει*, άλλου *τα χέρια του τρέμανε*, άλλος *έκλαιγε και έβριζε μαζί,* άλλος θυμάται να ουρλιάζει «Όχι ρε πούστη πάλι, όχι ρε πούστη» και ο Βαγκ μου έλεγε ότι ήταν η πρώτη φορά που *το μυαλό του θόλωσε και το μάτι του γύρισε*. *Ένιωθαν αδικημένοι κι ένιωθαν ασφυξία*. «Πνιγόμουν, έτσι ένιωθα. Να πνίγομαι. Η μοναδική ανακούφιση ήρθε όταν είδα δίπλα μου να βάζουν φωτιά. Έσπαγαν τα πλαστικά καθίσματα και τα έκαιγαν. Ο αγώνας είχε τελειώσει – ούτε που το 'χα καταλάβει και ο Παναθηναϊκός σήκωνε το Κύπελλο».

Το μυθικό πλέον πέναλτι που έδωσε εκείνο το βράδυ ο διαιτητής, το «πέναλτι του Μπάκα», «απασφάλισε» ένα τεράστιο συναισθηματικό απόθεμα *αγανάκτησης, οργής, θυμού, ματαιότητας, στεναχώριας και απογοήτευσης* που είχε συσσωρευτεί απέναντι στον Παναθηναϊκό και την οικογένεια Βαρδινογιάννη για πάρα πολλά χρόνια. Η ήδη αιωρούμενη και διάχυτη αίσθηση αδικίας είχε μετουσιωθεί σε *επίμονη καχυποψία*, *δηλητηριώδη* και *τοξική γνώση*. Οι αεκτζήδες βίωναν ένα *ποδοσφαιρικό υποφέρειν* το οποίο οφείλονταν στην οικογένεια Βαρδινογιάννη και το ελληνικό κράτος. Το σύνθημα «Βαρδινογιάννη πουσταρά βάλε στον κώλο τα λεφτά» ήταν το αγαπημένο της κερκίδας, και οι οπαδοί της ΑΕΚ το τραγουδούσαν με πάθος είτε η ομάδα της ΑΕΚ έπαιζε με τον Παναθηναϊκό είτε όχι. Το τραγουδούσαν σε όλους τους αγώνες και σε όλα τα γήπεδα, σε όλες τις συγκεντρώσεις τους, στα κλαμπ, τους δρόμους και σε γιορτές.

Το «καθεστώς», το «κατεστημένο», το «κράτος εν κράτει» της οικογένειας Βαρδινογιάννη εκείνα τα χρόνια στο ελληνικό ποδόσφαιρο αποτυπώνονταν στο πρόσωπο του προέδρου του Παναθηναϊκού, του Γιώργου Βαρδινογιάννη. «Είχαμε τον Κόκκαλη, τώρα έχουμε τον Μαρινάκη, αλλά τα χειρότερα τα είχαμε ζήσει με τους Βαρδινογιάννηδες. Εκεί ήταν τα "πέτρινα χρόνια" της ΑΕΚ. Σπανέας, Καραμάνος, Μπάκας, Στεφανόπουλος, Ζαχαριάδης, Παπουτσέλης[254] έγιναν διάσημοι από τα σφυρίγματα που έδιναν στον Παναθηναϊκό». Ο Λεωνίδας έζησε τις δεκαετίες '80 και '90 υποστηρίζοντας την ΑΕΚ από τις

[254] Όλοι τους διαιτητές που έχουν μείνει στην ιστορία για ευνοϊκές προς τον Παναθηναϊκό διαιτησίες και για ιστορικές «σφαγές», όπως ονομάζονται, υπέρ του Παναθηναϊκού.

κερκίδες του ΟΑΚΑ και της Ν. Φιλαδέλφειας: «Για να πάρουμε ένα πρωτάθλημα τότε, έπρεπε να έχουμε δέκα φορές καλύτερη ομάδα από τον Παναθηναϊκό. Διαφορετικά δε γινόταν. Η ΑΕΚ τότε έπρεπε να κερδίζει όχι μόνο τον αντίπαλο αλλά και τους διαιτητές. Όλο το παιχνίδι ήταν στημένο από την ΕΠΟ». Οι οπαδοί της ΑΕΚ σ' εκείνον τον τελικό κατέστρεψαν εσωτερικά και εξωτερικά το ονομαζόμενο «στολίδι του ελληνικού ποδοσφαίρου», ένα γήπεδο το οποίο ήταν η έδρα του Παναθηναϊκού αλλά και της Εθνικής ομάδας (απ' την οποία λίγα χρόνια αργότερα οι ποδοσφαιριστές της ΑΕΚ αποχώρησαν). Σε δεκάδες συζητήσεις μου με ανθρώπους που παρευρίσκονταν εκείνο το βράδυ στον αγώνα εισέπραξα μια καθολική απαξίωση για όσα συμβόλιζε το γήπεδο και μια ανακούφιση για όσα έγιναν.

Τότε αρχίσαμε πολύ έντονα να βλέπουμε γραμμένο το «ΑΕΚ σημαίνει Αεκτζήδες ενάντια στο Κράτος». Το έγραφαν συνήθως αναρχικοί και αντιεξουσιαστές, αλλά εφάπτονταν σε όλο αυτό το συναισθηματικό φορτίο ενάντια στην κρατική αρχή οργάνωσης του ελληνικού πρωταθλήματος. Έτσι, μ' έναν τρόπο, εκείνη την περίοδο το σύνθημα αυτό εξέφραζε τους αεκτζήδες συνολικά. Η οικογένεια Βαρδινογιάννη διοικούσε το ελληνικό ποδόσφαιρο μέσω του προέδρου της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας και ανοιχτά υποστηρικτή του Παναθηναϊκού Κώστα Τριβέλα. Ο Κώστας Τριβέλας το βράδυ του τελικού πανηγύριζε εξόφθαλμα με τους παίχτες του Παναθηναϊκού την κατάκτηση του Κυπέλλου, κάτι που ήταν τουλάχιστον άκομψο και εκτός του ρόλου που του είχε ανατεθεί από το ελληνικό κράτος.

Τα χιλιάδες καθίσματα στον τελικό του 1995 στο Ολυμπιακό Στάδιο τα έσπασε και τα έκαψε όχι «μια μεμονωμένη ομάδα νεαρών χούλιγκανς», αλλά το σύνολο σχεδόν των αεκτζήδων που βρίσκονταν στο γήπεδο. *Όλοι έκαναν από κάτι.* Δημιουργήθηκε ένα συναισθηματικό τοπίο και μια συναισθηματική ροή που έκανε πολλούς να δράσουν με αυτόν τον τρόπο. Ένα συναίσθημα του «το κάνουμε όλοι μαζί τώρα», που οδήγησε και τους πιο διστακτικούς να εμπλακούν τελικά. Ισχυρίζομαι πως αυτή η συναισθηματική ροή θυμού δεν ξεκίνησε τη στιγμή του πέναλτι που έδωσε ο διαιτητής Μπάκας, αλλά είχε ξεκινήσει δεκαετίες πριν. Επίσης όλη αυτή η βία δεν ήταν *τυφλή.* Λογικά ή παράλογα, με έξυπνο ή λιγότερο έξυπνο τρόπο, είχε πολύ συγκεκριμένη κατεύθυνση και συμβολισμό ενάντια *στο κράτος εν κράτει* της οικογένειας Βαρδινογιάννη.

Bii : «Αγώνας ενάντια στο Γαύρο ίσον αγώνας ενάντια στο κράτος».

Μετά την εποχή Βαρδινογιάννη και τα μέσα της δεκαετίας του ’90, τη σκυτάλη στην ποδοσφαιρική ηγεμονία με ταυτόχρονη πολιτική και οικονομική διαπλοκή πήρε ο Σωκράτης Κόκκαλης. Οι αγώνες που δίνει η ΑΕΚ ενάντια στον Ολυμπιακό είναι οι αγώνες που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο συναισθηματικό φορτίο τα τελευταία 25 χρόνια. Ανέκαθεν είχαν μεγάλη συναισθηματική ένταση, αλλά από τότε που ανέλαβε την προεδρία της ομάδας του Πειραιά ο Σωκράτης Κόκκαλης και τον ακολούθησε ο Βαγγέλης Μαρινάκης, το φορτίο των αγώνων αυτών έγινε πολύ μεγαλύτερο.

Ανέκαθεν οι οπαδοί της ΑΕΚ πίστευαν πως το κράτος ευνοούσε τον Ολυμπιακό και αδικούσε την ΑΕΚ. Αυτό το συναισθηματικό μοτίβο βρίσκεται στον σκληρό πυρήνα της επιτέλεσης του αεκτζήδειν και έχει προκύψει σαν αφήγηση από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Ο Ολυμπιακός είναι για τους αεκτζήδες ο ριζικός Άλλος, και η ενσυναίσθηση αυτή έχει στον πυρήνα της ένα ζήτημα ηθικής τάξης. Οι αεκτζήδες θεωρούν τον Ολυμπιακό ποδοσφαιρικά «ανήθικο». Για τους αεκτζήδες, ο Ολυμπιακός «κλέβει» ή «στήνει» τα πρωταθλήματα. Τα πρωταθλήματα του Ολυμπιακού είναι «ανήθικα, πούστικα, ψεύτικα, πέτσινα, κάλπικα» – τα κατακτά «με το πιστόλι κάτω απ’ το τραπέζι», τα κατακτά «πληρώνοντας διαιτητές», τα κατακτούσε γιατί οι διαδοχικές κυβερνήσεις Σημίτη είχαν «παραδώσει τα κλειδιά του κράτους στον Σωκράτη Κόκκαλη». Δεν υπάρχει αεκτζής που να μην θεωρεί πως η ΑΕΚ έχει *υποφέρει* διαχρονικά από τον Ολυμπιακό και το ελληνικό κράτος.

Η δεκαετία του 2000, η επόμενη δεκαετία με την καθολική κυριαρχία του Σωκράτη Κόκκαλη, ήταν καθοριστική για την εγκαθίδρυση αυτού του συναισθήματος της *εχθρότητας* απέναντι στον Ολυμπιακό. Ο Ολυμπιακός κατέκτησε 12 από τα 14 πρωταθλήματα εκείνα τα χρόνια (1997-2010), κάτι πρωτόγνωρο για την ιστορία του ελληνικού ποδοσφαίρου. Τον Σωκράτη Κόκκαλη διαδέχτηκε ο Βαγγέλης Μαρινάκης, που κατέκτησε τα 9 από τα 11 πρωταθλήματα τα επόμενα χρόνια (2011-2021) και συνεχίζει. Ο Κόκκαλης για πολλά χρόνια και ο Μαρινάκης σήμερα αποτελούν για πολλούς αεκτζήδες, και όχι μόνο, «τα τοτέμ της οικονομικής διαπλοκής με το κράτος». Η έντονη αίσθηση (*βρωμάει ο τόπος* λένε) της εμπλοκής με την πολιτική του νυν πρόεδρου του Ολυμπιακού Βαγγέλη Μαρινάκη, ο οποίος διατηρεί και σχέσεις κουμπαριάς με την οικογένεια Μητσοτάκη, ήρθε με την εμπλοκή του Μαρινάκη στα κοινά του δήμου Πειραιά. Με αυτή την έννοια, το «ΑΕΚτζήδες Ενάντια στο

Κράτος» ενέχει και μία συμβολική διάσταση, αφού το Κράτος νοείται ως «το Κράτος του Κόκκαλη και του Μαρινάκη». Το κράτος νοείται ως «κράτος του Ολυμπιακού» και οι αεκτζήδες το συναισθάνονται ως τέτοιο – ως μια εξουσία *ενοποιημένη,* ως κάτι *σαφές* και *έξω* από την κοινότητά τους.

Ο Michel Foucault (1991) επεσήμανε ότι το Κράτος δεν είναι κάτι που υπάρχει πέρα και έξω (και απέναντι) από την Κοινωνία, δίνοντας έμφαση σε μια διαλεκτική σχέση ανάμεσά τους. Ισχυρίζεται πως το γεγονός ότι θεωρούμε το κράτος ως κάτι ενοποιημένο και σαφές συνιστά προϊόν των τεχνικών διακυβέρνησης και της νεωτερικότητας. Το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων του κράτους αλλά και τα όριά του είναι ασαφή, κι αυτός ακριβώς είναι ο τρόπος (του) να επιβιώνει. (ό.π : 103). Ο πολιτικός επιστήμονας Timothy Mitchell, μιλώντας για το κράτος, προτείνει να το δούμε ως «μια διαδικασία που προκαλεί αποτελέσματα» (state effect) και μας καλεί να εξετάσουμε αυτά τα αποτελέσματα, τις συνέπειες και «την αίσθηση που αφήνει το κράτος». Το κράτος αφήνει μια αίσθηση που σχετίζεται με την πολιτισμική του συγκρότηση[255] και τις πολλαπλές σημασίες που αυτή μπορεί να πάρει.

Οι Sharma και Gupta (2006), στον συλλογικό τόμο που επιμελούνται, παραθέτουν μελέτες οι οποίες επικεντρώνονται στις καθημερινές πρακτικές και τις αναπαραστάσεις του κράτους που λαμβάνουν χώρα στη δημόσια σφαίρα και μιλούν για τον ρόλο που διαδραματίζουν η φαντασία και το συναίσθημα στη διαμόρφωση αυτής της αίσθησης για-και-από το κράτος. Αντλώντας από την έννοια της επιτελεστικότητας της Judith Butler, οι Sharma και Gupta προσδίδουν στην «επαναληπτικότητα» τη βασική σύσταση του πυρήνα του κράτους (Sharma - Gupta: 13). Κάτι που επαναλαμβάνεται αφήνει μια αίσθηση έχοντας κινητοποιήσει το συναίσθημα και τη φαντασία. Η φαντασία, το συναίσθημα και η αίσθηση εισάγονται στην ανάλυση όχι για να μειώσουν την αίσθηση των αεκτζήδων πως το ελληνικό κράτος είναι το κράτος του Ολυμπιακού αλλά για να ακούσουν βαθύτερα αυτή τους την αγωνία.

255 Ο Clifford Geertz ήδη από τη δεκαετία του '60, μέσα από τις έρευνές του στο Μπαλί, προσπάθησε να ορίσει τα πολιτισμικά θεμέλια του κράτους, υποστηρίζοντας ότι οι τελετουργίες που μελετούσε δεν υπηρετούσαν απλώς το κράτος, αλλά το συνιστούσαν. Αυτή η προσέγγιση λήφθηκε υπόψη στο εσωτερικό της ανθρωπολογίας περί τα τέλη της δεκαετίας του '80 και αποτέλεσε τη σημαντική συνεισφορά των ανθρωπολόγων στη μελέτη του κράτους.



«Αγώνας ενάντια στο Γαύρο ίσον αγώνας ενάντια στο κράτος». Το πανό αυτό το πρωτοείδαμε την περίοδο 2008-2009 στον εντός έδρας αγώνα της ΑΕΚ με τον Ολυμπιακό και αποκρυσταλλώνει σκέψεις και συναισθήματα δεκαετιών των οπαδών της ΑΕΚ. Δίπλα, ένα μαύρο, επίσης τεράστιο, πανό που γράφει «Λευτεριά σε όσους είναι στα κελιά», σύνθημα κατεξοχήν του αναρχικού χώρου.

Η Begona Aretxaga (2005) τοποθετεί τη φαντασία στον πυρήνα της ανάλυσής της για το Κράτος, αντλώντας λιγότερο από τον Anderson (1997) και περισσότερο από το «πολιτικό φαντασιακό» του Κορνήλιου Καστοριάδη[256] και του ψυχαναλυτή Jacques Lacan. Το κράτος πρέπει να προσληφθεί ως αδιαχώριστο από το πολιτικό φαντασιακό, το οποίο τελικά μέσω του πρώτου συγκροτεί μια πολιτική πραγματικότητα και εμπειρία που παράγει συγκεκριμένα αποτελέσματα. Η ύπαρξη μιας υπό προϋποθέσεις και αρκετά συζητήσιμης επικοινωνίας ανάμεσα στον αναρχικό χώρο και την κερκίδα της ΑΕΚ τοποθετεί το Κράτος σε μια θέση πολιτικού αντιπάλου, πέραν δηλαδή από αυτήν του συμβολικού σημαινόμενου του Ολυμπιακού.

Η ανθρωπολόγος Yael Navaro-Yashin μελέτησε τον ρόλο της φαντασίας και των υποκειμενικών ψυχικών διεργασιών στην πρόσληψη του κράτους. Στο βιβλίο της *Faces of the State. Secularism and public life in Turkey* (2002), η έννοια της εξουσίας του κράτους (της Τουρκίας) επιβιώνει με ψυχικές μορφές, αφού οι ίδιοι άνθρωποι που ασκούν κριτική στο

256 Ο Κορνήλιος Καστοριάδης είναι συγγραφέας του έργου *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* (1975). Πίστευε ότι η θέσμιση των κοινωνιών προϋποθέτει μια συγκεκριμένη σύλληψη του κόσμου και της σχέσης του ανθρώπου με αυτόν. Όπως επισημαίνει στον πρόλογο του βιβλίου: «Το φαντασιακό για το οποίο μιλώ δεν είναι εικόνα *τινός*. Είναι δημιουργία ακατάπαυστη και ουσιαστικά ακαθόριστη (δημιουργία κοινωνικο-ιστορική και ψυχική) μορφών/εικόνων, βάσει των οποίων και μόνο μπορεί να τεθεί θέμα *τινός*. Ό,τι αποκαλούμε "πραγματικότητα" και "ορθολογικότητα" αποτελούν έργο του».

κράτος το αναπαράγουν μέσω των φαντασιώσεων που έχουν γι' αυτό (2002: 5). Κατά τη Navaro-Yashin, η φετιχοποίηση του κράτους έχει ως αποτέλεσμα να μην δίνεται η ανάλογη προσοχή στις πρακτικές, στις ατέλειες και στις αντιφάσεις που σχετικοποιούν την αυτόνομη υπόστασή του (ό.π : 156-159). Όλα όσα καθιστούν το κράτος αδύναμο (και συχνά «γελοίο», λέει η Navaro-Yashin) παραβλέπονται από τα υποκείμενα που το φετιχοποιούν.



(Φωτογραφίες από το αρχείο του ερευνητή, από τοίχους και δρόμους της πόλης όπου το Α.Ε.Κ. ερμηνεύεται ως «Αεκτζήδες Εναντίων Κράτους» και συνδέεται με μια ρητορική του αναρχικού χώρου. Οι φωτογραφίες έχουν τραβηχθεί με χρονική απόσταση άνω των δεκαπέντε ετών μεταξύ τους. Η αίσθηση του Κράτους ως μόνιμης απειλής για την κοινότητα – αρχείο ερευνητή).

Στη Χώρα των Βάσκων, μέρος από το οποίο κατάγεται και μελέτησε η Aretxaga, το κράτος, ως έννοια και πρακτική, διατηρεί *μια μόνιμη παρουσία* στη δημόσια συζήτηση που

λαμβάνει χώρα στα μπαρ, στα καφενεία, στους δρόμους και στα ΜΜΕ. Εκδηλώνεται επίσης στα σημάδια και στις εικόνες που χαράσσουν το αστικό τοπίο (συνθήματα στους τοίχους, αφίσες, γκράφιτι), κι όλα αυτά διαμορφώνουν ένα πολιτισμικό σύμπαν στο εσωτερικό του οποίου το βασκικό έθνος προσλαμβάνεται ως απειλούμενο από το ισπανικό κράτος. Τηρουμένων των αναλογιών, οι οπαδοί που εμπλέκονται συναισθηματικά με όλο αυτό το φορτίο αντιπαλότητας με το ελληνικό κράτος αισθάνονται αυτή την απειλή και της αποδίδουν μια ιστορικότητα. Ιστορικοποιώντας την, την υποστασιοποιούνουσιοποιούν, της δίδουν σάρκα και οστά, πρόσωπα και ονόματα και τη συνδέουν με πολιτικές, κόμματα και ιδεολογίες.

Έχουμε μιλήσει αρκετά για το πώς το *ποδοσφαιρικό υποφέρειν* των αεκτζήδων εκβάλλει σ' ένα *κοινωνικό υποφέρειν*. Αντίστοιχα, το ποδοσφαιρικό *Κράτος εν Κράτει* των μεγάλων αντιπάλων της ΑΕΚ ήδη από τη δεκαετία του '90, αλλά πολύ εντονότερα μετά το 2008, εκβάλλει σε μια πολιτική και κοινωνική δήλωση εναντίωσης των αεκτζήδων απέναντι στο Κράτος. Στον συναισθηματικό χάρτη, οι αεκτζήδες τοποθετούν το Κράτος σε απόσταση, μακριά και κάπου απέναντι από τους ίδιους, συσκοτίζοντας έτσι τις δια-συνδέσεις της ομάδας τους με το ελληνικό κράτος σε πολλαπλά επίπεδα: συνδέσεις, συσχετίσεις, οικονομικά οφέλη, κατά περιόδους ιδεολογικές και πολιτικές ταυτίσεις των διοικήσεων της ομάδας με κόμματα και κυβερνήσεις.





(«Το Κράτος σκοτώνει και μετά Αθωώνει» – αναφορά σε υποθέσεις κρατικής-αστυνομικής βίας, όπως πολύ πρόσφατα στη δολοφονία ενός Ρομά από μια ομάδα Δίας. Οι εμπλεκόμενοι αστυνομικοί αθωώθηκαν. «Το

κράτος σημαδεύει οι μπάτσοι πυροβολούν». Κόκκαλης, Ολυμπιακός, Αστυνομία, Κράτος, σε μια συμπύκνωση ενός φαντασιακού Άλλου.)

Έχει μεγάλη σημασία όμως ότι αντιλαμβάνονται και αισθάνονται το κράτος διαχρονικά, σταθερά και ξεκάθαρα απέναντί τους και πως όλο αυτό τους προκαλεί έναν τεράστιο, επίμονο και συνεχή θυμό. Η ποδοσφαιρική αδικία προσλαμβάνει τη μορφή μιας *καθημερινής (ποδοσφαιρικής) βίας*, κι αν εκτεθεί κανείς στη φωνή, τον θόρυβο ή το μουρμουρητό όσων (θεωρούν ότι) την υφίστανται, στα σπίτια, στα καφενεία, στα προποτζίδικα, στους χώρους εργασίας, στις παρέες, στα γκράφιτι στους τοίχους και στα συνθήματα στο γήπεδο, θα ακούσει ένα *συνεχές ακατάπαυστο παράπονο*. Αυτό το *ποδοσφαιρικό παράπονο*, από το 2008 και μετά, και όσο εισχωρούσαμε ολοένα και πιο βαθιά στην οικονομική κρίση, άρχισε να συνδέεται με ένα *πολιτικό παράπονο*. Έτσι, η ποδοσφαιρική διαμαρτυρία τα τελευταία χρόνια εφάπτεται σε μια κοινωνική και πολιτική διαμαρτυρία.

Τον Δεκέμβριο του 2008, έλαβε χώρα η δολοφονία του 15χρονου Αλέξη Γρηγορόπουλου από αστυνομικούς. Η εξέγερση που ακολούθησε σε όλες τις μεγάλες πόλεις στον ελλαδικό χώρο είχε πολύ μεγάλη ένταση και διάρκεια και άφησε ένα πολύ βαθύ ψυχικό αποτύπωμα απέχθειας και εχθρότητας απέναντι στην αστυνομία. Επίσης, έφερε πάρα πολύ κόσμο σε άμεση επαφή με πολιτικές κινηματικές διαδικασίες για πρώτη φορά. Πολλοί οπαδοί της ΑΕΚ (με αυτή την ιδιότητά τους) συμμετείχαν σε όλη αυτή την εξεγερσιακή διαδικασία τόσο στα αμφιθέατρα των συνελεύσεων όσο και στον δρόμο.

Η δολοφονία ενός 15χρονου παιδιού προκάλεσε μ' έναν τρόπο ένα «ηθικό σοκ» (*moral shock*), το οποίο *και* στους οπαδούς της ΑΕΚ, μεταξύ άλλων, προσέλαβε «τη μορφή κινητοποιήσεων και ευρείας συμμετοχής σε κινηματικές διαδικασίες» (Jasper 1997). Ο Νεοϋορκέζος κοινωνικός επιστήμονας επισημαίνει ότι αυτή η συναισθηματική κινητοποίηση εκβάλλει σε πολιτικές κινητοποιήσεις ή πολιτικά κινήματα. Σε σχέση με το ποδόσφαιρο και τους οπαδούς, κάτι αντίστοιχο συναντάμε και στις περιπτώσεις της δολοφονίας του 15χρονου Μπερκίν[257] και του 12χρονου Νιχάτ[258] από την τουρκική αστυνομία, όπως και σε αυτήν του πνιγμού που υπέστη το 3χρονο προσφυγάκι Alan

[257] Βλ. https://www.news247.gr/kosmos/poios-itan-o-15chronos-mperkin-elvan.6334063.html.
[258] Βλ. https://www.onalert.gr/kosmos/tourkia/tourkia-en-cyxrv-dolofonia-kourdou/114979/.

Kourdi. Όλα τα παραπάνω κινητοποίησαν τόσο συναισθηματικά όσο και πολιτικά τους οπαδούς στην Τουρκία (βλ. Thomas Olesen 2017).

Το 2008 θεωρείται σχηματικά ως το χρονικό σημείο έναρξης μιας πιο έντονης και πιο διευρυμένης πολιτικοποίησης και συμμετοχής σε κινηματικές διαδικασίες των οπαδών στην Ελλάδα (Ζαϊμάκης 2013 : 53). Τα χρόνια της επονομαζόμενης «οικονομικής κρίσης» που ακολούθησαν συνέβαλαν επίσης σε αυτή τη *στροφή των οπαδών στην πολιτική*, αφού ολόκληρη η ελληνική κοινωνία είχε στρέψει το ενδιαφέρον της προς την οικονομία και την πολιτική γενικότερα. Πρόκειται για έναν πολύ πυκνό πολιτικό χρόνο, με κολοσσιαίες αλλαγές και ανατροπές στην οικονομία και την κοινωνία, που μ' έναν τρόπο επαναπροσδιόρισαν τις προτεραιότητες στις ζωές των ανθρώπων και των οπαδών. Σαν να μπήκε το ποδόσφαιρο όχι σε δεύτερη μοίρα αλλά σε μια νέα θέ(α)ση, που πλέον συ-σχετίζονταν έντονα με την πολιτική.

Εκείνη την περίοδο δημιουργήθηκαν συλλογικότητες οπαδών όπως οι «Radical Funs United», που απαρτίζονταν από οπαδούς όλων των ομάδων και τοποθετούσαν *το πολιτικό* και *το κινηματικό* πολύ κεντρικά στη δράση τους[259]. Παράλληλα, η άνοδος της ακροδεξιάς τόσο ως κομματικής εκπροσώπησης όσο και, κυρίως, ως ενός διάχυτου εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας οδήγησε τους οπαδούς να θέσουν ως προτεραιότητά τους την πολιτική αντζέντα κι όχι τα αμιγώς ποδοσφαιρικά τεκταινόμενα. Αυτή τη *στροφή στο πολιτικό* την είδαμε στην κοινότητα των οπαδών της ΑΕΚ να εκβάλλει τόσο σε προϋπάρχοντες συναισθηματικούς και πολιτικούς χώρους όσο και σε καινούριους. Το *A.C.A.B.* και το *Antifa* είναι δύο τέτοιες πολιτικές συναισθηματικές κατευθύνσεις που προϋπήρχαν στους οπαδούς της ΑΕΚ πολύ πριν τη *στροφή των οπαδών στο πολιτικό*[260].

Biii : Το A.C.A.B.

Οι περισσότεροι σύνδεσμοι οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ και ειδικά τα κλαμπ της Original 21 έχουν πολύ συχνά στον πυρήνα της συναισθηματικής τους οικονομίας το

[259] Το 2008 δημιουργήθηκε η Έκρηξη-Προοδευτική Τούμπας στη Θεσσαλονίκη, το 2012 η Αυτόνομη Ποδοσφαιρική Ομάδα στην Πάτρα, το 2014 ο Ελευθεριακός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Liberta» στον Βόλο και ο «Απείθαρχος» Ιωαννίνων και το 2015 ο «Μαρίνος Αντύπας» στην πόλη της Λάρισας· όλα τους αυτοοργανωμένα εγχειρήματα που τοποθετούσαν το πολιτικό κεντρικά στον πυρήνα της δράσης τους.

A.C.A.B., ακρωνύμιο της φράσης «All Cops Are Bastards»[261]. Στα ελληνικά, η αντίστοιχη φράση είναι το «Μπάτσοι-Γουρούνια-Δολοφόνοι». Μπορούμε να το ονομάσουμε «αντιμπατσικό πρόταγμα», «αντιμπατσική στάση», ρητορική, ή θα μπορούσαμε να το ορίσουμε ως «Λόγο (discourse) κατά της αστυνομίας». Όλα συγκλίνουν λίγο έως πολύ σε ένα συναίσθημα *απέχθειας και εχθρότητας* απέναντι στην αστυνομία και ειδικά απέναντι στις Μονάδες Αποκατάστασης της Τάξης (Μ.Α.Τ.). Οι οπαδοί, όταν αναφέρονται σ' αυτό, λένε «το αντιμπατσικό» (σκέτο) ή «το Α.C.Α.Β.» (σκέτο). Το *A.C.A.B.* είναι πολιτική θέ(α)ση. Δεν είναι όλες οι κερκίδες *A.C.A.B.* Είναι επιλογή της κάθε κερκίδας αν θα το ακολουθήσει και προϋποθέτει μια απόφαση να συντονίζει κανείς δράσεις και τρόπους ενάντια στην αστυνομία. Επίσης, ως επιλογή δημιουργεί μια ιδιαίτερη συναισθηματική οικονομία, με εξίσου ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Δημιουργεί (και δημιουργείται από) έναν τρόπο να υπάρχει κανείς στον (οπαδικό) κόσμο και συνιστά καθοριστικό παράγοντα επιλογών, θέσεων, στάσεων και τρόπου ζωής, εντός και εκτός κερκίδας.

Από την άλλη, ο Λόγος αυτός δεν χρειάζεται αυστηρές και μεγάλες πολιτικές συμφωνίες, αφού εκβάλλει σχετικά αβίαστα από πολλά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η εναντίωση στην αστυνομία, τόσο ως Λόγος όσο και ως συναίσθημα, είναι πολύ έντονη σε όλα σχεδόν τα νεολαιίστικα κινήματα και τις κουλτούρες νέων (Αστρινάκης & Στυλιανούδη 1996). *Ροκάδες, ρεϊβάδες, χεβυμεταλλάδες, χιπχοπάδες, γκραφιτάδες, σκεϊτάδες, χίπηδες και νεοχίπηδες*, αλλά και η κινηματική νεολαία στον ελλαδικό χώρο, φέρουν περισσότερο ή λιγότερο συναισθήματα δυσφορίας, αντιπαλότητας ή εχθρότητας απέναντι στην αστυνομία (Κολοβός 2015). Όλος αυτός ο θυμός των νέων απέναντι στην αστυνομία δεν θα μπορούσε ιστορικά να μην εκβάλλει σε μια κερκίδα νέων όπως η κερκίδα της ΑΕΚ, η οποία, εκτός του ότι είναι νεανική, θέλει να αυτοπροσδιορίζεται και ως αριστερή, ακροαριστερή, ή και αναρχική.

Οι συγκρούσεις των οπαδών της ΑΕΚ με την αστυνομία, τόσο εντός γηπέδου όσο και με τη μορφή σαμποτάζ ή επιθέσεων σε αστυνομικά τμήματα, είναι μάλλον η συνηθέστερη μορφή οπαδικής βίας. Στο οπαδικό φαντασιακό, η αστυνομία ταυτίζεται με το Κράτος. Η Aretxaga (2005) δανείζεται την έννοια του *φετίχ* από τον ανθρωπολόγο Michael Taussig, ο οποίος στο βιβλίο του *The Nervous System* (1992) ορίζει το κράτος ως «φετίχ» και θεωρεί

[261] Το συναντάμε και γραμμένο «κωδικοποιημένα», ως *1312*, με τους αριθμούς που αντιστοιχούν στο κάθε γράμμα του *A.C.A.B*. Το βρίσκουμε επίσης και στα ελληνικά ως *Μ.Γ.Δ.* (ακρωνύμιο του συνθήματος *Μπάτσοι Γουρούνια Δολοφόνοι*).

ότι έχουν αποδοθεί σε αυτό ιδιότητες που το μετατρέπουν σε ένα είδος αφηρημένης οντότητας την οποία (οι οπαδοί) απεχθάνονται και *αγαπούν να μισούν.* Η κοινότητα των οπαδών που καθίσταται κοινότητα λόγω της κοινής αγάπης των μελών της για την ΑΕΚ συγκροτείται ταυτόχρονα εξίσου ισχυρά μοιραζόμενη αυτό το κοινό μίσος και την απέχθεια για την αστυνομία. Η Sara Ahmed (2004) αφιερώνει ένα κεφάλαιο για να μας πει πως στις «κοινότητες αγάπης» συνυπάρχουν και άλλα συναισθήματα όπως το μίσος (για κάποιον Άλλο ή Άλλους) και πως και τα δύο αυτά είναι αλληλοσυμπληρωματικά ως προς τη συγκρότηση εαυτού και ομάδας (Ahmed 2004: 122-123· η ίδια χρησιμοποιεί τον όρο «love groups», μιλώντας για διαδικτυακές εθνικιστικές ομάδες).



«Εσύ εσύ με το χακί – η μάνα σου γαμιέται με έναν αεκτζή!» (σύνθημα)[262] *τραγουδούν όταν κάποιος αστυνομικός των ΜΑΤ μπαίνει στο γήπεδο. «Αντίρρηση στο καθεστώς – Η απάντηση στην Τάξη», γράφουν οι οπαδοί στο πανό, και δίπλα οι τρεις τελίτσες που επίσης συμβολίζουν το «Μπάτσοι – Γουρούνια – Δολοφόνοι».*

Η αστυνομία είναι ο μόνιμος και σταθερός εκπρόσωπος της *Αρχής του* Κράτους, όπως και ο σταθερός θεσμός άσκησης της μοναδικής νόμιμης βίας, που είναι η κρατική βία. Επίσης, οι Νόμοι του Κράτους που αφορούν οπαδικά ζητήματα έχουν ως βραχίονα εφαρμογής τους την αστυνομία. Ο Λόγος ενάντια στην αστυνομία προέρχεται και από τα δύο: τόσο από ένα γενικό φαντασιακό και μια γενική αίσθηση ότι η αστυνομία εφαρμόζει και ασκεί τη βία του Κράτους όσο και από την ειδική αποστολή της να καταστέλλει τους οπαδούς.

Οι ποδοσφαιρικοί αγώνες της ΑΕΚ αποτελούν τόπους και ευκαιρίες επιτέλεσης αυτού του *Α.C.A.B.* συναισθήματος. Πριν, μετά και κατά τη διάρκεια του αγώνα, γίνονται

[262] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=J11dkr5BKMs.

επιθέσεις στα ΜΑΤ περιμετρικά του γηπέδου από παρέες που είτε έχουν οργανωθεί από τα πριν είτε εκείνη την ώρα οργανώνουν ένα «hit 'n run πέσιμο» ή ένα «ντου». Συνήθως με πέτρες, ή αν υπάρχει μεγαλύτερη οργάνωση με «μπουκάλια» (μολότοφ) ή «κινέζους»[263]. «Όπου τους βρίσκουμε πρέπει να τους τσακίζουμε και στο γήπεδο αν θες τη γνώμη μου είναι πολύ προνομιακός χώρος – όπως και οι μεγάλες συγκεντρώσεις. Χρησιμοποιείς τον πολύ κόσμο, ως κάλυψη», αναφέρει ένας συνομιλητής. Στα ντέρμπυ ειδικά, όπως και σε αγώνες με ένταση και πολύ κόσμο, οι επιθέσεις στην αστυνομία και ιδίως στα ΜΑΤ είναι μια παράδοση που επαναλαμβάνεται δεκαετίες τώρα σχεδόν με τελετουργικό τρόπο. «Λίγο πριν το ημίχρονο στη Σκεπαστή έβλεπες κόσμο να κινητοποιείται. Μαζεύονταν, κουκουλωνόντουσαν και βγαίνανε όλοι μαζί από τη θύρα 9 ή 11. Μετά από 5 λεπτά άκουγες μπαμ μπουμ, κρότου λάμψης και μύριζες χημικά. Είχαν σταμπάρει μια διμοιρία και της είχαν κάνει πέσιμο». Ο Λέανδρος μιλά για το «πέσιμο» στη διμοιρία ή το «σκηνικό (με τους μπάτσους)» ή τα «μπάχαλα» ή το «καγκελάκι»[264] έξω από τη Σκεπαστή ως βασικούς τρόπους επιτέλεσης της Α.C.Α.Β. ψυχικής οικονομίας.

Στις 7 Δεκεμβρίου του 2008, μία μέρα μετά τη δολοφονία Γρηγορόπουλου, η ΑΕΚ αντιμετώπιζε τον Πανθρακικό στο ΟΑΚΑ. Πριν από την έναρξη του αγώνα, οπαδοί της επιτέθηκαν πολύ σφοδρά στην αστυνομία προκαλώντας βαρείς τραυματισμούς σε αστυνομικούς[265]. Για τους περισσότερους αεκτζήδες, εκείνο το γεγονός συνιστά απόδοση κάποιας δικαιοσύνης και η κερκίδα είναι πολύ περήφανη γι' αυτό. Συζητούσα αρκετά πρόσφατα, στην τελευταία επέτειο της δολοφονίας Γρηγορόπουλου, με τρεις συνομιλητές που δεν είναι ΑΕΚ και που γράφουν ένα χρονικό εκείνων των ημερών. Θυμόντουσαν με μεγάλη ένταση τα γεγονότα. «Είχε σκοτωθεί ένα παιδί από μπάτσο. Μετά το πρώτο μούδιασμα βγήκαμε στους δρόμους, δεν ξέραμε τι ακριβώς θέλαμε να κάνουμε. Είχαμε μια οργή που δε στρέφονταν μόνο προς την αστυνομία αλλά απασφάλισε και άλλους συσσωρευμένους θυμούς. Θέλαμε να τα κάψουμε όλα. Αστυνομικά τμήματα, τράπεζες, ΙΚΑ, εφορίες, κοσμηματοπωλεία, κυριλέ μαγαζιά. Τα πάντα. Το ίδιο βράδυ έγιναν συμπλοκές και την επόμενη μέρα πορευτήκαμε στην Αλεξάνδρας προς τη ΓΑΔΑ. Οι μπάτσοι

[263] Ένα μπουκάλι πλαστικό με βενζίνη, δεμένο με πολλές κροτίδες για να κάνει πολύ δυνατό θόρυβο, αλλά λόγω της βενζίνης προκαλεί και μια τεράστια και εντυπωσιακή φλόγα.

[264] Το «καγκελάκι» είναι το «σκηνικό» που διαδραματίζεται μ' ένα συνεχές μπες-βγες από τη θύρα, ένα μπες-βγες από τα κάγκελα.

[265] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=wa9BTPqWALk&ab_channel=dewayneluna1114. Στον τίτλο του βίντεο αναφέρεται εκ παραδρομής ο Πανσερραϊκός, με τον οποίο η ΑΕΚ αγωνιζόταν 2 βδομάδες πριν. Βλ. επίσης https://www.veoh.com/videos/v16917469sw2abHnm.

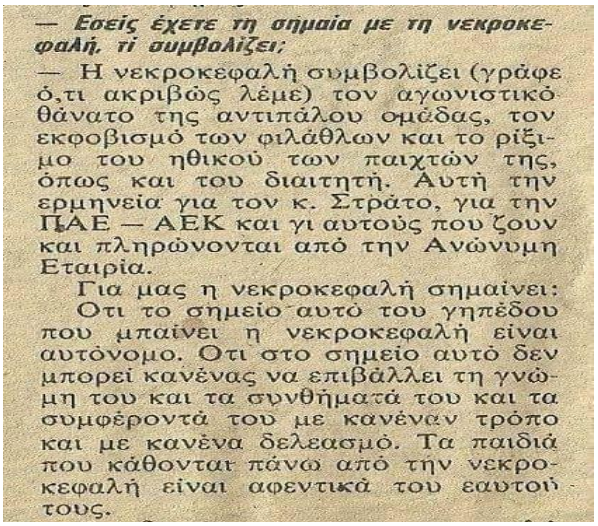
μας ψέκασαν χημικά, χτύπησαν και τραυμάτισαν πολύ κόσμο. Προσαγωγές, συλλήψεις και πολύ ξύλο αλλά δε θέλαμε να φύγουμε από το δρόμο. Δε θέλαμε να πάμε σπίτι. Το απόγευμα μάθαμε ότι οι αεκτζήδες βρήκαν στο γήπεδο κάποιους μπάτσους και τους έσπασαν στο ξύλο. Ήταν μια χαρούμενη είδηση για όσους επιμέναμε να βρισκόμαστε στην Αλεξάνδρας και να κατεθυνόμαστε στη ΓΑΔΑ. Θυμάμαι πως υποδεχτήκαμε κάπως με ανακούφιση τα νέα από το ΟΑΚΑ, θυμάμαι τον κόσμο να μιλάει στα κινητά και να διαδίδει τα νέα και θυμάμαι τον κόσμο να πεισμώνει και να θέλει να μείνει στον δρόμο».

Η συγκεκριμένη σύγκρουση, λόγω της χρονικής στιγμής όπου συνέβη, απέκτησε μυθικές διαστάσεις στην οπαδική ρητορική και συνδέθηκε με πολιτικά διακυβεύματα πέραν του *αντιμπατσικού*. Μετά το 2008, *ο Λόγος κατά της αστυνομίας* αρχίζει να συνδέεται όλο και πιο έντονα με συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα, με αιτήματα πολιτικών κρατουμένων, με την καταγγελία της αστυνομικής βίας απέναντι σε πρόσφυγες και μετανάστες ή με την καταγγελία της συμπόρευσης και του ιδεολογικού και ψυχικού εναγκαλισμού της αστυνομίας με τη Χρυσή Αυγή. Η πιο πολιτισμική πλευρά του *Α.C.Α.Β.* φαίνεται να υποχωρεί έναντι ενός περισσότερο πολιτικού περιεχομένου.



(«Έλα να νιώσεις πώς είν' η ζωή κι όλα τα ωραία μες τη Σκεπαστή – εδώ είναι το σπίτι του κάθε αεκτζή εδώ δε μπαίνουν μπάτσοι και αστυνομικοί»[266]. Αγαπημένο σύνθημα της κερκίδας των οργανωμένων οπαδών. Στο κέντρο της Σκεπαστής υπήρχε πάντα η αντι-συμβατική νεκροκεφαλή. Το σημείο του γηπέδου όπου μπαίνει η νεκροκεφαλή θεωρείται αυτόνομο.)

[266] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=icLv0A1ycMg.



— *Εσείς έχετε τη σημαία με τη νεκροκεφαλή, τι συμβολίζει;*

— Η νεκροκεφαλή συμβολίζει (γράφε ό,τι ακριβώς λέμε) τον αγωνιστικό θάνατο της αντιπάλου ομάδας, τον εκφοβισμό των φιλάθλων και το ρίξιμο του ηθικού των παιχτών της, όπως και του διαιτητή. Αυτή την ερμηνεία για τον κ. Στράτο, για την ΠΑΕ — ΑΕΚ και γι αυτούς που ζουν και πληρώνονται από την Ανώνυμη Εταιρία.

Για μας η νεκροκεφαλή σημαίνει: Οτι το σημείο αυτό του γηπέδου που μπαίνει η νεκροκεφαλή είναι αυτόνομο. Οτι στο σημείο αυτό δεν μπορεί κανένας να επιβάλλει τη γνώμη του και τα συνθήματά του και τα συμφέροντά του με κανέναν τρόπο και με κανένα δελεασμό. Τα παιδιά που κάθονται πάνω από την νεκροκεφαλή είναι αφεντικά του εαυτού τους.

(«Για εμάς η νεκροκεφαλή σημαίνει ότι το σημείο αυτό του γηπέδου που μπαίνει η νεκροκεφαλή είναι αυτόνομο. Ότι στο σημείο αυτό κανένας δε μπορεί να επιβάλλει τα συμφέροντά του». Έτσι απαντά η ηγεσία της Original 21 για το τι σημαίνει η νεκροκεφαλή στη Σκεπαστή.)

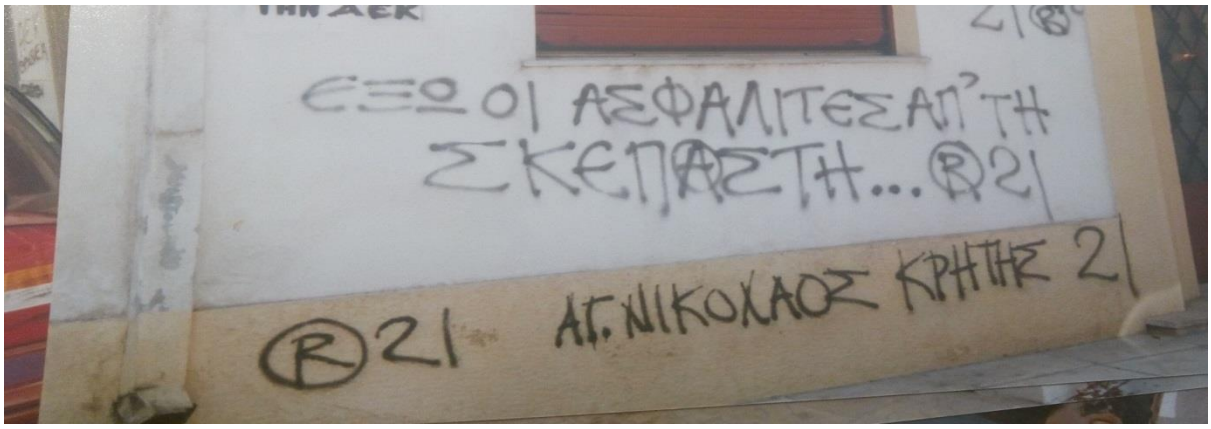
Το *A.C.A.B.*, εκτός από το συγκρουσιακό κομμάτι απέναντι στην αστυνομία, έχει και μια πλευρά που συνδέεται με το γεγονός ότι τα πέταλα των γηπέδων (εν μέρει και οι στεγασμένοι σύνδεσμοι) θεωρούνται από τους οπαδούς «αυτόνομες ζώνες». Η *αυτονομία* δεν έχει να κάνει μόνο με τις διοικήσεις των ομάδων αλλά και με το γεγονός ότι στις θύρες αυτές δεν εισβάλλει ποτέ η αστυνομία ή τα ΜΑΤ κι έτσι οι οπαδοί μπορούν να αυτοσχεδιάζουν τη δράση τους. Στο πέταλο της ΑΕΚ μπαίνουν πολλοί «τζαμπατζήδες» είτε με «ντου» είτε πηδώντας τα κάγκελα είτε με το εισιτήριο κάποιου άλλου. Τα «ντουμάνια απ' τους μπάφους» που κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι και το αλκοόλ που «έχουν περάσει μέσα» οι οπαδοί δημιουργούν μια πιο *ζαλισμένη ατμόσφαιρα* και μια *μέθεξη*.

Εν χορώ τραγουδούν συνθήματα που «υπερβαίνουν τις νόρμες της οικογένειας, της εκπαίδευσης και της εργασίας», βιώνοντας μια ατμόσφαιρα «ετεροτοπίας» (Foucault 2012)· έναν «ίλιγγο ηθικής τάξης και μία έφεση στην αταξία» (Caillois : 68), «μια εμπειρία ανατροπής και αντίστασης σε κανόνες που υπάρχουν στην ευρύτερη κοινωνία» (Foucault 1993 : 422)· αυτό το συναίσθημα που ο Maffessoli (1996) ονομάζει «κοινωνική μέθεξη» *μέσα από κάτι συλλογικό που αντλεί τη δύναμή του τόσο από το συναίσθημα του συνανήκειν όσο και από τη δυνητική ετερότητα με τους Άλλους, τους καθώς πρέπει* (Maffesolli, ό.π, από Ζαϊμάκης 2009 : 357, η έμφαση δική μου). Για τους οπαδούς της ΑΕΚ που βρίσκονται στο πέταλο, αυτή η αίσθηση αυτονομίας από την αστυνομία και η αίσθηση ότι δημιουργούν «ένα πεδίο έξω από την κοινωνία και κυρίως έξω από την ηθική της»

(Bromberger 2007 : 130) είναι ένα πολύ δυνατό και έντονο συναίσθημα, απόλυτα συγκροτητικό για τη συναισθηματική κοινότητα.

Στις αφηγήσεις αυτής της εμπειρίας εντοπίζουμε κάθε φορά τη συγκρότηση μιας «προσωρινής αυτόνομης ζώνης» *(T.A.Z.: Temporary Autonomous Zone,* βλ.(Wilson-Lamborn a.k.a Hakim Bey, 1998) όπου αυτή ακριβώς η προσωρινότητά της δημιουργεί τη δυνατότητα να επιτελούν οι συμμετέχοντες οπαδοί έναν εαυτό *όπως θα ήθελαν να είναι*. «Για δύο ώρες κουμάντο κάνουμε εμείς και όχι οι μπάτσοι», μου είπαν με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους οπαδοί συνομιλητές. Την έννοια του *κουμάντου* και τη σύνδεσή της με την ανδρική επιτέλεση τη σχολιάσαμε κριτικά και εκτενώς στην προηγούμενη ενότητα. Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να κρατήσουμε την πολιτική της σύνδεση και εναντίωση σε έναν κυρίαρχο θεσμό όπως αυτός της αστυνομίας.

«Έστω και για δύο ώρες, τόσες χιλιάδες κόσμου μπορούμε και τραγουδάμε συνθήματα κατά της αστυνομίας και υπέρ του Κουφοντίνα για παράδειγμα, είναι από μόνο του μαγικό. Αυτό δεν μπορούμε να το κάνουμε σε μια πλατεία ή σε κάποιον άλλο χώρο, θα μας μαζέψουν οι μπάτσοι στα δέκα πρώτα λεπτά. Πού αλλού μπορείς να ακούσεις ότι ο Μαρινάκης είναι πρεζέμπορας[267]; Μόνο στο γήπεδο». Πολλοί σαν τον Στέφανο αγαπούν το γήπεδο και αγαπούν να βρίσκονται στην κερκίδα της ΑΕΚ γιατί τον θεωρούν «χώρο αντίστασης». Αυτή την αίσθηση τη νιώθει κανείς πολύ έντονα αν βρεθεί στο πέταλο της ΑΕΚ. Αυτή την αίσθηση μιας *προσωρινής αυτόνομης ζώνης*, εντός της οποίας πλεονάζει (δικαίως ή αδίκως) μια *αίσθηση ετεροτοπίας*.



[267] Ο Στέφανος αναφέρεται στην υπόθεση του πλοίου Noor1, που μετέφερε 3 τόνους ηρωίνης. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς του πλοίου είναι θολό, αλλά από πολλούς δημοσιογράφους αποδίδεται στον Βαγγέλη Μαρινάκη (βλ. https://www.zougla.gr/greece/article/o-vasikos-ipoptos-tis-ipo8esis-nor1-dini-ton-marinaki). Έκτοτε, πολλοί μάρτυρες της υπόθεσης βρίσκονται νεκροί και η υπόθεση παραμένει στο σκοτάδι.

(Τις δεκαετίες του ’80 και του ’90, στη Σκεπαστή παρευρίσκονταν πολλοί «ασφαλίτες» που παρακολουθούσαν οπαδούς κατά τη διάρκεια του αγώνα και τους συνελάμβαναν μετά τη λήξη στον περιβάλλοντα χώρο. Αργότερα εγκαταστάθηκαν κάμερες στα γήπεδα, οπότε η στρατηγική της αστυνομίας άλλαξε. Από το αρχείο του ερευνητή).

Biv : Antifa και πολιτική στο δρόμο.

Η κερκίδα της ΑΕΚ είναι μια *antifa* (αντιφασιστική) κερκίδα. Οι οργανωμένοι οπαδοί της ΑΕΚ, ήδη από τη δεκαετία του ’80, δηλώνουν εμφατικά τον αντιφασισμό και αντιναζισμό τους. Υπάρχουν πολλές ιστορίες και αφηγήσεις για το πώς εκτοπίστηκε η Τ.Ο.Φ.Α. (Τρομοκρατική Οργάνωση Φιλάθλων ΑΕΚ) τη δεκαετία του ’80, ή πώς απομονώθηκε το GHETTO CLUB[268] αργότερα, και πώς ακυρώθηκαν τα σχέδια του μετέπειτα βουλευτή της Χρυσής Αυγής Γιάννη Λαγού να δημιουργήσει έναν νεοναζί οπαδικό θύλακα – ιστορίες συγκρούσεων και επιβολής, που αρκετά πεισματικά και επίμονα δημιούργησαν τον antifa και αντιναζί χαρακτήρα της κερκίδας της ομάδας[269]. Τα παραδείγματα μετά το 2000 πυκνώνουν πολύ και μετά το 2008 αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Με την άνοδο της Χρυσής Αυγής από το 2010 και μετά, γίναμε μάρτυρες μιας διείσδυσης φασιστών στις ελληνικές κερκίδες, αλλά παράλληλα και ταυτόχρονα είδαμε μια συσπείρωση των αντιφασιστών ενάντια σε αυτή την (πολιτική) κίνηση και κινητικότητα. Ας δούμε ένα στιγμιότυπο που «επιτάχυνε» κατά τη γνώμη μου τις εξελίξεις σε σχέση με το πού θα κατευθύνονταν αυτή η πολιτική κίνηση και κινητικότητα.

Τον Μάρτιο του 2013, η ΑΕΚ αγωνίζονταν με αντίπαλο τη Βέροια σε έναν πολύ κρίσιμο αγώνα, που εν πολλοίς θα έκρινε την παραμονή της ομάδας στην Πρώτη Κατηγορία. Στο τέλος του αγώνα, ο ταλαντούχος 20χρονος ποδοσφαιριστής της ΑΕΚ και αρχηγός της Εθνικής Ομάδας Γιώργος Κατίδης σκόραρε το νικητήριο γκολ. Κατά τη διάρκεια των πανηγυρισμών, ο ποδοσφαιριστής κατευθύνθηκε στην κερκίδα χαιρετώντας ναζιστικά. Το 2013 η Χρυσή Αυγή μετρούσε ήδη έναν χρόνο στο ελληνικό κοινοβούλιο, μισό εκατομμύριο ψηφοφόρους, πολλαπλάσιους με θετική στάση απέναντι στις πρακτικές της και πολύ μεγάλη προβολή στα ΜΜΕ. Ο ποδοσφαιριστής της ΑΕΚ, όπως αποδείχτηκε στη

[268] Κλαμπ που είχε και έχει συγκεντρώσει κάποιες παρέες φασιστών.

[269] Οι οπαδοί τόνιζαν πολύ στις αφηγήσεις τους το πρώτο αντιναζί πανό που τοποθετήθηκε σε ελληνικό γήπεδο το 1996 σ’ ένα ντέρμπυ με αντίπαλο τον Ολυμπιακό, το πανό λίγα χρόνια μετά υπέρ των αναρχικών αντιφασιστών Καρπούζου και Κατσίλα, τις επιθέσεις σε βάρος χρυσαυγιτών στη θύρα 21 στο ματς με τον Πανηλειακό το 1999 αλλά και σε αυτό με τον Πανιώνιο την ίδια χρονιά.

συνέχεια, δεν ήταν ναζί, αλλά ανόητος και ανίδεος, μιας και δεν γνώριζε τίποτα για την ιστορία του συγκεκριμένου χαιρετισμού. Ήθελε να «πικάρει» την κερκίδα της ομάδας, η οποία εκείνη τη μέρα είχε παράπονα για την απόδοσή του στο γήπεδο και «γκρίνιαζε»



(Ο Γιώργος Κατίδης χαιρέτησε ναζιστικά σε αγώνα της ΑΕΚ το 2013, όταν η ελληνική κοινωνία είχε πάρει τον σκοτεινό δρόμο που χάραζε η Χρυσή Αυγή. Οι οπαδοί της ΑΕΚ απέπεμψαν τον νεαρό ποδοσφαιριστή και δεν άφησαν καθόλου χώρο σε φασίστες στην κερκίδα της ομάδας.)

Παρά τις ειλικρινείς εξηγήσεις του αμόρφωτου και ανιστόρητου νεαρού μπαλαδόρου, η κίνησή του να χαιρετίσει ναζιστικά άνοιξε στην κοινότητα των αεκτζήδων συζήτηση για τον ναζισμό και τον φασισμό, τη στιγμή ακριβώς όπου μέρος της ελληνικής κοινωνίας φαινόταν να αποδέχεται, να θαυμάζει και να επιβραβεύει ηθικά και πολιτικά τους φασίστες της Χρυσής Αυγής. Το προηγούμενο διάστημα, η Χρυσή Αυγή[270] είχε προσπαθήσει να διεισδύσει στην κερκίδα της ΑΕΚ και μέλη της είχαν στοχοποιήσει, προπηλακίσει και ξυλοκοπήσει τον βουλευτή του ΣΥΡΙΖΑ και μέλος της Ερασιτεχνικής ΑΕΚ Δημήτρη Στρατούλη. Η αντίδραση των οργανωμένων οπαδών ήταν να προβούν σε μια ανακοίνωση η οποία «έκανε πολύ θόρυβο», γιατί έβαζε τέλος στις προσπάθειες και σκέψεις των χρυσαυγιτών «να βρουν χώρο» στην κερκίδα.

«Για να τελειώνουμε μια και καλή μ' αυτό το καρκίνωμα των φασιστών, εμείς ως ORIGINAL 21, ως απόγονοι προσφύγων/μεταναστών και τέλος ως απλοί άνθρωποι, θέλουμε να κάνουμε ξεκάθαρο στα θρασύδειλα σκουλήκια που επιτέθηκαν στον ΑΕΚτζή Στρατούλη ότι είναι ανεπιθύμητοι και πλέον επικηρυγμένοι. Η μεγάλη οικογένεια της ΑΕΚ

[270] Βλ. https://www.news247.gr/politiki/ichitiko-ntokoymento-bbc-voyleytis-tis-chrysis-aygis-epivevaionei-tin-epithesi-ston-d-stratoyli.6184366.html

περιλαμβάνει ανθρώπους χωρίς χρώμα και σύνορα. Οι μισάνθρωποι δεν χωράνε ανάμεσά μας… Όλοι ξέρουν ποιοι είμαστε και ειδικά αυτά τα σκουλήκια. ΥΓ. Απλά να υπενθυμίσουμε στους θρασύδειλους ότι την επόμενη φορά δεν θα καταφέρουν να εξαφανιστούν τόσο γρήγορα… γι' αυτό να είστε σίγουροι».[271]

Για τον ποδοσφαιριστή Κατίδη, οι οργανωμένοι οπαδοί της Original 21 χρησιμοποίησαν εξίσου ξεκάθαρη γλώσσα:

«Το ότι ήσουν απλά ένας γελοίος επιδειξίας με φράτζα, ζωγραφιές στο σώμα του και ανωριμότητα κατώτερη και των πιστεύω του, το παραβλέπαμε... και σε καλή μας θέληση το συγχωρούσαμε...Το να χαιρετάς φασιστικά... ΡΕ ΤΙΠΟΤΕΝΙΕ ΞΕΥΤΙΛΑ ΔΕΝ ΣΥΓΧΩΡΕΙΤΑΙ ΜΕ ΤΙΠΟΤΑ! Τρίζουν τα κόκκαλα των προγόνων μας, της ίδιας μας της ιστορίας... της προσφυγιάς και των αντιφασιστικών μας αξιών! Είσαι λίγος και σαν παίχτης και σαν άνθρωπος τελικά! Πλέον είσαι ανεπιθύμητος και καταζητούμενος ανάμεσά μας! Τα δάκρυά σου δεν μας πείθουν... οι δικαιολογίες σου το ίδιο! Οι γερμανοτσολιάδες, οι νενέκοι και οι προσκυνημένοι, όσοι δηλαδή πριν από εσένα χαιρετούσαν με τον ίδιο τρόπο, είχαν και αυτοί δικαιολογίες. Η ιστορία δεν τους ξεχνά! ΕΜΕΙΣ , Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΕΚ, ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΑΞΙΩΝ, ΔΕΝ ΘΑ ΞΕΧΑΣΟΥΜΕ ΠΟΤΕ! "Διοικούντες", από αυτή τη στιγμή το παιδάκι αυτό ΔΕΝ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΗΝ ΑΕΚ! Η ανευθυνότητά σας δεν θα συγχωρεθεί. Πάρτε θέση τώρα! ΥΓ. Πραγματικά, από ηλιθιότητα που σε χαρακτηρίζει το έκανες; ...ή καθοδηγούμενος και καθ' υπόδειξη; Σε κάθε περίπτωση και προς κάθε παραλήπτη ΞΕΚΑΘΑΡΑ: ΣΤΗΝ Α.Ε.Κ. ΔΕΝ ΧΩΡΑΝΕ ΦΑΣΙΣΤΑΡΙΑ ΝΑΖΙΣΤΕΣ»[272]. Η κερκίδα της ΑΕΚ, μέσω του μεγαλύτερου και επιδραστικότερου συνδέσμου της, είχε εκφραστεί πολύ σκληρά για τους φασίστες της Χρυσής Αυγής και τους απέβαλε (όπως και τον Κατίδη) από το γήπεδο και την ομάδα. Να πούμε πως την ίδια περίοδο η Χρυσή Αυγή και οι φασίστες κυριαρχούσαν, και κυριαρχούν ακόμα, στις κερκίδες του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού.

[271] Βλ. https://www.kar.org.gr/2012/12/16/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%AF%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-original-21-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD/

[272] Βλ. https://www.skai.gr/news/sports/original-se-katidi-stin-aek-den-xorane-fasistaria-eisai-anepithymito



(Η κερκίδα των οργανωμένων έχει ως προτεραιότητα να στέλνει πολύ συχνά τα δικά της μηνύματα για τον ρατσισμό, τον φασισμό και τον ναζισμό.)



(Κατάθεση στεφανιού κάθε χρόνο στην επέτειο του Πολυτεχνείου από τη συλλογικότητα «Αντιφασίστες-Αντιναζί οπαδοί της ΑΕΚ»).

Το αντιρατσιστικό, antifa και αντι-ναζί πρόταγμα των οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ, εκτός από το θεωρητικό και «στιλιστικό» του κομμάτι, εκβάλλει και σε πρακτικές και δράσεις εντός και εκτός γηπέδου. Οι οπαδοί αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες στις γειτονιές και τις πόλεις όπου δραστηριοποιούνται, είτε στο επίπεδο της αντιπαράθεσής τους με τους ρατσιστές, φασίστες και ναζί είτε με δράσεις και εκδηλώσεις υπέρ των προσφύγων και των μεταναστών.

Αυτή η δραστηριοποίηση των οπαδών της ΑΕΚ, στον «μαχητικό αντιφασισμό στις γειτονιές» όπως τον αποκαλούν, είναι ένα στοιχείο που οι ίδιοι θεωρούν πως τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους οπαδούς. Στο Περιστέρι το 2012, στην Κόρινθο το 2015 και στα Τρίκαλα το 2016, τα τοπικά κλαμπ ανέπτυξαν αντιφασιστικές πρωτοβουλίες ενάντια στη Χρυσή Αυγή. *Αναχαίτισαν και εκτόπισαν,* όπως με πολεμικούς όρους μου αφηγήθηκαν, τη δράση των φασιστών που είτε ήθελαν να ανοίξουν γραφεία στις γειτονιές τους είτε επιτίθονταν σε πρόσφυγες είτε λειτουργούσαν ως συμμορίες που τρομοκρατούσαν τους ιδεολογικούς τους αντιπάλους.

Υπάρχουν περιοχές της Αθήνας και πόλεις της περιφέρειας όπου τα τοπικά κλαμπ της ΑΕΚ ανήκουν στον σκληρό πυρήνα των αντιφασιστικών εγχειρημάτων και κινημάτων, οργανώνοντας ένα πυκνό πλέγμα αντιφασιστικών δράσεων ή συμμετέχοντας σ' αυτό. Τα τοπικά κλαμπ παίρνουν πρωτοβουλίες και οργανώνουν δράσεις που σχετίζονται με τη γενικότερη πολιτική σκηνή και επικαιρότητα. Το προσφυγικό, η οικονομική κρίση, οι μεγάλες φυσικές καταστροφές έχουν αποτελέσει τα τελευταία χρόνια πεδία παρέμβασης και δράσης. Κείμενα, διοργάνωση πορειών στις γειτονιές, συγκέντρωση υλικής βοήθειας, αιμοδοσίες είναι ορισμένοι από τους τρόπους παρέμβασης όπου οι αεκτζήδες συμμετέχουν είτε ως σύνδεσμος είτε ως άτομα. Οι εκδηλώσεις αυτές είναι πολύ απαιτητικές από άποψη χρόνου και ενέργειας και προϋποθέτουν την εμπλοκή πολλών ανθρώπων για να έρθουν εις πέρας.







(Καλέσματα. Εδώ για το Εφετείο στη δίκη της Χρυσής Αυγής και δράσεις αλληλεγγύης από τοπικά κλαμπ)

Το ίδιο συμβαίνει και στο κέντρο της Αθήνας σε διαμαρτυρίες, πορείες και δράσεις που έχουν να κάνουν με κινηματικές διαδικασίες που αφορούν την κεντρική πολιτική σκηνή. Εκεί συχνά οι οπαδοί της ΑΕΚ συγκροτούν ξεχωριστό πολυπληθές μπλοκ. Οι αεκτζήδες θυμούνται την εμφατική παρουσία του κιτρινόμαυρου μπλοκ στο μεγάλο αντιπολεμικό συλλαλητήριο στις 15 Φεβρουαρίου του 2003. Το μπλοκ της ΑΕΚ σε κεντρικές πορείες και διαδηλώσεις είναι το μοναδικό οπαδικό μπλοκ που συγκροτείται στον δρόμο. Επίσης, αν δεν συγκροτηθεί ξεχωριστό μπλοκ, πολλοί αεκτζήδες «κατεβαίνουν» είτε ως άτομα είτε συμμετέχοντας σε άλλες πολιτικές συλλογικότητες και φροντίζουν να κάνουν ορατή την οπαδική τους ταυτότητα φορώντας κατά τη διάρκεια της πορείας ή των συγκρούσεων με την αστυνομία τα κιτρινόμαυρα διακριτικά. Χρησιμοποιούν κασκόλ, μπλούζες, καπέλα, σκούφους της ΑΕΚ μ' έναν τρόπο που από τη μία έχει ως στόχο να αποκρύψει τα πρόσωπά τους από την αστυνομία και τις κάμερες κατά τη διάρκεια των επεισοδίων και των συγκρούσεων, ενώ την ίδια στιγμή τονίζει την οπαδική τους ταυτότητα. Αποκρύπτουν και φανερώνουν την ταυτότητά τους συγχρόνως. Σκοπίμως καλύπτουν τα πρόσωπά τους, αλλά σκοπίμως επίσης αποκαλύπτουν ποιοι είναι κάτω από τις κουκούλες…






altri alberghi





(Πέτρες, ξύλα, μολότοφ… Γένοβα, Σύνταγμα… Αεκτζήδες χρησιμοποιούν κιτρινόμαυρα διακριτικά για να καλύψουν τα πρόσωπά τους αλλά και για να αποκαλύψουν περήφανα ποιοι είναι.)



(Ή αφήνουν 'υπογραφή'.)


ΦΑΣΙΣΤΕΣ
ΘΑ ΣΑΣ


ΚΑΙ ΤΟ ΘΑΥΜΑ
ORIGINAL 21 ANTI-NAZI
ΤΟ ΕΚΑΝΑ


ΤΑ ΛΕΦΤΑ ΚΑΙ Ο ΧΡΥΣΟΣ
ΣΤΑ ΚΟΚΚΑΛΑ ΜΑΣ

(Αμιγώς αεκτζήδικα μπλοκ σε διαδηλώσεις. Αντιφασιστικές και αντιρατσιστικές πορείες, πορείες για πιο ειδικά θέματα όπως τα μεταλλεία χρυσού στις Σκουριές Χαλκιδικής. Οι οπαδοί επιλέγουν να «κατέβουν» στον δρόμο ως οπαδοί της ΑΕΚ που έχουν κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα.)

Βν. Οι αδελφοποιήσεις των οπαδών της ΑΕΚ και η πολιτική τους συνάφεια.



(«ΑΕΚ – Μαρσέιγ – Λιβόρνο, για πάντα αδέλφια» σε τοίχο στο Αγρίνιο.)

Η Original 21 είναι «αδελφοποιημένη» με τους Commando Ultra της Μαρσέιγ και τους οπαδούς της Λιβόρνο. Οι οπαδοί των τριών ομάδων έχουν δημιουργήσει πάνω από δύο δεκαετίες τώρα αυτό που ονομάζουν «Τρίγωνο Αδελφότητας» (*Triangle of Brotherhood*), το οποίο βασίστηκε αρχικά στη φιλική σχέση και στη συνέχεια στην πολιτική συνάφεια των οπαδών των τριών ομάδων. Συγκροτούν πλέον ένα δίκτυο ανάμεσα στις τρεις χώρες, που προωθεί τον αντιρατσισμό, τον αντιφασισμό και τον αντιναζισμό, εντός και εκτός των συνόρων τους.

Οι αδελφοποιήσεις έχουν να κάνουν με φιλίες που προκύπτουν μεταξύ οπαδών διαφορετικών ομάδων από διαφορετικές χώρες. Είναι μια φιλία ισχυρής έντασης και όχι μια απλή συμπάθεια. Οι αδελφοποιημένοι οπαδοί και «οι αδελφοποιήσεις έχουν πάντα μια ιδεολογικοπολιτική συμβατότητα και συνάπτεται μεταξύ των εμπλεκομένων μερών μία εκλεκτική συγγένεια» (Παπαγαρουφάλη 2013 : 40).



Η σχέση των τριών ομάδων ξεκίνησε το 1989 σ' έναν αγώνα της ΑΕΚ με αντίπαλο τη Μαρσέιγ στη Μασσαλία. Εκτιμήθηκε εκατέρωθεν ο τρόπος με τον οποίο στέκονταν ο αντίπαλος στην κερκίδα, και έτσι έλαβε χώρα μια προσέγγιση και συνομιλία μεταξύ των οπαδών των δύο ομάδων. Αυτή ήταν η πρώτη επαφή, και επαναλήφθηκε στην Αθήνα λίγες μέρες αργότερα. Δημιουργήθηκε έκτοτε μια εκατέρωθεν εκτίμηση και συμπάθεια, η οποία συντηρήθηκε μέσω αλληλογραφίας και με τα χρόνια έγινε φιλία. Κάθε χρόνο γίνονταν –και γίνονται έκτοτε– επισκέψεις των Μαρσεγιέζων στην Αθήνα και το αντίστροφο. Οι οπαδοί που ταξιδεύουν φιλοξενούνται όχι μόνο στις κερκίδες του Βελοντρόμ ή του εκάστοτε γηπέδου της ΑΕΚ αντίστοιχα, αλλά και στα σπίτια οπαδών. Με τον καιρό έχουν δημιουργηθεί βαθιές φιλίες που ξεπερνούν τα γηπεδικά όρια.

Παράλληλα, μέσω των Γάλλων, οι οπαδοί της ΑΕΚ γνώρισαν τους Ιταλούς της Λιβόρνο. Με ταξίδια εκατέρωθεν σε Λιβόρνο και Αθήνα, χτίστηκε και σε αυτή την περίπτωση μια βαθιά φιλία, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται η αντιφασιστική δράση των οπαδών. Στην πόλη του Λιβόρνο ιδρύθηκε το 1921 το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας, και η πόλη έχει μια πολύ ισχυρή αριστερή και αντιφασιστική παράδοση, η οποία συναντήθηκε με την αντιφασιστική δράση της Original. Κάθε αγώνας της ΑΕΚ αποτελεί υπενθύμιση αυτής της φιλίας, αφού πάντα υπάρχει ένα πανό ή μια σημαία με τα χρώματα της Μαρσέιγ και της Λιβόρνο. Συχνά φτιάχνονται κορεό που κάνουν ακόμα πιο εντυπωσιακή αυτή την υπενθύμιση, όπως τα παρακάτω σε Μασσαλία και Αθήνα.

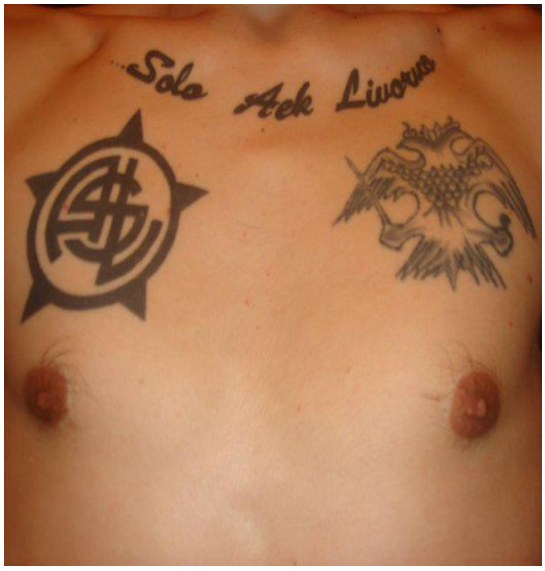




(Χιλιάδες Μαρσεγιέζοι καλύπτουν το πέταλο του γηπέδου Βελοντρόμ με ένα πολύ εντυπωσιακό κορεό στο οποίο αναγράφεται πως «Υπάρχει μόνο μια ομάδα στην Αθήνα – Η ΑΕΚ». Οι Γάλλοι αγωνίζονταν με αντίπαλο τον Ολυμπιακό εκείνη τη μέρα και ήθελαν να θυμίσουν την αδελφοποίησή τους με τους κιτρινόμαυρους και τον κοινό τους εχθρό. Από κάτω, η ΑΕΚ, το 2007, έπαιζε κόντρα στην αιώνια εχθρό της Μαρσέιγ, την Παρί Σεν Ζερμέν. Ο αγώνας έλαβε χώρα στις 14 Φεβρουαρίου, ημέρα του Αγίου Βαλεντίνου, και οι οπαδοί της ΑΕΚ έφτιαξαν ένα κορεό με τα χρώματα και το έμβλημα της Μαρσέιγ, ενώ το κεντρικό πανό έγραφε «14 Φλεβάρη. Η ημέρα του Έρωτα. Παρί απόψε σε πηδάμε». «Ο εχθρός των φίλων είναι και δικός μας εχθρός», μου έλεγε ο Βαγκ, με τον οποίο ήμασταν μαζί στο γήπεδο εκείνη τη μέρα.)



(Στην κερκίδα της ΑΕΚ σε αγώνα με τη γαλλική Παρί βρίσκονταν και «αδέλφια» από τη Μασσαλία. Η κερκίδα της ΑΕΚ έστειλε το μήνυμα σ' εκείνο το ευρωπαϊκό ματς ότι «Αν είσαι Original21, δεν μπορεί να είσαι ρατσιστής» και καλούσε «Λεπέν και Σαρκοζί να πάνε να γαμηθούν».)







(Μόνο Λιβόρνο και ΑΕΚ – τατουάζ στο σώμα και πανό στην κερκίδα)

Τα *αδέλφια* των τριών ομάδων ανταλλάσσουν επισκέψεις όχι μόνο στο γήπεδο αλλά και σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης σε οπαδούς που αντιμετωπίζουν προβλήματα με τη Δικαιοσύνη, ενώ συχνές είναι οι ανταλλαγές επισκέψεων και σε κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους, κηδείες, γιορτές των μελών των τριών κερκίδων. Για τους αεκτζήδες είναι *τα αδέρφια τους στη Γαλλία και την Ιταλία.* Ως *αδέλφια* εχθρεύονται και τους εχθρούς τους: τους (φασίστες) οπαδούς της Λάτσιο στην Ιταλία και τους (ρατσιστές) οπαδούς της Παρί Σεν Ζερμέν στη Γαλλία. Η αδελφοποίηση αυτή, εκτός από τα γηπεδικά σημαινόμενα, δημιουργεί πεδία συμπόρευσης και σε κινηματικές διαδικασίες, και όταν αυτό καθίσταται δυνατό οι οπαδοί συναντιούνται και στον δρόμο με οπαδικά, ποδοσφαιρικά αλλά και πολιτικά αιτήματα.

Εδώ θα μπορούσε να τεθεί ένα ερώτημα το οποίο σχετίζεται με την ίδια την έννοια της αδελφοποίησης. Δεν χρησιμοποιείται ο όρος «twinning» (που χρησιμοποιείται για άλλες αδελφοποιήσεις, όπως αυτές ανάμεσα σε ευρωπαϊκές πόλεις βλ. Παπαγαρουφάλη 2013) ή ο όρος «siblinghood» (που συμπεριλαμβάνει και το αρσενικό και το θηλυκό γένος), αλλά ο όρος «brotherhood» (αρσενικό μόνο γένος). Οι οπαδοί γίνονται *αδέλφια* (*brothers)* και μεταξύ τους υπάρχει *αδελφική σχέση*. Ο «αιμομικτικός χαρακτήρας των αδελφοποιήσεων και των εκλεκτικών συγγενειών αναβαθμίζει τη σχέση μεταξύ των ανδρών/οπαδών προσδίδοντάς της χαρακτήρα εξ αίματος συγγένειας» (Zelinsky 1991). Η κοινότητα των οπαδών χρησιμοποιεί συχνά τη φράση «το ίδιο αίμα κυλά στις φλέβες μας», για να μιλήσει για τη συναισθηματική εγγύτητα των αεκζήδων και τους δεσμούς που τους

συνδέουν με τα *αδέλφια* τους σε Ιταλία και Γαλλία. Οι δεσμοί που τους συνδέουν είναι δεσμοί αίματος· όχι απλώς μια –δυνατή έστω– φιλική σχέση, αλλά η αδελφική σχέση, και αυτό έχει να κάνει και με την επιτέλεση του (ανδρικού) φύλου. Το να αποκαλεί κάποιος άνδρας έναν φίλο του «αδελφό» συνιστά απόδειξη για το ότι η φιλία τους είναι πολύ στενή. Είναι ταυτόχρονα μια δημόσια συν-δήλωση που καθιστά ορατά και ρητά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της σχέσης. Αυτή η συν-δήλωση, εκτός των άλλων, δημιουργεί συναισθηματικές δεσμεύσεις και υποχρεώσεις και στις δύο πλευρές – αμφότερες οφείλουν να φανούν αντάξιες αυτής της σχέσης.

Η *επιλεκτική συγγενική σχέση* είναι μια πολύ δυνατή σχέση και η δύναμή της συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι δημιουργείται και τελείται κατ' επιλογήν. Δεν είναι δεδομένη όπως μια απλή συγγενική σχέση. Οι εμπλεκόμενοι επιλέγουν να διανύσουν μια (πραγματική, συμβολική και ψυχική) απόσταση για να «συναντηθούν», και μ' έναν τρόπο αυτή η, ψυχική κυρίως, απόσταση που έχει διανυθεί εν-δυναμώνει και τη σχέση. Ο *αδελφός* πρέπει να στηρίζει και να υπερασπίζεται τον *αδελφό* του, όπως πρέπει και να θυσιάζεται γι' αυτόν. Η προσφώνηση του άλλου ως *αδελφού* δηλώνει καταρχάς πόσο στενός φίλος είναι, αλλά ταυτόχρονα αξιώνει από αυτόν να ανταποκριθεί σε αυτόν τον ρόλο: να έχει ενσυναίσθηση όταν ο *αδελφός* αντιμετωπίζει προβλήματα, όπως όταν η ΑΕΚ υποβιβάστηκε στην Τρίτη Εθνική ή όταν ένα μέλος της κερκίδας πεθάνει ή αρρωστήσει σοβαρά ή έχει προβλήματα με την αστυνομία ή τη δικαιοσύνη· να στηρίζει τους ποδοσφαιρικούς, οπαδικούς και πολιτικούς αγώνες· πολύ σημαντικό επίσης, να εχθρεύεται τους πολιτικούς και ποδοσφαιρικούς εχθρούς του *αδελφού*. Όλα αυτά συμβαίνουν τόσο σε συμβολικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Η βοήθεια μπορεί να συνίσταται σε ένα πανό στήριξης ή στη συγκέντρωση χρημάτων για έναν φυλακισμένο οπαδό. Η δε εχθρότητα προς τους εχθρούς του *αδελφού* μπορεί να συνίσταται σε ένα κορεό που προϋποθέτει τη συμμετοχή χιλιάδων οπαδών ή σε μια σύγκρουση 5-10 ατόμων.

Το έθνος ενέχει στον πυρήνα του την *αδελφοποίηση*, το *brotherhood* (Anderson, 1997). Τα γεωγραφικά και συγγενικά όρια γίνονται διανοητά και υπερβαίνονται μέσω της φαντασίας και της αίσθησης ότι τα μέλη ενός έθνους είναι *αδέλφια*, ακόμα κι αν γνωρίζουν πως είναι πρακτικά αδύνατον να συναντηθούν μεταξύ τους, έστω και μία φορά. (ό.π : 8). Η αδελφοποιία μεταξύ ανδρών είναι κάτι που συναντούσαμε και συναντάμε σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, ήδη από τα ρωμαϊκά και τα βυζαντινά χρόνια και σε ολόκληρη

τη Μεσαιωνική Ευρώπη[273]. Ο σεβασμός και η αφοσίωση ήταν ο πυρήνας της συναισθηματικής οικονομίας μεταξύ *αδελφών*. Στην Ελλάδα, κυρίως στην Κρήτη και στην Ήπειρο, οι αδελφοποιίες τελούνταν στην Εκκλησία. «Καλύτεροι οι αδερφοί της Εκκλησιάς παρά οι αδερφοί της κοιλιάς» (κρητική παροιμία, ό.π). Οι αδελφοποιήσεις των οπαδών της ΑΕΚ με αυτούς της Λιβόρνο και της Μαρσέιγ λειτουργούν και ως εγγύηση της πολιτικής ταυτότητας. Η δέσμευση μεταξύ των τριών ομάδων είναι μια ηθική δέσμευση που βασίζεται στην αντρική «μπέσα» («παντελονάτη σχέση»), και ως εκ τούτου είναι πολύ ισχυρή.

Αν εξετάσει κανείς την πορεία αυτών των αδελφοποιήσεων, θα διαπιστώσει πως ξεκίνησαν χωρίς να έχουν ως βασικό τους διακύβευμα *το πολιτικό*, στην πορεία όμως αυτό αναδείχτηκε ως κεντρικό. «Στις οπαδικές κοινότητες, το πολιτικό ενδιαφέρον μπορεί να υπάρχει από την αρχή, αλλά πιο συχνά δημιουργείται στην πορεία» (Sam Dubal 2010 : 137). Ο Dubal μελέτησε τη σχέση του νεο-φιλελευθερισμού με το ποδόσφαιρο, και συγκεκριμένα τα παραδείγματα της Manchester United από την Αγγλία και της Corinthians από τη Βραζιλία. Στις κοινότητες των οπαδών αυτών των ομάδων, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική είτε είχε ατονήσει είτε είχε εκλείψει. Όμως μετά από αλλαγές που συνέβησαν στις ομάδες τους και στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, οι κοινότητες στράφηκαν προς την πολιτική, αναζητώντας συμμαχίες και *πολιτικούς συντρόφους* τόσο μεταξύ τους όσο και σε οπαδούς άλλων ομάδων.

Πολύ έντονα από το 2008 και έπειτα, και μέχρι σήμερα, το *Τρίγωνο αδελφότητας* μεταξύ ΑΕΚ, Μαρσέιγ και Λιβόρνο είναι ένα αντιναζιστικό, αντιφασιστικό και αντιρατσιστικό δίκτυο που ενώνει οπαδούς τριών ομάδων από χώρες της Μεσογείου. Οι πόλεις της Αθήνας, της Μασσαλίας και του Λιβόρνο πέρασαν και περνούν παράλληλα παρόμοια προβλήματα: μια οικονομική κρίση και μια μικρότερη ή μεγαλύτερη *τουριστικοποίηση*, όπως και ολοένα πιο έντονα φαινόμενα ξενοφοβίας, ρατσισμού και μιας στροφής προς την άκρα δεξιά. Έτσι, μια αρχικά ποδοσφαιρική και οπαδική συμπάθεια έγινε φιλία και με τον καιρό προσέλαβε μια πολιτική διάσταση, που σήμερα είναι η πλέον καθοριστική στη μεταξύ τους σχέση[274].

[273] Βλ. https://www.vlahoi.net/ithi-ethima/adelfopoiia-vlamides.

[274] Πρόσφατα δημιουργήθηκε μια ακαδημία ποδοσφαίρου με το όνομα «Livorno Athens Academy» (βλ. https://www.facebook.com/livornoathensacademy/), όπου αεκτζήδες που έζησαν την αδελφοποίηση ΑΕΚ-Λιβόρνο τη δεκαετία του ’90 και είναι πλέον γονείς πηγαίνουν τα παιδιά τους για μάθουν ποδόσφαιρο από ανθρώπους που είναι τόσο αντιρατσιστές όσο και αντιφασίστες.

Η έμφυλη διάσταση αυτής της σχέσης και οι «υποχρεώσεις» που προκύπτουν την ισχυροποιούν, όπως και το γεγονός ότι τελείται με έναν τρόπο ενσώματο (συναντιούνται «πραγματικά» οι οπαδοί, συν-ταξιδεύουν, συν-ευρίσκονται, συν-βιώνουν, συν-τραγουδούν) καθιστά αυτή την ποδοσφαιρική φιλία –εκτός από πολιτική– ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής των ανθρώπων της κοινότητας – αυτός είναι άλλωστε, κατά τη γνώμη μου, ο παράγοντας που της προσδίδει τη μεγαλύτερη ένταση και σημασία της.

Bvi : Κίνημα Κατά του Μοντέρνου Ποδοσφαίρου - Against Modern Football



(Οι οπαδοί της ΑΕΚ τάσσονται ενάντια στο Μοντέρνο (νεοφιλελεύθερο και υπερεμπορευματοποιημένο) Ποδόσφαιρο.)

Τα τελευταία 20 χρόνια, κυρίως στην Ευρώπη, αλλά τελευταία και στη Λατινική Αμερική, συναντάμε αυτό που έχει ονομαστεί «Κίνημα Κατά του Μοντέρνου Ποδοσφαίρου» (Movement Against Modern Football). Οι οπαδοί οργανώνονται ενάντια στην (υπερ)εμπορευματοποίηση[275] του ποδοσφαίρου, η οποία ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του ’90 και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Γύρω απ’ το ποδόσφαιρο κινείται πλέον μια τεράστια οικονομία. Θα πρέπει να σταθούμε στο γεγονός ότι «τη μεγαλύτερη σημασία για τις ΠΑΕ έχει πλέον η τηλεοπτική διαφήμιση και όχι η παρουσία των φιλάθλων στα γήπεδα» (Μηλάκας- Μπογιόπουλος : 14). Αυτό συνιστά μια σημαντική

[275] Αυτή η υπερ-εμπορευματοποίηση σχετίζεται συχνά με καπιταλιστικά ή νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά, ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση που υιοθετείται, και κυρίως ανάλογα με το αν αυτή προέρχεται από μαρξιστικά ή όχι περιβάλλοντα. Στην παρούσα διατριβή, προτιμώ να συσχετίζω την υπερ-εμπορευματοποίηση με τον νεοφιλελευθερισμό.

διαφοροποίηση, και καλό θα είναι να την έχουμε κατά νου σε ό,τι συζητήσουμε σε αυτή την τελευταία ενότητα.

Τα σημεία όπου επικεντρώνεται η κριτική αυτού του Κινήματος είναι καταρχάς το ότι το ποδόσφαιρο αποτελεί πλέον ένα πεδίο αντιπαράθεσης τεράστιων οικονομικών μεγεθών και χορηγών που αποσυνδέουν τις ομάδες από την κοινωνική τους βάση, από αρχές που βρίσκονταν στον πυρήνα τους όταν δημιουργήθηκαν, αποσυνδέοντας ουσιαστικά τις ομάδες από τους οπαδούς τους. Ταυτόχρονα, διαρρηγνύεται η σχέση πρωτίστως των παιχτών και των προπονητών με τη «φανέλα». Παίχτες και προπονητές μετακινούνται ανάλογα με τις οικονομικές ροές και όχι με βάση μια συναισθηματική σχέση που έχουν με μια ομάδα, μια πόλη ή μια κερκίδα. Η απόδοση και η επίδοση μιας ομάδας και όχι το αισθητικό και ξεχωριστό ίσως στυλ καθίστανται ολοένα και περισσότερο αυτοσκοπός για τις ομάδες, οι οποίες γίνονται πολύ αθλητικές, πολύ γυμνασμένες, υποβοηθούμενες από την ιατρική (βιο)τεχνολογία, νόμιμη ή παράνομη. Τέλος, μέσω των ακριβών εισιτηρίων και την πολύ έντονη καταστολή (κάτι που ισχύει αναμφίβολα για τις μεγάλες ευρωπαϊκές ομάδες) έχει αλλάξει ή τείνει να αλλάξει η σύνθεση της κερκίδας, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο παρακολουθούν οι οπαδοί τους αγώνες. Τα πολύ χαμηλά οικονομικά στρώματα εκτοπίζονται και ο *εξευγενισμός* καθίσταται πλέον η κυρίαρχη τάση.

Σε αυτή την (τελευταία) ενότητα της διατριβής θα ασχοληθούμε κυρίως με αυτή την τελευταία πτυχή που αναφέραμε και θα μας απασχολήσει η πολιτική που εφαρμόζεται από όλους τους θεσμικούς φορείς σε παγκόσμιο επίπεδο –από την UEFA και τη FIFA μέχρι όλες σχεδόν τις επιμέρους εθνικές ομοσπονδίες–, πολιτική η οποία αποδίδει έμφαση σε αυτό που αποκαλείται «no politica». Το *no politica* έχει να κάνει με μια ρητή επιθυμία των παγκόσμιων οργανισμών και των κυβερνήσεων: τα γήπεδα να αποτελούν χώρους από τους οποίους θα αποκλείονται τα ρητά πολιτικά σημαινόμενα – θα μένουν έξω από αυτούς. Το μότο «Η πολιτική έξω απ' το ποδόσφαιρο»[276] συμπυκνώνει αυτή τη θέση και θέαση, και η στόχευσή της είναι ο αυστηρός έλεγχος των συνθημάτων, των πανό και των μηνυμάτων των οπαδών. Στον πυρήνα αυτής της σκέψης βρίσκεται η ιδέα ότι η βία στα γήπεδα προέρχεται από εξω-γηπεδικούς, εξω-ποδοσφαιρικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, οπότε αυτοί θα πρέπει να αποκλειστούν από τον χώρο των γηπέδων.

[276] Βλ. τις σχετικές δηλώσεις του προέδρου της FIFA εδώ: https://www.aek365.org/a-574417/infantino-eksw-h-politikh-apo-to-podosfairo.htm.

Πολιτικό πανό ή σύνθημα μπορεί να είναι κάτι που σχολιάζει την κυβέρνηση, έναν νόμο, έναν πόλεμο σε κάποια γωνιά του κόσμου, ή την πολιτική επικαιρότητα γενικότερα. Τα τελευταία δέκα με δεκαπέντε χρόνια, τα πολιτικά μηνύματα θεωρούνται *ανεπίτρεπτα* και νομοθετούνται ως τέτοια[277]. Σε σχέση με την ελληνική πραγματικότητα, ανεπίτρεπτος θεωρήθηκε ο οπαδικός σχολιασμός της υπογραφής μνημονίων, ανεπίτρεπτος ο σχολιασμός των πολιτικών ευθυνών για τις εκτεταμένες πυρκαγιές σε όλη την επικράτεια το 2006, ανεπίτρεπτο να υψώνονται παλαιστινιακές σημαίες, ανεπίτρεπτο να σχολιάζονται ακόμα και αθλητικοί νόμοι ή οι τιμές των εισιτηρίων, ζητήματα που αφορούν άμεσα όσους βρίσκονται εκείνη τη στιγμή στο ποδοσφαιρικό γήπεδο.



(Οι οπαδοί της ΑΕΚ, όπως έχουμε δει, τα τελευταία τουλάχιστον 40 χρόνια, συνδέονται με πολλούς και διάφορους τρόπους με έκφραση πολιτικών σχολίων-μηνυμάτων μέσα στα γήπεδα όπου αγωνίζεται η ΑΕΚ. Εδώ, μηνύματα αλληλεγγύης στον παλαιστινιακό και στον αλβανικό λαό).

[277] Γύρω στο 2000, εμφανίστηκαν ρατσιστικά φαινόμενα στις κερκίδες των γηπέδων και η Ομοσπονδία αποφάσισε να τα αντιμετωπίσει αποκλείοντας οποιοδήποτε πολιτικό μήνυμα εντός γηπέδου. Η εφαρμογή της οδηγίας ξεκίνησε από τα Παγκόσμια Κύπελλα και το Champions League και στη συνέχεια θεσπίστηκε ως Κανονισμός όλων των επιμέρους εθνικών ομοσπονδιών της Ευρώπης.


ΜΕΤΑ ΤΟ ΚΟΥΡΕΜΑ ΕΡΧΕΣΑΙ Η ΦΑΠΑ...
ΠΟΥΛΙΑ & ΚΟΤΣΙΛΙΑ & ΚΑΘΕ ΠΟΛΙΤΙΚΟ
PERISTERI
ORIGINAL
PLETTENBERG


ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΚΟΥΡΑΜΠΙΕΔΕΣ ΕΡΧΟΝΤΑΙ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ
ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥΣ
ΚΑΤΩ ΤΑ ΞΕΡΑ ΣΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ


"ΚΑΙΩ ΤΑ ΔΑΣΗ, ΛΙΓΟ ΜΕΖΟΝΕΤΕΣ
ΘΑ ΚΑΝΩ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΟΥ ΜΑΡΙΟΝΕΤΕΣ
ΟΧΙ ΑΛΛΟ ΚΑΡΒΟΥΝΟ
R-21 ΜΑΡΟΥΣΙ CLUB


ΠΑΙΔΑΡΑΣΤΗΣ


ΦΤΩΧΕΣ ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ


ΚΕΙΝΟ ΤΟ ΒΡΑΔΥ ΣΠΑΙΝΑΝ ΟΙ ΛΥΚΟΙ ΓΙΑΤΙ
ΟΥΡΛΙΑΖΑΝΕ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ
ΔΙΦΩΝΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ


1 - 1
PRINCE OLIVER
ΑΛΛΟΣ ΠΑ ΧΙΟ ΤΡΑΒΗΞΕ Κ ΑΛΛΟΣ ΓΙΑ ΜΥΤΙΛΗΝΗ
ΤΟ ΞΥΛΟ ΣΤΟ ΔΟΜΑ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ





(Όσα χρόνια παρακολουθώ την ομάδα της ΑΕΚ, τόσο από το γήπεδο όσο και από την τηλεόραση, νομίζω πως δεν έχει υπάρξει ούτε ένας αγώνας της ομάδας, είτε εντός είτε εκτός έδρας, που να μην υπάρχει στην κερκίδα κάποιο πανό ή να μην φωνάζουν οι οπαδοί συνθήματα που αφορούν την πολιτική επικαιρότητα.

Η οδηγία της Παγκόσμιας Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας προσέλαβε νομική υπόσταση στην Ελλάδα το 2006 με τον αποκαλούμενο «Νόμο Ορφανού» της κυβέρνησης Κώστα Καραμανλή. Ο Νόμος Ορφανού, που ακολούθησε τους νόμους του Ανδρέα Φούρα, του Γιώργου Λιάνη και του Ευάγγελου Βενιζέλου, αφορούσε α) την κατάργηση των συνδέσμων ως αυτόνομων οντοτήτων και την επανασύστασή τους υπό την εποπτεία των ΠΑΕ β) τη θέσπιση «ιδιώνυμου εγκλήματος» για πράξεις βίας στα ελληνικά ποδοσφαιρικά γήπεδα και γ) τη νομική συμπερίληψη της οδηγίας της Παγκόσμιας Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας για την απαγόρευση των πολιτικών μηνυμάτων εντός των γηπέδων.

Σε σχέση με το πρώτο, ο Νομοθέτης ζητούσε από τους οργανωμένους οπαδούς να συνεργαστούν με την εκάστοτε διοίκηση της ΠΑΕ, να δεχτούν να τεθούν υπό τον πλήρη έλεγχό της, ώστε να μπορέσουν να εξασφαλίσουν άδεια λειτουργίας. Πολιτικά, πολιτισμικά και συναισθηματικά, οι οργανωμένοι οπαδοί της ΑΕΚ, έχοντας στον πυρήνα τους όπως είδαμε τις έννοιες-πρακτικές της ανεξαρτησίας, της αυτονομίας και της αντίστασης,

αρνήθηκαν να εφαρμόσουν τον νόμο. Σε σχέση με το δεύτερο, το *ιδιώνυμο*, στη θέσπισή του αντιτάχθηκε συνολικά η αντιπολίτευση, το σύνολο των νομικών της χώρας και πολλά στελέχη της τότε κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. *Ιδιώνυμο* σήμαινε πως για οποιοδήποτε αδίκημα που τελούνταν εντός αθλητικού χώρου (και πέριξ αυτού), ανεξάρτητα από την ποινική του απαξία (αν συνιστούσε πταίσμα, πλημμέλημα ή κακούργημα), ενεργοποιούνταν η αυτόφωρη διαδικασία σύλληψης. Σε περίπτωση καταδίκης του οπαδού από το αυτόφωρο τριμελές πλημμελειοδικείο, αυτός οδηγούνταν αυτομάτως στη φυλακή, χωρίς η ποινή να έχει εξαγοράσιμο ή ανασταλτικό χαρακτήρα, ακόμα κι αν ο κατηγορούμενος ασκούσε έφεση. Ουσιαστικά, η σύλληψη σήμαινε αυτόματη φυλάκιση[278]. Σε σχέση με το τρίτο, τον αποκλεισμό των πολιτικών μηνυμάτων από τα γήπεδα, το σκεπτικό του Νομοθέτη, όπως και της Παγκόσμιας Ποδοσφαιρικής Ομοσμονδίας, συνίσταντο στο ότι η βία προέρχεται από κοινωνικούς παράγοντες, οπότε αυτοί θα πρέπει να μένουν μακριά από τα γήπεδα.

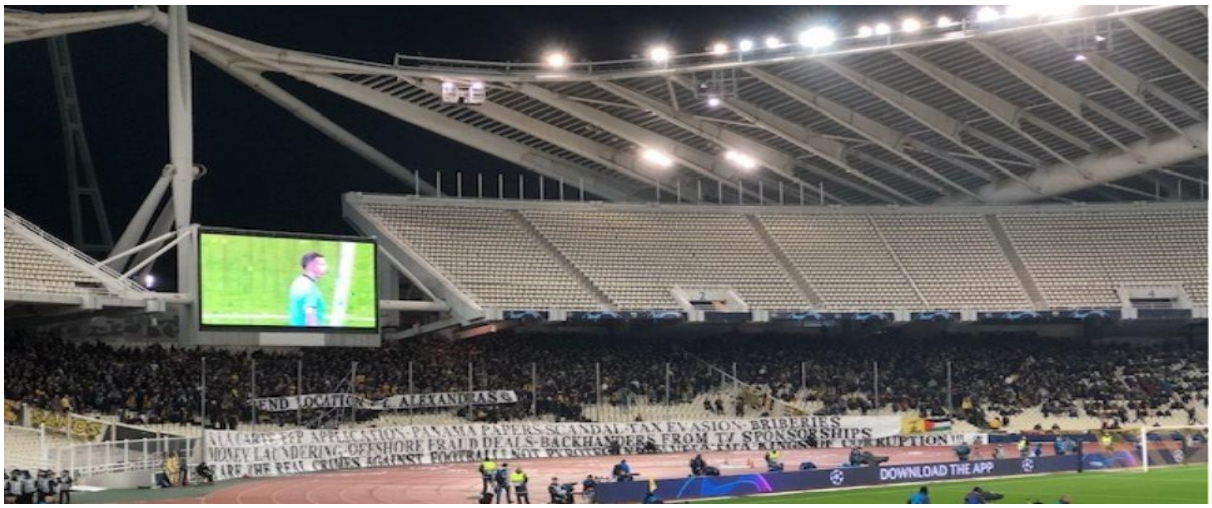
Ο Νόμος Ορφανού είχε ως αποτέλεσμα να οδηγούνται στη φυλακή οπαδοί διαφορετικών ομάδων, μεταξύ των οποίων και πολλοί της ΑΕΚ. Η περίπτωση του Νίκου Κουνταρδά ήταν και είναι πολύ συμβολική, αφού ο συγκεκριμένος οπαδός ήταν έντονα πολιτικοποιημένος και φυλακίστηκε (τυπικά) για ένα πανό που ανήρτησε σχολιάζοντας τον Νόμο Ορφανού, το οποίο έγραφε «ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΝΕΟ Α(Θ)ΛΗΤΙΚΟ ΝΟΜΟ»[279]. Για την κερκίδα της ΑΕΚ, όλα τα παραπάνω έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με την ιδεολογία και την πολιτισμική πρακτική της κοινότητας κυρίως των οργανωμένων οπαδών, οι οποίοι δεν «συμμορφώθηκαν» ποτέ με τους περιορισμούς του ελληνικού κράτους και της UEFA. Η UEFA έκανε ειδικές συστάσεις στην ΑΕΚ και απειλούσε την ομάδα με πολύ αυστηρές ποινές και τιμωρία αν οι οπαδοί της συνέχιζαν να πολιτικοποιούν τους ποδοσφαιρικούς αγώνες[280].

---

[278] Βλ. https://www.kathimerini.gr/athletics/355745/to-mpalaki-tis-vias-sti-dikaiosyni/.

[279] Παραθέτω το σκεπτικό της δικαστικής απόφασης για την καταδίκη του Νίκου Κουνταρδά: «Η πράξη αυτή έγινε με πρόθεση δημόσια, μέσα σε αθλητικό χώρο, αθλητικών εγκαταστάσεων και με αυτό το περιεχόμενο που είχε το πανό προκαλούσε δημόσια σε απείθεια κατά των νόμων και ειδικότερα κατά του νέου αθλητικού νόμου 3472/2006… Η αναγνώρισή του έγινε με βάση το ηλεκτρονικό σύστημα εποπτείας του γηπέδου ΟΑΚΑ και ο κατηγορούμενος συνελήφθη κατά την έξοδό του από τη θύρα 35 περί ώρα 22.30. Επομένως, πρέπει να κηρυχθεί ένοχος για παράβαση της διατάξεως 41ΣΤ§4 του ν. 2725/1999 σε συνδυασμό με το άρθρο 183 του ΠΚ περί διέγερσης, αφού αποδείχθηκε ότι με τη χρήση της λέξης του πανό "ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ…" στον νέο αθλητικό νόμο –τον οποίο μάλιστα χαρακτηρίζει Α(Θ)ΛΗΤΙΚΟ– υπήρξε σαφής πρόκληση σε απείθεια με την μεγαλύτερη μάλιστα δημοσιότητα». Βλ. http://www.eksegersi.gr/issue/502/%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AE/5489.%CE%A3%CF%84%CE%B7-%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CF%8C.

[280] http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=323031



(Οι οπαδοί της ΑΕΚ, παρά τις συνεχείς οδηγίες της UEFA, όχι μόνο δεν σταμάτησαν τα πολιτικά μηνύματα κατά τη διάρκεια των αγώνων, αλλά κατήγγειλαν την UEFA για εμπλοκή της ίδιας σε δεκάδες σκάνδαλα, όχι μόνο ποδοσφαιρικά αλλά και πολιτικά.)

Η UEFA και οι πλέον ισχυρές ευρωπαϊκές ομάδες επέλεξαν το *no politica* ως στάση και θέση για την αντιμετώπιση της γηπεδικής βίας[281]. Τη βία προκαλούσε η πολιτική, οπότε αν η πολιτική έμενε έξω από τα γήπεδα η βία θα αντιμετωπίζονταν. Οι οπαδοί απ' τη μεριά τους, και ειδικά όσοι τάσσονται κατά του *μοντέρνου ποδοσφαίρου*, θεωρούσαν και θεωρούν ότι στόχος αυτού του Νόμου δεν ήταν η εξάλειψη της βίας αλλά «η προστασία των σημαιοφόρων της εμπορευματοποίησης από την οργή των συνειδητοποιημένων οπαδών» (R.F.U. 2 : 3). Πως όλα αυτά τα μέτρα επιδιώκουν να προωθήσουν την αισθητική και πολιτική τού «Πλήρωνε! Κάτσε! Σκάσε!»[282] (Bromberger 2007 : 124) «Μας θέλουν μόνο πελάτες. Να πληρώνουμε, να είμαστε καθιστοί και να το βουλώνουμε για ό,τι συμβαίνει γύρω μας. Αν δεις τα γήπεδα στην Αγγλία ή και την Ισπανία, αλλά και όλα τα γήπεδα των

[281] «Όταν μιλάμε για γηπεδική βία νομικά μιλάμε για βιαιοπραγίες ή αντικείμενα που πέφτουν στον αγωνιστικό χώρο και από αυτά κινδυνεύουν ανθρώπινες ζωές (αθλητές, παράγοντες, διαιτητές, οπαδοί, αστυνομικοί, άλλοι οπαδοί), για υλικές καταστροφές του γηπέδου, για εκτόξευση βεγγαλικών, καπνογόνων και κροτίδων, για προσβολή εθνικής ταυτότητας και για ρατσιστική βία» (Παρασκευόπουλος : 81).

[282] Κομβικής σημασίας για το παγκόσμιο ποδόσφαιρο ήταν η λεγόμενη «Έκθεση Taylor», η οποία με αφορμή την «Τραγωδία του Hillsborough» συντάχθηκε από ειδικούς σε θέματα γηπεδικής βίας και υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση της Μάργκαρετ Θάτσερ στην Αγγλία, με σκοπό να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο του χουλιγκανισμού. Μεταξύ άλλων, η *Έκθεση* πρότεινε να γίνουν όλα τα γήπεδα «αποκλειστικά καθήμενων οπαδών» *(all seater)* (βλ. Giulianotti 2002 : 278).

μεγάλων ομάδων, έχουν γίνει σαν το ΝΒΑ[283]. Μπορείς να φανταστείς το γήπεδο της ΑΕΚ χωρίς τα πανό που μιλάνε για τη φτώχεια, τα καμένα δάση και τους φασίστες;»

Στο πολύ σημαντικό άρθρο του για τις πολιτικές ταυτότητας στις κερκίδες των ποδοσφαιρικών γηπέδων, ο Giulianotti (1995) εξετάζει την παρουσία των Σκωτσέζων οπαδών στο Ευρωπαικό Πρωτάθλημα του 1992 στη Σουηδία. Μιλά για «πολιτικές καρναβαλιού» (*politics of carnival*) των Σκωτσέζων, που με αυτόν τον τρόπο σχολίαζαν, ασκούσαν κριτική στην «αγγλικότητα». Ένας ποδοσφαιρικός αγώνας και όσα συμβαίνουν στις κερκίδες μπορούν να αμφισβητήσουν και να ανατρέψουν μια δεδομένη κοινωνική οργάνωση και καθημερινότητα (βλ. Bakhtin 2017). Ο Bakhtin μιλάει για τον γκροτέσκο ρεαλισμό ως λαϊκή έκφραση, όταν στη διάρκεια του καρναβαλικού χρόνου αναπτυσσόταν ένας ειδικός τύπος επικοινωνίας που ήταν αδύνατος στην καθημερινή ζωή. Ο Giulianotti βλέπει τους ποδοσφαιρικούς αγώνες ως εν δυνάμει ανατρεπτικά συμβάντα, ως συμβάντα που εμπεριέχουν το στοιχείο της έκπληξης.

Παράλληλα, η πλειοψηφία των κοινωνικών επιστημόνων που μελετούν το ποδόσφαιρο μιλάει για το ποδόσφαιρο ως «καθρέφτη της κοινωνίας», ως, δηλαδή, *κοινωνική αναπαράσταση* (Bromberger 2007 : 154). Σε αυτή την περίπτωση, ο ποδοσφαιρικός αγώνας δεν είναι ακριβώς *παιχνίδι* (βλ. Huizinga 1978), αλλά μοιάζει περισσότερο με *τελετουργία*. Οπαδοί και παίχτες αναπαριστούν την κοινωνία (βλ. Morris 1982), και οτιδήποτε συμβαίνει εντός και εκτός αγωνιστικού χώρους «φέρει και δημιουργεί ένα κοινωνικό νόημα» (Geertz 2003 : 395 – 431).

Το κατά πόσον ένας ποδοσφαιρικός αγώνας της ΑΕΚ αναπαράγει, ανατρέπει, αμφισβητεί, διαρρηγνύει, πολλαπλασιάζει, σχετικοποιεί ή επικυρώνει το κοινωνικό και πολιτικό υπάρχον είναι νομίζω ένα ερώτημα στο οποίο όλες οι απαντήσεις, καταφατικές και αρνητικές, είναι εν μέρει σωστές. Από τη μία πλευρά, όπως είδαμε, επιβεβαιώνει και αναπαράγει έναν μάτσο ανδρισμό, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να ασκεί κριτική σε μια κυβέρνηση ή σε μια Εξουσία, να γελοιοποιεί την αστυνομία ή τον εκάστοτε πρωθυπουργό, να καταγγέλλει δημόσια τον πρόεδρο της Παγκόσμιας Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας. Οι αξίες των οπαδών δεν μπορεί να είναι εξολοκλήρου ανατρεπτικές και διαφορετικές από

[283] Το ΝΒΑ είναι το αμερικανικό πρωτάθλημα μπάσκετ. Εκεί, όσα αναφέρουμε σε αυτή την ενότητα έχουν εφαρμοστεί εδώ και αρκετές δεκαετίες. Οι πρόεδροι των μεγάλων ευρωπαϊκών ομάδων έχουν κατ' επανάληψη προσπαθήσει να εισαγάγουν μεθόδους διοίκησης και οργάνωσης από το ΝΒΑ. Πρόσφατα πρότειναν και την κλειστή λίγκα οργάνωσης του Champions League, με συμμετοχή μόνο των πιο πλούσιων ευρωπαϊκών ομάδων και όχι όλων των πρωταθλητριών ομάδων όλων των ευρωπαϊκών κρατών.

την κυρίαρχη κουλτούρα, από τη στιγμή που και «οι οπαδοί έχουν ενστερνιστεί αξίες βαθιά ριζωμένες σε αυτήν. Ακόμα και η παραβατικότητα όπως είδαμε είναι πολύ λιγότερο παρεκκλίνουσα (πολιτισμικά) απ' ό,τι γενικώς πιστεύεται» (Στυλιανούδη & Αστρινάκης : 37), αφού «οι νεαροί παραβάτες έχουν ενστερνιστεί αξίες βαθιά ριζωμένες στην κυρίαρχη κουλτούρα» (Les Back, Tim Crabble & Solomos : 439).

Από την άλλη πλευρά όμως, στις οπαδικές κοινότητες συναντάμε Λόγους και πρακτικές που μ' έναν τρόπο ασκούν ευθεία κριτική στις αξίες της οικογένειας, της εργασίας, του κράτους και της θρησκείας· αξίες που για το κοινωνικό σύνολο έχουν θετική (αυτ)αξία και πρόσημο.

Σε κάθε όμως περίπτωση, ένας ποδοσφαιρικός αγώνας σχετίζεται με κάποιον τρόπο με την κοινωνία. Είτε ως *καθρέφτης* που την αναπαριστά είτε ως *καρναβάλι* που την ανατρέπει είτε ως *τελετουργία* που την επιβεβαιώνει είτε ως *παιχνίδι* που τη σχετικοποιεί· είτε ως «όπιο του λαού» όπως συχνά καταγγέλλουν άνθρωποι της Αριστεράς[284] παραφράζοντας τον αγαπημένο τους Καρλ Μαρξ είτε ως «όπλο για την επανάσταση» όπως συνήθιζε να λέει ο Τσε Γκεβάρα. Το γήπεδο και ο κάθε ποδοσφαιρικός αγώνας επικοινωνεί με κάποιον τρόπο με το ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον. Θεσμοί, φορείς και διοικήσεις που σχετίζονται με το υπερ-εμπορευματοποιημένο σύγχρονο (κατ' άλλους μοντέρνο) ποδόσφαιρο έχουν τη ρητή επιθυμία και την πολιτική βούληση να την καταστείλουν. «Θέλουν το γήπεδο σε μια κλειστή γυάλα. Με ευτυχισμένους ανθρώπους στις κερκίδες, με ποδοσφαιριστές ευγενικούς που δίνουν ο ένας στον άλλο συγχαρητήρια… ούτε ανεργία και απολύσεις στα πρόσωπα των οπαδών στο πέταλο, ούτε διαμαρτυρίες και γκρίνια και επ' ουδενί ούτε ντου στους αγωνιστικούς χώρους», μου έλεγε ο Στέφανος που δεν ξέρει «αν έχει νόημα να συνεχίσει κανείς να πηγαίνει στο γήπεδο ή απλά χάνει τον "πολιτικό" του χρόνο».

Ο Στέφανος είναι πολιτικοποιημένος εντός και εκτός γηπέδου. Αυτή τη στιγμή είναι πολύ απογοητευμένος από τη νεοφιλελευθεροποίηση και εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου σε παγκόσμια κλίμακα. Συχνά σκέφτεται να σταματήσει να πηγαίνει στο γήπεδο να βλέπει την ΑΕΚ, αλλά από την άλλη προσπαθεί *να είναι εκεί και να αντιστέκεται στην επιβολή των απαγορεύσεων της Παγκόσμιας Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας.* «Αυτή τη

[284] Βλ. https://edromos.gr/%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%B4%CF%8C%CF%83%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%BF-%CF%84%CE%BF-%CF%8C%CF%80%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%8D/?amp.

στιγμή ό,τι όμορφο συμβαίνει μες το γήπεδο ουσιαστικά είναι παράνομο και παραβατικό. Η τρομερή ατμόσφαιρα ή η καυτή έδρα ουσιαστικά είναι μια σύνθεση παράνομων πράξεων, που αν εφαρμοστεί ο νόμος θα πάνε χιλιάδες άνθρωποι στη φυλακή. Όρθιοι, πάνω στις καρέκλες, χωρίς τήρηση της αρίθμησης, μέχρι και στα σκαλιά και τα κάγκελα στέκεται ο κόσμος. Κι έπειτα, πυρσοί, πανό, συνθήματα, βρισιές, είναι όλα παράνομα αν το σκεφτείς. Τι ακριβώς θέλουν να κάνουν στο γήπεδο; Θέλουν να είναι σαν το θέατρο λένε. Κι εγώ συμφωνώ. Να γίνει θέατρο αλλά σαν το θέατρο του Μπρεχτ που ξεσηκώνει. Λένε πως θέλουν τις οικογένειες πίσω στο γήπεδο. Πότε οι οικογένειες ήταν στο γήπεδο; Οι οικογένειες να πάνε για οικογενειακό πικ-νικ και να μας αφήσουν ήσυχους. Κι αν ενδιαφέρονται πραγματικά για τις οικογένειες οι κυβερνήσεις να αυξήσουν τους μισθούς. Νέα πελατεία θέλουν που να μη διαμαρτύρεται για τίποτα».

Ο λόγος του Στέφανου αποτυπώνει ακόμα μία διάσταση του φαινομένου της οπαδικής βίας, η οποία έχει να κάνει με το ότι οι κανονισμοί και οι νομοθεσίες ορίζουν ως βία πράξεις και ενέργειες που μέχρι πρότινος δεν ενέπιπταν σε αυτή την κατηγορία. «Πώς έγινε ξαφνικά παράνομο να μπαίνεις στο γήπεδο για να πανηγυρίσεις μια σπουδαία νίκη ή να σηκώνεις πανό με πολιτικό περιεχόμενο ή να ανάβεις βεγγαλικά και πυρσούς για να ζεστάνεις την ατμόσφαιρα ή ακόμα να βρίζεις έναν άδικο διαιτητή, ή τον Μαρινάκη ή τον Μητσοτάκη; Σήμερα είναι παράνομο ακόμα και αν στο γήπεδο στέκεσαι όρθιος αν καπνίζεις ή αν πίνεις μια μπύρα. Με ποιους τα συζήτησαν όλα αυτά; Με τους προέδρους εφοπλιστές; Έγινε κάποια διαβούλευση; Συζήτησαν με την κοινωνία ή με κοινωνικούς επιστήμονες και δεν το πήραμε χαμπάρι;» Το τι θεωρείται νόμιμο και τι παράνομο αλλάζει, εξειδικεύεται, εξελίσσεται, και όσο περνά ο καιρός η κατηγορία των παράνομων ενεργειών τείνει να μεγαλώνει και να συμπεριλαμβάνει όλο και περισσότερες δράσεις, χειρονομίες, πράξεις. «Θυμάμαι έξω απ' το γήπεδο στεκότανε και κάνας φτωχοδιάβολος και πούλαγε νερά, μπύρες, στραγάλια ή ιμιτασιόν κασκόλ. Τώρα η UEFA το απαγορεύει ρητά και βάζει τις ομοσπονδίες και τις αστυνομίες των κρατών να κυνηγάνε τους ανθρώπους που προσπαθούσαν να βγάλουν ένα μεροκάματο. Οικονομικό έγκλημα το λένε».

Το *Κίνημα κατά του Μοντέρνου Ποδοσφαίρου* μεταφέρει τη συζήτηση από τις παραβάσεις που τυχόν συμβαίνουν στα πέταλα των γηπέδων και από αυτό που η UEFA ονομάζει «γηπεδική βία» και το καθιστά μείζον πρόβλημα του ποδοσφαίρου στη βία που υπόκεινται οι ίδιοι οι οπαδοί ως οπαδικά υποκείμενα – σε μια βία κρατική, αστυνομική, νομοθετική και εν τέλει κατασταλτική, που κινείται σε δύο επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο,

τίθεται και επιβάλλεται μια σειρά απαγορεύσεων και μια κατεύθυνση που δεν επιτρέπουν πλέον στους οπαδούς να αυτοσχεδιάσουν όπως θα ήθελαν τη δράση τους μέσα στο γήπεδο: «Μπαίνουν πολύ αυστηρά όρια στο να μπορούν να οργανώνουν μόνοι τους τις εκδηλώσεις και τους τρόπους υποστήριξης» (Bromberger 2007 : 134). Σε ένα άλλο, δεύτερο, επίπεδο, τα κράτη και οι ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες προσπαθούν να απαγορεύσουν τα πολιτικά μηνύματα εντός του γηπέδου και να εφαρμόσουν υποχρεωτικά πλέον το *no politica*.

Στα δύο αυτά επίπεδα εκβάλλει και μέρος της κριτικής των οργανωμένων οπαδών της ΑΕΚ που θεωρούν τους εαυτούς τους κομμάτι του *Κινήματος κατά του Μοντέρνου ποδοσφαίρου*. Τόσο στις συνομιλίες μας όσο και στα κείμενα και τα πανό τους μιλούν για μια καθημερινή βία στις ζωές των νέων ανθρώπων, για τη βία της ανεργίας, της επισφάλειας, τη βία της συρρίκνωσης του δημόσιου χαρακτήρα της παιδείας και της υγείας και τη βία που υφίστανται από την αστυνομία είτε κάθε φορά που διαμαρτύρονται στον δρόμο είτε με την εφαρμογή της *no politica* νομοθεσίας, όπου κινδυνεύουν να οδηγηθούν στη φυλακή επειδή σχολιάζουν ή καταγγέλλουν με πανό ή συνθήματα όλα τα παραπάνω. Αυτή η σύνδεση μεταξύ της καταστολής εντός γηπέδων και της καταστολής εκτός γηπέδων γίνεται πολύ έντονα από τους οπαδούς της ΑΕΚ.

Ο Λόγος για αυτή την *καθημερινή* και *από τα πάνω* βία που αισθάνονται πως ασκείται στους νέους, είτε αυτοί φέρουν την οπαδική είτε άλλες ταυτότητες, όπως του φοιτητή ή του εργαζόμενου ή του πολίτη, διαπερνάται από το συναισθηματικό φορτίο *ενός θυμού* που συχνά εφάπτεται σε μια οργή. Ο Arthur Kleinman και η Nancy Scheper-Hughes (2000) θεωρητικοποίησαν τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται από τους ανθρώπους αυτή *η από τα πάνω βία που γίνεται καθημερινή βία για τους ανθρώπους*. Οι πληροφορητές τους, άνθρωποι πολύ πιεσμένοι οικονομικά στις ΗΠΑ και τη Βραζιλία, μιλούν με έναν συναισθηματικό Λόγο γεμάτο *παράπονα, γκρίνια, με διάχυτη την αποστροφή τους στην κοινωνία και τους πολιτικούς*. Πιεσμένοι άνθρωποι που τελικά εναντιώνονται στους πάντες και τα πάντα. «Η ζωή είναι μόνο βία. Ξέρεις η οικογένεια, η δουλειά, πράγματα με τα οποία πρέπει να ζεις. Δε μιλάω για μεγάλα πράγματα, εννοώ όλα αυτά γύρω μας. Τα πάντα. Δε δείχνω τον θυμό μου αλλά είμαι συνέχεια θυμωμένη. Είμαι θυμωμένη με τη ζωή» (Kleinman 2000 : 229).

Συνάντησα και συναντώ πολλούς θυμωμένους αεκτζήδες. Νέους κυρίως αλλά και μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους. *Θυμωμένους με την καθημερινότητα* που ζουν,

θυμωμένους με την οικονομική κατάσταση, θυμωμένους με την πολιτική ζωή και *θυμωμένους με τη ζωή* γενικότερα. Σε αυτόν τον θυμό έρχεται να προστεθεί ένας θυμός που έχει να κάνει με τα τελευταία νομοσχέδια που απαγορεύουν τις πολιτικές διαμαρτυρίες εντός των γηπέδων. Η κερκίδα της ΑΕΚ ήταν και είναι η κερκίδα με τα περισσότερα πολιτικά και κοινωνικά μηνύματα κατά τη διάρκεια των αγώνων. Μ' έναν τρόπο, οι αεκτζήδες έβρισκαν ανέκαθεν τον τρόπο να επικοινωνήσουν εντός γηπέδου οτιδήποτε συνέβαινε στην πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα. Είτε οργανωμένα σε μεγάλη κλίμακα είτε πρωτοβουλιακά από «παρεάκια» είτε ακόμη και από μεμονωμένα πρόσωπα. Μίλησα με ανθρώπους που πολλές φορές έφτιαξαν πανό για να σχολιάσουν και να καταγγείλουν τη δολοφονία Γρηγορόπουλου, τις μνημονιακές περικοπές, τις πυρκαγιές στην Ηλεία, στο Μάτι, στην Εύβοια, σκάνδαλα με πρωταγωνιστές υπουργούς, τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα από χρυσαυγίτες, τα ακριβά εισιτήρια, τη διαπλοκή πολιτικής με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

«Το ποδόσφαιρο το ζει κανείς συζητώντας πώς αισθάνεται για την τύχη, τη μοίρα, τη δικαιοσύνη, την ηθική, την επιτυχία, την απάτη και την ίδια τη ζωή» (Bromberger 2007 : 62-67). Το να επιχειρείται να μείνει έξω από το γήπεδο η κοινωνική και πολιτική ζωή είναι μια κατασταλτική κίνηση που συγκρούεται μετωπικά με μια πολιτική κουλτούρα και κουλτούρα πολιτικής που υπάρχει στους οπαδούς της ΑΕΚ εδώ και αρκετές δεκαετίες – τα τελευταία μάλιστα δεκαπέντε με είκοσι χρόνια αποτελεί τον σκληρό πυρήνα της οπαδικής και όχι μόνο ταυτότητάς τους. Έχει να κάνει με τον τρόπο που τους αρέσει να διηγούνται και τελικά να βιώνουν την (ποδοσφαιρική) ζωή τους.

Το νεοφιλελεύθερο[285] παράδειγμα τείνει να εγκαθιδρύεται στον χώρο τόσο ως οικονομικό σύστημα όσο και ως πολιτισμικός τρόπος να υπάρχουμε στον κόσμο. Σε ό,τι αφορά αυτό που ονομάζουμε «δυτικό κόσμο», αυτή η εγκαθίδρυση παρουσιάζει σε πολλές περιπτώσεις τη μορφή *ολικού κοινωνικού φαινομένου*, αφού «οι τροπικότητες της οικονομίας διαχέονται σε κάθε πλευρά του κοινωνικού βίου» (Hibou : 259 από Kaboom τ. 6 : 12), κάτι που έχει ως αποτέλεσμα να επηρεάζονται μ' έναν πορώδη τρόπο πλευρές της ζωής των ανθρώπων πέρα από την οικονομία – όπως η οικονομία των συναισθημάτων και

[285] Κάποιοι συγγραφείς, κυρίως από τον χώρο της οικονομίας και των ΜΜΕ, χρησιμοποιούν τον όρο «υπερ-νεοφιλελευθεροποίηση» του ποδοσφαίρου (*hyper-neoliberisation*), θέλοντας να μιλήσουν τόσο για τα ποσά που επενδύονται όσο και για την ίδια τη διάδοση των θεαμάτων, είτε πρόκειται για το Μουντιάλ είτε για το Ευρωπαικό Πρωτάθλημα είτε για το Champion's League.

τα προτάγματα που τίθενται στο εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο αλλά και σε κάθε επιμέρους πτυχή της καθημερινότητας.

Σε μια ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου, ο Christian Laval (2019 : 29-53) αλλά και ο Reginald Blanchet (2019 : 73-85) πιάνουν το θεωρητικό νήμα των αναλύσεων της εξουσίας από τον Foucault (για τη θετική και παραγωγική διάστασή της, παράλληλα με την κατασταλτική), αλλά και των πιο ειδικών αναλύσεών του για τον νεοφιλελευθερισμό και τη βιοπολιτική (2012). Ο Blanchet, ο Laval αλλά και η Hibou (2020) μιλούν για τον νεοφιλελευθερισμό ως μια *εποχή θετικότητας*. Μιλούν με όρους Baudrillard για ένα «πλεόνασμα θετικότητας», για ένα σχεδόν (ψυχ)αναγκαστικό *well-being*, *ένα κύμα θετικής ενέργειας* το οποίο πρέπει να ακολουθούν οι άνθρωποι φροντίζοντας να είναι υποκείμενα *απόδοσης και επίδοσης*. Πρόκειται για «μια συνεχή αυτοβελτιστοποίηση», όπως την ονομάζει ο Νοτιοκορεάτης φιλόσοφος Byung-Chul Han (Han 2017 : 28). Η Lauren Berlant (2011), από τον χώρο της queer θεωρίας και της θεωρίας συναισθημάτων, επίσης πολύ εύστοχα ονομάζει «βασανιστική και βάναυση αισιοδοξία» *(cruel optimism)* αυτό το φαινόμενο. Σε κάθε περίπτωση, η συγκεκριμένη πολιτική συναισθημάτων αποκλείει με πολλούς τρόπους την αρνητικότητα και ενοχοποιεί τα υποκείμενα που βιώνουν αρνητικά συναισθήματα.

Εδώ και δέκα χρόνια, όλοι οι παγκόσμιοι φορείς και οργανώσεις του ποδοσφαίρου, αλλά και όλες οι επιμέρους εθνικές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες της Ευρώπης, νομοθετούν και μάλιστα πολύ αυστηρά και κατασταλτικά, έτσι ώστε τα γήπεδα ποδοσφαίρου να γίνουν χώροι επιτέλεσης *μιας γιορτινής ατμόσφαιρας*. Το *no politica* δηλαδή, ως πολιτική στάση και θέση της UEFA και των ομοσπονδιών, φέρει μαζί του και μια συναισθηματική οικονομία. Τα αρνητικά συναισθήματα, αυτά *της αγανάκτησης, της οργής, του θυμού, της απογοήτευσης*, όπως και οι πολιτικοί και κοινωνικο-οικονομικοί λόγοι που τα προκαλούν, πρέπει να μένουν έξω από το γήπεδο. Ακόμα κι αν αυτά τα συναισθήματα «προκύψουν» την ώρα του αγώνα από ένα λάθος του διαιτητή ή ένα γκολ του αντιπάλου, η οδηγία της UEFA προς τους σκηνοθέτες που είναι υπεύθυνοι για την τηλεοπτική μετάδοση του κάθε αγώνα είναι να μην προβάλλουν πλάνα με διαμαρτυρίες (ούτε οπαδών, ούτε καν ποδοσφαιριστών) και να στρέφουν τους φακούς των καμερών σε εύθυμα και χαρούμενα πρόσωπα και στιγμιότυπα.

Οι οπαδοί της ΑΕΚ ιστορικά, όπως είδαμε στα δύο πρώτα κεφάλαια, έχουν αναπτύξει μια ιδιαίτερη οικειότητα με αρνητικές συναισθηματικές φορτίσεις: με τη

χαρμολύπη, την *απογοήτευση*, τον *θυμό* και όλη τη συναισθηματική οικονομία του *βασάνου*. Παράλληλα, ιστορικά και πολιτισμικά αισθάνονται πως έχουν το καθήκον να μεταφέρουν το πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι εντός του γηπέδου και να του ασκούν κριτική. Να δηλώνουν την εναντίωση, την αγανάκτηση και τον θυμό τους με όσα συμβαίνουν κάθε φορά στην ευρύτερη πολιτική και κοινωνική ζωή. Η απαγόρευση και η καταστολή της επικοινωνίας του «εντός» με το «εκτός» γηπέδου μέσω του *no politica*, όπως και ο αποκλεισμός των αρνητικών συναισθημάτων, με τα οποία συνδέεται η ΑΕΚ και οι οπαδοί της από τότε που ιδρύθηκε η ομάδα, κάνουν τους οπαδούς να ασφυκτιούν, αφού ο νέος συναισθηματικός ρόλος της «σώνει και καλά γιορτινής ατμόσφαιρας» είναι ένας «άβολος» ρόλος και σε πολλές περιπτώσεις είναι ένας «κόντρα» ρόλος.

«Το γήπεδο της ΑΕΚ από τη Ν. Φιλαδέλφεια πιο παλιά μέχρι τώρα στο ΟΑΚΑ ήταν πάντα ένα καζάνι που έβραζε. Όταν υπάρχει λόγος για γιορτή οι αεκτζήδες ξέρουμε να γιορτάζουμε. Όταν όμως οι Αμερικανοί εισβάλλουν στο Ιράκ, το ΝΑΤΟ στη Σερβία, το Ισραήλ στην Παλαιστίνη, εμείς γιουχάρουμε τους εισβολείς. Όταν γίνονται σεισμοί σε Τουρκία και Αλβανία, με τόσα πολλά θύματα, κι όταν δίπλα μας καίγονται δάση και άνθρωποι, εμείς θρηνούμε τις απώλειες. Όταν οι φασίστες δολοφονούν τον Αλέξη, τον Παύλο ή τον Ζακ, το γήπεδο της ΑΕΚ πάντα θα βράζει. Δε θα γίνει ποτέ σαν το Καραϊσκάκη κι εμείς δεν θα γίνουμε ποτέ Γαύροι που τα τρώνε όλα αμάσητα επειδή ο Μαρινάκης τους λέει “No Politica” και ταυτόχρονα μια χαρά κάνει τις δουλειές του με τους Χρυσαυγίτες και τον κουμπάρο του τον Μητσοτάκη». Στα λόγια και στα συναισθήματα του Βαγκ ακουμπάνε τα συναισθήματα πολλών άλλων αεκτζήδων – συναισθήματα που κάνουν πολλούς αεκτζήδες να αισθάνονται αμήχανα, άβολα και «στριμωγμένα» σε μια νέα προοπτική και αισθητική που έχει αποκτήσει και υιοθετήσει η ομάδα τα τελευταία χρόνια. Ακριβώς αυτό το *στρίμωγμα* θα προσπαθήσω να αποτυπώσω στον επίλογο της διατριβής.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ[286]: Μια υφέρπουσα «ασφυξία» και το ημερολόγιο μιας εν δυνάμει αναταραχής.

Μια κάποια Δευτέρα: Κρατική Καταστολή vs «Λονδίνο Άμστερνταμ ή Βερολίνο».



Το κράτος απαγορεύει εδώ και αρκετά χρόνια τις μετακινήσεις των οπαδών στους εκτός έδρας αγώνες. Οι οργανωμένοι οπαδοί της ΑΕΚ συχνά βρίσκουν τον τρόπο να μετακινούνται. Να ταξιδεύουν. Ακόμα κι αν κάθε Κυριακή οι εθνικές οδοί είναι κλειστές γι' αυτούς από τα ΜΑΤ, υπάρχουν οι παράδρομοι και τα επαρχιακά δίκτυα. Ακόμα κι αν δεν βρουν τρόπο να μπουν στο γήπεδο –που συνήθως βρίσκουν–, υπάρχουν και οι κοντινοί λόφοι ή οι γειτονικές πολυκατοικίες. Το κράτος μονίμως απαγορεύει αυστηρά, οι οπαδοί της ΑΕΚ μονίμως ταξιδεύουν αυτοσχεδιαστικά και οι δημοσιογράφοι μονίμως αναρωτιούνται υποκριτικά: «Πώς βρέθηκαν πάλι οι αεκτζήδες στον Βόλο, στην Τρίπολη, στο Αγρίνιο ή στη Λαμία; Πώς μπήκαν μέσα στο γήπεδο, πού βρήκαν εισιτήρια; Ποιος τους

[286] Μία απ' τις ωραιότερες συζητήσεις που έκανα κατά τη διάρκεια της διατριβής ήταν με τον Τηλέμαχο. Το υλικό της κουβέντας μας το κράτησα για τον επίλογο. Απέχει συνειδητά από το γήπεδο από το 2013, όταν και ανέλαβε την προεδρία της ομάδας ο Δημήτρης Μελισσανίδης, και στα εξήντα του σήμερα το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να *τηλε-μάχεται*, όπως ο ίδιος λέει.

άνοιξε την πόρτα του γηπέδου; Πώς δεν τους εντόπισαν στα διόδια;»· «Μα πού είναι το κράτος;» Κάθε φορά τα ΜΜΕ κατευθύνουν πολιτικά έναν συναισθηματικό ηθικό πανικό προς μια «κοινή γνώμη» ήδη πανικοβλημένη, τρομαγμένη και θυμωμένη – με τα πάντα τριγύρω της.

Στο *πολιτισμικό-συναισθηματικό μεδούλι* των αεκτζήδων που στέκονται στα πέταλα βρίσκεται μια βαθιά *φετιχοποίηση* του κράτους, η οποία προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας αμετακίνητης δυσπιστίας, απόρριψης και εχθρότητας απέναντί του. Είναι *σαρκικό ίδιον της πολιτισμικής τους τροπικότητα*ς άλλοτε να «τριπλάρουν» τον νόμο και άλλοτε να του επιτίθενται ευθέως παρανομώντας – «στεγνά». Η ακύρωση μιας εκδρομής ισοδυναμεί με την αυτοακύρωσή τους. Ανέκαθεν υπήρχε ένα *Magic Bus* που ταξίδευε όχι μόνο σε *Λονδίνο, Άμστερνταμ και Βερολίνο* αλλά και σε όλα τα επαρχιακά γήπεδα με *λίγους εκλεκτούς και τυχερούς* – πολύ συχνά «παρανομώντας».

Όσο η καταστολή μεγαλώνει και όσο τους επιτίθεται οριζόντια, τόσο οι οπαδοί της ΑΕΚ θα οργανώνουν κάθετα τις δικές τους απαντήσεις. Η συνάντηση των οπαδών της ΑΕΚ με το κράτος και την αστυνομία θα επιτελείται πάντα κατά γράμμα των *ιστοριών που παραμένουν ζωντανές* – του ενός για τον άλλο. Η επιτέλεση της αναταραχής με τα υπάρχοντα παρελθόντα και με τις υπάρχουσες ιστορίες θα είναι κάθε φορά συγκρουσιακή, και αυτό θα είναι πάντοτε μονόδρομος. Καμία έκπληξη δεν πρόκειται να ζήσουμε ως προς αυτό.

Μια κάποια Τρίτη: *Εδώ Κουμάντο κάνουμε εμείς.*

Οι αεκτζήδες σίγουρα δεν είναι μία κατηγορία, μία κοινότητα, ένα σώμα. Για μένα ήταν και είναι πάντα ζητούμενο τι στην ευχή είναι τελικά – αν είναι. Μάλλον κοινότητα συναισθημάτων ή συναισθηματική κοινότητα, έτσι τουλάχιστον ισχυρίζεται η διατριβή. Τους είδαμε καλειδοσκοπικά να ανοίγουν σε πολλαπλές, συχνά αντικρουόμενες μεταξύ τους κοινωνικότητες και κοινωνικές ομάδες· να προσκολλώνται σε διαφορετικές ταυτότητες και να οικειοποιούνται διαφορετικές συναισθηματικές οικονομίες. Τους είδαμε όμως να κουβαλάνε και καθαρές αλήθειες, να συγκροτούν καθαρούς και ριζικά διαφορετικούς εαυτούς, όπως και ριζικά διαφορετικούς μικρούς ή Μεγάλους Άλλους· μεταξύ σοβαρού και αστείου να αναμετριούνται με αυτούς τους Άλλους για ζητήματα Ηθικής και να πλεονάζουν σε υποκειμενικότητα. «Είναι διαφορετικό να είσαι ΑΕΚ», «Είναι αλλιώς να είσαι ΑΕΚ».

Είναι;

Τους είδαμε όμως ***μεταξύ σοβαρού και πολύ σοβαρού*** να ασκούν βία στο όνομα αυτής της διαφορετικότητας. *Το παιχνίδι της ορατότητας* μέσα στις πόλεις και τις γειτονιές μετατρέπεται συχνά σε μια διαδικασία όπου ο Άλλος υποβιβάζεται σε τέτοιο βαθμό που καθίσταται εξ-αφανίσιμος. Στα σοβαρά και στα αληθινά αυτή τη φορά. Όχημα της ζοφερής αυτής διαδικασίας αποτελεί μια άλλη διαδικασία εξίσου ζοφερή, αυτή της επιτέλεσης ενός τοξικού και ηγεμονικού ανδρισμού. Οι οπαδοί των μεγάλων ομάδων δεν συναντιούνται σε κανένα γήπεδο. Απαγορεύεται. Δεν βλέπει ποτέ ο ένας τον άλλο. Μόνο ακούνε ιστορίες. Οι αφηγήσεις για τον Άλλο καταφθάνουν από το παρελθόν δηλητηριώδεις, τοξικές και επιθετικές. Οι οπαδοί συναντιούνται μόνο στους δρόμους, για να ανα-μετρηθούν. Αντρικά. Και ηλιθιωδώς. Κοντά είναι αυτά τα δύο άλλωστε. Είδαμε «ματσίλα», «νταηλίκι» και «κουμάντο». Πόσο διαφορετικό μπορεί να είναι το να είναι κανείς ένας ακόμα άντρας; Πόσο διαφορετική μπορεί να είναι μια ακόμα πατριαρχία;

Καθόλου.

Μια κάποια Τετάρτη: «Τι γυρεύουμε εμείς μέσα στη νύχτα των άλλων;»

Ο Μίμης Παπαϊωάννου ένιωσε «κάποια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα» όταν ήρθε στην ΑΕΚ και βίωσε αυτά τα ενδιάμεσα, λίγο στενάχωρα και λίγο γκρι, συναισθήματα που ιστορικά χαρακτηρίζουν την ομάδα. «Κι όταν τελείωσε το παιχνίδι με τον Παναθηναϊκό και πήραμε το πρωτάθλημα επιτέλους, αυτοί ξαπλώσανε όλοι κάτω και τους κοιτάω εγώ και λέω, τι πάθανε αυτοί και πέσανε κάτω; Εντάξει πήραμε το πρωτάθλημα. Δεν είχα εγώ την Πίκρα της Ενώσεως που είχαν αυτοί. Και εκεί που ήμασταν μες τα αποδυτήρια και κλαίγανε, πραγματικά κλαίγανε οι άνθρωποι, κλαίγανε με δάκρυα και λέγανε "μετά από τόσον καιρό πήραμε το πρωτάθλημα" και τότε άρχισα να κλαίω κι εγώ. Αλλά εγώ ακόμα δεν είχα δέσει με αυτή την ομάδα κι όμως έκλαιγα. Γιατί να κλαίω; Εγώ ένιωθα ότι είναι χαρά, αλλά αυτοί κλαίγανε. Και με πιάνουν τα δάκρυα και μένα… **κι εκεί είπα πως εδώ είναι η αρχή και το τέλος».**

Ποια είναι η ατμόσφαιρα σήμερα στην ΑΕΚ; Πόσο διαφορετική είναι από αυτήν στις άλλες ομάδες; Είναι έστω και λίγο διαφορετική;

Μια κάποια Πέμπτη: *ΑΕΚ: πατρίδα όλων των προσφύγων*.

Οι αεκτζήδες, πρόσφυγες δεύτερης και τρίτης γενιάς, στρέφουν τη μνήμη στις ζωές των παππούδων και προπαππούδων τους στη Μικρά Ασία. Κοιτούν τη θάλασσα και χάνονται στις σκέψεις τους – στις μετα-μνήμες. Μιλούν περήφανα για τις ζωές των

προγόνων τους εκεί. Μιλούν για τον εκτοπισμό. Μιλούν για Απώλεια. Μιλούν συχνά για χαμένα σπίτια, ανθρώπους, χωράφια, περιουσίες. Μιλούσαν και μιλούν όμως και για τον δεύτερο εκτοπισμό που υπέστησαν στον ελλαδικό χώρο. Για τις απάνθρωπες συνθήκες που τους επιφύλαξε ο Εθνικός Κορμός. Μιλούσαν και μιλούν για τους «άξεστους ελλαδίτες», για «αγροίκους» και «απολίτιστους βουνίσιους». Για όσους τους έκλεισαν σε γκέτο, αλλά αυτοί πρόκοψαν τελικά.

Η «Αγια-Σοφιά» ως όνομα του καινούριου γηπέδου, ως σημαίνον και ως σημαινόμενο, αδικεί όλον αυτόν τον *πυρετό των αρχείων* και την αναταραχή των προσφυγικών αφηγήσεων. Η θέση που διεκδικεί η «Αγια-Σοφιά» δεν είναι ενάντια στο ιστορικό, επίσημο εθνικό αφήγημα της ομοιογένειας, αλλά θέλει να τοποθετηθεί στο κέντρο της, απονευρώνοντας οποιαδήποτε αντίθετη παρόρμηση. Ο Μελισσανίδης που εμπνεύστηκε το όνομα «Αγια – Σοφιά», είναι θερμός Χριστιανός. «Διαβάζει» και αναπαράγει την Ιστορία μονομερώς, όπως κάνει πάντα η Εκκλησία. Ο Μελισσανίδης ανήκει στο φωνασκόν κομμάτι του εθνικισμού. Κάνει την ιστορία της ΑΕΚ να ανασαίνει στον ίδιο ρυθμό με την Ιστορία του έθνους.

Ποιος θα αφουγκραστεί τις κρυμμένες, αποσιωπημένες, ξεχασμένες και αποκλεισμένες από το εθνικό αφήγημα φωνές των προσφύγων; Πού πηγαίνουν οι ιστορίες όταν δεν ειπώνονται; Πού πάνε οι φωνές όταν δεν ακούγονται; Η ιστορία της ΑΕΚ ήταν πάντα μια διαφορετική ιστορία. Η ιστορία «να πάρουμε την Πόλη πίσω» είναι μια μπανάλ ιστορία…

Μια κάποια Παρασκευή: *ΑΕΚ ενάντια στο κράτος.*

Η ΑΕΚ ιστορικά έχει συνδεθεί με την Αριστερά, τον αντιφασισμό, τον αντιρατσισμό, όπως και με ένα βαθύ *αντι-Δεξιό* συναίσθημα. Η εμφυλιακή συναισθηματική πολεμική, θερμή και επίκαιρη κατά τη γνώμη μου τα τελευταία χρόνια, ειδικά πριν από/κατά τη διάρκεια/και μετά το δημοψήφισμα του 2015, αλλά και σήμερα με τη *διακυβέρνηση Μητσοτάκη.* Οι πολιτικές μνήμης πολλών αεκτζήδων εμμένουν και πολιτικά επιμένουν στις *βαθιές εικόνες* του Κοντούλη, του Γλέζου, του Καζαντζίδη, της Μπέλλου, του Στέλιου Σεραφείδη. Οι αεκτζήδες αισθάνονται οικειότητα με την προσφυγιά, την εργατιά, τη φτώχεια και τη λαϊκότητα, και τους αποδίδουν *μαστορικά* και ίσως και αυθαίρετα μια αριστερή πολιτικά απόχρωση.



Ο Μελισσανίδης είναι ακραία νεοφιλελεύθερος και ακραία Δεξιός. Πολλοί αεκτζήδες ασφυκτιούν με το γεγονός ότι ο πρόεδρος της ομάδας τους είναι κολλητός του Σαμαρά και του Φαήλου Κρανιδιώτη. Αρνούνται να σταθούν δίπλα σε αυτό το νεόκοπο σημαινόμενο. Αρνούνται αυτό τον ρόλο. Γι' αυτούς είναι *κόντρα ρόλος*, πολιτικά και κυρίως ψυχικά.

Αν η καρδιά μου είχε φωνή θα 'κανε κρακ κρακ σαν ρωγμή.

Τηλέμαχός 1 : «Θυμάμαι στις 13 Ιούνη του 2013 – τη μέρα που "έπεσε μαύρο" στην ΕΡΤ. Βγήκαν όλα τα συνδικάτα στους δρόμους και εκατοντάδες χιλιάδες κόσμου. Οι πάντες· απ' τον Οτσαλάν είχα να δω τόσο κόσμο έξω. Την ίδια ώρα ο Μελισσανίδης, αποκλεισμένος από τα ΜΑΤ, βραβεύονταν από τον Σαμαρά στο Μέγαρο ως κορυφαίος επιχειρηματίας της χρονιάς. Ήταν πολύ άβολο να είσαι στον δρόμο με όλο τον κόσμο που διαμαρτύρονταν κι ένας άνθρωπος της ΑΕΚ την ίδια ώρα σε ένα γκαλά βιομηχάνων να βραβεύεται από έναν ακροδεξιό πρωθυπουργό. Δεν χωνευότανε με τίποτα αυτή η αντίφαση. Ούτε οι επιθέσεις στη Στρούγκα. Τι μαύρη σελίδα… Αν άκουγες τις καρδιές των αεκτζήδων και στις δύο περιπτώσεις θα άκουγες ένα βαθύ "κρακ". Βαθύ. Από πολύ μέσα τους. Εγώ το άκουσα. Δεν συγκρίνεται με το "κρακ" του υποβιβασμού. Κι εκεί σπάσαμε, αλλά σε εκατό χρόνια, περήφανα θα λέμε ότι «Ρε αδερφέ κρίση είχαμε τότε,

χρεοκοπήσαμε και πέσαμε στη Γ' Εθνική. Πόσες μεγάλες ομάδες στην Ιταλία έχουν υποβιβαστεί. Αυτό ξαναφτιάχνεται. Το άλλο το "κρακ" είναι που δεν ξανακολλάει».

Τηλέμαχος 2 : Η ΑΕΚ πρέπει να 'ναι πάντα πρώτη. Να 'ναι πρώτη, με τον δικό της όμως τρόπο. Με ωραία μπαλίτσα και με κόντρα διαιτησία. "Στο Φάληρο θα παίζουμε με δέκα, μπορεί να παίζουμε και με εννιά... ρεζίλι θα σας κάνουμε και πάλι…". Εμείς τώρα φωνάζουμε και απειλούμε πως "Ερχόμαστε!". Διεκδικούμε την πρωτιά με κάθε τρόπο. Ακόμα κι αν κάνει την ΑΕΚ να μοιάζει με τους γαύρους. Να 'μαστε πρώτοι και να κερδίζουμε όπως ο γαύρος; Όχι μωρέ, καλύτερα να 'μαστε τρίτοι».

Οι αεκτζήδες ασφυκτιούν με την ιδέα πως «γαυροποιούνται». Ασφυκτιούν στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα πως έχουν γίνει «σαν τους γαύρους». Αυτή η *ατμόσφαιρα ομοιότητας* έχει ένα ψυχικό κόστος, αφού στον συγκροτητικό τους πυρήνα βρίσκεται *η διαφορετικότητα*. Αισθάνονται «περίεργα» και «στριμωγμένα» με τη *λιμανίσια αισθητική του Μελισσανίδη* – ειδικά οι αεκτζήδες μεγαλύτερης ηλικίας.
Θυμάμαι τον κύριο Στέλιο Σεραφείδη. Πόσο διαφορετικό πραγματικά να είσαι ΑΕΚ!
Πού πηγαίνει η διαφορετικότητα όταν οι διαφορετικοί σωπαίνουν;

Ένα κάποιο Σάββατο: *ΠΕΝΘΟΣ ΤΕΛΟΣ.*

Ένα ένα τα κεφάλαια ανέδειξαν μια αναταραχή· μια κίνηση. Σκοπίμως προσπαθούσα να μην υποδεικνύω το προς τα πού. Λίγο αφαιρετικά και αρκετά αυθαίρετα ορίζω ως χρονικό σημείο αυτής της μεταβολής την εκ νέου ανάληψη της διοίκησης της ΠΑΕ από τον Δημήτρη Μελισσανίδη. Αυτό βέβαια χωράει συζήτηση. Δεν έφερε αυτός τη μεταβολή. Προϋπήρχε όλο το λανθάνον ψυχικό φορτίο, για να συντελείται αυτή τη στιγμή μια μετατόπιση. «Ήρθε κι έδεσε» όλο αυτό το (εκάστοτε) συναισθηματικό σημαίνον σε κάποιο σημερινό δυστοπικό σημαινόμενο. Η ιστορία της ΑΕΚ ξαναγράφεται. Όχι ανάμεσα στο βάσανο και την περηφάνια, αλλά μονόμπαντα, στην ακραία περηφάνια.
«Πένθος Τέλος».
Μόνο θετικότητα πλέον.

Προς ποια κατεύθυνση θα συν-κινούνται μελλοντικά οι αεκτζήδες; Πόσος χώρος θα υπάρχει για «αρνητικά» πάθη; Πού πηγαίνει η χαρμολύπη, η αίσθηση του γλυκόπικρου, η μελαγχολία όταν σπρώχνονται έξω από τις δυνατότητες του υπάρχειν;
Πού θα πάει η θλίψη αν δεν την εκφράζει κανείς; Πού πηγαίνει το βάσανο όταν δεν μιλάς γι' αυτό;

Και τελικά, πού στην ευχή πάνε τα συναισθήματα όταν δεν τα νιώθει κανείς;

Θα απαντήσω μιλώντας ως αεκτζής, ως πρώην «φόλα» αεκτζής.

Αυτό που ίσως ήταν *διαφορετικό* έχει παύσει να είναι. Το «μόνο περηφάνια» είναι βίωμα και στάση ζωής των αντιπάλων της ΑΕΚ. Είναι ξένο.

Μια βδομάδα μετά την 11η Σεπτεμβρίου, ο δήμαρχος της Νέας Υόρκης δήλωσε: «Πένθος τέλος – προχωράμε μπροστά». Ποιος αναλαμβάνει να κηρύξει το τέλος οποιουδήποτε Πένθους αν όχι οι ίδιοι οι Πενθούντες;

Η ΑΕΚ δεν είναι μόνο πρωταθλήματα. Ούτε μόνο νίκες. Ούτε μόνο γκολ.

ΑΕΚ χωρίς δοκάρια; Γίνεται ΑΕΚ χωρίς δοκάρια;

Αναστενάζουν τα γκολπόστ και τα δοκάρια σπάζουν…



(Κυριακή - Η ερχόμενη Κυριακή - Ο άσσος που πάντα μένει στο μανίκι – Το τζόκερ του λαού[287])

[287] Ian Taylor, αδημοσίευτη εργασία, Πανεπιστήμιο του Λέστερ, 1980.

Βιβλιογραφία

Abacıoğlu, E. 2021. *Hegemonic Masculinity of the Immigrant Other*. Academia Letters, Article2839. https://doi.org/10.20935/AL2839 — ελεύθερα προσβάσιμο.

Abbink, J., 2000. «Restoring the balance»,στο G. Aijmer, J. Abbink (επιμ.), *Meanings of Violence. A cross cultural perspective*, 77-100. Οξφόρδη: Berg.

Abu-Lughod, L., Lutz, C. A., 1990. «Introduction: Emotion, Discourse and the Politics of Everyday Life». Στο C. A. Lutz, L. Abu-Lughod (επιμ.), *Language and the Politics of Emotions*, 1-23. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Agozino, B., 1996. «Football and the civilizing process: penal discourse and the ethic of collective responsibility in sports law». *International Journal of the Sociology of Law* 24 (2): 163-188.

Ahmed, S., 2004. *The Cultural Politics of Emotions*. Νέα Υόρκη: Routledge.

Ahmed, S., 2018. «Συν-αισθηματικές οικονομίες» στο Αβραμοπούλου, Ε., (επιμ.), 2018, *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό : υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, 129 – 169. Αθήνα : Νήσος.

Althusser, L., 1971. Ideology and ideological state apparatuses στο L. Althusser (επ.), *Lenin and philosophy and other essays*. New York: Monthly Review Press.

Αβραμοπούλου, Ε., 2018, «Εισαγωγή. Πολιτικές εγγραφές του συν-αισθήματος» στο Αβραμοπούλου, Ε., (επιμ.), 2018. *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό : υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, 11-71. Αθήνα : Νήσος.

Αγραφιώτης, Γ., 2010. *Μόνη ξανά δε θα σ' αφήσω…*, Αθήνα: Ωκεανίδα.

Αθανασίου, Α., 2003. «Η πειθαρχία της συνέχειας: σώμα, χρόνος και βιοπολιτική στην Ελλάδα σήμερα» στα *Σύγχρονα Θέματα*, τ.82.

Αθανασίου, Α., 2006, «Εισαγωγή: Φυλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το δεύτερο κύμα» στο Αθανασίου, Α. (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. 13-140. Αθήνα: Νήσος.

Αθανασίου, Α., 2007. *Ζωή στο όριο*. *Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Αθανασίου, Α., 2010. «Το μαύρο στην πλατεία : χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη» στο Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., (επιμ.), 2010. *Αμφισβητούμενοι*

χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού, 227 – 265. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αθανασίου, Α., 2016. «Η ποιητική της μνήμης, η πολιτική του αξιομνημόνευτου. Σκέψεις με αφορμή το έργο Εις το όνομα της Λήδας Παπακωνσταντίνου» στο Π. Φωκαϊδης, Α. Χρονάκη (επιμ.), *Θέσεις της Μνήμης*, Αθήνα: Νήσος.

Αθανασίου, Α., Παπανικολάου, Δ., 2020. «"Πες το όνομά της": Η κουήρ μνήμη ως κριτική του παρόντος». Στο Α. Αθανασίου, Γ. Γκουγκούσης, Δ. Παπανικολάου (επιμ.), *Κουήρ πολιτική/Δημόσια μνήμη. 30 κείμενα για τον Ζακ*, 9-27. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ (Παράρτημα Ελλάδας).

Anderson, B., 1997. *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα. Αθήνα: Νεφέλη.

Anderson, E., 2009. *Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities*. Νέα Υόρκη: Routledge.

Archetti, E. P., Romero, A. G., 1994. «Death and violence in Argentinian football». Στο R. Giulianotti, N. Bonney, M. Hepworth (επιμ.), *Football, violence and social identity*, 37-72. Λονδίνο: Routledge.

Archetti, E. P., 1999. *Masculinities: Football, Polo and the Tango in Argentina*. Οξφόρδη/Νέα Υόρκη: Berg.

Aretxaga, B., 2005. *States of Terror*. Ρίνο: University of Nevada Press.

Armstrong, G., 1998. *Football Hooligans: Knowing the Score.* Οξφόρδη: Berg.

Armstrong, G., Harris R., 1991. «Football hooligans. Theory and evidence». Sociological Review 39 (3): 427-458.

Αστρινάκης, Α., 1996. «Οι υποκουλτούρες των φανατικών οπαδών στη Δ. Αττική». Στο Α. Αστρινάκης, Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), *Χέβυ μέταλ, ροκαμπίλι, φανατικοί οπαδοί: νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αστρινάκη, Ο., 2002. *Ο άντρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άντρα; Ταυτότητες, βία, ιστορία στη δυτική ορεινή Κρήτη.* Διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Αστρινάκη, Ο., 2005. «Η κοινωνική ανθρωπολογία και ο βίαιος εικοστός αιώνας». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 118: 3-29.

Augé, M., 1999, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, μτφρ. Δ. Σαραφείδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bakhtin, M., 2017, *Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του. Για τη λαϊκή κουλτούρα του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης*, μτφρ. Γ. Πινακούλας. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Bale, J., 2000, «The changing face of football: Stadiums and communities». *Soccer & Society 1 (1)*: 91-101.

Ball-Rokeach, S. J., 1972. «The legitimation of Violence». Στο J. F. Short Jr., M. E. Wolfgang (επιμ.), *Collective Violence*, 100-111. Σικάγο/Νέα Υόρκη: Aldine-Atherton.

Banti, A. M., 2008. «Deep images in nineteenth-century nationalist narrative». *Historein* (8): 54-62.

Βασιλειάδου, Δ., 2009. «Ανδρική κοινωνικότητα στην αστική Αθήνα: Η Αθηναϊκή Λέσχη (1875-1940)». *Μνήμων* (30): 179-211.

Βασιλειάδου, Δ., Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός (επιμ.) 2019. *Ανδρισμοί : Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*. Αθήνα : Gutenberg.

Bateson, G., 1972. «A theory of play and fantasy» στο Bateson, G., *Steps to an ecology of the mind*, 117-193. Ν.Υόρκη: Balantine.

Bauman, Z., 2000. *Liquid Modernity*. Κέιμπριτζ: Polity Press.

Ben-Porat, A., 2010. «Football Fandom: a Bounded Identification». *Soccer & Society* 11 (3): 277-290.

Bender, B., (επιμ.), 1993. *Landscape, politics and perspectives*, Οξφόρδη και Ν. Υόρκη: Berg.

Benjamin, W., 2002. *Για μια κριτική της βίας*, μετφρ. Λ. Μαρσιανός. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.

Benjamin, W., 2013. *Το έργο τέχνης στην εποχή της τεχνολογικής του αναπαραγωγιμότητας,* μτφρ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Επέκεινα.

Benjamin, W., 2014. *Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας.* Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21ου αιώνα.

Berlant, L., 2011. *Cruel Optimism*. Ντάραμ: Duke University Press.

Berliner, D., 2005. «The Abuses of Memory. Reflections on the Memory Boom in Anthropology». *Anthropological Quaterly* 78 (1): 197-211.

Βιδάλη, Α., 1999. «Μαρτυρίες απ' τον Εμφύλιο» Στο Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, 89-104. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Blanchard, K., Cheska, A., 1985. *The Anthropology of Sport. An introduction.* Σάουθ Χάντλι, Μασαχουσέτη: Bergin & Garvey.

Blanchet, R., 2019. Ψυχανάλυση και ψυχολογία στην εποχή της θετικότητας, μετφρ. Γ. Κτενάς, *Kaboom* (6), 73-84.

Bourdieu, P., 1996. *Η ανδρική κυριαρχία*, μετφρ. Π. Γεωργίου, Α. Καπέλλα, επιμ. Ν. Παναγιωτόπουλος. Αθήνα: Δελφίνι.

Bourdieu, P., 2002α. Η *Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης,* μτφρ. Κ. Καψαμπέλη. Αθήνα: Πατάκης.

Bourdieu, P., 2002β. «Το συμβολικό κεφάλαιο», μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου. *Σύγχρονα Θέματα* (80): 18-21.

Bourgois, P., 2001. «The power of violence in war and peace». *Ethnography* 2 (1): 5-34.

Bowman, G., 2001. «The violence in identity». Στο B. Schmidt, I. Schröder (επιμ.), *Anthropology of violence and conflict*, 25-46. Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge.

Boym, S., 2007. "Nostalgia and it' s discontents" στο *The Hedgehog Review 9 (2).*

Brennan, T., 2004. *The Transmission of Affect*, Ίθακα : Cornell University Prress.

Bromberger, C., 2007 [1988]. *Ποδόσφαιρο : σύμβολα, αξίες, φίλαθλοι*. Αθήνα : Βιβλιόραμα.

Buck-Morss, S., 1997. Η κινηματογραφική οθόνη προσθήκη στην αντίληψη: Ένας ιστορικός απολογισμός, στο Κ. Ν. Σερεμετάκη (επιμ.) 1996, *Παλιννόστηση Αισθήσεων. Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Εποχή,* μετφρ. Α. Βουγιούκα, Μ. Μαυραγάνη, 183-222. Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνης.

Burski, J., 2013. «Euro 2012 – The End and the Beginning for Polish Football Supporters». *Przegląd Socjologiczny (Sociological Review)* 62 (3): 51-70.

Butler, J., 1990. *Gender Trouble Feminism and the Subversion of Identity*. New York : Routledge.

Butler, J., [1993] 2004. «Σώματα που έχουν σημασία: σχετικά με τα όρια του 'φύλου' σε επίπεδο λόγου» στο Μακρυνιώτη, Δ., (επιμ.) 2004. *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις,* μτφρ. Κ. Αθανασίου, Κ. Καψαμπέλη, Μ. Κονδύλη, Θ. Παρασκευόπουλος. Αθήνα: Νησος.

Butler, J., 2006. «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση φύλου: δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», μετφρ. Π.Μαρκέτου, Μ. Μηλιώρη, Α. Τσεκένης στο Αθανασίου, Α. (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, 381-408. Αθήνα: Νήσος.

Butler, J., 2009 [1997]. *Η ψυχική ζωή της εξουσίας : θεωρίες καθυπόταξης*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα : Πλέθρον.

Γαβριηλίδης, Α,. 2007. *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού: Ρίτσος, Ελύτης, Θεοδωράκης, Σβορώνος,* Αθήνα: Futura.

Γάσσιας, Γ., 2010. «"...Δεν μπορώ να καταλάβω τι αισθάνονται αυτά τα παληόπαιδα μ' αυτό το φουτ-μπωλ...". Ποδόσφαιρο και Νεολαία στην Ελλάδα στο α' μισό του 20ού αιώνα». Στο *Η Ελληνική Νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές Διαδρομές, Κοινωνικές Πρακτικές, Πολιτιστικές Εκφράσεις*, 423-430. Αθήνα: Θεμέλιο.

Γιαλούρη Ε., 2010. «Η δυναμική των μνημείων : αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης» στο Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, 349 – 380. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαλούρη, Ε., (επιμ.), 2012. *Υλικός Πολιτισμός: Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων,* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος, Κ., 1997. «Η ανδρική ταυτότητα και το γήπεδο». *Το Βήμα της Κυριακής*, 2/3/1997 αφιέρωμα: 'Η κοινωνία του ποδοσφαίρου'.

Γιαννακόπουλος, Κ. 2001. «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας», στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, Αθάνα: Σαββάλας.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2003. «Έμφυλη Τάξη και Αταξία: 'φυσικός ανδρισμός και άσκηση εξουσίας», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού, (επιμ.), 2003, *Εαυτός και «Άλλος»: Εννοιολογήσεις, Ταυτότητες και Πρακτικές στη Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Gutenberg.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2005. «Πόλεμοι μεταξύ ανδρών: ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί». *Σύγχρονα θέματα*: τ.88 : 58-67.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2006. «Ιστορίες σεξουαλικότητας» στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας,* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., 2010α. «Εισαγωγή: Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες», στο Κ. Γιαννακόπουλος, Γ. Γιαννιτσιώτης, (επιμ.), 2010.

Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού. 11-58, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος, Κ., 2010β. «Ένα κενό μέσα στην πόλη: Χ'ωρος, διαφορά και ουτοπία στον Κεραμεικό και το Γκάζι», στο Κ. Γιαννακόπουλος, Γ. Γιαννιτσιώτης, (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού.* 117-138, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννάτος, Σ., 2009. *ΑΕΚ : Ποδόσφαιρο – Μπάσκετ*, (σειρά Για Πάντα Πρωταθλητές, συνοδεύεται από DVD), Αθήνα : ΣΚΑΙ βιβλίο

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1998. Α*νθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1999. *Πολιτισμός και Εθνογραφία,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., (επιμ.), 2003. *Εαυτός και «Άλλος»: Εννοιολογήσεις, Ταυτότητες και Πρακτικές στη Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Gutenberg.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., (επιμ.), 2009. *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας : πολιτισμός ιστορία αναπαραστάσεις.* Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Γκολφινόπουλος, Γ., 2007. *"Έλληνας ποτέ..." Αλβανοί και ελληνικός Τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*, Ιωάννινα: Ισνάφι.

Caillois, R., 2001. *Τα Παιγνίδια και οι Άνθρωποι*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Cancian, F. M., 1987. *Love in America: Gender and Self-Development.* Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Cashmore, E., Cleland, J., 2012. «Fans, homophobia and masculinities in association football: evidence of a more inclusive environment». *The British Journal of Sociology* 63 (2): 370-387.

Cleland, J., 2013. «Discussing homosexuality on association football fan message boards: A changing cultural context». *International Review for the Sociology of Sport* 50 (2): 125-140.

Cleland, J., Cashmore, E., 2016. «Football fans' views of racism in British football*». International Review for the Sociology of Sport* 51 (1): 27-43.

Cleland, J., Cashmore, E., 2018. «Nothing Will Be the Same Again After the Stade de France Attack: Reflections of Association Football Fans on Terrorism, Security and Surveillance». *Journal of Sport & Social Issues* 42 (6): 454-469.

Cleland, J., Doidge, M., Millward, P., Widdop, P., 2018. *Collective Action and Football Fandom: A Relational Sociological Approach.* Μπέισινγκστοουκ: Palgrave MacMillan.

Clifford, J., 1986. «Introduction: Partial Truths». Στο J. Clifford, E.G. Marcus (επιμ.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, 1-26. Μπέρκλεϊ: University of California Press.

Clogg, R., 2012. *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας. Από την παρακμή και πτώση του Βυζαντίου μέχρι το 1985*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Connell, R., 1987. *Gender and Power*, Σύντνεϊ : Allen and Unwin.

Connell, R., 2005. *Masculinities,* Μπέρκλεϊ, Λος Αντζελες : University of California Press.

Connerton, P., 1989. *How societies remember*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Cook, M., 2017. «"Archives of Feeling": the AIDS Crisis in Britain 1987». *History Workshop Journal* 83 (1): 51-78.

Crawford, G., 2009. «Consuming Sport, Consuming Beer: Sport Fans, Scene and Everyday Life». Στο L. A. Wenner, S. J. Jackson (επιμ.), *Sport, Beer, and Gender: Promotional Culture & Contemporary Social Life, 279-298.* Νέα Υόρκη: Peter Lang.

Cresswell T. 1996. *In Place, Out of Place*. Μινεάπολις και Λονδίνο: University of Minnesota Press.

Critcher, C., 1979. «Football since the war» στο J. Clarke, C. Critcher και R. Johnson (επιμ.), *Working class culture*, 161-184, Λονδίνο: Hutchinson.

Csordas,T. J., 1990. «Embodiment as a Paradigm in Anthropology». *Ethos* 18 (1): 5-47.

Csordas, T. J., 1994. «Introduction: The Body as a Representation of Being-In-The-World». Στο T. J. Csordas (επιμ.*), Embodiment and Experience. The Existential Ground of Culture and Self,* 1-24. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Cvetkovich, A., 2003. *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Ντάραμ: Duke University Press.

Δημητρίου, Σ., 2003. *Μορφές Βίας.* Αθήνα: Σαββάλας.

Das, V., 1995. *Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India*, Οξφόρδη : Oxford University Press.

Das, V., 2000. «The act of Witnessing: Violence, Poisonous knowledge, and Subjectivity». Στο V. Das, M. Ramphele, P. Reynolds, A. Kleinman (επιμ.), *Violence and subjectivity*, 205-225. Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες/Λονδίνο: University of California Press.

Δεμερτζής, Ν., 2005. Το τραύμα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, *Εκ των Υστέρων : Απώλειες και η εργασία του πένθους, Δεκέμβρης 2005*, 138-148, Αθήνα : Εξάντας.

Derrida, J., 1993. *Memoirs of the Blind. The Self-Portrait and Other Ruins*, μτφρ. P.-A. Brault, M. Naas. Σικάγο: University of Chicago Press.

Derrida, J., 1996. *Η έννοια του αρχείου,* μτφρ. Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Εκκρεμές.

Dittmer, J., Dodds, K., 2008. «Popular Geopolitics Past and Future: Fandom, Identities and Audiences». *Geopolitics* 13 (3): 437-457.

Doidge, M., 2013. «The birthplace of Italian Communism: Political Identity and Action Amongst Livorno Fans». *Soccer & Society* 14 (2): 246-261.

Dubal, S., 2010. «The neoliberalization of football: Rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game». *International Review for the Sociology of Sport,* 45(2): 123-146.

Dubisch, J., 1998 [1992]. «Κοινωνικό φύλο, συγγένεια και θρησκεία: Αναπλάθοντας την ανθρωπολογία της Ελλάδας», μετφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου, στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, 99-126, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Dunning, E., 2000. «Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon». *European Journal on Criminal Policy and Research* 8: 141-162.

Elias, N., και Dunning, E., 1998. *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, μτφρ. Σ. Χειρδάρη. Αθήνα: Δρομέας.

Elias, N., 1996 [1982]. *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*, μτφρ. Θ. Λουπασάκης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ζαϊμάκης, Γ., 2009. «Κοινωνικός χώρος και ετερο-τοπία: αντιθετικές τεχνοπολιτικές και αναστοχαστικότητα στον κυβερνοχώρο στην εποχή του διαδικτύου». Στο Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις*, 341-371. Αθήνα: Νήσος.

Ζαϊμάκης, Γ., 2013. «Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση» στο Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν., (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές ταυτότητας,* 27-58. Αθήνα: Πλέθρον.

Ζαϊμάκης, Γ., 2018, «Νεολαία, συλλογική μνήμη και οπαδισμός στην Ελλάδα την περίοδο της Μεταπολίτευσης». Στο Κ. Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι: κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο.* Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ.

Feldman, A., 1991. *Formations of Violence : The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland.* Σικάγο: The University of Chicago Press.

Feldman, A., 1997. «Περί Πολιτισμικής Αναισθησίας: Βία και Τηλε-Οπτικά Μέσα Ενημέρωσης». Στο Κ. Ν. Σερεμετάκη (επιμ.) 1996, *Παλιννόστηση Αισθήσεων. Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Εποχή,* μετφρ. Α. Βουγιούκα, Μ. Μαυραγάνη, 183-222. Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνης.

Flatley, J., 2008. *Affective Mapping: Melancholia and the Politics of Modernism*. Χάρβαρντ. Harvard University Press.

Foster, H., 2004, «An archival impulse». *October,* 110: 3-22.

Foucault, M., 1977. *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews,* μτφρ. D. Bouchard, S. Simon, επιμ. D. Bouchard. Ίθακα: Cornell University Press.

Foucault, M., 1989 [1975]. *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη. Αθήνα: Ράππας.

Foucault, M., 1991. *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού. Αθήνα: ύψιλον/βιβλία.

Foucault, M., 1993. «Of other spaces: utopias and heterotopias». Στο J. Ockman (επιμ.), *Architecture Culture 1943-1968: A Documentary Anthology*, 419-426. Νέα Υόρκη: Rizzoli.

Foucault, M., 1991. Governmentality. Στο G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (επιμ.), *The Foucault effect: studies in governmentality*, 87-104. Σικάγο: University of Chicago Press.

Foucault, M., 2011 [1976]. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι*, μετφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα : Πλέθρον.

Freud, Z., 2009 [1919]. *Το ανοίκειο*, μετφρ. Ε. Βαϊκούση, Αθήνα: Πλέθρον.

Galeano, E., 2016. *Το ποδόσφαιρο στη σκιά και στο φως*, μτφρ. Ι. Κανσή. Αθήνα: Πάπυρος.

Geertz, C., 2003 [1973]. *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, Μετφρ., επιστημ. θεώρ. Θεόδωρος Παραδέλλης. - Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 2003.*Αθήνα : Αλεξάνδρεια.*

Gefou- Madianou, D., 1992. «Exclusion and unity, Retsina and sweet wine: Commensality and Gender in a greek agrotown» στο D. Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, Gender and Culture, 108-136,* Λονδίνο και Ν. Υόρκη: Routledge.

Gefou-Madianou, D., 2017. "Eyes Shut, Muted Voices": Narrating and Temporalizing the Post–Civil War Era through a Monument", *Social Analysis* 61(1), 115-128.

Gilmore, D,. 1990. *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*. Yale University Press.

Giulianotti, R., 1995. «Football and the Politics of Carnival: An Ethnographic Study of Scottish Fans in Sweden». *International Review for the Sociology of Sport* 30 (2): 191-220.

Giulianotti, R., 2002. «Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football». *Journal of Sport & Social Issues* 26 (1): 25-46.

Giulianotti, R., Armstrong, G., 2013 [2002]. « Οι λεωφόροι της αντιπαράθεσης. Διαχείρηση και έλεγχος αστικών χώρων από τους χούλιγκαν» στο Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν., (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές ταυτότητας,* μτφρ. Μ. Λαλιώτης, 161-201. Αθήνα: Πλέθρον.

Gledhill, J., 2009. «Power in political anthropology». *Journal of Power* 2 (1): 9-34.

Goffman, E., 2006 [1959]. *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*, μτφρ. Μ. Γκόφρα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Gros, F., (επιμ.), 2011. *Michelle Foucault : The Courage of the Truth (The Government of Self and Others II), Lectures at the College de France 1983-1984,* μετφρ. από τα γαλλικά Graham Burchell, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Guillaumin, C., 1995. *Racism, sexism, power, and ideology*. Λονδίνο: Routledge.

Gupta, A., Ferguson, J., (επιμ.), 1997. *Anthropological Locations Boundaries and Grounds of a Field Science.* Berkeley Los Angeles London : University of California Press.

Gupta, A., Ferguson, J., 2005. Πέρα από την Κουλτούρα : Χώρος, Ταυτότητα και η Πόλιτική της Διαφοράς, στο Γ. Κυριακάκης και Μ. Μιχαηλίδου (επιμ) 2005, *Η προσέγγιση του Άλλου : Ιδεολογία, Μεθοδολογία και ερευνητική Πρακτική*, Αθήνα : Μεταίχμιο.

Habermas, J., 1997. *Αλλαγή Δομής της Δημοσιότητας. Έρευνες Πάνω σε μια Κατηγορία της Αστικής Κοινωνίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου. Αθήνα: Νήσος.

Hall,S., (επιμ.), 1997. *Representation: Cultural representations and signifying practices.* Sage Publications, Inc; Open University Press.

Han, B. C., 2017. *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*, μτφρ. E. Butler, Λονδίνο/ΝέαΥόρκη: Verso.

Hannerz, U., 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge.

Hargreaves, J., 1994. *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*. Λονδίνο: Routledge.

Harris, J., Clayton, B., 2007. «David Beckham and the changing (re)presentations of English identity». *International Journal of Sport Management and Marketing* 2 (3): 208-221.

Hastrup, K., 1998. «Ιθαγενής ανθρωπολογία: Μια αντίφαση στους όρους», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις,* 337-364. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Hebdige, D., 1988 [1979]. *Υπο- Κουλτούρα : Το Νόημα του Στυλ* , μετφρ. Ε. Καλλιφατίδη. Αθήνα : Γνώση.

Heald, S., 1999. *Manhood and Morality: Sex, Violence and Ritual in Gisu Society*. Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge.

Herzfeld, M., 1985. *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.

Hibou, B., 2020. «Για την αμφισημία των συναισθημάτων στον νεοφιλελεύθερο κόσμο» μετφρ. Γ. Κτενάς, Λ. Καραμπίνα, *Kaboom* (7) : 15-34.

Hirsch, M., 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press.

Hirschon-Φιλιππάκη, R., 1993. «Μνήμη και ταυτότητα : οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς» στο Παπαταξιάρχης, Ε. και Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), 1993, *Ανθρωπολογία και παρελθόν : συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας,* 327 – 357. Αθήνα : Αλεξάνδρεια.

Hourcade, N., 2013. «Ultras και αναπλάσεις γηπέδων στη Γαλλία» στο Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν., (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές ταυτότητας*, 86-106. Αθήνα: Πλέθρον.

Huizinga, J., 1989. *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι (Homo Ludens*), μτφρ. Σ. Ροζάνης. Αθήνα: Γνώση.

Huyssen, A., 1995. *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. Νέα Υόρκη: Routledge.

Huyssen, A., 2003. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford : University Press.

Jasper, J. M., 1997. *The art of moral protest*. Σικάγο: University of Chicago Press.

Jasper J. M., 1998. «The emotions of protest: Affective and reactive emotions in and around social movements». *Sociological Forum* (13): 397-424.

Jay, M., 1993. *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought.* Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες: University of California Press.

Jay, M., 2012. *Η «αισθητική ιδεολογία» ως ιδεολογία*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Έρασμος.

Κακολύρης, Γ., 2011. *«Η θεωρία της ανάγνωσης του Ρικαίρ στο Χρόνος και Αφήγηση»*. *Νέα Εστία* 170 (1847): 351-374.

Kapferer, B., 1988. *Legends of people, myths of state*. Ουάσινγκτον: Smithsonian Institution Press.

Καπισίνσκι, Ρ., 2001 [1988]. *Ο πόλεμος του ποδοσφαίρου*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Καραθανάσης, Π., 2010. «Οι τοίχοι της πόλης ως 'αμφισβητούμενοι χώροι' : αισθητική και αστικό πεδίο στην Αθήνα» στο Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, 315-348. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κατσάπης, Κ., 2002^{α}. «Πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο». *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*, στη διεύθυνση http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5879.

Κατσάπης, Κ., 2002β. «Αντιπαραθέσεις μεταξύ γηγενών και Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα». *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*, στη διεύθυνση http://www2.ehw.gr/asiaminor/FORMS/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=366.

Κατσάπης, Κ., 2013. *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα 1964-1974*, Αθήνα: Απρόβλεπτες Εκδόσεις.

Καυταντζόγλου Ρ. 2001. *Στη Σκιά Του Ιερού Βράχου: Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Ελληνικά Γράμματα.

Kian, E., Anderson, E., 2009. «John Amaechi: Changing The Way Sport Reporters Examine Gay Athletes». *Journal of Homosexuality* 56 (7): 799-818.

King, A., 1997. «The post-modernity of football hooliganism». *British Journal of Sociology* 48 (4): 576-593.

Κιτροέφ, Α., 2010. *Ελλάς Ευρώπη, Παναθηναϊκός! 100 χρόνια ελληνικής ιστορίας, 1908-2008.* Νέα Υόρκη: greekworks.com.

Kleinman, A., 2002. «The Violence of Everyday Life: The Multiple Forms and Dynamics of Social Violence». V. Das, M. Ramphele, P. Reynolds, A. Kleinman (επιμ.), *Violence and subjectivity,* 226-241. Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες/Λονδίνο: University of California Press.

Kossakowski, R., 2017. «Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland». *International Review for the Sociology of Sport* 52 (6): 693-711.

Κοταρίδης, Ν., Σιδέρης, Ν., 1997. «Φανατισμός, ύβρεις και βία στα γήπεδα». Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Η βία στις αθλητικές συναντήσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο-ΔΕΚΑΒ, Αθήνα.

Κουλούρη, Χ., 1997. *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

Κυπριανός, Π., Χουμεριανός, Μ., 2009. *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών.* Αθήνα : Διόνικος.

Κωστόπουλος, Τ., 2008. *Πόλεμος και εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης: 1912-1922*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Λαμπροπούλου, Δ., 2009. *Οικοδόμοι: Οι άνθρωποι που έχτισαν την Ελλάδα: 1950-1967*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Λαμπροπούλου, Δ., (επιμ.), 2016. *Η μνήμη αφηγείται την πόλη,* Αθήνα: Πλέθρον.

Laclau, E., 1990. New Reflections on the Revolution of Our Time. London: Routledge.

Lancaster, R. N., 2006 [1991]. «Το Στίγμα της ομοφυλοφιλίας στην κατασκευή του ανδρισμού και η συντριβή μιας επανάστασης στη Νικαράγουα». Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και Πολιτικές της Ανθρωπολογίας*, 527-570. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Latour, B., 2000. *«Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι : Δοκίμιο Συμμετρικής Ανθρωπολογίας»*, μετφρ. Φ. Τερζάκης, Αθήνα : Συναλμα.

Laval, C., 2019. Ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου Υποκειμένου, μετφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom (6) : 29 – 50.*

Leavitt, J., 1996. «Meaning and Feeling in the Anthropology of Emotions». *American Ethnologist* 23 (3): 514-539.

Lefebvre, H., 1991 [1974]. *The Production of Space*, μτφρ. D. Nicholson-Smith. Οξφόρδη: Blackwell.

Λέκκας, Η., 1996. *Η ιστορία της ΑΕΚ*. Αθήνα: Γ.Χ. Αλεξανδρής.

Les Back, Crabbe, T. και Solomos, J., 2001. *The Changing Face of Football : Racism, Identity, and Multiculture in the English Game,* Οξφόρδη: Berg.

Levi, P., 1998. *Το καθήκον της μνήμης. Συζήτηση με τους Federico Cereja και Anna Bravo*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη. Αθήνα: Άγρα.

Levy-Strauss, C., 1977 [1962]. *Άγρια Σκέψη*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Λουί, Σ., 2006. *Το φαινόμενο των Ultras στην Ιταλία*, μτφρ. Β. Γιαννακοπούλου. Αθήνα: Απρόβλεπτες.

Lutz, C. A., 1988. *Unnutural Emotions. Everyday sentiments on a Micronesian Atoll and their Challenge to Western Theory.* Σικάγο: University of Chicago Press.

MacClancy, J., 1996. «Sport, identity and ethnicity» στο MacClancy, J., (επιμ.) 1996*, Sport, identity and ethnicity*, 1-20. Οξφόρδη : Berg.

MacClancy, J., 1996. «Nationalism at play: the Basques of Vizcaya and Athletic Bilbao» στο MacClancy, J., (επιμ.) 1996, *Sport, identity and ethnicity*, 181-200. Οξφόρδη : Berg.

Μακρίδης, Π., 1959. *Η ιστορία της ΑΕΚ,* Έκδοση για την "Εφημερίς Αθλητική Ηχώ".

Madianos, M., Economou, M., Alexiou, T., Stefanis, C., 2011. «Depression and economic hardship across Greece in 2008 and 2009: two cross-sectional surveys nationwide». *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 46 (10): 943-952.

Maffesoli, M., 1996. *The Time of the Tribe: The Decline of Individualism in Mass Society.* Λονδίνο: Sage.

Malaby, T. M., 2007. Beyond Play: A New Approach to Games. *Games and Culture, 2(2), 95–113.*

Malaby, T. M., 2009. Anthropology and Play: The Contours of Playful Experience. *New Literary History*, *40*(1), 205–218.

Manzenreiter, W., 2008. «Football in the reconstruction of the gender order in Japan». *Soccer & Society* 9 (2): 244-258.

Marcus, G. E., 1995. «Ethnography In/Of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography». *Annual Review of Anthropology* 24: 95-117.

Marcus, G. E., 1998. *Ethnography Through Thick & Thin*. Πρίνστον: Princeton University Press.

Martin, E., 1994. «The Ethnography of the Natural Selection in the 1990s». *Cultural Anthropology* 9 (3): 383-397.

Massumi, B., 1995. «The Autonomy of Affect», *Cultural Critique*, *31* : 83–109.

McCormack, M., Anderson, E., 2010. «"It's Just Not Acceptable Any More": The Erosion of Homophobia and the Softening of Masculinity at an English Sixth Form». *Sociology* 44(5): 843-859.

Melucci, A., 2002. *Κουλτούρες στο Παιχνίδι. Διαφορές για να συμβιώσουμε*, μτφρ. Μ. Ψημίτης. Αθήνα: Gutenberg.

Messenger, C., 1995. «Football as Narrative», *American Literary History (7) 4* (Χειμώνας 1995), 726-739.

Μηλάκας, Δ., Μπογιόπουλος Ν., 2005. *Ποδόσφαιρο: Μια θρησκεία χωρίς απίστους*. Αθήνα: Λιβάνης.

Misztal, B., 2003. *Theories of social remembering*. Μέιντενχεντ, Μπέρκσαϊρ/Φιλαδέλφεια: Open University Press.

Mitchell, T., 1999. «Society, Economy, and the State Effect». Στο G. Steinmetz (επιμ.), *State/Culture: State-formation after the cultural turn*, 76-97. Ίθακα: Cornell University Press.

Μόρρις, Ν.,1982. *Η φυλή του ποδοσφαίρου*. Αθήνα: Κάκτος.

Mosse, G. L., 1996. *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity.* Ν. Υόρκη: Oxford University Press.

Μπαλτάς, Α., Αθανασάκης, Μ., 2007. «Ιστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική. Σχόλιο στο "Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας"». Στο Α. Σπυροπούλου (επιμ.), *Βάλτερ Μπένγιαμιν. Εικόνες και μύθοι της Νεωτερικότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μποντριγιάρ, Ζ., [2000] 2002. *Συνθήματα*, μετφρ. Β.Τομανάς. Σκόπελος: Νησίδες.

Nash, R., 2000. «Contestation in modern English professional football: The Independent Supporters Association Movement». *International Review for the Sociology of Sport* 35 (4): 465-486.

Navaro-Yashin, Y., 2002. Faces of the State. *Secularism and public life in Turkey*. Πρίνστον: Princeton University Press.

Navaro-Yashin, Y., 2018 [2009]. «Συν-αισθηματικοί χώροι, μελαγχολικά αντικείμενα: η ερείπωση και η αναπαραγωγή της ανθρωπολογικής γνώσης» μτφρ. Ο. Τσιάκαλου στο Αβραμοπούλου, Ε., (επιμ.), 2018, *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό :*

υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο, 169-206. Αθήνα : Νήσος.

Nordstorm, C., Robben A. (επιμ.), 1995. *Fieldwork under fire. Contemporary studies of violence and survival.* Μπέρκλεϊ: University of California Press

Nordstrom, C., 2004. *Shadows of war. Violence, Power, and International Profiteering in the Twenty-First Century*. Μπέρκλεϊ: University of California Press.

Νοτάρης, Σ. Ι., 2002. *Ο καρπός της αθλητικής παράδοσης της Πόλης στη σύγχρονη Αθήνα από το 1924 έως τις μέρες μας – ΑΕΚ / Κλασικός Αθλητισμός*. Αθήνα: Καλαυρία.

Nussbaum, M. C., 2001. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Olesen, T., 2018. «Memetic protest and the dramatic diffusion of Alan Kurdi». *Media, Culture & Society 4*0 (5): 656-672.

Παμούκ, Ο., 2020 [2006]. *Ιστάνμπουλ: Πόλη και αναμνήσεις*, μτφρ., Σ. Βρετού, Αθήνα: Πατάκης.

Παναγιωτοπούλου, Ι., 2005. Αποκλεισμένο πένθος, *Εκ των Υστέρων : Απώλειες και η εργασία του πένθους,* Δεκέμβρης 2005, 32-52, Αθήνα : Εξάντας.

Πανόπουλος, Π., 2010. «Διασχίζοντας την πόλη: Ηχητικές ανασηματοδοτήσεις του χώρου, του χρόνου και των αισθήσεων στο σύγχρονο αστικό πλαίσιο» στο Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού,* 163 – 195. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαγαρουφάλη, Ε., 1999. «Δωρεά σώματος, δωρεά οργάνων: παιχνίδια λήθης και μνήμης». Στο Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, 155-174. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαγαρουφάλη, Ε., 2002. *Δώρα ζωής μετά θάνατον: πολιτισμικές εμπειρίες*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαγαρουφάλη, Ε., 2013. *Ήπια διπλωματία: Διεθνικές αδελφοποιήσεις και ειρηνιστικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαγεωργίου, Δ., 1998. *Μια «Άλλη» Κυριακή: «Τρέλα» και «Αρρώστια» στα Ελληνικά Γήπεδα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Παπαγεωργίου, Δ., και Νικολακάκης, Γ., 2013. «Αθλητικά θεάματα και δημοφιλείς 'ήρωες' στην Ελλάδα» στο Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Ν., (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές ταυτότητας*, 27-58. Αθήνα: Πλέθρον.

Παπανικολάου, Δ., 2015. «Είκοσι δύο θέσεις για την αναταραχή αρχείου». Κριτική + Τέχνη 6, ειδική έκδοση: Χ. Κανελλοπούλου (επιμ.), *Σύγχρονη τέχνη και αρχείο: Αρχειακές συλλογές, καλλιτεχνικές πρακτικές, προβληματισμοί*, 229-238. Αθήνα: AICA Hellas. (https://www.academia.edu/38719970/Archive_Trouble_in_Greek_)

Papataxiarchis, E., 1999. «Contest with money: Gambling and the politics of disinterested sociality in Aegean Greece». Στο S. Day, E. Papataxiarchis, M. Stewart (επιμ.), *Lilies of the field: Marginal people who live for the moment*, 158-175. Μπόλντερ, Κολοράντο: Westview Press.

Παπαταξιάρχης, Ε., 1992. « Ο κόσμος του καφενείου. Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» Στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, 209 – 250. Αθήνα: Καστανιώτης, 209-250.

Παρασκευόπουλος, Δ., 2018. Παιχνίδια εξουσίας: η πολιτική ανατομία της επιτηρούμενης κερκίδας. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Passerini, L., *Σπαράγματα του 20ου αιώνα : Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, μτφρ. Ο. Βαρών-Βασάρ, Ι. Λαλιώτου, Ι. Πεντάζου, Αθήνα : Νεφέλη.

Passerini, L., 2008, Connecting Emotions. Contributions from Cultural History, στο Historein (8), 117-127, Αθήνα: Νεφέλη.

Ποταμιάνου, Α., 2008. Θρήνοι Νηπενθείς, ανακοίνωση στο Συμπόσιο της ΕΨΕ με θέμα *Απώλειες και διεργασίες Πένθους*, Νοέμβρης 2008 (Η ανακοίνωση υπάρχει στο διαδίκτυο(https://www.psychoanalysis.gr/documents/Psychoanalysis/CLINIC/AFFECT_DIS/Thrinoi_Nipenteis_Potamianou.pdf)

Plummer, D., 1999. *One of the Boys: Masculinity, Homophobia and Modern Manhood*. Νέα Υόρκη: Harrington Park Press.

Ramirez, R. L., 1999. *What It Means to Be a Man: Reflections on Puerto Rican Masculinity,* (μτφρ.) R. E. Casper. Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Rutgers University Press.

Ρασιδάκη, Α., 2005. «Η Αφήγηση ως εργασία Πένθους: Anna Seghers και Ilse Aichinge*», Εκ των Υστέρων : Απώλειες και η εργασία του πένθους, Δεκέμβρης 2005*, 66-84, Αθήνα : Εξάντας.

Ρέγκας, Σ., 2019. «Το μέλλον ανήκει στο παρελθόν», *Kaboom (6)*, 105-126.

Redhead, S., 1991. «Some reflections on discourses on football hooliganism*». The Sociological Review* 39 (3), 479-486.

Redhead, S., 2004. «Hit and tell: A review essay on the soccer hooligan memoir». *Soccer & Society 5 (3):* 392-403.

Reynolds, S., 2011. *Retromania: Pop Culture's Addiction to Its Own Past*. N. Υόρκη: Faber and Faber.

Riches D. (επιμ.), 1986. *The Anthropology of Violence*. Οξφόρδη: Basil Blackwell.

Rosenwein, B. H., 2002. «Worrying about Emotions in History». *The American Historical Review* 107 (3): 821-845.

Rosenwein, B. H., 2006. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Cornell University Press.

Sayan A., Aksan G. E., 2020. «Fan Culture in the Digital Age: Online Football Fan Forums as the Virtual Extensions of Football Terraces». Στο C. L. Wang (επιμ.), *Handbook of Research on the Impact of Fandom in Society and Consumerism*, 357-377. Χέρσεϊ: IGI Global (Business Science Reference).

Scheer, M., 2012. «Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuian Approach to Understanding Emotion». *History and Theory* 51(2): 193-220.

Scheper-Hughes, N., 1992. «Everyday violence: Bodies, Death and Silence». Στο N. Scheper-Hughes, *Death without Weeping: the violence of everyday life in Brazil*, 216-267. Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες/Λονδίνο: University of California Press.

Schmitt, C., 2009 [1932]. *Η έννοια του πολιτικού*, μετφρ. Α. Λαβράνου, Αθήνα: Κριτική.

Σένετ, Ρ., 1999. *Η τυραννία της οικειότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, μτφρ. Γ. Μερτίκας. Αθήνα: Νεφέλη.

Σερεμετάκη, Κ. Ν. (επιμ.), 1996. *Παλιννόστηση Αισθήσεων. Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Εποχή*, μτφρ. Α. Βουγιούκα, Μ. Μαυραγάνη, Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνης.

Sharma, A., Gupta, A. (επιμ.), 2006. The Anthropology of the State: A reader. Οξφόρδη: Wiley-Blackwell.

Simmel, G., 2004. *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μτφρ. Γ. Σαγκριώτης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Σκούρτη, Μ., 2021. «Κρίση της ηγεμονικής αρρενωπότητας υπό καθεστώς έλλειψης στέγης» στο Α. Χαλκιά (επιμ.) *Έθνος και Φύλο σε Κρίση: Αρρενωπότητες στο Προσκήνιο*, Αθήνα: Futura.

Snyder, E. E., Spreitzer E. A., 1978. *Social Aspects of Sport*. Ίνγκλγουντ Κλιφς, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice-Hall.

Σόντακ, Σ., 1993. *Η Νόσος ως Μεταφορά. Το Aids και οι Μεταφορές του*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: ύψιλον/βιβλία.

Spaaij, R., Vinas C., 2005. «Passion, politics and violence: a socio-historical analysis of Spanish ultras*». Soccer & Society* 6 (1): 79-96.

Σπανούδη, Α., 1931. «Ο Αθλητισμός: Σύγχρονη Θρησκεία». *Πέντε βιβλία – πέντε επιτυχίες*, Αθήνα: Φλάμμα.

Σταυρακάκης, Γ., Μ. Πλουμπίδης, Θ. Τζαβάρας, 2007. *Ψυχανάλυση και Αριστερά*, Αθήνα: Νήσος.

Stevenson, T. B.; Alaug, A. K., 2000. «Football in Newly United Yemen: Rituals of Equity, Identity, and State Formation». *Journal of Anthropological Research* 56 (4): 453-475.

Σταυρίδης, Σ., 2010. «Οι δρόμοι της μεγαλούπολης ως αμφισβητούμενοι χώροι» στο Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη : Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, 59 – 77. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Stearns, P., 2008. «Fear and History», *Historein (8),* 17 – 29 Αθήνα : Νεφέλη.

Stewart, C., 2016. «Historicity and Anthropology*». Annual Review of Anthropology* 45:79-94.

Stoler, A. L., 2008. *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense.* Πρίνστον: Princeton University Press.

Stoller, P., 1989. *The taste of ethnographic things: The senses in anthropology*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.

Stott, C., Reicher, S., 1998. «How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd "violence"». *Sociology* 32 (2): 353-377.

Sutton, D., 2012. «Τροφή και Αισθήσεις». Στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός Πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, 391-426. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Svasek, M., 2005. «Introduction: Emotions in Anthropology». Στο K. Milton, M. Svasek (επιμ.), *Mixed emotions: Anthropological studies of feeling,* 1-23. Οξφόρδη/Νέα Υόρκη: Berg.

Taussig, M., 1991. *The Nervous System.* Νέα Υόρκη/Λονδίνο: Routledge.

Taylor, I., 1982. «On the sports violence question: soccer hooliganism revisited». Στο J. Hargreaves (επιμ.), *Sport, Culture and Ideology*, 152-196. Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul.

Testa, A., Armstrong, G., 2008. «Words and Actions: Italian ultras and neo-fascism». *Social Identities* 14 (4): 473-490.

Tilley, C., 1994. *A Phenomenology of landscape: places, paths and monuments*. Οξφόρδη: Berg.

Tilley, C., 2012. «Χώρος, τόπος, τοπίο: Φαινομενολογικές προσεγγίσεις», στο Ε. Γιαλούρη, (επιμ.), *Υλικός Πολιτισμός: Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων,* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Tilly, C., 2003. *The politics of collective violence*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.

Tosh, J., 1999. *A man's place, Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. Νιου Χέιβεν: Yale University Press.

Τσούμας, Θ., Χουμεριανός Μ., 2013. Η ίδρυση του Πανελλήνιου Συνδέσμου Αμειβομένων Ποδοσφαιριστών και τα πρώτα χρόνια της δράσης του (1975-1979) στο Στο Γ. Ζαϊμάκης, Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*,341 - 363 , Αθήνα: Πλέθρον.

Τσουραμάνης, Χ., 1988. *Η συμπεριφορά των hooligans : Διερεύνηση των παραγόντων που την καθορίζουν βασισμένη σε στοιχεία εμπειρικής έρευνας,* Αθήνα : Σάκκουλας.

Turner, V., 1969. *Liminality and Communitas. In: The Ritual Process: Structure and Anti Structure,* Ιθάκα : Cornell University Press.

Vassiliadou, D., 2017. «The Idiom of Love and Sacrifice: Emotional Vocabularies of Motherhood in Nineteenth-Century Greece». *Cultural and Social History*, 14 (3): 283-300.

Vimieiro, A. C., 2015. *Football supporter cultures in modern-day Brazil: hypercommodification, networked collectivisms and digital productivity.* Διδακτορική διατριβή. Μπρισμπέιν: Queensland University of Technology.

Wagner, C., 2014. *Cultures of memory in football fanzines. A content analysis*. Μόναχο: Grin Verlag.

Walvin, J., 1975. *Football and the Decline of Britain*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.

Williams, J., 2013. «"Είμαστε παράξενοι – και το ξέρουμε". Αθλητικός οπαδισμός τον 21ο αιώνα». Στο Γ. Ζαϊμάκης, Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας,* μτφρ. Μ. Λαλιώτης, 59-85. Αθήνα: Πλέθρον.

Wilson-Lamborn, P. (Hakim Bey), 1998. *T.A.Z., Η Προσωρινή Αυτόνομη Ζώνη*, μτφρ. Α. Γολέμη. Αθήνα: Futura.

Woodward, S., 2000. «Violence-prone area or international transition? Adding the role of outsiders in Balkan violence». Στο V. Das, M. Ramphele, P. Reynolds, A. Kleinman (επιμ.), *Violence and subjectivity*, 19-45. Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες, Λονδίνο: University of California Press.

Φιλέρης, Ξ., 2005. *Οι σαλταδόροι του Βύρωνα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Φιλιππίδης, Χ., 2016. *Μικροί πόλεμοι σε μεγάλες πόλεις: μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις των ανορθόδοξων (ανθρώπινων) γεωγραφιών*. Διδακτορική διατριβή: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)).

Χαλκιά, Α., (επιμ.) 2021. *Έθνος και φύλο σε κρίση. Αρρενωπότητες στο προσκήνιο*. Αθήνα: Futura.

Χαμηλάκης, Γ., 2012. *Το έθνος και τα ερείπιά του: Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, μτφρ. Ν. Καλαϊτζής. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Χαραλαμπίδης, Μ., 2013. «Πρόσφυγες στην Αθήνα: Οι συνοικισμοί και η πολιτισμική ετερότητα». Στο TVXS, ανεξάρτητη ενημέρωση, στη διεύθυνση https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/prosfyges-stin-athina-oi-synoikismoi-kai-i-politismiki-eterotita.

Χαρίδη, Ε., 2016. *"Μέσα από τα μάτια των τυφλών": μια ανθρωπολογική ερμηνεία της "όρασης"*. Διδακτορική Διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών), https://www.didaktorika.gr/eadd/browse?type=author&order=ASC&sort_by=2&rpp=75&value=Charidi%2C+Evangelia+A.

Zaimakis, Y., 2018. «Football Fan Culture and Politics in Modern Greece: the Process of Fandom Radicalization during the Austerity Era». *Soccer & Society* 19 (2): 252-270.

Zelinsky, W., 1991. «The twinning of the world: Sister cities in geographic and historical perspective». *Annals of the Association of American Geographers* 81 (1): 1-31.

Zizek, S., 2002. «‘Απόλαυσε το έθνος σου όπως τον εαυτό σου’: Στοιχεία μιας ψυχαναλυτικής ανάλυσης του εθνικισμού», στο Γ. Σταυρακάκης (επιμ.), *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό;*, μτφρ. Β. Ιακώβου, Αθήνα, Scripta.